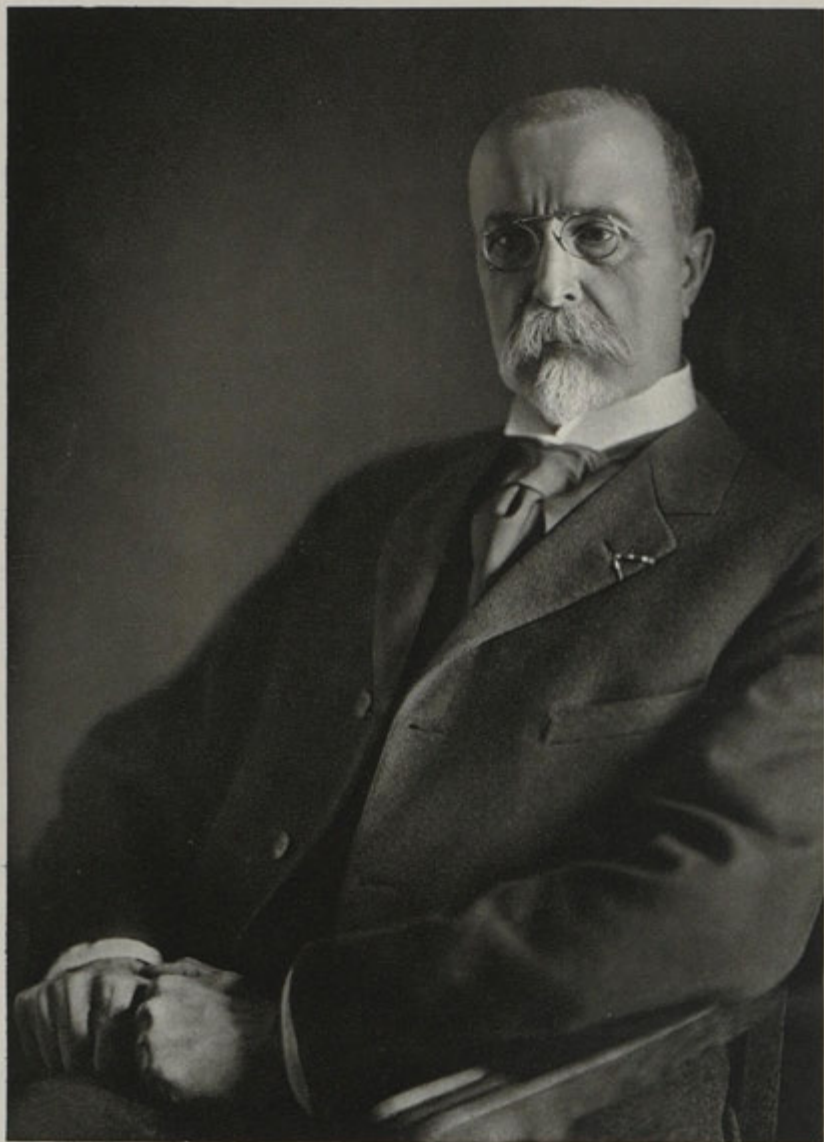

NOVÝ
VELKÝ ILUSTROVANÝ
SLOVNÍK NAUČNÝ
SVAZEK IV.

**Církevní právo — Československá
republika.**

V PRAZE 1930.

Fot. Arch. Vaněk, M. R. P. S., Praha.

T. G. MASARYK,
PRVNÍ PRESIDENT ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

Církevní právo (lat. Jus ecclesiasticum), souborný pojem právních ustanovení, vztahujících se na církev jako celek i její části, obsahuje právo přirozené, které se skládá z pojmu a nauky o podstatě církve, a pozitivní, které vytýčuje církevní ústavu a organizaci. Prameny jeho jsou církevní zvyklosti a církevní zákonodárství, jehož nositelem jest v katolické církvi papež, v luterských něm. církvích zeměpán a synoda do 1918. Katolická církev hlásá ius divinum (právo božské), které jest obsaženo v Písmě sv. a tradici, které propůjčuje církevním orgánům nezměnitelnou a neomylnou jeho funkci; evangelické církve odmítají toto zjevené právo. K tomu přichází právo církevně-státní, které vytýčuje poměr státu a církve. Právo rozlišuje se na právo obecné a partikulární. Katolické církevní právo jest v zásadě právo obecné, t. j. jednotné, právo pramenící z jednoho zdroje, které je kodifikováno v Codexu juris canonici Benediktem XV. 1917. Právo ev. církví, právě pro jejich roztržitost, jest právem partikulárním. Právo kanonické mimo čistě církevní předpisy obsahuje i církevní zákony, vztahující se na obor trestního a občanského práva, normy procesu a pod., které ovšem nemají dnes onu důležitost jako měly ve středověku, neboť mohou platiti jen tehdy, podřídí-li se jim strany dobrovolně. Proto jeho působnost jest omezena z větší části jen na duchovenstvo, které jest na svých představených zcela závislé. Lit.: Friedberg: Lehrbuch des evangelischen und katholischen Kirchenrechts (1909). Novější pak: Ruck; Kirchenrecht (1926). α kanonické právo.

Církevní příkázání, v katolické církvi normy závazné pro její příslušníky mimo desatero. Znají: 1. Neděle a zasvěcené svátky světlí. 2. V neděli a zasvěcených svátek mši sv. se zúčastniti. 3. Předepsané posty zachovávat. 4. Alešpoň jednou do roka svátost oltářní přijmouti. 5. V zapověděný čas svatebního veselí nekonati. (V adventě a postu vystříhati se hlučné zábavy, tance a pod.)

Církevní rok počíná 1. nedělí adventní a končí poslední nedělí po sv. Duchu. V církvi katol. normuje bohoslužbu, která jest zpracována tak, aby v jeho běhu připomínal se život Kristův a projevy jeho božství. Dělí se na tři veliká období: čas vánoční (zasvěc. Bohu Otci), velkonoční (z. Bohu Synu) a svatodušní (Sv. Duchu).

Církevní řády, α řehole.

Církevní slovanština, jinak jazyk staroslověnský nebo starobulharský, původu makedonsko-bulharského, byla literárním jazykem věrozvěstů Methoděje a Cyrila.

Původní písmo tohoto jazyka byla hlaholice, kdežto cyrilice je vynálezem pozdějším. Z památek staroslověnských na půdě české vznikla Legenda o sv. Václavu (z X. stol.). Hlaholici jsou psány Ryjevské listy (z X. stol.), překlad mešních knih latinských a Pražské zlomky (z XI. stol.).

Církevní sněm jest porada vysokého kléru o důležitých otázkách víry, mravů a organizace. Svolává a předsedá mu papež. Usnesení jeho musí býti papežem potvrzeno, jinak nemají platnosti. Všeobecných sněmů bylo dosud 20. Pořadí jejich jest toto (rok, místo, papež, předmět jednání):

325. Nicea. Silvestr I. Odsouzení arianismu.
381. Cařihrad. Damasus I. Odsouzení macedonianismu.
431. Efesus. Celestin I. Odsouzení nestorianismu.
451. Chalcedon. Lev I. Odsouzení monofysitismu.
553. Cařihrad. Vigilius. Zakončení sporů o 3 kapitol.
- 680—681. Cařihrad. Agatho. Odsouzení monotheletismu.
787. Nicea. Hadrian I. Odsouzení obrazoborství.
- 869—870. Cařihrad. Hadrian II. Rozkol Fotiův.
1123. Laterán. Calixtus II. Spor o investituru.
1139. Laterán. Innocenc II. Odklizení rozkolu Arnošta z Breście.
1179. Laterán. Alexander III. Reforma organizace. Volba papeže.
1215. Laterán. Innocenc III. Křižácké války. Osouzení Valdenských a Albigenkých.
1245. Lyon. Innocenc IV. Exkomunikace Bedřicha II.
1274. Lyon. Řehoř X. Svátá země, unie s odštěpenci.
- 1311—1312. Vienna. Klement V. Odsouzení templářů.
- 1414—1418. Kostnice. Martin V. Reforma církve. Hus. Skončení rozkolu.
- 1431—1445. Basilej. Ferrara. Florencie. Eugen IV. Reforma církevní. Spojení s církvi řeckou, arménskou, Jakobity.
- 1512—1517. Laterán. Julius. Lev X. Reforma církevní organizace.
- 1545—1563. Trident. Pavel III. Pius IV. Formulování katolického credo proti protestantům a církevní reforma.
- 1869—1870. Vatikán. Pius IX. Primát a neomylnost římského papeže. (De ecclesia Christi.)

Církevní stát (Patrimonium sancti Petri), nyní Vatikánské město (Città del Vaticano), monarchie absolutní, jejíž reprezentant (papež) jest volen. 2 km² a 555 ob. Území státu obsahuje Vatikán se zahradami, chrámem sv. Petra, náměstím sv. Petra, Laterán a 4 basiliky. Zřízen byl 1929 a jest zbytek někdejšího papežského státu, jehož území obsahovalo téměř polovinu Itálie. Dějiny: Církevní stát vznikl 755 z území exarchátu, které Pipin Krátký věnoval římskému biskupu Štěpánu II. Tento dar potvrdil a rozmnožil Karel Veliký. 1056 získal papež vévodství Beneventské, 1115 pak Toskánu. Za času, kdy papežové sídlili v Avignoně, odtrhla se některá města, a římské panství bylo oslabeno spory Orsiniů a Colonnů i vzbouřením Rienziho. Po těchto událostech dal kardinál Albornoz státu dobrou ústavu, podle které církevní stát byl neomezenou monarchií, ve které panovník (papež) se volil. Ministři byli kardinálové, kterým předsedal kardinál státní tajemník. Schismatem utrpěl velmi i c. s. a zapletl se do mnohých válek. R. 1509 byla získána Ravenna, 1513 Bologna, 1532 Ancona, 1598 Ferrara, 1626 Urbino. Mírem Tolentinským (19. února 1797) musil papež vzdát se Avignonu, Romagny, Bologny a Ferrary ve prospěch Francie a Cisalpínských republiky. R. 1798 vypukla revoluce, která vyhlásila Řím republikou, ale která 1800 byla potlačena. Za Napoleonských válek ztratil papež opět nové kraje, a to Anconu, Urbino, Maceratu, Camerino. Všechna území mimo Avignon byla mu však 1815 zase vrácena vídeňskou smlouvou. Tím zavládl opět starý absolutistický režim, který přivodil časté nepokoje. Revoluci 1849 potlačili Francouzi. 1859 vzbouřila se Romagna a spojila se se Sardinským královstvím, k němuž se připojila po porážce papežského vojska u Castelfiardi (15. září 1860) i Umbrie. Zbytek území byl od vzbouřenců vyklizen opět francouzským vojskem. 1870 byl církevní stát plebiscitem a vrhnutím Garibaldiho do Říma spojen s italským sjednoceným státem. Některá data o starém církevním státě z r. 1869: Státní rozpočet: příjmy 29 mil. lir, výdaje 74 mil. lir, armáda 16.000 mužů. Rada: Rád Kristův, R. zlaté ostruhy, R. sv. Ján, Jířího, Pia. Barvy: zlatá a stříbrná. Papež pochopitelně proti záboru protestoval, však marně. Zákonem z 13. května 1871 byla papeži zaručena svoboda a roční důchod 3.200.000 lir, ale papež odmítl. Poněvadž Vatikán byl právně ve stavu obležení, nemohl se papež z něho vzdáliti. Později tak činil z protestu, aby podrhl protiprávní zábor svého státu. Konkordátem

ze dne 11. února 1929 mezi Vatikánem a Itálií byla uznána papežova suverenity, uznáno nezávislé území Città del Vaticano a za zabraný stát přiznáno papeži odškodné 2 miliardy lir. Tímto aktem stává se papež opět suverénem, který svou duchovní suverenitu opírá i o suverenitu státní.

Církevní tóniny jsou systémy antické, které sv. Ambrož a Rehof Vel. upravili pro hudbu církevní. Tónový jejich materiál rovná se materiálu naší C-dur škály, a jest pouze diatonický. Tóniny tyto se zachovaly v přecetných církevních chorálech. Rozeznávajíme 4 hlavní neboli autentické tóniny: dorickou (D-d), frygickou (E-e), lydickou (F-f) a mixolydickou (G-g) a 4 vedlejší neboli plagální: hypodorickou (A-a), hypofrygickou (H-h), hypolydickou (c-c') a hypomixolydickou (d-d'). Více teoreticky byly konstruovány ještě tóniny: aeolská, hypoeolská, ionická, hypionická, hyperaeolská, hyperfrygická.

Cirkon, hyacint, sloučenina kyslíčníku křemičitého a cirkoničitého, SiO₂.ZrO₂, jest nerost krystalující v soustavě čtverečné, neprůhledný, hnědý neb šedě zbarvený. Spec. váha 4.0–4.7, tvrdost 7½. Průsvitná až průhledná žlutohnědě zbarvená odrůda slouží pod názvem hyacint jako drohokam. Též se hlavně na ostr. Ceyloně a v Australii. Bývá nahrazován levnějším hessonitem, odrůdou granátu. Někdy se vyskytuje též cirkon bezbarvý, kterého se užívá také jako náhražky za démant (tzv. Matura-démanty).

Cirkulace, Q, oběh.

Cirkus (lat. circus, kruh), závodistiště starých Římanů, pův. pro závody kočáské a vozatajské. C. Maximus, v údolí mezi Palatinem a Aventinem, byl prý již založen v dobách králů. C. Flaminius byl vystavěn censorem Gaiem Flamiem záp. od Kapitolu. C. Maximus po přestavbě Caesarové a Augustové byl 590 m dl. a 80 m šir. Kolem něho byly tři řady zvýšených sedadel. První řada náležela senatorům, druhá rytířům, třetí lidu. Počet míst byl v Caesarově době 150.000. Uprostřed c. byla zeď nádherně ozdobená a na obou koncích sloup (metry). Po obou stranách, mezi ní, a sedadly, vedla závodní dráha. C. měl tvar podkovy. Na příční straně byly carceres, stáje a jezdy pro závodící. Závodník musil sedmkrát objeti střední zeď (Spina). Lit.: Friedländer: Darstellungen aus d. Sittengesch. Roms (1922–23, sv.). Také v provinciálních městech byly stavěny cirkusy. V dnešní době nemají cirkusy uměl. významu. Jsou to většinou kočující zvěřince. Ze stálých cirkusů jsou nej-

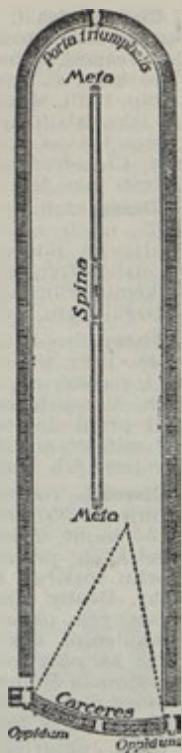
významější: Cirque d'hiver a Hippodrom v Paříži, Hippodrom v Londýně, Cirkus Busch v Berlíně a Renn v Hamburku, Carré v Amsterdamu, Djugar-den ve Stockholmu. Ve Španělsku skoro v každém městě cirkus, aréna pro býčí a kohoutí zápasy.

Církvenica, spr. Č. Crikvenica.

Círok obecný, círok (Sorghum vulgare), obilovina, podobná svým vzhledem prosu. Semena jsou značně větší a užívá se jich k výrobě, po př. se loupe podobně jako rýže a slouží jako vařivo. Jest nejdůležitější obilovinou střední Afriky, Turkestanu a vých. Indie. Pěstuje se též v již. Evropě. U nás lze jej pěstovati jen na zelenou pící, dozrává jediné v jižní Moravě a na Slovensku. Častěji se pro pící pěstuje círok halepský (Sorghum halepense), rozšířený v jižní Evropě jako plevel. Dále se pěstuje hl. v Unii círok cukrový (Sorghum saccharatum), jehož stébla se zpracovávají na syrup a v jižní Evropě círok pometlový (Sorghum saccharatum var. technicum), z jejichž nedozrálých lat se vyrábějí tzv. rýžová košťata a rýžové kartáče.

Círrus, v botanice výhonek, v zoologii výrůstky na tělech zvířat, hlavně červů.

Cirsium Scop. (pcháč), patří mezi složnokvěté byliny, má ostnitě ozubené listy a velmi často lodyžní křídla. Podobá se bodláku (Carduus) a liší se od něho tím, že má chmýří pérovitě chloupkaté. Ze 130 druhů Cirsium je 10 v Čechách. Obsahuje mnoho bastardů. Na tučných lukách hojně roste C. oleraceum Sc., p. zelinný, měkký, mírně ostnatý druh se žlutavými květními úbory skloněnými na konci lodyhy, které jsou obaleny širokými světlezelenými listy. Společně s tímto přichází C. canum All., p. šedý, nesoucí

Cirkus
v Boville.

po 1 velkém nachovém (někdy i bílém) úboru na konci lodyhy, neb 1—2 postranních, bezlistých větví. C. arvense Sc. (p. polní), je nezbytným polním plevelem, s nachovým, poměrně malým, úborem květním. Při cestách

Cirsium
oleraceum.

roste ostře pichlavý C. lanceolatum Sc. (p. kopinatý), s vejčité sevřeným zákrovem. S purpurovými květy na vlhkých lukách roste C. palustre Sc. (p. bahenní). Jeho lodyha zakončena je shlukem květů, které mají i zákrov nachový. C. Eriophorum Sc. (p. hlohový) je největším druhem. V teplých polích vyhání ze široké růžice velkých listů řadě přenosných silnou lodyhu s více úbory, velmi širokými, jichž zákrov jest hustě bělovlnatý.

Cirsomialis, křečovitým napětím pupočních žil vzniklý otok. (Caput Medusae — hlava Medusina.)

Cis (ital. Do diési, franc. Ut diése, angl. C sharp [si-šarp]), o pultón zvýšené C.

Cis (lat.), před, na této straně. Ve starověku se tak počítalo od Říma, na př. Gallia Cisalpina — Gallie Předalpská.

Cisa, La, průsmyk v Etruských Alpách mezi Parmou a Spezií, 1041 m n. m.

Cisalpínská republika (t. Cisalpská), zřízená 1797 Napoleonem v s. Itálii z Lombardie, Verony, Mantovy a přilehlých území býv. republiky Cispadánské (Č.). Hl. m. Milán. Byla závislá na Fr. R. 1799 po vítězství rus. a rak. na čas zrušena, 1800 obnovena a rozšířena. R. 1802 proměněna v rep. ital. a 1805 v král. ital., které vzalo za své r. 1814.

Císař, název panovníka, vzniklý v slov. jazycích od jm. Caesar.

Císař Antonín, malíř porcelánu v Praze; * 1837 na Strahově.

Císař Ferdinand, Dr. (* 1850), em. superintendent; po studiích filosof. a teologických působil jako kazatel na různých místech, pak jako farář v Kloboukách u Brna, po převratu jako člen synod. výboru nově ustavené církve československé-evangelické; ale vzdal se brzo všech svých funkcí. Svými pracemi přispíval téměř do všech cirk. časopisů. Přeložil z angličtiny spisy Smilesovy: Povinnost, Život a práce. Měl vliv na pres. Masaryka.

Císař Jaroslav, RNDr. (* 1894), s. taj. presid. Masaryka, nyní úředník minister-

stva zahraničních věcí. Sp.: T. G. Masaryk a českosl. zahraničí (1920), Velký pátek (1919).

Císař Karel Bor. (1802—1870), církv. katol. spisovatel a farář. Ze sp.: Báječná božstva starověkých Řekův a Římanův (1861), Přehled pevnin zemských (1865), přel. Calderonovy Dvě nábožné hry (1869).

Císařová Anna, α Kolářová-Císařová Anna.

Císařská louka v Praze neb Královská na j. Smíchova proti Vyšehradu. V dávných dobách i místo nynějšího Smíchova byla louka, na níž slavena velkolepým způsobem korunovace Václava a choti jeho Jitky, dcery Rudolfa Habsburského. Na památku této korunovace louka sluje posud Královskou. Byla majetkem kapitoly Vyšehradské. Od r. 1867—1898 bývaly na ní hlavně koňské dostihy. Část byla zastavěna.

Císařské posvěcení, památka posvěcení kostelů, která nařízena cis. Josefem II. (r. 1786) na třetí neděli v říjnu.

Císařský řez, α caeso.

Císařství, α absolutismus, α monarchie.

Císelér (franc. ciseleur), umělec, který zpracovává hlav. vzácné kovy (zlato, stříbro, platina) různými přístroji (rydlo, železko, dlátko, škrabka), dodává jim zvláštní osobitý a umělecký ráz; též vytlačování ornamentálních ozdob do zlatého a stříbrného zboží.

Cisio-Janus, až do 16. stol. užívané verše (obyč. hexametry), sloužící k zapamatování nejdůležitějších svátků každého měsíce. Slovo C. J. znamená: Cisio-Circumcisio Christi, a Janus — leden. Slovo udává, že svátek C. Ch. připadá na 1. leden.

Cislajtanie neboli Předlitavsko. Za Rakousko-Uherska od vyrovnání s Uhry (r. 1867) obvyklý název pro t. zv. rakouskou část monarchie na rozdíl od Translajtanie (Zalitavska); ofic. „Království a země na říšské radě zastoupené“.

Cisler Josef MUDr. (* 1870), univ. prof. v Praze a dram. spisovatel. Napsal četné odborné práce, mezi nimi: Choroby hrtanu a průdušnice (1908), Choroby nosu, hltanu a dutiny ústní (1909); byl i lit. činný, napsal četná dramata s úspěchem provozovaná na českých jevištích.

Cispadanská republika, zřízená 1796 Napoleonem na pravém břehu Pádu, hl. z území Modeny, Bologny a Ferrary; r. 1797 připojena k rep. α cisalpinské.

Cisrýnská republika ustavila se r. 1797 z území na lev. břehu Rýnu (hl. území kolem Cachu, Bonnu a Kolína n. Rýnem), ale nevešla v život a území její zabráno Napoleonem.

Cissampelos L., patří do čeledi Menispermaceae. Obsahuje 21 tropických druhů. Věsměs bylinovitě nebo dřevitě opletavé keře. C. pareira L., lianovitě keře v záp. Indii, Mexiku a v Indii. Kořen bývá jako falsifikát prodáván za radix Pareirae bravae, který je kořenem rostlin z r. Chondrodendron z Brazílie a jest užíván jako lék.

Cissarz Johann Vinzenz (* 22. ledna 1873), malíř a grafik, 1906 profesor ve Stuttgartě, 1916 ve Frankfurtě n. M. Tvořil dekorativní malby, věnoval se uměleckému průmyslu (malba skla, nábytek, zařízení bytu, ozdobnictví knihy).

Cissey Ernest Louis Octave Courtot de (1810—1882), franc. generál. Sloužil v Africe a na Krymu, 1870 komandant v Metách. V bojích proti komuně vtrhl 22. V. 1871 první do Paříže, 1871—73, 1874—76 byl ministrem války, 1880 propuštěn byl z vojenských služeb pro jakýsi skandál.

Cissus L., rod révovitých (Vitaceae), obsahuje asi 250 druhů, které vespřes tvoří četné, bujné, úponkovité liany ve vlhkých tropických pralesích. Svoji asimilační plochu rozšiřují širokým okřídlením lodýhy. Druhy tohoto rodu nacházíme i v suchých okresech Afriky, kde tvoří sukkulentní kaktovitě články osní, při čemž zároveň nastává redukce listů. C. baudiniana Brouss, ozdobná rostlina, pěstovaná v nepříliš teplých pokojích. Normálně roste v Novém Holandsku.

Cista, nejdříve koš, ve kterém byly uchovávány svaté symboly řeckých a římských mystérií (C. mystica). Zobrazen zvan jest do polovice otevřený; z něho vylézal posvátný had. — Později urna pro hlasovací tabulky. Bronzových cist používali Etruskové pro ozdobu, toaletní potřeby, kamenných pro popel zemřelých. Tyto jsou ozdobeny často reliefy, které mají vztah ke kultu mrtvých.

Cisterciáci, Bernardini, původně Benediktini. Nový řád založil Robert Molesmeský v Citeaux (Cistercium). K nám je uvedl král Vladislav II. a sídlili v α Sedlci u Kutné Hory, v Plasích, Maštově (později v α Oseku), α Vyšším Brodě, α Svaté Koruně, na α Zbraslavi, v α Žďáru a j. Lit.: A. Žák, Osterr. Klosterbuch (1911). R. 1146 měli Cisterciáci z Plas, kterým 1145 Vladislav založil slavný klášter v Plasech na Plzeňsku, pod Petřínem v Praze u Smíchova dvůr s proboštstvím, kde přebývalo vždy několik mnichů. Za husitských dob vše bylo vypáleno, pozemky 1419 zabaveny a rozděleny měšťanům. Proto se tu říkalo „V klášteře plašském“. Karel IV. jim daroval 1374 kapli a stavení „v Jerusale-

mě" (v ul. Konviktské). Rád cisterciácký v Plasích za opata Eugena Tytla dal postavit na Karlově mostě v Praze krásné sousoší sv. Luitgardy 1710, zhotovené Matyášem Braunem.

Cisterciácky (Bernardinky), ženská řehole, založená r. 1132 v Tartu u Dijonu. U nás měly klášter v Pohledu (1265), v Sezemicích (1298), v Tišnově (1233), v Oslavanech (1225), v St. Brně (1322).

Cisterna, z lat. cista. 1. Umělé, zděné nádrčky k shromažďování dešťové vody v krajinách na vodu pramenitou velmi chudých (Kras, sev. Afrika). Poněvadž voda dešťová bývá často znečištěna (písek), prochází napřed cedítky (filtry), aby se těchto přímíšenin zbavila. Také v pevnostech bývají zakládány c., třeba je ale náležitě chrániti před event. nepřátelskými útoky. — 2. Nádobý, určené k transportu benzínu, nafty, petroleje, oleje, lihu, dehtu atd. Také voda se tímto c. dopravuje v případě nedostatku nebo poruchy vodovodů. Jsou to velké, ležaté válce, ze silného plechu zhotovené, s příslušnými kohoutky a s bezpečnostními uzávěrkami.

Cistus L., cist, rod čel. cistovitých (Cistaceae), jest důležitou složkou vždy zelených maechii ve středozem. oblasti; známo jest asi 30 druhů. Jsou to nízké polokeře neb vyšší křiviny s vytrvalými listy, četnými jasnobarvými květy bílými (C. monspeliensis L., salvifolius L.) neb červenonachovými (C. villosus L.). Cisty jsou známé svou aromatickou vůní, pocházející od eterických olejů, na něž jsou tyto rostliny bohaté. Z druhů C. ladaniferus L., cyprius L. a creticus L. připravuje se klejoprskyřice ladanum, která obsahuje eter, olej, pryskyřici a vosk, tzv. droga, které bylo hojně užíváno v řeckém lékařství; dnes užívá se jí jako příměsku kadidla.

Ciszowski Stanislaw (* 1865), etnolog. Studoval universitu v Berlíně a v Lipsku. R. 1910 jmenován byl prof. etnologie na universitě Lvovské, ale již 1912 zřekl se katedry a věnuje se spisovatelství etnologickému.

Čišninskí Jakub Č. Čišninskí Jakub.

Citát, věta některého spisovatele neb slavného muže, kterým se podepírá správnost některého tvrzení.

Cité (franc.), město, zvl. pak staré město, na rozlišení proti mladším předměstím; La Cité, ostrov v Seině, sděce Paříže. Č. City.

Citera, hudební nástroj se 42 strunami, na kterém se vyluzuje tón kovovým háčkem, na ozvučné ploché skřini. Vyvinula se z podobných nástrojů středověkých. Č. kitharis, chitarra, orpharion.

Citerák Alois (* 9. XI. 1826 v Praze,) syn učitele hlavní školy Frant. C., pianista a učitel hře na klavír.

Citharexylum, rod Berbenacei, velké stromy neb keře; známo asi 20 druhů z teplé Ameriky. C. quadrangulara Jacq. poskytuje velmi tvrdé dřevo, kterého se používá k výrobě hudebních nástrojů.

Citice, obec u Falknova n. Ohří, 1694 ob.

Citlivka, mimosa, Č. Mimosoidae.

Citlivost, schopnost sensitivního nervu přijímati popudy a dováděti je do mozkových center, kde vzniká vědomí o příčinách oněch popudů (dráždivost). Častým opakováním c. mizí. Č. nervstvo, hyperestesia, sensibilita.

Cito (lat.) rychle, citissime = nejspěšnější; zastaralé označování spěšných dopisů.

Citoliby, městys v Č., polit. a soud. o. Louny, 1325 ob. (1921). Rodiči architekta J. Mockra a malíře V. Sochora. Pěstuje se zde chmel a ovoce. Zámek s bažantnicí, cihelny. — V C. byla původně tvrz s popluz. dvorem; z majitelů se uvádí Václav Kuneš z Lukovec a Adam Hruška rytíř z Března; jeho synu Janovi byly omylem r. 1623 konfiskovány, později opět vráceny; potom přešly koupí na Karla Plachtu z Rajova a r. 1802 na kn. Schwarzenberka.

Citometr, přístroj k měření proudění plynu neb tekutiny, pomocí kuličky v kuželovité trubce.

Citoslovce, části řeči, kterými se vyjadřuje citový stav (ach, ó), nebo napodobení zvuků (bác, bum).

Cítov, ves v Č., polit. a soud. o. Mělník, 1329 ob. (1921). Kostel sv. Leonarda (již ve 14. stol. farní), dvůr a vinice. C. byl r. 1623 konfiskován Křištofu Belvicovi ryt. z Novovic; r. 1872 koupil statek kn. Lobkovic.

Citová filosofie, řídí se citem místo rozumem (soudností) a chce získavati nejen krásné a dobré (praktická f.), nýbrž i pravdivé a skutečné (teoretická f.), (citová metafysika).

Cistus L.

Citometr.

Citral, geranial, $C_9H_{15}COH$, terpenaldehyd, obsažený v množství 7.5% v silici citronové, dále v silici lemongrasové, pomerančové a j. Vyrábí se destilací těchto silic nebo oxydaci z geraniolu (C_9). Jest to bezbarvá kapalina spec. váhy 0.892–0.895, bodu varu 228–229° C, ostré pronikavé vůně citronové. Slouží jako přísada do různých voňavek, mýdel i napojů a k syntetické výrobě jononu (C_9).

Citran draselný $C_6H_5O_7K_3 \cdot H_2O$ (Kalium citricum), se připravuje podobně jako citran sodný a také se ho používá stejným způsobem.

Citran hořečnatý $(C_6H_5O_7)_2Mg_3 \cdot 14 H_2O$ (Magnesium citricum), vyrábí se směsím kyseliny citronové, vody a pálené magnésie na těsto, jež se nechá ztuhnouti a pak se rozemílá na prášek. Slouží jako mírné projímadlo.

Citran měďnatý $(C_6H_5O_7)_2Cu_3 \cdot 2 H_2O$ (Cuprum citricum), upotřebuje se v očním lékařství (k léčbě trachomu), podobně jako citran stříbrný, $C_6H_5O_7Ag_3$, zv. též itrol (Argentum citricum).

Citran sodný $C_6H_5O_7Na_3 \cdot 5 H_2O$ (Natrium citricum), vyrábí se neutralisací kyseliny citronové ve vodném roztoku sodou. Slouží v lékařství při chorobách ledvinových, rheumatismu, malarii, proti cukrovce a j. Přichází často ve směsi s jinými solemi (na př. asklerosin je směs citranu sodného s chloridem sodným a pod.).

Citran vápenatý $(C_6H_5O_7)_2Ca_3 \cdot 4 H_2O$ (Calcium citricum), meziprodukt při výrobě kyseliny citronové.

Citran železitý $C_6H_5O_7 \cdot Fe \cdot 3 H_2O$ (Ferrum citricum oxydatum), vyrábí se rozpouštěním čerstvě sraženého hydroxydu železitého v roztoku kyseliny citronové a opatrným odpařováním. Používá se jednak v lékařství (při chudokrevnosti), jednak při tisku a ve fotografii. Též ve formě podvojných solí, na př. citran železito-amonný, železito-sodný a pod.

Citroën André Gustave (* 1878 v Paříži), vynikající francouzský průmyslník a továrník automobilů.

Citrofen (citrophen), sloučenina kyseliny citronové s parafenetidinem. Jest to bílý krystalický prášek, nakyslé příjemné chuti, ve vodě těžko rozpustný, bodu tání 181° C. Slouží v lékařství při hořečkách, nachlazeních a bolestech hlavy.

Citron, plod citroníku, C_4 citrus.

Citronát (cedrát), kanditovaná (v cukru zavařená) kůra citronu pravého (Citrus medica).

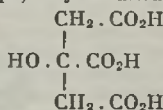
Citronelal (citronellal), vyšší terpenaldehyd řady olefinové, který přichází hlavně v javanské silici citronelové a

v silici eukalyptové. Jest to kapalina melisové vůně, bodu varu 205–208° C, spec. váhy 0.854. Přísada do levných kolínských vod a mýdel.

Citronelová silice (Oleum Andropogonis Nardi, Oleum Citronellae), vyrábí se destilací trávy vousatky nardové (Andropogon Nardus), pěstované na ostr. Ceyloně, Javě a na polostrově Malajském. Jest to žlutá až hnědožlutá, příjemně vonná kapalina, spec. váhy 0.886–0.920. Obsahuje 50–80% geraniolu, 7–10% citronelalu, limonů a j. Používá se jí do levných toaletních t. zv. medových mýdel. V obchodě přichází cennější silice ceylonská a méně cenná javanská s větším obsahem citronelalu (35–40%).

Citronin, obchodní označení pro některá žlutá barviva azová, vyráběná v továrnách francouzských.

Citronová kyselina (acidum citricum) byla objevena Scheelem (1784) volná v citronové šťávě. Kromě toho se vyskytuje v pomerančích, rybíz, malinách, jeřabinách a v jiných plodech (na př. v cukrové řepě). Její strukturní vzorec je:

Krystaluje v průhledných, bezbarvých hranolech, příjemné kyselé chuti. Na vzduchu teprve po delší době větrá a mění se v bílý prášek. Ve vodě se velmi dobře rozpouští (ve 100 d. vody při 15° C 66 d. kyseliny), podobně i v líhu, méně v etheru. V obchodě přichází v několika druzích: krystalovaná (ac. citricum crystallisatum), čistá (ac. citr. purum) a nejčistší (ac. citr. purissimum). Průmyslově se vyrábí dvěma způsoby. Nejdůležitější jest výroba kyseliny citronové z nedozrálých a zkažených citronů. Lisováním těchto citronů získá se šťáva, jež se neutralisuje práskovým uhlíčenem vápenatým a vzniklý octan vápenatý se promyje vodou a rozkládá kyselinou sírovou na kyselinu citronovou. Roztok kyseliny citronové se odbarví spodem a zahustí ke krystalisaci. Druhý způsob výroby jest používán v jedné továrně v Čechách. Vychází se tu od roztoku cukru, který se zkvašuje zvláštními druhy některých plísní z rodu: Citromyces, Mucor a Aspergillus. Překyselení tekutiny se zabrání přidávkem plavené křídly. Vytvořená kyselina se pak srazí vápnem a vzniklý citran vápenatý se rozkládá kyselinou sírovou. Kyselina citronová slouží v lékařství, při výrobě

limonád, v barvířství jako mořidlo a k oživování barev, ve fotografiích jako náhražka octa a k výrobě solí, citranů.

Citrusus Necker, rod z Cucurbitaceí (tykvovitých), úponkovité byliny, 3- až 5laločné listy. Žluté květy a kulovité nebo podlouhlé tykvovité plody. Čtyři druhy v tropické Africe a Asii. *C. vulgaris* Schrad. (meloun vodní), jihoafr. druh, pěstovaný již dávno v Indii, Turecku, Číně, ve středozemí a ve Španělsku, odkud byl zavlečen do Ameriky. Nyní pěstován i v Orientě a Banátě. Plody přicházejí hojně na trh, jsou podobné velkých tmavozelených koulí s bledším mramorováním. Šťavnatá dužina krásně červená obsahuje černá jádra. *C. Cloocynthis*, jinak zvaný Kolokvinta neb Kopa, má plody velikosti pomeranče, zdívouče ve středozemí, ačkoliv je původně druhem saharským. V obchodě oloupané a usušené prodávají se jako droga sloužící co purgativum. Houbovitá dužina obsahuje glykosidickou hoř (0.5%), éter, olej, prykyřici. Semena mají asi 20% oleje.

Citrus L., rod z čeledi Rutaceae, vždy zelené, často trnité stromy a keře, k nimž náležejí všechny oranžovníky. Listy obsahují olejové žlázy, květy vyznačují se silnou vůní, plody jsou velmi šťavnaté a jsou obklopeny zvláštěním obalem, bohatým na olej (pomeranče, citrony). Semena obsahují větší počet zárodků (polyembryonie). Kulturní formy oranžovníků, pěstované v již. Evropě, pocházejí ze šesti druhů původem z trop. Asie. Nejdůležitější druhy jsou: 1. *C. nobilis* Lour., malý strom s malými oranžově zbarvenými plody, velmi chutné (pravé mandarinky), z Kočinciny, zdomácnělý v již. Evropě. 2. *C. aurantium* L., od něho pocházejí tyto formy: a) Pomerančovník (Arancio a Melangolo forte, *C. bigaradia* Duh.) s tmavozelenými velmi aromatickými listy a kulatými plody s velmi aromatickou kůrou a nakyslým masem, pravděpodobně z Kočinciny, odtud rozšířen přes přední Indii, Arabii, sev. Afriku a již. Evropu. Nezralé plody slouží k výrobě likérů. Suché kůry zralých plodů (*Curtex fructus aurantii*) užívá se jako léčebného prostředku při

Citrus medica
(citron),
větévka s květy.

onemocněních žaludku. Z čerstvé kůry získává se eterický olej. Pomerančovník pěstuje se v celé jižní Evropě, sev. Africe a Orientě. b) *C. bergamia* Risso s plody kulovitými neb hruškovitého tvaru, příměnně nakyslé chuti. Středomoří a Záp. Indie. Z kůry jeho plodů připravuje se bergamotový olej c) *C. aurantium* sinensis Gall., má oranžově žluté, sladké plody, pochází snad z vých. Asie, rozšířen v krajinách kol Středozemního moře, Orientě Jižní Americe Kalifornii atd. Z něho byly uměle vypěstovány mnohé odrůdy na př. *C. decumana* C. pomelmos (Risso.), d) *C. japonica* Hook., ozdobný keř v Japonsku a Číně. 3. *C. medica* L. (citronovník), domovem z vých. Indie. Uměle vypěstovaným druhem jest *C. limonum* Hook. se žlutými silně kyselými plody (citrony), původem z Vých. Indie, zdomácnělý v subtropích celého světa. Od něho pocházejí citrony, jež k nám přicházejí do obchodu. Kvete po celý rok a má často zároveň květy i plody. Plodů užívá se k výrobě kyseliny citronové, eterických olejů a k přípravě likérů. Uměle byla vypěstována celá řada odrůd, z nichž mnohé poskytují velmi chutné plody na př. *C. auratus* Risso, jiné pěstují se jako ozdobné keře v zahradách. V Evropě nejdříve znám byl *C. medica*, již v době římského impéria pěstován v Itálii. *C. limonum* Hook. (citron, limon z arabského limum) v 10. stol. pronikl do Egypta a odtud rozšířen arabskými a italskými kupci do Evropy. Pomerančovník znám v Evropě od začátku 14. stol.

Cittadella (it. městečko), pečlivě vybudované samostatné opevnění, obyčejně na výšině, ovládající pevnost nebo město. Slouží jednak k tomu, aby obhájci mohli po dobytí vnější pevnosti dále se bránit, jednak aby posádka c-y udržovala na uzdě město. C. bývala za účelem dokonalejší obrany oddělena od města prázdným prostorem Q, esplanadou.

Cittadella, město v ital. prov. Padova, 13.000 ob. Bylo založeno 1220 jako pohraniční pevnost proti Trevisu, má ještě dodnes hrady, věže a příkopy.

Citta di Castello, město v ital. prov. Perugia, 6000 ob. (s okolím 30.000) na Tibere, sídlo biskupa. M. má renesanční katedrálu, obrazárnu, hedvábnictví, minerální prameny. Ve starověku se jmenovalo Tifernum Riberinum, ve středověku Civitas Castelfana a Castellum Felicitatis. 1503 připadlo papežskému státu.

Cittanova, m. v ital. prov. Reggio di Calabria, 14.000 ob. Vzniklo na troskách zemětřesením zničeného Casalnuova 1783, dnešní jméno obdrželo 1852.

Città Sant' Angelo, m. v ital. prov. Pescara, 9000 ob., 5 km od Adriatického moře. Má obchod s obilím, vínem, olejem. Na blízku trosky starých solnic.

Città Vecchia (také C. Notabile), kdysi hl. m. ostrova Maltý, 10.000 ob., na vrchu skály, s katakombami, rozpadajícími se hradbami, starými paláci a nádhernou katedrálou. Poblíž Verdala leťní sídlo guvernéra.

Cittavecchia, Q, Starigrad.

City (angl. siti), kdysi stejně jako Borough, označení pro m., které mělo městské právo a zástupce v parlamentě. Obvykle bývalo C. sídlo biskupa. Dnes je C. titul 40 starostavých měst. (Birmingham, Canterbury atd.) Také nejstarší část Londýna jmenuje se C.; podle toho nazývá se přeneseně střed velkoměsta, kde je největší obchodní ruch C. Ve Spoj. státech jmenuje se tak každé město (town), které spravuje mayor a aldermen.

City tělesné, vjem tělesné, vzniklé z vnitřních dráždidel a vztahující se na vlastní já (na př. hlad, žízeň, osvěžení, únava, pohodlí, nevolnost), jež založeny jsou na fyziolog. neb patolog. stavu ústrojí těles, a tkání. Jejich sídlem jsou sliznice, žlázy a svaly. Dlouhotrvající a stupňované c. t. mohou vyvolati poruchy zdraví.

Cityň Malý a C. Velký, m. na Slov., župa Nitrianská, 1664 ob.

Ciudad (šp. od lat. civitus), ve špan. zeměch název pro velké město na rozdílu od Villa.

Ciudad Bolívar, hl. m. státu Bolívar ve Venezuele, 17.500 ob., sídlo biskupa a střed obchodu s kaučukem, kávou, tabákem a dobyt看em. Bylo založeno 1764 pod jménem Angostura nebo Santo Tomas de la Nueva Guyana, dnes se nazývá podle Bolívara, který tam 15. II. 1819 ustavil republiku Columbiu.

Ciudadela (starověké Jammo), m. na špan. ostrově Menorce, 10.000 ob., sídlo biskupa. Má gotickou katedrálu, mnoho paláců staré šlechty a malý přístav.

Ciudad Real, šp. prov. v La Mancha (Nová Kastilie), 19.741 km², 433.336 ob. Hl. m. C. R. 1891 ob., 632 m n. m., leží v úrodné nížině mezi řekami Guadianou a Jabalonem, sídlo biskupa. M. má staré maurské zříceniny, gotický chrám, tovarny na látky a rukavice.

Ciudad-Rodrigo, m. ve špan. prov. Salamanca, 18.761 ob., druhohradá pevnost, 27 km od portugalských hranic, sídlo biskupa, zbytky římského vodovodu, gotická katedrála. Bylo založeno r. 1200 na místě starořímské Mirobrigy, a bylo vždy

důležitým strategickým bodem. 1809 bylo obsazeno franc. vojskem a i jinak často obléháno.

Cividade del Friuli, město v italské provincii Udine, 11.000 ob. Má staré opevnění, dóm, baptisterium, archiv s cennými rukopisy, krásnou radnici. Starověké jméno Forum Julii, longobardské Civitas Austriae, slovanské Staro Mjesto. M. bojovalo dlouho s Aquileou o samostatnost, 1419 podrobilo se Benátkám. 1917 bylo obsazeno něm. arm. Belowovou.

Civilis Julius, náčelník Batavů v povstání proti Římu 69—70 po Kr. Použil chytře obč. války mezi Vitelliem a Vespasianem a podnikl vzpouru germánských kmenů v celé Sev. Galii (Frisi, Brukterů, Kattů), ba i legii. C. umínil si založit samostatné Imperium Galliarum; všechny římské pevnosti sev. Alp brzo padly, až na Vindonissu. Když ale Vespasian nabyl moci a proti C. vytáhl Cerialis, ustoupil C. do Batavie a přistoupil na mír. Lit.: Meyer: Der Freiheitskrieg der Bataver unter C. (1856), Henderson: Civil war and rebellion in the Roman empire (1908).

Civilisace, souhrn všech pokroků technických, které usnadňují život.

Civilní, občanský.

Civilní inženýr, technici vysokoškolsky vzdělaní, kteří se živnostensky zabývají vším, co je spojeno s technickými pracemi. Postavení c. i. bylo naprosto volné a nevázané státními zkouškami. Důsledek toho byla vyskytující se nedůvěra vůči tomuto stavu, jež měla za následek vymezení působnosti c. i. v bývalém Rakousku zák. z 11. pros. 1860 Q, inženýr.

Civilní lista, peněžitá částka, poskytovaná panovníky na přiměřenou úhradu výdajů za svoji vlastní osobu a za svůj dvůr. V některých zemích jsou vedle c. i. povolovány zvl. apanáže (Q) k úhradě potřeb samostatných členů panovnické rodiny.

Civilní právo, souhrn právních norem, jednajících o takových poměrech, ve kterých vystupuje státní občan jako jednotlivce (soukromá osoba) vedle svého spoluobčana jako jednotlivce. V tomto smyslu je c. p. identické s p. soukromým. Protikladem je veřejné právo (Q). Pramenem u nás dosud platného c. p. je (rakouský) Všeobecný občanský zákoník (V. o. z. nebo o. z.) ze dne 1. VI. 1811, s účinností od 1. I. 1812, obsahující celkem 1502 paragrafů; tento na svou dobu vynikající zákon byl doplňován zvl. zákony, z nichž nejdůl. jsou zák. o knihách pozemkových ze 25. V. 1871, o knihách

železničních z 19. V. 1874, zák. hornický z 23. V. 1854, zejména tři dílčí novely z 12. X. 1914 a 22. VII. 1915 a z 19. III. 1916 a čl. novela manželská ze dne 22. V. 1919, 320/1919 Sb. zák. a nař. Konaji se přípravy k vydání nového jednotného zákoníku občanského, jímž by byly určité nemod. zásady starého zákona korigovány a dvojí právo na čl. území (na Slovensku platí dosud právo uherské) odstraněna. — C. p. obsahuje jednak normy všeobecné, zásadní, jednak normy zvláštní; jsou to: 1. práva rodinná (manželství, poměry mezi rodiči a dětmi, poručenství), 2. právo dědické, 3. práva věcná (právo vlastnické, služebnosti, právo zastavní, práva knihovní), 4. práva obligací (o závazcích a jich zajištění); tato část rozděluje se opět na část obecnou a zvláštní, jež popisuje různé druhy závazků. — O jednotl. viz hesla speciální. — Lit.: Krémář: Základy přednášek o právu občanském, o c. p., platném na Slovensku. Fajnor-Záturčský, Nástin súkromého práva.

Civilní proces, souhrn právních zásad o řízení, jímž mají býti přivedeny k soudnímu uznání soukromoprávní nároky, dále toto řízení samo. Právo, jež upravuje spory o práva soukromá, nazývá se civilním právem procesním a má toto právo zabrániti vymáhání práv svépomocí a chrániti průběh sporu. Normy c. p. ustanovují jednak příslušnost civilních soudů, jednak způsob řízení soudního a provedení rozsudku. — Pramenem pro c. p. procesní je „Zákon o soudním řízení v civilních sporech“ z 1. VIII. 1895 a jurisdikční norma se současnou platností, řád exekuční ze 27. V. 1896 a zákony ze 7. XI. 1896 a 2. V. 1897 o organizaci soudní a zákony o soudech mimořádných. — Lit.: Václav Hora: Českoslov. civ. právo procesní, Hora, Civ. řád soudní a jur. norma.

Civilní řád soudní jest obvyklé označení pro zákoník, který obsahuje úpravu řízení v občanských (civilních) právních sporech (Q. civilní proces, řízení soudní). V ČSR. platí c. ř. s. a jurisdikční norma z 1. VIII. 1895 (v zemích historických) a uherský c. ř. s. zák. čl. I. z r. 1911 (na Slovensku) s dodatkovými zákony. C. ř. s. vydal Václav Hora (Čsl. Kompas).

Civilní sňatek nazývá se uzavření sňatku před státním úředníkem. Nejříve byl zaveden v Holandsku, 1850. Rozoznáváme c. s.: a) obligatorní (povinný), který je zaveden ve Francii, Belgii, Německu, Švýcarsku, Itálii, býv. Rakousku, býv. Uhersku), b) fakultativní (možný), zavedený na př. v Anglii, USA. a v ČSR.

a c) subsidiární (podpůrný), odpírá-li církev asistovati při sňatku z důvodu státně neuznaného. — Katol. církev neuznává příslušnost státu ve věcech manželských a pokládá tudíž c. s. za neplatný.

Civis (lat.), občan. C. academicus, akademický občan.

Civis Romanus sum (lat.), „jsem římským občanem“, citát z 2. řeči Ciceronovy proti Verrovi, což značí „mám práva, příslušející svobodnému občanovi“, neboť v říši římské byl činem zásadní rozdíl mezi občanem římským a příbuzných obcí svazu latinského, civis Romanus, a svobodným cizincem (peregrinus). Pouze římský občan měl ius conubii a ius commercii, t. j. způsobilost vstoupiti v platné římské manželství a způsobilost býti účasten na právním obchodu římském. Konstituci Caracalovou 212 po Kr. bylo však římské občanství (civita) rozšířeno na všechny svobodné obyvatele říše.

Civita Castellana, m. v ital. provincii Viterbo, 6000 ob., malebně položené, sídlo biskupa. Krásná katedrála z 1210, poblíž zříceniny etruské Faleria. 1798 byly zde Neapolci poraženi Francouzi.

Civitali Matteo (1436—1501), it. sochař. Jeho hl. díla jsou v katedrále v Lucce (náhrobek Pietra Noceta, dva andělé a nádherný oltář). Jeho díla byla ovlivněna florentskou školou. Lit.: Yriarte: M. C. (1885).

Civitanova Marche, m. v ital. provincii Macerata, 6620 ob., 3 km od Adriatického moře, kde je přístav Porto di C.

Civitas (lat.), v římském právu pojem pro práva svobodného občana (civis); také občanství, obec, město jakožto stát. Ve středověku znamenalo slovo C. město. C. imperii = říšské město.

Civita Vecchia, příst. m. v it. prov. Roma, 22.000 ob., na Tyrrhenském moři, na dráze Řím—Pisa a na staré Via Aurelia. Leží v pusté, nezdavé krajině. Má ale válečný a obchodní přístav, je sídlo biskupa a konsulu. Pamětihodnosti jsou krásná katedrála a římský vodovod, který dodnes dodává městu vodu. M. je převážnou většinou čistě obchodní, má proto dobré spojení s Rijekou, Livornem, Neapolí a Sardinii. Poblíž mořské lázně se zříceninami starých Aquae Taurinae. Za starověku zvalo se m. Centumcellae, pak Portus Traiani. Dnešní jméno nese od 812, kdy se obyvatelé jeho, zapuzení Saracény, znovu do svého „Starého města“ navrátili. Papežové Julius II. a Lev X. opevnili přístav (pevnost podle plánů Michelangelových), Innocenc dal m. prá-

vo volného p řstavu (1696). V l. 1849—70 bylo obsazeno Francouzi. Lit.: Celisse: Storia di C. (1898).

Cívka, válec nebo trubka ovinut  míti nebo drátem.

Cívka tlumicí, p řstroj, jímž se seslabinuje napětí elektrického proudu. Jest to dut   lezn  těleso ovinut  drátem. Když st řidav  proud probíhá c vkou, vzniká odpor samoinduk n  a nastane zeslaben  napětí.

Cizineck  legie (L gion  trang re, le io  tr   r), oddíly franc. vojska, tvořen  z p řislu n k  všech n rod . Podle zákona ze 4. b řzna 1897 m  se skládati c. l. ze dvou pluků, ka d  ze 6 praporů. Již Napoleon I. měl c. l. M rovou smlouvou ve Versailles podržela Francie výslovně p r vo zař dov ti do c. l. p řislu n ky cizích n rod . Také ve Španělsku mají zařízení podobn  c. l.

Cizineck  vojska, vojska, skládající se z najatých nebo k vojensk  službě donucen ch cizinců. Objevují se již ve starověku, hlavn  v Karthagu; ve středověku v Benátkách, v Holandsku, Anglii. Ob ejn  se pod tímto názvem od 15. století rozumějí pluky Sv car ; r. 1790 stálo ve službách Francie 14.000 Sv car .

Cizineck  svazy, spolky pro povznesen  n v st vy cizinců. Centrála v Praze.

Cizineck  p řmysl provozuje zem  nebo  ast území, její obyv telstvo čerpá většinu svých p j m  z cizineckého ruchu. C. p. p řn   peníze do zem  a poskytuje cestujícím dobr  zaopatření. Umožňuje také větší zalidn n  v krajinách, krásných svou polohou, ale ne urodn ch. Klasickou zem  c. p. je Sv carsko, kter  před světovou válkou navštívilo ro n  340.000—380.000 cizinců.

Cizí slova, slova p ejat  z cizích jazyků, jsou ve všech ře ich, kter  se st kaj  s ostatními jazyky. Domácí ře  podržuje cizí slova buď v jejich p vodn  formě (milieu, tramway), nebo je pozměňuje koncovkou (efekt, ventilátor), nebo je pozměňuje vlivem p řizvuku a hláskosloví (rytíř). V dy jsou p j m na slova z řeči stojící kulturn  v  . Tak na francouzštinu působila latina, tato zase na n m  inu. Na  e tinu nejvíce působila latina a to již od raného středověku. Nejv t  vliv ve st. 17. a 18. Na úsvitě nov  doby  e tiny tvořena našimi buditeli terminologie  esk , přejímána slova z jiných, v sp lejš ch jazyků slovanských a tvořena slova nov . Většina cizích slov v našem jazyce pat  k jazykovému pokladu všem jazykům společnému: základ tvo ř latina a řečtina.

Cizí tělíska (lat., corpora alinea), v l karstv  pevn  tělíska v tkáních, kde se za obvyklých podmínek neobjevují. K cizím t. pat  na p ř.  lomky kostí při poranění, nebo produkty, vznikající při z necen . C. t. působí bolestiv  záněty a s nimi spojen  choroby; často jsou však také ne kodn . C. t. p ch zej  zven i a působí-li ru iv , odstraňují se operativn .

Cizí tesař, spolek potulných tesařů; hlavn  středisko jsou Brémy; ka d  t t  rok je zde kongres. Cizí tesař jsou zbytkem starých společenstev cechovních, zachovávají sv  star  zvyky a kroj.

Cizkrajov (Cickrajov, Sitzgras), osada u Da ce na Moravě.

Cizí Evžen (* 1884), redaktor Pokroku v Hradci Král.  inn  v oboru osv tov m a organizačním.

Cizner František (* 1888), gen. ředitel Centrokomise, Praha, působil před válkou jako bank.  ředn k v cizině, za v lzy jako rusk  legion r uplatn l sv  vědomosti v organizování hospod. institucí ruských legií, z nichž po převratě vytvořena  k, obch. spol. Centrokomise.

Cizoložství (lat. adulterium), v dom  porušení věrnosti man elsk  mimoman elskou soulož. Podle právního nazírání římského bylo trestn  pouze porušení man  věrnosti ženou a cizího man , mužem, nikoli však p hlavn  styk z enat ho muže s neprovdanou ženou. Teprve p r vo c rkevn  změnilo tento názor, naz raj c na manželství jako na svátost. Podle moderního nazírání směřuje c. proti zařízení manželství, tedy základu všeho právního a společenského řádu. Tresty: Podle § 502 tr. z. je potrestána osoba oddan , kter  se dopustí cizoložství, jakož i osoba neoddan , s níž c. bylo spácháno, vězením od jednoho až do šesti měsíců. C. však nem je se nikdy (podle § 503 tr. z.) vyšetřovat i trestati z moci  ředn , n b ř toliko k   adosti strany ura en .

Cizopasn  rostliny jsou ty, které ubírají z jiné rostliny neb živočicha šťavy pro výzvy svého těla. Zjev tento jest hojn  roz řen u tajnosnubn ch i jevnosnubných rostlin a vyřazuje nesm rn  množství různých zp sob , jimiž se cizopasn  děje. U tajnosnubn ch nejrozman t j  p pady cizopasnictví jsou u hub. Tyto postrádají chlorofyllu a jsou proto odkázány v živovat  se z jiných látek organických. N kter  z nich v živuj  se na jiných organismech jako parasit , jin  jako saprofyty. Většina jích jest buď jako individua neb aspoň jako ssav  vlákna velmi nepatrných, mikroskopických rozm ř , rozmnožují se ne-

skonale malinkými výtrusy, jež mohou býti jakýmkoli prostředím roznášeny (vodou, vzduchem) v ohromném množství a mohou způsobovati na rostlinách i živočišných zhoubné poruchy, na př. různé plísně (vinná, bramborová), rezy obilné, sněti, tuberkule, cholera atd. Nejnižším tvarem hub cizopasných jsou bakterie (Q). Dále plísně, tyto mají výtrusy podobné buničkám bakterií, které vyrůstají ve vlákna, jež se nám pak jeví jako plišňovité povlaky. Vykličivší vláčenka pak usazuje se v různých pletivech hostitele buď pouze na povrchu (Oidium, Erysiphe) neb vnikají i dovnitř těla hostitelova a zůstávají zde dlouho skryta, teprve v době, kdy má nastati fruktifikace, pronikají na povrch (Peronospora, Polyporus, Agaricus melleus a j.). Cizopasně rzi (Uredineae) tráví svůj život v několika hostitelích, na př. Puccinia (rez obilná) v listech dřevnaté na obilí. Plišňovité houby cizopasně napadají i živočichy a způsobují často i jejich smrt. Tak kyjovité houby Cordiceps na hmyzu, Empusa muscae na mouchě, vláknité houby Saprolegnie na jikrách rybích, konečně způsobují některé plišňovité houby i kožní onemocnění u člověka. Z jevnosnubných rostlin cizopasnými jsou některé svačkovité formy, zvláště rody Cassytha a Cuscuta, nezelené, bezlisté. Ze zelených rostlin četné druhy řádu Santalaceae a Rhizophoraceae. Rovněž náš podbílek Lathraea jest cizopasnou rostlinou, postrádající chlorofyllu. Řád Balanophoraceae (v tropech) tvoří na hostitelích hlízovité neb oddenkovité tvary jako první stadium rostliny, z nichž pak teprve vyrůstají kvetoucí lodyhy. V mírném pásmu je rozšířen s Balanophoraceae paralelní řád Orobanchaceae, u nichž vykličiví semeno podobá se beztváremu nitkovitému tělísku. Z ostatních cizopasných rostlin zmínku zasluhuje řád Rafflesiaceae (v tropech, nezelené), dále Viscum album (jmélní obecné) a Loranthus, tyto dvě poslední rostliny mají vlastní chlorofyll, ale z velké části žijí na újmu svého hostitele, jímž u jmélní jsou různé listnaté i jehličnaté stromy, u Loranthus hlavně duby. Podrobnosti viz pod hesly jmenovaných rodů.

Cizopasník (parasit) jest organismus, který buď po celý život neb aspoň dočasně přebývá na jiných ústrojencích a vyživuje se na úkor jejich těla. Cizopasníky nalézáme mezi živočichy i rostlinami. V říši živočišné jest cizopasnictví rozšířeno skoro ve všech řádech od jednobuněčných až po obratlovce. Cizopasný

způsob života vyvolává nápadné změny organizace těla cizopasného živočicha, většinou jsou to pochody redukční, které postihují celou řadu orgánů (na příkl. orgány pohybu [lokomoční] u c. přisedlých), takže cizopasníci organismus jeví zpravidla nedokonalejší ústrojnost než příbuzné druhy volně žijící. Vedle toho bývá pravidlem, že c. živočichové nižších skupin parazitují na hostitelích z vyšších skupin živočišných. Výjimku tu činí jen některé ryby a plžové (paras. v sumýších) a koryšové (v slimejších). Podle způsobu cizopasnictví rozeznáváme několik druhů: c. vyhledává svého hostitele jen na krátký čas, aby se z něho nasýtl; na př. komár, moucha, pijavky atd. Některí cizopasí jen v určitém stadiu života, na př. koryši klanonozí (Copepoda), kde jest tento zjev spojen se zpětnou proměnou. Největší změny ústrojnosti nastávají u c., kteří po celý život jsou odkázáni na cizopasnictví, tak na př. hlístové ploši, k nimž patří známé tasemnice; u těchto mizí i zaživací ústrojí a vyživují se pak povrchem celého těla ze štav svých hostitelů. Podle místa, na němž se paraziti usazují, dělíme je na: 1. vnitřní, na př. zmíněné tasemnice, motolice, hlísti obilí atd., při čemž někdy nastává střídání hostitelů a s ním spojené střídání generací různé vypadajících, t. zv. heterogonie, 2. zevní, na př. valná část cizopasných koryšů, blechy, vši, čmelové a j. Někdy žije několik organismů pohromadě zdánlivě v cizopasnictví, ve skutečnosti však se tyto organismy vzájemně podporují v podmínkách životních, t. j. t. zv. symbiosa. Je nepochybné, že všichni cizopasníci vznikli z druhů volně žijících, které zvláštním způsobem života nabýly vlastností, uzpůsobujících je k životu na újmu organismů jiných.

Cizrna, semena motýlokveté rostliny cizrniku obecného (Cicer arietinum), pocházející z Orientu a dnes pěstované v různých odrůdách v jižní Evropě. Semena jsou asi dvakrát tak velká jako semena hrachu, moučnatá, chuťi na hořklé. Pojídají se buď syrová nebo se vaří podobně jako hrách. Někdy se jich užívá také jako krmivo pro drůbež, prazežené jako kávové náhražky, po příp. se pěstuje pro zelenou píci.

G. k. vídeňské noviny vydával vídeňský profesor české řeči a literatury Jan Norbert Hromádka (1783—1850), připojuje k nim literární přílohu s názvem „Prvotiny pěkných umění“ (1813—1817).

G. k. vlastenecké noviny, vlastně „Krameriovy c. kr. Vlastenské noviny“, byl

od r. 1791 titul listu českého v době obrozenské, vydávaného Václavem Matějem Krameriem (1759—1808). Vycházel ještě po smrti zakladatelově do r. 1825. Před r. 1791 sluly „Kramériusovy cis. kr. Pražské Poštovské Noviny“ (od polovice r. 1789).

Cl, chem. zkratka chloru.

C. l., loco citato, na místě již uvedeném.

Clackmannanshire (klekmenenšir), hrabství v jižním Skotsku, 141 km², 32.500 ob. Hl. m. Clackmannan, 2000 ob.

Cladel Léon (1835—1892), franc. spis.; psal hlavně romány z venkovského prostředí. Také verše. Sepsal: Les Vanu-Pieds, L'Homme de la Croix-aux-Boeufs, Kerkadec, Garde-Karrière a j.

Cladium R. Br. (mařice), rod z čeledi Cyperaceae, čítající sotva 30 druhů ve Starém i Novém světě, obzvl. v Austrálii. *C. mariscus* R. Br. (mařice obecná) je u nás nyní vzácným zástupcem tohoto rodu. Statný druh, kosmopolit. Slouží jako kryt na střechy, mladá jako pící rostlina.

Mařice:
stoněk květní,
a) květ.

Dutohlávka třísnitá:
a) bez apothecií,
b) s apotheciemi.

Cladonia Hoffm., dutohlávka (lišejník), rod lišejníků z čeledi Cladoniaceae; známo jest velké množství druhů tohoto rodu, které však daleko ještě není úplné. Podetia jsou dutá, mají slabou dřev, spory jednobuněčné, číré. *Cl. rangiferina* Web., lišejník sobí, má šedá, keřnatá popetia s krátkými, na koncích zpět zahnutými větévkami; jest to kosmopolitický druh, sahající daleko do severních krajín a jest v zimě důležitou potravou býložravců. *Cl. furcata* Schrad., d. rozsochatá, jest rovněž našim obvyklým lišejníkem. V Krkonoších, na Jesenících a v Šumavě přichází nádherná *Cl. alpestris* Rbh., d. horská. Pohárkovitá podetia mají druhy: *Cl. fimbriata* Fr., d. třísnitá,

velmi hojná na mezích, v mechu a pod., dále *Cl. pyxidata* Fr., d. pohárkovitá, rovněž u nás hojná. Nádherné nachově plody vyniká *Cl. coccifera* Wild. (liš. korálový), d. červenohlavá. V horách u nás roste *Cl. bellidiflora* Schaer., d. nádherná, která jest našim nejkrásnějším druhem. Kromě těchto přichází u nás ještě celá řada jiných druhů, jimiž není možno se tu zabývat. Lit.: Sandstede: Die Cladonien des nordwestdeutschen Tieflandes (1906—22).

Cladophora Ktz., rod zelených řas, s mnoha ve všech mořích a sladkých vodách žijícími druhy, rozvětvenými buňkami vlákn, které jsou ponejvíce přisedlé na kamenech a rostlinách, nebo tvoří plovoucí trsy. — *C. glomerata* Ktz., velmi obecná v tekoucích vodách. — *C. Sauteri* Ktz. a ostatní druhy tvoří koule dosahující velikosti hlavy. — *C. fracta* Ktz. pokrývá s ostatními zelenými řasami často velké vodní plochy.

Cladothrix dichotoma Cohn, vláknitá bakterie, tvořící ve vodě 1—2 mm vysoké porosty na pevných hmotách neb plovoucí chomáčky. Vlákn, opatřená rosovitou pochvou, tvoří nepravé rozvětvení tím, že buňka uprostřed vlákn po straně odbočí a roste dále, takže pak vypadá jako postranní větev. Jednotlivé buňky mohou vlákn opustiti za účelem rozmnožování a mohou se z nich státi buňky samostatné. *Cl. d.* roste hojně ve znečištěných a odpadových vodách z továren atd.

Cladrastis Rafin., rod Papilionaceí, se dvěma severoamerickými a východoasijskými druhy stromů s nepárově zpeřenými listy a bílými květy. Černohnědé dřevo *C. amurensis* Benth. slouží v Japonsku k výrobě nábytku a řezbářským pracem.

Claesz Pieter (1598—1661), holandský malíř. Maloval většinou zátiší v hnědém koloritu technikou plného štěte.

Clairaut (klero), Alexis Claude, (1713—1765), franc. astronom a matematik.

Claire, o. Klára.

Clairét, franc. slabě červené víno. Také první víno ze slabě tlačných hroznů, kterého se používá k přípravě šumivých vín.

Clair-obscur (franc., klér-obskýr, ital. Chiaroscuro, něm. Hell Dunkel, temno-svit), světlý stín v malířství, technika, která propůjčuje stínu nějakého předmětu světlo pozadí. (Mistry této techniky byli Rembrandt a Correggio). V tiskařství: provedení obrazu pomocí různých odstínů téže barvy. Obvykle tvoří barva

Citrony.

1. Citroník obecný (*Citrus medica*). 2. Lemon — odrůda citroníku, pěstovaná v Kalifornii.
3. Citron „Cedrá“ (perská jablka). 4. Prstovité plody citroníku. 5. Pomel, syrské jablko (*Citrus decumana*). 6. Limetta (Adamovo jablko).

papíru pomocnou barvu. Vynalezl jej Ugo da Carpi (1518), ale již předtím používali podobné techniky Lukáš Crnach a Albrecht Dürer.

Clairveaux (klervó), lat. Clara Vallis, kdysi cisterciátské opatství ve francouz. dep. Aube, zal. 1115 sv. Bernardem z C. Ve franc. revoluci bylo zrušeno. Klášterní budova byla proměněna ve věznici.

Clam, hraběcí rod v Rakousku a v Čechách, pojmenovaný podle hradu C. v Rakousku. Zakladatel rodu Křištof Perger byl r. 1759 povýšen na hraběte. Karel Josef hr. C. se oženil s Marií Annou Martinicovou a založil odvětví Clam-Martiniců. — Druhé odvětví C. -Gallas založil Kristian Filip, který r. 1757 zdědil bohatou pozůstalost svého strýce hraběte Gallas. Jeho syn Eduard (1805—1891) bojoval v letech 1848 a 1866 též v Čechách. Posledním pak potomkem C.-G. byl hr. František (1854—1929), kterým tento rod vymřel po meči.

Clam-Gallas hrab. palác v Praze I., Husova tř. č. 158. Podle plánů vídeňského stavitele Jana Bernarda Fischera z Erlachu vystavěl toto velkolepé dílo barok. stavitelství r. 1722 praž. stavitel Jan Dominik Canevalle. Sochařské práce portálů, při nichž giganti (karyatidy) nesou hlavice sloupů toskánských, na nichž spočívá balkon, ozdobený krásnými vazami a dětskými figurkami, provedl Matyáš Braun z Braunu. Na atice stávalo 13 soch, z nichž většina snesena byla r. 1880; dvě sochy stojí nyní ve vestibulu uměl.-prům. musea v Sanytrově ulici. V paláci jest mohutné, ozdobné schodiště, nahoře jsou krásné pokoje s barokovými kamny a velká síň taneční. Průčelí zadní je velmi prosté, protože tam býval hřbitov P. Marie na Louži (zrušený 1787, zbořený 1791), ve výklenku stojí socha Vltavy od V. Prachnera. Byl to Jan Václav hrabě Gallas (vnuk vrchního velitele po Valdštýnovi, kterému byl darován dům), jenž dal palác vystavět. Po převratu r. 1918 palác zabrán pro ministerstvo financí.

Clam-Martinic Jindřich Jaroslav hrabě z (1826—1887), český politik a vůdce t. zv. české historické šlechty. Po ukončení studií věnoval se zprvu státní službě a byl posléze prezidentem zemské vlády haličské. R. 1859 opustil ale úřední kariéru a oddal se úplné politické činnosti, pro kterou se již dříve všestranně připravoval. R. 1860 povolán do rozšířené říšské rady, kdež záhy se osvědčil nejen jako neohrožený zastánce státního práva českého, ale i jako znamenitý řečník, ovládající dopodrobna celý soubor če-

ských otázek. Roku 1862 opustil spolu s ostatními autonom. poslanci říšskou radu, ale bojoval dále jako na českém sněmu, tak i v tisku proti únorové ústavě, stoje vždy věrně po boku lid. poslanců českých. Po válce rakousko-pruské měl český sněm vykonati volby do víd. říšské rady, což na návrh C.-M. zamítnuto. Nato zřízen (1867) dualismus v Rakousku, povolána vláda Auerspergova a za neslýchaného nátlaku vídeňských kruhů provedeny volby do č. sněmu, při nichž zvoleni centralisté (209:180). C.-M. a jeho přátelé tak ze sněmu vyloučeni a také nár. poslanci, podepsavše t. zv. deklaraci (Q₁), odešli s nimi. C.-M. ale nelenil, navázal styky s konserv. poslanci alpských zemí a zahájil s novou vládou Potockého (1870) vyjednávání. Při nových sněm. volbách zvítězila konserv. šlechta a sněm podal v srpnu 1870 císaři adresu, C.-M. vypracovanou, ve které se energicky domáhá splnění státoprávních požadavků českého národa. Při přímých volbách do říšské rady zvolen C.-M. spontánně ve venkov. okrese Slaně—Kladno—Rakovník; nevstoupil ale do říšské rady, až teprve r. 1879. Zde pracoval jako vynikající člen pravice, hlavně jako rozpočtový zpravodaj, a když i při příštích sněm. volbách zvítězila histor. šlechta, i zde působil horlivě ve prospěch českého národa. Od r. 1866 ale churavěl a musel se vzdáti polit. prací. Brzy potom zemřel. Zjednal si velké zásluhy o státoprávní program histor. šlechty a hájil vždy a energicky práva národa i jazyka českého. S jeho jménem zůstane také spojen rozvoj zemského musea, jehož předsedou byl od r. 1861 až do své smrti.

Clam-Martinic Richard hrabě z (1832—1891), bratr předešlého. Věnoval se nejdříve dráze vojenské, ale r. 1865 vystoupil z armády a záhy zúčastnil se po boku svého bratra J. života politického. Roku 1879 zvolen do říšské rady a stal se členem českého klubu. Také na českém sněmu zasedal. Během nemoci svého bratra zaujal jeho vůdčí postavení mezi českou histor. šlechtou, zvolen členem výkon. komitétu pravice a předsedou rozpočtového výboru. R. 1889 povolán do panské sněmovny. Jako jeho bratr byl i on upřímným přítelem všech našich snah a bojoval vždy věrně po boku Riegrově.

Clam-Martinic Jindřich hr. z (* 1863), syn předešlého. Byl přítelem arcivévodě Františce Ferdinandu. Od r. 1894 hrál důležitou roli v českém zemském sněmu. Ve válce byl ministrem zemědělství a později ministerským předsedou. Odpůrce snah čes. národa v boji o samostatnost.

Clams, jedlí měkkýši v severoamer. mořích.

Clan (klén), staré skotské lénské svazky mezi příbuzenstvem. Patriarchální vláda náčelníka (laird) byla neomezena. R. 1745 bylo toto zřízení zrušeno. Tento pojem byl převzat dějepisem, který tohoto výrazu užívá pro označování podobných závazků též u primitivních národů.

de Clan Petr. francouz. herec, v Praze 1770, rod. z Paříže.

Clan-na-Gael (klén-né-gel), tajný spolek radikálních Irčanů v USA. Měl za úkol provádění atentátů v Anglii. R. 1889 se rozešel.

Claparède Alfred de (klaparéd) (1842—1922), švýc. diplomat.

Claparède Edouard (1832—1871), švýc. zoolog. Napsal *Études sur les infusoires et les rhizopodes* (1858—61). Zoolog. zkratka Clap.

Clapperton Hugh (1788—1827), skotský cestovatel po Africe.

Claque (franc., klák, potlesk), souhrn najatých tleskačů.

Claquerové (franc. claque = klaka), placení tleskači v divadlech, nejdříve v Paříži. Mají za účel svým potleskem strhnouti obecenstvo a zajistiti tak úspěch kusu neb umělce. Roku 1820 založil nějaký Sauton v Paříži spol. Assurance de succès dramatiques, která obstarávala za plat potlesk, ale též pískání a hlúčení. Dnes již všechny podobné instituce mizejí.

Clare (klér), ostrov na západ. pobřeží Irska, 26 km².

Clarendon-Castle, býv. anglický královský palác, 5 km jihozáp. od Salisbury. Sem svolával Jindřich II. sněmy baronů a prelátů, které pod jménem Constitutions of Clarendon vydávaly známé zákony proti hierarchii.

Clarendon Edv. Hyde, hrabě z (1609—1674), anglický kanclér. Restaurace Stuartů byla jeho dílem a 1660—67 byl nejvlivnějším mužem Anglie; nešťastná holandská válka však jej zničila, odešel do vyhnanství do Francie, kde též v Rouenu zemřel.

Clarendon-Press, Oxford University Press, tiskárna a nakladatelství oxfordské university, největší tiskárna biblí na světě. Má vlastní papíry.

Claret, dříve angl. označení pro umělé víno, dnes známka červeného vína z Bordeaux.

Claretie Jules, vl. Arsène Arnaud (1840—1913), franc. spisovatel, od r. 1885 ředitel Comédie française. Z jeho četných románů, též do češtiny přeložených P.

Projsou a V. Kunešem, jsou nejznámější: *Un assassin* (Rob. Burat, 1866), *Muscadus* (1874), *Monsieur le ministre* (1882), *le Million* a j. Napsal také *Dějiny revoluce 1870/71* (1872) a jiné histor. spisy, jakož i div. hry (*Les Mirabeau*). Clen franc. Akademie. Lit.: Grappe: Jules C. 1906.

Claretie Leon Eugène Hector (* 1868), franc. spisovatel. Napsal mnoho spisů historických a literárně kritických: *Paris depuis ses origines* (1886), *Lectures françaises* (1889), *Lesage, romancier* (1890), *L'Université moderne* (Delagrave 1892), *J. J. Rousseau et ses amies* (1895), *Nos grands Ecrivains racontés* a *nos petits-enfants* (1905), *Sourires littéraires* (1909), *Nos Frères roumains* (1919). Též je spolupracovníkem četných literárních časopisů.

Clarigatio (lat.), u Římanů zvláštním způsobem sdělované vyhlášení války.

Clarino, 1. vysoká solová trubka v dávnejších dobách (claretta). — 2. oktavová trouba u varhan.

Clarissimus vir (lat.), od r. 300 po Kr. titul římských hodnostářů.

Clarke's Fork, levý přítok Columbie; v severoam. státech Idaho, Washington a britské Columbií.

Clarkia Pursh., severoamer. rod pupalkovitých (Onagraceae), byliny s krásnými květy (podobné fuksiím). Známá pět druhů. Druhy C. elegans Dougl. s nafialovělými a C. pulchella Pursh. s purpurové červenými květy pěstují se jako ozdobné květiny.

Clarat Alexander (1795—1842), malíř podobizen a miniatur. Syn Jos. C. mědirytec. Studoval ve Vídni, nějaký čas dlel v Pešti a od r. 1836 přesídlil trvale do Prahy. Maloval přesné a půvabné portréty a zdařilé kopie. Většina jeho prací je v soukromých sbírkách. V obrazárně Spol. vlast. přátel umění v Praze jsou od něho olejomalby: Vlastní podobizna, podobizna starší dámy a akvarelová podobizna hr. Ant. Černínové. Na výstavě miniatur a podobizen v Praze 1913 bylo od něho 14 většinou akvar. podobizen a autoportrét.

Clarat (kl-), franc. = jas. Mezinárodní skupina intelektuálů vzniklá v Paříži 1919 pod vlivem Romain Rollanda, jež chtěla pracovat pro sbratření národů. Hnutí vzalo však na sebe brzy ráz hodně germanofilský a část pod ved. H. Barbusse, propagujícího hesla komunistickorevoluční, se od hnutí odtrhla.

Clarat jest titul Barbusseova románu (1919). Přel. B. Pacáková (1919).

Clary-Aldringen Manfred hr. (1852—1928), rak. státník. Byl mistodržitelem ve Štyrsku (1898) a jmenován r. 1899 min.

předsedou rak. Zrušil jazyková nařízení Badeniova (17. 10. 1899), musel ale pro prudký odpor českých poslanců brzy odstoupiti. Byl pak znovu mistodržitelem štyrským až do r. 1918.

Clary Jeronym (klary) († 1671), šp. generál ve 30leté válce.

Clasp (angl.), kovová spona, s nápisem důležité události válečné. Nosí se jako vojenské vyznamenání a odznak.

Classen Ant., malíř z Amsterdamu. V Praze žil od r. 1664. Ok. r. 1681 maloval pro klášterní kostel nejsv. Trojice u N. Bystřice v j. Čechách kruhový obraz Oko Boží na hl. oltář.

Classiarii (lat.), u Římanů posádka lodí.

Classica Puella, pseud. Josefíny Mařeckové.

Classicum, starořímský signál ke shromažďování.

Classis (Portus Classis), přístav Ravena pro jadranské loďstvo Římanů.

Clathrus L., rod hub ze skupiny brichatek (Gasteromycetes); má kulatou plodnici složenou ze dvou vrstev. Vnější jest kožovitá, bílá, tato se v dospělém stadiu trhá v několik pásů, jež obijávají druhou, mršovitě prolamovanou vrstvu; tato druhá vrstva jest u druhu *C. cancellatus* L. purpurově červená; houba páchne nepříjemně po zdechlinách, ve střední Evropě vzácná, hojnější v jižní části Evropy.

Clathrus cancellatus: plodnice v 1/2 přir. velik.

Claude Jean (1619–1687), teolog. spisovatel franc. reform. církve. Svě jméno získal spisem *Défense de la réformation* (1673, 4 svazky).

Claude Lorrain (1600–1682), franc. malíř krajinek. Byl žákem Tassiho v Římě. Studoval v Benátkách Tizianovy krajinky. Ve své malbě je velkolepě poetický. Byl vedle Poussina největším zástupcem ideálního krajinářství. Měl četné následovatele a jeho vliv trval až do XVIII. stol.

Claudel Paul (* 1868), fr. katol. básník, diplomat, od r. 1927 vyslanec ve Washingtonu. Uveřejňoval lyrické sbírky *Vers d'exil*, 1895; *Cinq grandes odes*, 1910, především však je dramatikem: *Tête d'or*, 1889, *La ville*, *L'otage*, *L'annonce faite à Marie* a r. 1920 *Le père humilié*. Pod vlivem A. Rimbaudových ukazoval vyloženě katolický základní směr, náklonnost k symbolice, slavnostně obraznou řeč v rytmičké próse. Do češtiny přeloženo: Polední úděl (Marten) 1910, Musy

(1917), *Proteus* (Procházka Arnošt) 1920, *Tri básně z války* (1921), *Výměna* (A. P.) 1917. R. 1909 byl franc. konsulem v Praze. Lit.: F. Lefèvre: *Les sources de C.* (1927).

Cudelit, minerál, nalézá se na kyzu arsenovém u San Domingo v Portugalsku. $t = 2.5$, $h = 4$, krystal v jednoklonné soustavě, chem. slož. As_2O_3 .

Claudia (Claude de France), 1499–1524 franc. královna, dcera Ludvíka XII. a Anny Bretaňské.

Claudianum senatusconsultum, rozhodnutí senátu za císaře Claudia, podle kterého se svobodná žena, žijící přes trojnásobné napomenutí v „contuberniu“ s otrokem, stává i se svým majetkem vlastnictvím pánovým (pána dotčeného otroka).

Claudius, 1. Claudius, římský básník (395–407); byl dobrým znalcem řeči a literatury římské i řecké. Sp.: *De raptu Proserpinae*. — 2. C. Mamertus, křesť. básník v 5. stol. po Kr.

Claudia Procula, křesť. svěřice, žena Pilátova.

Claudicatio spontanea (lat.), samovolné kulhání. Přichází jako časný příznak při zánětu kyčelního kloubu.

Claudius C., pseud. B. L. Tyšlera.

Claudius, jméno příslušníků rodu *Claudi* (Claudia gens). V Římě byly dva rody C.: plebejský, k němuž patřili Marcellové, a patricijský, k němuž patří nejdůležitější: 1. Appius C., syn Atty C., 451 př. Kr. byl pověřen sepsáním práva, zmocnil se však vlády. Zemřel sebevraždou. — 2. Appius C. Caecus (slepý) byl římským konsulem, vystavěl známý vodovod a silnici, dobrý válečník a řečník, organizátor a politik. — 3. Publius C. Pulcher, syn předchůzce, konsul 249 př. Kr. — 4. C. II. římský císař (268–270), Imperator Caesar M. Aurelius C. Augustus, naroz. r. 220, zemřel 270 morem. Dobrý vojevůdce.

Clausel t. Clauzel (kložel) Bertrand, franc. maršál (1772–1842). Od roku 1790 v armádě, již 1793 brig. gen. Účastní se všech válek revoluce i císařství, 1812–13 vrch. vel. franc. voj. ve Špan.; 1814 jmenován Ludvíkem XVIII. gen. insp. pechoť, ale po návratu Nap. z Elby přidal se k císaři, po jehož porážce uprchl do Ameriky a odsouzen ve Francii in contumaciam k smrti. 1820 vrátil se do Francie, 1830 přijat do armády a vyznamenán se v Alžírsku, začal jmenován maršálem. Po nezdaru u Constantiny (1837) byl pensionován a věnoval se politice jako liberálně-opoziční poslanec. Vydal několik spisů pamětí o své činnosti vojenské a o kolonizaci Alžíru.

Clausevitz Karl v. (1780—1831), pruský generál a vojenský spisovatel. Byl též v ruských službách.

Clausion-Kaas Adolf z (1826—1906), dánský lidumil a pedagog, podporoval vyučování ručních prací na školách.

Claussen Sophus (* 1865), dán. básník-lyrik a spisovatel o životě maloměstském.

Claussová-Szárady Vilhelmina (1834—1907), pražská klavírní virtuoska, žačka Prokschova, vyn. interpretka Chopina.

Clausula (lat.), výhrada, klausule, C. concernens, část spisu, vstupující v platnost za určitých okolností. C. rebus sic stantibus, zdůrazněná a tajná výhrada, že určitá smlouva zůstává v platnosti jen tak dlouho, dokud se určité stávající okolnosti nezmění.

Clausura (lat., zámek), část kláštera, kde jsou obydlí členů, kam není dovolen přístup osobám druhého pohlaví.

Clavaria α , kuřátka.

Clavecin (franc.), α , klavír.

Clavicembalo α , klavír.

Claviceps α , námel.

Claviger testaceus α , kyjorožec.

Clavigeridae α , kyjorožci.

Clavis (plurál claves, lat., „klíč“), nápis lexikálních vysvětlení ke starým klasikům a k bibli. — Též jméno (klávesy) tlačítek varhan a notový klíč.

Clavus, lat., hřebík; purpurové pásy na tunice. — C. hystericus, na jednom místě koncentrovaná bolest hlavy; působí jako vražený hřebík. Vyskytuje se u nervosních osob.

Clay Henry (1777—1852), amer. státník. V r. 1808 členem parlamentu a přimlouval se za vypovězení války Velké Británii. Po skončení války byl členem americké delegace na mírové konferenci v Ghentu. R. 1844 kandidoval na prezidentství, ale podleh.

Clear, rybáři obydlený ostrov na jihozápadním pobřeží Irsku v hrabství Cork.

Clearing-House, likvidační a súčtovací ústav, ve kterém si několik bank vyrovnává vzájemné pohledávky cenných papírů. První C.-H. vznikl v Londýně v r. 1775. Patřila k němu Anglická banka a největší ústav. Obrát C.-H. byl roku 1923: 36.507 milionů liber šterlinků. C.-H. jsou zařízení též ve všech větších angl. městech. Nejvýznamnější C.-H. je v New Yorku. R. 1923 činil jeho obrát 213.996 milionů dolarů. V USA. bylo r. 1923 asi 174 clearing-houseů s celkovým obrátem 402.553 mil. dolarů. Dnes se zřizují C.-H. po celém světě. V ČSR, u Národní banky československé.

Clematis L., plamének, rod pryskyřníkovitých (Ranunculaceae), polokeře neb oplétavé keře se vsříčnými listy, květy

buď jednotlivé nebo v látnatých květenstvích. Plod jest dlouze zobanitá neb ocasatá nažka. Asi 170 druhů skoro po celém světě. C. recta L. (plamének přímý) má lodyhy vzpřímené, listy jedno-duše zpeřené, malé bílé květy sestaveny

Clematis: květy.

jsou v látech; roste na pokraji lesů ve střední a již. Evropě, u nás hlav. v okolí Prahy. C. vitalba L., barvínek, oplétavý keř s čet. bílými květy, roste v bukov. lesích a na křovinatých stráních celé stří. Evropy. Clematis coccinea Angelm.

z Texasu, má rumělkově červené květy; Clematis viticella Lindl. s jednotlivými, modrofialovými květy pěstuje se jako opínavá ozdobná rostlina, domovem je ze Středozemí. Japonské druhy: C. patens Morr. et Dec., se zpeřenými listy a krásně modrými květy, které mají až 8 cm v průměru, C. lanuginosa Lindl. s velikými, až 16 cm v průměru obnášejícími, bledě modrými květy, dále C. florida Thunb., jakož i různé umělé odrůdy a kříženci.

G. Clémenceau.

Clémenceau Georges (1841—1929), francouz. ský státník, pařížský lékař a člen levé demokratické strany, 1876—1893 vůdce radikální levice, porazil r. 1882 vládu Gambettovu a Freycinetovu, 1885 vládu Freycinetovu. C. byl vůdcem časopisu La Justice a bojoval v časopise Aurore za obnovu Dreyfusova procesu.

R. 1902 senátor, r. 1906 ministr vnitra. R. 1909 ustoupil. R. 1913 založil časopis L'homme libre a bojoval v něm proti Poincarému. Po vypuknutí svět. války přišel do konfliktu s censurou, založil, resp. pojmenoval svůj časopis L'homme enchaîné a od r. 1915 zahájil neúnávný boj proti Joffremu, Briandovi a Poincarému. Odsoudil podnikání v Dardanelách, postavil Malvyho, Caillauxa a všechny propagandisty míru na pranýř, s ohromným záplem porazil vládu Painlevého, když předtím bojoval proti Vivianimu a Briandovi; dobral důvěry práce a donutil Poincarého, aby jej pověřil sestavením kabinetu. Jako ministerský předseda 1917—1920 se energicky

stavěl proti míru, pokud něm. vojsko je na franc. půdě, houževnatě pracoval pro vítězství a vítězné smlouvy versailleské jsou hlavně jeho dílem. Po dobu své absolutistické vlády se odcizil socialistům, pravice mu zase vytýkala příliš mírný postup vůči Německu. Při presidentských volbách 1920 byl P. Deschanelem poražen. Odcestoval pak do Orientu a do r. 1922 ještě pracoval v zákulisí politiky a psal své paměti. Je znám jeho přívlastek „tygr“, vyjadřující jeho bojovnou kariéru. Sepsal četné spisy. Paměti vydány 1930.

Clemens Adam, pseud. Adama Klementa.

Clemens August (1700–1761), kurfirst kolínský, byl knězem, biskupem a převzat vládu po svém strýci.

Clemens Václav zv. Žebrácký († 1632), český humanista.

Clémentel Etienne (* 1864), franc. politik, původně fin. úředník, později notář. Poslancem zvolen r. 1900, senátorem od r. 1920. Předseda fin. výb. senátního; byl několikrát ministrem, naposledy min. financí v kabinetě Herriotově (1925). Z jeho iniciativy uskutečnilo se mnoho důležit. zák. sociálních. Jest také činným jako spisovatel. V hospodář. životě franc. hraje C. význačnou úlohu jako znám. odb. finanční, zasedá v mnoha správních radách prům. a fin. podniků a byl prvním předsedou Mezinár. obchod. komory. Příslušník radikál. levice.

Clementi Muzio (1752–1842), italský skladatel, klavírní virtuos a koncertní mistr. Zakladatel moderní klavírní techniky.

Clementia (lat.), personifikace „mírného“ Caesara. Po jeho smrti se stala bohyň. C. císařů se zobrazovala jako Juno. Později C. = pouhý titul císařů.

Cleome L., luštěnice, rod rostlin křížokvých z čel. Capparideae; byliny neb polokeře s hustě sestavenými listy, bílými, žlutými neb červenými květy; známo asi 130 druhů v tropech a teplejších zemích obou polokoulí. Některé druhy pěstují se též u nás jako ozdobné rostliny. Semen C. ornithopodioides L. z Arabie a ze sousedních zemí užívá se jako hořčice.

Clerc, duchovní; ve středověku znalec písma; ve Francii právník; v Anglii a v USA. soudní písař.

Clerfayt, t. **Clerfayt** (klerfá) Franz. Seb. Karl Joseph de Croix, hrabě (1733–1798), rak. maršál, rod. Belgičan. Ve voj. od r. 1753, vyzn. se častěji ve válce sedmileté, 1789 v Banátě proti Turkům, při-

spěl k dob. Bělehradu, a vyzn. se opět 1790 ve Valašsku. R. 1792 osvědčil se jako vel. proti Frc. v Belgii (vít. u Q. Stenay). 1793 porazil Frc. u Aldenhovenu, rozhodl vít. u Neerwinden, 1794 donucen však ustoupiti za Rýn. 1795 jmen. maršálem a vrch. vel. voj. rak. i říšského, zvl. nad Jourdanem u Hóchstu a dobyl Mohuče. Roku 1796 uzavřev příměří s Francií, dostal se do sporu s víd. vládou a vzdal se velitelství. C. byl sice ještě stoupencem metodické strategie 18. stol., ale v jeho operacích, zvl. v r. 1795, v rychlém manévrování a ve snaze zdolatí přesilou rozptýlené oddíly nepřátelské, jsou již jasně patrné prvky nové strategie zdolávací.

Clericus (lat.), katolický duchovní; c. clericum non decimat — přísloví — duchovní od duchovního nežádá desátky = „vrána vráně oči nevykloue“.

Clermont, jména několika francouzských měst. 1. C.-en-Beauvais, v dep. Oise, hlavní město arrond. C., 5843 ob. 2. C.-Ferraud, hl. m. dep. Puy-de-Dôme, 82.577 obyv.

Clermont-Tonnerre (klermón tonér) Aimé M. Gaspard (1779–1865), markýz, pozd. vévoda, fr. gen., úč. se v. nápol., po pádu Napol. stal se 1815 pair-em, 1823–27 min. vojenství, zasloužil se o reorg. armády. Po červencové rev. 1830 žil v ústraní.

Clerodendron L., rod rostlin sporyšovitých (Verbenaceae); známo asi 90 druhů z teplejších krajín Starého světa, několik též z trop. Ameriky. C. fragans Willd. (blahoček) z Japonska jest oblíbenou skleníkovou rostlinou s 1–2 m vysokou lodyhou, velkými srdčitými listy a bělorůžovými často plnými květy, sestavenými v bohaté vrcholky; vůně květů jest v noci skoro omamná. C. Thomonae ze záp. Afriky jest popínavý, bohatě kvetoucí keř, květy mají korunu purpurově červenou a bílý kalich. Pěstuje se též u nás ve sklenících.

Clethra Gärtner, rod Clethraceae, příbuzný našich vřesů, keře neb stromky s celokrajnými listy a bílými květy, sestavenými ve vrcholcích. Plodem jest troj-pouzdrá, mnohosemenná toboleka; známo asi 30 druhů z Kanárských ostrovů, sev. Ameriky a vých. Asie. C. arboria Ait. jest krásný, vždy zelený strom, s podél-nými, kožovitými listy a líbovonnými květy, domovem z Madeiry; C. alnifolia L. ze sev. Ameriky jest ozdobný keř.

Cleve Joos van, vlastně Joos van der Beke, hol. malíř, působil 1510–30 v Antverpách, maloval chrám. obr. (Kolín,

Mnichov). Plodný portretista madon s patrným vlivem školy Lionardovy. — Cornelius van C., jeho syn (1520—67), vynikající portretista, 1554 zešlel v Anglii.

Clevert, nerost, odrůda smolince (O_2), obsahující různé vzácné prvky (helium, yttrium, erbium, cer a thorium). Nachází se v pegmatitu u Garty a Rifyke v Norsku.

Cleveland (klivlend, „horská krajina“), v horském hrabství Yorkském, na j. od ř. Tees, slynilo dříve chovem koní, po nálezech bohatých ložisek žel. rud a kam. uhlí středisko železářství a oceláren. Vedle hl. m. Middlesbrough, města Guisborough, Skelton, Loftus, Normanby, Ormesby, vesměs železářny a ocelárny.

Cleveland, 1. největší m. v s.-am. st. Ohio, a páté podle velikosti v USA., (1920) 796.386 ob., z toho asi 40.000 Čechoslováků, 40 m nad již. hladinou jezera Erie, na řece Cuyahoga, uzel 10 tratí železn. Je jedním z nejhlavnějších prům. měst, ústředí Standard Oil Comp., rafin. petrol., má velkojatyky, ocelárny, pily, loděnice a paroplavbu. C. bylo založ. 1796, v r. 1830 mělo ještě 1000 ob., v 1900 již 381.768. — 2. Město na j. východu st. Tennessee, (1920) 6522 ob., žel. křiž., s prům. želez. a soukenictvím.

Cleveland, vévodský titul angl., který Karel II. propůčil své milence Barboře Villiersové, který přešel pak na jejího syna Charlese Fitzroye (1730), a poté na jeho syna Georga Fitzroye (1774). 1827 titul markýze a věv. z C. udělen rodu Vane a zanikl 1891 úmrtím čtvrtého vévody.

Cleveland Grover (1837—1908), president USA.; byl advokátem, roku 1881 purkmistrem bufallským, 1882 guv. st. newyorského. Vynikl nezištností a nadáním administr. 1884 zvolen presidentem proti republ. Blainovi. Byl přívržencem fiskální celní politiky, bojoval proti korupci a protekcionářství, v otázce rybářské s Anglií doznal však pohromu a teprve roku 1892 zvolen opět presidentem. — Lit.: R. Mc Elroy, G. C. The Man and The Statesman (1923).

Clewbat (kljúbé), zátoka Atlant. oceánu na záp. Irska v hrabství mayoském, s četn. ostrůvky, z nichž Clare jest největší. V pozadí Westport a Newport, na již. pobřeží vystupuje Croagh Patrick 765 m.

Clifford (kliferd) George C., hrabě Cumberlandský (1558—1605), získal si při dvoře král. Alžběty angl. okázalostí a obratností její přízně, byl mezi soudci Marie Stuartovny. Za války se Španělskem podnikal loupežné námořní výpravy.

Clifford Rosamond, milenka krále Jiřího II., 1175 jím uznaná, matka arcib. Bohumíra z Yorku a hrab. ze Salisbury, otrávená prý královnou Eleonorou. Námět hojně užívaný v lidovém básnictví staroanglickém.

Clifford Thomas Lord (1630—73), po odvolání Karla II. do Anglie zvítězil nad Holanďany, 1666 čl. tajné rady, 1668 strážcem král. pokladu, 1672 povýšen na peeru s tit. barona C. of Chudleigh. Úřadů těchto se však brzy vzdal.

Cliché (kliše) fr. název pro štoček (O_2).

Climax, druh oceli, obsahující 25% niklu a hodicí se hl. na výrobu odporových drátů.

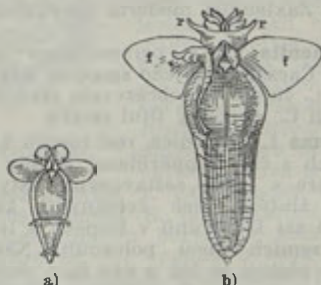
Clinch (angl., klinč), vzájemné zaklínění rohovníků při zápase.

Clinic (lat., „na lůžko upoutání“), v dobách starokřesť. osoby, jež pro nebezpečnou nemoc nebyly křtěny ponořováním, nýbrž jen kropením vodou.

Clinton (klingt), 1. prům. m. s.-am. st. Iowa, (1920) 24.151 ob., na ř. Mississippi, žel. křiž., pily a dílny železniční; — 2. m. s.-am. st. Massachusetts, (1920) 12.979 ob. na ř. Nashua, žel. křiž., tkalcovství; — 3. m. s.-am. st. Missouri, (1920) 5098 ob., žel. křiž., tov. na doutníky.

Clinton Sir Henry (1738—95), angl. gener., bojoval ve válce sedmileté a ve válce proti odboji am. kolonií jako vrch. velitel, 1790 čl. parlam., 1793 gen., 1794 guvern. Gibraltaru.

Clione Pall., rod měkkýšů ploutvonožích (Pteropoda), tělo nahé, vřetenovité, skoro průhledné. Na rozhraní hlavy

a) Larva Clione limacina v $\frac{1}{2}$ přír. velik.;
b) Clione limacina: f) plovadla, z) tykadla
v přír. velik.

a ostatního těla jsou dvě křídlatá plovadla, na hlavě dva páry tykadel. Asi 4 cm dl. C. limacina Pall. (Clione borealis Brug.) jest hlavní potravou velryb, četných ryb a ptáků.

Clipeus (klipeus, lat.), velký, oválný, kovový neb kovem pobitý štít, s vy-

pouklým, zdobeným povrchem, jež nosili těžkooodění ve starším voj. zřízení římském. Později vytlačen lehčím, čtverhranným, válcovitě vyduťtým štítem, zv. *Q. scutum*.

Cligue (franc. klik), též koterie, chasa, rota, veřejnosti se stranící, odštěpená skupina neb společnost. Česky „klika“.

Clitandra Benth., rod Apocynaceí, jsou liany se vstřícnými, kožovitými listy a okrouhlými květy; ze čtyř druhů trop. Afriky zasluhuje zmínku *C. simari* Gilg. z Kamerunu, jež dává kaučuk.

Clitoria L., rod Papilionaceí, byliny neb keře se zpeřenými listy a bílými neb barevnými květy. Asi 30 druhů

Clitoria ternatea.

v teplejších zemích mimo Evropu. Některé mají kořeny a semena, buď v lékařství neb k otrávení ryb při lovu užíván. *C. ternatea* L., kosmopolit v tropech, má modré neb bílé květy, pěstuje se jako ozdobná rostlina.

Clitoris, *Q. klitoris*.

Clitunus (nyní Clitunno), říčka v území Tiberu v Umbrii, na březích *C.* se obětovala zvířata starých Římanů k počtům bohů; církevní stavby.

Clive (klajv) Robert, Lord of Plassey (1725—1774), britský generál, zakladatel angl. moci v Indii. Úžasnou udatností upevnil angl. hegemonii. Stal se baronem a jeho potomci jsou hrabata z Powisu. Sám zbohatl. Ke konci se stal choromyslným a zemřel sebevraždou.

Clivia cyrtanthiflora.

Clivia Lindl., rod rostlin amarylkovitých (Amaryllidaceae); jsou to vytrvalé

cibulovité rostliny s dlouhými dvouřadými listy, stvol ukončen okolikem zvonicovitých květů. Známý tři druhy z Mysu Dobré Naděje, které se pěstují i u nás jako ozdobné rostliny. Jsou to *C. miniata* Benth. (Himantophyllum, *Imantophyllum miniatum* Hook.) s červenými květy, *C. nobilis* Lindl. s květy purpurovými a *C. cyrtanthiflora*.

Clo jest dávka, vybraná ze zboží při jeho dopravě přes hranice celního obvodu. Podle účelu je několikrát clo: tak zvané finanční na věci, jež v tuzemsku nelze vyráběti, na př. kávu, čaj, kakao a j. a toto clo jest zároveň jakousi daní spotřební; dále jest clo ochranné, jež chrání výrobu neb obchod v tuzemsku vyráběných tovarů; pak jest clo dovozní, vývozní a konečně průvozní. Výše i způsob vybírání těchto cel určuje celní sazba (celní sazebník). O tom viz zákon z 12. 8. 1921 čís. 349 Sb. z. a n. a zák. z 22. 6. 1926, č. 109 Sb. z. a n.

Cloaca maxima, ze starověku zachovaná římská kanalisace.

Clodius, 1. Publius C. Pulcher, římský státník, člen patricijského rodu Claudiů, tribun, zasloužil se o Ciceronovo vyhnanství, vládl terorem; — 2. Decimus C. Albinus *Q. Albinus*.

Clona, kruhovitě provrtaný kotouč v optických přístrojích, sloužící k zadržení okrajových paprsků. Účelem je zmenšiti účinek chyb čočky, jako je sférická vada atd. Ve fotografických aparátech užívá se irisové clony n. revol-verové.

Clona palebná *Q. palba*.

Cloots Jean Baptiste du Val de Grace, baron (1755—1794), politický blouznivec, též zvaný Anacharsis C., „řečník lidstva“ v nár. shrom., jako přívrženec Héberta 24. 3. 1794 popraven. — Lit.: G. Avenel, Anacharsis C., orateur du genre humain (1865).

Clos (franc. klo), druh vín, zvláště burgundských, pěstěných ve zděných ohradách.

Closet (angl.), záchod.

Clostridium, rod bakterií. *C. pasteria-num* jest bakterie z půdy, která má schopnost asimilovati volný atmosférický dusík.

Clos Vougeot, Le (le klovužé), vinice znamenitých poloh ve franc. dep. Côte d'Or, 11 km na jih od Dijonu, 50 ha, poskytuje nejcénnější burg. vína, zal. ve 12. stol. opatstvím Cîteaux, později za rev. znárodněny.

Cloth (angl., klov), podšívková látka polovlněná, keprována, na způsob atlasu tkaná.

Clôture (franc., klotýr), uzávěrka, konec, v parlam. konec debaty; c. ve franc. kursovn. listech, *Q*, kurs.

Clou (nežít, bolák) povstane infekci kůže, ať již do míšku vlasového, do žlásky potní či do poranění kožního. Charakterisuje se zduřením, zarděním a bolestí a vede ke vzniku hnisavého boláku. Jde-li do kůže, označujeme jej furunklem, jde-li do podkožního vaziva, nazýváme jej karbunklem.

Clou (franc., klu), hřeb; v přenes. význ. poslední modní novinka, vysoká móda, hřeb sezóny.

Clou de Maqué (klů de maké), jahody maqui, červené barvivo bobů Aristotelia maqui, užívané k barvení vín, likérů a cukrovinek.

Clouet (klué) François (1522—1572), franc. portretista, jeho malby upomínají na Holbeina (v Louvru, Richmondu). — Lit.: E. Moreau-Hélaton, Les Clouets (1908).

Clouet Jean, zvaný Janet (1485—1540), otec předch., franc. portretista vlámské školy, dvor. malíř Františka I., 130 podob. franc. dvořanů, kreslené černou a červenou křídou, jsou chovány v obr. Chantilly.

Clough (klaf) Arthur Hugh (1819—1861), angl. básník. Napsal The Bothie of Tober-na-Vuolich (1848), Amours de Voyage a Dipsychus. — Lit.: Waddington, Arthur Hugh C. (1883).

Clouwet (klauet) Albertus (1636—1679), mědirytec, žák Bloemaerta v Římě, ryl podob. podle ital. a franc. mistrů.

Clouwet Peeter (1629—1670), strýc před., vlámský mědirytec, ryl podle Rubense, van Dycka a Diepenbeecka.

Clouzot Henri (1865), ředitel pařížského musea Gallieri, spisovatel a umělecký kritik. Napsal mnoho spisů, z nichž některé uvádíme: Notes pour servir à l'histoire de l'imprimerie à Niort et dans les Deux-Sèvres (1891), L'Ameublement français sous Louis XV. (1912), Les Metiers d'art, Orientation nouvelle (1920) atd.

Clouzot Charles Maurice Etienne (* 1881), gen. sekretář mezinár. komitétu Červeného kříže. Napsal mnoho historických a sociologických prací. Je bibliotékářem v oddělení rukopisném m. Paříže. Napsal: Cartulaire de l'abbaye de la Merci-Dieu (1905), Répertoire des Sources manuscrites de l'histoire de Paris (1914) atd. Šéfredaktor Revue internationale de la Croix Rouge.

Glovio, vlastně Klovio Giulio, zvaný Macedo (1498—1578), mnich-malíř miniatur v Římě, dvorní malíř Ludvíka II.

uher. Malby svědčí o dokonalé technice podle Raffaela a Michelangela; zván k různým dvorům.

Clown (angl. klaun), šašek (Hanswurst) ma angl. jevišti, vystupující i v truchlohrách. později omezuje se na pantomimu a konečně je vyřazen za „hloupého Augusta“ do cirku.

Club (kleb), obušek jako zbraň.

Kluž (čes. Kluž, maď. Kolozsvár), město v Sedmihradsku, od r. 1919 náležející k Rumunsku. Hlavní město kraje Klužského. 105.000 obyv. (1925), z toho 45% Rumunů, 30% Maďarů, 20% Němců a 5% Židů. 340 m n. m., obklopené zalesněnými výšinami. Důl. žel. uzel; stará gotická katedrála sv. Michala (1396), před níž stojí jezdecká socha Matyáše Korvína. Sídlo university zal. r. 1872, s 2.240 posl., národní museum a knihovna, konservator, Nár. divadlo atd. C. je sídlo feckorient., reformov. a unitářského biskupa. Na levém břehu řeky Sámóše je stará citadella (1715) a na západě od města starý klášter Kolozsmonostor. C. leží nedaleko místa starořím. kolonie Napoca.

Clumber-Spaniel (kleinber-spaniel), slídicí pes, červenobílý, dlouhosrstý lov. pes odrůdy spanielů („křepeláků“).

Clunes, *Q*, hřýžď.

Kluny, Kluny (klyni), m. ve franc. dep. Saone-et-Loire, 5000 ob.; ve středověku bylo tam proslavené benediktinské opatství (zal. 910), kde opat Otto 930 ustavil kongregaci Cluniacenskou, z které vyšel regenerační směr, který obnovil církev v 11. stol. Klášter byl zrušen 1790. Sídlo opata v Paříži přeměněno v historické museum.

Cluseret (klyzré) Gustave Paul (1823—1900), franc. důstojník, socialista-revolucionář, úč. 1855 války krymské, 1860 vystoupil z arm. a úč. se Garibaldiho výpravy na Sicílii, boj. v Americe ve válce Severu proti Jihu na straně Sev. Působil pak ve smyslu radikálně socialist. střídavě ve Spoj. státech, ve Francii, v Anglii (kdež spoluprac. s *Q* Feniany), všude pronásledován. Po svržení císařství 1870 vrátil se do Francie a ve vládě Komuny v Paříži řídil vojevíství. Když snažil se zavést v armádě pořádek, stal se komunistům podezřelým a uvězněn. Při dobytí Paříže vládním vojskem uprchl za hranice (Anglie, Amerika) a byl in contumaciam odsouzen k smrti. R. 1880 amnestován, vrátil se do Francie a zvolen (1888) za socialisty do parlamentu. — Sp.: Mémoires... (1887—88, 3 sv.).

Clusia L., rod rostlin z čeledi Clusiaceae, ponejvíce epiphytické keře s četnými vzdušnými kořeny, jimiž se ovíjejí

kolem jiných kmenů; listy jsou vstříčné, krásné květy svým obalem připomínají na kamelie. Plod jest rohovitá neb dužnatá tobolka. Známé asi 100 druhů z trop. Ameriky. Balsamické šťávy z C. flava L. užívá se hojně jako léku. C. rosea L. ze střední Ameriky má krásné růžové červené květy a dužnaté plody s červeným masem, pěstuje se i u nás v teplých sklenicích.

Cluver (Clüver, lat. Cluverius) Filip (1580—1622), něm. zeměpisec a archeolog. Napsal: *Germaniae antiquae libri tres* (1616 a 1631), *Italia antiqua* (1624), *Introductio in universam geographiam* (1624). Za pobytu v Čechách C. pomáhal Evě Popelové z Lobkovic sestaviti v latině obranu uvězněného otce jejího, Jiříka st. Popela z Lobkovic (pod pseud. Filaretus Codomannus Amyntas).

Cluytia L., rod pryšcovitých Euphorbiaceae, keře zdobené chumáčky květů; známo asi 48 vesměs afrických druhů. C. ericoides Willd. a C. pulchella L. z Kap-ska pěstují se často v evropských zahradách.

Clyde (klajd), ř. v již. Skotsku, vzniká v Lanarských horách a ústí do Clydské zátoky (Firth of C.) v moři Irském. Na jejích březích největší loděnice světa. Údolí C. (Clydes daler) bohaté uhlím a železem, je obýváno skoro třetinou obyv. Skotska.

Clymenia Münster, vymřelý rod Ammonitů, charakteristický pro určité vrstvy svrchního Devonu t. zv. clymeniové vrstvy.

Clynes John Rob. (* 1869), britský státník a ministr. R. 1906 zvolen do parlamentu za stranu dělnickou a za světové války byl ministrem zásobování.

Clyster, Q₄ klystýr.

Clytia (Klytia, řec., „slavná“), řec. dívčí jméno; v řec. bájesloví dcera Okeana a Tethydy; dle Ovidiových Proměn (IV) nymfa hynoucí láskou k bohu slunce Heliovi a mění se v bylinu.

C. m., zkratka pro it. conto mio, můj účet, používaná hl. v komisionářských obchodech na rozdíl od C. s., conto suo, jeho ú. C. n., conto nostro, náš ú., C. l., conto loro, jejich účet.

cm, zkratka pro centimetr = $\frac{1}{100}$ m.

cm², zkratka pro plochu v délce a šířce 1 cm.

cm³, zkratka pro krychli, délky, šířky a výšky stejné à 1 cm.

C+M+B (K+M+B), katol. zkratka zařikávací na dveřích pro Kašpara, Melichara a Baltazara (sv. tři krále).

C. M. G. (símdží), Companion of the order of Saint Michael and Saint George, majitel-člen řádu svatomichalského a svatojiříského.

Cmíral Adolf (* 1882 v Roztokách), prof. konservatoře v Praze (zpěv, intonace). Napsal: Jaro, Škola zpěvu (1922, 1926). Knížka o B. Smetanovi (1924), Kde domov můj? (1918), O významu psychotechnické zkoušky pro studium hudební (1925), Zpěvem k srdci (1924). Rediguje: Hudba a škola. Časopis pro hudební výchovu (od 1929), Hudební knihovnu (od 1929), Pedagogickou knihovnu Hudební Matice (od 1922).

C-moll (it. Do minore, franc. Ut mineur, angl. C minor [Si-majner]), C s malou tercí. — C moll tonina, Q₄ tonina.

Cmunt Edvard, MUDr. (*1878), profesor balneologie na Karlově univ. v Praze. Promován 1903. Dlouholetý láz. lékař v Luhačovicích a v Pišťanech, řídí odd. pro fys. léčbu na klinice prof. dra Peňáře. Četné spisy z oboru balneologie: Viskosimetrie krve příst. Hessovým (1909), Dnová diathesa a Piperazin (1911), Léč. zkušenosti s chorobami srdce a cév v Luhačovicích (1913), O vodách křemičitých (1922), Léčba arthritid na našich klim. vnitr. (1923), Zkušenost s léčbou Cultivacinem Paulovým (1929). Přeložil též mnoho povídek z ruštiny a napsal více popul. vědeckých článků.

CN, v lučbě zn. pro 1 molekul. kyanu (sestává z atomu uhlíku a atomu dusíku).

Cn, zkratka řím. jm. Cnaeus, —a, vl. Gnaeus, —a.

Cneorum L., rod Cneoraceí, malé keře; známo asi 12 druhů ze Středomoří a Kanárských ostrovů, C. tricoccum L. jest vždy zelený keř se žlutými květy a malými červenými plody. Listů a plodů ve Španělsku se užívá jako počistujícího prostředku.

Cnicus L., rod složnokvětých (Compositae) s jediným druhem C. benedictus L., čubet či přímětník vlašský, jednoletá bylina z již. Evropy a Malé Asie, pěstuje se dnes též v Norsku a Sev. Americe; má lodyhu až půl metru vysokou, lepkavě chlupatou, listy pichlavé, chlupaté, květy jsou krásné žluté. V celé rostlině obsažena jest silně hořce chutnající látka, zvaná knicin. Semen se dříve používalo v lidovém lékařství.

Co, zkratka za fr. slovo compagnie, angl. company, obch. společnost, na př. & Co, neb & Comp. V Anglii a USA. také zkrácenina slova County = hrabství, okres.

Co, v lučbě zn. kobaltu (cobaltum).

c/o (sio), zkratka pro care of (kérov), prostřednictvím, laskavostí..., na adresu, per adresse.

Coahuila (Cohahuila), sev. mex. stát, 165.120 km², (1921) 391.335 ob. (větš. míšenci), sousedí ř. Río Grande del Norte s Texasem, zčásti hornatý, lesnatý a stepní poušť (Bolsón de Mapimi), s úrodnými údolními, podnebí mírné a zdravé, v zimě silně studeno, léto horké. Dobytčářství, pěstuje se pšenice, kukuřice, bavlna a réva. Hojně uhlí, želez. rudy, doly na olovo, stříbro a měď. Hl. m. Saltillo.

Coach (angl., kchouč), vůz pro čtyřspřeží.

Coaks (angl., kóks), správně cokes, koky, též koks.

Coast and Geodetic Survey (kóst end džiodétik sérvé), ústřední vyměřovací úřad USA. ve Washingtoně.

Coast Ranges (kostřendžis), „řetězy pobřežní“, pohoří v tichooceánském přímoří s.-am. států Kalifornie, Oregonu a Washingtonu, táhnoucí se na sever a splývající konečně v Aljašce s přímoř. Alpami. Nejvyšší hory: San Jacinto (3350 m), San Bernardino (Grizzly Peak 3575), Monte Diablo se slav. observatoří Lickovou (1357 m), Olympic Range (2480 m). Sestává ze žuly, ruly, pískovce, má petrolej, rtuť a uhlí.

Coatbridge (kóthbridž), prům. m. v hrabství lanarském ve Skotku, (1921) 43.909 ob., na vých. od Glasgowu, na průpl. monklanském, železárny a strojírny.

Coating (angl., kóting), vlněná látka, dlouhého vlasu, podobná flanelu.

Coats Land (kóts lend), antarkt. pobř. na vých. od moře Weddellova na 73° j. šíř. a 20° z. dél., úplná pokr. vnitrozem. ledem, dosud (1925), ještě neprobadané; objev. 1904 Brucem.

Cobadinu, ves v Dobruďi. V bojích u C. 19.—21. října 1916 utrpěla rum. ruská armáda porážku.

Cobaea Cavan., rod rostlin z řádu Polemoniaceae, známo 9 dr. z trop. Ameriky, vesměs opínavé lianovitě rostliny. C. scandens Cavan., pěstuje se v Evropě jako jednoletá ozdobná rostlina, listy její jsou peřenodílné se silně vyvinutými konečnými úponky, velké květy se široce zvinkovitou korunou rozvíjejí se na podzim. Domovem jest z Mexika, kde tvoří v tropických lesích krásné guirlandy.

Cobalt Frant., malíř v Praze I. v l. 1701—1710.

Cobbett William (1762—1835, angl. politik a spisovatel.

Cobbler, amer. nápoj z vína (sherry), cukru, pomerančové kůry a ledu.

Cobden Richard (1804—1865), angl. průmyslník, státník, národohosp. Jako syn malého pachtyře domohl se úsil. prací spoluvlastnictví textil. továrny v Manchesteru. Pacifista, antimilitarista, bojoval za svob. tržbu, dal podnět k založení Anti-Corn-Law-League, usiloval o zrušení cel ochrannářských; zasloužil se o obchod. sml. s Francií.

Cobden-Sanderson (senderzen) T. J., největší knihar Anglie posl. doby (1840—1922), napsal The ideal book (1921).

Cobham (kobem), ves v angl. hrabství kentském u Gravesendu, se zámekm hr. Darnleye (C. Hall) s obrazárnou (dila Tiziana, Paolo Veronese, Rubense, van Dycka) a rozsáhlým parkem.

Cobla (odv. z lat. copula), označ. sloky v provensalské lyrice.

Coblentz, \odot , Koblenc.

Cobourg (kóberg), poloost. sev. austr. pobřeží při zálivu Vandiemově, sousedící s ostr. Melville úžinou Dundasa s příst. Port Essingtonem.

Cobra di Capello, had obloukový, břejlavec indický.

Coburg (Koburg), krajské město a sídlo okr. úřadu C. (473 km², 40.450 ob.), v bavorských Horních Francích, dřívější hl. m. vévodství Sasko-Coburg-Gotha. Leží na již. úbočí durýnského lesa v malebné krajině. C. čítal 1925: 24.700 ob. Vnitřní město jest starobylého rázu a z pevn. zdí jsou ještě zachovány tři brány. Z kostelů jest nejvýzn. Sv. Mořice (15. stol.), Sv. Salvatora (1622) a Sv. Kříže (1200); starobylá radnice, vládní budova (1599), zbrojnice (1616), st. gymnasium, býv. síd. zámek Ehrenberg (1543—49). Z novějších význ. budov vyniká dv. divadlo a přírodověd. museum. Nové Město jest stavěno v moderním slohu a má mnoho význ. budov (školy, úřady atd.). Mimo výše jmen. přírodověd. musea je zde ještě uměl. museum v pevnosti C., se sbírkou mědirytin (velká kolekce Hollarových kreseb a leptů), velkou z. knihovnou (140.000 sv.) a archivy. — Také průmysl je v městě zn. vyvinut (hl. pletení košíků). Blíže města leží stará pevnost C., o níž se činí již zmínka r. 1057. V okolí jsou dále zámky Callenberg a Rosenau.

Coca, Erytroxylon coca, \odot , koka pravá.

Cocagna (it., kokaňa), pův. druh koláčů, ve Francii (cocagne) lidová slavnost s koláči a šplacím, různými cenami ověšeným stožárem.

Cobaea scandens.

Cocain, alkaloid listů kokových, $C_{17}H_{21}NO_4$.

Cocama, kmen indiánů Tupiů, při horn. Huallaga (v Peru), nást. kultury Inků.

Coccinín, temně červené deht. barvivo na vlnu, připravuje se působením naftol-disulfokyseliny R na diazoanisol (diazotovaný 3-amino-4-kresolmethyléter).

Coccoloba L., Jacq., hroznovec, rod čel. Polygonaceae (zdesnovitě), roste jako strom s roztroušenými, často velikými listy a hroznovitým květenstvím. Asi 120 druhů v trop. Americe. *C. uvifera* L., rostoucí na pobř. Již. Ameriky a Záp. Indie, dává hnědočervený extrakt, jehož se užívá v barvivství a koželužství pod názvem kino americké; tento i jiné příbuzné druhy pěstují se též hojně pro ozdoby v evropských sklenicích.

Coccoloba uvifera,
hrozen plodů.

Coccygodyne (řec.), neurosa v krajině kostrče, při hysterii, jako následek zranění nebo zánětu dotčeného obratle.

Cociancig Petr, domácí hofmistr u kn. Windischgrätze v Praze; * 1781 ve Vídni.

Cock (angl., kok), kohout; *C. pít*, kohoutí zápasisti; otevřený, obyčejně prohloubený prostor u lodí plachetních a motorových.

Cockney (angl., kokny), stará přezdívka nižších tříd londýnských, které přidech h buď vůbec vynesávají nebo ho nesprávně používají. Vyslovují též místo e ai (paper — piper). Ač toto nářečí rychle se mění, přece má v sobě mnoho zastaralých tvarů. *C.* ovlivnilo hodně australskou angličtinu, poněvadž právě obyvatelé nižších tříd londýnských se nastěhovali do Australie. Slovo „cockney“ je původu francouzského (stfr. acoquiné — pozměněný) a vyskytuje se již v době Chaucerově. Původně to byl název pro člověka vzdělaného a při tom rozmazleného (zženštilého). Tohoto nářečí se používá často v humoristickém časopisu „Punch“.

Cock-tail (angl., kóktel), přesně přeloženo „kohoutí ocas“), silný, míchaný nápoj lihový, chlazený ledem.

Cocobolové dřevo, dříví dovážené ze střední Ameriky, velmi tvrdé, těžké, barvy žlutočervené. Na vzduchu ztmaví. Suky a léta jsou barvy téměř černé. Užívá se ho na výrobu střešek k nožům a na vrchní desku u kartáčů.

Coco-Maricopa, indiánský kmen v Arizoně (Yuma); patří k němu kmen Cocopa u ústí řeky Colorado a kmen Maricopa na Gile (Gila).

Cocos L. (kokosovník), rod palm; jest strom střední výšky s kmenem hladkým, kroužkovaným, nebo zbytky listů šupinovité posázeným, listy jsou dlouhé, zpeřené tenkými úkrojkami; v jejich koruně zakládají se větvitá květenství se žlutými samčími a zelenými samičími květy. Úplným srůstem plodolistů zakládá se velká pec-kovice (kokos. ořech), složená z několika vrstev: vnější pevná blána (exokarp), tlustá vrstva tuhých vláken (mesokarp), kamenná tvrdá skořápka (endokarp), na jejímž spodu jest jediné semeno pod jedním ze tří okrouhlých otvorů, jimiž jest skořápka na basi opatřena. Známá asi 36 druhů hlavně z Brazílie. Pravým pokladem tropů je *Cocos nucifera* L. (k. obecný), velmi rozšířený a jako kulturní rostlina v celých tropech pěstovaný. Jest to až 30 m vysoká palma, které se daří zvláště v blízkosti moře, hlavně na ostrovech a pobřežích Tichého a Indického oceánu mezi 15° sev. a 12° již. šířky, misty však jest rozšířen až 25° sev. i již. šířky. V krajinách na rovníku roste až do výše 1200 m nad mořem. Největší výtěžek plodů poskytuje na Ceylonu, Sundských ostrovech, Filipínách, na ostrovech Karolinských, Mariánských a Lakadivích. Původní vlast kokosovníku není bezpečně známa. De Candolle klade ji do Sundského archipelagu, kde na Korálových ostrovech jistě jest původní. První historické zprávy o kokosu má Theophrast (390—286 př. Kr.). Mnohonásobný užitek kokosovníku lze přehlednouti takto: 1. Ořechy zralé nebo polozralé přicházejí do světového obchodu. Ve vlasti bílé i mléko jako potravina. 2. „Kopra“, t. j. sušený bílek semen v kusech, slouží k výrobě kokos. oleje (mýdla, svíčky, k vaření, na pomády) a másla (palmin, kunerol, kokolin, cocoine, végétalin, beura végétale atd.). 3. Strouhaná kopra („desiccated copra“), oloupaný bílek rozstrouhaný a usušený. Kopra I. jakosti na cukrovinky. 4. Kokosový olej, připravuje se na místě vytlačováním i vařením, nověji továrnický, slouží hlavně k výr. mýdel. V Evropě po prvé 1820. Výtlačky jsou krmivem nebo hnojivem. 5. Koir, t. j. pružné vláknivo oplodí na lana, provazy, sítě, pokrývky atd. 6. Toddy, tembo, palmové víno: šťáva z nerozvitého květenství stromů, pije se za čerstva nebo polokvašená. Destilací získává se lihovina arrack, odpařením čerstvé šťávy sirup, který vykřystalí v hnědý cukr. 7. Kamenné skořápky poskytují materiál k vyřezávání různých předmětů, odpadky jsou dobrým

topivem, uhlí dává barvu, popel přísadu k mýdlu. 8. Mladé rostlinky a vrcholy jsou zeleninou, z listů zhotovují se rohože a pokrývky, dřevo vhodné pro vodní stavby a žitvané vnitřní dřevo („dikobrazové“) na ozdobný nábytek, hůlky a ozdůbky. — Kromě C. nucifera jsou i jiné druhy hospodářsky důležité; tak C. butyracea z Nov. Granady a Venezuely poskytuje olej, palmové víno a výborné dřevo. C. guinensis Jacq. s tenkým kmenem poskytuje materiál k výrobě holí. C. aculeata Jacq., v Záp. Indii, Guayaně a Brasilii, poskytuje jedlé plody a libovonný olej C. vinifera Orst., ze střední Ameriky, má na olej bohaté plody, štáva kmene obsahuje cukr a slouží k přípravě zvláštního vína. Jihoamerické druhy C. flexuosa Mart., C. romanzoffiana Cham., C. australis Mart. a C. weddelliana Hort. jsou ozdobnými palmami.

Cocteau (koktót) Jean (* 5. 7. 1892), franc. básník. Počal psát pod vlivem Apollinairova surrealismu. Představitel literárního kubismu. Napsal: *Le Prince Frivole* (1909), *La Lampe d'Aladin* (1909), *La Danse de Sophocle* (1912), *Le Cap de Bonne-Espérance* (1918), *La sirène*, *Poesies* (1920), *Escales* (1920), *Vocabulaire* (1922), *La Rose de François* (1923), *Plain-Chant* (1923), *Poesies* (1916–1923; 1925), *Opéra* (1927). Spolupracoval se Satiem a Picassem při baletu „Parade“, s Dariem Milhaudem při *Bœuf sur le toit* a při *Mariés de la Tour Eiffel*. Kromě toho napsal hry *Orphée*, *Oedipe-Roi*, pamflet *Le Coq et l'Arlequin*, essaye: *Le Potomak a Le Secret professionnel*, romány: *Le Grand Ecart*, *Thomas l'imposteur* a *Lettre à Maritain*. Do češtiny přel.: Veliký skok (J. Poch, 1924), Svatebčané na Eiffelce (Mich. Hlávka a Frejka, 1926), Tomáš Ihář (Poch, 1926), Kohout a Venuše (M. Hlávka, 1927). Studií o Cocteauovi napsal Jiří Ježek (Host, IV., 1).

Cocu (franc., koky), rohoň, rohoun, rohal.

Cod, zkr. Q, Codex.

C. O. D. mezin. obchod. zkratky, značí: splatno při dodání (Cash on delivery).

Coda (ital., = ocas, zakončení, v starotalské poetice přídavek k sonetu. V nejstarší době se připojoval k sonetu buď ještě jeden jedenáctislabičný verš, který se rýmoval s posledním veršem, nebo se připojilo dvojverší (také jedenáctislabičné) s novým rýmem. Od 14. stol. tvořily c-u tři verše; jeden verš (první) se rýmoval s posledním veršem sonetu a měl sedm slabik a dvojverší jedenáctislabičné

se samostatným rýmem. V době Berniově se již neuzivá více než jednoho verše. Později za Serventesa c-u se nazývá krátký verš na konci strofy, který udával rým pro další strofu. — C. v hudbě jest připojená, konečná věta hudebního díla.

Codde Pieter (1599—1678), holand. malíř. Maloval jemnými, teplými, trochu tmavými tóny hlavně žánrové obrazy ze života vojáků a důstojníků; někdy bral motivy z galantního světa nebo polo-světa. C. také dokončil r. 1636 Fransem Halsem započatou amsterodám. zbrojnici.

Code (franc. a angl., kód, z latin. codex). 1. Zákoník. C. civil des Français. Byl sestaven na návrh Napoléonův a vyhlášen 21. března 1804 jako občanský zákon. Od r. 1807 nazývá se C. Napoléon; od r. 1814 C. civil. Byl sestaven Tronchetem, Portalisem, Bigotem de Préameneu a Malevillem; obsahuje titre préliminaire (základní ustanovení) a tři knihy o 2281 článcích. Byl mnohokrát pozměněn, poslední pak zrevizován roku 1904. Byl zaveden také v jiných zemích, na př. v Itálii (1806). Sloužil za základ při sestavování holandského a belgického občanského zákona. C. civil je pozoruhodný tím, že prohlásil jasně rovnost všech občanů před zákonem, nezávislost práva na náboženství, osobní svobodu a ochranu soukromého majetku. V praxi se dobře uplatnil. Jeho slabými stránkami je dědické a zástavní právo. — Francouz. civilní proces je obsažen v C. de procedure civile, obchodní právo v C. de commerce, trestní právo v C. pénal a trestní proces v C. d'instruction criminelle. K těmto pěti napoleonským zákoníkům bylo r. 1827 připojeno ještě C. forestier — lesní právo. — 2. V telegrafii sbírka slov různého významu při zkracování slov. (Telegramnový slovník.) Někdy značí c. také tajnou abecedu pro telegrafii nebo kabelogramy.

Codéin, alkaloid obsažený v opiu, Q, kodein.

Codex (lat., codex, množ. číslo codices), kniha, sbírka spisů. 1. Kniha zákonů, sbírka zákonů, obzvláště C. iuris civilis, C. Gregorianus, soukr. reskriptů císaře Hadriána a Diokletiána (kolem r. 300). C. Hermogenianus podobná sbírka z téže doby. Některé části těchto sbírek byly uveřejněny v sbírce Collectio librorum iuris anteiustiniani, již uspořádali Krüger, Mommsen a Studemund. C. Justinianus neboli Corpus iuris civilis. C. Theodosianus, sbírka 438 zákonů

Konstantinových až Theodosiových (Th. II). V nové době vydal rovněž Krüger jako Fragmenta Codicilis Theodosiani Taurinensis. Codex juris canonici, nová sbírka zákonů katolické církve; byl sestaven na rozkaz Pia X. v l. 1904—17. V platnost vešel r. 1918 místo dřívějšího Corpus j. c., jenž sestával z různorodých částí (Decretum Gratiani, Decretalia Řehoře IX., Liber sextus Bonifáce VIII., Konstituce Klementa V.). Vydání tohoto zákoníku značí obsahově oprávnění papežovo rozhodovati v právních záležitostech, dále dalekosáhlá práva církve v okruhu cizích mocností (různých států). — 2. Rukopisy bible: C. Sinaiticus, C. Vaticanus, C. Alexandrinus.

Codex alimentarius, sbírka nařízení a předpisů proti falšování potravin. Český překlad 1917.

Codex argenteus (c. stříbrný), gotský, Ulfilův překlad bible, nyní v Úpsale. Původně ve sbírkách Rudolfa II. a odvezena Königsmarkem.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, sbírka pramenů, vydal G. Friedrich (1904 a d.).

Codex Ferdinandeo - Leopoldino - Josephino, Q₁ Weingarten J. J.

Codex giganteus, necrologium kláštera Podlažického, největší rukopis. Odvezen r. 1648 Švédy do Stockholmu. Lit.: A. Friedl (1930).

Codex iuris bohemicus, edice Hermengilda Jirečka právních českých památek (1867—98).

Codex iuris municipalis regni Bohemiae, edice Jaromíra Čelakovského privilegií městských (1886—95).

Codex rescriptus, Q₁ palimpsest.

Codiaeum Rumph., rod rostlin prýsovitých (Euphorbiaceae), vždy zelené keře, s kožovit. listy a nevzhlednými květy; šest druhů z indicko-malajské oblasti. C. variegatum Bl., z Vých. Indie, ve sklen. bývá pěstován pod jmén. Croton pictum; jest to pestrolistý keřík, náchylný k tvoření podlouhlých čepelí přetřehovaných neb pokroucených i kornoutovitě srostlých, v tropech oblíbená zahradní rostlina.

Codiaeum variegatum.

Codicill (Knížka) z Tulechova, Petr (* 24. 2. 1533 v Sedlčanech, † 26. 10. 1589 v Praze), český učenec. Přednášel na universitě pražské, kde byl 1582—88 rektorem.

Psal latinské básně, překládal řecké klasiky do latiny. 1563—1590 vydával Minuci a skládal četné duchovní písně. Hl. dílo: Slovník „Vocabularium trilingue“ (1560); O hrozně podivné kometě (1572); Modlitby nábožné ze Sv. Písem sebrané (1574); Spis o kometě vlastatě a strašlivé (1582); Písně na epistoly a evangelia (1584).

Codicill (Knížka) z Tulechova, Jan (1558—1585), lékař český. Vydal Minuci na rok 1577.

Codicillus (lat. deminutivum z codex), tabulka ku psaní, doplněk k posl. vůli.

Codifikace, Q₁ kodifikace.

Codille (franc., kody, španělsky codillo, kodiljo), hra, při níž codille je hráč, jenž zabije méně karet než protivník. Ten, kdo vyhrál, udělal c.

Codium Ag., rod řas z čeledi Codiaceae, 28 druhů, z nich C. bursa Ag. v Středozemním moři.

Codo (z lat. cubitus, loket), stará španělská míra, rovná se 41.79 cm. C. de ribera (= pobřežní loket) 55.73 cm.

Codrington Sir Eduard (1770—1851), anglický admirál. Vyznamenal se po prvé v bitvě u Trafalgaru (1805). Později velel loďstvu anglicko-francouzskému a ruskému ve válce za svobodu Řecka a porazil Turky (1827).

Codrington Robert Henry (1830—1922). Byl misionářem v Melanesii na Hebridách a ostrovech Šalomounových. Zabýval se jazykozpytem a folklorem a sepsal melanesijskou mluvnici.

Cody William F. (Buffalo-Bill) (1845—1917), americký zálesák a lovec. Byl jedním z náčelníků výprav, když v roce 1860 byla obsazována Kalifornie a stavěna první transkontinentální dráha. Kromě toho byl náčelníkem pošty mezi St. Joseph—Missouri a Sacramentem v Kalifornii. Za občanské války jmenován vůdcem a zvědem severní armády. Během stavby Cansas-Pacific-Railway pověřen Cody zásobováním dělníků; v této funkci za 18 měsíců zabil 4.800 buvolů a od té doby zván Buffalo Bill. V r. 1867—1876 zúčastnil se výprav proti Indiánům. R. 1883 založil první amer. cirkus, který byl také na turné Evropou. Roku 1890 zúčastnil se naposledy bojů s Indiány. Zanechal svoje paměti. (Č. překl. Z. Rinové 1929.)

Coeducation (angl. koedjukéšn), společné vyučování chlapců a děvčat, Q₁ reforma škol.

Coelemans (kül-) Jakub (1654—1731), nizozemský mědirytec.

Coelestin (Celestin), nerost, kryst. v soustavě kosočtverecné, chem. slož. síran strontnatý SrSO_4 , isomer barytu. Je barvy modravé až šedé neb zelené, $t=3$, $h=4$. Používá se hl. v ohňostrůžství, ponevadě barví plamen ohnivě červeně. Vyskytuje se ve vápencích a dolomitech (Mokkatom u Kaira, Montmartre v Paříži, u Jeny, na Sicilii atd.).

Coelestin (lat., nebeský) \mathcal{Q} Celestin.

Coelestinec klášter v Praze zřízen byl 1736 v nynější ul. Bredovské č. 5 (ve Sporckovském domě), vystavěl jej J. Kilian Dienzenhofer. Coelestinky, jinak Anunciátky (řádu Zvěstování P. Marie) u nás měly jen tento jediný klášter, původně v Hradišti Choustníkově.

Coelestiniáni, řád poustevnický, založen r. 1254 Petrem Murronským. Roku 1387 převedeni z Avignonu do Prahy a usadili se naproti Servitům na Slupi na Novém městě Pražském. Měli zde klášter se zahradou a kaplí sv. Michala. Vše bylo zničeno 1420.

Coelestinus z Blumenberka Václav František (Nebeský) († 1674), katol. kněz a spisovatel v 17. st. Napsal: Sláva arcidomu rakouského (1635); Drexeliův: Zodiacus christianus (1636, 1674, 1761); Opočinutí života i duše křesťanského člověka (1657); Věčná čest sv. Josefa (1658).

Coelestinus z Kronenfeldu Jan Václav (Nebeský) († 1639), katol. kněz v 17. stol. a spisovatel protireformační. Hl. dílo: Jindř. Lancelotta haereticum quare per catholicum quia (1625).

Coelho Francisco Adolpho (1847–1921), portugal. jazykozpytec. Od r. 1878 byl prof. a rektorem na univer. v Lisaboně. Napsal vývojové dějiny portugalštiny, po prvé vydal sbírku portugalšských pohádek Contos populares portuguezes (1879), k nimž napsal také lit. studii.

Coelho (koelju) José Joaquin, baron z Viktorie (1777–1860), brasílský generál. Zúčastnil se jako vůdce mnoha brasíl. válek, zvítězil u Cruangy (1848) a Recife (1849).

Coelho J. G. Gomes, portugal. spisovatel, \mathcal{Q} Dinis Julio.

Coello Alonso Sanchez (1515–90), španělský portretista. Byl dvorním malířem krále Filipa II. V roudnickém zámku jest od něho řada vznešených a delikátně podaných podobizen, jako Donny Marie, manželky nejvyš. kancléře Vratislava z Pernštejna, rozené Manrique de Lara, její dcery Polyxeny z Rožmberka, strýce Dona Garcias de Mendoza, „černý“ portret královny Marie, manželky císa. Maximiliána II., arciknížete Václava a velmi

krásný „bílý“ portret císa. Rudolfa II. jako mladého arciknížete.

Coello Claudio (1630–1693), španělský malíř. Byl posledním významným členem madridské malířské školy 17. stol. Množství jeho náboženských maleb se zachovalo v španělských kostelích a obrazárnách.

Coelococcus Wendl., rod palem, blízký rodu Metroxylon Rottb., vyznačen velikými, skoro kulatými, hnědými šupinami opatřenými semeny. Ze tří druhů v záp. Polynesii poskytují *C. carolinensis* Dingl.

Coelococcus carolinensis; a) plod.

z Karolin a *C. salomonensis* Warburg ze Salomounských ostrovů semena velikosti jablka, velmi těžká, která přicházejí do evropských továren na knoflíky pod názvy tahitské ořechy, australské ořechy, vodní ořechy, ivory nuts.

Coelogyne Lindl., rod orchideí; přes 100 druhů ve vých. Indii a na Malajském poloostrově. *C. cristata* Lindl., z Himálají má bělostné květy s žlutě zdobeným pyskem, které jsou velmi oblíbené jako ozdoba, právě tak jako květy *C. pandurata*.

Coemptio (lat., také coemtio), v st. Římě forma uzavření manželství, rozšířena hl. u plebejů. Sňatek uzavíral se kupem (nejdřív skutečným, později obrazným) a manželka se dostávala do úplné rodinné moci svého muže (in manum). \mathcal{Q} confarreatio.

Coen (kūn) Jan Pieterszoon (1587–1629), zakladatel holandské koloniální moci v Indii. Od r. 1607 byl ve službách Východoindické společnosti, v letech 1617–1621 a 1627–29 byl generálním guver-

Květ *Coelogyne pandurata*.

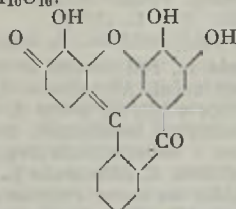
něrem Nizozemské Indie, kdež zavedl vzorný pořádek v admin. C. také vypudil z ostrovů Angličany. Lit.: Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië (1919—23).

Coeur (kôr, franc.), srdce; barva ve franc. karetní hře, u nás se nazývají srdce nebo (správně) červené.

Coeur (kôr) Jacques (1400—1456), franc. obchodník na ostrově Chios. Podporoval plůčkami krále Karla VII. proti Angličanům. V letech 1440—1451 byl ministrem financí, ale svými nepřáteli ze závisti očerněn, zbaven pak úřadu a uvězněn.

Coeur de Lion (kôr-de-lion), Lví Srdce, příjmení krále Richarda I.

Coerulein, antracenová zeleň, alizarinová zeleň, jest alizarinové barvivo, složení $C_{20}H_{10}O_{16}$:

Připravuje se zahříváním galleinu s kys. sírovou při 200° C a sražením barviva přidáním velkého množství vody. Získá se modročerná hmota, která třením nabývá kovového lesku. Jest nerozpustný ve vodě, alkoholu, éteru, dobře rozpustný v kyselině octové. V alkalických rozpouštích se zeleně, v kyselinách olivově hnědě. S kyselým siřičitanem sodným tvoří se sloučenina snadno ve vodě rozpustná (coerulein S). Prodává se jako pasta s 10 až 20% coeruleinu nebo jako černý prášek (ve vodě rozpustná forma). Slouží k tisku na kaliko a k barvení olivově zeleně. Použitím mořidel dává různé odstíny.

Coffein, caffen, thein, alkaloid obsažený v listech čajovníku, bobech kávových a v semenech kolových, $C_8H_{10}N_4O_2$ kafein

Coire de Perote, sopka v státu Veracruz (Mexico), jižně od dráhy z Veracruzu přes Jalapu do Mexika, vysoká 4089 m. Na jejím úpatí jsou zbytky velkého předhistorického města.

Coge intrare (těž compelle intrare, lat., nut [je] vejít), jedno z nejasných míst v evangeliu sv. Lukáše (14, 23). Bylo vedoucím heslem těch, kdož přemlouvali k nové víře.

Cogito, ergo sum (lat., myslím, tudíž jsem [existuji]), základní věta filosofa C_4 Descarta, již proslavil ve svém spisu *Discours de la methode*. Ve franc. origi-

nálu zní: Je pense, donc je suis. Zajímavé je, že v lat. díle jeho *Meditationes* slovo ergo chybí.

Cognac (koňak), okrskové hl. m. ve franc. depart. Charente, 18876 ob., leží na řece Charente, důležitý železniční bod na trati Nantes—La Rochelle—Angoulême. Vyrábí se zde hlavně koňak, kromě toho sušá a korkové zboží. Obchoduje se dobytím, vínem a obilím. Byl zde 22. V. 1526 uzavřen spolek t. zv. Svátá Liga mezi Františkem I., Jindřichem VIII. Anglickým a papežem proti císaři Karlu V. Za světové války se zde formovaly některé pluky čsl. legii.

Cognac, C_4 koňak, srovnej: pálenka, kořalka.

Cognacq Théodore Ernest (* 1839), maj. a řed. největšího pařížského magazínu Samaritaine. Celou svoji ohromnou sbírku obrazů z 18. st. a množství uměl. předmětů starožitných odkázal městu Paříži, které zřídilo z toho Museum Cognacqovo.

Cognatio (lat., pokrevní příbuzenství), příbuzenský poměr dvou osob. V římském právu naproti c. stálo agnatio (c. civilis). To bylo příbuzenství všech těch lidí, již byli v společné rodinné moci. C. spiritualis jest příbuzenství založené tím, že jedna osoba byla osobě druhé kmotrem při křtu nebo birmování. Takové c. spiritualis znemožňuje mezi těmito dvěma osobami sňatek.

Cogní, španělská ves na Rio Set, 18 km na jih od Lérida. Blízko C. nalezeny mnohé vzácné nové předhistorické malby na kameni. Nejznamenitějším nálezem je malba představující taneční scénu, na níž je s podivuhodnou přesností nakreslen ženský oděv. Pochází asi z doby mykénsko-minoitské.

Cohen Emil (1848—1905), mineralog a geolog. Vydal několik prací o mikroskopickém složení minerálů a o meteoritech.

Cohen Herrman (1842—1918), něm. filosof. Svým názorem byl novokantovec a spolu s dr. Natorpem zakladatelem t. zv. Marburské školy.

Cohenit, směšený karbid železa, niklu a něco kobaltu o přibližném vzorci $(Fe, Ni, Co)_3C$; vyskytuje se v železných meteoritech.

Cohn Albert (1827—1905), liter. historik, zabývající se Shakespearem, o němž také vydal několik pojednání. Původně byl nakladatelem (Berlín, Londýn). Vydával Shakespearovy ročenky.

Cohn Ferdinand (1828—1898), botanik. Byl univ. profesorem ve Vratislavi. Pracoval hlavně na morfologii a vývojových dějinách nižších hub, a v biologii bakterií.

Cohn Gustav (1840—1918), něm. národohospodář, profesor v Curychu a v Göttingách. Sp.: Untersuchungen über die englische Eisenbahnpolitik (1874—75), System der Nationalökonomie (1885—98).

Cohnheim Julius (1839—1884), německý profesor patolog. anatomie. Sp.: Vorlesungen über allgem. Pathologie (1882).

Cohors (ko-), ve voj. řím. oddíl vojska, část \mathcal{Q}_4 legie. Legie měla deset kohort, kohorta pak tři \mathcal{Q}_4 manipuly, každý po dvou \mathcal{Q}_4 centuriích. Kohorta byla tudíž asi jako náš prapor; každý manipulus byl jinak vyzbrojen (\mathcal{Q}_4 hastati, \mathcal{Q}_4 principes, \mathcal{Q}_4 triarii). Byly však i kohorty kombinované z pěchoty i jízdy (c-rtes equitatae). V kohorty dělily se pak i zástupy (alae) vojska spojeneckého (c-rtes alariae) a různá vojska pomocná (c-rtes auxiliariae). Kohorty sborů pomocných nazývaly se pak též podle druhu výzbroje (c-rtes cetratae, scutatae). K obraně města sloužily c-rtes urbanae. V kohorty rozdělen byl též sbor italských dobrovolníků (c-rtes Italicae civium Rom. voluntariorum). Počet mužů v kohortách byl asi 600 mužů. Kohorty měly vlastní prapore, velitelem byl starší centurio, tribunus, nebo praefectus. Osobní stráž vojevůdce tvořila zvl. c. praetoria, z vybraných pěšáků i jezdců; za císařství zničil z ní sbor osobní stráže \mathcal{Q}_4 praetorianů (c-rtes praetoriae), skládající se až ze 16 kohort, jež měly po 1000 mužích.

Cohortes praetoriae, \mathcal{Q}_4 cohors.

Cohrasový tisk, \mathcal{Q}_4 batika.

Cochabamba (kočabamba), dep. republ. Bolívie, 60.418 km², (1915) 534.900 obyv., zdravé polohou ve vysočině vých. Kordiller náleží k nejzáludnějším krajům. Otevřením dráhy do Oruro 1917 získáno spojení k Tich. oceánu, což dalo podnět k rozvoji polního hospodářství a dobytkařství. Hl. m. C., (1915) 31.014 obyv., zal. 1565 (Ciudad de Oropesa), s průmyslem soukenickým, bavln., kožel. a hrnčířským.

Cochet Henri (* 1906), amat. svět. mistr lawn-tennisu. Vynikající representant fr. tenisového sportu, který se ze sběrače míčů vyšinul na první místo mezi světovými hráči, poraziv nejen svoje krajanů Borottru a Lacosta, ale i dosavadního držitele světového mistrovství Američana Tildena (r. 1928 i 1929). Podnikl také světové turné a až na nahodilou porážku v Japonsku všude uhájil svoje prvenství. R. 1929 meškal také na lawn-tennisovém turnaji pražském, kde získal první ceny, poraziv hladce všechny svoje soupeře.

Cochimi (kočimi), primit. indiánský kmen Yuma, na sever. poloostrově Kalifornskému.

Cochin (košin) Charles Nicolas (1688—1754), franc. mědirytec, pracoval zvláště podle vzoru Watteau a De Troye.

Cochin Charles Nicolas de, syn předešl. (1715—1790), insp. král. kabin. rytin, známý knižní ilustrátor.

Cochius, pseud. Ctib. Zocha.

Cochlaeus (vl. jm. Dobeneck) Johann (1479—1552), humanista, protivník Lutherův, ředitel školy v Norimberce, potom děkanem ve Frankfurtě n. M., kanovníkem v Mohuči a v Míšni. Sp.: Commentaria de vita et scriptis Lutheri (1549), Historiae Hussitarum libri XII. (1549). Drobné spisy vydal Schweizer (1920). Lit.: Spahn: Joh. C. (1898).

Cochlea (lat.), bludiště, \mathcal{Q}_4 ucho.

Cochlearia L., rod rostlin křížokvětých (Cruciferae) z ř. Alyssineae. Lysé byliny, poněkud s bílými květy a eliptickými neb kulatými šešulkami; asi 15 druhů většinou v severnějších krajinách na slaných půdách. C. officinalis L. jest jednou z nejčastěji na sever rostoucích jevnosrubných rostlin. Přípravuje se z ní salát a v lékařství se jí používá proti skorbutu. V celé rostlině obsaženy jsou četné alkalické soli a éterický olej. Spiritus Cochleariae slouží k přípravě ústních vodítek. C. armoracia L., z východ. Ruska, pěstuje se pro jedlý kořen, který obsahuje glykosid sissiprin; působením enzymu tvoří éterický olej, který dodává kořenu ostré chuti.

Cochlospermum gossypium DC., 6—7 m vysoký strom, s dlanitě rozdělenými listy a velkými žlutými květy, hojný v jižní Asii; poskytuje „kuteragummi“; pletivo ze semen slouží za výplně a lýko k vázání.

Cochon (franc., košon), prase, necuda, nečistý člověk; cochnerie (košonry) oplzlost.

Cochrane (kokrán) Francis (* 1852), kanadský politik. Začal jako obchodník, zvolen do parlamentu a r. 1905 ministrem zemědělství; r. 1911 ministrem železnic, r. 1917 ministrem bez portfeuille.

Cochrane John (1798—1878), angl. šachista. Po něm zván druh gambitu s král. děžcem „C-ův gambit“.

Cochrane Thomas, hr. Dundonald (1775—1860), angl. admirál. Zničil u Rochefortu kotvící loďstvo franc. r. 1809. Vstoupil do služeb rep. Chile, kde bojoval za nár. osvobození, 1827 jako velitel řecké eskadry válčil proti Turecku; 1831 přijat zpět do brit. loďstva.

Colba, ostrov v Tichém oceánu u již. břehu republiky Panamá, 550 km². Má několik dobrých přístavů, jež navštěvují hlavně lovci perel. Trestan. kolonie.

Coiffeur (franc., koaför), kadeřník; coiffure (koafür), střihání vlasů.

Coimbra (kuimbra), hl. m. stejnojmenn. okresu (3907 km², 353.121 ob.), v portugal. prov. Beira; má 26.841 ob. Leží 91 m n. m. na řece Mondego. Prochází tudy trať Lissabon—Porto. Obchod s vínem, jižním ovocem a hudebními nástroji. Blízko klášter Santa Clara s nádherným parkem (Quinta des Lagrimas — zahrada slz). — C. je bývalá římská Conimbrica; později byla v moci Maurů. Někdy byla hl. m. Portugalska. R. 1834 byl zde usídlen protikrál Dom Miguel.

Coir (koir), α , kokosové vlákno.

Coiter (koyter) Volcher (1554—1600), holandský anatom. První objevil ganglia na míšních nervech; rovněž první vydal vyobrazení zárodečné kostry a topograficko-anatomický atlas.

Coitus (lat.), soulož; c. anticipatus, soulož před sňatkem; c. damnatus, illicitus, zapověděná (krvesmilná) soulož; c. interruptus, přerušená soulož.

Coix L., rod Gramině (trávy), příbuzná kukuřici. Tři druhy v Indii a Číně. Coix lacryma L., slzovka, pěstovaná ve Vých. Indii a Číně, má obilky (pův. samičí květenství) obalené neobyčejně tvrdými srostlými pochvami listenů; porculánově lesklé, bílé a slabě fialově nabělé plůdky jsou odedávna materiálem pro růžence.

Cejedes (kochedes), stát v jihoamer. republice Venezuele, 14.800 km², 82.850 ob. Hl. m. San Carlos (6790 ob.).

Cojz Žiga, α , Zois.

Coke (kok) Sir Eduard (1552—1634), angl. právník. Od r. 1593 byl členem dolní sněmovny, r. 1613 byl ustanoven vrchním soudcem a členem tajné rady. Usiloval o zvýšení moci parlamentu na úkor krále. Vydal Petition of rights. Jeho Institutes jsou spolu s Reports základem anglického práva. Lit.: Johnson, Life of S. E. C.

Coke Thomas William, hrabě z Leicesteru, potomek předěšlého (1752—1842), angl. národohospodář. Zařídil vzorné hospodářství, na kterém se systematicky zabýval setím řepy a kukuřice; snažil se zlepšit chov skopového dobytka. Vynalezl sečí stroj.

Col, označení horského průsmyku, obzvláště v západních Alpách, někdy však také v Pyrenejích. — C. del Rosso,

východně od Asiaga, na břehu ř. Brenty. O vánocích 1917 dobyl C. Conrad z Hötendorfu, potom se ho zmocnili Italové, v červenci 1918 byl opět v moci Němců. — C. di Lana v Dolomitech, jihozápadně od Cortiny d'Ampezzo. Za války zde bylo svedeno hodně bojů, z nich nejhorší byl 18. dubna 1916 (minová válka). — C. de Balme α , Balme, — C. de Ferret α , Ferret; — C. de la Forclaz α , Balme; — C. di Tenda (Přímořské Alpy) α , Tenda.

Cola di Rienzi, vlastně Nicola Lorenzo Gabrini, nar. jako syn římského krémáře r. 1313. Měl vzorné klasické vzdělání, studoval a prováděl motářství, při čemž měl hojně styk s lidem. Imponoval postavou a výmluvností. Známý blouznivec, který s básníkem Petrarkou toužil po regenerování římské slávy. Po dvakráte se zmocnil vlády římské, podporován papežem v Avignonu a lidem, který trpce nesl útlak šlechty. I u Karla IV. v Praze hledal podpory pro své plány. Bydlil v Praze u známého lékárníka Angela z Florencie. Za jeho druhého tribunství pro těžké daně a výstřední chování srotil se lid se šlechtou proti Rienzimu. Na útěku byl 8. října 1354 zavražděn, tělo jeho zohaveno a pak spáleno. Obraz jeho je zvětšen v básních a hudbě (Wagnerův „Rienzi“). Výjev mezi Karlem IV. a Rienzim zvečnil český malíř Václav Brožík.

Cola Schott, africký strom z čeledi kakaovníkovitých (Sterculiaceae); asi 50 druhů v trop. Africe; druhy C. vera K. a C. acuminata Beauv., mají semena kaštanům podobná, u domorodců odedávna oblíbená za čerstva jako osvěžující a posilující poživatina. Do obchodu přicházejí pod názvem „orechy“ kola, gury; tyto obsahují až 40% škrobu, 2% kofeinu a něco theobrominu, tříslovinu a tuk; tyto látky bývají z nich extrahovány a slouží k přípravě tinktur, likérů, tablet a kola-čokolád. Na rozdíl od pravého Cola nux (kolského orechu) bývá v obchodě označován jako hořký kolský ořech plod stromu Garcinia cola Heckel. Též plody Heritiera litoralis Heckel a Parkia africana R. Br. bývají v obchodě zaměňovány s pravými „orechy“ kola. Lit.: Schuchardt, Die Kolanu (2. vyd. 1891).

Colbert (kolbér) Jean Baptiste, markýz de Seignelay. (1619—1883), francouzský státník. Pomocí kardinála Mazarina dostal se do finanční služby Ludvíka XIV. Postupoval, až konečně se stal 1661 vrchním finanč. intendantem a 1669 vrch. intendantem král. staveb, krásného umění a král. továren. Zostřil daňové

zákony, zvýšil daně a tím pozdvihl finance země. Učinil mnoho pro průmysl a obchod. V zemi zakládal řádné cesty a průplavy. Vybudoval silné loďstvo obchodní a válečné, takže Francie byla tehdy třetí námořní mocí na světě. Přeměnil správu země tak, že moc správní měli v rukou úředníci, podřízení ministru (intendantovi). Nábožensky byl osvícencem, který zavrhoval nadvládu papežské stolice. Založil mnoho uměl. a věd. institucí (Akademie věd 1666), zakládal věd. ústavy (botan. zahrada, hvězdárna atd.). Sebral umělecké památky a rozšířil královskou bibliotéku. Později upadl v nemilost královi. Lit.: Clément, Lettres, instructions et mémoires de C. (1868—82, 8 dílů), Histoire de C. et de son administration (1892), Benoit, Recherches sur la politique coloniale de C. (1902).

Colbertismus α merkantilismus.

Colbert-sauce, omáčka k mořským rybám z dušené cibule, mouky, žampionů a octa.

Colby Bainbridge (* 1869), amer. státník, přítel Wilsonův. Zastupoval USA. na dohodových poradách v Paříži v r. 1917. Po úmrtí Lansingově (α) jmenován pres. Wilsonem státním sekretářem min. zahraničí. Člen strany demokratické.

Goldcream, chladicí kosmetický přípravek, sestávající hlavně z včelího vosku, vaselinového oleje, ceresinu neb stearinu, boraxu, vody a benzoamu sodného.

Cold Harbor (kold-hab'r), místo u Richmondu v severoamer. st. Virginii, 1862 a 1864 dějiště bojů mezi přívrženci Konfederace a členy Unie.

Cole George Douglas Howard (* 1889), angl. social. spisovatel. Sp.: An introduction to Trade Unionism (1918), Social Theory, Chaos and Order in Industry a Guild Socialism restated (1920).

Colebrooke (kolbruk) Henry Thomas (1765—1837), pracoval v indické literatuře, náboženství a řeči. Jeho četné úvahy jsou shrnuty v Miscellaneous Essays (1873).

Colemanit, nerost, vodnatý boritan vápenatý; nachází se v bezbarvých, diamantově lesklých, jednoklenných krystalech a v dobře štěpných, krystalických agregátech v Kalifornii; $t = 4$.

Coleridge Hartley (1796—1849), angl. básník. Vystudoval v Oxfordu. Jeho básně vynikají půvabem a něžností.

Coleridge Mary Elisabeth (1861—1907), angl. spisovatelka. Psala novely, essaye, různé články a hlavně básně, které uveřejnila až na sklonku svého života. Byla horlivou sociální pracovnící a učila na

ženské dělnické koleji. Básně: „Fancy's Following“ (1896), „Fancy's Guerdon“ (1897). Prosa: „Gathered Leaves“ (1910).

Coleridge (kolridž) Samuel Taylor (1772—1834), angl. básník, filosof, kritik a bohosslovec. Studoval v Londýně, universitu v Cambridgi, v Gotinkách. Napsal četná básnická i prosaická díla, z nichž nejdůležitější Biographia Literaria (1817).

Coleridge-Taylor Samuel (1875—1912), černošský hud. skladatel, skladby orchestrální, sborové a j. Propagátor černošské nár. hudby.

Colet John (1466—1519), angl. humanista; 1497—1504 učitel v Oxfordu; jeho biblické spisy byly teprve 1867—76 vydány Luptonem.

Coleta (Coletta z Nicoletta), (1381—1447), křesť. svatá (od 1807), reformovala řád Klarisek (sv. Kláry). Svátek 6. března.

Colette Sidonie Gabrielle (* 28. I. 1873), franc. spisovatelka. R. 1893 provdaná Willy, potom r. 1912 de Jouvenel; s oběma rozvedena. Se svým prvním manželem Willym napsala: Claudine à l'école (1900); poté knihy: Claudine à Paris (1901), Claudine en ménage (1902), Claudine s'en va (1903), Sept Dialogues de bêtes (1904), La Retraite sentimentale (1907). Z ostatní hojně liter. produkce uvádíme: La Vagabonde; Les Heures longues; Chéri; La Maison de Claudine; La Femme cachée; Le Blé en herbe; La Fin de Chéri (1926); La Naissance du Jour (1928). Do češtiny přel.: Sedm rozhovorů zvířat (J. Krecar, 1913), Dům Klauindy (V. Marešová, 1925), Dítě a kouzla (J. Fiala, 1927).

Colëus Lour. et Benth., tropický rod rostlin pyskatých (Labiatae) asi 120 druhů v Africe a Indomalajské oblasti, jsou to byliny a polokeře. C. tuberosus vyznačuje se jedlými hlízami. V ozdobném zahradnictví pěstují se přechetné bastardní formy s pestře barevnými listy, tyto pocházejí zvláště od druhů C. scutellarioides Benth. (vých. Indie), C. rehnelianus (Ceylon) a C. Blumei Bth. (Java).

Colfax Shuyler (1823—1885), severoam. státník; jako člen republ. kongr. byl horlivým bojovníkem za osvobození černochů. Jako předseda dopr. komise podporoval stavbu pacif. dráhy.

Colhue (kolvi), jezero v argentinském území Chubut, protéká jím řeka Sen-guer, rovněž jako blízkým jezerem Mustangers.

Colchicum L., ocún, naháč, rod bylin z čeledi liliovitých (Liliaceae), podčel. Colchicoideae, je vyznačen velikou vejčitou, tvrdou podzemní hlízou, která je zevně obalena hnědými, křehkými, su-

chými šupinami, listy jsou zelené, dlouze kopinaté nebo široce čárkovité. Asi 30 druhů náleží převážnou floře hornatin teplého vých. Středozemí, Orientu a sev. Afriky. U nás *C. autumnale* L. (o. podzimní) skoro v celé Evropě a sev. Africe, má bledě růžové velké květy, které se objevují na podzim na lukách, plody a listy z jara. Hlízy a hlavně semena obsahují jedovatý hořký alkaloid colchicin (až 0.4%), který slouží k léčení pakostnice, reumatismu, vodnatelnosti atd. Větší dávky působí jako jed, první příznaky otravy dostávají se 6—7 hodin po požití. Jako první pomoc při otravě colchinem doporučuje se vyprázdnění žaludku, teplé mléko a léky urychlující močení, jakož i teplé obklady. V seně je ocún nebezpečný i dobytku a ve větším množství může i u něho vyvolat otravu. Venku se dobytek ocúnu vyhýbá. Některé druhy ocúnů pěstují se jako ozdobné byliny v zahradách, na př. *C. byzantinum* z Řecka a sev. Orientu a *C. variegatum* L.

Coligny Gaspard, hrabě z Châtillonu (1519—1572), franc. admirál, syn maršála Gasparda z Châtillonu; zvítězil r. 1554 u Renty nad Španěly. Jako vůdce Hugonotů získal si přízeň krále Karla IX., byl však z návodu Kateřiny Medicejské v noci bartolomějské zavražděn. Jeho korespondenci uveřejnil Bourquelot (1858).

Colima, mexický stát na Tichém oceáně. 5.205 km² a 91.000 obyv., lesnaté nížiny, ve vnitrozemí stoupající horstvo, v němž se dolye stříbro, železo, měď a olovo. Z plodin se pěstuje rýže a španěl. pepř. Hlavní město C., 28.148 ob., v úrodné rovině, četné tkalcovny.

Colin Alexander (* 1527 nebo 1529, † 1612), nizoz. sochař; zbudoval mimo jiné náhrobky císaře Ferd. I. a královny Anny a císa. Maxmil. II. v pražském velechrámu sv. Víta.

Coll, jeden z vnitřních ostrovů Hebridských (sev. od Skotska) 77 km², 833 ob. mluv. galským nářečím.

Colla, α_2 klíš.

Colla parte (it.), v hudbě „s hlavním hlasem“, pokyn, aby doprovázející hlasy se časově i výrazově řídily podle hlavního hlasu.

Colla piscium, α_2 vyzina.

Collapsus, α_2 kollaps.

Collargol (Argentum colloidalé), směs koloidálního stříbra as s 20% bílkoviny. Ve vodě se částečně rozpouští na roztoky, které se ani po delším uchovávání v temnu nemění. Používá se v lékařství při infekčních nemocích, k desinfekci ran a pod. obvykle v podobě mastí. Podobné složení má t. zv. lysargin.

Collé (franc.), přímo přiléhající kulečnicková koule, která leží těsně u mantinelu.

Colle Rafaelo dal (1490—1566), ital. malíř, žák a pomocník Raffaelův a Giulio Romanosův; pracoval též samostatně na několika chrámech.

Colle di Val d'Elsa, město v ital. prov. Siena, 9855 ob., sídlo biskupa, má významné železářny a jiný průmysl.

Collectanea, sbírka výpisků nebo poznámek, též výtah z knih různých spisovatelů.

Collega (lat.), druh v úřadě, spoluúředník, druh; člen kollegia.

College (kolež), kolej v Anglii; 1. vyšší škola, většinou s internátem, připravující na universitu, podléhá rektorovi. 2. Jednotlivý ústav univerzitní s internátem, ve kterém docenti i studující bydlí společně; Oxford má 21, Cambridge 17 kolejí.

Collège (franc.), kolej, ve Francii a Belgii vyšší učiliště, která připravují mládež pro akad., univ. a techn. školy. Ve Francii přísluší název Collège úředně jen vyšším školám městským proti státním lyceím a někt. soukr. ústavům.

Collège de Carson Epernay, moderní ústav pro výchovu hochů v Epernay v Champagne ve Francii, od školy obecné až k universitnímu studiu a kde se mohou vzdělávat i odborně na škole obchodní, vinařské, realce a gymnasia, kteréžto ústavy jsou sloučeny. Roční školné s pensionem (stravou, bytem, dozorem atd.) činí pouze 1800 franků. Do ústavu mohou být přijímáni i žáci národnosti čsl., za stejný plat a podmínek. Pro chovance, kteří neovládají dobře francouzského jazyka, je zřízena při ústavě příprava.

Collège de France (kolež d'fráns), vědecký ústav v Paříži, vzniklý z Collegium trilingue (pro řečtinu, latinu a hebrejštinu).

Collegia, více učilišť; C. nationalia nebo pontificia, duchovní vzdělávací ústavy v Římě pro propagandu v zemích nekatolických.

Collegium (lat.), sbor, kolej, učiliště; C. de propaganda fide (α_2 propaganda).

Collegium musicum, v XVII. a XVIII. stol. sdružení přátel hudby k společnému pěstování hudby, později stala se koncertními společnostmi.

Collegium Romanum, papežské učiliště, založeno 1551 Ignácem z Loyoly a po Řehořovi XIII. nazváno Universitas Gregoriana.

Collema Hoffm. (huspenitka), rod čeledi Collemaceae (tř. lišejníky), má stélku typicky rosolovitou, lupenitou, čma-

vě olivově zelenou s chromidii r. No-stoc a bezbarvými vlákny houbovými. Apothecia jsou okrouhlého tvaru. Asi 80 druhů, většinou na vlhké půdě.

Coleoni, stará it. šlecht. rodina.

Colleoni Bartolomeo (1400—1475), udatný kondotier, nejdříve v neapolském, později v benátském a milánském vojsku; r. 1455 jmenován benátským generálem. Jeho jezdecká socha od A. Verrochia zdobí Benátky. Lit.: Belotti, La vita di B. C. 1924.

Collett Jonas (1722—1851), norský státník; působil 1814 pro prohlášení dánského prince Kristiana za krále norského a pro přijetí ústavy.

Collett Kamila (1813—1895), nor. spis., sestra Henrika Wergelanda. Napsala m. j. román „Dcery vrchního“ (1913, přel. Lesná-Krausová). Později zúčastnila se ženského hnutí v Norsku.

Collie, skotský ovčácký pes (Q. psi).

Collier (franc.), náhrdelník.

Collier Artur (1680—1732), angl. filosof, rozvinul ve svých spisech (Clavis universalis etc.) nauku o nemožnosti záhrobního života.

Collier Jeremy (1650—1726), angl. bohoslovec.

Collier John Payme (1789—1883), angl. lit. historik a bibliograf, právní zástupce, pak spolupracovník při „Morning Chronicle“; napsal četná, ne však vždy spolehlivá díla o dramatických a hercích doby Shakespearovy.

Collier Price (1860—1913), severoamer. spis., zúčastnil se jako důstojník španěl.-amer. války.

Collijn Isak G. (* 17. VII. 1875 v Halmstadu), švéd. říšský bibliotekář, člen berlínské komise pro vydávání souborného katalogu prvotisků. Sp.: Bibliografiska Miscellanea, I.—XIII. (1909—1912), Det Rosenbergska biblioteket och dess exlibris (Rožmberská knihovna, přel. dr. H. Sperbe a Emil Pacovský, 1913), Katalog der Inkunabeln der kgl. Bibliothek in Stockholm, I.—II. (1914—1916). Redakt. Nordisk Tidskrift för bok-och biblioteks-väsen.

Collingwood Cutbether, Lord (1750—1810), brit. admirál; jako viceadmirál přispěl značně k vítězství u Trafalgaru. Po smrti Nelsonové převzal vrch. velemlí a zničil úplně franc.-španěl. loďstvo. Byl za to jmenován peerem s tit. baron C. z Coldburne.

Collins John Anthony (1676—1729), angl. filosof a deista. Napsal mimo jiné A discourse of freethinking.

Collins Michael (1890—1922), irský řečník a revolucionář. Po prvé uvězněn r. 1916 za spoluúčast na pokusu o revo-

luci. R. 1918 organizoval irské dobrovolníky a byl jedním z nejlepších řečníků Sinn-Fein (Q.). Velel republikánským armádě a tato guerilla učinila z něho národního hrdinu. R. 1922 ustanoven ministrem financí provisorní vlády a později vrch. velitelem armády Irského svobodného státu.

Collins William (1721—1759), angl. básník; napsal m. j. básn. dílo Odes, vynikající barvitostí a libozvučností veršů.

Collins Williams Wilkie (1824—1889), angl. spis. Důvěrný přítel Charlesa Dickensse. Napsal 26 svazků novel, z nichž nejznámější jsou: The Woman in White (1860), No Name (1862) a The Moonstone (1868). První dvě jmenované novely byly zdramatizovány. Překlady: Bezejmenné (1874), Bílá paní (1888), Hluboké tajemství (1891), Nová Magdalena (1893), Otcův zločin (1893), Podvedený detektiv (J. Dostal, b. r.), Poslední hřích (1901), Slepá láska (G. Dörfel, 1889), Ukradená listina (b. r.), Zlý duch (1886), Zlутý démant (1896) a j.

Collinus Matouš z Chotěřiny, * 1516 v Kouřimí, studoval v Praze, kde v r. 1541 nastoupil profesuru řečtiny a pak i latiny na vysokém učení. Udržoval též soukromou školu. Z jeho žáků se stala jakási básnická škola. R. 1548 hrabě Krištof z Hardeka postoupil mu dům „Andělskou zahradu“, kde je nyní hlavní pošta v Praze. R. 1566 hostil Jakuba Palaeologa, jenž v Karolinu (v Praze I., Železná ul., 1. patro) mu postavil mramorovou desku, dosud zachovanou. Tento Čech, dostav erb, nevybral si tehdy obvyklého přídomek německého, nýbrž český „z Chotěřiny“. Sepsal a vydal popis slavného jezdu Ferdinanda I. roku 1558. Ze však málo chválil jezuity, arcikníže se rozhněval, knížku vhořel do ohně a dal učiniti jiný popis známému učenci Matthiolimu a Kolinský byl potrestán tím, že na rozkaz Ferdinanda přestalo se mu platiti 45 kop ročně za „čtení“, pry pro „nepořádné chování k mládeži“. Zemřel r. 1566 a pochován při kapli Betlémské, po jejímž zrušení památník byl dán do Musea. Sepsal dvě knihy latinskočeské, zprávu o své soukromé škole, o stavu náboženském, velké množství básní příležitostných, dramata a jiné.

Colloidum, Q. kolodium.

Coloredo, rozvětvený rak. šlechtický rod, jehož rodový hrad byl vystavěn ve Friaulsku u Mels r. 1302 bratry Ottonem a Vilémem. Synové posledního založili tři linie rodové: Asquinskou, vymřela r. 1694; Bernardinskou a Weik-harskou.

Colloredo-Mannsfeld Hieronymus, hrabě (1775—1822), rak. polní zbrojmistr. Vyznamenal se ve válkách napoleónských, porazil Napoléona u Chlumu (30. VIII. 1813) v Čechách a velel rak. arm. sboru v bitvě u Lipska (16.—19. X. 1813).

Colloredo-Mannsfeld Josef (* 1866 v Dobříši), po absol. právn. studií ve Vídni věnoval se službě diplomatické. Po smrti svého děda převzal správu rodin. statků v Čechách.

Colloredovský palác v Praze I./1890 u Karlova mostu. V r. 1619 Mikulášem Langenbrukem z Langenbruku přestavěn. Prodán hraběti Joachimovi Ondř. Šlikovi za 15.000 kop. L. utekl ze země, prodej uzavřený však v čas vzpoury uznán neplatným a dům darován protějším jesuitům. Byl to tehdy dům Šlikův, do něhož utekl Zimní král Bedřich po bitvě bělohorské. Zde se konala válečná porada a zbabělý Bedřich ještě pozdě večer uprchl z Prahy. V 18. stol. od hrab. Bredy koupil dům Pavel Jindřich z Fondy hrabě z Mannsfeldu a přestavěl jej; po něm roku 1780 zdědila jej dcera Marie Isabella kněžna Colloredo-Mannsfeldová a odtud jméno paláce. Dcera kněžna Fr. Colloredo-Mannsfeldova prodala se 1845 za kněžnu z Auersperga. — Za první okupace Prahy r. 1740 bydlil v tomto paláci maršálek Kurt Schwerin, který potom padl 1757 u Štěrbohol, kde má pomník. Zde též zemřel po této bitvě rak. podmaršálek Brown (26. června) z Colloreda.

Collet d'Herbois Jean Marie (1750—1796), pův. herec, franc. revolucionář, člen výboru pro veř. blaho a vášnivý terorista. Spolu s Fouchém původce krveprolití v Lyonu. Přispěl svým demagogickým vlivem k pádu Robespierrově, ale posléze zatčen, deportován do Sinnamary na Guyaně, kdež i zemřel.

Coll' ottava (it., s oktávou), značí v hudbě, je-li psáno nad notami, že se má přibratí vyšší oktáva, je-li pod notami, oktáva nižší.

Collotypie, α světlotisk.

Collum (lat.), krk; také krční část nějakého orgánu, na př. c. uteri.

Collybia macroua (Sip) *radicata* (R.), penízovka dlouhotřeňová, lidově též zvaná „špička“, které je také aspoň někdy lupeny a velikostí dosti podobná, někdy bývá však mnohem větší. Po vydatných deštích na hnilících nebo zahnilých kořenech listnatých stromů. Je jedlý.

Collyrium, oční líčidla Řeků a Římanů, pravděpodobně kohl, kterého se ještě i nyní na východě používá.

Colman George, starší (1732—94), angl. dramatik.

Colman Roland (* 1891), filmový herec. Za války sloužil v angl. armádě a několikrát byl vyznamenán. Jest jedním z nejlepších filmových herců. Vynikl ve filmech: *White sister*, *The Dark Angel*, *Lady's Windermeer's Fann*, i u nás známých.

Colmar, alsaské město ve stejnojmenném kraji, při ústí ř. Münsteru do Rýna; 44.000 ob. Staré patricijské budovy, dům ze XIII. stol., m. knihovna se 100.000 svazky, Schongauerovo museum, divadlo, obch. komora; čilý obchod vínem a zeměd. produkty. Římské Columbarium. První zmínka o něm r. 823, 1220 povš. na město, bylo 1635—49 a 1673—1871 francouzským a po světové válce znovu přivtěleno k Francii.

Colocasla Schott. (kolokasie), indický rod Aracei (aronovitých), jest starou rostlinou užitkovou, asi 6 druhů ve vých. Indii a Kočínčině; má veliké, až 2 kg těžké podzemní hlízy, tyto nesou na vrcholu trs mohutných listů, které na dlouhém řapíku mají širokou, střelovitou čepel šikmo přisedlou. C. anti-quorum Schott. („taro, dinde“), pěstovala se v Egyptě již v I. stol. př. Kr., jest pro tropy základní kulturní rostlinou domorodců; v Evropě pěstuje se v zahradách pro ozdobné listy.

Cologne (fr., koloň), Kolín n. R. — Eau de C. (fr., o d koloň, kolínská voda).

Coloma Luis (1851—1915), šp. spisov. Vzbudil pozornost románem „Pequeñeces“ 1891.

Colomannus, křesť. svatý, irský nebo skotský pouťník do Jerusalema, 1012 oběšen ve Stockeravě u Vídne, jsa považován za slovan. zvěda. Jest zemským rak. patronem. Svátek 13. října.

Colombe (kolób) Michel (1430—1512), fr. sochař, žák Claux Slutera, stavěl po J. Perréalovi náhrobky Františka II. a jeho ženy v katedrále v Nantes, dále relief sv. Jiří v Louvru v Paříži a j.

Colombes (fr., kolób), město ve fr. depart. Seine, (1921) 32.271 ob., 11 km s.-z. od Paříže, blíže levého břehu Seiny, na záp. dráze. Má stadion, rafinerii na petrolej a továrny na škro. R. 1924 zde konána Olympiáda.

Colombi (vl. jm. Marie Torelli-Torriani), (1846—1900), it. spisov. Proslavila se povídkami In Risaia (1877), Il tramonto d'un ideale (1883), Prima morire (1887).

Colombina (it., holubička), ženská postava v Commedia dell' arte; oblečena v pestrý šat nazývá se Arlecchinetta.

Vystupuje vždy s černou poloviční maskou.

Colombo, *C.* Colombo.

Colombo Cristoforo, it. název Kolumbův.

Colón Christobal, objevitel Ameriky, *C.* Kolumbus.

Colón (peso), peníz o 100 centimech na Costarice.

Colón, 1. přístavní město rep. Panama, (1992), 31.320 ob., nezdavé, ležící na nízkém korálovém ostrově Manzanillo v Limbail, má dobrou, ale dosud bouřemi trpící rejdou. Colón byl založen r. 1852 při stavbě panamské železnice a převzat po new-yorském kupci a hlavním podnikateli Aspinwall. — 2. Dep. hl. m. v argen. prov. Rios, asi 3.000 ob. Překladiště pro Uruguay, má celní úřad a jatky.

Colona z Felzu (Völsu), panský r., pův. tyrol., usedlý od r. 1572 v Čechách. Vynikli z nich: 1. Linhart C. z F., cis. pol. maršálek proti Turkům r. 1540. — 2. Linhart C. z F., jeden z předních vůdců čes. povstání r. 1618. Ustanoven vrch. velitelem vojska stavovského. Při sjezdu stavovském 19. srpna 1619 podal návrh na zbavení trůnu Ferd. II. a přimlouval se za zvolení kurfirsta saského. V nešťastné bitvě u Sinzendorfu (13. dubna 1620) těžce byl poraněn, zemřel. Po bitvě na Bílé hoře zabaveny všechny jeho statky a památka jeho na věčné časy prokleta. Rod vymřel r. 1809.

Colonel (franc., vysl. kolonel) plukovník; Lieutenant C. (liötenä) zástupce plukovníka; v typografické sazbe stupeň písma (7 bodů).

Colonia (lat.), osada. Římané obyčejně odhali poraženým národům v Itálii třetinu jejich území a nezůstala-li majetkem státním nebo nebyla-li prodána, osadili ji řím. osadníky. Tito kolonisté byli pány původních obyvatel. Asi od r. 130 př. Kr. byly jimi podělovány nejnížší vrstvy římské, za válek občanských a za císařů byly odměnou veteránům, zároveň představovaly tyto občanské a vojenské kolonie pevná místa v provincii.

Colonia, La, depart. republ. Uruguay, má 5.682 km², (1922) 93.658 ob., mezi nimi jsou mnozí evropští kolonisté. Hlavním zaměstnáním je rolnictví a chov dobytka. Hlavním městem je C. (asi 8.000 ob.), dobrý přístav a doky na Rio de la Planta.

Colonia Agrippina, m. v Gallii belgické, nyní Kolín n. R.

Colonia partiaria (lat.), nájemní smlouva, při které nájemce, zvaný colonus partiarius, odevzdával část z výtežku přírodnin z pronajatých pozemků jako nájemné.

Colonna, řím. šlechtický rod; po prvé se připomíná r. 1101, jméno má po místě La Colonna v horách albánských. Měl veliký vliv na vývoj událostí ve státě papežském a pro své bohatství a moc soupeřil s rodem Orsinů. V zápasech mezi císařem a papežem stávali C. obyčejně při ghibellinech. Rod kvetl v několika větvích: L. Paliano, Stigliano, Sciarra a Romano. Vedle kardinálů Jacopo a Pietro C., úhlavních to odpůrců papeže Bonifáce VIII., zasluhuji zmínky: 1. Prospero, condottiere. Bojoval nejprve na straně Karla VIII., potom proti Francii; 2. Pompeo, synovec předešl. Po bouřlivém životě stal se r. 1529 místokrálem Neapolským, r. 1531 arcibiskupem v Monreale. Byl vynikajícím básníkem; své hlavní dílo „De laudibus mulierum“ napsal na počest Vittorie C.

Colonna Vittoria, markýza z Pescary (1492—1547), italská básnířka. Oslavila svého chotě, markýze Ferrante d'Avall, který zemřel r. 1525, četnými básněmi. Žila od r. 1544 v Římě, stýkala se se slavnými učenými a umělci italskými, hlavně s Michel Angelem. Svě básně, hlavně náboženské sonety, psala až po smrti svého chotě. Nejlepší vydání básní V. C., Rime e lettere (Vrchlický: V. C., 1918).

Colonna Giovanni Paolo (1637—1695), jeden z nejslavnějších církevních hudeb. skladatelů 17. stol. Předseda Accademia filarmonica v Bologni. Vedle hudby kostelní psal C. i opery.

Colonne (kolon) Edouard (1838—1910), franc. dirigent. Je znám jako zakladatel a pořadatel Concerts du Châtelet v Paříži a svými operami. V Praze vystoupil r. 1906.

Colonsay a Oronsay (kolensé, oremsé), dva ostrovy ve vnitřních Hebridách, dohromady měří 45 km², 275 obyvatel mluvících galsky. Jsou odděleny od sebe jen úzkou šíjí, kterou lze u Ebbe pěšky přebrodit.

Colonus (lat.), nájemce; C. partiarius, C. partiaria. V římské době císařské slove C. také na hroudě závislý („glebae adscriptus“) polosvobodný osadník.

Color (lat.), barva.

Colorado, 1. Rio C. Západní, veliká řeka v Sev. Americe, vzniká z Green River a Grand River, tekoucích ze Skalních hor. Obě prořezávají v hlubokých roklich vysoké tabulové stěny. V tektonicky velmi rozdrobené rovině Colorada vyrývá spojené C. obrovský Grand Cañon, který proniká všemi kamennými vrstvami od karbonu až k archaické ruce. Později vstupuje do širšího údolí a protéká coloradskou pouští jako široká řeka,

kteří její špinavě červená voda dala i jméno (šp. colorado zbarvený). Ústí do Kalifornského zálivu, jehož vnitřní část znenáhla zanesl a vytvořil depresí (—90 metrů). Změniv svůj tok, zatopil velikou část deprese, tak na př. r. 1905 vzniklo jezero Salton. Parníky po něm jezdí s velkými obtížemi až k ústí Rio Virgin. Pro hospodářské využití pobřeží má význam jen nepatrný. Spád spojeného C. jest 1'8 m na 1 km, délka jeho (s Green River) obnáší 2.900 km, úvodí 583.000 km². C. bylo nejdříve prozkoumáno Whitem (1867) a Powellem (1869). — 2. Texaské C., řeka v sev.-am. státě Texasu, dlouhá 1.450 km, divoká stepní řeka s velkými změnami stavu vody, pramení v Llano Estacado, teče směrem jihových. a ústí v mělké matagordabai zálivu Mexického. Jeho úvodí je na mnoha místech bohaté na dřevo a úrodné. Parníky jezdí až do Austinu. — 3. Rio C., řeka v Argentině, 1.150 km dl., vzniká soutokem Rio Grande, pramenícího v Andách a Rio de Barrancas. Vlévá se jižně od Bahia Blanca do Atl. oceánu.

Colorado, stát USA., 269.215 km² s 939.629 ob. (1920), skládá se ze dvou od sebe rozdílných částí: veliké, jednotvárné, téměř stromoví prosté planiny (plains) na východě a z pohoří, náležejícího ke Skalním horám na západě, s řadou příkrých vrcholů třicetých nad plošinou, jejíž výška je 2.400—3.000 m. Kolem sta vrcholů se zvedá nad 4.000 m, na př. Blanca Peak (4.409 m), Grays Peak (4.371 m), Longs Peak (4.350 m), Pikes Peak (4.312 m) a Uncompaghe Peak (4.355 m). Cesty a železnice vedou přes tyto horské hřbety průsmyky vysoko položenými: tak dráha Colorado-Midland ve výši 3.515 m, dráha Denver-Rio Grande vys. 3.307 m. Řeky tekou jednak na východ k Missouri (South Platte, Arkansas), jednak na jih do zálivu mexického (Rio Grande del Norte), jednak na západ do Colorada (White, San Juan). Mnohé miner, prameny jsou léčivé. Podnebí je suché a zdravé. Hl. m. Denver (1.585 m n. m.) má 352 mm srážek, 38° max., — 34° min. Nižší svahy horské jsou porostlé skrovně, vyšší až do 3.400 m pokryty hustými jehličnatými lesy. Vysoké planiny (t. ř. panky), mají vegetaci stepní, místy s osamělými skupinami stromů. V t. ř. plains jsou břehy řek porostlé lesy. Velká písečná rovina od San Louis je porostlá kaktusy, artemisiemi a spornou travou. Státní universita je v Boulder, měla v r. 1922: 200 učitelů a 2.715 stud., univ. v Denver 168 učitelů a 3.600 stud. Rolnictví je možné jen na málo místech bez umělého zavodňování. Pě-

stuje se hl. pšenice, kukuřice, oves, ječmen, seno a brambory, místy také kukřovka.

Colorado Springs, m. v sev.-am. státě Colorado, (1920) 30.105 ob., na úpatí Pikes Peak, jsou zde pily, rozsáhlý obchod s dobytkem; jest vyhledávaným stanovištěm turistů pro krásy okolí (Pikes Peak, Cheyenne Cañon, Prameny Manitouovy).

Coloradská poušť, území v jihových. části sever.-am. státu Kalifornie. Je to pustina, z části bez rostlin, z části porostlá suchými křovinami, vede jí Jižní pacifická dráha; její střed tvoří vyschlé slané jezírko u Saltonu. Nevýčerpateľné vrstvy soli objevují se pouhým odhrabáním země.

Col rabattu (franc., -ty), krajkový límec, spadající až na ramena.

Colt (kolt) Samuel (1814—1862), amer. průmyslník, vynalezl 1829 revolver, sestrojil také podmořský kabel, který byl položen r. 1846 mezi Coney Island a New Yorkem.

Coltellaccio (ital., koltelačo, „veliký nůž“), zakřivený meč benátských zemských oddílů (14. stol.).

Coltův kulomet, vzduchem chlazený, snadno přenosný, zaveden v armádě Spoj. států, hojně užíván jako výzbroj letadel. Též čl. legie v Rusku užívaly kromě jiných i těchto kulometů.

Coluber Jan, *Q.* Jan Had, tiskař.

Colum Padraic (* 1881), irský lyrický básník a dramatický spisovatel. Žije v N. Yorku jako žurnalista. Napsal četné kratší povídky a mnoho různých úvah. Z jeho div. her, které se hrály většinou v Irsku, jsou nejznámější: The Land (1905), The Fiddler's House (1907), Thomas Muskerrey (1910). Knihy básní: New Songs (1904). Vydal také mnoho populárních irských písní pod názvem: Broad Sheet Ballads (1913) a Poems of the Irish Revolutionary Brotherhood (1916).

Columba (lat.), holub (jméno souhvězdí i ptáka).

Columba (520—579), křesť. svatý, hlásal víru křesť. od r. 563 ve Skotsku. Svátek 9. června; přívlastky: medvěd, anděl, oheň a j. Jeho život popsal Adamnanus, opat v Hy (vyd. Fowler 1894).

Columbanus (550—615), křesť. svatý, irský misionář; založil v Burgundsku klášter Anegray, Luxeuil a Fontaines, prošel Německo, přišel 614 do Lombardie, kde založil klášter Bobbio. Jeho přísná řehole musila brzy ustoupiti řeholi benediktinské. Svátek 21. listop.

Columbarium (lat., holubník), stavby připojované krematoriím, v nichž se uschovávají urny s popelem zemřelých. Již ve starém Římě podobným způsobem urny uschovávány.

Columbia, jihoamer. republika, α Kolumbie.

Columbia (angl., kolambia), velká řeka v záp.-sev. Americe, pramení v Purcell Range ve Skalních horách, protéká obě táhlá jezera Arrowská a vstupuje na území státu Oregonu (USA.), přibírá dříve přítoky Kootenay a Clarkes Fork. Pod Colville tvoří vodopády a peřeje, přijímá na záp. Spokane, sev. Okinake, opouští lesnaté území a vstupuje do stepí Lavatafel, rozryté jejími přítoky a přibírá svůj největší přítok Snake River. Teče směrem záp. a proráží Kaskádové pohory, tvoří mezi nízkými bazaltovými stěnami, které svírají řeku na 75 m šířky, „Dalles“, pak ve velikolepém pohorí vysoké „Cascades“. Před ústím šíří se až na 11 km a vlevá se u Astorie do Tichého oceánu. Při délce 2250 km, úvodí 772 km², jest C. splavná od ústí až k Dalles, t. j. 835 km. Hlavní řeka oregonské nížiny, Willamete, kterou přibírá u Portlandu, je splavná pro parníky 260 km. Dolní C. je důležitá pro lov lososů. Byla objevena r. 1792, prozkoumána Liwisem r. 1804—5.

Columbia (District of C., zkrác. D. C.), přímo kongresem spravovaný spol. distrikt USA. se spolkovým hl. m. Washingtonem (od r. 1791), 181 km² s (1920) 437.571 ob., z toho 109.966 černochů, na levém břehu Potomacu, 180 km od ústí. C. byla postoupena r. 1788 Marylandem za spolkové území, poněvadž ležela tehdy uprostřed mezi severní a jižní částí mladé Unie, která se omezovala na atlant. pobřeží.

Columbia, jméno četných měst v USA.: 1. Hl. m. státu South Carolina, (1920) 37.524 ob. (z toho mnoho barevných), na lev. bř. řeky Congaree, železniční uzel, má mnoho znamenitých veřejných budov a značný obchod bavlnou; 2. m. v Pensylvánii, (1920) 10.838 ob. na Susquehanně, železářství a čilý obchod s dřívím; 3. město v Tennessee, (1920) 5526 ob., na Duck River, železn. křižovatka, vysoké školy; 4. město v Missouri, (1920) 10.392 ob., žel. stanice.

Columbia British α Britská Kolumbie.

Columbijský lis, Američanem Clymrem r. 1817 vynalezený tiskářský lis, který měl zprvu místo šroubového vřetená páku.

Columbium, označení ve Francii, Anglii a USA. pro niobium (niob).

Columbretes (ostrovy hadí), vulkan. šp. souostroví v západní části Středozem. moře, 65 km východně od Castellon de la Plana (Valencia). Lit.: Lud. Salvator, Columbretes (1895).

Columbus (kolambós), jméno některých měst v USA.: 1. 1812 založené hl. m. Ohia, (1923) 261.082 ob., na řece Sciota, důležitý žel. uzel, má velmi široké ulice, úpravné veřejné budovy, značný průmysl, hlavně železářny a ocelárny, továrny na stroje a slévárny, universita (zal. r. 1870); 2. m. v Georgii, (1920) 31.125 ob., na splavné ř. Chattahoochee, továrny na zprac. bavlny, továrny na stroje; 3. m. ve st. Indiana, (1920) 8990 ob., mlýny a továrny na zprac. vlny; 4. m. v Mississippii, (1920) 10.501 ob., na ř. Tombigbee, obchod bavlnou; 5. m. v Nebrasce, (1920) 5416 ob., na ř. Platta.

Columbus Christoforo α Kolumbus.

Columella (sloupek), pruh pletiva, procházející středem tobolky u mechů, kolem něhož prostírá se prostor, vyplněný sporami, podobně přehrádka v sporangiu Mucoraceí. U Amphibií, v uchu chrupavčitý sloupek, odpovídající patrně lyomandibulare. U některých Anthozoi vápenitý útvar na ose skeletu.

Columna Maenia (lat.), sloup na řím. fóru na počest L. Maenia, který r. 338 př. Kr. zvítězil nad Latiny. Byl později sloupem hanby (krátce zván „columna“) pro zločince, odtud Columnarii zloč. lidé. Lid spojil sloup se šprýmařem Maeniem, který při prodeji svého domu si vymínil jeden sloup, aby se mohl s něho dívat na hry gladiatorské.

Columna rostrata (lat.), sloup ozdobný lodními zobci (rostra), který stál v Římě na fóru na počest námořního vítěze Gaia Duilia. (α)

Columna Trajana (lat.), sloup Trajanův. (α)

Columna vertebralis (lat.), páteř (α).

Columnae Herculis (lat.), sloupky Heraklový.

Colutea L. (žanovec, měchýřník), rod Papilionaceí, keře se žlutými neb načervenalými květy, 13 druhů, rozšířených od již. Evropy až po záp. Himalaje. C. arborescens L. (žanovec obecný, měchýřník), má žluté květy, lusky nápadně nafouklé v blanitý, prásivý měchýř. rozšířen v střední a již. Evropě a sev. Orientu, pěstuje se hojně jako ozdobný keř.

Colyn (Colijn, [kolain]) Hendrik (* 1869), nizozemský státník, proslul jako státní sekretář, byl r. 1911—13 ministrem války v ministerstvu Heemskerkové, od r. 1914

protirevoluční člen první komory a ředitel batavské petrol. společnosti, od r. 1922 min. financí.

Zanovec; a) lusk.

Coma (lat., řec. koma), spavost (\mathcal{Q}_s); C. diabeticum \mathcal{Q}_s cukrovka, \mathcal{Q}_s také koma.

Coma (lat. vlasy), mlhový obal kol hlavy vlasatice (\mathcal{Q}_s kometa), C. Berenicis, souhvězdí, \mathcal{Q}_s kadeř Bereničina.

Comacchio (komakjo, stará Comacula), kraj. hl. m. v ital. prov. Ferrara, (1921) 12.184 ob., uprostřed laguny Valli di C., veliké 430 km², která jest rozdělena hrázemi v četné pánve, 5 km od Adr. moře, sídlo bisk., se starými hradbami, značným rybářstvím, hlavně lov úhořů, výroba soli z mořské vody. Blízko přístav Magnavacca.

Comanches, \mathcal{Q}_s Komenčové.

Comarca (ital.), soudní okres; C. di Roma, krajina města Říma, tvořila až do r. 1870 pod soudní mocí papeže důležitou provincii papežského státu.

Combes (kôb) Emile (1835–1921), franc. politik. Byl od r. 1902–1905 min. předsedou, ministrem vnitra a kultu; provedl přes odpor katolíků odloků církve od státu. Za Brianda 1915–16 byl opět ministrem. Napsal: Une campagne laïque (1904) a Une deuxième c. l. (1905).

Combes François (1816–1890), franc. dějepisec. Napsal m. j.: Histoire générale de la diplomatie européenne (1874).

Combin (Grand C., grã kôb), horská skupina s ledovci v Alpách valiských, mezi Val d'Etrement a val de Bagnes (\mathcal{Q}_s). Věčným sněhem je pokryt nejvyšší vrchol (Aiguille du Croissant, 4.317 m, teprve r. 1860 slezén Deville), který souvisí na severových. ležícím Pointe de Graffeneire (4.300 m), na který se po prvé vystoupilo r. 1857.

Combination (angl. kombiněšn), kalhotová košile, t. zv. kombiné.

Combles, m. ve franc. dep. Somme, sz. od Péronne. Ve světové válce bylo r. 1916 střediskem oboustranných útoků v t. zv. bitvě na Sommě.

Combres (kôbr), franc. vesnice již. od Verdunu. Vysočiny kolem C. byly od září 1914 až do června 1918 místem stálých těžkých bojů, hlav. od března do června 1916 a 19. 6.–11. 9. 1918.

Combretum L., rod čeledi Combretaceae, pnoucí keře a stromy, rozšířené v tropech; známo asi 260 druhů, z nichž některé pěstují se i v evropských sklenicích, jako C. grandiflorum Don., ze Siera Leone, se šarlachově červenými květy a C. purpureum Vahl. z Madagaskaru s květy karmínově červené barvy. Plody C. butyraceum Carnel. z jihových. Afriky poskytují olej.

Come (ital.), jako. C. prima, nebo C. sopra, hudební označení přednesu: jako dříve, jako nahore.

Comedia (šp.), za doby rozkvětu šp. divadla jméno všech světských kusů ve třech jednáních, stejně s obsahem veselým i vážným, na rozdíl od jednoaktovky Auto (\mathcal{Q}_s), frašek a her v meziaktí (pasos, entremeses, loas, sainetes atd.). Při nesmírně bohaté produkci comedias nastala během doby potřeba oddělit zvláštní druhy od obecné C., jako C. de capa y espada. Zde vystupují osoby patřící nejvyšším třídám společnosti, k parodii se používá rolí služebných; Gracioso (\mathcal{Q}_s) vyzdvihují živel komický a cit. Také C. de ruido nebo de teatro (kusy užívající hrubých a do očí bijících prostředků), C. de santos nebo C. divinas se oddělila od C. Ale nelze mezi nimi vésti přesné hranice.

Comédie (fr., komedí), komedie označuje ve fr. nejen vlastní veselohru, ale i kusy s obsahem vážným, které bychom my nazvali dramatem nebo činohrou. — C. larmoyante (larmoaját, „pláčtivá“) jest dojemná hra, jejíž začátek je tragický a která se končí smířením; první ve Francii ji pěstoval La Chaussée (\mathcal{Q}_s) v Nivelle, v Německu Kotzebue (\mathcal{Q}_s). — C. rosse (ros, „obecná“) jest druh naturalistického dramatu, který byl pěstován ve Francii mezi l. 1885–95. Vyznačuje se naivní nemorálností a neuvědomělým cynismem osob.

Comédie Française (komedí frãščz), \mathcal{Q}_s Théâtre-Français.

Comenius \mathcal{Q}_s Komenský J. A.

Comenius Gesellschaft (Společnost Komenského) ustavená r. 1892 v Berlíně, která si vzala za úkol šířit zásady Komenského a jiných význ. myslitelů a soustřediti tak všechny kult. národy.

Comes (lat.), průvodce; pomocník vyššího úředníka v provincii; právní, později vojenský poradce římského císaře. Od dob Konstantina Velikého titul vyšších úředníků, později označení úřadu. Ve středověku hrabě (\mathcal{Q}_s); comitatus, hrabství, župa. — V hudbě jest c. název pro odpověď na thema fugy (\mathcal{Q}_s).

Comestor Peter (Magister Petr), děkan chrámu sv. Petra v Troyes, později (1169) prof. teologie na pařížské univ. Proslul svým dílem *Historia scholastica*, který byl často překládán. Do češtiny již r. 1404 (vydal J. V. Novák, 1910).

Comfortable (angl., kāmfortejbl), název pro dročky ve Vídni.

Comines (Communes, vlámsky Komen), město na hranici Belgie a Francie, řeckou Lys rozděleno na belgický díl (prov. Záp. Flandry), (1920) 4447 ob., a na větší franc. díl (dep. Nord), 15 m n. m., histor. památky, průmysl plátenický, bavlnářský a soukenický. C. až do XVII. stol. bylo silnou pevností, r. 1914 v polovici října bylo obsazeno německou 6. armádou.

Comines Philippe de la Clite de, sire d'Argenton (1445—1509), franc. státník a dějepisec, nejdříve v burgundských službách jako důvěrník Karla Smělého, r. 1472 přešel k Ludvíkovi XI., Francouzskému, byl však pro spiknutí s vévodou Orleánským úřadu zbaven a po tříletém věznění vypovězen. C. však dokázal svou nevinu a byl pak vyslancem v Benátkách. Vylíčil svoji dobu ve svých *Mémoires* 1464 až 1498. — Lit.: Kervyn de Lettenhove: *Lettres et négociations de Philippe de C.* (1867—8).

Comino, britský ostrov ve Středozemním moři, mezi ostrovy Malta a Gozzo, 2 km² vel., se silnou pevností.

Comisa \mathcal{Q}_s Komiža.

Cimiso, město v ital. prov. Ragusa, Sicílie, (1921) 32.810 ob., výroba hedvábí a hrnčířského zboží.

Comissatio (lat.), u starých Římanů se tak zvala k hostině se pojití pitka, jež se konala podle řeckého mravu za předsednictví krále píjáků (magister bibendi), zvoleného vrháním kostek.

Comitas gentium, C. nationum (lat.; franc. *Courtoisie internationale*, [kurtoasi internacionall]), přátelské ohledy ve vzájemném styku států. Její porušení může způsobiti retorse.

Comitato italiano per l'indipendenza cecoslovacca, výbor, ustavený za předsednictví prince Scalea v Římě r. 1917 a pracující v Itálii za války pro čsl. samostatnost různými propagačními pro-

středky. Odbočky výboru ve všech větších městech ital. Nyní: Lega italo-cecoslovacca.

Comitatus, 1. komitát, v Maďarsku název pro stolicí, župu; 2. družina vladárova neb dvůr.

Comité \mathcal{Q}_s komité.

Comité international des poids et des mesures (Mezinárodní výbor pro míry a váhy). Vědecký výbor delegátů všech států (14 členů), které podepsaly 20. 5. 1875 mezinár. úmluvu pařížskou (metrovou), jednající o uložení základ. jednotek: pravzoru metru a kilogramu.

Comitia (lat.), shromáždění římských občanů. Dělíla se: 1. *Curia*, nejstarší, ale později jen formálního rázu. Občané hlasovali po kurších. — 2. *Calata*, určená ke správě věcí náboženských. — 3. *Centuriata*; hlasovali se podle centurií o úřednících, zákonech, vypovídání válek. Fungovala též jako poslední instance trestního soudnictví. — 4. *Tributa*, pův. jen shromáždění plebejců, později i spolu s patricii. Přebrala většinu pravomocí *comitiae centuriatae*. Za císařské doby význam c. stále více a více zanikal. Ve 3. stol. zcela vymizely. Občané se shromažďovali na forech neb na Martově poli.

Comitialis morbus (lat.), elipse, nazvaná tak u Římanů proto, že, objevila-li se ve shromážděních občanů (*comitiae*), způsobila jejich rozpuštění.

Comitiva (lat.), ve středověku oprávnění dvorských falckrabí k výkonu úřadu; knížatům a korporacím od císaře (od doby císaře Karla IV.) propůjčovaný výkon rezervátních práv panovníckých.

Comma Johaneum (lat., úryvek ze sv. Jana), označení k odůvodnění dogmatu o božské trojici v epišt. sv. Jana I., 5, 7, nalézajících se slov: „Nebo tři jsou, kteříž svědectví vydávají na nebi: Otec, Slovo a Duch svatý; a ti tři jedno jsou.“ V Lutherově překladu chybí C., *Vulgata* je ale podržela a papežská biblická komise rozhodla, že nelze bez nebezpečí jejich pravost popřati neb o ní pochybovati.

Commedia (it.), v it. literatuře původně označení každé it. (nikoli lat.) básně se smutným začátkem a se šťastným zakončením; proto také Dante pojmenoval svou velkou báseň C. Později všeobecně pojmenování dramatu, zvl. veselohry.

Commedia dell' arte (it.), improvizovaná veselohra, při níž byly předepsány jen vstupy. Provedení samo bylo vytvořeno až při hře, charakteristické masky byly stále stejné (Arlecchino, Pulcinella, Pantalone, Scaramuccia, Colombina, Ba-

lorido atd.). Proti této stojí *Commedia* erudita, charakterová a zápletková komedie podle vzoru římské veselohry. Ovlivnila vývoj veselohry ve Francii, Anglii a Německu (16. a 17. stol.). — Lit.: Smith: *The C.* (1912).

Comme il faut (franc., komilfó), tak, jak to má být, vzorně.

Commelina Dill., křižatka, rod bylin čeledi Commelinaceae (křižatkovité), v tropech a subtropích asi 100 druhů. *C. tuberosa* L. a *C. coelestis* L. s modrými květy a jedlými hlízkami oddenkovými, původem z Mexika, pěstuje se v zahradách pro krásné květy.

Commenda (ital. též *accomenda*, *accomendata*), ve středověku v Itálii forma smlouvy společenské, předchůdkyně nynější tiché společnosti a komanditní společnosti.

Commendamus (lat., doporučujeme), formule, již dává papež souhlas k volbě nového kardinála.

Commendatore (ital., zkrác. *Comm.*), značí komtur (řádů za zásluhy), v Itálii se užívá v oslovení.

Commentitium (lat., něco vymyšleného; *commentitia emptio*, koupě na oko).

Commentry (komätury), m. ve franc. dep. Allier, (1921) 10.256 ob., 350 m n. m., má důležitá kamenouhelná ložiska a želez. hutě.

Commer Franz (1813–1887), hudební historik, zvláště známý jako spoluzakladatel berl. společnosti pro pěstování hudby a též svými velikými hud. sbírkami: *Collectio operum musicorum Batavorum* (1847, 12 dílů), *Musica sacra* (1839–87, 26 dílů), *Cantica sacra* (2 díly) a *Collection de compositions pour l'orgue* (1866).

Commerce (franc., komers), obchod; také franc. hra v karty, podobná hře *sequens*.

Commercium (lat., obchod, styk), ve filosofii na vzájemném působení spočívající spojení dvou samostatných substancí a utvoření jediné, na př. *C. animi et corporis*, spojení mezi duší a tělem. U starých Římanů právní dohoda mezi dvěma státy, podle níž občané těchto obou států měli v obou stejnou způsobilost nabývací, stejně jako totožné právo dědičné a obligační.

Commelina coelestis.

Commingses, hr. Aimery de (1862), franc. spisovatel, dříve důstojník jízdy. Napsal mnoho románů, z nichž nejznámější jsou: *La contesse Panier*, *Addy*, *Godelilde*, *L'Election sentimentale*, *Aventure* atd. Též sepsal technické knihy vojenské a je spolupracovníkem různých časopisů.

Commiphora Jack. (*Balsamodendron* Kuth.), rod čeledi Burseaceae, xerofytní keře a stromky s trnitými větvemi,

Commiphora abyssinica: a) samčí, b) samičí květ (v průřezu).

v Africe, Přední Indii a na Madagaskaru (asi 80 druhů). Hlavní produkt jest od nepaměti užívaná myrrha (masti, vykuřování, balsamování) stromku *C. abyssinica* Engl., tuhnoucí z hoře aromatické, mlékovité šťávy na kůře ve tvaru nepravidelných zrn a kousků žlutavých, načervenalých i hnědých. Není vyloučeno, že droga, která ze Somalska přichází do Evropy v lepší kvalitě „heerabol“ a do Indie v druhé jakosti „bissabol“, se sbírá i z několika jiných druhů. *C. africana* Engl. poskytuje v severní Indii hnědozelenavou klejoprskyřici *bdellium* (gugul), *C. Opobalsamum* Engl. v Somalsku roní ze špiček větví vonný, polotekutý, žlutý mekka-balsám.

Commis (franc., komi), obchodní pomocník; *C. intéressé*, obch. pomocník, jenž vedle platu je účasten podílem na čistém zisku (tantiéma).

Commis (množné číslo od *commisum*), zabavené předměty pro dluhované clo.

Commissarius loci (berní rada), 1689–1808 berní úředníci v Německu, kteří přezkoumávali ukládané potravní daně a měli dozor na veškerou policejní a finanční správu ve městech.

Commis voyageur, obchodní cestující.

Committee of Supply (angl. komitě of saplaj) a *C. of Ways and Means* (of ves end mins), v angl. parlamentě označení sesedí se sněmovny jako komise k poradám o rozpočtu, při čemž *C. of Ways and Means* radí se o krytí. Podobně ve sněmovně reprezentantů v USA.

Commedianus, křesť.-lat. básník, žil v 5. st., původně pohan, později snad biskup; napsal ve vulgární latině a v hrubých hexametrech *Carmen apologeticum* a *Instructiones*, poslední 80

akrostichických básní. Vydáno Dombar-tem 1887.

Commodité (franc., pohodinnost), pl. commodités, značí ve franc. řeči záchod.

Commodoro Rívadavía, kvetoucí přístavní město v argent. teritoriu Chubut, (1914) přes 2000 ob., se železnicí do Cotonía Sarmiento a do bohatých petrolejových polí.

Commodum, v právnictví pravidelné i nepravidelné výhody majetkové, poskytované určitou věcí (na př. strom, ovoce; pozemek, a na něm nalezený poklad).

Commodus, jako římský císař (180—192) Imperator Caesar N. Aurelius Commodus Antoninus Augustus, syn Marka Aurelia a Faustiny (* 31. srpna 161), od r. 176 spoluvládcem svého otce, uzavřel po jeho smrti (180) mír s Germány, hověl v Římě svým smyslným sklonům a nechal vládnouti nesvědomitě své milce. Po nezdaru spiknutí jeho sestry Lucilly projevila se jeho krvežíznivost a slavo- mam, takže vystupoval též jako gladiátor. Ku konci pak pokládal se C. za vtěleného boha. R. 192 byl zaskrcen.

Commoner (anglicky, kchomenér), v Anglii každý, jenž nenáleží k „nobility“ (sněmovně lordů).

Common law (angl. kchomen ló), v Anglii zvykové právo proti právu zákonnému (Statute law); přísné právo proti právu spočívajícímu jen na citu pro slušnost a správnost; všeobecně platné právo proti místním právním zvyklostem.

Common pleas (angl. kchomen plís), dříve v Anglii jeden ze tří starých soudních dvorů, kde platilo „common law“, dva ostatní byly Kingsbeuch a Exchequer.

Common Prayer Book, bohoslužební a modlitební kniha anglik. církve, sepsaná r. 1549 za Edvarda VI., r. 1552 v protest. smyslu zreformována, za Marie katolíky sice odstraněna, ale r. 1559 za Alžběty znovu zavedena a od té doby v platnosti.

Common sense (angl. kchomen sens), zdravý lidský rozum; filosofie c. sense nazývá se tedy systém, jenž shodu se zdravým lidským rozumem činí nejvyšším pravidlem filosofického myšlení.

Commons, House of (angl., haus of kchomens, zn. poslanecká sněmovna), dolní sněmovna anglického parlamentu. Q. Velká Británie, parlament.

Commonwealth (angl., kchomenvelth), v Anglii od 16. st. nezávislé řízení státu, na němž má zájem celý národ, při němž pramenem vši moci státní jest lid, tedy demokracie nebo republika. Proto r. 1649 C. of England nazývala se republika, jež

vznikla po smrti Karla I. Dnes značí C. společenství spojené stejným způsobem. Australský spolek států přijal jméno C. of Australia. V USA. nazývají se úředně C. státy Massachusetts, Virginia, Pennsylvania a Kentucky.

Commune, Q. komuna.

Communardes, Q. komunardi.

Commune affranchie (franc. komin afránši), jméno města Lyonu ve franc. revoluci v říjnu 1793.

Communes res (lat. Res omnium communis), věci, jež jsou ve spoluvlastnictví všech lidí a proto jsou vyloučeny z právního obchodu (res extra commercium), jako na př. ovzduší, otevřená moře atd.

Communicatio idiomatum (lat.), v luteránské dogmatice vzájemné sdílení božských a lidských vlastností v Kristu, pokud Kristus svoji božskou přirozenost v ní s lidskými vlastnostmi spojenou osvědčuje, tento však též na svých božských vlastnostech bere podíl.

Communicatoriae litterae (lat.), dopis biskupa nastupujícího úřad, zaslaný ostatním biskupům.

Communio (lat.), společenství; C. bonorum, společenství statkové (Q. majetkové právo manželské).

Communiqué (franc., kominkyé), oficiální, obvyklejší vládou vydaná zpráva o nějaké události; diplomatické sdělení, jež není určeno určitému příjemci, nýbrž veřejnosti (tisku).

Communis septimana (lat.), týden po svátku sv. Michala.

Como, řeka ve franc. rovin. Africe, vyvěrá na Krystalových horách východně od města Libreville a ústí do Gabunských náplavů.

Znak města
Como.

Como, italská provincie v Lombardii, 2861 km², (1921) 630.393 obyv. (224 na 1 km².) Hl. m. C., (1927) 35.390, s okolím 48.066 ob., leží malebně na jižním konci záp. ramene jezera Comského mezi pahorky, pokrytými révou, olivovými a kaštanovými háji, uzel Gotharské dráhy, má staré hradby a věže, chrám, počatý r. 1396

v gotickém slohu a dokončený ve stylu rané renesance, a gotickou radnici ze 13. stol. C. má důležité manufaktury na hedvábí a samet, výrobu rukavic, punčoch, mýdla, slévání kovů, sochařství a živý obchod. C. jest rodištěm obou Pliniů, papežů Innocence XI. a Klimenta XIII., historika Giovia a fysika Volty. Na pahorku jižně od města jsou

zříceniny hradu Baradello; C., staré Comum, bylo město Insuberů, galského kmene. Caesar usadil tam 5000 římských kolonistů. Ve 12. století bylo C. hlavní baštou Ghibellinů, od r. 1335 sdílí osud Milána. Dějiny města napsal Cantù (1900).

Comodo (it. commodus, pohodlně), hudební označení pro způsob přednesu: klidně, ne rychle.

Compagni Dino (1260—1324), florent. historik. Autor knihy Cronaca delle cose occorrenti n'tempi suoi, která vzbudila svého času značný vědecký rozruch, neboť bylo o její pravosti pochybováno.

Compagnie (fr.), český asi jako družina. Sluly tak pův. ve Francii voj. lenní pěší i jízdné oddíly, různé silné. Karel VII. zřídil 15 stálých c-s d'ordonance po 600 jezdcích, jejichž kapitány jmenoval král; z nich vznikla pak jízdní královská garda. Počet mužů v compaigních pak v různých dobách kolisal od 1000 do 50 mužů, až za Ludvíka XVI. ustálil se na 100 m. Název c. pro oddíl čítající okolo 100 m. přešel pak do většiny armád. \mathcal{Q} rota.

Compagnie Générale Transatlantique (kompani ženeral transatlantik), důležitá franc. paroplavební společnost, zal. roku 1855, se sídlem v Paříži, disponuje úhrnnou tonáží 240.000 brutto t; udržuje pravidelné spojení pro dopravu pošty a osob z Le Havru a Cherbourgu do Sev. Ameriky a Záp. Indie.

Compagnie Nazdar, tak pojmenována Francouzská rota 1. pl. francouz. cizinecké legie, složená z českých dobrovolníků. C. N., zárodek čs. dobrovol. vojska ve Francii, utvořena v srpnu 1914 hlavně z pařížských Čechů. Po výcviku a přísaaze (12. října 1914) v Bayonne, odejela rota 23. října 1914 do pole. Vyznamenala se zvláště útokem u \mathcal{Q} . Carency. V létě 1918 zařazeno několik již jen zbylých dobrovolníků této rotu do čs. brigády. (\mathcal{Q} Legie čsl.)

Compagnies Grandes (Konpaní grand) v 11. až 16. stol. žoldnéřské rotu, které sužovaly jižní a západní Evropu (zvláště ve stol. 14. a 15.). Tito vojáci z povolání sloužili za mzdu jednou tomu, podruhé onomu: Angličanům, Albigenkým i jich protivníkům a j. a byli hrůzou mírných obyvatelů, zvl. sedláků. V různých dobách různě nazýváni, buď podle původu: Basky, Brabantinci, Navařany nebo Aragonci, i Coteriaux (coterel = velký nůž), Paillards, Malandrins, Ecorcheurs. Zanikli zřízením stálých vojsk.

Compagnonus z Corlis, malíř z Mantovy. Maloval r. 1619 obraz P. Marie ře-

čené „Krásné“ s donátorem pro kostel sv. Tomáše v Praze.

Company (angl., khampeny), obchodní (kapitálová) společnost; C. limited (limited), druh společnosti podobné naší akciové společnosti a společnosti s ručním omezeným. Obě mají za základ anglický zákon Companies' Act ze 7. srpna 1862 s novelami z let 1867, 1870, 1877, 1879. \mathcal{Q} akciová společnost.

Comparatio, srovnání.

Comparativus, srovnávací (na př. anatomia c-a, srovnávací anatomie).

Compartimento (ital.), oddělená prostory, příhrádka; okres (v Itálii název 16 krajů, jež jsou rozděleny na 69 provincií); oddělení v železn. voze.

Compascuum (lat.), ius compascui; právo pastvy členů obce na obecních pozemcích, společné právo pastvy několika osob na cizím pozemku; ius compascendi, právo majitele pozemku vyhnati též svůj dobytek na pastvu.

Compensatio, vzájemné vyrovnání.

Compensatis, compensandis (lat.), po vyrovnání toho, co dlužno vyrovnati.

Compère (franc., kompér), kmotr; též náhončí, pomocník kejklřův.

Competition (angl. kampetišn), soutěž, unfair c. (anfer), nekalá soutěž; competitive area, kampetitiv erije, konkurenční pole.

Compiegne (kompjeň), hl. m. arrond. ve franc. dep. Oise, (1921) 16.179 ob., 198 m n. m., na řece Oise, má pozoruhodné budovy. K městu přiléhá 14-5 km² veliký les, jenž byl oblíbenou honitbou franc. králů již od časů Chlodvíkových. C. má museum, pozoruhodnou biblioteku, živý obchod a průmysl. C., franc. Compendium, místo zasedání čtyř říšských sněmů a koncili, bylo roku 1430 obsazeno Angličany, při čemž Jeanne d'Arc byla zajata. V lese u C. bylo podepsáno příměří mezi Německem a Dohodou dne 11. listopadu 1918.

Compitum (lat.), u Římanů „Křižová cesta“, kde byli uctíváni dva larové v kapli (každoroční slavnosti, zvanou Compitalia). Augustus připojil k nim jako třetí božstvo Genia Augustova.

Complaisance (fr., komplézans), laskavost; complaisant (komplézan), zdvořilý, úslužný.

Complement (lat.), doplněk, dodatek; complementární barvy = dvě barvy, vzájemně se doplňující podle spektra na barvu bílou. complementární úhly, 2 úhly, doplňující se na 90°. (60°+30°.)

Complet (fr., komplé), ženský oblek při stejnobarevných šatech, pláští adt.

Complutum, staré jméno osady Alcalá de Henares ve Španělsku.

Compluvium (lat.), ve starořímském domě střední otevřená část střechy.

Compositio (lat.), v germánském právu pokuta při umrtní nebo tělesném poškození.

Compostela, špaň. město, \odot Santiago de Compostela.

Compound (angl., kompaund), složení, spojení.

Compoundní dynamoelektrický stroj, dynamoelektr. stroj s dvojím vinutím (derivačním a seriovým).

Compressa, \odot kompressa.

Compressorium, \odot kompressor.

Comptabilita, \odot účetnictví.

Compte, konto, účet. C. rendu, uzavřený účet.

Comptoir, \odot kancelář.

Comptoirista, nižší kancel. úředník.

Comptoir National d'Escompte de Paris (kontoar nacional deskont de Pari), založ. 1889, banka v Paříži s kapitálem 200 mil. franků.

Compton Arthur Holly (* 1892), amer. fyzik a od r. 1923 profesor fyziky na universitě v Chicagu. Pracuje hl. v oboru x-paprsků. Obdržel r. 1927 společně s C. T. Wilsonem Nobelovu cenu pro fyziku.

Compulsorium nebo litterae compulsoriales (lat.), dopis, kterým úřad vyšší vyzývá úřad podřízený k urychlení té které záležitosti.

Computus (lat.), počet, zvl. C. ecclesiasticus, C. paschalis, výpočet, podle něhož se stanoví 1. velikonoční den. Ve středov. vyučovací předmět, spojující aritmetiku a astronomii se stanovením církevních svátků.

Comské jezero (Lago di Como, u starého Lacus Larius, proto též nyní nazváno Lario), severoital. jezero, prov. Como, 198 m n. m., táhne se směrem od severu k jihu mezi Lago di Lugano a Bergamskými Alpami. U Bellagia dělí se ve dvě ramena tvaru fjordu, na jihozáp. 28 km dlouhé, na jehož konci leží město Como, a na jihových. 18 km dl., nazvané podle města Lecco. Jezero měří 146 km², 410 m jest jeho největší hloubka, 51 km největší délka a 4-5 největší šířka (u Cadenabbie). Protéká jím řeka Adda, jež vtéká širokou deltou na severním konci a u Lecca vytéká. Vrchy, jež obklopují jezero, dosahují velmi značné výše (Monte Legnone 2612 m). Přírodní krásy břehu, příjemné podnebí, jižní vegetace, zvláště na klimaticky příznivém ramenu comském, krásné vily se zahradami a terasami (Villa Nelzi u Bellagia, Villa Car-

lotto u Cadenabbie, vily Pizzo, Este a Raimondi u Coma), stejně jako četné osady na břehu, učinily z Comského jezera nejkrásnější ze všech italských jezer. C jezero má od r. 1825 paroplavbu. Lecco je spojeno drahou s Comem, Colicem, Chiavennou, Menaggio s Porlezou a jezeře Luganské. Důležitým pramenem výtěku jest tkání hedvábí.

Comte (fr., z lat. comes), hrabě.

Comte Auguste (1798—1857), franc. filosof, z přísně katolické rodiny, byl v l. 1837—43 examinatorem na pařížské polytechnice. Když mu byla pro „nemorální falešnost jeho matematického materialismu“ odmítnuta stolic a zbaven místa examinatora, poskytla mu společnost titulů, žijících v Londýně, roční pensí. Po sedm let byl přítelem socialisty Saint-Simona, jehož „positivismus“ vybudoval v rozsáhlý systém: Cours de philosophie positive (1830—42). Podle té prochází lidské poznání ve svém vývoji třemi stadii: 1. teologickým, vrcholícím v monoteismu, 2. metafysickým, nahrazujícím cit a fantazii logickým důkazem, bohy abstraktními ideami, zásadami a silami, jak ukazují světové názory protestantismu, deismu a liberalismu, 3. pozitivním neboli vědeckým, kde jediným měřítkem pravdy je shoda se skutečností, jediným dogmatem přírodní zákon. „Pozitivní“ filosofie se vědomě zříká závěrů poznání, chce být filosofií skutečnosti a užítku. Chce učit, vidět, aby bylo možno předvídat („savoir pour prévoir“). Jednotlivé vědy postupně dospívají do stadia pozitivního poznání. Vzniká tak tato „hierarchie“ věd: 1. matematika, 2. astronomie, 3. fyzika, 4. chemie, 5. biologie, 6. sociologie. Sociologie je jediná, jež dosud nedospěla do pozitivního, přírodovědeckého stadia; dosáhnouti toho položil si C. za životní úkol. Patří k ní nejen národní hospodářství, nýbrž celá histor. filosofie, etika a velká část psychologie. Této věci je věnován spis Système de politique positive ou Traité de sociologie (1851—54). Zde a v jeho pozdějších spisech, zvl. v Catéchisme positiviste (1857) je systém doplněn systematisací citů a vrcholí v novém „sociokratickém“ náboženství bez boha, avšak s uctíváním „velké bytosti“ lidstva. Vedle toho kreslil budoucí stát, vedený „kapitány průmyslu“, v němž každý dělník bude se těšit blahobytu. Correspondence inédite vyšla cele 1903—1904, 4 sv. Lit.: Lévy-Bruhl: La philosophie d' A. C. (1900). Český překlad Sociologie ve výtahu R. Břejcha.

Comtesse (franc.), komtesa, hraběnka.

Comtesse Robert (1847—1922), švýcar. státník. Od r. 1883 člen Nár. rady a od r. 1904 prezident republiky. Po svém odstoupení jmenován r. 1912 feditelem Mezinár. úřadu pro duševní majetek.

Comuni (ital.), obce; zvl. t. zv. sedm a třináct obcí v sev. Itálii, jichž obyv. je něm. původu a v některých ještě dosud se mluví též německy. Lit.: A. Bass: Deutsche Sprachinseln in Südtirol und Oberitalien (1901).

Comyn, staroškotský rod, odvozuje svůj původ od krále Donalda Banea, syna Duncana I., a činíci si proto nároky na škotský trůn, jež byly Eduardem I. angl. 1291 zamítnuty. K tomuto rodu patří hrabata z Buchanu, kteří hráli ve 13. st. ve Škotsku význačnou roli.

Con (it.), předložka: „s“; vyskytuje se často v předpisech přednesu hudby, na př. con brio (ohnivě).

Con amore (it.), s láskou, rád.

Conc., zkratka na receptech pro \mathcal{Q}_a concisus.

Concarneau, m. ve fr. dep. Finistère, as 6.200 ob., na zátocce La Forest; skládá se z ostrovního města se starým opevněním a z nového města. Přístav je přístupný jen menším lodím; rybolov, zvl. sardinky, rybní průmysl, mořské lázně.

Concato Ludvík (1825—1878), lékař v Praze v letech 60., později profesor na universitě bolognské.

Concentrationes, zhuštěnější léky, než jak obvykle přicházejí.

Concentus (lat., „spoluzpěv“), v gregoriánském zpěvu vlastní zpěv na rozdíl od accentu. \mathcal{Q}_a chorál.

Conception, záliv, zátoka na sev. pobř. N. Foundlandu, s rybářskými vesnicemi a s přístavem Harbour Grace (as 3.900 obyv.).

Concepción (Sv. Početí), časté jméno španělských měst. Vynikají: 1. v Chile, 70.000 ob., katedrála, obchod lihovinami. — 2. Hl. m. argentinské provincie Entre Rios; obchod dobyt看em a vývoz masa. 16.000 ob.

Concepción, prov. ve stř. Chile, mezi Tichým oceánem a Kordillerami, 8.579 km², as 247.000 ob., zemědělství, chov dobytka, dolování uhlí.

Concepción, 1. Villa Real de C.), město v j.-amer. rep. Paraguay, as 16.000 obyv., na ř. Paraguay; jatky a vývoz paraguayského čaje. — 2. C. del Rio Cuarto, \mathcal{Q}_a Rio Cuarto. — 3. C. de Puno, \mathcal{Q}_a Juno.

Concepción del Uruguay, dep. hl. m. v argent. prov. Entre Rios, as 14.000 ob.,

na Uruguay, st. dráhy a parníků; masný průmysl. Bylo založeno 1778 Rocamourou.

Conceptaculum (lat.), prohloubenina v listech druhu hnědých řas Fucus L., v níž jsou umístěny pohlavní orgány.

Conceptio immaculata (lat.), neposkvrněné početí Panny Marie, vyhlášeno jako dogma r. 1854.

Concertant (fr., ital. concertato nebo concertante), koncertující, koncertní.

Concerts spirituels (fr., duchovní koncerty), koncerty na církev. slavnostech, uspořádané po prvé Philidorem (1725) v Paříži.

Concetti (it.), vtipné nápady zaostřené formy, nacházíme je zvl. v pozdější renesanční literatuře (Tasso, Marini), ve Španělsku (Gongora), v době Alžbětini v Anglii (Lillyův Euphues, Shakespearovy sonety) atd.

Concierge (fr. konsjerž), vrátný; dříve zámecký správce, vězeňský hlídač; \mathcal{Q}_a conciergerie.

Conciergerie (fr.), domovní nebo zámecké správcovství; zvl. pařížské vyšetřovací vězení (na Quai de l'Horloge), za franc. revoluce „předstň guillotiny“.

Conciliabulum (lat.), tajné, nezákonné shromáždění, zejména církevní.

Concilium bibliographicum, bibliografické ústředí v Curychu pro zoologii, fyziologii a pro anatomii, založ. 1896 amer. zoologem Fieldem.

Concisus (lat.), na receptech: rozkrájený (kořený a pod.), často spojeno s contusus, rozdrcený.

Conclusum (lat.), usnesení; C. imperii, techn. výraz pro usnesení říšské rady, potvrzená dřív. něm. císařem.

Concord, jméno četných měst ve Spoj. státech sev.-am.: 1. Hl. m. New Hampshire, as 22.200 ob., na ř. Merrimac, železniční uzel; továrna na vozy, nábytek, broušení mramoru, žulové lomy. — 2. Město v North Carolina, as 10.000 ob., st. dráhy; bavlnářský prům. — 3. Město v Massachusetts, as 6.500 ob., na C. River, domovina Emersonova. 19. IV. 1775 byl zde sveden první boj s Angličany.

Concordia, u starých Římanů zosobnění svornosti; slavný chrám byl na Kapitolu. Za doby císařské byla uctívána zvl. C. Augusta (bohyň manželství císař. domu); jejím odznakem byl roh hojnosti.

Concordia, hl. m. argent. prov. Entre Rios, as 28.000 ob., na Uruguay, st. dráhy a lodí; výroba oleje, vývoz masa a paraguayského čaje.

Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur, přísloví ze

Salusta (Jugurtha, 10): „Svorností rostou slabi, sváry zanikají velcí“.

Concours hippique (fr.), \mathcal{Q}_3 turnaj.

Concretus, \mathcal{Q}_3 konkret.

Concursus (lat.), shoda. C. actionum, sloučení různých požadavků stejné osoby na základě téže skutkové podstaty; C. creditorum, \mathcal{Q}_3 konkurs; c. delictorum, shrnul více zločinů téhož pachatele.

Condamine La, předměstí v Monaca.

Condé, jméno četných franc. míst. 1. (C.-sur-l'Escaut), město a pevnost ve fr. dep. Nord, as 6.700 ob., u soutoku řek Hayne a Seldy, st. dráhy; živý průmysl. 2 km sev. je obec Vieux-C., as 9.100 ob.; kamenouhelné doly, železářský průmysl. C., sídlo rodu stejného jména. Ve svět. válce důležitý operní bod německý (září 1914—říjen 1918). — 2. C.-sur-Noireau, město ve franc. dep. Calvados, as 5.400 ob., na soutoku Noireau a Drouance; přádelny a j. tovary.

Condé, jméno jedné větve Bourbonů, vymřel 1830. Nejznám.: 1. Ludvík I. z Bourbonu, kn. C. (1530—1569), horlivý stoupenec učení Kalvínova; účastník a hrdina všech tehdejších válek Francie. Pro své nábož. přesvědčení a pro slávu voj. u dvora nenáviděn. Spolu s \mathcal{Q}_3 Colignyem byl C. náčelníkem Hugenotů, jichž vojsku velel v 1. i 2. válce hugenotské (1562, 1567); ve 3. válce hugen. byl C. poražen u \mathcal{Q}_3 Jarnocu a v zajetí zrádně zastřelen. — 2. Jindřich I. z Bourbonu, kn. C. (1552—58), syn předešlého; při vraždění hugenotů 1572 zachránil se, přiznav se na oko ke katolictví. Též on stál v čele hugenotů, zvl. v 5.—7. válce hugenotské. V 7. válce hugenotské pomohl Jindřichovi Navarskému k vítězství u Coutras (1587). — 3. Jindřich II. z Bourb., kn. C. (1588—1646), syn předešl., nar. v žaláři, vychován v katolictví; z počátku proti králi, po tříletém věznění přešel ke králi a bojoval i proti Hugenotům. — 4. Ludvík II. z Bourb., kn. C., zv. „Velký C.“ (1621—1686), syn před. Od r. 1640 úč. válce, 1643 vrchním vel. ve Flandrech; proslul vítězstvím nad Španěly u \mathcal{Q}_3 Rocroy. 1644—1648 válčil vítězně v Německu, Španělsku a ve Špa. Nizozemí. Potlačil pak povstání „Frondy“. Stav se nepohodlným dvorem, byl 1650 uvězněn, ale již 1651 propuštěn. Spojil se pak se Španěly a s nimi bojoval proti své vlasti až do roku 1659, kdy (po míru pyrenejském) přijat na milost. Ucházel se poté marně o korunu polskou. R. 1668 opět v čele franc. vojska; zmocnil se Franche-Comté. 1672 bojoval vítězně s Holandskem a 1675 zatlačil

Montecuccoliho za Rýn. „Velký C.“, pověstný zvláště prudkostí svých útoků, patří k nejznamenitějším vojevůdcům Francie. — 5. Ludvík Jos. z B., kn. C. (1736—1818), praprávnuk předešl., pověstný rozmařilým životem. Vítěz u Friedberka (1762) ve válce sedmileté. 1792 emigroval a bojoval proti revoluční Francii v čele emigrant. šlechtického sboru (les Condéens). Vrátil se s Bourbony do vlasti. — 6. Ludvík Jindřich Josef z B., kn. C. (1756—1830), syn předešlého. Bojoval ve vojsku emigrantském proti Francii, po návratu Bourbonů žil v soukromí, skončil sebevraždou; jím vymřel rod C.

Condictio (lat.), v řím. civil. procesu výzva žalobce, aby se obžalovaný dostavil před soudce (judex).

Condillac Etienne Bonnot de Mably de (1715—80), Josef z B., kn. C. (1756—1830), syn předešlého. Bojoval ve vojsku emigrantském proti Francii, po návratu Bourbonů žil v soukromí, skončil sebevraždou; jím vymřel rod C.

Conditio (lat.), podmínka; c. sine qua non, „podmínka, bez níž nemůže“ (doplň: státi se něco); sub conditione, za podmínky.

Condom, ochranný preparát při po-hlavním aktu, pojmenovaný podle vynálezce lond. lékaře Contona z 18. stol.; vyrábí se domněle z rybích měchýřků.

Condom, hl. m. arr. ve franc. depart. Gers, as 6.200 ob., st. dráhy; něco průmyslu a obchodu.

Condominium (lat., kondominát), společný majetek několika osob, až do 18. st. běžný právní stav; 1889—99 panovalo c. mezi Německem, Anglií a Spoj. státy na Samojských ostrovech.

Condor, zlatá mince v Chile = 10 pesos, vážíci 13,72 g zlata.

Condorcet Antoine, marquis de (1743—1794), francouz. filosof, spolupracoval na Encyklopédie \mathcal{Q}_3 ; člen Akademie, 1793 ústavodárského shromáždění a konventu, byl zatčen a otráven. Hl. dílo jeho je: Esquisse d'un tableau historique progrès de l'esprit humani (1794), kde vykládá o neomezené možnosti člověka zdokonalovati se. Lit.: Robinet: C., sa vie et son oeuvre (1897).

Condottieri (it.) vůdci žoldnéřů ve 14. a 15. stol. v Itálii; sloužili za žold a za kořist kterékoli straně, nebo vedli válku na vlastní pěst. \mathcal{Q}_3 Carmagnola, Castruccio, Colleoni a Sforza.

Conductus, homofonní volně vytvořená hudební forma v středověké hudbě.

Conduoriotis Theod., (* 1857), admirál a býv. prezident rep. Řecké. Byl velitelem eskadry v řecko-turecké válce 1897—1912 u Dardanell. S Venizelosem a gen. Dangelisem byl členem republ. provisorní vlády v Soluni za světové války. R. 1917 ministrem námořnictví, r. 1920—1923 regentem Řecka, pak zvolen prezidentem republiky, kteroužto funkci zastával do konce r. 1929.

Condurango, označení pro kůru většího počtu rostlin severní části Již. Ameriky; conduranginu, v ní obsaž., užívá se jako léčeb. prostředku při kousnutí hadů, při kousnutí krabů a syfilidě. Conduranguin získává se z kůry Gonolobus condurango Triana, který roste v Ecuadoru. U nás používá se též v lékařství condurango získávané z Marsdenia conduranga Reichbch., patřící do téže čeledi C. Gonolabus. Z asklepiadaceí Macroscepis trianae DC. získává se condurango z Nové Granady. Lit.: Jukna, Über Conduranguin (1889).

Coneghiano, m. v ital. prov. treviské, 14960 ob. Blíže C. byli r. 1918 popraveni čl. italští legionáři.

Con espresione (it.), s výrazem.

Conev Benjo Stef. (1863—1926), bulharský slavista, prof. univ. v Sofii, rodák ze sev.-bulh. města Lovče; vystudoval střední školy v Záhřebě, univ. ve Vídni a v Lipsku. Od r. 1893 přednášel na univ. sof. o bulh. jazyku a bulh. nářečích, dosáhl tu všech univ. hodností a uplatnil se ve všech bulh. věd. i liter. institucích, jsa vedle prof. Miletiče, Šišmanova, Zlatarského a j. spolubudovatelem lit. a vědy obnoveného bulhar. státu. C. napsal značné množství studií o bulhar. jazyku a jeho nářečích, jež konečně chtěl shrnouti do několikavazkových soustavných Dějin bulhar. jazyka (1919), ale při zážení 2. svazku ho zastihla smrt. C. věnoval velkou péči zkoumání staroslov. rukopisů v Bulh. i mimo ně, popsal sbírky rkp. v Rileském monastýru (1900), v Záhřebě (1914), a zejména v Sofii (I. 1910, II. 1923), jakož i v Plovdivě (1920). C. patřil k prvním strážcům bulh. jazyka a účastnil se pravopisných bojů i reformem až do smrti; pečoval o vydání nového bulh. slovníku, napsal řadu statí lit., hist. a přihlížel i k literatuře tradiční, z níž uvil pěknou básnickou Rodnou kytku (1916). Konečně byl C. také caniceným hlasatelem slov. vzájemnosti a zúčastnil se jednotlivých slov. sjezdů. V r. 1912 mluvil v Praze u pomníku Palackého jako zástupce kulturního Bulharska.

Coenobium, \mathcal{Q}_1 klášter.

Coney Island (Králičí ostrov), ostrov na j.-z. od Long Islandu, hl. letní zábavní sídlo novyorského obyv. s nejrozličnějšími atrakcemi; s N. Yorkem spojen několika tratemi a lodními linkami. Dělí se na West Brighton, Brighton Beach a Manhattan Beach.

conf., neb cf., zkratka slova confer, srovnej.

Confalonieri Federigo, hrabě (1785—1846), ital. vlastenec, který se za pádu Napoleona I. spojil s několika lomb. aristokraty a bojoval pro neodvislost horní Itálie, narazil ale na odpor Vídně, která jeho žádost odmítla. R. 1821 stal se znovu pol. podezřelým, rak. úřady zatčeni, r. 1824 jako velezrádce odsouzen k smrti, kterýžto trest mu zaměněn za dožív. žalář, který si odpýkával na Špilberku. 1836 dostal milost, ale zdraví jeho dlouholetým žalářováním značně otřeseno, takže od té doby churavěl. Důležité jsou jeho memoiry (2 díly, vyd. r. 1890).

Confarreatio (lat.), ve starém Římě náboženský snátek mezi patricijí, při němž byl obětován koláč špaldový (far).

Confédération Générale du Travail (fr., C. G. T.), pojmenování gen. svazku syndikalistických svazů franc., založ. 1895 vlivem Blanquiho, jež chtějí vynutit změnu hospodářského řádu přímou akcí, trpým odporem a gen. stávkou. R. 1922 odloučila se C. G. T. Unitaire, ústř. organizace komunistických odbor. organizací. Význ. vůdcem C. G. T. jest Johaux (\mathcal{Q}_1) a offic. časopisem La Voix du Peuple.

Confédération Internationale des Etudiants (Mezin. Svaz Studentstva), zkrac. C. I. E., založen r. 1919 ve Štrasburku. Z počátku odepřeno přijetí něm. a rak. studentstva, teprve r. 1921 přijati a zúčastnili se již stud. kongresu ve Varšavě r. 1924. Pro zás. rozpory se stud. franc., belg. a slovanským došlo znovu k roztržce. R. 1928 nastalo sjednocení.

Confer (lat.), zkr. cf. nebo cfr.: srovnej; confaratur: je srovnáno.

Conférencier (fr.), předseda konference; umělecký správce a mluvčí kabaretu. — Maître de C., titul učitele na lyceu.

Conferva Lin., rod ze zelených řas, z nerozdvížených buněčných vláken. V rybnících a jamách tvoří temně zelené povlaky podobné vatě, které se při povrchu udržují pomocí bublinek kyslíku. Vydátné se množí vegetativně i náhodným roztřásáním vláken. Rasy tyto mají schopnost tvořiti zoospory o 1—2—4 brvkách, neb 2brvé malické gamety, které se spájí v zygotu. V nepříznivých podmínkách může vyloučiti pevnou blánu a proměnit se v trvalé spory (akinetu), které v příznivých podmínkách vyklíčí.

Confessio (lat.), vyznání; C. fidei, vyznání víry; C. Augustana, Q. augsburšká konfese; C. Helvetia, Q. reformovaná církev. — C. nazývá se též hrobka mučednickova, na př. C. Petri v Petrském chrámu v Římě. Q. Konfese česká.

Confessor (lat., vyznavač), v době pronásledování křesťanů čestný titul těch, kteří vyznali svou víru před soudem, zůstali však na živu.

Confetti, malé různobarevné papírky, používané při masopustních průvodech neb jiných zábavách k házení na obecnstvo.

Confiserie (fr.), cukrářství.

Confiteor (lat. vyznávám), v katol. ritu počáteční slovo veřejné zpovědi.

Conformers (angl.), vyznavači 39 článků anglikánské církve, prohlášených za Alžbětu na rozdíl od nonconformistů Q. dissenters.

Con forza (it.), silou, silně.

Confrater (lat.), spolubratr, bratr v úřadě. Confraternitates, bratrstva, Q. gildy.

Confrérie de la passion (úplně: et de la Résurrection de Notre Seigneur), spolek paříž. měšťanů za účelem provozování divadelních představení (t. zv. mystères), existující v Paříži již r. 1380; r. 1548 bylo provozování duchovních her zakázáno. Lit.: Petit de Julleville: Les Mystères (1802).

Con fuoco (it.), ohnivě.

Congenitalis, vrozený (neduh).

Congo-Français, do r. 1910 úřední název franc. kolonií na Gabunu a na Kongu, Q. Franc. rovníková Afrika.

Con grandezza (ital.), s odměřenou důstojností.

Con grazia (it.), půvabně.

Congreve Richard (1818—1899), angl. filosof a spisovatel. Hlava pozitiv. nábož. obce anglické a přívrženec Comteův (Q.), jehož Catechisme přeložil do angl. Mimo to napsal díla: The Roman empire of the West (1855), Elizabeth of England (1862). Jeho Essays political and religions vyšly r. 1874.

Congreve William (1670—1729), angl. dramatik, autor četných friv. veselohr (The old bachelor, 1693; The double dealer, 1694 a. j.).

Congreve William (1772—1828), angl. generál. Uplatnil se hlav. ve vodní technice a v tiskařství. Vynalezl Congrevův tisk čtyřbarevný, při němž několik barv. desek tiskne současně. R. 1824 zvolen prezidentem Imp. Continental Gas Association.

Concha (lat), lastura, ušní boltce. — Ve stavitelství poloviční kopule, též lasturovitý výklenek.

Conehos (Rio de los C.), pravý přítok Rio Grande del Norte v mex. státu Chihuahua, 560 km dl., ústí u Presidio del Norte.

Coninxloo Gillis van (1544—1607), nizoz. malíř, žák Mostaertův, známý hlavně svými krajinkami.

Coniophora, rod hub hymenomycet. — C. cerebella Pers., méně nebezpečný dvojec pravé domácí houby.

Conium maculatum L. (bolehlav blamatý), druh rostlin z čeledi okoličnatých (Umbelliferae), tvoří z dvouletého kulovitého kořene vysokou a větvitou lodyhu dole červeně kropenatou; celá lodyha i do 3. stupně zpeřené listy neplekne páchnou; drobné kvítky jsou barvy bílé; plody jsou nadmuté dvounažky, pětižebř (campylospermae). Nař (herba Conii) a plody obsahují prudký jed alkaloid koniin, kterého se v nepatrných dávkách užívá v lékařství při křečových a epileptických záchvatech.

Conjugata, Q. diametr.

Conjunctivitis (lat.), tolik jako zánět spojky.

Conjunctae, setkání těles.

Con moto (it.), s pohybem, pohyblivě.

Connaissance des temps (fr.), ročně vydávané eferidy.

Connaught, irsky Connacht, nejmenší ze čtyř dřív. prov. irských, nyní část Svob. st. Irského, 17.704 km², as 611.000 ob., zahrnuje hrabství Galway, Leitrim, Mayo, Roscommon a Sligo. Hl. městem je Galway. — C. byl ve středověku zvl. královstvím a příp. r. 1590 Anglii.

Connaught, princ Arthur (* 1850), třetí syn královny Viktorie anglické; 1911—1913 gen. guv. Kanady; jeho jediný syn Arthur (* 1833) byl r. 1920—1923 gen. guv. Jihoafrické Unie.

Connecticut (zkr. Conn.), jeden ze 13 původních států USA, 12.860 km²; od sev. na jih táhnou se horské hřbety, rozdělené connecticutským údolím. Důl. řeky: Housatonic, Connecticut a Thames, jejichž ústí tvoří dobré přístavy. Podnebí podléhá rychlým změnám a jsou tu velké tepelné rozdíly, dešťů 1.200 mm. — 1920 měl C. 1.380.631 ob., 98.4% bělochů, zbytek černoš; je nejhustěji osídleným sev.-amer. státem. V Newhaven je Yalská u.iversita, zal. r. 1701. — Zemědělství a průmysl: Půda se hodí spíše na pastviny než na ornici. Pěstuje se hl. kukuřice, oves, brambory, seno a tabák; chová se skot, koně, vepřový dobytek. Na pobř. se provozuje rybolov. Z nerostů se dobývá trochu mědi, železa, vápna, mramoru a j. Velmi důl. je průmysl, zvl. bavlna, vlna a hedvábí, krátke a angl. zboží, slévárny, stroje, hodiny, klobouky, gum. zboží. Přístavy: Newhaven, New

London, Fairfield, Middletown a Stonington. Správa: Guv. je volen na dva roky; senát má 35, poslanecká sněmovna 255 členů. Do senátu Unie posílá 2, do domu representantů 4 členy. Dělí se na 8 counties; hl. městem je Hartford, největším prům. a přístav. městem New-haven. Lit.: F. Morgan: C. as a colony and state (1922).

Connecticut River (z ind. Quonectacat, dlouhá řeka), hl. řeka sev.-amer. novo-angl. států, 536 km dl. s úvodím 29.000 km², málo splavná, protékající C. Valley. Pramení z jez. v Green Mountains, protéká mezi státy Vermont a New Hampshire, státy Massachusetts i Connecticut a ústí v zál. Long Island. Na hor. toku jsou Bellow Falls, známé vodopády; vodní síly je hojně využito.

Connemara, kraj v prov. Connaught v irském svob. státu, záp. část hrab. Galway u Atlant. oceánu; divoké scenerie s četnými jezery, hor. říčkami a vodopády, pobřežními zátokami.

Connorsville, město v sev.-amer. státu Indiana, as 10.000 ob., tov. na vozy a na nábytek.

Connétable (fr., z lat. comes stabuli, podkoní), u vých.-řím. císař. dvora úředník, dohlížející na stáje, obvykle zároveň i velitel jízdy. Francii králové převzali toto zařízení. Ve 12. stol. byl c. nosičem velkého meče královna, byl mu podřízen fr. maršálek a dokonce i princ. Ludvík XIII. zrušil 1627 tuto hodnost; Napoléonem I. byla obnovena. Connétable, hodnost c-a nebo jeho soud. Z c. vznikl angl. Q. constable.

Connochaetes, Lcht. (Gnu), druh antilop.

Connor O' Thomas Power (* 1848), angl. žurnalista a člen dolní sněm. Byl od roku 1880 členem angl. parlamentu. Jeho styl byl pěstěný, klidný, dobromyslný. Psal do mnoha listů a též četné založil. Byl mistrem nekrologu a napsal též cenné histor. knihy a životopisy.

Connubium (Connubium, lat.), manželství; v římském právu způsoblost k uzavření civilního sňatku a účast na právu rodinném.

Conon de Béthune (* 1220), franc. troubadour, zpíval na dvoře champagnském a zúčastnil se třetí a čtvrté křížácké výpravy.

Con passione (it.), s vášní, vášnivě.

Conquisitor (lat.), odvodní úředník v řím. vojsku, verbíř.

Conquistadores (konkistadores), (špaň. = dobyvatelé). Tak pojmenovala špaň. historie muže, kteří dobyli střed. a jižní Ameriku Španělům. Tito podnikaví a od-

vážní dobrodruzi (Cortez, Balboa, Pizarro, Almagro, Orellana a j.) organizovali většinou na vlastní vrub malé poměrné voj. výpravy, zmocňující se vždy nových rozsáhlých území ve jménu Španělska. Dějiny c-dorů jsou slávou, avšak i hanbou Špaň.; neboť výboje jejich měly v první řadě ráz loupežný a bezohledný i surovým způsobem vyvražďování byli při nich statisíce mírných domorodců. C. a jejich potomci, povýšení do stavu šlecht. a ohromně obohaceni zmíněnými loupežemi, ovládli v amer. koloniích špaň. všechny veř. život. Když pak špaň. vláda snažila se od st. XVII. jejich moc omeziti, postavili se c. proti Špaň. a způsobili hnutí, jež vedlo pak poč. XIX. stol. k odtržení špaň. osad v Americe od vlasti.

Conrad Alfred von (1852—1914), prus. státník.

Conrad Johannes (1839—1915), něm. národohospodář; napsal Grundriß zum Studium d. polit. Ökonomie (1884—1904).

Conrad Michael Georg (* 1846), něm. spisovatel, vydával časopis naturalistické moderny Die Gesellschaft do r. 1901. Psal naturalistické romány, novely, básně, spisy polit.-pedagogické a lit.-historické.

Conrad Joseph (vl. jm. Konrad Korzeniowski), (1857—1924), spisovatel. R. 1874 plavil se již mořem Středozemním, byl dvakrát v Indii a r. 1878 vstoupil do námořní služby anglické jako obyčejný lodník. R. 1884 přijal příslušenství v Anglii a stal se důstojníkem námořním. R. 1894 usadil se v Londýně a věnoval se úplně literatuře. Náleží mezi nejlepší spisovatele angl., ba možno říci i světové, hlavně jako autor povídek psychologických. Z hlavních jeho prací dlužno uvést: Szaleństwo Almayera, Lord Jim, Tajfun, Nostromo, Zwierciadło morza a j. Překl. Bestie a jiné povídky (J. Elgart, 1928), Laguna a jiné povídky (J. Schulz, 1912), Očima západu (Jos. Čihula, 1919), Povídky z tropů (K. Wein-furter, 1917), Vítězství (M. Nováková, 1929).

Conrad von Hoetzendorf, Franz (1852—1925), hrabě, rak. polní maršálek, provedl důležité zlepšení ve výcviku vojenském. Již za míru zabýval se plánem případné války s Itálií. Jeho tažení proti Rusku za světové války se neosvědčilo a později pro zásadní rozpory s císařem Karlem propuštěn. Sp.: Aus meiner Dienstzeit 1906—1918 (1921—24).

Conradi August (1821—73), něm. hudebník, dirigent, psal opery a j.

Conradi Hermann (1862–90), něm. spisovatel, naturalista, psal romány (Brutalitäten, 1886, pod vlivem Dostojevského, Phrasen, 1887 a j.); pozornost vzbudil románem Adam Mensch (1889).

Conrart Valentin (1603–75), fr. spisovatel; shromáždňoval ve svém domě literární vzdělané muže, z nichž vznikla 1634 zášahem Richelieua fr. Akademie, jejímž byl stálým tajemníkem. Napsal *Mémoires sur l'histoire de son temps*. — Lit.: Bourgois: V. C. (1883).

Consanguinei (lat.), nevlastní sourozenci společného otce, α Uterini.

Consience Hendrik (1812–1883), vláms. spisovatel, prvý a největší v novovlád. lit., psal romány, z nichž prvý 1837 *In het wonderjaar 1566*, vzbudil velkou pozornost a druhý, *De Leeuw van Vlaanderen* (1838), je dodnes nejoblíbenější vláms. knihou. Psal též krásné drobné obrázky z vláms. života. Jeho život popsal Pol de Mont (1883) a Eug. de Bock (1920). Překl. i do češtiny.

Consecutio (lat.), pořadí; c. temporum, pořadí slovesných časů ve složené větě, při němž čas slovesa v podřadné větě má odpovídati času slovesa ve větě hlavní.

Conseil (fr., lat. Consilium), rada; poradní shromáždění; ministerská rada; G. de prud'hommes, ve Francii živnostenský smírčí soud; C. d'état, státní rada; C. de préfecture, prefekturní rada; C. d'arrondissement, zastupitelstvo arrondissementu; C. général, generální rada, zastup. departementu; C. municipal, obecní rada; C. de famille, α rodinná rada; C. supérieur du commerce et de l'industrie, národohospodářská rada; C. supérieur du travail, dělnická rada.

Conseils de l'industrie et du travail (fr.) název dělnických komor, zřízených r. 1887 v Belgii.

Conseils du travail (fr.), fr. dělnické komory, zal. r. 1900.

Consensus gentium (lat.), dohoda národů, t. j. všech lidí, jichž se lze dovolati k doložení nějakého názoru; též c. omnium, dohoda všech.

Consentia, býv. svazové hl. m. Bruttii, v němž zemřel Alarich; nyní Cosenza.

Conservative, politická strana Velké Británie, nyní ofic. nazvaná Unionisté. Povstala z býv. strany Toryů a jejím zakladatelem jest Benj. Disraeli. Jméno dal straně Peel r. 1830 a po spojení s liberálními Unionisty r. 1886 strana nazvána Unionisty. Její výkonný výbor je ve Westminsteru, kde se také nachází Konservativní klub.

Considérant Victor (1808–1893), franc. socialista, stoupence Fourierův a po jeho smrti hlava Fourierovy školy, jejíž význam zdůrazňuje ve svém spise: *Doctrine sociale* (1834–1844). Jako člen Národ. shromáždění (1848) postavil se úplně do služeb revoluce a r. 1849 obžalován z velezrady, uprchl do Belgie. Roku 1869 vrátil se do Francie, kdež žil až do své smrti. Za svojí deportace založil v letech 60. v Texasu komun. obec, kterýžto pokus ale ztroskotal. Z nejdůl. jeho spisů jmenujeme: *Principes du socialisme*, manifeste de la démocratie au XIXe siècle (1847), *Théorie du droit de propriété et du droit au travail* (1848), *La dernière guerre et la paix définitive de l'Europe* (1850).

Consilia evangelica (lat., evangelické rady), podle katol. učení mravní předpisy, rozdílné od prikázání (praecepta), jichž dodržování tvoří zvl. zásluhu. Za nejvýznamnější (praecepta) c. e. platí tři mnišské sliby: bezženství, chudoba a poslušnost.

Consilium (lat.), rada, poradní shromáždění; soudcovský výrok, soudcovské kolegium; několikačlenný právnícký poradní sbor řím. magistrátů, později řím. císaře. —C. abeundi (rada odejítí), mírnější způsob výluky (relegace) ze školy.

Consobrin (lat.), děti sourozenců.

Consolat del Mar (špan.), středověká sbírka rozhodnutí barcelonského námořního soudu.

Consolatio, druh starověké lit., útěcha v neštěstí, soustrast. Consolatio ad Liviam, Epicedium drusi, báseň, věnovaná neznámým spisovatelem Livii, choti Augusta, po smrti Drusova (9 po Kr.).

Consommé (fr.), hovězí polévka.

Con sordino (it.), α tlumič.

Consorteria (it., společenstvo), liberální strana ital., zal. Cavourem, měla r. 1860–1876 většinu v parlamentě. Usilovala o dokončení ital. sjednocení bez revolučního násilí, o posílení parlamentární ústavy a o úpravu poměru státu k církvi na základě Cavourovy formule: Svobodná církev ve svob. státě. R. 1876 byla zbavena moci radikály, vedenými Depretim.

Consortes litis (lat.), sporné strany.

Consp. (lat.), na receptech zkr. pro consperge, „posyp“, zvl. pilulky.

Con spirito (it.), ohnivě.

Constable (angl. z franc. connétable), veřejný bezpečnostní úředník, strážník v Anglii. Lord High C., vysoká korunní a říšská hodnost ve staré Anglii. (α connétable.) High C-s se starají o zachování vnitřního míru. Petty C-s (obecní), jmenování smírčím soudcem, dbají o za-

chování veřej. pořádku. Hodnost C. byla čestná; mimo to byli placeni strážci (watchmen). R. 1829 byla zřízena v Londýně placená policie (police); podobně je tomu nyní i jinde v Anglii.

Constable John (1776—1837), angl. malíř, zakladatel moderního realistického krajinného malířství, měl vliv zvláště na franc. malíře. Lit.: H. W. Tompkins, *Constable* (1907).

Constans, 1. řím. spolucisár (337—350), nejmladší syn Konstantina Vel., byl za vražden na útěku před cis. Magnentiem. — 2. C. II., byzant. cisár z dynastie Herakliovy (629—668), bojoval marně proti arabským vpádům.

Constans Jean Antoine Ernest (1833—1913), franc. státník, potlačil jako ministr vnitra (1839—1892) boulerangerismus.

Constanta hl. m. rum. okr. C., as 28.000 ob. (¾ Rumunů), na Černém moři, st. dráhy, na výběžku, hl. přístav Dobrudži, nejdůl. pobřež. místo pro rum. zámořský obchod, pravidelné lodní spojení s pontskými přístavy, s Levantou, Egyptem a s Řeckem; živý průmysl (stávkové zboží, plech, oleje a mýdlo, keramika, mlýny, čedičové a vápenné lomy). Rozsáhlý přístav je moderně vyzbrojen, vyváží se zvláště obilí, mouka a petrolej, dováží se uhlí, zboží železné a koloniální, látky. Poblíže jsou moř. lázně Mamaia.

Constant de Rebecque Benjam. (1767—1830), franc. polit. spisovatel, hájil konstituční svobody a musel r. 1802 opustit Francii. Bojoval proti restauraci a po červencové revoluci byl prezidentem stát. rady. Napsal četné polit. spisy, na př. „Cours de la politique constitutionnelle“ (1817—1820). Lit.: E. W. Schermerhorn: Benjamin Constant (1924).

Constantia, vinice v kapské kolonii, 11 km již. od Kapského města, poskytlující oblíbené víno C. (Q. Kapská vína).

Constantia (lat., statečnost), název některých knížecích osob.

Constantin frater, mnich bosých augustiniánů. Médírýtec v Praze v l. 1660—91. Ryl potřeby (kard. hr. Harrach), náboženské obrazy (P. Maria, sv. Augustin), pohledy (Vyšehrad) i znaky. Mnoho jeho rytin jest v náboženských knihách.

Constantina, m. v j.-špan. prov. Sevilla, as 13.400 ob., na již. svahu Sierry Moreny, zal. cis. Konstantinem I.; stříbrné doly, obchod vínem a lihem.

Constantine (arab. Ksantina), 1. dep. v Alžíru, 87.300 km² s 2.162.000 ob., z toho 160.000 Evrop. — 2. hl. m. dep., sídlo č. úřadů, biskupa atd. Římská Cirta.

Constantius, 1. řím. spolucisár (305—306), otec Constantina Vel. (260—306),

spojil 296 Britanii znovu s řím. říší. — 2. C. II., řím. cisár 337—361 (317—361), povraždil své mužské příbuzné 337 s výj. Galla a Juliana, od 353 ovládal celou říší, nemohl však porazit perského krále Sapora; byl fanatickým arianským křesťanem.

Constituante (zvl. assemblée c., franc.), ústavodárné shromáždění.

Constitución, příst. město v chil. prov. Máule, as 7.900 ob., při ústí Rio Máule, oblíbené moř. lázně; parní pily, vývoz staveb. dříví a obilí.

Constituens (lat.), „utvářející“, prostředek, dodávající léku potřebné formy a konsistence.

Constitutio (lat.), v právní mluvě tolik jako nařízení, zákon. — C. criminalis Caroli (zkr. C. C. C.), hrdelní zákon cis. Karla V. — C. Unigenitus, Q. Unigenitus.

Constitutio principis, nařízení císařské, které mělo ve st. Římě stejnou platnost jako zákon usnesený Nár. shromážděním.

Constitutum possessorium (lat.), ujednání mezi prodávacem a kupcem, podle něhož je předání věci, mající za následek přenos vlastnictví nahrazeno tím, že je sjednán právní poměr (na př. půjčení, nájem), při čemž dosavadní vlastník zůstává bezprostředním majetníkem.

Constrictor, svěrač, sval, který obklopuje rourovitý ústroj živoč., navenek otevřený a který svým stažením zmenšuje otvor. (Na př. u pochvy, hltanu atd.)

Constructio ad sensum (lat.), tvoření slov podle smyslu, nikoliv podle gramatiky.

Consuegra, m. ve špan. prov. Toledo, as 8.900 ob., zbytky řím. divadla; poblíže jaspisové a mramorové lomy.

Consularis, ve starém Římě tolik jako bývalý konsul; v cis. době též pouhý úřední titul, Q. Konsul.

Consulta (it., špan.), shromáždění; stát. rada; též název it. zahr. ministerstva (pode jména budovy).

Consummatum est (lat.), „dokonáno jest“, Ježíšova slova na kříži ve Vulgátě.

Consus, staroit. státní bůh, jehož oltář byl v Římě v podzemí Circo Maxima a byl odkryt jen 20. srpna (po žních) a 15. prosince (po zasetí).

Conta Richard, von (* 1856), pruský generál a ve světové válce velitel něm. sborů v Karpatech (1916). R. 1918 velitel zál. sboru ve Francii.

Contades Louis Georges Erasme, marquis de (1704—93), fr. maršál, velel za sedmileté války fr. vojsku v Německu, pronikl až k moři, byl poražen u Mindenu 1. 8. 1759 a sesazen.

Contalmaison, fr. ves u Albertu (dep. Somme); 10. 7. 1916 dobyt ve velké bitvě na Sommě Angličany za těžkých něm. ztrát.

Contarini, benát. šlecht. rod; Domenico C., dože (1043–71), Jacopo C., dože 1275–80, Andrea C., dože 1367–82, Niccolò C., dože 1630–31, Carlo C., dože 1655–56, Domenico II., 1659–74. — Z tohoto rodu byl kardinál Gasparo C. (1483–1542); usiloval marně o spojení protestantů s katol. církví.

Conte (fr.), vyprávění jakéhokoli druhu, prósa i ve verších.

Conte Jan Václav, malíř v Praze, ok. r. 1724.

Contentieux administratif, fr. správní řízení ve sporných věcech, na rozdíl od pouhé správy (administration pure); vznikla na základě fr. zásady o dělení moci, t. j. rozdělení moci zákonodárné, výkonné a soudní. — Lit.: O. Mayer: Theorie des franz. Verwaltungsrechts (1886).

Contessa, hraběnka (it. contessina).

Contessa Christian Jacob (1767–1825), něm. básník slezský. Vydal s Fouchém a E. Th. A. Hoffmannem skvostné Pohádky (1816–17); psal také úspěšné veselohry. Jeho Sebrané spisy vydány Houwaldem r. 1826 (9 dílů).

Conti, vedl. linie bourbon. rodu, pojmenované podle města Conti u Amiens: 1. François, princ (1553–1614), protestant, připojil se v bartolomějské noci (1572) ke katolíkům; — 2. Armand de Bourbon, princ (1629–66), vystoupil s Fronidou proti Mazarinovi, s nímž se pak smířil, dobyl Villafrancu a Puycerdu; — 3. François Louis, princ de La Rochesur-Yon a C. (1664–1709), byl zvolen částí pol. magnátů pol. králem, na trůn se však nedostal; — 4. Louis François, princ (1717–76), velkopřevor Maltéžského řádu ve Francii, řídil za Ludvíka XV. tajnou diplomacii, ministrům neznámou; — 5. Amélie Gabrielle Stephanie Louise, princezna (1756–1825), nemanžel. dcera C. 4., spisovatelka. Naps. Mémoires (1797), jichž použil i Goethe.

Contio u Římanů shromáždění lidu za účelem oznámení sdělení vys. úředníků (na rozdíl od komitií, jež mohly se usnášeti).

Conto (it.), účet, α konto.

Conto corrente, α kontokorent.

Conto finto, vymyšlený účet, kterého používají v mezin. obchodě jak vývozci, tak i dovozci, aby předem zjistili výhodnost kalkulace.

Contouche (fr.), Marií Lešciňskou na poč. 18. stol. zaved. dámská móda, volný vrchní šat různé délky, vřepdu otevřený a zapínaný sponkami; nosily jej ženy za „regentství“ (1715–23); podle toho byl nazván pol. národní oděv, α kontuš.

Contra (lat. a it., proti), kontra.

Contractus (lat.), smlouva.

Contradictio (lat.), rozpor. C. in adjecto, t. j. rozpor v adjektu tím způsobem, že vyjadřuje okolnost, jsoucí v rozporu s podst. jménem, na př. menší polovina, dřevěné železo.

Contra jus clarum (lat.), proti jasnému právu.

Contr'alto, tolik jako alt.

Contrarium (lat.), opak; plurál: contraria, protivní.

Contrasto, it. báseň v dialogické formě, kde každé osobě připadá celý sonet nebo strofa. Nejznámější je „Rosa fresca“, prý od Giulia d'Alcamo.

Contrat social (fr., společenská smlouva), spis J. J. Rousseaua.

Contre (fr.), proti, naproti.

Contrebande (fr.), podloudnictví, též pašované zboží.

Contre-billet (fr., contrelettre), protilíst, jímž je list dříve vydaný učiněn neplatným.

Contre-coeur (fr.), zadní stěna krbu; à contre-coeur, nerad, proti své vůli.

Contre-coup (fr.), odraz; příčná čára.

Controller (angl.). 1. Palubní zařízení k upevnění kotevního řetězu a k odlehčení při natáčení kotevního řetězu. — 2. Zařízení k řízení jízdy ve vozech elektr. dráhy.

Controller of the Navy, zástupce lorda admirality ve Velké Británii.

Contubernium (lat.), ve starém Římě svazek otroka s otrokyní na rozdíl od manželství svobodných. Manželé se nazývali Contubernales. Také spojení svobodného občana s otrokyní a naopak jmenovalo se c.

Conus, α kužel.

Convallaria L., konvalinka, bylina z řádu liliaceí (lilijovitě). C. majalis L. má plazivý podzební odenek, eliptické kopinaté listy (2–3) a jednu květní lodyhu, která jest zakončena prodlouženým květním hroznem se stopkatými, kulatě zvonkovitými bílými květy, které mají velmi příjemnou vůni. Plod jest kulovitá, modravě ojněná bobule. Roste v lesích a hájích střední a severní Evropy, Asie a sev. Ameriky, pěstuje se též v zahradách. Květy obsahují dva glykosidy, convallamarin a convallarin a alkaloid majalin. C. polygonatum L. a jiné příbuzné druhy, α Polygonatum a Najanthemum.

Convolvulus L., svlačec, rod z řádu svlačcovitých (Convolvulaceae), většinou opínavé byliny, řidčeji trnité, hustě rozvět. keře, s nálevkovitými nebo zvonkovitými květy; asi 200 druhů, většinou ve vých. Středozeří. *C. arvensis* L. (S. polní) na polích a zahradách velmi hojný, často obtížná plevel. *C. sepium* L. s velkými bílými květy, na březích vod, rovněž velmi rozšířen. *C. soldanella* L., s velkými purpurově růžovými květy, na pobřeží Středoz. moře, Atlant. a Tichého oceánu, též na Fryžských ostrovech. — *C. scammonia* L., ve východ. Středozeří, zvláště u Smyrny, má tlusté kořeny, které roní hustou mléčnou šťávu; tato tuhne v silně páchnoucí hmotu scammonium, které se užívá v lékařství. *C. scoparius* L., *C. virgatus* Webb. z Kanárských ostrovů jsou keře, jež poskytují dřevo (Lignum Rhodii).

Convolvulus L.

Conventus (lat.), schůzka, ve středov. říšský nebo dvorní sjezd nebo koncil, *Q_a* konvent.

Convertible Bonds (angl.), dluhopisy (obligace), jež možno do určité doby změnit na kmenové akcie, řidčeji na přednostní akcie. Vznikly ve Spojených státech za secesní války, kde měly velký význam při financování velkých drah. Používá se jich především tam, kde je kurs starých akcií pod pari, a čistá obligáční půjčka nemá vyhlídky. Majitel je proměnit při stoupajícím výnosu podniku v akcie; je-li však dividenda nižší nežli zúčtování, zřekne se této výměny.

Convivium (lat.), u Římanů hostina s potomní pitkou.

Convocation (angl.), 1. provinční synoda angl. vys. církve, po jedné v arcibiskupství Canterbury a v Yorku, dělí se na vyšší a na nižší. Mění se s každým novým parlamentem. K vydání nového církevního zákona je třeba dohody obou a král. potvrzení. — 2. Na angl. univ. zvl. forma senátu (na př. v Cambridge) nebo representace university (na př. v Oxfordu).

Convoi, voj. průvod, *Q_a* konvoj.

Conway Sir William Martin (* 1856), angl. uměl. historik a alpinista, 1885—1888 prof. v Liverpoolu, 1901—1904 v Cambridge. Jako uměl. historik procestoval celou Evropu a uveřejnil četné práce, z nichž nejdůl.: The history of the wood-

cutters in the Netherlands in the fifteenth century (1884). Jako cestovatel navštívil r. 1892 Himalaja, 1896—1897 Špicberky, 1898 bolív. Andy a uveřejnil četné spisy o svých zkušenostech.

Conyza, rod rostlin složnokvět. s 50 druhy v teplejších krajinách, mezi nimi po veliké oblasti rozšířená *C. aegyptiaca*.

Coogan Jackie (* 1914), amer. filmový dětský představitel, hrající již od svých čtyř let. Vynikl hlavně ve filmu „Kid“.

Cook (Mount C.; Aorangi, Maori), nejv. hora v Novozéland. Alpách, 3,763 m, s velkými ledovci.

Cook Frederick Albert, (* 1865), americký arktický cestovatel. Graduovaný doktor medicíny; zúčastnil se druhé Pearyho arktické expedice do Grónska roku 1891—1892, později s belgickou antarktickou výpravou r. 1897—1899; 1903—1906 procestoval Aljašku a vystoupil pry na horu Mac Kinley (6218 m). R. 1907 poslán na novou výpravu do Grónska a k severní točně a roku 1909 prohlásil, že ji 21. dubna 1908 objevil. Peary dokázal, že jeho tvrzení není pravdivé. Později odsouzen pro podvod k šestému vězení, r. 1930 obdržel milost. Cook napsal několik cestopisů, z nichž nejdůl. jest: My Attainment of the Pole (1909).

Cook James (1728—79), slavný plavec kolem světa, angl. námořní důstojník. 1769 při plavbě na Tahiti objevil Rurutu (skupinu Tubuai), zjistil, že N. Zéland je ostrovem, a vrátil se přes Mys Dobré Naděje 1771. R. 1772 se vydal na cestu opět, aby zjistil, není-li na jihu neznámá pevnina; dosáhl 71° 10' j. š. a byl ledem donucen k návratu. Prozkoumal pak Nové Hebridy, objevil Novou Kaledonii a Norfolkské ostrovy. 1775 objevil v již. Atlant. oceánu Jižní Georgii. Na třetí cestě hledal sev.-záp. průjezd (1776—79); objevil Sandwichské ostrovy a proplul Beringovou úžinou. Led jej donutil k návratu; 1779 přistál na Havajských ostrovech a při srážce s domorodci byl zabit. Jeho cesty byly často popsány, na př.: Kippis: Life of Captain James C. (1788), Steger: Cooks drei Reisen um die Welt (1874), Besant: Captain C. (1890). Překl. První cesta kolem světa, Prusík (1912). Druhá cesta (týž, 1912), Třetí cesta (týž, 1912).

Cook Sir Joseph (* 1860), australský státník. Vůdce lib. austr. strany a 1913—14 předs. ministerstva. Od r. 1922 zást. Australie ve Svazu Národů.

Cook Thomas & Son, světová cestovní kancelář angl. v Londýně, mající svoje filiálky po celém světě. Byla založena

Thomasem Cookem (1808—1892). Zavedla okružní lístky cestovní a hotelové kupony.

Cooke Sir William Fothergill (1806—1879), angl. badatel, sestřiol společně s Wheatstonem první prakt. používatelný telegrafní přístroj.

Cooke John Esten (1830—86), amer. spisovatel; popisoval starou Virginii a její dějiny, psal básně a biografie (generálů Jacksona a Lee).

Cookovy ostrovy (Harveyské ostrovy), britské souostroví ve stř. Polynesii, mezi 18—22° j. š. a 157—163° z. d., 368 km², as 7.900 obyv. (7.500 domorodců), skládá se z ostrova Rarotonga (81 km², 3.500 ob.), Manglea neboli Mangaia (70 km², 1.200 ob.), Aitutaki (50 km², 1.400 ob.), Atiu (70 km², 800 ob.), ostr. Harveyských, Takutea, Mitiaro, Mauti a odlehlého Palmerstonu. Všechny jsou korálového původu, s výjimkou Rarotongy, jenž je sopečný a vysoký (890 m). Rostlinstvo a zvířena jsou podobné jako na Tahiti; záp. pasátový vítr činí tropické námořní podnebí zdravým. Obyv. jsou Polynésané, kdysi kanibalové. Vývoz: banány, pomeranče, kopra a rajská jablčka. Hl. místo a přístav je Avarua na Rarotonge. Souostroví bylo objeveno Cookem 1773, od 1888 patří Anglii a od 1901 je přičleněno k N. Zélandu.

Cookův průplav, široký průplav mezi sev. a již. ostrovem N. Zélandu, s četnými poloostrovy, hlubokými zátokami a dobrými přístavy. Na sev. bř. leží hl. m. N. Zélandu, Wellington.

Coolidge Calvin (* 1872), amer. státník a býv. prezident USA. Studoval práva a v r. 1912 zvolen do senátu USA. R. 1916—1918 jmenován guvernérem státu Massachusetts. Zvolen viceprezidentem republiky USA. a po smrti W. G. Hardinga (2. 8. 1923) nastoupil místo presidentské USA a byl jím až do roku 1929. Patří ke straně republ. Lit.: Green, The life of C. C. (1924).

Coolins Romain, vlast. jm. René Weil (1868), franc. dram. spisov. Napsal díla: Raphael (1896), Le Marquis de Carabas (1900), Une Femme passa (1910), L'Eternel masculin (1920), La côte d'Amour (1922), Diane au bain (1922), Théâtre complet (1924) a j.

Coom (kum), anglická dutá míra; $\frac{3}{4}$ quartu = 145.39 l.

Coomans Joseph (1816—90), belg. malíř, stal se známým obrazy z Orientu a z antického života.

Cooper, periodická řeka (creek) v austr. vnitrozemí, pramení v Queenslandu jako Barcoo neboli Victoria, teče

na západ, po soutoku s Thomsonem přijímá jméno C. a vtéká do jezera Eyre u Koppermanny. Trvalá voda je jen v horním toku, v dolním obyč. jen ve vodních jamách.

Cooper sir Astley Paston (1768—1841), anglický lékař, doložil první anatomicky učení o kýle.

Cooper James Fennimore (1789—1851), amer. spisovatel; proslavil se romány The Pioneers (1823), The Last of the Mohicans (1826), The Prairie (1827), The Pathfinder (1840) a The Deerslayer (1841), přel. do všech kult. řečí, ideálně romantické obrazy ze života Indiánů a přistěhovačů z 18. st. Lit.: Mary E. Philipps: J. F. C. (1913). Překl.: Lapač včel (V. Podhorský, 1897), Lovce jelenů (St. V. Klíma, 1928), Poslední Mohykán (J. Vojáček, 1852, Fr. Faustin, 1897, 1926, G. Moudrá, 1910, Zofie Pohorecká, 1925, E. R. Polanski, 1925), Průkopníci (A. Tvrdek, 1927), Stopař (St. V. Klíma, 1929), Vyzvědač (Fr. Král, 1927).

Cooper Peter (1791—1883), amer. průmyslník, majitel velkých železáren; zal. C.-Institut, určený pro další vzdělání dělnictva (knihovna, škola a velké sbírky).

Cooperative stores (angl.), v Anglii krámy a sklady konsumních družstev.

Cooperovo zlato, směs 16 dílů mědi, 7 platiny a 1 zinku, podobá se 18karát. zlátu. — Cooperův zrcadlový kov, z 25 dílů mědi, 16.5 cínu, 6 platiny, 2 zinku a 1 arsenu, hodí se k výr. kovov. zrcadel.

Cooremann Gérard (1852), belg. státník. Min. předs. belg. a předseda sněmovny.

Coornhert Dirck Volckertsen (1522—1590), nizozemský básník a učenec, přívrženec renesance; byl nucen dvakrát uprchnouti z vlasti.

Cop, ženské účes, vrkoč, rulík.

Cop byrokratický, posměšný výraz pro pomalé a přesné dle litery, nikoliv v duchu zákona vypracované úřední rozhodnutí.

Copaifera L., rod rostlin sapanovitých (Cesolpinaceae); asi 24 druhy z tropické Afriky a Ameriky. C. guyanensis O. Ktze., mohutné stromy v Guyaně a Brasilii, C. officinalis L., v Guyaně, Venezuele a Kolumbii, C. langsdorfii O. Ktze. v Bra-

Copaifera officinalis:
a) samčí květ.

silií, *C. multijuga* O. Ktze. z oblasti Amazonky poskytují z poraněných kmenů kopažský balsám (balsamum copaivum), použív. v lékařství. *C. bracteata* Benth. ze Záp. Indie a již. Ameriky poskytuje krásné červené amarantové dřevo. *C. copallifera* O. Ktze., ze záp. Afriky poskytuje pryskyřici a libovonné dřevo.

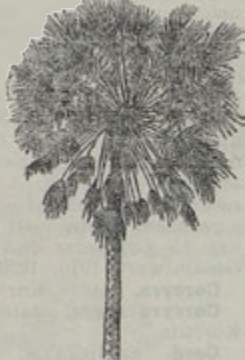
Copán, indiánská ves v dep. C. v Hondurasu (stř. Amerika), velkolepé ruiny Mayů. — Město C., \odot Santa Rosa de C.

Copernicia

Mort., rod palm s vějířovitými listy, 6 druhů v Americe; z nich nejdůležitější *C. cerifera* Mort., palma karnaubová, která ze šupinek listů poskytuje vosk zvaný karnauba.

Copernicus, \odot Kopernik Nikolaj.

Copia (lat.), množství, dostatek; je personifikována rohem hojnosti (Cornu copiae).

Copernicia cerifera.

Coplapit, minerál. vodn. síran želez., krystaluje v monoklin. soustavě, barvy žluté. Naleziště Chile.

Coppée François (1842—1908), franc. básník; připojil se k parnasistům a byl brzy znám jako dramatik a lyrik. Napsal četná veršovaná dramata (na př. *Le passant*, 1869, Severo Torelli, 1883) a sbírky básní (na př. *Poèmes modernes*, 1869, *Le cahier rouge*, 1874); jeho verše se vyznačují prostotou (často umělou), lidovým tónem, snažícím se dosáhnouti dojetí a sociální soucit. Napsal též romány (na př. *Le coupable*, 1897). Lit.: Gauthier-Ferrières: *F. C. et son oeuvre* (1908). Překl.: Anděl Páně (A. Váňa, 1899), Henrietta (E. Řeháková, 1901), Mládi (E. Řeháková, 1910), Olivier (A. Váňa, 1899), Poctivý zločinec (P. Projsa, 1899), Poutník (A. Váňa, 1892), Poesie (Lad. Tesař, 1886), Poklad (J. P. Branický, 1906), Povídky (P. Projsa, 1896, 1900), Skýva chleba a jiné (L. Rašín, 1920), Stávka kovářů (J. J. Stanekovský, 1874), Stříbrný náprstek (M. Roubalová, 1911), Vinník (J. J. Benešovský-Veselý, 1899).

Copper Simon, náčelník hotentotský, účastnil se četných povstání proti Němcům v Něm. J.-z. Africe hlavně v letech 1904—06. R. 1908 poražen něm. vojskem a

přinucen k útěku do pouště Kalahari, kdež zahynul.

Coppet, městečko ve švýcar. kantonu Waadt, as 500 ob., na Ženevském jez., st. dráhy, se zámek paní de Stael.

Coprinus Pers., hnojník, rošťkatá houba z čeledi Agaricaceae, jsou to rychle vyrůstající houby s brzy pomíjivými plodnicemi, jejichž sporové lamely rozplývají se v černavou jíšku. Známé přes 170 druhů většinou z Evropy. Rostou na pohnojených místech, některé jsou jedlé, výborné chuti, na př. náš *C. cellanus*, hnojník obecný.

Copyright (angl.), tolik jako autorské právo. — C. Act v USA. z r. 1909 stanoví, že každá v cizině vydaná tiskovina musí býti označena touto značkou, aby požívala ochrany proti patiskům.

Coq (fr.), kohout, franc. národní symbol (c. gaulois) od doby revoluční. — **Coq-à-l'âne** (franc., „od kohouta k oslu“), zábava, vyprávění bez souvislosti, žertovná nebo satirická báseň s libovolným spojováním myšlenek.

Coquelicot (franc.), planá růže a její barva.

Coquelin Constant, zv. Coquelin starší (ainé) (1841—1909). Znamenitý herec fr. a divad. ředitel. Výborný interpret rolí komických, vynikl hlavně v tit. roli Cyrano de Bergerac.

Coquelin Ernest Alexandre Honoré, nazv. Cadet (ml.) (1848—1909), franc. herec, bratr předešlého, od r. 1863 člen Comédie française, vyznamenávající se suchým humorem.

Coques Gonzales (1614—1684), proslulý vlámský malíř, nazv. malý van Dyck. Maloval četné rodinné portréty, jakož i portréty význ. osobností (Cornelis de Bre); způsob jeho malby upomíná na van Dycka. Lit.: Drost: *Barockmalerei* (1928).

Coquilhatville, hl. m. rovníkové prov. Belg. Konga, ležící na l. břehu Konga, 370 m n. m. Jest důlež. přístavem říčním a obchod. místem s četnými velkoobchody, bankami, školami atd. Obchod s vnitrozemím.

Coquille (franc.), lastura; v lasturách připravený jemný ragout.

Coquilles de Saint Jacques, \odot hřebenovitá lastura, hřebenka jakubská.

Coquimbo, minerál, vodn. síran želez., krystalující hexagonálně a barvy namodralé až fialové. Nalézá se v Chile (podle m. \odot Coquimbo).

Coquimbo (kokimbo), prov. v severní Chile, 36.509 km² s 160.256 ob.; procházejí jí Andy, bohatá na stříbro, měď a železo. Hl. m. La Serena. Přístavní město se nazývá též C.

Coquito, palma, *Q*, Jubaea.

Cor (lat.), srdce.

Corallina Tourn., rod mořských řas rudochovitých (řád Corallinaceae), mají stěny buněk prostoupeny uhlíčitánem vápenatým, podobají se na pohled koralům.

Coralliorrhiza (koralice), rostlina z druhu orchideí, v lesích evropských.

Corallium, *Q*, korál.

Coram (lat.), před, za něčí přítomnosti; c. populo, před lidem; c. publico, veřejně. Někoho koramovat, přiměti k řeči před lidmi.

Coran Charles François (1814—1901), franc. básník. Sp.: *Onyx* (1841), *Rimes galantes* (1897) a j. Ukázky: Jar. Vrchlický, *Moderní básníci fr.*

Corato, město v it. prov. Bari, as 44.200 ob., jako obec as 49.000 ob., st. dráhy; něco průmyslu. J.-z. leží zámek Castel del Monte, vyst. císařem Bedřichem II. r. 1240.

Corbière Edmond Joachim, řeč. Tristan (1845—1875), franc. básník, námořník. Napsal: *Amour jaunes*, knihu básní (1873). Do češtiny přel. Armor (B. Reynek, 1922), ukázky básní V. Dyk a E. Lešhrad.

Corbino Jean Baptiste Juvenal de (1776—1848), francouz. generál. Bojoval u Bereziny, u Chlumce.

Corbould Henry (1787—1844), angl. malíř, ilustrátor.

Corboul Edward Henry (1815—1905), angl. malíř akvarelista, dobrý kreslíř.

Corboul George (1786—1846), anglický rytec.

Corboul Richard (1757—1831), angl. malíř, krajinář.

Cor bovinum (volské srdce), rozšířené srdce, *Q* srdeční nemoci.

Corbulo Gneus Domitius († 67 po Kr.), vojevůdce římský, zřídil průplav mezi řekou Maasou a Rýnem (Fossa Corbulonis); žil za Claudia a Nera.

Le Corbusier (korbisjé), vlast. jm. A. Jeanneret (* 1887 v La Chaux-de-Fonds ve Švýcarech), franc. architekt. Byl činný též jako malíř. Jako architekt pokračuje na cestě Wrightem započaté, dospěl k vytvoření definitivního typu moderního bydlení. Pokusy k výrobě seriových domů, industrialisování stavebnictví. Na rozdíl od jiných moderních architektů chápe C. architekturu jako výtvarnou práci. Vydal spisy: *Vers une architecture* (1923), *Urbanisme* (1925), *L'art décoratif d'aujourd'hui* (1925), *Une maison — un palais* (1928), spolu s Pierre Jeanneretem: *Requête adressée à la Société des Nations* (1928), s Paulem Otletem: *Munda-*

neum (1928) a j.; také vydával společně s Ozefantem a Dermée časopis *L'Esprit Nouveau* (1920—1925). Jeho vlastní architektonická díla a za spolupráce Pierra Jeannereta jsou: Z obytných kolonie *Quartiers Modernes* v Pessac u Bordeaux (1925), asyl pro bezprátné v Paříži (Lidový dům) 1926, kolonie u Bordeaux, dům ve Vaucressonu (1922), dům umělce Ozefantu (1922), vlastní vila, návrh seriových domků *Domino* a j. Z veřejných: výstavní pavilon *L'Esprit nouveau* na výstav dekor. umění v Paříži 1925. Palác národů v Ženevě (1926) nerealisován, taktéž návrh t. zv. Soudobého velkoměsta pro 3,000,000 obyvatel; projekt pro přebudování Paříže „*Plan Voisin de Paris*“ z r. 1923—25; realizovaný návrh do Moskvy *Centrosouz* (1929); dále ideový návrh nerealisovaný, t. zv. *Mundaneum* (1929), t. j. univers. město mezinárodní, jež mělo být v souvislosti s palácem Společnosti národů, a j. Srovnaj: *Le Corbusier* und *Pierre Jeanneret*: *Gesamtwerk* 1910—1920 (1930).

Corecra, ostrov Korfu.

Corecra nigra, dalmatský ostrov, *Q*, Korčula.

Cord, anglická a severoamer. míra; a cord of wood (e cord of vút), sáh dříví.

Cord, tlustá látka, utkaná z hrubého přediva, s malým pestrým vzorkem na základní barvě.

Corda (it., fr. Corde), struna; una c. („jedna struna“) znamená v klavírní hudbě přesmyk (levý pedál). — V geometrii tolik jako přepona.

Corda August Karel Josef (* 22. října 1809 v Liberci, † v září 1849 při návratu z Texasu, kde dlel na studijní cestě), botanik. C. byl od r. 1834 kustodem musea v Praze. Zabýval se fossilními rostlinami a *Cryptogamy* (tajnosnubné), napsal: *Icones Fungorum hucusque cognitorum* (1837—54, 6 svazků) a *Prachtflora europäischer Schimmelpildungen* (1839; franc. 1840).

Corda Jeroným, malíř v Praze I. od r. 1714. † 8. X. 1729, stár 49 let.

Corday d'Armant (kordé d'armán) Charlotte (1768—1793); zavraždila Marata. Ponsard učinil ji hrdinkou svého dramatu. Lit.: Ferri, Carlot C. (1923).

Corday Michel, franc. spisov. Napsal: *Scènes de la vie d'officier* (1894), *Les Embrasés* (1902), *Monsieur, Madame et l'auto* (1907), *Les mains propres* (1919), *Les Feux du couchant* (1920) atd.

Cordeiro Luciano (1844—1900), portug. spisovatel. Redigoval delší dobu časopis *Revolução de Setembro* a byl jedním ze zakladatelů lisabonské zeměpisné společ-

nosti. Napsal: De la part prise par les Portugais dans la découverte de l'Amérique (1875), L'hydrographie africaine (1878), A questão do Zaire (1883), jakož i histor. studie Serões Manuelinos (1891, 1892).

Cordeliers (fr., „nosiči provazu“), 1. Ve Francii trpění františkáni. — 2. Za revoluce členové polit. klubu, z počátku spojeného s Jakobíny; po roztržce byli v březnu 1794 rozeznáni Robespierrem a vůdcové Danton i Desmoulins popraveni.

Cordial Médoc, jemný franc. likér, připravovaný z vinného destilátu nejméněších franc. vín (starého červeného a bílého bordeaux) a fialkovými kořínky aromatisovaný.

Cordia Plum, tropický rod Borragiaceae, s 250 druhů, zvláště v Již. Americe a Záp. Indii. *C. myxa* L. od Indie až do Austrálie rozšířená, má oranžově červené, po vyschnutí černé plody (Sebestanae, Mixae, Jujubae nigrae), jichž se užívá proti kašli. *C. latifolia* Roxb.,

Cordia myxa:
větévka s květy, a) květ.

v Indii, poskytuje jedlé plody, lýko a „ořechové“ dřevo (Bois de Cypre). *C. boissieri* D. C. v Mexiku poskytuje anahuitové dřevo.

Cordier Henri (1849–1925), franc. orientalista. Byl pův. úředníkem v Shanghai a od r. 1881 přednášel dějiny a zeměpis na École des langues orientales vivantes v Paříži. Uveřejnil četné významné spisy, týkající se Dálného Východu a zjednal si v tomto oboru velice zvučné jméno, hl. svým dílem Histoire des relations de la Chine avec les puissances occidentales 1860–1902 (1901–02). Zakladatel sinolog. revue T'oung-pao (1889).

Cordier Jan Vilém, knihtiskař v Praze (* 1791 tamže, † 28.VIII. 1865).

Cordierit, dichroit, jolith, nerost průsvitný až průhledný, barvy šedé až mo-

dré různých odstínů, někdy nažloutlý nebo hnědozelený. Svým chemickým složením jest vodnatým křemičitanem hořečnatohlinitým: $H_2Mg_3Al_5Si_8O_{37}$. Důležitou jeho vlastností jest pleochroismus (dichroismus), neboť se jeví různě ve světle procházejícím a to podle polohy krystalografických os buď tmavě modře nebo světle modře a žlutošedě až bezbarvě. Odrůdy zbarvené modře a nacházející se hlavně na ostrově Ceylonu užívá se jako drahokamu (světlo modrý — vodní safír, tmavě modrý — rysí safír, Luchssaphir). Vybrušuje se do stupňovce nebo tabulkovce. Specif. váha jest 2,65, tvrdost 7¼. Jest podstatnou součástí různých rul spolu s granátem, spinelem, hematitem a j. nerosty. Také se vyskytuje v žule a j. vyvřelých horninách. Kalné neprůhledné krystaly nacházejí se v Bavorských (Bodenmais), Norsku (Arendal), Finsku, Sev. Dakotě a Brasilii.

Cordigiani Giovanni Battista (1795–1871), it. zpěvák. Vyučoval od roku 1822 na pražské konservatoři. Napsal také několik oper, které byly provozovány v Praze (Pygmalion).

Cordite (angl.), angl. bezdýmý střelný prach ve formě dlouhých vláken.

Cordoba, mincovní jednotka v rep. Nicaragua a 100 centavos.

Znak špan. města
Córdova.

Córdoba (Cordova), šp. provincie v Andalusii, 13.727 km², as 573.000 ob., 16 soudních okresů. Hl. m. C., as 74.000 ob., na pr. bř. ř. Guadalquivir, se starým opevněním, katedrálou (dříve mešita). Průmysl a obchod jsou proti dřívějšíku nepatrné, v poslední době opět vzrůstají. C. je důležité zemědělské středisko, zvl. pro vinařství a chov koní. — C. byla založena Féniciány jako Karta Tuba (Vel. Město).

Córdoba (Cordova), prov. v Argentině, na vých. pobř. Kordiller, 161.036 km², as 787.000 ob. Většinou rovinatý kraj má úrodnou půdu, již však nutno uměle zavodňovati. Úrodná jsou údolí c. třech pásek Sierry de C. Většina řek zaniká v suchém kraji na vých. provincie, nebo ústí do lagun a solných bažin, jako Río Primero. Río Tercero a Cuarto se spojují a jsou z části splavné; ústí do Paraná. Léto je suché, zima nestálá. Obyv. provozuje zemědělství (alfaalfa, pšenice, len, víno, ovoce) a chov dobytka (skot, ovce, kozy). Vývoz: dobytek a jeho pro-

dukty, obilí, ovocné konzervy. Průmysl: ovocné konzervy, kožené zboží, pivo, mouka. Hornictví (olovo se stříbrem, zlato a volfram) je nepatrné. V poslední době vznikají četné kolonie. Provincie se dělí na 25 dep. Vládní moc je v rukou guvernéra, voleného na tři léta; zákonodárnou moc má senát a poslanecká sněmovna. — Hl. m. C. bylo založeno 1573, 156.000 ob., na Rio Primero, železn. uzel; značný obchod a průmysl (pivo, porcelán, vápno, karbid vápenatý, kůže). C. je též léčebné místo pro plicní choroby.

Córdoba (Cordova), m. v mex. státu Veracruz, as 14.800 ob., 923 m. n. m.; kávovníkové plantáže.

Córdoba Gonzalo, Fernandez de C. y Aguilar (1453–1515), španěl. generál; bojoval proti Maurům, dobyl Neapole; zakladatel voj. moci španělské.

Córdoba José Maria (1797–1829), kolumb. generál, bojoval pro Bolívara, vzbouřil se a padl v boji.

Córdoba Luis Fernandez (1799–1840), špan. generál, bojoval proti Karlistům; 1838 uprchl do Portugalska.

Cordon, Q kordon.

Cordonnier Louis Marie (* 1854), fr. architekt, člen Académie des beaux-arts (1911). Autor četných, nev. cenami významovaných návrhů. (Mirový palác v Haagu.)

Cordonnier Victor (* 1858), franc. generál. Zúčastnil se světové války v bitvě na Marň, kdež velel 87. p. brigádě. Později velitelem levého křídla na soluňské frontě, pro neshody s vel. gen. Sarrailem pak odvolán. Napsal: Une brigade au feu (1921).

Córdova, Q, Córdoba.

Córdova Filippo (1811–1868), it. státník a diplomat. Zjednal si zn. zásluhy o sjednocení Itálie. Byl několikrát ministrem.

Cords (angl.), žlábkovaný bavlněný samet.

Cordus Aug., malíř podobizen a kostelních obrazů. Činný v Drážďanech a později v severozápad. Čechách, zvláště v Lokti, kde vymaloval r. 1585 archu pro hl. chrám. Oltář r. 1725 shořel, ale zůstala predella s jeho podobiznou na zadní straně. Maloval též epitafy označené svým monogramem jako v chrámu slavkovském.

Cordus Enricius (1486–1535), lékař, psal básně a epigramy, z kterých téžil Lessing.

Cordycaps Fr., rod hub vřeckatých, vyvíjí se na mrtvých tělech hmyzů, na nichž tvoří stopkaté, na konci kyjovité, obvykle oranžově zbarvené plodnice,

v nichž jsou částečně ponořené, částečně vyčnívající perithecie. V Evropě C. miltaris, na mrtvých pupách a housenkách motýlů.

Cordylina Comm., rod liliaceí, stíhlé polokeře s listy mečovitými, zelenými neb peřestými, asi 10 tropických druhů, z nichž mnohé poskytují jedlé odenky. C. rubra Hüg. (nesprávně Dracaena) a jiné druhy pěstují se často pro ozdobu.

Corelli Arcangelo (1653–1713), italský houslista a komponista, psal koncertní skladby.

Corelli Marie (1864–1924), angl. spisovatelka románů. První kniha měla velký úspěch: The Romance of Two Worlds (1886). Také ostatní její romány jsou velmi oblíbeny pro lehký, skoro francouzský ráz slohu. Nejznámější jsou: God's Good Man (1904), Italy Orders (1908), The Young Diana (1917). Přelož. do češt.: Innocenta (K. Weinfurter, 1924), Norská kráska (F. Šádek 1928), Román dvou světů (K. Weinfurter 1921), Satanovy strasti (M. Illová 1912). Lit.: Kent Carr: Marie C. (1901).

Coremans Edward (1835–1910), vůdce Vlámů v Belgii a advokát. Založil roku 1861 Nederduitsche Bond (Meeting) a zvolen roku 1868 poslancem strany katolické. — Bojoval za rovnoprávnost vlámstiny s francouzštinou, což se mu také r. 1898 podařilo.

Coreopsis L., rod rostlin složnokvětých (Compositae). Asi 70 druhů, zvl. v Sev. Americe. Některé jednoleté, často jako Coltiopsis označované druhy, na př. C. tinctoria Nutt. pěstují se jako ozdobné rostliny.

Corfe-Castle (korf kásl), místo v Anglii na poloostrově Purbecku, se skvělými zříceninami zámku, pocházejí z 12. stol.

Corfinium, dnešní Pentima, kdysi býv. hl. m. střední Itálie, v r. 90 př. Kr. se mělo státi hl. m. nově založené říše ital.

Gorguale, Q, Lokve Kornial, slov. obec v provincii terstské.

Corchorus L., rod lipovitých (Tiliaceae), s 30 trop. druhy. C. olitorius L. a C. capsularis L., jutovník, oba z Indie, jsou starými indickými

Indický jutovník:
a) květ, b) plod.

textilními bylinami, dnes pěstují se i v Číně, Americe a Alžír. Jednotlé lodyhy dosahují výše až 3 m, mají kopinaté listy a žluté květy, plody jsou pětipouzdré tobolky, před vyzráním plodů se lodyhy vytrhávají a získávají se z nich vlákna, jež pod jménem juta přicházejí do obchodu na provazy, hrubá plátina a pytlou, jemnější a barevné druhy na koberce. Druh *C. olitorius* jest i oblíbenou zeleninou.

Cori Jan (1819—1887), histor. spisovatel, vnuk Pelclův, voj. kněz. Napsal cen. histor. díla: *Bau und Einrichtung der deutschen Burgen im Mittelalter* (1874), *Lauriacum* (1871), *Geschichte der Stadt Brůx bis 1788* (1889) a j.

Coriandrum L., koryandr n. koliandr, též kyšnec, rod rostl. okoličnatých (Umbelliferae), byliny s dvakrátě speřenými listy s čárkovitými úkrojky, bílými květy a kulatými plody, které, dokud nejsou zralé, mají silně éterickou, celkem nepříjemnou vůni. Dva druhy z východ. Středoze. *C. sativum* L. (k. obecný) má 2—3 mm silné žlutohnědé plody, které obsahují silici ($C_{10}H_{16}O$) a éterický olej. Kyšnec pěstuje se skoro v celé Evropě. Plodů užívá se jako koření, připravuje se z nich též silně páchnoucí koryandrový olej, který jest bezbarvý a silně zředěn připomíná vůni oranž, používá se ho k přípravě likérů a v pekařství. Pocukrovaná somena prodávají se v cukrářství.

Koryandr:
a) květ, b) plod.

Coriaria L., rod Coriariaceae s 8 druhy. *C. myrtifolia* L., malý keř, v Středomoří, jeho listy a plody jsou jedovaté. Všecky části rostlinné obsahují hojně třísloviny, proto se ho používá v koželužství a barvířství (francouzský sumach, redoul). *C. sarmentosa* Forst. jest druh novozélandský, semena jedovatá. Velmi jedovatých plodů *C. ruscifolia* L. v Peru a na Nov. Zélandu používá se k výrobě černého barviva. *C. thymifolia* Humb. z Nov. Zélandu a již. Ameriky poskytuje inkoust.

Corinne (korin), hrdinka románu C. paní de Staël.

Corinth (korinz), město v severoamer. státě Mississippi s 5.498 ob., má továrny na stroje. — *C.* bylo v občanské válce mocnou oporou konfederantů, bylo opevněno a stalo se dějištěm bojů za gener. Granta.

Corinth Lovis (1898—1925), něm. malíř, od 1900 v Berlíně, vůdce secese. Jeho díla jsou nábož. rázu (Pieta), mytologická (Perseus a Andromeda), dále akty, podobizny, zátěši a j. Lit.: Biermann: *Lovis C* (1922).

Corinthians Football Club, první amatérský fotbalový klub, založený v Anglii 1882. R. 1884—90 získával všechna vítězství, 1897 podnikl první turné Jižní Afrikou, později hrál na kontinentě evropském, také v Praze, kde zanechal nejlepšího upomínky.

Corinto, přístav středoamer. republiky Nicaragua, 3500 ob., leží u zálivu Tichého oceánu.

Coriolano, it. jméno norimberské rodiny, původně Lederer. 1. Coriolano Christoph, žijící v Bologni k. r. 1600, dřevorytec. — 2. Coriolano Bartolomeo (1599—1676), poslední ital. mistr v barevném dřevorytu.

Coriolanus Gnaeus Marcius, řím. patrij; pro skrblictví za řím. hladu 491 př. Kr. byl vyhnán z Říma, spojil se s Volsky a ohrožoval i Řím. Dramat. zpracoval tuto pověst Shakespeare, přel. J. V. Sládek 1902.

Corioli, voj. tábor Volsků v Latii, 493 zničená Marciem Q. Coriolanem.

Corippus Flavius Crescensius, latinský básník v 6. st. po Kr., rodem z Afriky, dvorní úředník v Cařihradě, napsal eposy *Johannis a In laudem Justinii Augusti Minoris*, plné afrikanismů.

Corisco, záliv v trop. záp. Africe. jižně od Kamerunu, proniká 25 km hluboko do atlant. pobřeží, přijímá Rio Muni, na proti níž leží ostrovy (špan.) Malý Cloby, Vel. Cloby a 14 km² velký ostrov C., celkem as 1.100 ob.

Cork, irský Corcaigh, nejv. hrabství prov. Munster v irském svobodném státě, 7.354 km², as 316.000 ob.; v r. 1920 byl C. kolébkou irského povstaleckého hnutí. Hl. m. C. (country borough), as 76.800 ob. (1851: 85.732), jedno z nejstarších měst na ostrově, na ř. Lee, 17 km od ústí, překladiště zeměděl. produktů okolí; přádelny vlny a bavlny, výr. likérů, pivo, tabák, kůže, rukavice. Větší lodí přistávají v Queenstown. C. byl založen v 7. století, od 1172 patří k Anglii.

Corkscrew (angl.) tkanina z česané příze na pánské a dámské obleky, diagonální, patří k ripové vazbě.

Corkský přístav (Cork-Harbour), z nejbezpečnějších přístavů na jižním pobřeží Irska, silně opevněn, hl. stanice brit. loďstva. Na Greet Islandu leží Queens-town.

Gormon Fernand (1845), franc. malíř, prof. na l'École des Beaux-Arts. Jeho uměl. díla nacházejí se v četných muiseích pařížských: La Chasse à l'ours (Musée de Saint-Germain, 1884), portréty M. M. Henri Maret, Marcel Desprez, Père Didon, M. Loubet, Cain (Musée du Luxembourg). Vyniká hlavně svými návrhy na gobelíny.

Kormons (Kormin), m. v it. prov. Gorici, na trati Terst—Videm. 6360 ob., romant. položené na úpatí Alp. Vinarství a hedvábnictví. — Blízko C. hrad na skále (275 m), založ. Gilulfem proti Avarům. V C. uzavřeno 22. VIII. 1866 příměří mezi Rak. a Itálií, po němž následoval Vídeňský mír. Ve světové válce dobyto r. 1915 ital. vojsky, ale roku 1917 znovu Rakušany obsazeno.

Cornaro, vynikající benátská patricijská rodina, odvozujiící svůj původ od starořímských Corneliů.

Cornaro Caterina, královna Kyperská a vdova po králi Jakubu II. (1454—1510). Donucena 1489 k postoupení Kypru Benátčanům. Známá svými styky s nejslavnějšími básníky a učenci této doby. Hrdinka četných dram. prací a operních děl (Halévy, Donizetti). Lit.: Centelli, Caterina C. e il suo regno (1892).

Corned Beef, nasolené hovězí maso, prodáv. jako konzervy v plech. krabíčkách.

Corneille Pierre (1606—84), slavný fr. dramatik; získal prvý velký úspěch hrou Cid (1636). V letech 1640—43 vznikla jeho mistrovská díla, v nichž opěvuje vítězství povinnosti (k vlasti, k víře) nad vášní: Horace (1640), Cinna (1640), Polyeucte (1642—1643). Z pozdějších: veselohra Le menteur (1643—44) podle Alarcóna, tragédie Rodogune (1644), mistrovský Nicomède (1651). Od r. 1647 byl C. členem Akademie. Po nezdaru Pertharite (1652) zanechal po delší dobu dram. činnosti a zpracoval Thomase a Kempisovo Imitatio Christi ve fr. verších. Od 1659 do 1674 napsal ještě 11 dram., hovičích spíše požadavkům modním; mnohé z nich jsou pouhé výpravné kusy. V soutěži s Racinem podlehl většímu umělci (Tite et Bérénice, 1670). Je zakladatelem psychol. tragédie ve Francii a byl až do 19. stol. vzorem. Překl.: Cid (V. Kalbáč; Jar. Vrchlický, 1901), Polyeuktos (O. Fischer, 1913), Rodoguna (K. Mašek, 1922), Lhář (Z. Gintl, 1925), Illuse (týž, 1922). — Lit.:

E. Picot: Bibliographie Cornélienne (1876), A. Dorchalin, P. C. (1921).

Corneille Thomas (1625—1709), bratr předch., dram. básník.

Cornelia, dcera Scipia Africana († kol 110 př. Kr.), matka obou Gracchů, Tiberia a Gaja, typ vysoce vzdělané Římanky. — Lit.: Sörgel: C., d. Mutter d. Gracchen (1868).

Cornelisz Jakob, C. van Amsterdam, též Jakob van Oestsanen (před 1470—1533), holand. malíř, maloval zvl. dekorativní nábož. obrazy.

Cornelisz Cornelis, též C. van Haarlem (1526—1683), holand. malíř, jeden z nejvýznačnějších představitelů nizozemského manýrismu.

Cornelius, rodové jméno jak patricijských, tak i plebejských řím. rodin.

Cornelius, napež (251—253), svatý, (svátek 16. září), zemřel prý jako mučedník; exkomunikoval novatiany.

Cornelius Hans (* 1863), filosof, považuje filosofii za základ psychologie; napsal Einleitung i. d. Philosophie (1901) a j.

Cornelius Karl Adolf, von (1793—1843), herec a spisovatel veseloher; stal se novokřtěncem.

Cornelius Nepos, řím. dějepisec, Q. Nepos.

Cornelius Peter, rytíř z (1783—1867), něm. hist. malíř, pracoval v Římě. Vedl akademii v Düsseldorfu; maloval velkolepé obrazy v monumentálním stylu. — Lit.: A. Kuhn: Peter C. (1922).

Cornellus Peter (1824—74), komponista a básník, napsal operu Der Barbier von Bagdad, písně, chor. zpěvy. Jako básník uveřejnil četné lyr. sbírky. — Lit.: Istel: Peter C. (1906).

Corner (angl.), kout, roh. — Bursovní výraz: spojení velkých firem za účelem zvýšení cen. — V kopané značí kop z rohu.

Cornetto Q. kornet.

Cornford Frances (* 1886), angl. básníka, vnučka Charlesa Darwina; uveřejnila sbírky básní Poems (1910), Death and the Princess (1913), Spring Morning (1915) a j.

Cornická řeč, vyhynulá mluva (v 18 stol.) keltických obyvatelů angl. kraje Cornwallu.

Cornides Daniel (1732—1787), maď. historik, rodák z Lipt. Sv. Mikuláše. Profesor heraldiky a diplomatiky na pešťské univ. od r. 1784. Napsal četná histor. díla. (Regum Hungariae qui seculo XI regnare, genealogia, 1778, Commentatio de religione veterum Hung., 1791 a j.).

Corniche, La (la korniš; it. Cornico, korniče), světoznámá silnice na Riviera di Ponente (O. Riviera); vede z Nizzy podél skalnatého pobřeží (na úpatí Mořských Alp), do Janova; krásné výhledy.

Cornichon (fr., kornišon), okurčička.

Cornish Heights (korniš hajts), žulový horský řetěz v angl. hrabství Cornwallu, holý, všesem a krušinkou porostlý, vystupuje skalnatými stráněmi strmě z moře, nejvyšší h. Brown Willy, 419 m vysoká.

Corno (it.), roh; C. di caccia (kača), lovecký, lesní roh. Cornetto, malý roh.

Cornon, dřive veliká zahnutá trouba; nyní kontrabasový plechový dechový nástroj, vynalezený V. Červeným v Hradci Králové r. 1844.

Cornouaille (kornuaj), krajina v Bretoňsku, Hl. m. Quimper.

Cornova Ignác (* 25. 7. 1740, † 22. 7. 1822), syn italského kupce v Praze usedlého; stal se členem řádu Ježíšova, působil jako profesor dějepisu na různých gymnasiích, řadu let na akademickém gymnasiu v Praze, 1784–1795 na universitě. Byl členem Společnosti Nauk a spoluzakladatel zednářské lože „Pravdy a sjednocenosti v Praze“, lidumil a otec sirotků. Bydlel v Praze I. v universitním domě v Celetné ul., „Stockhaus“ (Věznice). Sp.: Der Staat von Böhmen, De republica Bojema (podle Pavla Stránského, 1792–1803), Geschichte des Prager Waiseninstitutes des hl. Joh. d. Täufer (1785), Kurze Übersicht über merkwürdige Empörungen in Böhmen a jiné menší historické spisy. Uprímný český vlastenec; měl značný vliv na Jos. Jungmanna.

Cornské ostrovy (velký a malý, Great a Little Corn Cay [gret, litl korn kej]), u pobřeží Moskitického, náleží k st. Nicaragua.

Cornstein, dřive hrad, nyní zříceniny u Bítova na Znojmsku, zal. v první pol. 14. stol. Vládli zde páni z Lichtenburka a z Krajku. Zpusil ke konci 16. stol.

Corno (lat.), roh; c. Ammonis, Ammonův roh v mozku (O.). C. cutaneum s. humanum, kožní roh, zvířecímu rohu podobný, na různých částech těla zrohovatěním pokožky vznikající výrůstky, které často se současným bujněním svrchní části pokožky mohou znamenati počátek nepříjemných oteklin kůže.

Cornu (korny) Alfred Marie (1841–1902), franc. fysik, proslavoval zejména rychlost světla a ultrafialové spektrum.

Cornu Hortensie, roz. Lacroix (1812–1875), dcera kojně Napoleona III., byla

dlouho jeho důvěrníci a měla od něho mnoho dopisů.

Cornu Jules (1849–1919), románský filolog, byl prof. v Basileji, Praze, Štýr. Hradci a j. Napsal mluvnici jazyka španělského.

Cornu Maxime (1843–1901), sl. botanik, byl ředit. botanické zahrady v Paříži.

Cornus L., rod řádu dřínovitých (Cornaceae), keře a stromy, s listy vstřícnými, s malými čtyřčetnými květy, plod jest peckovice. Přes 40 druhů. C. mas L., dřín, stromovitý keř se žlutými, před vypučením listů se objevujícími květy a podlouhlými, korálově červenými plody; pěstuje se též v několika umělých odrůdách. Domovem jest v jižní i střední Evropě, v Čechách jen v teplých polohách, hlavně v pražském okolí. Plody, džinky, jsou navinule přisládlé a chutné. Lze je jísti syrové neb nakládané, zvláště v Turecku jsou oblíbené. V Uhrách a Řecku užívá se jich k přípravě likérů.

Cornus (dřín):
a) větévka s květy, b) květ, c) plod.

Dříví dřínové hodí se výborně k řezbářským pracem. Z větví dělají se pevné hole. C. florida L., ze Sev. Ameriky, má zelenavé kvítky, v polokulovitých zelených okolicích, čtyřmi listy obalených. Poskytuje velmi cenné řezbářské dřevo. C. sanguinea L., svida, nevysoký keř, s hnědočervenou kůrou, bílými květy a černými plody. Po celé Evropě a mírné Asii obecná. Poskytuje výborné tvrdé dřevo, které se zpracovává zvláště v řezbářském průmyslu.

Cornutin, kornutin, alkaloid, dnes zvaný ergotoxin, O. námel.

Cornwall (angl., khornuól), z fr. Cornwa(i)le (ze staroangl. Corn-weales), hrabství v jihozáp. Anglii, tvoří do Atlantického oceánu vyběhající poloostrov, 3513 km², (1921) 320.550 ob. (91 na 1 km²). Hl. m. Bodmin. — Eduard III. povýšil je na knížetství a propůjčil je svému synu, Černému princovi. Od té doby má princ

Waleský též titul knížete Cornwallského. Lit.: Daniell, History and Geography of C. (1894).

Cornwallis (kornvolis) Charles Mann, Lord Brome, markýz a hrabě (1738—1805), britský generál a státník; bojoval proti ind. povstalcům a porazil Tippo-Sahiba r. 1786. Guvernér v Indii.

Cornwallis, ostrov v Tichém oceáně, α Johnston.

Cornwallský kotel, první parní kotel na velký tlak, konstruovaný r. 1811; α parní stroj.

Cornwallský vepř (angl., khornuólský), zůleštěný domácí vepř, velký, černý.

Coro, jméno krajiny a pohoří v severozápad. Venezuele, mezi poloostrovem Paraguaná a zálivem Tristským, s málo úrodnou půdou. Četné nálezy nafty.

Coro, m. ve státě Falcónu ve Venezuele, (1920) 15.533 ob. Jeho přístavem je La Beña de C., ležící u m. Karibského, (1920) asi 2500 ob. C. založeno r. 1527, od r. 1528 pod správou Welsů, do r. 1578 bylo sídlem vlády.

Corôa (Corôa de ouro [kroa de oru], zlatá koruna), dřívější portug. zlatá mince; Corôa de plata, dřívější stříbrná mince.

Coroados (korunovaný), od vlasové ozdoby odvozené, dnes již nepoužívané společné jméno různých indiánských kmenů brazilských, na př. Puri, Bororo, Kaingang a j.

Corolla (lat.), věnec, věneček, u květin korunka.

Corollarium (lat.), zlatý nebo stříbrný věnec, jimž kdysi v Římě byli obdováváni herci; též přidavek, zproptné.

Corona, křesťanská světička, udánlivě umučena r. 177 v Thebais. Ostatky nalézají se v Cáchách. Svátek 14. května.

Corona (lat.), věnec, koruna. U Řeků byl věnec úředním znakem, na př. myrtový věnec pro archonty. Byl dáván vítězům při hrách na znamení vítězství, zasloužilým občanům jako projev uznání; byl pův. z olivových větví, později ze zlata. Římané rozeznávali několik druhů věnců. Na prvním místě byl věnec, který nosil triumfátor: c. triumphalis z vavřínu (později ze zlata), dále c. obsidionalis (věnec obležení), který byl dáván osvoboditeli obleženého města nebo vojska (z trávy, která rostla na místě, pročez byl zván též c. graminea, věnec z trávy). C. myrtea (myrtový věnec) nebo ovalis nosil vojevůdce. C. civica (občanský věnec) dostal voják, který svému spoluobčanu zachránil život v bitvě. C. muralis (hradební věnec), c. navalis, též classica nebo rostrata (lodní

věnec) a c. vallis nebo castrensis (táburový věnec), byly vesměs ze zlata a došly se tomu, jenž první vystoupil na hradby dobytého města, vystoupil na palubu nepřátelské lodi nebo na násep nepřátelského tábora. V době císařské vavřínový věnec byl odzobou císaře. C. radialis, symbol božství, nosili císařové teprve od 3. stol. V přeneseném slova smyslu znamená c. kruh posluchačů atd. C. znamená též věnec neostříhaných vlasů při tonsuře; též svatozář; v hudbě starší název pro fermate (α); stříbrojasná záře kolem slunce, viditelná pouze při úplném zatmění (α slunce); α též koruna a dvůr.

Corona Veneris (lat., Venušin věnec), sekundární syfilitická vyrážka na čele, α příjice.

Coronel, přístavní m. v chilské prov. Concepciónu, (1920) 4728 ob., na затоce Araucké, s žel. spojením. Z blízkých uhelných dolů vyváží se značné množství uhlí.

Coroner (angl., korunní soudce), úředník v Anglii a sev. Am., jehož úkolem jest vyšetřovat příčiny náhlých úmrtí, při podezření z vraždy zavést soudní vyšetřování, vyšetřovat příčiny sebevraždy, ztroskotání lodí a pod.

Coronilla L., čičorečka, rod rostlin z řádu motýlok. (Papilionaceae), asi 20 druhů v Evropě a Asii. C. emerus L. (č. štirová) ve Středozeří, ozdobný keř až 2 m vysoký, listy má 3—5jařmé, stopky květní nesou nejčastěji 3 žlutavé květy. U nás na okraji lesů a lučin roste čičorečka pestrá (Coronilla varia L.), bylina s okolíky se 16—20 bělo-růžovými květy.

Coronilla varia.

Corot (koro) Camille (1796—1875), fr. malíř krajin. Jeho první obrazy jsou ostře a přesně provedeny, ale asi od r. 1850 vystihoval jemně a měkce spíše náladu než reální podklad obrazu. Volil s oblibou jednoduché motivy, jimiž interpretoval dojem prostornosti, vzdušnosti, pohyb vzduchu, pokrýváje své předměty šedou mlhou, v níž obrysy předmětů se ztrácejí. — Lit.: Roger-Miles, Corot (1891) a jeho úvod k Album classique des chefs d'oeuvres de C. (1896); A. Robaut, L'oeuvre de C. (1904—06, 4 sv.), Meier-Graefe, C. u. Courbet (1918).

Čorović Svetozar (1875—1919), významný bosenský spisovatel a zakladatel mostarského listu Zora. Napsal mnoho po-

vídek z hercegovského života (Iz Mostara, Iz Hercegovine, Krvni mir. Iz moje domovina), jakož i romány: Ženidba Pere Karantana (1905), Majčina sultanija (1906), Stojan Mutikaša (1918). Také v dramatu se pokusil.

Čorović Vladimír, PhDr. (* 1885 v Mostaru), prof. srbských dějin na univ. v Bělehradě. Studoval v Mnichově, Paříži a Bologni. Po studiích r. 1909 řed. slovan. oddělení musea v Sarajevu, kde r. 1914 zatčen a odsouzen k šletému žaláři. Po amnestii (1917) přesídlil do Záhřeby a po převratu zvolen do národ. sněmu v Bělehradě. R. 1919 jmenován univ. prof. Napsal mnoho spisů z oboru filologie v řeti srbské i německé: Der Dialekt v. Mostar (1908), Mehmed-Beg Kapetanović (1911), Hercegovački monastiri (1911—13), Pokreti i dela (1921), Luba Kukulović (1923) a j.

Corpi Santi, název předměstí v Lombardii, zejména předměstí Milánu.

Corpora (lat., pl. od corpus) těla; c. aliena, cizí tělesa do organismu vniklá; c. cavernosa, houbovitá těliska; corpora nebo corpuscula oryzoidea, kloubní těliska, rýži podobná těliska z usazenin při zánětech, vznikající též při chronických zánětech kloubů.

Corpora amylacea (lat., škrobová těliska), malá těliska, objevující se po místních chorobách v rozlič. orgánech a novotvarech; dávají reakci jako škrob, totiž modré zbarvení po přidání jodu. Jejich význam je neznámý.

Corporale (lat.), v kat. církvi vyšívané prostěradlo, na které se pokládá talířek s hostiemi a kalich při konsekraci.

Corpora non agut nisi fluida (lat.), látky působí na sebe jen tenkrát, jsou-li kapalné, t. j. chem. reakce probíhají pouze v roztocích. Staré pravidlo, které není ve své všeobecnosti správné, zvláště neplatí při vysokých teplotách. Ostatně reakční schopnost rozpouštěním se nevyvolává, nýbrž pouze urychluje se průběh reakce.

Corps (fr., kór), \mathcal{C}_s sbor; c. de ballet (kór d'bale), sbor baletních tanečníků a tanečnic v divadle; c. diplomatique, diplomatický sbor; c. legislatif (ležišlatif), zákonodárný sbor; c. de logis (d'loži), střední nebo hlavní budova hradu.

Corpulentus (lat.), tlustý, tělnatý, otlyý.

Corpus (lat.), tělo (\mathcal{C}_s); v anatomii jednotlivé části orgánů, na př.: c. ad ipsum, tukové tělisko; c. callosum, jízva mozková; c. vitreum, sklivec. — Též sbor, sbírka, na př.: c. inscriptionum, sbírka nápisů (\mathcal{C}_s epigrafika), c. iuris

(\mathcal{C}_s). C. scriptorum, skupina spisovatelů o téžé předmětu, na př. C. scriptorum historiae Byzantiae (\mathcal{C}_s byzantská lit.).

Corpuscula (lat., těliska), starší název pro Archegonia ve výtrusnicích nahosemenných (Gymnospermae).

Corpus delicti (lat.), skutková povaha zločinu, též uražená osoba nebo věc, nebo nástroj, jímž byl čin proveden.

Corpus doctrinae (lat.), dogmatické spisy, uveřejňované od r. 1560 v německých lutheránských kostelích.

Corpus evangelicorum (lat.), uzavřený spolek německých protestantských sborů na říšských sněmech za předsednictví saského kurfiřta, státoprávně uznány Vestfálským mírem (1648) k usnacení a rušení náboženských a církevních záležitostí. Usnesení shromáždění vydal E. W. v. Schaeuroth (1752) a Herrieh (1786). Proti C. vytvořila společnost katolických německých sborů corpus catholicorum, za předsednictví kurfiřta míšenského. Vestfálským mírem bylo pevně stanoveno, že na říšském sněmu k rozhodnutí jest třeba souhlasu (amicabilis compositio) obou corpora, z nichž obou většina rozhodla. 1806 C. zároveň i s německou ústavou zanikl. \mathcal{C}_s Frantz, Das kathol. Direktorium des C. (1880).

Corpus iuris (lat.), (Sbírky zákonů), určité sbírky zákonů a právních knih. C. j. civilis je sbírka právních knih východořímského císaře Justiniana (527—565), skládající se z Institutiones, Pandectae nebo Digesta, Codex constitutionum, Novellae. Tyto sbírky tvoří v Německu přijaté římské právo, jsou však na nich závislé ještě mnohé jiné zákony. C. byl opatřen vysvětlivkami „glossami“. Mezi glossovanými vydáními jest jmenovati vyd. od Dionysia Gothofreda (1589, 6. sv.). Nejlepší kritické vydání jest od Th. Mommsena, P. Krügera a R. Schoella. C. j. canonici je sbírka církevních zákonodárství v středověku. C. j. c. obsahuje: 1. Decretum Gratiani, 2. Dekrety Řehoře IX., papežské výnosy, které 1234 na Řehořův rozkaz od Raymunda z Penafort byly uveřejněny v pěti knihách, 3. jako dodatek 1298 od Bonifacia VIII. uveřejněná liber sextus decretalium, 4. Clementinae, 1314 Klementem V. a ještě 1317 Janem XXII. uveřejněné výnosy koncilu vienského a dekrekty Klementa V.

Correggio (koredžo), vl. jm. Antonio Allegri, zvaný C. (1494—1534), ital. malíř. Studoval ferrarské malíře, obzvláště Francie a Costa, jakož i Mantegna v Mantui. Vedle několika obrazů z mládí ve Florencii, v Miláně a v Neapoli jest jeho

nejstarší, určitě ověřené dílo Madonna sv. Františka, již maloval (1514—15) pro San Francisca v Correggio. 1520—25 vymaloval kupoli San Giovanni Evangelista v Parmě. Z těchto let pocházejí tabulové obrazy, jako snátek sv. Kateřiny, Madonna del Latte, dále mytologické obrazy, jako Jupiter a Antiope a Výchova Amorova. Hlavní jeho dílo je mohutná freska, již ozdobil dům v Parmě. S prací počal 1526, do jeho smrti neukončena. Během té doby namaloval řadu jiných důležitých obrazů, jež jsou roztroušeny po německých galeriích. C. měl velký vliv na italskou školu malířskou, hlavně půvabností svých postav a koloritem, jehož hlavní půvab spočívá v pološeru, jež dovedl rozprostřít přes formy a jež obzvláště vypracoval k vysoké barevné virtuositě. Efektivní a smyslný prvek, směle perspektivní zkratky a okouzlující barvy Correggiovy vyšly vstříc zálibám barokního malířství.

Corregidor (špaň., korrechidor; portug. Corregedor), ve Španělsku dříve první úřední osoba, pověřená vykonáváním práva a správy; v Portugalsku správní úředník bez soudcovské moci.

Correnti Cesare (1815—1888), ital. státník; zúčastnil se v r. 1833 slovem i písmem (zvláště svým dílem La Austria e la Lombardia, 1845) osvobození a sjednocení Itálie. Jako ministr školství počátkem 1867 a 1869—72 zavedl všeobecnou povinnou návštěvu školy a odstranil teologické fakulty na universitách. Výbor z jeho spisů vydával (Scritti scelti, 1891—1894, 4 sv.) Massarani. — Lit.: Massarani, Cesare C. nella vita e nelle opere, 1890.

Correspondencia (špaň.), písemný styk, dopisování, korespondence.

Correttori (ital.), korektoři, opravovatelé, za dožete Petra Zianiho zvolení úředníci, kteří po smrti každého dožete pátrali, zda splnil své úřední povinnosti; byla-li nalezena chyba, musili dědicové platit peněžitě pokuty.

Corrèze (koréz), levý přítok Vezery, 88 km dlouhý, pramení na svahu planiny Millewacheské, teče jižním směrem a ústí do Vezery.

Corrib Lough, jedno z největších vnitrozemských jezer v západním Irsku, 190 km², až 44 m hluboké; jeho odtok C. u Galway vtéká do moře a jest důležitý pro plavbu a rybnářství. S jezerem Lough Mask je spojeno kanálem.

Corridas de toros, býčí zápasy ve Španělsku.

Corrientes, provincie argentinské republiky, mezi řekami Paraná a Uruguay a státy Paraguay a Brasilí, 84.400 km², 365.000 ob. Krajina nížinatá, hojně zavlažována a proto úrodná. Čilé zemědělství pěstuje kukuřici, tabák, cukrovou třtinu. Hlavní ruch soustřeďuje se na řekách, jež mají výborné přístavy. Drah jest asi 900 km. V provincii žije dosud značný počet Indiánů. V čele provincie stojí od r. 1889 guvernér a viceguvernér, volení na 4 leta. Hl. m. C. jest San Juan de Vera de las Siete C. s 28.681 ob. Konečný bod dráhy z Monte Caseros, sídlo vlády a biskupa. Vývoz pomerančů, dříví a produktů domácích zvířat.

Corriere della Sera („Večerník“), nejčtenější italské noviny pův. liberálního směru, od r. 1927 fašistické, založené 1881; vycházejí denně v Miláně.

Corrigenda (lat., „to, co má být opraveno“); seznam chyb tiskových.

Corriger la fortune (fr., korizé la fortýn), pomáhati štěstí, t. j. nepoctivě hráti (výrok Riccautův v Lessingově Minna von Barnhelm, jednání 4., výstup 2., podle Terent. Adelphi, IV., 7.).

Corrodi Arnold (1846—1874), malíř, zprvu pěstoval genre, pak historické obrazy.

Corrodi Salomon (1810—1892), švýc. malíř, otec předešlého.

Corsini, florentinský patricijský rod, obdařený r. 1731 titulem knížecím. — Andrea C. (1301—73), biskup fiesolský, papežem Urbanem VIII. vyhlášen r. 1629 za svatého. — Lorenzo C., papež Kliment XII. (Q₆). — V paláci C. v Římě jest umístěna knihovna a galerie obrazů a leptů.

Cort Cornelis (1533—1578), nizozemský rytec a malíř, tvořil mědirytiny a lepty. Pracoval zprvu v Antverpách u Jer. Cocka, později v Benátkách u Tiziana, v Římě založil ryteckou školu. Pracoval jednak podle vlastních komposic, jednak podle obrazů starších mistrů.

Cort Frans, de (1834—1878), vlámský lyrický básník; vedle vlastní tvorby byl činný též jako překladatel.

Cort Henry (1740—1800), angl. inženýr, vynálezce pudlovacího procesu při výr. kujného železa r. 1784

Corte, hl. m. arrondissementu ve vnitřní Korsice, (1921) 5096 ob., 393 m n. m., na trati Ajaccio—Bastia, opevněno hradbami s vysokou citadelou; pěstování vína, dobývání mramoru, hrnčířství a obchod dřevem.

Cortège (fran., kortéz), družina, čestný doprovod.

Cortes (špan., mn. číslo od corte = dvůr, soudní dvůr), stav. sněmy ve Španělsku a Portugalsku.

Cortex, kůra. C. Artutii fructus, pomerančová kůra (vlastně obplodí), C. Citri fructus, citronová k. Ve farmakopoeích bývají uváděny mnohé kůry, které obsahují různé léčivé působící látky, na př. C. Quercus (dubová k.), C. Salicis (vrbová k.), C. Cinnamomi ceylonici, C. Cinnamomi (skořice), C. Condu-rango, C. Coto, C. Frangulae (kůra krušiny), C. Mezerei (kůra lýkocvová), C. Quillayae a j.

Cortez Fernando (1485—1547), dobyvatel Mexika; stodoval v Salamance práva, r. 1504 odejel do Vých. Indie a stal se sekretářem mistodržitele Diego Velasqueza na Kubě. Pověřen Velasquezem vedením výpravy do Mexika, přistál, ztratil mezitím důvěru V., 21. dubna 1519 na místě pozdějšího Veracruz, zničil svých 11 lodí a táhl bez větších překážek na m. Mexiko, kdež vládl Montezuma. Teprve když opustil město, aby porazil jednu proti němu povstalou šp. armádu, nastalo vzbuření domorodců a C. byl pak nucen, když byl přispěchal na pomoc zanechané posádce, ustoupiti. Zesiliv své vojsko, r. 1521 obléhl m. znovu, dobyl ho 13. srpna a stal se místodržitelem (až do r. 1526) jím založeného král. „Nového Španělska“. R. 1524 získal Honduras. Nařčen u krále Karla V. zneužíváním svého úřadu, byl odvolán, avšak ve Šp. byl králem vyznamenán a vrátil se r. 1530 opět do Mexika, prozkoumal záp. pobřeží a objevil r. 1536 Kalifornii.

Cortina d'Ampezzo, obec v it. prov. Belluno, hl. místo údolí A., kde se pořádají četné zimní sportovní podniky. Má 3370 obyv. V r. 1915 bylo v této krajině rozhořčeně bojováno, a it. vojsku se podařilo po dlouhých bojích dobýt C., byli ale odtud r. 1917 Rakušany vypuzeni.

Corton, výborné jemné burgundské víno.

Cortona, m. v it. prov. Arrezzo, (1921) 30.385 ob., 650 m n. m., nad údolím Chianským, na trati Florencie—Řím. C., ve starověku též Crotona, jedno z nejdůležitějších m. etruských, zaniklo v době Římanů. U blízkého jez. (Perugia) porazil r. 217 př. Kr. Hannibal Římany. C. náleželo v středověku většínou Ghibelinům, r. 1258 zničil je Arrezzo, v stol. 14. stalo se majetkem rodiny Casali, r. 1409 získal je král Ladislav Neapolský, r. 1419 připadlo Florencii.

Cortona Pietro da (1596—1669), římský malíř; mezi jeho nejkrásnější práce patří

frešky v galerii Pamfili v Římě a v paláci Pitti ve Florencii.

Coruña La, šp. prov. v severozáp. části poloostrova Iberského, 7903 km², (1923) 719.960 ob. (90 na 1 km²). Hl. m. La C. (1923) 68.188 ob., leží na poloostrově u Corunské zátoky, s pevným, žulovými skálami a tvrzemi chráněným přístavem a železničním spojením. Dělí se na Staré nebo Horní m. a na nové Dolní m., zv. Pescaderia. Jest sídlem gener. kapitána, guvernéra, apelačního a obchodního soudu, několika konsulů. Jest prvním obchodním m. šp., stanicí všech paroplavebních linií. vedoucích z Hamburku do Již. Am.; výroba doutníků, skla; loděnice, továrny na konzervy, výroba bavlněných látek, čilý obchod pobřežní atd. Na sev. břehu poloostrova stojí Foiničany, podle jiných Karthagiány vystavěná, 58-9 m vysoká věž Torre de Hercules, používaná nyní jako maják a poskytující krásný rozhled. — La C. jest původu pravděpodobně foinického, u Římanů slulo Brigantium, v středověku Coronium, r. 1598 bylo Angličany dobyto a spáleno, později opěvněno. Zde se roku 1809 uhájil angl. gen. Moore proti franc. vojsku pod vedením Soula.

Znak města
La Coruña.

Corund (maď. Korond), lázně v Sedmihradsku (od 1919 rumunské) s 3769 ob., horké solné prameny, solné doly, aragonit.

Corvallis, m. v severoamer. státě Oregon, 5725 ob., na ř. Willamette; má pobřežní dráhu, hospodářskou školu.

Corvina (zkratka pro Bibliotheca Corvina), knihovna uher. krále Matyáše Korvina (1490), sbírka asi 1000 rukopisů klasických, syrských a hebrejských spisovatelů, pověstná skvostnými vazbami a nádhernými miniaturami. Knihovna byla umístěna na hradě budínském, v 16. st. byla roznesena, částečně odnesena Turky do Cařihradu, odkud zbytky byly sultánem r. 1877 darovány universitní knihovně v Pešti. Dnes nalézají se rukopisy, pocházející z Corviny v knihovnách celé Evropy. Lit.: P. Gulyás: Knihovna krále Matyáše (maď., 1916); A. de Hevesy, La bibliotheque du roi Matthias Corvin (1924).

Coryanthes Hook., jihoamerický rod orchideí, vynikající nemnohými sice, ale velikými, silně voňavými květy.

Corydalis DC., dymnivka, rod rostlin dymnivkovitých (Fumariaceae, příb. Papaveraceae), byliny s listy útlými, troje- až pětičetnými a konečným hroznem květů, jichž jeden korunní plátek tvoří dlouhou ostruhu. Plod jest jednopouzdrá šušule, obsahující semena; asi 90 druhů, většinou v Asii a Středozemí. *C. cava* Schw. (d. dutá) má dužnaté podzemní hlízy, vespod duté, a malé purpurově červené květy. Roste v hájích po celé Evropě. Hlíz jejích bylo dříve používáno v lékařství. *C. fobacea* Pers. má květy nafialovělé, hlízy používáno v lékařství. *C. lutea* DC., květy žluté, z jižní Evropy, pěstuje se jako ozdobná květina v zahradách.

Corydalis lutea
(dymnivka žlutá).

Corylopsis Sieb. et Zucc., rod Hamamelidaceae, keře s listy podobnými liskovým a krásně žlutými květy, sestavenými v klasech s velikými, žlutými listeny; 8 druhů ve východní Asii.

Corynanthe Welw., rod mořinovitých (Rubiaceae) *C. johimbe* K. Schum., vysoký strom z trop. Afriky, v Kamerunu, poskytuje johimbovou kůru, obsahující johimbin, kterého se užívá jako afrodisiaka.

Corypha L., indický rod palm, s rovným kmenem, velikými vějířovitými listy a velikou, bohatě větvenou latou květní, která vyrůstá toliko jednou v životě palmy, po uzrání plodů vysílený strom odumírá. Šest druhů. *C. umbraculifera* L. (saryb ob., stínovník, talpat, talipot) z východoind. souostroví, má obrovské, 3—4 m široké vějířovité listy. Ve vlasti dává všestranný užitek, hlavně listy, z nichž vějíře, kryty a pletiva se připravují, i materiál k psaní (papír) dávají listy na proužky rozřezané (budhistické knihy na Ceyloně). Z dřeví kmenů dobývá se sago, dřevo různě se zužitkuje i mladé listy jako zelenina. Podobný užitek poskytuje *C. gebanga* Bl. na Jávě a *C. australis* R. Br.

Coryza (řec.), α rýma.

Coryzosan, Antirhin fortior (prof. Kutvirt), masť obsahující vedle mentholu renoforn, novokain a optochin. Používá se proti rýmě. Vydává se pouze na lékařský předpis.

Cos, *cosinus*, α trigonometrie.

Cosa (it., věc), dřívější označování neznámé veličiny v algebraických rovni-

cích, z čehož název algebry *regola della cosa*.

Cosa, v starověku m. v Etrurii, odvislé od Volci, u m., na vých. od Mons Argentarius, od r. 273 př. Kr. římská kolonie, s dobrým přístavem. Jeho zříceniny (zv. Ansidonia) u nynějšího Orbetella.

Cosbuc Gheorghe (1866—1918), slavný rumun. básník. Opěvává ve svých četných dílech život rolnický, tak ve svých Baladách a idylách (1893), Hrdinných zpěvech (1904). Svým Rozaevacem (1900) získal značný vliv na lit. život rumun. Přeložil též Sakuntalu (1897), Aeneidu (1896) a Schillerova Dona Carlose (1910).

Cosel Anna Konstanze, hrab. (1680—1765), milenka krále Augusta II. Silného. Byla ženou saského ministra Hoyma, však dala se rozvésti a byla oficiální milenkou, později morganatickou ženou Augusta II. Byla z nejkrásnějších a nejinteligentnějších žen své doby, opěvovaná hl. v lit. franc.

Coseley (kózli), město v Staffordshire (Angl.), (1921) 24.213 ob., na trati, jihových. od Wolverhamptonu; továrny, do- lování železa a uhlí.

Cosenza, it. prov. v Calabrii, 6647 km², (1921) 495.884 ob. (75 na 1 km²). — Hl. m. C., (1921) 16.859, jako obec 30.028 ob., leží 385 m n. m., na úpatí pohoří Silského, u ř. Crati, do níž se zde vlévá ř. Busento. Skládá se z části staré s úzkými uličkami a z moderně stavěné části nové. Má katedrálu s hrobkou Ludvíka z Anjou, justiční palác a je sídlem arcibiskupa C.; v starověku Consentia, bylo hl. m. Bruttia. R. 410 zemřel zde gotský král Alarich, jenž podle pověsti byl pohřben v ř. Busento. Zemětřesením bylo poškozeno roku 1638, 1783, kdy byly zničeny všechny budovy, 1854 a 1870.

Cosgrave William Thomas (* 1880), irský prezident. Zúčastnil se r. 1918 povstání Sinn-Feinů. Byl britským ministrem v r. 1917 a členem provisorní vlády irské 1920. Téhož roku zvolen prezidentem Irského svobodného státu.

Cosi fan tute (it., „tak to činí všichni“), název Mozartovy opery.

Cosimo Piero di (1462—1521), ital. malíř, žák C. Rosselliho, později Fil. Lippiho a školy milánské. Jeho obrazy vyznačují se fantastickou komposicí a pěkně provedeným pozadím. Lit.: Knapp, Piero di C. (1899).

Cosinus, pred. α spisovatele Heuffa.

Cosinus, α trigonometrie.

Cosmas, α Kosmas.

Cosmatové, jméno umělců pocházejících z různých it. rodin, zejména z rodiny Cosma, kteří byli činní v st. 12.—14.

Římě a okolí. Přidržovali se z počátku slohu antického, později gotického a zabývali se architekturou, výtvarnictvím a malířstvím. Nejceněnější díla pocházejí z doby pap. Bonifáce VIII. (1294—1303).

Cossa Francesco del (1435—1477), ital. malíř, hlavní představitel starší ferrarské školy a zakladatel školy boloňské.

Cossa Luigi (1831—1896), ital. národohospodář; od r. 1858 v Pavii profesorem národního hospodářství, propagoval národohospodářské teorie něm. a angl. Hl. díla: Guida allo studio dell' economia politica (1876), Primi elementi di economia politica (1876).

Cossa Pietro (1830—1881), ital. dramatik; jeho romantické činohry jsou poněkud realisticky zabarveny. Hl. dílo Nerone (1871).

Cossonay (-ne), okr. m. švýcar. kant. Waadt, (1920) 1120 ob., na Venoge, na trati Lausanne—Biel a C.—Pontarlier, s tovarnou na kovové kabely.

Costa Jeroným (1671—1741), architekt a malíř v Praze od r. 1736, kdy maloval fresko na stropě a hl. oltář ve hřbitovní kapli Božího těla v Hostině (u Velvar), kterou sám vystavěl.

Costa Isaak de (1798—1860), nizozemský básník a spisovatel, původem žid, přestoupil r. 1822 na křesťanství a r. 1823 uveřejnil prudký spis Bezwaren tegen den geest der eeuw. a j., jsa členem politicko-náboženské protirevolucionářské strany, vydal r. 1840 politicko-historickou báseň Vijftientwintig jaren. Jeho životopis podal Jan ten Brink.

Costa Lorenzo (1460—1535), it. malíř, povahou realista a naturalista, s malou fantasií, hlavní díla v Bologni.

Costa, Sir Michael Andrew Agnus (1804—1884), španělsko-angl. skladatel a hudebník. Narozen v Neapoli ze staré španělské rodiny. R. 1829 přišel do Anglie, po prvé vystoupil jako tenorista v Musical Festival v Birminghamu, později byl kapelníkem v Cowent-Garden (1846). R. 1871 stal se ředitelem král. Opery v Londýně.

Costa y Martinez Joaquin (1846—1911), španělský spis. a politik, psal sociologické a národohospod. spisy.

Costa-Rica (šp. „bohaté pobřeží“), středoamerický svobodný stát mezi 8°—16° 16' sev. š. a 82° 40'—84° 50' záp. d., 550 km², mezi mořem Karibským a Tichým oceánem, hraničí na sev. s Nicaraguou, na j.-v. s Panamou. Územím procházejí Kordillery směřem od s.-z. k j.-v. ve dvou horských pásmech s četnými vyhaslými (Orosí, Rincon de la Vieja, Miravalles, Tenorio), i dosud činnými

(Poás 2644 m, Irazú 3414 m, Turrialba 3325 m) sopkami. Na s.-v. straně klesá pohoří mírně k moři, kdežto j.-v. svah je velmi příkrý. Pobřeží na straně Tichého oceánu je mnohem členitější (záliv Culebraský, Nicoyský, Golfo Dulce a j.), než pobřeží vých. Horské kraje trpí častými zemetřeseními. Z řek jsou na delším úseku splavné San Juan s přítokem San Carlos a Sarapiquí (Sucio) a Río Frio. Podnebí u moře je nezdравé,

Znak Costa-Ricy.

kdežto v horách je daleko mírnější a velmi zdravé. Na vých. pobřeží přes celý rok skoro denně prší, kdežto pobřeží západní od ledna do dubna je téměř bez srážek. Květena C. podobá se v mnohém květeně Již. Ameriky. Vých. svah územím postupujícího

horstva je celý pokrytý tropickými lesy, kdežto na svazích k Tichému oceánu obrácených tropická květena začíná až těsně u moře. Zvířena, patřící k mexické části neotropické oblasti, vykazuje mnoho druhů ssauců a ptáků, též různé zajímavé druhy hmyzu. Obyvatelstvo (31. XII. 1922: 485.049 ob., 10 na 1 km²) je složeno většinou z bělochů a míšenců; na pobřeží vých. a v místech, kde se pěstují banány, převládají černši; je zde též několik tisíc Indiánů. O vzdělání obyv. pečují četné školy a universita v San José. Obyvatelstvo vedle chovu dobytka zabývá se hlavně zemědělstvím. Obchod je velmi čilý, zejména s USA. a světovou válkou valně neutrpěl. Vyvází se hlavně káva, banány, cukr, kakao, zlato a stříbro. Důležitými přístavními městy jsou Punta Arenas a Limón. Peněžní jednotkou je colón = 100 centavos. — Ústava a správa. Podle ústavy naposledy opravené r. 1903 prezident republiky volí se 43 poslanci nepřímou na 4 leta. Aktivní i pasivní právo hlasovací vyžaduje stáří 21 let. Stát je rozdělen v 7 prov.: Alajuela, Cartago, Guanacaste, Heredia, Limón, Punta Arenas, San José. Hl. m. je San José (C₂). Stálé vojsko v míru čítá nanejvýš 500 mužů, za války 5000. — Dějiny. C. byla objevena 5. října 1502 Kolumbem a nazývána Costa Rica y Castilla de Oro, r. 1561—65 byla pod vládou J. Vasqueze de Coronado, jenž roku 1563 založil Cartago (až do vyhlášení samostatnosti hl. m.). Od roku 1821—40 patřila k USA. a roku 1848 se osamostatnila. Po dlouhých vnitřních nesnázích r. 1859 spo-

jili se liberálové s cizinci, aby přivodili pád presidenta Juana Rafaela Mory. Byla pak zavedena nová ústava. T. Guardia, jsa s malými přestávkami presidentem od r. 1870—83, zavedl povinnou návštěvu školy. R. 1908 byl v Cartagu ustaven rozhodčí soud pro 5 rep., které r. 1921 založily Svaz středním států. Ve světové válce přerušila C. styky s Něm., do války však nezasáhla. Presidentem od r. 1924 dr. Ricardo Jiménez Oreamuno, od roku 1928 Cleto Gonzáles Viquez. C. vystoupila 1. ledna 1925 jako první stát ze Svazu národů. — Lit.: I. Segarra a I. Julia, Costarica (1907).

Coster Charles (1827—1879), belg. spisovatel. Teprve po jeho smrti objevené dílo Tyll Ulenspiegel a Lamm Goedzak (přel. Fr. Albert 1910, po druhé O. Hanuš 1922) jej proslavilo.

Coster Laurens Janszoon, nizozemský knihtišář, žil kolem 1440, pokládán za vynálezce knihtisku. — Lit.: Zedler G., Von C. zu Gutenberg (1921).

Coster Samuel (1579—1665), nizozemský dramatik, lékař; psal veselohry, truchlohy a alegorické hry.

Coswig, m. v Anhaltsku, 10.800 ob., sirlé lázně.

Cota Rodrigo († 1470), jeden z posledních dvorských básníků špaň. Zaručené jest od něho pouze výborný Diálogo entre el Amor y un viejo.

Cotangens, Q_3 goniometrie.

Côte (fr., kót), žebro, břeh, pahorek.

Côte 304, důležitý strategický bod v okolí Verdunu, o který bylo ve světové válce rozhořčeně bojováno v r. 1917. Byl Němci vzat 28. 6. 1917, ale později franc. armádou v bitvě od 14. 7. do 24. 8. znovu dobyt. Nedaleko známá posice Mort-Homme.

Côte 344, posice v okolí Verdunu nad Côtes de Meuse, ovládající silnici z Vacherauville do Beaumontu. Dobyta 24. 2. 1916 něm. armádou, po rozhořčených útocích, avšak získána znovu gen. Guillaumatem 22. 8. 1917. Od té doby bylo stálo v okolí tohoto bodu bojováno.

Coteau des Prairies (kotó de prérí), srážná náhorní tabule v South Dakota, Minnesota a Iowa, 500 m vys. a 80 km šir., tvoří přechod k stepní prérí pohoří missourijského a jest vhodná pro rolnictví.

Coteau du Missouri (kotó dy misuri), část sev. am. planiny, táhne se z South Dakota na sev., ve výši 600 m, asi 1200 km dlouhá, 50—180 km široká, vystupuje strmě asi 100 m nad Coteau des Prairies (Q_3); suchá, stepovitá, chudá vodou, v zimě velmi studená a zmlitaná prudký-

mi vánicemi, pro zemědělství většinou se nehodí.

Côte d'Azur, fr. Riviera, pobřeží, na němž jsou města: Cannes, Nice, Menton a Monaco.

Côte de Froide Terre, horský hřbet severových. od Verdunu. R. 1916 marně zde útočeno 5. něm. arm.

Côte d'Or, dep. ve vých. Fr., nazvaný podle stejnojmenného pohoří, 8787 km², (1921) 321.088 ob. (37 na 1 km²), hl. m. Dijon.

Côte d'Or, středohoří ve vých. Fr., dosahuje výše 636 m. Na vých. svazích rodí se světznámé víno burgundské (Q_4), od něhož pochází jméno pohoří (zlaté pahorky). Vinice zabírají 28.000 ha a dělí se ve 3 oblasti: Côte de Beaune, C. de Nuits a C. de Dijon.

Côte du Poivre (kót dy poávr), vyvýšenina 9 km sev. od Verdunu; dobytá 25.—26. února 1916 něm. vojskem, ale v prosinci 1916 znovu získána Franc.

Côte, La (kót), k švýc. kant. Waadt náležející pobřeží jez. Ženevského, na záp. od Lausanne (Q_4). Na blízkých pahorcích rodí se ohnivě víno La Côte (Q_3 vina Bordeaux).

Cotelé (fr., kot'le), vlněný rips z česané příze a nápadně silnými příčnými žebry.

Cotelpa, rod čeledi trubačovitých (Bignoniaceae), známo asi 10 druhů, jsou to rozložité stromy, opadavých listů vstřícných, srdčitých až přes 20 cm šir., velké květy jsou uspořádány v bohatých latách, jsou barvy bílé se žlutými pruhy a nachovými tečkami. Plody jsou velmi dlouhé, válcovité tobolky hnědé barvy. U nás často se pěstuje severoamerická C. bignonioides W. Zahradní formy mívají někdy listy zlatověžluté nebo žlutě skvrnitě.

Cotentin (kotanten), fr. poloostrov, vybihající do kanálu La Manche a končící mysem Cap de la Hague, část dřívější prov. Normandie, nyní část dep. Manche. Hl. m. Cherbourg.

Côtes-du-Nord (kót dy nór), dep. v s.-z. Fr., u kanálu La Manche, 7218 km², (1921) 557.824 ob. Hl. m. Saint Briec.

Côtes-Lorraines (kót loren), pohoří ve fr. dep. Meuse. R. 1916 hl. obr. fr. posice.

Cotič Viktor (* 1885), slovenský malíř, známý i u nás ze své výstavy v Ilodonně. Jest prof. kreslení v Mariboru.

Cotillon (fr.), tanec, pocházející z 18. stol. a ještě dnes dosti oblíbený, sestávající z několika figur a obyč. ke konci plesu tančený. Také papírová neb jiná ozdoba, dříve připínaná oblíbenému tanečníku od dámy při t. zv. volenkách.

Cotkytle, ves u Zábřeha na Moravě, XII. župa, 1200 ob.

Cottlareine Nikolaus (* 1875), arcibiskup řecké orth. církve v Černovicích, církev. historik.

Coton (fr.), bavlna, bavlněná látka.

Cotoneaster Med., skalník, rod růžovkvetých (Rosaceae), keře, některé druhy s vytrvalými stále zelenými listy, květy bílé neb růžové, plody červené neb černé. Asi 30 druhů v Asii, Evropě a sev. Africe C. vulgaris Lindl. (s. obecný), zdobí skály malolistými keříčky, které za plodu jsou nápadny drobnými plůdky červené barvy (Evropa, Asie). Sázi se též jako ozdobný keř. C. tomentosa Lindl., již. Evropa; C. nigra Wahlb., Evropa, Asie.

Skalník obecný;
větévka s květy;
a) květ (v průřezu),
b) plod.

Cotonnerie (fr., koton'ri), pěstování bavlny.

Cotopaxi, nejvyšší činná sopka světa, v Andech ecuadorských, jihových. od Quity, pravidelný, 5940 m vysoký kužel, s jícnem přes 800 m širokým, jest skoro ustavičně činná. Největší výbuch byl r. 1768, poslední prudký r. 1877. Hranice věčného sněhu leží v rozmezí 4630—4760 m.

Cotová kůra, kůra brazilské rostliny Drymis Winteri, hnědá, na povrchu s jamkami, uvnitř podélně pruhovaná, chutná palčivě po koření; obsahuje cotoin a slouží proti průjmům.

Cotročení (cotročení), zámek u Bukurešti.

Cotrone, okr. m. v it. prov. Catanzaro, (1921) 8761, jako obec. 11.688 ob., na trati Metapont—Reggio, s dobrým přístavem a obchodem se zemědělskými produkty.

Cotswold-Hills (khocuóld), návrší v j.-z. Anglii, dělí úvodí temžské a severnské, vrcholem Cleve-Hill dosahuje výše 326 m. Na jejich východním svahu vyvěrá Temže „Sedmi prameny“.

Cotswoldské ovce, anglického původu, mají dlouhou, hrubou vlnu.

Cotta Johann Friedrich, Freiherr C. von Cottendorff (1764—1832), slavný knihkupec něm., r. 1787 převzal řízení rodinného knihkupectví a nakladatelství Johann Georg Cotta'sche Buchhandlung, znal se s Herderem, Goethem, Schillerem, vydával četné periodické časopisy.

Cotta Johann Georg, Freiherr C. von Cottendorff, syn Friedrichův (1796—1863), řídil po smrti svého otce J. G. C. Buchhandlung, vydával vědecká a beletristická díla soudobých spisovatelů.

Cottage systém (kotič), zařízení, jímž se získá obytný dům (angl. cottage, chata, vila) do vlastnictví placením činže; také se tak nazývá stavba kasáren, nemocnic, dělnických domů v jednotlivých, malých domech.

Cottbus, C₂ Kottbus.

Cotte (kot) Robert, de (1656—1735), fr. architekt, žák Mansartův a jeho nástupce v úřadě královského architekta, od r. 1699 ředitel stavitelské akademie v Paříži. Illavní díla: sloupový v Trianonu, výzdoba chóru v chrámě Notre Dame, portál chrámu St. Roche a Charité.

Cotte, v pozdním středověku nošený mužský kabát k zapínání a nahoře k tělu přiléhající, dole rozšířená ženská sukně, později též s vlečkou (C. hardie).

Cotte d'armes (Gambeson) (franc.), vojenský kabát; široká košile bez rukávů k ochraně proti slunci, přetažená přes drátěnou košili.

Cottet Charles (* 1863), franc. malíř, žák Rollův v Paříži; se zálibou maluje scény z bretoňského selského života.

Cottius, král ligurských národností, žijících v Kottických Alpách, po podrobení se císaři Augustovi stal se jeho prefektem. Jeho synu vrácen Claudiem královský titul. Po vymření dynastie stala se země římskou provincií.

Cotton (angl.), C₂ cotton.

Cotton bagging (kotn-béging, angl.), hrubá jutovina.

Cotton weevil (kotn bol vívl, angl.), Rhynehites aequatus (lat.), zobonoska, C₂ Nosatec.

Cottrellova metoda, amer. stroj, který usazuje částičky prachu z plynu nebo páry tím způsobem, že plyny neb páry prožene mezi deskami nabitými elektrickou. Nazv. podle G. Cottrella.

Coty François, vl. jm. Francesco Gius. Spoturno (* 1874 Ajaccio), francouzský průmyslník, maj. známé továrny na vo-

Cotyledon sempervivum.

navky a senátor. Jest také politickým ředitelem deníku Figara a vydavatelem laciných bulvárních deníků (Ami du Peuple).

Cotyledon Dec., rod rostlin tučnolistých (Crassulaceae), jsou to duž-

naté byliny nebo polokře s purpurovými nebo žlutými květy, sestavené v hroznech; známo asi 100 druhů z již. Afriky, jižní Evropy, Mexika, již. Ameriky. C. orbiculata L. s červenými květy, C. sempervivum a mnohé jiné druhy, oblibilo si zahradnictví pro květinové koberce.

Coubertin Pierre, baron de (* 1862, Paříž), předseda Mezinár. výboru Olympického. Odborný spisovatel. Zjednal si velké zásluhy o organizaci olymp. her.

Coucy, mocný franc. šlechtický rod ve středověku, sahající až do konce 11. st., vymřel v 15. st. Sidlem jeho C. le Château. Jeho poslední člen, Enguerrand VII., pokoušel se kol 1375 dobýt Rakous.

Coucy Gui de, kastelán, franc. ptec milostných písní ve 12 století; složil 15 písní, zeměl na 4. křížácké výpravě 1203, stal se lrdinou románu spis. Jakemona Sakesepa.

Coudée (kúde), loket, starofranc. míra délková; v Pondichery (Přední Indie) 51·97 cm, v Senegambii 48 cm.

Coudenhove-Kalergi Richard Nicolaus, Dr. (* 1894), rak. něm. spisovatel v oboru politickém a sociologickém. Napsal: Ethik und Hyperethik (1922), Adel (1922), Apologie der Technik (1922), Pan-Europe (1923), Krise der Weltanschauung (1923).

Coudenhove Karel, hrabě (* 1855 ve Vídni, † 1913 v Solnohradě), rakouský státník, 1894 zemský pres. ve Slezsku, 1896—1911 místodržitel český; podporoval silně zájmy Němců.

Coudenhove Maxm. (* 1865 ve Vídni), bratr předešlého, 1908 zemský president ve Slezsku, 1915—1918 místodržitel v Čechách.

Coué Émile (1857—1882), franc. lékařník; zabýval se hlavně hypnotismem a sugestí.

Couche (franc., kuš), lože, lůžko, les couches slehnutí, šestinedělí, porod, fausse c., potrat.

Couk, hornicky, žíla rudy.

Coul, z něm. Zoll, stará míra délková, v některých oborech dosud používaná (tesářství), $\frac{1}{10}$ stopy (0·0325 m).

Coulage (fr.), srážka na váze zboží, zavinená obyč. delším transportem nebo pobytém ve skladišti. Odpočítává se dodatečně v účtu.

Couleur (fr.), barva; 1. ve kře v karty určitá vyvol. barva; 2. karamel, zvolna pálený cukr, rozpuštěný ve vodě a sloužící k barvení hl. v cukrářství; 3. v Německu používané označení barev různých studentských sdružení a spolků, nosících čepičky i stuhý této barvy.

Couleur au feu (franc.), ohnivá barva, dosažená určitým stupněm žaru, při výrobě hliněných nádob.

Coulin Jakub Josef (* 1770 v Praze), kreslič v kartounce bratří Porgesů.

Coulis (franc.), silná masová omáčka, moukou zhuštěná.

Coulisse, Coulissier (franc.), \odot kulisa. **Coulmanův ostrov**, východní Viktorie (Austr.), 73° již. š. a 170° vých. d., dlouhý 30 km.

Culoir (franc., kuloár), velká předsíň nebo koridor, obzvláště v divadlech, bursovích a parlamentních budovách atd. Též srážné stoupající rokle, jejíž dno jest pokryto sněhem, ledem nebo valouny.

Coulomb, jednotka elektrická, množství elektřiny, které projde během jedné vteřiny při intenzitě 1 amperu.

Coulomb Charles Augustin de (1736—1806), fr. inž., gen. inspektor škol franc. Pracoval v elektromagnetismu.

Coulombův zákon, 1788 C. objevený zákl. zákon o přitažlivé a odpudivé síle dvou elektrostatických nebo magnetických těles; podle tohoto základ. zákona jest síla, kterou se dvě stejnojmenná elektr. nebo magnet. tělesa odpuzují, nestejnojmenná přitahují, úměrná přímo jich součinu a nepřímo čtverci vzdálenosti působistě nábojů.

Coulometr, přístroj k měření intenzity elektr. proudu, hodící se hl. pro zkoušení stupnic ampérmetrů. Katodou jest buď platin. destička nebo miska, anodou stříbrná tyčinka. Elektrolytem roztok dusičnanu stříbrného (20—40%). Množství vyloučeného stříbra se zváží. \odot voltameter.

Council (kaunsil, angl.), porada, shromáždění, schůze měst. rady; cabinet c., kabinetní rada, \odot kabinet, privy c., \odot privy council.

Council Bills (angl.), směnka, kterou vydává indický úřad v Londýně na indickou vládu v Kalkutě.

Counsel (angl., zkr. z counsellor), rada, advokát, poradce; Kings c., královský rada (byl oprávněn nositi hedvábný talár).

Count (angl., khaunt), neangl. hrabě; anglický se nazývá earl (érl) a manželky obou countess.

County, hrabství ve V. Británii, okres pro správu a soudnictví; v USA. jsou C. v jednotlivých státech hlavní podřízená oddělení.

County Borough, ve Velké Británii z hrabství vyloučená města přes 50 000 ob. s vlastní správou.

County council, rada hrabství, vlastní správní orgán hrabství; členové slují C. councillors, radní, členové rady a jsou

na 3 roky volení, jich čtvrtina pak na 6 roků; počet jich řídí se podle velikosti hrabství. Členové rady volí presidenta (chairman) na rok.

County Court (angl.), zkr. C. C.; soud hrabství, asi jako náš zemský soud; v USA. shromáždění smírčích soudců.

Coup (franc.), rána, úder, bod, úhoz, směly, rychlý čin; c. d'assurance, právo prohlídky; c. de milieu, při hostinách sklenka líkeru, podněcující chuť k jídlu C_4 ; c. d'État, státní převrat.

Coupage (franc.), „řezání vína“, míšení různých druhů vín.

Coupe (franc.), řez, sejmutí (při kartách).

Coupé.

Coupé (franc., kupé), uzavřený kočár; přední oddíl poštovního vozu, oddělení ve voze žel. dráhy.

Couperin François (1668—1733), franc. hud. skladatel klavírní.

Couperus Louis (* 1863), hol. spisovatel, známý realistickými romány. Přel. Hora světla (H. Kosterka 1. r.), Osud (Jar. Kamper 1897).

Couplet (franc.), od lat. copula, kuplet, dříve v básnickém a hudebním umění spojení dvou rytmických vět v jednu slohu; nyní veselé píseň.

Coupon (franc., od couper = stříhati), ústřížek, zbytek látky, část vstupenky, jízdního lístku a p., c. státních a veřej. papírů a dividend.

Couponová daň, zdanění kuponů, týká se příjmu z úroků a dividend obligací a akcií.

Couponový rozdíl (měnový rozdíl), rozdíl mezi úroky, které se obyčejně počítají až k odstřížení kuponu, a částkou vyplacenou po odstřížení.

Coupure (franc.), rozdělování, v mincovnictví stanovení velkých a drobných mincí.

Cour (franc.), dvůr, shromáždění, schůze u dvora konané v určitých dnech, kde byly představovány osoby, schopné přijetí u dvora; ve Francii vyšší soudy, kasační a odvolací.

Courage (franc.), kuráž, odvaha, smělost; courageux, kurážný, smělý, odvažný.

Courant (franc.), proud.

Courante (franc.), st. velmi živý tanec, ve třicetvtečním taktu, it. Corrente.

Courant (Currand) Jan (1633—1680), malíř v Praze od r. 1676.

Courbet Amédée Anatole Prosper (1827—1885), francouz. admirál, vrchní velitel v Tongkingu, přinutil císaře Anamského k míru a zničil ve franc.-čínské válce 1884 Fuču. Lit.: de la Faye, Histoire de l'admiral C. (1891).

Courbet Gustave (1819—1877), franc. malíř; 1871 členem komuny, 1875 uprchl do Švýcar. Svými pracemi za hranicemi působil jako předchůdce impresionismu. Lit.: Meier-Graefe, Corot u. C. (1912).

Courbevoie (kúrbevuá), m. ve franc. depart. Seine, pol. okr. Paříž, 46.053 ob., na levém břehu Seiny.

Courcelles (kursel), 1. franc. vesnice u Met, kde byla svedena první bitva u Met (1870). — 2. Obec v belg. provincii Hennegau, okr. Charleroi, s kterýmž městem souvisí, má 17.731 ob., doly a železářství.

Cour de miracles (franc.), „Zázračný dvůr“ žebráků, kde „slepí vidí a chromí chodí“, stal se známým vylíčením v Hugově románu Notre Dame de Paris (1831) a v románu Zvoník notredamský.

Courier de Meré Paul Louis (1772—1825), franc. spis. Byl dělostřel. důstojníkem do r. 1809 a věnoval se poté literatuře. Napsal jako zásadní odpůrce král. strany četné pamflety, vynikající brill. formou, ale i prudkostí a ostroší. (Pétition aux deux Chambres, Simples discours, Pamphlet des pamphlets.) Přeložil také bezvadně Dafnis a Chloë. — Byl zavražděn.

Cournot Ant. (1801—1877), franc. matematik a filosof.

Couroupita Aubl., hrnečník (Lecythis), rod čel. Lecythidaceae; asi 10 druhů v tropické Americe. C. guianensis Aubl., původem z franc. Guyany, rozšířen i v jiných tropických oblastech; jest to statný strom, s dřevnatými, dělovým kouřem podobnými plody, které mají až 20 cm v průměru; jejich dužina, na vzduchu modrající, je jedlá. Obalů plodů se používá jako nádobek.

Cour permanente d'arbitrage (fr.), označení pro stálý rozhod. soud v Haagu.

Couroupita guianensis.

Courseulles, lázeňské místo ve franc. dep. Calvados, asi 1900 obyv., krajkové zboží, moř. rybolov, pěstování ústřic.

Courtage (fr., kurtáž), odměna, dohodné, poplatek burs. zprostředkovateli za uskutečnění burs. uzávěrky. Vyplacení c. jen tehdy odůvodněno, byl-li obchod uskutečněn. Výše tohoto dohodného jest přesně stanovena burs. předpisy a činí průměrně 1½ až 3‰ kurs. ceny. V Anglii používá se slova *brokerage*.

Courteline (kurt'lin) Georges, pseudonym franc. spisovatele G. Moineaux (* 25. května 1860 v Tours), syn humoristy Jules M. (1825—1895), psal humoresky a novely: *Les gaités de l'escadron*, 1886; *Le train de 8 h.* 47, 1888; *Messieurs les ronds-de-cuir*, 1893; *Boubouroche*, 1893, jeho hlavní dílo; dále četné komické jednoaktovky, zvl. *La paix chez soi*, 1893, a *La conversion d'Alceste*, 1905, navazující na Molièrova *Misanthropia*. — U nás byla přeložena jeho komedie *Boubouroche* Hanušem Jelínkem a hrána za režie B. Stejskalovy ve Vinohradském divadle v září 1927.

Courtenay (kurtnej), starý franc. rod, vymřel 1730; jeho předek zúčastnil se prvního křížáckého tažení a † 1149 jako zajatec sutána mosulského.

Courten's Fr. (* 1853), belgický malíř, krajinář.

Courths-Mahler Hedwig (* 1867), něm. spisov. společen. románů. Přel. do č.: *Byla láska hříchem mým* (J. Chajdovský, 1923), *Nährdelnik* (Jul. Vlasáková, 1923), *Nepožádáš manželky* (1925) a j. Souborné spisy (1924 a d.).

Courtier (franc., kurtiéé), makléř nebo zprostředkovatel, *Q* courtage.

Courtisan, fr. dvořan, c-e, *Q* kurtizana.

Courtney of Penwith, Leonard, Henry Courtney, první baron (1832—1918), britský státník, studoval v Cambridge, roku 1873 stal se prof. politického hospod. na univ. londýnské. R. 1876 zvolen do parlamentu. C. byl proti aneksi Transvaalu r. 1877 a též proti burské válce. Ostře kritisoval Gladstonovu irskou politiku.

del Courto Jan Křtitel (* 1770, Chiavenny ve Švýcarsku), měšťan a směnárník v Praze.

Courtoisie (franc.), dvornost, uhlazené chování, hlavně vůči dámám.

Courtois Jacques (1621—1675), it. malíř burgund. původu, maloval bitvy, hlavně jezdecké.

Courts jours (franc., kúr žúr), krátké dny, krátká lhůta (hl. při směnkách).

Coury-les-Bains, tur. Ildiža, láz. místo v zálivu Mramorového moře.

Couse (fr., kús), nůž na tyči, slavnostní zbraň švýcarských gardistů při dvorech. (kopinici.)

Cousin, cousine (fr.), bratranec, sestřenice; „Mon cousin“ užívali v dopisech knížatům francouští králové.

Cousin Jean (1490—1560), franc. histor. malíř a malíř skla, sochař; některá jeho díla jsou v Louvru; byl též mědirytcem.

Cousin Jean (1522—1594), syn předešl., malíř, sochař a rytec, ilustrátor knih.

Cousin-Montauban (kuzen-montoban) Charles Guill. Marie, hrabě Palikao (1796—1878), franc. gen. a státník. Vyznamenal se v Alžíru, zajav Abd-ul-Kadera. 1860 vedl výpravu proti Číně a obsadil Peking. 1870 min. voj.; nevhodnými dispoicemi přispěl k porážce u Sedanu.

Cousin Victor (1792—1867), franc. filosof a dějepisec; byl znám s Goethem, Schellingem, Jacobim a Heglem; četné překlady Platona, Proklesa a Abelarda; člen akademie, gener. insp. univers. a krátký čas též min. vyuč. Lit.: Janet, V. C. et sou oevre (1893).

Cousins Samuel (1801—1887), angl. rytec, žák Reynoldse, ryl zvláště malby Lawrence a Millaise.

Coussenmaker Edmond Henry (1805—1876), franc. hud. historik.

Coutances (kutáň), hl. m. franc. dep. Manche, 6248 ob., lež. u pobřeží, 92 m n. m., želez. uzel záp. dráhy, sídlo biskupa, katedrála z 13. stol.

Coûte que coûte (franc., kut k kut), „ať stojí, co stojí“; za každou cenu!

Coutet (kute), bordeauxské vino.

Coutume (franc.), zvyk, právo zvykové, úřední sbírka práv vzešlých z obyčeje.

Couture Thomas (1815—1879), franc. malíř, uměl spojit eleganci kreslení s půvabem barev. Měl spoustu žáků a uveřejnil *Entretiens d'atelier*.

Couvade (fr.), šestinedělí, zvyk některých amerických divokých národů, kdy muž místo ženy po porodu určitou dobu odpočívá, zatím co žena jest nucena pracovat. Muž dá se obsluhovat, jako by byl nemocen, i živiti, aby měl novou sílu k dalšímu pložení potomstva. Zvyk tento byl i u některých starých národů přísně zachováván.

Couvert (fr.), obálka, přibor.

Couverture (kuvertýr), příkrývka, obzvláště ložní; obal (knih); krycí částka peněžní.

Couveuse (fr.), umělá líheň kuřat; také přístroj se stejnoměrně udržovanou teplotou, ve které se chovají předčasně narozené nebo neduživé děti. Používá se všeobecně v porodnicích.

Covent-Garden, náměstí ve středu Londýna, tržiště ovoce, květin a zeleniny, na němž se nalézá operní divadlo téhož jména. Pův. zahrada opatství westminsterského.

Coventry, m. v Anglii, 131.200 ob., 20 kostelů, zříc. benediktin. kláštera a radnice z 15. st., má výrobu kol, uměl. zboží, hedvábných stuh a hodinek.

Covertcoat (angl., kávrkót), vlněná látka na šaty, pruhovaná nebo vzorkovaná, též znamenat z této látky ušitý kabát.

Covinnus (lat.), válečný vůz Keltů; u Římanů dvoukolový vůz bez kozlíku.

Cowboy (angl., kauboi), jméno pastýřů na západě USA.; odvážní jezdci a stopaři, ve válce proti Kubě 1898 dobrovolný jezddecký oddíl.

Cowdala Miles (1488—1569), angl. evang. kněz; studoval na cambridžské universitě a žil potom dlouhá léta v cizině. Přeložil po své biblí z latiny do angličtiny. Kniha tištěná v Curychu (1535), ale nebyl zachován žádný kompl. exemplář. R. 1551 byl jmenován evangel. biskupem v Exeteru.

Cowes (kaus), m. na sev. pobřeží ostrova Wightu, má (1921) 14.637 ob., přístav, loděnice a moř. lázně. 1 km odtud leží Osborne.

Cowley (kauli) Abraham (1618—1667), angl. lyrik a essayista, stud. v Cambridgi a Oxfordu, byl 10 let diplomatem ve Francii. Složil m. j. lat. básně *Liber plantarum* (1672), *Poemata latina* (1678).

Cowley Fathers, 1865 založená anglická duchovní společnost, zabývající se duchovní správou a výchovou i kazatelstvím.

Cowley Henry Wellesley, lord (1773—1849), angl. státník, tajemník gener. guvern. v Indii, pak správcem území naboba z Audhu, 1807 členem dolní sněmovny, později vyslancem v Madridě, ve Vídni a v Paříži.

Cowley Henry Richard Charles, hrabě Wellesley (1804—1884), syn předešl., angl. diplomat, působil m. j. v Cařihradě, po smrti otce ve Švýc., pak v Paříži; zastupoval Anglii při mír. jednáních 1856.

Cowper William (1731—1800), anglický básník, stud. práva, po časté duš. poruchy vzdal se vešej. života; přel. Homéra. Skoro úplné vydání jeho spisů vydal Southey (15 sv.).

Cowper William (1666—1709), anglický anatom a chirurg, objevitel C. žlázy a kapilárního oběhu krve u kočky.

Cowper William (* kol 1665, † 1723), angl. státník, pracoval pro spojení Anglie a Skotska, dvakrát lord-kancleř Anglie. Lit.: *Private Diary of Earl C.* (1883).

Cowperovy žlázy (cévy) (glandulae Cowperi), u samců (zvířat) po 1—4 párech na kraji močové trubice, do jejíž kožnaté části ústí; u žen t. zv. Bartholinovy nebo Duverneyovy cévy.

Cowpox, kravské neštovice, \mathcal{Q}_3 očkování.

Cox David st. (1783—1859), angl. malíř hl. akvarelů a leptů.

Cox James Maitland (* 1870), americký politik. Pracoval z počátku v tiskárně, pak se stal reportérem. V r. 1898 vydává v Cincinnati *The Dayton Daily News*. V r. 1909 byl za stranu demokratickou zvolen do parlamentu za stát Ohio, 1920 demokr. kandidát na presidentství.

Cox, Sir George William (1827—1902), angl. spis., pov. duchovní. Sp.: *Mithology of the Aryans Nations* (1870, 1882, 2 sv.) a j.

Coxa (lat.), kyčle. Coxalgie, bolesti v kyčli.

Coxie Michiel van (1497—1592), malíř patřící k nizozemské škole, který býval zván vlámským Rafaellem. Učil se u otce a Barn. van Orleya. Od něho jsou obě křídla skládacího oltáře známého jako „obraz domu svatovítského“ na Hradčanech, jehož střed (sv. Lukáš maluje obraz P. Marie) maloval Jan Gossard zvaný Jan van Mabuse. Obraz ten byl hlavním oltářem domů sv. Víta po obnově jeho vnitřku po r. 1620 až do r. 1870, kdy byl nahrazen nyníjším a dán do obrazárny Spol. vlast. přátel umění v Praze.

Coxitis, \mathcal{Q}_3 zánět kloubu kyčelního.

Coyot, amer. stepní vlk, *Canis latrans*.

Coppel Antoine (1661—1722), byl 1714 řed. akademie a prvním malířem královským.

Coppel Charles Antoine (1694—1752), malíř doby rokokové, v zámku Compiègne jeho malby.

Coppel Noël (1628—1707), franc. malíř, později řed. franc. Akademie v Římě; jeho olej. malby a fresky ve francouz. zámcích (Versailles).

C. Q., radiotelegraf. výzva: Všem!

C. Q. D., v Anglii obvyklý radiotelegr. signál lodí, nalézajících se v nebezpečí. (Come quick danger! — přijďte ihned, nebezpečí.) \mathcal{Q}_3 S. O. S.

C. R. (zkr. z franc. accusé de réception), v mezinár. telegrafii oznámení o příjmutí depeše.

Cr, 1. chem. zn. chromu, 2. zkr. currentis, běžný rek nebo měsíc, 3. zkr. úvěr, credit.

Czrabat, portretista z Berlína. Působil též v Praze kol r. 1691, kdy se stal členem cechu malířů malostranských.

Crabath, *q.* Krabat.

Crabbe George (1754—1832), anglický básník. Pracoval většinou s Edmundem Burkem a uveřejnil některé svoje básně v *The Library* (1781). Vysvěcen knězem, věnoval se v pozdějších letech úplně literatuře. Jeho nejznámější díla jsou: *The Parish Register* (1810), *Tales in verse* (1812), *Tales of the Hall* (1819).

Crack (krék), vynikající závodní kůň, na př. Derby C., s kterým stáj doufá závod vyhrát.

Craesbeeck Joos van (1605—1661), vlámský malíř, původ. pekař, byl získán pro umění Brouwerem, jehož byl epigonem.

Craig Edward Gordon (* 1872), pův. herec, později zakladatel divad. školy a propagátor mod. režie t. zv. craigismu. Působil v Německu a v Itálii. Sp.: *The art of the theatre* (1905), *On the art of the theatre* (1911), *Towards a new theatre* (1912), *Scene* (1923), *Books and theatres* (1925).

Craig Sir James (* 1871), brit. státník, člen dolní sněmovny sev. Irska, byl 1920—1921 tajemníkem admirality a jest od 1921 minist. předsedou sev. Irska.

Craiova, m. v rumun. Valachii, 51.970 ob., má četné paláce a bohaté velkostatkáře, národní divadlo, museum a průmysl (chemický, železářský, nábytkový).

Crambe L., katrán, rod rostlin z řádu křížokvětých (Cruciferae), byliny nebo polokeře, s tlustým, lysým nebo chlupatým a větvitým stonkem. Listy velké, nejčastěji peřenodílné. Květy malé, bílé sestaveny do latnatých hroznů; asi 20 druhů, nejvíce ve vých. Středozeří. C. maritima L., katrán pomorský, vytrvalá rostlina, domovem na evropských pobřežích, pěstuje se též jako zelenina, mladé výhonky připravují se jako chřest. Ve východní Evropě požívají se kořeny a mladé výhonky katránů východního C. tataria Jacq.

Crambe repetita, ohříváná kapusta (zelí); stalo se příslovím podle Juvenala: „occidit miseris crambe repetita magistros“ (opakovaná kapusta zabíjí ubohé učitele).

Cramer Johann Baptista (1771—1858), slavný hudební učitel a skladatel, přítel Haydnův a Beethovenův, žil v let. 1832—1845 v Paříži, pak v Londýně, kde také zemřel. Napsal a složil množství sonat, koncertů, variací atd., největší však jeho životní dílo je klavírní škola a etudy, které až do dnešního dne jsou průpravou každému umělci k jeho výskolení.

Cramon August, von (* 1861), něm. generál a přidělenec rak.-uh. AOK. během světové války. Sp.: *Unser österr.*

ungar. Bundesgenosse im Weltkriege (1920).

Cran, angl. míra rybní, 204½ l nevykuchaných, asi 170 l nasolených ryb; asi 700—850 kusů slanečků.

Cranach Lucas (1472—1553), malíř, mědirytec a dřevorytec, 1505 dvor. malíř kurfirsta saského Bedřicha Moudrého, který mu propůjčil erb s vlastním mal. znamením, okřídleným hadem; jeho mladší práce (do 1509), hlavně vynikají dřevorytiny, vyznač. se svěžestí, později stal se řemeslným pro nával práce. Z vel. počtu jeho prací připomíná se velký oltář v městském chrámu ve Výmaru, který dokončil jeho syn Lukáš. — Lit.: Schuchardt, L. C., *Leben und Werke* (1871) Flechsig, L. C. (1900).

Cranach Lucas (1515—1586), malíř, syn předešl. a jeho žák, působil na dřech svého otce. Jiný syn Cranachův Hans C. († 1537) rovněž pracoval v dílnách otcových.

Crane Richard (* 1882), americký diplomat. R. 1919—21 první vyslanec americký v republice československé. Napsal značný počet národohosp. statí a jest členem národohospodářského komitétu USA.

Crane Walter (1845—1915), znamenitý malíř a ilustrátor anglický, hl. dětské literatury. Jeho obrázky jsou plny poesie a originality. Pracoval též na zlepšení stavu dělnictva.

Cranmer (kren-), Tomáš († 1556), angl. reformátor, poradce Jindřicha VIII. v záležitosti jeho rozvodu, k vůli němuž byl poslán k papeži. Po otržení Anglie od Říma zasadil se o zavedení anglikánské víry.

Crannog (kreneg), umělé ostrovy, zřízené ve skotských a irských jezerech ze dřeva a kamene, jež sloužily za základ předhistorickým obydlím.

Cranz Karl Julius, RNDr. (* 1858), něm. balistik, který fotografiemi poprvé zjistil různé okolnosti, vzniklé při výstřelu. — Sp.: *Lehrbuch der Ballistik* (1910—26).

Craon, m. ve franc. dep. Mayenne, 3580 ob.; krásný zámek z 18. stol. Chov vepřového dobytka.

Craonne, m. ve franc. dep. Aisne, 33 km vých. od Soissons. Ve svět. válce středem úporných bojů. 25. 1. 1915 útokem saských vojsk dobytý výšin nad C., ale při ofenzivě 16. 4. 1917 opět získán Nivellem a Němci vytlačeni.

Craquelée (franc., krak'li), jemné trhliny v polevách hlavně čínských a japon. hliněných nádob, vznikají nestejným chlazením polevy nádob; ve vých. Asii

i v Evr. se úmyslně způsobují, aby přivodily umělecký dojem. Též jsou c. na starých olejomalbách.

Craquemart (franc., krak'már), těžký, křivý meč s jedním ostrím, který ve 14.—17. stol. nosili námořníci.

Crashaw Richard (1613—1649), angl. básník. 1644 vyloučen z církve, stal se katolíkem a později farářem na Notre Dame de Loretto. Napsal četné básně mystické (Steps to the temple 1646) a lat. Carmen Deo nostro (1652).

Crassula L. (tlustice), byliny nebo polokeře z řádu Rosales, čeledi Crassulaceae (tučnolisté), vyznačeny jsou výhradně xerofilní stavbou listů, které jsou vesměs tlusté, masité, vždy jednoduché, většinou celokrajné, květy jsou buď bílé nebo růžové; známo jest asi 120 druhů, většinou z Kapska, některé rozšířeny jsou po celém světě. C. arborescens Willd. (t. stromovitě) z již. Afriky a C. coccinea L. (t. nachová) s úhlednými, velkými libovonnými květy nachové barvy pěstují se i u nás jako ozdobné květiny.

Crassus („silný“), příjmení rodiny plebejského rodu „Liciniů“ ve star. Římě: L. Licinius (140—91 př. Kr.), nejslavnější řečník své doby, konsul, censor. — M. Licinius (114—53 př. Kr.), triumvir, byl s Pompejem a Césarem v I. triumvirátě, na polním tažení proti Parthům poražen a zavražděn.

Cráte (angl., krét), vrbový koš, v sev. Americe míra pro 20 čtvrtců broskví po 1 tuči.

Craterellus Fr., stroček, rod hub rouškatých, (Hymenomycetes), čel. plesňákovité (Thelephoraceae), má dosti veliké, tenké, slabě masité, nálevkovité plodnice. Rouško jeho povléká vnější část plodnice na slabě rozvětvených nízkých podélných vráskách. C. cornucopioides Pers., str. trubkovitý, též komínček pro černohnědou barvu klobouku zvaný. U nás v listnatých lesích hojný. Usušený a rozetřený jest výbornou kořenou přísadou do jídel.

Crati, řeka v Kalabrii (Italie), 93 km dlouhá, ústí v zálivě tarentském.

Crato, m. v j. č. brazilského státu Ceará, na úpatí Serra do Araripe, 425 m n. m., sídlo biskupa. 35.000 obyv.

Crau, La (lakró), valounovitá rovina v depart. Bouches-du-Rhône, byla zúrodněna několika zavodňovacími kanály. Vede jí dráha Arles—Marseille.

Stroček
trubkovitý.

Cravate (fr.), \mathcal{Q}_2 nákrčník.

Crawford Francis Marion (1854—1909), americký spisovatel. Narozen v Americe, ale prožil dlouhý čas v Římě a studoval později v Cambridgi a Heidelbergu. V r. 1879—80 žurnalista v Indii. Jeho nejpopulárnější práce: A. Roman Singer (1884) (popis mod. ital. života a charakteru), A Cigarette Maker's Romance (1890). Přel. Pražská čarodějka (K. Vratislav, 1912).

Crawford Mary Caroline (* 1874), americká spisovatelka, sociální americká pracovnice a autorka mnoha velmi oblíbených románů, vycházejících v různých měsíčních. Mimo ně vydala mnoho brožur, pojednávajících o životě v Americe a Anglii.

Crawford (Crauford, kraoferd) Robert (1764—1812), brit. gener., při útoku na Ciudad Rodrigo ve Španělsku zabit.

Crawford Thomas (1814—1857), amer. sochař; od něho jest jez. socha Washingtonova v Richmondu a j.

Crawford John (1783—1868), angl. orientalista a etnolog. Žil jako voj. lékař dlouhou dobu ve vých. Indii a na Javě. 1821 navštívil Koněčinu a Siam, jmenován 1823 místodržitelem v Singapore. Hl. jeho dílo: History of the Indian Archipelago (1820).

Crawl (kraul), plavecký styl. Jeho pohyby připomínají pohyby plovoucích zvířat („čuba“) a primitivů (Malajců, dětí). Záleží v střídavém protahování rukou vodou k tělu a ve zpětném pohybu paží vzduchem k místu jich nasazení do vody, před hlavu směrem v ose těla. Tělo leží klidně na prsní straně, nohy rychle a drobně kmitají. C. byl přivezen r. 1900 do Ameriky a pak do Anglie. (Bratří Cavilové.) Na Olympiádě byl plován po prvé v Londýně r. 1908. K nám se dostal po Antverpské Olympiádě 1920. Mistři c.: J. Weismüller (USA.), Arne Borg Švéd, u nás Steiner, Antoš. C. dochází všude značné oblibě pro svou rychlost, harmoničnost pohybů, jakož i jejich ekonomičnost. — C. naznak, celkem obdobný styl obyčejnému \mathcal{Q}_2 crawlu, jen poloha těla na straně bederní. Harry Hebner jím plave po prvé r. 1912 na štokholmských olymp. hrách. U nás jeho mistrem Heiling, světovým Kojas (USA).

Crayon, \mathcal{Q}_2 tužka.

Creanga Jon (1837—1889), rum. spisovatel. Autor četných povídek a pohádek. Ve svých Vzpomínkách (vyd. 1916), líčí humoristicky běh svého života.

Creaser (angl.), amer. přezdívka Mexičanů.

Crébillon Prosper Jolyot de, st. (1674—1762), franc. dramatik, autor hrůzných tragedií, proto také nazýván le terrible. Mme Pompadour jej sice vyznamenávala svojí přízní, Ludvík XV. jej jmenoval král. knihovníkem a vydal ve skvělé úpravě jeho sebrané spisy (1750), ale jeho význam jako spisovatele jest nepatrný. Největšího úspěchu docílila tragédie Rhadamiste et Zénobie (1711).

Crébillon Claude Prosper Jolyot, de, ml. (1707—1777), syn předešlého. Psal četné povídky, romány lehkého a kluzkého stylu, které ale hojně čteny (Le sophia, conte moral, 1745; Lettres athéniennes, 1771). Jeho: Oeuvres complètes vyd. 1772—79 v 7 dílech.

Crécy-en-Ponthieu (krésy syr pontié), čes. zv. Kreščák, m. ve fr. dep. Somme, sz. Amiensu. 26. srpna 1346 poražení tu na hlavu Francouzové (kr. Filip IV.) od anglíc. krále Eduarda III. Na straně Francouzů bojoval úspěšně pomocný sbor český, vedený králem Janem Lucemburským a synem jeho Karlem. Král Jan padl tu hrdinskou smrtí a králevič Karel násilím z boje vyveden.

Crédé Karl Sigismund (1819—1892), něm. gynekolog a ředitel porodnice v Berlíně. Získal si velké zásluhy v tomto oboru a uveřejnil m. j.: Klinische Vorträge über Geburtshilfe (1853—54). Vydával Monatschrift für Geburtskunde a Archiv für Gynäkologie.

Creddi Lorenzo di (1459—1537), it. malíř, spolupůlák Leonarda da Vinci a Perugina u Verrochia. Zůstal věren stylu 15. stol. a maloval jemně propracované nábož. obrazy.

Crédit, 1. úvěr, 2. v účetnictví crédit jako protějšek k debet (Q.); u nás pod jménem Dal (něm. Haben) jména věřitelů; 3. častý název franc. peněž. spol. (Crédit Lyonnais).

Crédit foncier, pozemkový úvěr, hypotekární úvěr, též ústav, poskytující pod. úvěr, hypoteční banka.

Crédit foncier de France, velká franc. hypoteční banka, zal. r. 1852.

Crédit Lyonnais, jedna z největších akc. bank franc., založ. r. 1853 v Lyoně, nyní v Paříži. Má asi 700 filiálék a vzorný bankovní archiv. Zabývá se hl. depozitními obchody.

Crédit mobilier, úvěr movitostí; úvěrní banka pro cenné papíry.

Creddner Bedřich August (* 1806), knihkupec a majitel umělec. závodu v Praze od r. 1846, majitel půjčovny knih; převzal tento závod od Boh. Haase synové.

Credo (lat., věřím), počátek apoštolského vyznání víry; třetí díl hud. mše.

Credo, quia absurdum est (lat., věřím v to, poněvadž to je nemožné), věta, připsovaná často cirk. spis. Tertulianovi (o smrti Kristově); zní však poněkud jinak: je to docela uvěřitelné, poněvadž je to nemožné.

Credo, ut intelligam (lat., věřím, abych poznal), slova arcib. Anselma z Canterbury; vyskytuje se v podob. formě již u Augusta.

Creek (angl., krík), označení pro potoky, mající vodu jen za deště, dále jejich údolí s překrásnou květenou, hlavně v záp. Sev. Americe a Australii.

Krefeld, Q. Krefeld.

Creighton Mandell (1843—1901), angl. historik, prof. cirk. dějin v Cambridgi, 1891 biskup v Peterborough a 1897 v Londýně. Napsal: The age of Elizabeth (1876), History of the papacy during the period of the Reformation (1882); Historical essays and reviews (1902); A Life and letters (1904) vydala jeho vdova.

Crémaillère (fr., kremajér), ozubený tvar zdi ve starých pevnostech.

Crème, smetana; pokrm z mléka, vajčec, cukru; v přenes. smyslu nejlepší zboží, na př.: víno; Crème de la crème (nejlepší společnost).

Cremer Jacobus Jan (1827—1880), nizozem. spisovatel. Napsal četné novely a romány ze života venkovského, které mu zjednaly zvučné jméno. Jeho Sebrané spisy Al de Werken vydány ve 12 sv. po jeho smrti (1887—88).

Cremer, Sir William Randall (1838—1908), angl. vůdce dělnický, povol. truhlář, od r. 1885 v dol. sněmovně; věnoval se mír. hnutí, 1903 obdržel Nobelovu mír. cenu, Lit.: E. Evans, Sir Randall C., his life and work (1909).

Crémieux Hector Jonathan (1828—92), franc. dramatik. Mimo četné veselohry napsal i četná libreta operní a operetní Offenbachovi a Hervéovi (Orfeus v podsvětí a j.).

Crémieux Isaac Adolphe (1796—1880), franc. politik a zakladatel Alliance Israélite Universelle (1860). Byl pov. advokátem a jako takový hájil mnoho politiků a spisovatelů opozičních. Po únorové revoluci (1848) člen prozat. vlády a min. spravedlnosti. Po převratu (4. 9. 1870) znovu ministrem spravedlnosti. Od r. 1875 senátorem. Napsal: Liberté (1869), Gouvernement de la défense nationale (1871) a En 1848 (vyd. z pozůstalosti, 1883).

Cremona (italská prov. v Lombardii), 1776 km², 357.605 obyv., hl. m. Cremona, 56.056 ob., 47 m n. m., na řece Pádú; 943 m dlouhý most, město se starobylými

hradbami a branami; má vysoké školy a obchodní komoru, sídlo biskupa, bohatý průmysl, obchod obilím a sýry. Proslulé jsou v 16. stol. v C. zhotovené housle (Amati, Guarneri a Stradivari a j.) Lit.: Robolotti, Storia di C. prima del comune (1878).

Cremor tartari, Ca vinný kámen.

Crenothrix polyspora Cohn., vláknité bakterie, často ve studniční, železo obsahující vodě. Buňky tvaru tyčinkového nebo plochých destiček, vytvářejí přímá nevětvená vlákna, pochva se stářím ztlušťuje. Cr. polyspora Cohn. je jediný, velmi rozšířený druh. V pochvách ukládají hydroxyd železa (Cr. manganifera Jaks. je pouhou fyziologickou formou, obsahující mangan). Jsou někdy příčinou poruch vodovodů, poněvadž ucpávají ve značném množství jejich roury.

Cresolin, tmavohnědá kapalina, obsahující směs těžkého dehtového oleje nebo surového kresolu s pryskyřičným mydlem. Ve vodě se těžko, v alkoholu, éteru a chloroformu dobře rozpouští. Přídavkem většího množství vody tvoří se šedožlutá emulze. Slouží jako desinfekční prostředek.

Cresosolform, desinf. prostředek, připravovaný z kresosolu a formaldehydu.

Crêpe de Chine, čínským způsobem tkaný hedvábný krep (Ca).

Crepis L., škarda, rod složnokvětých, žlutokvětě velmi rozšířené byliny s bíle ochmýřenými nažkami; známo asi 200 druhů, z nichž v Čechách přichází asi 10 druhů. C. biennis L., š. ozimá, roste na lukách, ostatní druhy hlavně v horských krajinách.

Crescendo (ital.), v hudbě vzestupné silně, hud. zn. <.

Crescentia L., rod čeledi trubcovitých (Bignoniaceae), menší stromy s velkými květy a plody, asi 5 druhů v Americe. C. cujeta L., kujeta hruboplodá, tvoří veliké plody s tvrdou dřevnatou vnější korou, zvané kalebasy, z nichž zhotovují domorodci v Jižní Americe a Záp. Indii nejrůznější předměty, jako nádob, lžice, hudební nástroje atd.

Crescentius, řím. patricijská rodina, z nichž nejznámější 1. Johannes C., Nomentanus, nazv. Patricius, † 998. Vyhnan papeže Jana XVI. jako protipapeže. Po dobytí Říma císařem popraven. — 2. Johannes, syn předešlého.

Crescentia cujeta.

ho. † 1011, vládl jako patricij v Římě, jeho úmrtím upadla sláva jeho rodu.

Crespi Daniele (1592—1630), malíř, hl. dílo cyklus fresek (život sv. Bruna).

Crespi Giovanni Battista (1567—1633), ital. malíř, studoval malířství, stavitelství a plastiku.

Crespi Giuseppe Maria (1665—1747), it. malíř leptů, vytvořil nábož. a myth. obrazy; 12 obrazů (7 svátostí) v dráždanské galerii.

Crest (angl., lat. crista), v angl. heraldice ozdoba, klenot na přilbě, často na korunce sám místo erbu.

Crestien de Troyes, mistr franc. verš. románu; básnil v l. 1160—91 na dvoře hr. Marie z Champagne a hr. Filipa z Flanders; z jeho lyr. básní jsou jen 2 zachovány. Veškeré jeho spisy vydal B. Foerster (1884—99, 4 sv.), malé vyd. v Románové bibliotéce.

Crétin, Ca kretenismus.

Cretonne, starší označení pro bavlněné látky s barvotiskem.

Creuse, 1. řeka ve stř. Francii, pramení 900 m n. m., na plateau millevasském a ústíci po toku, 235 km dl., do Vienny, přítoku Loiry. — 2. Dep. ve stř. Francii, 5600 km² s (1926) 219.150 ob., s hl. h. Guéret. Skoro polovina půdy jest zemědělská. Těž hojný chov dobytka. Průmysl nepatrný.

Creusot Le (též Creuzot), m. ve franc. dep. Saône-et-Loire, 38.396 ob., 388 m n. m., na lyonské dráze, největší metalurgické závody v Evropě (1836 Schneidrem a spol. založeny); závody jsou město samo pro sebe, mají uhelné doly, koksovny, vys. pece, ocelárny a válcovny, oddělení pro lití děl, výrobu pancéř. desek, lokomotiv, strojů, mostů, dělostř. a ženijního materiálu; v okolí kamenouhelné doly a ložiska želez. rudy. Lit.: Hennebert, Les industries du C. (1890).

Creutz Vilém van der (1628—1672), malíř v Praze od r. 1665; r. 1671 byl zvolen starším pořádku malířského na Starém městě.

Creux de Champ (kré-d'-šan), divoké seskupení skalisek v údolí pramenů ve švýc. kantonu Waadt, 1300—1370 m vys.

Crève-cœur (krev-ker), druh francouzských slepic.

Crew, lodní posádka, v námořnictvu označení určitého ročníku důstojníků, námořních kadetů atd.

Crews, Sir Charles Preston (* 1858), jihoafrický politik a generál. Roku 1899 zúčastnil se jihoafrické války, roku 1907 min. zemědělství jihoafr. vlády. Za světové války byl velitelem angl. armády

v Ném. Vých. Africe. R. 1915 povýšen na šlechtice.

Crha Jindřich (1864—1927), průmyslník v Lomnici n. P., sociální pracovník a člen mnoha pokrokových spolků.

Crha Josef (* 1875 v Nové Vsi n. P.), předseda zem. spr. výboru českého od r. 1924. Nyní členem téhož za stranu republikánskou.

Crha Václav (1836—1905), spisovatel a redaktor vládního listu moravského 1869—1872. Sp.: Deklamátor (1899), Májový sen (1862).

Cri, výkřik, zvolání; C. de guerre, válečný pokřik, heslo; dernier C., poslední moudrý novinka.

Cribbage (angl.), anglická hra v karty s úplnou hrou whistových karet, při níž se 3 nebo více po sobě jdoucích karet jedné barvy, nebo stejné figury odkládají; každý dostane 5 karet, ze zbytku se snímá; kdo má nejdříve 61 bod, vyhrává.

Cribellum (lat.), sítko; síťovitá zadní část těla u pavouků pro vyústění snovačích bradaviček.

Cricotomia, jeden způsob řezu hrtanem, při kterém je proříznuta chrustavka prstenovitá (cartilago cricoidea).

Crida, Q, krida.

Crichton James (1560), anglický učenec (nazv. „obdivuhodný“), získal si v krátké době úžasné hudeb. a vědecké znalosti, v Paříži disputoval ve 12 jazycích v různých věd. oborech; 1585 zavražděn v Mantově synem vévody, jehož byl vychovatelem.

Crijević Ilija (Cerva, Cervinus Aelius Lampridius) (1460—1526), dubrovnický humanista a básník. Sp.: Ad regem Galorum, Oda in Ragusam a j.

Crijević Ludovik (1455—1527), dubrovnický historik, který celý život ztrávil na ostrovech Jadranu, napsal historické dílo: Commentaria suorum temporum (vytištěno teprve r. 1584 ve Frankfurtě), které jedná o dějinách Dubrovníka; jest ale psáno svobodomyšlně a proto dáno r. 1734 římskou kurií na index.

Crijević Saro (Cerva Serafin) (1686—1759), dubrovnický historik, dominikánský kněz. Jeho hlavní díla: Sacra Metropolis Ragusina a Bibliotheca Ragusina.

Crkvenica (Crkvenica, Cirkvenica), jinoslov. lázeňské město na vých. pobřeží Chorv. Kvarnera, hojně Čechy vyhledávané, (1921) 5030 ob. Na blízkou se nalézají Vinodol, rom. ant. údolí, kterým protéká Vinodolka.

Crillon Louis des Balbes de Berton de (1543—1615), sl. franc. válečník, přítel a společník Jindřicha IV., který jej prohlá-

sil za prvního kapitána světa a který obdržel od vojáků čestný název: L'homme sans peur (muž bez bázně). Byl protivníkem Hugonotů.

Crime (franc.), zločin.

Crimen (lat.), vina, zločin; c. ambitus, nabytí úřadu úskokem; c. falsi, zl. padělání; c. laesae majestatis, zl. urážky veličenství; c. perduellionis, zrada; c. sacrilegii, loupež kostelní.

Crimmitschau, saské prům. m. slovan. ského původu (Křemíčov) v kraji cvikovském (Zwickau), 28.120 ob., středisko západosaského průmyslu textilního.

Crinum L. (křín), rod z Amaryllidacei (narcisovitě). Cibulovitá rostlina nese na stvolu několik velikých, nádherných a vonících květů. Více než 60 druhů, nejvíce v tropických pobřežních krajinách. C. amabile Don. na Sumatře,

Crinum amabile.

s purpurově červenými, při okrajích bílými květy. C. asiaticum L. v Indii a na Molukách, s bílými květy, roste na pobřeží ve velkém množství. C. capense Herb. (Amaryllis longifolia) na Kapu a C. scabrum Herb. v tropické Africe, s červenými květy. Poslední dvě jsou ozdobné pokojové květiny.

Crin végétal (franc., kréň-vežetel), rostlinná náhrada za koňské žíně, z rostl. vláken evropské palmy (chamaerops humilis), nejl. c. tvoří Carragata, amer. tropické cizopasně rostliny, též datlová a vějířovitá palma dává c.; používá se k plnění žíněnek a polštářů.

Criquet, Q, kriket.

Crispi Francesco (1819—1901), it. státník, advokát v Neapoli; pro účast na osvob. hnutí přešel na Sicílii, do Piemontu a do Anglie. Po návratu organizoval s Garibaldim osvobození obou Sicílií; později byl min. vnitra, min. předsedou a min. zahr. věcí; řídil osudy Itálie a provedl fin. reformu. Vydal Scritti e discorsi politici, Memorie e documenti (1911).

Crispien Artur (* 1875), soc. dem. poslanec německý. Vyučil se malířství a od r. 1906 taj. strany, později redaktorem

Clematis (plamének).

Různé druhy plaménků.

Crocus (šafrán).

Šafránové pole v Rumunsku. — 1. Čnělka, 2. cibule.

ve Stuttgartu. Za války připojil se k Nezávislým. Po listopadové revoluci stál s Blosem v čele vrttemberské vlády. R. 1920 zvolen poslancem říš. sněmu a po spojení Nezávislých se soc. demokracií (1922) člen předsednictva strany soc. dem. Napsal: Die Internationale (1919), Überflüssige Menschen (1921), Glossen eines vaterlandlosen Gesellen (1922).

Crispian, Kryšpín, komická služebnícká úloha divadelní ital. původu, uvedená na franc. jeviště Raimondem Poissonem, na př. v hlavní roli Légetaire universel od Regnarda.

Crispinus a Crispinianus, Kryšpín, křesť. svatí a mučedníci, patroni obuvníků; sami vyráběli boty a aby je mohli darovati chudým zdarma, kradli prý kůže; proto Crispinade, t. j. dobrodruží na účet jiných.

Crista (lat.), lišta, kraj, hřeben; c. sterní, hřeben prsní kosti; c. septi narium, chrupavkovitý okraj nosní přehrádky.

Cristobalit, nerost, krystal. v malých bílých osmístěnech; nalézájí se v Mexiku (San Cristóbal). Svým složením podobá se křemenu.

Cristofori Bartolomeo, také Cristofali, Cristofani (1655—1731), vynálezce pianoforta. První popis jeho nástroje vyšel pod tit. Critica musica (1711). Použil tak zv. anglické mechaniky právě tak jako Broadwood, Silbermann, Streicher.

Cristus Petrus (* kolem 1420, † 1473), nizozem. malíř, hl. dílo Pietà v brusselském muzeu.

Crithmum Tourn., rod okoličnatých s jediným druhem C. maritimum L., hojná rostlina na březích Středozemního moře, jejíž dužnatý konec lodyhy a listy přidávají se do octa na saláty.

Crivelli Carlo (1430—1450), ital. malíř, žijící v Benátkách a ve Francích. Nejdůl. jeho díla jsou v muzeu londýnském, bostonském a berlínském.

Crkva i život, nábož. populární časopis, vycházející od r. 1922 ve Skopli.

Crknica (Cirknica, Cerknica), městy v Krajině (Jugoslavie), v okr. logateckém; 5400 ob. Na j. leží polje Crknické (Lčžské), 573 m n. m., 1,9—3,8 km dlouhé, 0,7 km šir., na jehož břehu jest asi 10 vesnic. Toto jezero má tu zvl. vlastnost, že jest na jaře a na podzim napájeno říčkou C. a četnými podzemními otvory (asi 400), kterými se pak jezero v zimě a v létě vyprazdňuje. Nejznám. z těchto ponorů jsou: Rešet-Jama, Malá a Velká Karlovca, Velká a Malá Bubnarca. Voda ztrácí se i s rybami do podzemí a vytéká v údolí lublaňském jako Bystrica a Boronica. Suchého dna jezera

ního se používá jako pole. V době římské vedla tudy silnice do Podunajska a jezero nazýváno Lagus Lugens.

Crkvica, dalm. vesnice, okr. Zeta, sev. od Boky Kočorské, nejj. počet dešť. srážek v celé Evropě (4090 mm). Letoviště a klim. místo.

C. R. M., candidatus reverendi ministerii (lat.), kandidát bohosloví.

Crnadak Milivoj (* 1860), vynikající chorvatský finančník. Od r. 1897 ředitel I. Hrvatské Štedionice v Záhřebě a člen ředitel. a správ. rad četných hospodář. podniků chorvat. Konsul král. Nizozemského.

Crnagora, černohorská vysočina, jejíž nejj. bod jest Durmitor (2528), Č. Černá hora.

Crna rieka (Černá řeka), pravý přítok Vardaru v jižní Macedonii. Jeviště četných bojů ve světové válce. Č. Světová válka.

Crna ruka. Jméno to dostala skupina srbských důstojníků, kteří 29. dubna 1903 způsobili stát. převrat odstraněním krále Alexandra I. a jeho choti Dragy. Před svět. válkou utvořila se podobná organizace, jejíž heslem bylo: „Ujednjenje ili smrt“ a programem spojení všech srbských zemí. Zakladatelé této organizace byli m. j.: B. Radenković, Voj. Tankosić, Velimir Velić, Ilija Jovanović, Dimitrijević-Apis. Do politického života zasáhli přímo před svět. válkou a výsledkem jejich činnosti byl atentát na Frant. Ferdinanda v Sarajevě. R. 1917 začali opět pracovati proti následníku-vladaři Alexandrovi a min. předs. Pašičovi, které chtěli odstraniti; byli ale prozrazeni a hl. organizátoři plk. Dimitrijević-Apis, major Vulović a R. Malobabić zastřeleni v Soluni 14/6. 1918. Ostatní odsouzeni do dlouholetého vězení, po válce dostali ale milost, mimo plk. Čvrtkoviće a B. Radenkoviće, kteří zemřeli v žaláři.

Crnić-Menci Klement (* 1865), chorv. malíř a grafik. Ředitel chorv. Akademie umění a správce Strossmayerovy mal. galerie. Vynikl hl. jako znamenitý malíř mořských nálad.

Crnilović Hristifor (* 1886), srbský malíř, žijící ve Skopli, známý svými orig. národop. studiemi a náladami, Studoval v Paříži.

Crnjanski Miloš (* 1893), srbský básník a spisov. Autor zn. románu: Drevnik o Carnojeviću (1921) a sbírky básní: Lirika Itake (1920). Působil též jako žurnalista. Prof. gymn. v Bělehradě.

Crnobarac Dimitrije Dr. (1818—1872), srbský právník, byl několikrát ministrem spravedlnosti a školství. Po za-

vražední kníž. Michala Obrenoviče vypovězen a žil pak ve Vídni.

Crno brdo (maď. Feketehegy), velká obec v jihu slov. oblasti bačské, má 5780 ob., větš. maď.

Crnogorac, nejst. polit. list na Černé Hoře (1871).

Crnojevića, malá černohorská říčka, ústící do jezera Skadarského, s bohatým rybolovem.

Crnojevići, vladař. rod černohorský, proslulý četnými boji s Turky a opěvaný v nar. písních (1331—1836). Nejznámější byli: 1. Ivan C. (1465—1490), bojující hrdinně celý svůj život s tureckými vojsky. 2. Durad C. (1490—1496), jeho syn, mající největší zásluhu o staroslov. prvcitky, tištěné v tiskárně obodaké, jím zřízené. 3. Stjepan C. (1496—1498), jeho bratr, vzdal se po delších bojích Turkům, přestoupil k islamu a zemřel ve vyhnanství (v Anatolii). Rodina jeho se pak úplně poturečila a vymřela roku 1636. Lit. J. Tomić, Crnojevići i Crna Gora (1479—1528). Glas 58—62, 1900—01.

Crnovani, kočovní pastevci v Srbsku, pův. Rumuni, hnědožluté pleti, přihnědlých a černých vlasů. Nemají stálých sídel a neprovozují orby. V Thesalii říkají jim Karibizi, v Macedonii a v Bulharsku Kucovlaši nebo Karakačani. Předvádí se jim též Cincafi.

Croce Benedetto (* 1866), ital. filosof, 1920—21 min. veř. prací, žije v Neapoli; kritisoval Hegelova díla, vyd. od r. 1903 fil. časopis *La Critica*, Rivista di fil. literat. e storia, v němž hájí svých názorů. Napsal několik děl, z nichž *Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale* bylo přel. do češt. (Svět. knihovna E. Franke 1907), *Breviř estetiky* (Jos. Bartoš 1927). Lit.: Jos. Bartoš, B. C. (1927).

Croce Giovanni (1560—1609), ital. hud. sklad., mimo cirk. díla též humor. písně (*Tricla musicale*) a j.

Crocein, kyselé azové barvivo, vyráběné z aminoazobenzolu a naftoldisulfokyseliny. Jest to hnědý, ve vodě červeně rozpustný prášek, kysel. solnou hnědnoucí nebo dávající hnědou zsedlinu. Přichází v různých značkách AZ, B, 3 B a j. a slouží hl. k barvení vlny v kyselé lázni na červenou. Bavlna se barví za přídavku kamece a Glauberovy soli. Vybarvení jest dobré, stálé na světle i v prádle.

Crociata (ital., kročáta), křížácká výprava; crociati, účastníci kříž. výprav; též, název fím. dobrovolníků k osvob. Lombardie z rak. nadvlády r. 1848.

Crocus L., šafrán, rod kosatcovitých (Iridaceae); asi 80 druhů. Vyznačen jest

kulovitou, na spodu hojně kořenujícími osní hlízou, čárkovitými listy s bílým pruhem uprostřed, okvěti jest dlouze trubkovité, rozšířené ve 2 trojčetné kruhy širokých, skoro stejných listků. Hlavní rozšíření tohoto druhu jest Středozeří.

Pravý šafrán: a) zavřený květ.

C. sativus L., š. pravý, má květy bledě fialové, pěstován byl od pradáv. ných dob jako kulturní rostlina v Orientě. K získání „šafránu“ používají se z květů vyňaté žluté blizny, které se suší. Při čemž na 1 kg drogy jest potřebí nejméně 100.000 květů. Jako ozdobné rostliny pěstují se některé pozdní druhy, na př. *C. speciosus Biebert.*, z Malé Asie s temně modrými květy, z jarních druhů zvláště jihoevr. *Crocus vernus Smith.* s fialovými modrými nebo bílými květy a *Crocus luteus Lam.*, šafrán žlutý s krásnými sytě žlutými, velkými květy, původem z Malé Asie. U nás jest domácí jediný druh *C. heuffelianus Herbert.*, který roste na lesních lučinách v Krkonoších.

Crodel Jan Zikmund, malíř v Praze III. od r. 1694, kdy se stal členem pořádku malířského. † v 60 letech a pohř. v Praze 11. 4. 1713.

Crofters (z angl. croft, t. j. pozemek, patřící k domu), ve Skotsku zeměděl. dělníci, kteří od svých zaměstnavatelů dostali část půdy do nájmu.

Crochets (franc., krošé), háčkování, práce háčkované.

Croisé (franc.), křížované tkané hedv. a j. látky (kepr).

Croiset Alfred (1845—1923), fr. helenista a profesor na univ. pařížské (1898—1919). Vydal se svým bratrem Mauricem (* 1846), profesorem na Collège de France proslulou: *Histoire de la littérature grecque*.

Croisla, Le, přístav. město ve franc. dep. Loire Inférieure, asi 2400 ob., na ostrohu do atlant. oceánu; značný rybolov, solivary, mořské lázně.

Croix, La, vedoucí franc. katolický deník, vycházející v Paříži od 1883.

Croker John Wilson (1780—1857), angl. kons. politik, básník a žurnalista.

Croker Thomas Crofton (1798—1854), sběratel pověstí irských a legend; *Popular Songs of Ireland* (1839), a j.

Croll Karel (* 1800 v Drážďanech, příslušný do Teplice), malíř krajinář; v Praze od 1846—1853.

Grom., zkr. Confederación Regional Obrera Mexicana (Svaz mex. dělnictva), založ. 1919. Největší organisace mexické-
ho dělnictva, mající přes milion členů. Její vůdce Luis Morones byl za presidentství Callesova ministrem obchodu a veřej. prací.

Crome John (1768—1821), angl. malíř, nazv. Old C. na rozdíl od svého syna, krajináře Johna Berneye C. (1794—1842). Zakladatel proslulé školy Norwichské a autor četných realisticky zal. obrazů angl. krajiny; pracoval též v leptech, které vydal souborně D. Turner (1838).

Cromer, lázeňské místo na skalnatém sev. pobřeží v Norfolku (Angl.), 4228 ob.

Cromer Evelyn Baring, Earl of (1841—1917), anglo-egypt. státník. Pův. důstojníkem, později taj. vícekrátě indického lorda Northbrooka, 1877—80 člen egypt. fin. komise, 1880—83 min. financí v Indii a 1883—1907 angl. gener. konsul a vlastně regent egyptský, kdež vytvořil celou administrativu. Výborný znalec egypt. poměrů a skvělý organisátor. Napsal: *Modern Egypt* (1908) a *Abbas II.* (1915). — Lit.: Souderson, Earl of C., 1918.

Cromer Jos. Bart., malíř z Litoměřic; v Praze ok. r. 1758.

Crompton Samuel (1753—1827), angl. technik a vynálezce stroje na předání bavlny, nazv. Mule-Jenny. V Bostonu postaven mu pomník.

Cromwell Oliver (* 25. IV. 1599 v Huntingdon, † 3. IX. 1658 Londýn), protektor spoj. repub. angl., skotské a írské. Vych. v malých poměrech, přis. mřavů, stud. v Cambridgi a stal se nábož. nadšencem puritánů. Po vypuknutí obč. války mezi sněmem a král. Karlem I. vstoupil do vojska sněmu, porazil prince Ruprechta a přispěl k vítěz. nad Karlem. Reorgan. vojsko a dobyl vít. u Naseby, po kterém Karel uprchl do Skotska a odtud byl vydán angl. sněmu. C. se zmocnil krále, porazil spiklence i pomocné skotské vojsko; Karel byl 1649 popraven. V Irsku potlačil povstání a stal se v A. nejmoc. mužem; 1653 nová ústava dala C. doživotně nejvyšší státní moc jako lordu protektorovi. Námoř. války s Holandskem a Špan. rozšířily državy angl. Míru vnitřního nebylo dosaženo, pokusil se sám o to vojen. diktaturou 1655, 1657 spolu se sněmem. Nástupcem byl jeho syn Richard. — Lit.: *Letters and speeches of Oliver C.*, vydal Th. Carlyle 1845, S. R. Gardiner, *History of the great civil war 1642—49* (1886—91), *Biografie* od C. H. Firtha, F. Harrisona a j. (Q. Britanie Velká).

Cromwell Richard (1626—1712), syn předešlého, protektor 1658, vzdal se hodnosti 1659, když se sněm, svolaný důstojníky, ustavil se jako nejvyšší státní moc.

Cromwell Thomas (* kol. 1485, † 1540), angl. státník, 1523 člen sněm., 1533 kancléř st. pokladu, 1534 státní tajemník; podporoval protestantismus, 1540 hr. z Essexu, pak svržen a pro velezradu popraven.

Cron Antonín (* v Duchcově), sochař v Praze 1770.

Cron Hefman (* 1863), inženýr, předseda Ústředního spolku průmyslu cukrovského a řed. cukrov. v Dobručicích; po vykonaných studiích technických věnuje se výhr. cukrovarství.

Cron Ondřej (* v Plané u Plzně), sochař v Praze 1770.

Cronaca Simone, vl. Simone del Pollajuolo (1457—1508), it. stavitel; stavitel florent. dómu, mistr rané renesance.

Cronje Piet Arnoldus (1838—1911), bur-
ský vojevůdce; v jihoafr. válce r. 1881 velitelem burské armády a 1899 vel. burským silám v bitvě na Modder-River; r. 1900 poražen u Paardebergu, poslán na sv. Helenu jako vězeň, ale propuštěn 1902.

Cronstedt Axel Frederik (1722—1765), švédský chemik a objevitel niklu (1751). Uveřejnil jako člen Stokholmské akademie v jejích publikacích 1751—64 celou řadu odb. pojednání a r. 1758 vyšla jeho *Försök till Mineralogie*, ve které klade při třídění nerostů důraz na chem. povahu. K uctění jeho památky též nazván nerost Cronstedtit, zás. křemičitan železito-železnatý, naléz. se v Kutné Hoře a Příbrami, barvy sametově černé.

Crookes Sir William (1832—1912), angl. fysik a chemik, objevil thallium (1861); od něho známý přístroj k měření světél. síly (radiometr). Studoval hl. účinky paprsků katodových, jakož i radioakt. přeměny látek. (*Select methods in chemical analysis* — 4 vyd. 1905, *On radiant matter* — 1879.) Zabýval se přes polovinu svého života spiritalistickými projevy. Pracoval hlavně za kontroly přesných přístrojů s mediem Homem a Florence Cookovou. Hlavní jeho spis: *Spiritualism as a věda* (1898).

Crookesit, minerál barvy našedivělé, obsahující 17% thalia a 3% stříbra.

Crookesovy trubice, Q, Roentgenovy paprsky.

Crop (angl.), žně; v Sev. Am. tabákové žně; crops, sudy na tabák.

Cropacius (Kropáč) Kašpar (1530—1580). Mezi katol. básníky 16. stol. zaují-

má význ. místo. R. 1560 byl Ferdinandem I. korunován básníkem a povýšen do šlecht. stavu. Z jeho spisů: *Cunarus Christi lib. II.*, *Variorum poematum lib. IX.* a zlomek *Duces et reges Bohemiae*. Zemřel jako m. písař ve Stříbrě.

Croquet, *Q.* kriket.

Croquettes (franc., kriketky), sekané (mleté), jemné druhy masa; též bramborové c., z bramb. kaše uhnětené a na tuku smažené.

Groquis (franc.), náčrtek, skizza; *Q.* mapování.

Gros Charles (1842—1888), franc. básník. Vydal svazek básní *Le coffret de santal* (r. 1873, rozmnoženě vydání r. 1879). Kromě básnictví zabýval se studiem fyziky a mechaniky a učinil řadu geniálních objevů, kterých však nedovedl využívat. Do češt. překl. jeho verše Vrchlický (Moderní básníci francouzští).

Gross Henri Edmont, *Q.* Delacroix.

Gross Mary Ann, angl. spisovatelka, *Q.* Elliot George.

Gross Richard Assheton, viscount (1823—1914), angl. státník a politik konservat. strany. Od r. 1857 poslaneck. byl několikrát ministrem. Má zn. zásluhy o zákonodárství angl. Sp.: *Acts relating to the settlement and removal of the poor* (1853), *The general and quarter sessions of the peace* (1858).

Crossbred, vlna z angl. tučných ovcí, *Q.* Marinos.

Cross-Country (angl., krosskantri), polní běh, běh napříč polem (v lehké atlet.).

Crotalaria L., čeled. Papilionaceae (motýlčkovité), byliny nebo keře se žlutými, modrými nebo purpurovými květy, naduřelé, mnohosemenné, při dozrání pukající lusky; rod tento obsahuje asi 55 tropických druhů. C. juncea poskytuje z lodyh provazová vlákna.

Crotallus, *Q.* chřestýš.

Crotalotoxin, látka, nalézající se v hadím jedu, hlavně chřestýše a zmiji, prudce jedovatá.

Croton, *Q.* Euphorbiaceae.

Croton, levý přítok řeky Hudsonu v sev.-am. st. N. York, poskytl. městu N. Yorku většinu pitné vody.

Crotus Rubianus (vl. jm. Johannes Jäger) (1480—1539), něm. humanista a s poč. nadšený hlasatel Lutherova učení, později přistoupil k církvi katolické a r. 1531 jmenován kanovníkem v Halle. Napsal první část sl. sbírky *Epistolae obscurorum virorum*. — Lit.: Kampschulte, de J. Croto Rub. (1862).

Crotz Julius, pseud. Arn. Procházka.

Croupier (franc.), pomocník bankéřův při hře, který peníze vybírá a vyplácí.

Croupon, kůže ze hřbetu zvířat, vydláhané se používá na výrobu hmacích řemenů.

Croûtons, na másle upečené řezy bílého chleba, k obkládání pokrmů nebo do polévky.

Crow (angl., vrána), překlad staroindianského jména Absároka, ind. kmen ze skupiny Sioux (*Q.*), kdysi sídlící na j. břehu Yellowstoneu, nyní usazený v rezervacích ve státě Montana.

Crowder Enoch Herbert (* 1859), amer. generál a odborník ve vojn. otázkách právních. Získal si zásluhy o organizaci amer. armády ve světové válce.

Crowe Sir Eyre (1864—1925), angl. diplomat. Od r. 1920 st. podsekretář zahr. úřadu. R. 1914 vystoupil velice energicky proti Německu a hrál ve vypovězení války Anglii značnou úlohu.

Crowe Sir Joseph Archer (1825—1896), otec předešl., angl. malíř a uměl. spisovatel, žák Delarochův. Napsal společně s Cavalcasellem *Dějiny ital. malířství* (1864—66), *Dějiny ital. malířství v sev. Itálii* (1871). Sam mapsal biografie Tiziana, Raffaella, Botticelliho a knihu svých vzpomínek (*Reminiscences of 35 years of my life* — 1895).

Crown, koruna, angl. stříbrná mince = 5 šilinkům, 28'276 g těžká, ryz. 0.500.

Croy, belg. kníž. rodina, poch. z roku 1397.

Croydon (kreudn), m. polic. okr. londýn., 193.400 ob., s četn. vilami, oblíbené sídlo lond. obchodníků, památné chrámy, zřícenina arch. paláce, radnice a velké letiště; výroba hospodářských strojů, zvonů, látek a obuvi.

Crozatův průplav, vystavěný franc. fin. Ant. Crozatem (1655—1738) r. 1728—1738, dlouhý 42 km, spojující Sommu a Oise. V březnu r. 1918 četné boje mezi Angličany a Němci.

Crozotovy ostrovy, skupina mal. vulk. francouz. ostrovů v jihoind. oceánu, 523 km², se skalisky a 4 většími ostrovy; časté lovy tuleňů. Lit.: Drygalski, *Geographie der C.* (1928).

Crozophora, rod prýscovitých, šedozeleň chlupatá jednoleté byliny dlouze řapíkatých listů. Sedm druhů rozšířeno je od sev. Afriky až po Indii. C. tinctoria J. obsahuje ve šťávě listů a lodyh barvivo tourmesol.

Cru, značka franc. vín, ozn., z které je vinice.

Crucés, město na ostr. Kubé, prov. Santa Clara, 8.100 ob.

Crucianella L., rod čeledi Rubiaceae (mořinovitě), C. stylosa Trin. z Persie, má růžové červené květy s dlouhou

paličkovitou bliznou. Pěstuje se též u nás jako zahradní rostlina.

Cruciata, křížové tažení, \mathcal{C}_k křížácké výpravy.

Crucifix, \mathcal{C}_k krucifix.

Cruciger Kaspar, vl. jm. Kreuzinger (1504—1548), něm. repormátor a od roku 1518 prof. bohosloví ve Vittenberku, pocházející z české rodiny, která se pro viru musela vystěhovat. Pomáhal Lutherovi při překladu bible.

Crudell Tommaso (1703—1745), it. básník. Byl jedním z prvních ital. zednářů a zemřel jako oběť inkvisice. Napsal: *Rime* (1746) a *Rime e prose*, které vyd. r. 1805.

Crudus (lat.), surový, nezpracovaný; hl. při slitkách zlatých a stříbrných, které nejsou ještě prosty příměsí. *Opak purus*.

Crudy Daniel (* 26. X. 1735 ve Zvoleni, † 18. XII. 1815 v Bratislavě), ev. superintendent a spisovatel. Vydal několik latinských spisů a v knihovně bratislavského lycea jsou jeho rukopisy ceněného díla o církevním právu v Uhrách, k němuž sbíral královská nařízení po církevních archívech. Jsou to: *Collectio B. Resolutionum, intimationum, libellorum, supplicarum etc. v 9 svazcích* a *Jus ecclesiasticum consuetudinarium evangelicorum a. et. h. confessionis in Hungaria ve 3 svazcích*.

Crüger Johann (1598—1662), prot. hud. skladatel církevní. Složil četné kostelní zpěvy, které se ještě dnes zpívají a vydal je ve sbírce: *Neues vollkömml. Gesangbuch augs. Konfession* (1640).

Crugerius, též Kruger Jiří (1608—71), jesuita a č. dějepisec. Jeho díla nejsou však úplná a dosti nekriticky vypravená. (*Sacri pulveres*, 1667, které doplnil Balbín.) Zanechal mnoho svých spisů v rukopisech.

Cruckshank George (1792—1878), angl. malíř, grafik a karikaturista. Stal se slavným svými polit. karikaturami, provedenými leptem a dřevorytem, které vydal souborně (3.000 listů). Od r. 1835 vydával *Comic Almanac*. Z jeho dalších prací jmenujeme *Life of Falstaff* (1858 s textem od Brougha). Ke konci svého života maluje genové obrazy.

Cruralis arteria (lat.), sáhevní tepna, c. vena, s. žíla, c. nervus, s. nerv.

Crus, \mathcal{C}_k třmínek.

Crusca, zkrác. *Accademia della C.*, spolek it. učenců, založ. Grazzinim ve Florenci r. 1582. Vyd. *Vocabolario degli Accademici della C.* (1612, 1623, 1691, 1729—38, 1863—1925). C. započala svoji činnost vydáním *Danteovy Divina Commedia* (1595).

Crusoe Robinson, hrdina románu (*Life and Strange Surprising Adventures of R. C., of York Mariner*) od Daniele Defoesa (\mathcal{C}_k), vyšlého r. 1719. Použil vypravování škotského námořníka Alexandra Selkirka (Selcraig 1676—1721), který, nepohodnuv se se svým kapitánem, byl z trestu vysazen na ostrov Juan Fernandez v Tichém oceánu a teprve po 4 letech vysvobozen. Román tento, doplněný různými smyšlenými podrobnostmi, měl obrovský úspěch. Byl přeložen do 30 různých jazyků a vyšel v nesčetných vydáních; také mnoho napodobenin bylo podle tohoto vzoru napsáno, t. zv. robinsonád. Lit.: H. C. Hutschins, R. C. and its Printing (1925).

Crusta (lat.), kůra, strup, c. petrosa, zubní plomba.

Crustacea, \mathcal{C}_k korýši.

Cruz (lat.), kříž; procesí, před nímž je nesen kříž; v přenes. smyslu: muka, trápení; též jméno souhvězdí.

Cruz Juana Inés de la (1651—1695), špan. amer. básnířka; vstoupila do kláštera, kde žila pro vědy a básnické umění; sbírka jejích *Obras* vyšla 1714 (3 sv.).

Cruz Ramon de la, Cano y Oledilla (1731—1795), špan. div. básník, napsal 300 div. her, z nichž některé vynikají skvostným humorem; od něho první špan. překlad Shakespearova *Hamleta*.

Cruz San Juan de la (1542—1591), špan. básník a spisovatel; reform. řád Karmelitánů, 1674 za svatého prohlášen; ze spisů: *Výstup na horu Karmel*, *Tmavá noc duše* a j.

Cruzada, dávká papežem uložená Španělsku a Portugalci ve prospěch koruny na potírání nevěřících; též soudní dvůr, vymáhající tuto dávkou.

Cruzado (Cruzado nebo Crusade), portugalský zlatý peníz z 15. st.; též stříbrné mince (později zv. „Pinto“).

Crvanj planina, vsočina v Hercegovině, stoupající až do 2020 m, vých. od Mostaru. Přes tuto planinu vede cesta z Nevesinje do Ulogu.

Crvenka, jihosl. obec v Bačce, na průplavu krále Petra, 8850 ob. Zemědělství.

Crvljivica, vsočina mezi ř. Uncem, Unou a Sanem, dostupující výše 1971 m. (Nejvyšší bod Klekovača.)

Crwth, také Crowth, Crotta, latinsky Chrotta, jeden z nejstarších strun. nástrojů keltického původu, o němž se již r. 609 po Kr. zmiňuje Venantius Fortunatus. Používali ho s oblibou bardové. Svým tvarem upomíná na řeckou lyru. Používala se v kelt. krajích Velké Británie až do 19. století.

Cryptocarya R. Br. (Caryodaphne Nees), ind. a am. druh vavřínovitého stromu; *C. moschata* Mart., v Brasílii, dává amer. muškátové ořechy. *C. obovata* R. Br. (austral. smokvoň), užitkové dříví.

Cryptogram, α , kryptogram.

Cryptomeria Don., rod jehličnatých s jediným druhem *C. japonica* Don. (japonský cedr), jest stihlý, vždy zelený strom, pyramidálního vzrůstu, roste v horských lesích Japonska a Číny. Do Evropy byl přivezen 1842 a činný s ním pokusy aklimatisovat jej v evropských lesích, neboť poskytuje výborné dřevo, ale snáší špatné chladné podnebí a pěstuje se jen v teplejších polohách spíše jako ozdobný strom.

Cryptomeria.

Cryzewski Titus, mod. spis. polský a red. čas. Formišci (od r. 1919) v Krakově.

Cs, chem. zn. pro α , cesium.

C. S., zkratka pro Christian Science (α), křesťanská věda, spol. pro pěstování metafysiky.

C. S. I., zkr. pro Companion of the Star of Indian, člen řádu indické hvězdy.

Csáky (Čáky), starý panský rod maďarský, který hrál v dějinách uherských významnou úlohu.

Csáky Albin, hr. (* 1841), maď. státník. R. 1888—94 ministr vyučování a prosadil r. 1890 zákon, kterým se děti nutí v mateřských školách učit maďarsky. 1900—1906 a 1910 prezident magn. sněmovny.

Csáky Matouš Trenčinský († 1318), zn. pod jménem Matouš Čák, byl palatinem a pánem Slovenska. α , Čák M.

Csap, α , Čop.

Csárda, kréma na uh. pustě.

Csárdás, α , čardáš.

Csausik Jos. (1798—1857), malíř podobizen a oltářních obrazů z Levoče. Maloval ve vých. Slovensku (Rim. Sobota, Rožňava, Košice a j.).

Csepel (Č.), úrodný ostrov dunajský s velkým zimním přístavem, pod Budapeští, 48 km dlouhý, 4—75 km široký, 330 km², 38.988 ob., 11 obcí, vinařství a ovocnářství, hl. místo Ráckeve.

Csernoch (Černoch) Jan (1852), arcibiskup v Ostrihomě, rodem sice Slovák ze Skalice, ale úplně se odrodil. Od roku 1914 kardinálem.

Csokonay Vítěz Mihály (1773—1805), sl. maď. básník. Od r. 1794 prof. poetiky v Debrecíně. Bohatá řeč a skvělé verše jsou přednostmi jeho díla. Težil vydání z lidové poesie a založil tak maď. národní lyriku. Jeho Sebrané spisy vydal pův. r. 1813 Márton, r. 1924 (3 díly) vyšlo nové krit. vydání. Jeho životopis napsali: Th. Szana (1869) a J. Haraszti (1880).

Csorba, α , Štrba.

CSSR, Congregatio Sanctissimi Redemptoris (lat.), náh. bratrstvo Nejsv. Spasitele, α , Redemptoristé.

c. t., cum tempore, po studentsku s akademickou čtvrtí, t. j. o $\frac{1}{4}$ hod. později.

Ct., zkr. pro sev. am. stát Connecticut.

Ct. v chemii značka celtia (α).

Ctenomys, hraboš.

Ctenophora, žebernaťka.

Ctibor Drnovský z Drnovic, α , Drnovský.

Ctibor Ignát, pseud. Arn. Procházky.

Ctibor Jan (* 1853, † 27. 5. 1925), škol. rada; napsal: Obchodní arithmetika (1890), O číslech neuplných v kupecké arithmetice (1901), O měně korunové a j.

Ctibor Jan Jaroslav, písař knih městských a mědirytec v Praze ok. r. 1661, kdy ryl mapu Čech.

Ctibor Jan Kbelský, tiskař český. Tiskl v Praze 1619—1621. Zemřel v Perné 1635, kde si zřídil tiskárnu. Vydal kancionál a postillu.

Ctibor Josef (1826—1893), prof. nábož. v Táboře. Sp.: Katolické učení (1863), Liturgika (1863).

Ctiněves, ves v Č. pod horou Řípem v okrese roudnickém, 560 ob. Podle pověsti pochován zde praotec Čech.

Ctirad, α , divčí válka.

cts, zkratka pro centimes.

Cu, cuprum, chem. zn. mědi (α).

Cuarda, délková míra, v Chile 127-119 m, v Argent. 129-9 m, v Paraguay 90 m, v Kolumbii 80 m; též polní míra: v Paraguay 80 a, v Uruguay 73 a; v jihoamer. městech označení pro skup. domů, ohraničenou se 4 stran ulicemi.

Cuarta, dutá míra, v Chile 888 l, v Paraguay 075 l, v Portugalsku 345 l; v Kolumbii délk. míra 20 cm.

Cuartilla, dutá míra, v Ecuadoru 054 l.

Cuartillo, dříve španěl. míra na obilí 1156 l, v Chile 202 l, v Costarice 417 l (pro kávu 25 l); španěl. dutá míra 05 l, v Mexiku 0456 l.

Cuarta, dutá míra v Ecuadoru 4035 l; do r. 1850 španěl. měděná mince.

Cuatro, dř. půl peso v Bolívii; stříbrná drobná mince.

Cubebae, Fructus Cubebae, kubely jsou plody pepře kubebového (C_4).

Cuba, C_4 Kuba.

Cubiculum (lat.), ložnice, hrobka v katakombách.

Cubitus (lat.), loket (C_4). Také starořímská délková míra, od lokte až ke konci str. prstu = $1\frac{1}{2}$ římské stopy, t. j. 0,444 m.

Cubr Simeon, malíř v Praze a starší novoměst. pořádku mal. R. 1650 protestoval s jinými proti zničení Rejskova baldachýnu v týnském chrámě.

Cucagna, masopustní slavnost lidová v Neapoli v XVI. a XVII. st., při níž byl lid na králův účet hoštěn. Jídlo, hlavně uzenice, pověšeny byly na vysokých pyramidách, jichž dřevo bylo silně namastěné, aby bylo kluzké, a kdo se vyšplhal nahoru, mohl si vzít, co unesl. Také umělá sopka vrhala jídla, jež lid za jásoů a smíchů chytal. Tyto slavnosti daly se i ve Francii. Albero de c., franc. má de cocagne, je oloupaný a namydlý strom, na jehož vrcholu jsou zavěšena jídla a lahůdky pro toho, kdo naň vyšplhá.

Cucubalus, C_4 Sileneae.

Cucujidae, druh brouků, C_4 Silvanus surinamensis.

Cucullus (lat.), kápě, kutna; C. non facit monachum, pořekadlo: kutna nedělá mnicha.

Cucumis L., dýně, rod tykvovitých (Cucurbitaceae), asi 30 druhů, po zemi se plazící nebo pomocí jednoduchých úponků se pnoucí byliny se žlutými květy. Nejznámější druh jest C. sativus L., okurka, původem snad z Himalaje, pěstována v Řecku již v 6. st. př. Kr.; u nás od středověku, plody jsou známé zelené, v zralosti žluté bobule (okurky) různé velikosti u různých pěstěných odrůd a plemen. U nás zvláště v jižní Moravě pěstují se okurky i na vývoz (znojemské okurky). Dále C. melo L., meloun obecný, původem z Indie, dostal se přes Persii do Evropy, pěstuje se pro velké kulaté nebo podlouhlé plody v přecetných odrůdách. Zralá dužina plodů jest cukernatá, velmi chutná.

Cucurbita L. (tykev), americký rod Cucurbitaceí (tykvovitě) s asi 10 druhů; jsou to byliny s hluboce zvonkovitou, nepřilíší rozeklanou korunou květní, s mnohovětými úponkami. Nejrozšířenější druh Cucurbita Pepo L., tykev obecná, amerického původu, pěstuje se dnes skoro po celém světě v mírném pásmu. Vyniká velkou rozmanitostí plodů od plůdků velikosti jablka až do

ohromných centnýřových koulí. Mnoho plemen se pěstuje pro ozdobu, velkoploché tykve se připravují jako zelenina a zavarují se též do cukru.

Cúdař (soudce), staročeský úředník, který převzal soudní agendu kastelánovu (C_4 hradecké zřízení). Úřad tento povstává patrně v době Vladislava II. (12. stol.).

Cudlin Karel (* 1891 v Divišově, okr. Benešov). vojn. ital. leg. pluku čsl. 33, rota 1.; na rozvědce dostal se do zajetí rakouského a byl 16. VI. 1918 v Píavou popraven. Jeho tělesné ostatky slavnostně převezeny 24. IV. 1921 do Prahy a uloženy na hřbitově olšanském.

Cúdy (soudy), staročeské soudy krajské, vyvinuvší se ze C_4 zřízení hradeckého. Na Moravě jsou to soudy vzniklé ze starých soudů jednotlivých údelů; byly rozděleny na oddělení vyšší a nižší. Ve Slezsku soudily c. pouze polské šlechtice, kdežto příslušníci národnosti německé náleželi k soudům dvorským. C. vznikly v dobách husitských jednak konkurencí soudů zemských, jednak tím, že šlechta nabyla soudnictví nad svými poddanými (exempce).

Cue (kjú), vzkvétající středisko rozsáhlého zlatonosného pole munchisonského v Záp. Australii, mající asi 1000 ob.

Cuernavaca, hl. m. mexického státu Morelos, ležící 1540 m n. m. s 7120 ob. Významná jest katedrála a palác cortesův.

Cuervo Ruffino José (1844—1911), španělsko-americký učenec, rodák z republ. Kolumbie. Autor četných prací z oboru lingvistiky španělské v Novém světě.

Cueva (Cojba), vymřelý kult. národ jihoamer. na pobřeží zálivu Urabá až k Rio Chagres.

Cueva Juan de la (* 1550, † po 1609), špaň. básník, náležel k zakladatelům nár. dramatu; přetvořil úplně divadlo; jeho dram. význam je větší než básnický. Jeho Tragedias y comedia vyšly ve sbírce Bibliófilos Españoles (1917).

Cugnot Nicolas Jos. (1725—1824), franc. inženýr a vynálezce parního vozu (1770). Jeho model jest vystaven v Conservatoire des arts et métiers v Paříži.

Cui (Kjuj) Cesar Antonovič (1835—1918), ruský hud. skladatel, prof. pivnostní techniky na petrohr. inženýrské akademii a generál. Jako hudebník byl žákem Moniuszkovým a Balakirevovým. Složil četné suity, komorní díla a opery.

Cuirasse (franc.), C_4 kyrys, krunýř.

Cuivre jaune, slitina, obsahující mimo měď ještě určité množství zinku.

Cujacius, vlastně Jacques Cujas nebo Cujaus (1522—1590), franc. právník, vyučoval v Cahors, Bourges, Valencii a v Paříži; podal zevrubný výklad řím. práva. Sám vydal všechny spisy v Opera priora v 5 sv., po jeho smrti vydány jeho přednášky, Opera posthuma.

Culus regio, ejus religio (latinsky), v Augurském náb. míru a ve Vestfálském míru stanovená zásada, že panovník určuje náboženství svého lidu; po prohlášení náb. svobody 1815 tato věta odpadla.

Cukerin, $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$, sacharin.

Cukerní výroba v Československu. Podle úř. dat statist. byla v kampani 1929—1930 v naší republice cukrovkou oseta plocha 227.258 ha proti 250.475 ha v roce 1928—29, byl tedy osev o 9·27% menší. Sklizeň cukrovky dosáhla výše 55½ mil. q a zmenšila se proti sklizni v r. 1928—29, která činila 59½ mil. q, o 7·28%. Tento schodek v nejvyšší míře zavinilo Slovensko, které vykazuje o 20% menší sklizeň. Cukerní produkce dosahuje tedy v kampani 1929—30: 10·40 mil. q surového cukru, o 200.000 q méně než v roce předešl.

Cukerní výroba v Evropě. V kampani 1929—30 oseta cukrovkou v 15 evropských státech plocha v celkové výměře 1.357.688 ha proti 1.401.056 ha v roce předešlém, tedy o 3·1% méně. Množství cukrovky, spracované z této osevné plochy, činí 33 mil. tun, ze kterých vyrobeno 5.482.774 tun v hodnotě suroviny proti 5.302.450 tun v roce předešlém. Je tudíž při menší výměře osevné plochy výroba o 3·4% větší než v r. 1928—29. Největší vzrůst výroby je zaznamenán v Polsku a Německu.

Cukerní výroba a spotřeba světová. V kampani 1929—30 odhaduje se světová produkce na 27.695.000 tun suroviny, o 3·27% méně než v roce předešlém. Současně konstatováno, že v r. 1928 se spotřebovalo na celém světě 26.747.000 tun cukru proti 25.897.000 tun v roce předešlém, tedy o 3·27% více; z toho připadlo na USA. 5.811.000 tun proti 5.543.000 v roce předešlém.

Cukić Kosta, dr. (1826—1879), znam. fin. odborník srbský, který jako fin. ministr získal velké zásluhy o národní a fin. hospodářství srbské. Byl původně prof. národ. hospodářství, pozd. vyslancem ve Vídni.

Cukmantl (Zuckmantel), ves v Č., polit. a soudní okres Teplice-Sanov, 3538 obyv. (z toho 1096 čl.). Chemická továrna a válcovna. Sklářský průmysl.

Cukmantl (Zuckmantel), m. a soudní okres ve Slezsku, polit. okres Frývaldov, 4113 ob. něm. (1921). Okr. soud, celnice, vodolázebný ústav. Továrna na hedvábi a bavlněné zboží, továrna na nitě. Zříceniny hradu Edelsteinu a opuštěné zlaté doly.

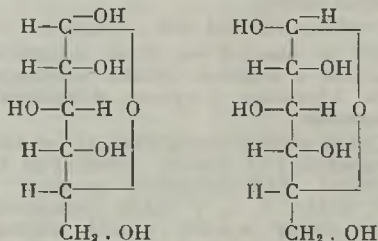
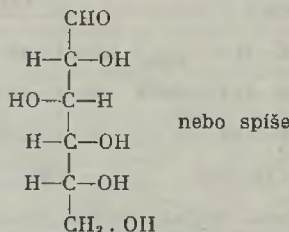
Cukr. Cukry náleží do skupiny uhlohydrátů neboli glycidů. Uhlohydráty, které se rozpouštějí ve vodě a chutnají více nebo méně sladce, nazýváme cukry. Uhlohydráty (glycidy) jsou bezdusíkaté organické sloučeniny, které jsou chemicky složením podobné cukru hroznovému (glukose) a ovocnému (fruktose), nebo které se hydrolytickým štěpením přeměňují v takové látky. Dělíme je v jednoduché uhlohydráty (glycidy) neboli monosacharidy (jako jsou glukosa a fruktosa) a ve složené uhlohydráty (glycidy) neboli polysacharidy (těž holo-sacharidy). Monasacharidy (těž glykosy) mají zpravidla obecný vzorec $\text{C}_n\text{H}_{2n}\text{O}_n$ a tvoří homologickou řadu:

Diosa je známa jen jediná (glykolosa = glykolaldehyd $\begin{array}{c} \text{COH} \\ | \\ \text{CH}_2\text{OH} \end{array}$), počínaje trio-

sami (glycerosy), odpovídá však každému vzorci několik isomerů (glykos), které se liší uspořádáním vodíkových atomů a skupin OH v prostoru neboli t. zv. konfigurací. Jde tu tedy o t. zv. stereoisomerii, a to i stereoisomerii optickou (jež souvisí s otáčivostí roviny polarizovaného světla i jiné isomerie. Uhlohydráty složené, polysacharidy, se odvozují ze dvou nebo více molekul jednoduchých (monosacharidů) odnětím jedné nebo více molekul vody, obecně z n molekul monosacharidů ztrátou $(n-1)$ molekul vody. Podle toho je lišíme v disacharidy, vzniklé ze dvou molekul monosacharidů, trisacharidy ze tří molekul, tetrasacharidy ze čtyř, nebo v polysacharidy (těž polyglykosidy) v užším slova smyslu. Tyto polysacharidy přecházejí zase „hydrolysi“, působenou zředěnými kyselinami nebo některými enzymy v tyto jednoduché monosacharidy. Z monosacharidů (glykos) jsou nejdůležitější pentosy a hexosy. Některé z těchto monosacharidů jeví charakteristické reakce aldehydů (aldosy), jiné charakteristické reakce ketonů (ketosy). K aldotetrosám $\text{C}_4\text{H}_8\text{O}_4$ náleží: d-erythrosa, l-erythrosa, d-threosa, ke ketotetrosám erythrolosa. Aldehydických pentos (aldo-

pentos $C_5H_{10}O_5$) je možných osm a všechny jsou známy. V přírodě se vyskytují nejčastěji l-arabinosa a d-xylosa; d-a-l značí, že tu jde o stereoisomery, otáčející rovinu světla polarisovaného buď vpravo (d), nebo vlevo (l), nebo o souvislost s příslušné otáčivým glycerinaldehydem: l-arabinosa je v rostlinstvu hojně rozšířena ve tvaru polysacharidů, arabanů ($C_5H_8O_4$)_n. Přípravuje se hydrolysí (t. j. působením zředěných kyselin) za tepla na gumy arabskou, třešňovou ap., d-xylosa (cukr dřevný) se vyskyt. v rostlinstvu též ve způsobě polysacharidů xylánů (rovněž ($C_5H_8O_4$)_n) hojných ve zdřevnatělých buňkách. Příprav. se hydrolysí dřevné gumy, která se získává vyluhováním bukových dřtin zředěným louhem sodným, nebo přímo hydrolysí obilné slámy. Další, většinou umělé připravené aldopentosa, jsou: d-arabinosa, l-xylosa, d-ribosa, l-ribosa, d-lyxosa, l-lyxosa. Methylpentosa ($C_5H_{12}O_6$) jsou pentosy, v nichž je jeden vodíkový atom zastoupen methylovou skupinou CH_3 . Možných aldehydických methylpentos je celkem 16, z nichž je však známo toliko 8. V přírodě nejrozšířenější jsou: l-rhamnosa, která je součástí mnohých rostlinných heteroglykosidů (t. j. glykosidů, jež obsahují vedle složky cukerné také složky necukerné), jako jsou kvercitrin, xanthorhamnin, hesperidin, konvolvulin, a dále l-fukosa, jež se vyskytuje ve tvaru jakéhosi polysacharidu v některých mořských chalužích. Ostatní aldehydické methylpentosy jsou: rhodeosa (= d-fukosa), isorhodeosa, chinovosa, d-rhamnosa, epirhamnosa, epirhodeosa, epifukosa. Pentosy ani methylpentosy nejsou schopny lihového kvašení. Hexosa ($C_6H_{12}O_6$). Možných aldohexos je 16 a skoro všechny jsou známy. V přírodě se z nich vyskytují hlavně d-glukosa, d-mannosa a d-galaktosa, ostatní byly připraveny uměle: d-glukosa (cukr hroznový) se vyskytuje volná ve vinných hroznech a v jiných sladkých plodech rostlinných, obvykle pohromadě s ketohexosou fruktosou. Také v jiných částech rostlin (v listech, lodyze, kořenu) ji nacházíme. Vyskytuje se i v živočišstvu (v krevním seru zvířat i člověka, v moči lidské atd.). Ve formě vázané tvoří nejobvyklejší složku disacharidů, trisacharidů, polysacharidů (škrobů, glykogenu, celulos), dále hojného počtu heteroglykosidů. Přípravuje se nejsnáze hydrolysí zřed. kys. roztoku disacharidu sacharosy (cukru třtinového). Technicky se vyrábí podobným způsobem ze škrobu. Škrob se zhydrolysuje zahříváním s 1/2% ní

kyselinou sírovou na 120° C v kotlích pod tlakem. Když zcukernil, vysráží se kyselina sírová vápnem (ve formě $CaSO_4$), získaný roztok se odbarví spodem a zahustí ke krystalisaci. Při krystalisaci se vylučuje buď bezvodá, nebo s jednou molekulou krystalové vody $C_6H_{12}O_6 \cdot H_2O$. Zahřívána nad 200° C černá (karamel). Vlivem kvasnic resp. v nich obsaženého enzymu zymasy podléhá snadno alkoholickému kvašení, působením mléčných kvasidel kvašení mléčnému, při němž vzniká kys. mléčná. Její konfigurace je:

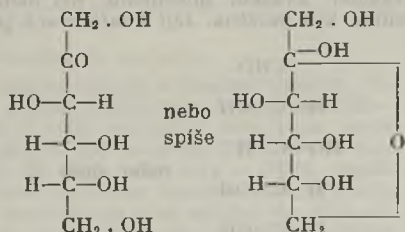

α-modifikace.

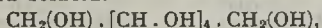
β-modifikace.

d-mannosa se vyskytuje v rostlinstvu v polyglykosidech mannanech, k nimž náleží také t. zv. mannocelulosy, rezervní látky, obsažené v mnohých semenech. d-galaktosa je jednou z cukerných složek disacharidu laktosy (cukru mléčného), trisacharidu rafinosy, tetrasacharidu stachyosy, jakož i polyglykosidů galaktanů a některých heteroglykosidů. Ostatní aldohexosy jsou: l-glukosa, l-mannosa, l-galaktosa, d- a l-gulosa, d- a l-idosa, d- a l-talosa, d-allosa a d-altrosa. — Možných ketohexos je osm, z nichž je známo šest. Z nich je nejdůležitější d-fruktosa (též levulosa, cukr ovocný). Vyskytuje se vedle d-glukosy ve sladkém ovoci, je vedle glukosy součástí medu a je dále složkou četných polysacharidů (cukru třtinového, inulinu, atd.). Přípravuje se hydrolysí roztoků cukru třtinového (sacharosy); ze vzniklé směsi d-glukosy a d-fruktosy, t. zv. cukru invertního, srazí

se fruktosa vápnem ve formě těžko rozpustného alkoholátu (fruktosátu vápenatého), který se pak rozloží kyslíkem uhlíčitým. Ještě pohodlnější je hydrolyse polyglykosidu inulinu, obsaženého v hlízách jiřinek, kořenech čekanky a pod. Krystaluje nesnadněji než glukosa a její vodný roztok, ačkoli ji označujeme písmenkou d- (pro souvislost s d-glukosou), otáčí silně vlevo. Kvasnicemi se zkvašuje velmi snadno. Její konfigurační vzorec je:

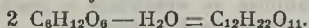
l-sorbosa vzniká oxydací (působenou sorbosovými bakteriemi) výšmocného alkoholu sorbitu:

který je obsažen ve šťávě jeřabinové, jablekové a třešňové. Ostatní ketohexosy jsou: l-fruktosa, d-sorbosa, d-tagatosa a l-tagatosa.

Cukry složené (hologlykosidy) se štěpí hydrolytickými činidly (zředěnými kyselinami, hydrolytickými enzymy) ve své složky, t. j. v cukry jednoduché. Tyto složky souvisí v nich vazbami ...C—O—C...

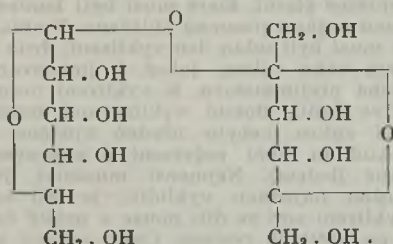
Nejdůležitější disacharidy (diglykosidy) se odvozují od hexos:

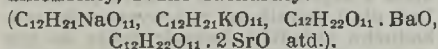
Některé z nich (sacharosa, laktosa a trehalosa) se vyskytují v přírodě, jiné byly připraveny uměle. Dělíme je v disacharidy redukující a neredukující podle toho, redukují-li či-li nic Fehlingův roztok (alkalický roztok vinnanu alkalického a síranu měďnatého) a amoniakální roztoky solí stříbrných. K disacharidům redukujícím náleží tyto: Maltosa (cukr sladový, $\text{C}_{12}\text{H}_{22}\text{O}_{11}$) vzniká hydrolysí škrobu působením diastatických enzymů, které jsou obsaženy v rozmanitých ústrojích rostlinných i živočišných, jako jsou diastasa (amylasa) v klíčících zrnech obilovin (ječmene, slad), ptyalin ve slinách lidských atd. Připravuje se tak, že se škrobový maz zčukerní výluhem sladu při 57–60° C, kapalina se zfiltruje, odpaří na hustý sirup, z něhož se maltosa vyjme alkoholem a vycistí překrystalo-

váním. Je méně sladká než cukr třtinový (sacharosa). Otáčí vpravo. Zředěnými kyselinami i enzymem maltasou se hydrolysuje ve dvě molekuly glukosy. Kvasnicemi a enzymem zymasou podléhá lihovému kvašení. — Laktosa (cukr mléčný) je obsažena v mléce všech ssavců (od 3–8%). Vyrábí se odpařováním do krystalisace syrovátky kravského mléka, která zbývá po jeho zpracování na máslo a sýr, a čistí se překrystalováním z vodného roztoku. Krystaluje snadno a obvykle s 1 mol. vody $\text{C}_{12}\text{H}_{22}\text{O}_{11} \cdot \text{H}_2\text{O}$. Chutná mnohem méně sladce než sacharosa, na jazyku působí dojem pisku. Otáčí vpravo. Zředěnými kyselinami se hydrolysuje v 1 molekulu d-glukosy a 1 mol. d-galaktosy. Pivními kvasnicemi a enzymem zymasou nekvasí, některé schizomycety (bakterie) ji zkvašují v ethylalkohol a kys. mléčnou (výroba kumysu a kefiru). — Melibiosa vzniká částečnou hydrolysí trisacharidu rafinosy zředěnými kyselinami nebo některými kvasnicemi. Sama se rozpadá hydrolysí v d-glukosu a d-galaktosu. Kvasí alkoholicky jen působením spodních kvasnic, jež obsahují k tomu potřebný enzym melibiasu. Ostatní redukující disacharidy jsou: geniobiosa (štěpící se hydrolysí ve 2 molekuly glukosy, nazývaná dříve isomaltosou), celobiosa (vznikající rozkladem celulosy anhydridem octovým a štěpící se rovněž ve 2 mol. glukosy) a turanosa, (která se štěpí v glukosu a fruktosu). K disacharidům neredukujícím náleží především sacharosa (cukr třtinový nebo řepový, $\text{C}_{12}\text{H}_{22}\text{O}_{11}$), obvyklé naše sladidlo. Je v rostlinstvu velmi rozšířena, jsouc zpravidla doprovázena glukosou a fruktosou. Hromadí se v lodyhách, kořenech, plodech, listech i květech. Šťáva zralé třtiny cukrové obsahuje jí 14–26%, řepa cukrová až 20%, plody ananasu 11%, švestky 9.5%, melouny 8%, banány 5%, jablka od 0.5 do 6% atd. Výrobou sacharosy z třtiny i řepy cukrové se zabývá průmysl cukrovarský. Chemicky čistou sacharosou lze připravit z nejčistšího prodejného cukru, rafinády, tak, že její roztok, nasycený za chladu a zfiltrovaný, sražíme stejným objemem 96%ního alkoholu. Má chut příjemně sladkou, sladší než glukosa. Roztavíme-li ji, ztuhne ve sklovitou hmotu, která časem zase krystaluje. Rozpouští se dobře ve vodě i ve vodném lihu. Otáčí vpravo slaběji než glukosa. Zahříváme-li ji nad bod tání, hnědne a přechází v karamel (pálený cukr), kterým se barví likéry a jiné potraviny. Kyselinami se snadno štěpí („invertuje“) ve směs glukosy a

fruktosy („invertní cukr“), která otáčí vlevo (nastává tu inverze otáčivosti). Inverzi sacharosy působí také jeden z enzymů, obsažených v kvasnicích, invertasy, který je asi příčinou zkvasitelnosti sacharosy kvasnicemi. Sacharosa sama totiž nekvasí, podléhá však lihovému kvašení, je-li zinvertována. Působí-li kvasnice na roztok sacharosy, nastává nejprve vlivem invertasy inverze a potom vlivem zymasy zkvašení. Kvasnice, které neobsahují invertasy, nezkrasují sacharosu. Neredukuje Fehlingova roztoku ani amoniakálního roztoku silní stříbrných. Její strukturální vzorec je:

Jako sloučenina o mnoha funkcích alkoholických poskytuje se zásadami jakési alkoholáty, zvané sacharáty:

Posléze uvedený, distroncium sacharát, vzniká působením hydroxydu strontrati $\text{Sr}(\text{OH})_2$ za horka na roztoky sacharosy a na něm se zakládá t. zv. stronciánová metoda, kterou se melasa v cukrovaroch zbavuje zbývající v ní sacharosy. Trehalos je hojně rozšířena v houbách a štěpí se hydrolyzí ve dvě molekuly glukosy.

Trisacharidy (triglykosidy) se částečnou hydrolyzí štěpí v 1 molekulu některého monosacharidu a 1 molekulu příslušného disacharidu, úplnou hydrolyzí se však přeměňují ve 3 molekuly monosacharidu, nejčastěji hexos, proto jim přísluší vzorec:

K úplné jejich hydrolysi bývá zpravidla třeba dvou enzymů. Některé z nich redukují Fehlingův roztok, jiné nikoli. K trisacharidům redukujícím náleží mannotriosa (která se štěpí ve dvě molekuly d-galaktosy a 1 molekulu d-glukosy), rhamninosa (štěpící se v 1 molekulu d-galaktosy a 2 molekuly l-rhamnosy; nekvasí), a proclosa (vznikající vedle celobiosy rozkladem celulosy anhydridem kys. octové). Nejdůležitější z tri-

sacharidů neredukujících (a ze všech trisacharidů vůbec) je rafinosa. Je obsažena na př. v manně eukalyptové, v semenech bavlníkových a v malém množství také v cukrové řepě. Při výrobě řepového cukru hromadí se rafinosa v melasách, hlavně těch, které zbývají po odstraňování sacharosy stronciánovou metodou. Krystaluje z vodných roztoků s 5 mol. krystalové vody ($\text{C}_{18}\text{H}_{32}\text{O}_{16} \cdot 5\text{H}_2\text{O}$), rozpouští se snadno ve vodě, a za tepla i ve zřed. alkoholu, nechutná sladce, otáčí silně vpravo. Opatrnou hydrolysí zřed. kyselinami nebo enzymem invertasou se štěpí v 1 mol. d-fruktosy a v melibiosu, úplnou hydrolysí se rozpadá v d-fruktosu, d-glukosu a d-galaktosu. Enzymem emulsinem se štěpí v d-galaktosu a sacharosu. Vrchní kvasnice ji enzymem invertasou nejprve rozštěpí v melibiosu a d-fruktosu, z nichž zkrasí toliko fruktosu. Kvasnice spodní ji zkrasují úplně (obsahující enzymy invertasy a melibiasu). — Další trisacharidy jsou melizitosa (která se vyskytuje v modřínové manně a štěpí se v 1 mol. d-glukosy a v turanosu, jež poskytuje dalším štěpením d-glukosu a d-fruktosu) a genciánosa (štěpící se nejprve v d-fruktosu a genciobiosu, potom v d-fruktosu a 2 mol. d-glukosy).

Tetrasacharid je znám jediný, totiž stachyosa, obsažená v hlízách čisticе hliznatého (*Stachys tuberosa*) a v manně jasanové. Úplnou hydrolysí zředěnými kyselinami se štěpí v 1 mol. d-fruktosy, 1 mol. d-glukosy a 2 mol. d-galaktosy. Kvasí jen částečně (zkvasuje z ní toliko složka fruktosová).

Cukr ze třtiny cukrové byl již v pradávných dobách znám v Indii a Číně; odtud přišel do Arabie (arabské sukar, v sankritu sakura = cukr). Arabští lékaři používali ho jako léku. Staří Řekové a od nich Římané znali jej též. Znalost cukru v ostatní Evropě rozšířena byla po výpravách křižáckých. Pěstění cukrové třtiny a tím i výroba cukru přešly postupem doby z Arabie do Egypta, pak do jižních Španěl, odtud na Madeiru a na Kanárské ostrovy. Koncem 15. století přichází cukrová třtina na ostrov Haiti do San Dominga, odkudž se vyváželo do Evropy cukru nejvíce; teprve značně později převládla ve výrobě a vývozu cukru Kuba. Počátkem 16. století dostala se cukrová třtina do Brazílie. Do zemí českých, jmenovitě do Prahy, byl dovážen cukr z Kanárských ostrovů, z Malty a Brazílie. Podle původu byl označován jmény „kanari“ neb „kanali“, „melys“ (= čistý), „thomas“ a

„pryžli“; podle vzhledu byl černý, bílý a prašný; v jakosti byl „feyn“ i „rafinat“. Prodával se v homolích a „modrých papírcích“. Tento zámořský cukr byl jako jiné vzácné koření drahý, protože naši předkové sladili všeobecně medem. Centněr tohoto cukru stál v Čechách v době od r. 1490 do 1530 průměrně 18 kop (1 kopa = šestizlatovému dukátu). Za tuto cenu koupili by se tehdy 3 voli nebo 5 krav. V polovici 16. století býval cukr levnější; centněr stál 20 až 40 rýnských zlatých (to byla cena 2 volů); v roce 1593 byl zase dražší; centněr černého cukru byl v Praze ceněn 23 kopami. (Winter: Kulturní obraz č. měst, str. 555, I.). V Evropě zaniklo během času pěstění cukrové třtiny, kdysi velmi značné, nadobro a bylo v době nejnovější zase zavedeno ve Španělsku. Rostoucí potřeba sladidla, vyvolaná hl. pitím kávy, jakož i čaje a čokolády, zavádala v Evropě podnět ke zkoumání domácích rostlin, které by ve větším množství obsahovaly cukr. R. 1747 objevil berlínský lékárník Marggraf takovou rostlinu v řepě cukrové (buráku); leč teprve nástupce jeho, berlínský fysik a chemik Frant. Achard objev prakticky využítkoval a založil r. 1801 u Vratislavi vzornou továrnu na cukr, načež hned roku následujícího (1802) byl zřízen v Čechách první cukrovar. Kontinentální systém Napoleonův zamezil dovoz třtinového cukru do pevniny evropské, následkem toho cukru byl nedostatek, čímž byla i rozšířena výroba cukru řepového. Po zrušení kontinentální uzavěry výroba řepového cukru, která již zapustila silné kořeny, technicky se neustále zdokonaluje; zároveň kultura cukrovky se zlepšuje a cukr řepový jakostí vyrovnává se cukru třtinovému. Nastává konkurenční zápas mezi oběma na světovém trhu a země, vyrábějící řepový cukr, soutěží svého cukru podporují zvláštními výhodami; zápas po mnohých desetiletích končí vítězstvím cukru řepového. Dnes tvoří cukr řepový $\frac{3}{4}$ světového obchodu cukerního.

Daň z cukru je nepřímá daň spotřební. Upravena jest zákony z 20. června 1888 č. 97 ř. z., uherský zák. č. l. L/1883, pak čís. nař. ze dne 17. července 1899 č. 120 ř. z.; uh. zák. č. XVII/1899 a dalšími zákony č. 26/1903; 472/1919; 91/1920; 219/1922; 260/1923 a 98/1926 jako daň podle hotového výrobku. Předmětem daně je všeliký cukr, který dojde se ze suroviny nebo ze zbytku dřívější výroby, tedy řepový cukr a všechny cukr stejného druhu (cukr třtinový), v každém stavu čistoty,

vyjímaje syrup, nezpůsobilý k lidskému požívání (melasa). Daň činí za 100 kg čistě váhy u cukru řepového 184 Kč; u cukru ze škrobu bramborového 30 Kč a u cukru jiného 50 Kč. Daň je zpravidla splatná v momentu, kdy cukr přechází z cukrovaru nebo ze svobodného skladiště do volného obchodu. Skladiště cukerní jsou dvojí: veřejná a soukromá, obě povoluje za určitých podmínek ministerstvo financí. Vykližení poplatných cukerních výrobků nebo i k lidskému požívání nezpůsobilého a tudíž daně prostého syru z továrny nebo ze svobodného skladiště prohlašuje zákon za poplatné řízení, které musí býti kontrolnímu orgánu písemně ohlášeno. V ohlášce musí býti udán den vyklizení, druh a čistá váha cukru, jakož i jmenována osoba přejímatelova. K vyklizení nesmí dříve dojiti, dokud vyklizované množství cukru nebylo úředně zjištěno a dokud tu není potvrzení o zapravení daně (boleta). Nejmenší množství, jež možno najednou vykliditi, je 500 kg. Vykližení smí se diti pouze v určitý čas a po určitých cestách. Cukr, určený ke spotřebě podnikatelově nebo jeho zaměstnanců uvnitř ohrazení cukrovaru smí býti taktéž teprve po předběžném oznámení a zapravení daně do bytů přenesen. Daň platí podnikatel cukrovaru nebo svobodného skladiště hotově; může se mu však podle určitých zajišťovacích zásad povolit úvěr, který je nyní vyměřen na 2 měsíce. Na průkaz zdanění musí býti obaly cukerních výrobků ještě před vyklizením opatřeny úředními známkami, jež dodává finanční správa a jež musí býti upevněny tak, aby bez jejich porušení nemohly býti obaly (bedny a p.) otevřeny. Obaly musí býti dále opatřeny známkami živnostenskými, registrovanými pro každou továrnu. Pokud cukr do volného obchodu nepřejde, je dovoleno za určitých kontrolních opatření převážeti cukr z cukrovaru do cukrovaru, zejména ze surovaru za účelem rafinace do rafinerií, nebo průběžně do svobodných skladišť k dočasnému uložení. Bez zapravení daně může se vykliditi cukr z cukrovaru nebo ze svobodných skladišť k vývozu za celní hranici anebo na zvláštní úřední povolení po předchozí denaturaci ke krmení dobytka a včel, k výrobě apretur nebo k získání výrobků k lidskému požívání nezpůsobilých (glycerinových mýdel, papíru, cukerních kulérů). K zamezení defraudace daně z cukru, zejména odvážení nezdaněného cukru má zákon řadu předpisů, které dosti značně omezují výrobu.

Cukrovary, vyrábějící cukr řepový, musí být co do výstavby určitým způsobem zařízeny a určitým způsobem ohrazeny, je stanovena určitá vzdálenost budov uvnitř a zevnitř ohrazení a přípustnost určitého počtu vchodů; cukrovary jsou podrobeny stálému úřednímu dozoru, který vykonávají technicky vzdělaní finanční úředníci, jež sledují celkový technický provoz; jim k ruce jsou dani úředníci a zřízení finanční stráže, kteří střeží továrnu zevně. Podnikatel cukrovaru, nežli se počne s výrobou, musí finančnímu úřadu předložit podrobný popis cukrovaru, seznam přístrojů, popis postupu výroby, oznámení doby pracovní, musí oznámiti správce a osoby, určené k podávání zpráv finančním orgánům a oznámiti započetí práce. Za výroby musí vyšetřiti svým personálem váhu hotových výrobků, oznámiti počátek odvažování kontrolními orgány a vésti předepsané zápisníky.

Výroba cukru, Technická výroba omezuje se mimo cukrovku a třtinu cukrovou na javor cukernatý (v sev. Americe) a sorgum. Výroba cukru v cukrovarech dělí se podstatně na výrobu cukru surového a bílého v rafinaci. — a) V. c. surového, řepného. Řepa přejímá se v cukrovaru podle cukrnatosti, váží se a uskládňuje buď na nádvoří, buď do řepníku nebo do krechtů, z nichž dopravuje se do pračky, aby se z hlíny vyprala. To děje se povozy, vozíky sklápovacími nebo vodním splavem. Vypraná řepa přijde do řezaček, kde rozkrouhá se na řízky, a těmito plní se difuzéry, kterých bývá pravid. 16. V difuzérech při teplotě 75—80° C vyluhují se řízky, kterým se odebírá cukr a z difuzérů odpouští se již šťáva cukerná, která se zahrřívá a mísí s vápenným mlékem v saturačních nádobách, do kterých vhání se saturační plyn z vápenky a šťáva se saturuje, až její alkalita klesne na 0.1% CaO. Vysaturovaná šťáva se cedí na kalolisech. Saturace opakuje se s touto šťávou po druhé s vápnem na alkalitu 0.01% CaO a po třetí bez vápna, vždy v jiných nádobách saturačních a konečně ve třetí saturaci se zahrře do varu. Zavarená šťáva se cedí a v tělesech odpařovacích pod vzduchoprázdnotou zhušťuje na řídký cyrob, t. zv. šťávu těžkou, která se vypouští vhnání do zohřívacích nádob a cedí. Pak vtéká do nádrží jiných, z nichž táhne se těžká šťáva na vakuum, a zde varí na zrno a nyní nazývá se cukrovinou, která se na odstředivých mlýncích rozděljuje v cukr, buď surový nebo delším mlýnkováním a krytím bílý, a v syrob druhý

nebo zelený. Cukr je již takto dostatečně zpracován, aby se dal do skladů a obchodu. Syrob zelený se svaří v hustější a nechá se v železných nádobách krystalisovati. Vykrytalizovaná masa se opět mlýnkuje a dostane se cukr druhý (zadní) a syrob třetí. Tento třetí syrob se zpracuje buď jako druhý, nebo podobí se osmoze na osmognech, kteráž práce provádí se ke konci kampaně neb až po kampani. Po osmoze zavaří se šťáva a mlýnkuje na třetí cukr a čtvrtý syrob, který se znovu osmozuje, zavaří a mlýnkuje na čtvrtý cukr a pátý syrob jakožto melasu, nebo ještě dále na pátý cukr a melasu. Melasa jde do obchodu a voda z osmozy se v cukrovaru využívá. — b) Rafinace suroviny nazývají se veškeré úkony, jichž jest potřeba, aby se cukerná surovina přeměnila v čistý, bílý cukr. Mimo to zahrnuje též práci obchodní úpravy cukru podle tvaru a vkusu konsumentů jako homole, kostky, krystal, pilé, segmenty, konkasé, moučky, kandis atd. Surový cukr je zabarven žlutě až hnědě syrobem. Syrob se vyloučí ze zrna cukerného t. zv. afinací (probělování) a dostane se výrobek: afináda, který je již skorem čistý cukr, ovšem barvy se slabým odstínem do šedožluta a má ještě slabý zápach řepový. Poslední zbytky látek organických a anorganických odstraňují se filtrací přes kostní uhlí (spodium). Jiné prostředky nahrazující spodium, jsou v nové době karborafin, norit a pod. Aby se mohla afináda zpracovati na filtrech spodiových, rozpouští se a roztok její nazýváme: bílý klér. Tento se zprvu mechanicky zcezuje, čímž zachytí se mechanické nečistoty, někdy se i před mech. filtrací síří. Kostní uhlí pohlcuje anorganické i organické nečistoty, hlavně barviva, zápach řepový a dostane se čistý, skoro bezbarvý rafinádní klér. Tento se zahusťuje do krystalisace a zavařuje na I. rafinádní cukrovinu, při čemž dbá se toho, aby dostalo se určité velikosti zrna pro různé druhy zboží. Svařená cukrovina se zanášá do michadel (na krystal. moučku, na kostky, pilé) nebo do plnicích pánví pro výrobu litého zboží (lité kostky, homole). Matečný syrob cukrovin se mlýnkuje na odstředivkách a zbylý syrob na povrchu zrna se vytlačí probělováním (líkrem nebo parou a vodou). Syrob z I. rafinádní cukroviny se znovu filtruje, dostane se II. bílý klér, z něhož varí se II. bílá cukrovina pro výrobu krystalu a pilé. Někdy pracuje se ještě III. bílý klér ze syrobu II. bílé cukroviny. Z III. bílého kléru vyrobí se toliko bílé zboží

nebo krystal již druhotř. známky. Poslední rafinádni syroby se svářejí s odpadky afinace na t. zv. syrobový cukr, z jehož odtoku se získá svářením zadinová cukrovina, která po několika denní krystalisaci v pohybu a mlýnkováním dává zadinový cukr a melasu. Syrobový a zadinový cukr se afinují a přidávají se I. nebo II. kléru. Melasa jest poslední výrobek rafinerie, z něhož nelze více získati cukr obvyklým svářením a krystalisací. — Lit.: Chem. Technologie čsl. chem. společnosti, svazek II., Praha, 1929.

Cukr invertní, směs stejných dílů cukru škrobového (glukosy) a cukru ovocného (fruktosy). Vyrábí se rozkladem cukru třtinového zředěnými kyselinami vinnou nebo citronovou, a přichází do obchodu obyčejně v podobě syrobu invertního. Jest to čirý, bezbarvý až nažloutlý roztok, chuti medové. Slouží k výrobě cukrovinek, zavařování ovoce, slazení likérů a hlavně jako náhražka za med. T. zv. umělý med jest směsí invertního cukru, medu a vonných látek. Tekutá rafináda jest roztok sacharosy invertované jen asi do 50%.

Cukr mléčný, laktosa, jest složený cukr (disacharid) $C_{12}H_{22}O_{11}$. Vyrábí se ze sladké syrovátky mléčné, která se nejprve odpařuje do houštky syrobu a nechá pak vykřystalovat. Nečistý cukr se pak znovu rozpouští, čistí se spodiem, pak znovu se zahodí a nechá vykřystalovat. Do obchodu přichází buď v podobě nažloutlého krystal. prášku nebo v podobě velkých krystalů na niti nebo tyčinkách. Ve vodě se dosti špatně rozpouští (1 d. cukru v 6 d. studené nebo ve 2.5 d. horké vody). Jest chuti slabě sladké. V alkoholu, éteru a chloroformu se nerozpouští. Užívá se ho v lékařství a hl. ke slazení dětského mléka. Bývá porušován nejčastěji cukrem třtin., škrobem, sádrou a pod.

Cukr ovocný, fruktosa, levulosa, jest jednoduchý cukr (monosacharid čili glykosa) složení $C_6H_{12}O_6$. Vyskytuje se spolu s cukrem ovocným v ovoci, v medu, syrobu invertním a j. Vyrábí se obyčejně hydrolysou některých polyglykosidů, na př. sacharosy nebo inulinu. Sacharosa se zředěnými kyselinami rozloží na směs glukosy a fruktosy, z níž odstraníme fruktosu vápnem ve formě nerozpustné soli, kterou pak rozložíme kyslíčkem uhlíčitým. Ještě lépe hodí se k výrobě inulin, obsažený ve hlizách jirfinek a v kořeni čekanky, který se rozkládá jen na fruktosu. Z alkoholického roztoku krystaluje c. ovocný v jemných jehličkách, sladké chuti. Slouží v lékařství jako sladidlo.

Cukr sladový, maltosa, jest složitý cukr a to disacharid (diglykosid), složení $C_{12}H_{22}O_{11}$, obsažený hlavně ve sladu. Tvoří se ze škrobu působením enzymu diastasy, který vzniká při klíčení obilí. Lze jej vyrobiti, působíme-li na maz škrobový diastasou (sladovým výluhem) asi při teplotě 60° C. Škrob se rozloží na maltosu, jež se zavaří, zfiltruje přes plachtu a zahustí (na syrob), z něhož pak využijeme maltosu alkoholem. Z alkoholického roztoku vykřystaluje maltosa v podobě drobných jehliček. Tvoří bílé, jemné, sladce chutnající krystalky, ve vodě rozpustné. Optická otáčivost činí +137°. Jest součástí sladu, sladového extraktu (t. zv. sladinu při výrobě piva). Kvasnicemi se zkvašuje na lih a kyslíčkem uhlíčitým. Zředěnými kyselinami za tepla se rozkládá ve 2 mol. glukosy (cukru škrobového). Podobně působí i enzym maltasa.

Cukr škrobový (hroznový, dextrosa, glukosa), nachází se spolu s cukrem ovocným v ovoci, v t. zv. cukru invertním a jest obsažen v moči při cukrovce. Vzniká rozkladem složitých cukrů a heteroglykosidů zřed. kyselinami. Čistá glukosa připravuje se ze šťávy vinných hroznů, jež se neutralisuje křídou a odbarví živočišným uhlím. Průmyslově vyrábí se ze škrobu bramborového nebo kukuřičného (v Americe), který se rozkládá v uzavřených kotlích při 120° C za přísady zřed. kyseliny sírové. Pak se neutralisuje uhlíčeným vápenatým nebo barnatým, odbarví spodiem a odpařuje ve vakuu až ke krystalisaci. Tuhá krystalická hmota se plní přímo do beden (t. zv. cukr bednový), nebo se krystaly v odstředivce zbaví vody, vykryjí methylalkoholem a znovu překrystalují. Dávají pak čistý cukr škrobový. Čistá glukosa jest jednoduchý cukr (monosacharid čili glykosa) a to hexosa, složení $C_6H_{12}O_6$. Přichází v podobě krystalického prášku nebo nepravidelných tvrdých kousků specifické váhy 1.5384, b. t. 80 až 86° C (krystal. s 1 mol. vody). Jest chuti sladké, ve vodě a v zředěném alkoholu se snadno rozpouští, v koncentrovaném alkoholu jest skoro nerozpustná. Vodný roztok jest opticky činný a to pravotočivý ($\alpha_D = +52.5^\circ$), proto se nazývá také dextrosa. Škrobový cukr, v obchodě přicházející, obsahuje obyčejně ještě dextriny. Nejvíce dextrinů obsahuje t. zv. syrob škrobový, který se často vyrábí místo cukru škrobového. Cukru i syrobu škrobového používá se hlavně při výrobě cukrovinek, k slazení likérů, místo cukru třtinového do ovocných konserv, syrobů

a marmelád. V ČSR. bylo v období 1927—1928 vyrobeno v 10 závodech 11.174 q cukru a 66.078 q syrobu škrobového, vedle 1.990 q denaturovaného škrobového cukru. Největší počet závodů jest na Českomoravské vysočině.

Cukr třtinový, sacharosa ($C_{12}H_{22}O_{11}$), látka chemicky úplně shodná s cukrem řep., vyrábí se ze šťávy třtiny cukrové (*saccharum officin.* Q_3), v jichž stéblech se nalézá cukr (12—18%). Pěstuje se hl. v tropech.

Cukr v moči (glykosurie), přicházející při úpravě cukrové, je cukr hroznový (glykosa). V některých případech vyměšuje se močí cukr mléčný (laktosurie), zřídka pentosa (pentosurie).

Cukrkandi, Q_4 kandis.

Cukrová úplavice, cukrovka, Q_4 diabetes melitus.

Cukrovka, Q_4 řepa cukrová.

Cukštejn, zámek u Nových Hradů v okr. kaplickém, dosud zachovalý, vystavěný ku konci 15. st. vladky z Michnic. 1620 prodán hr. Buquoyovi, který ho připojil k panství novohradskému.

Cul de Paris, t. zv. „honzík“, u dámských šatů, vzadu polštářek v pasu.

Cul de lampe, ornamentální nebo jiná ozdoba v knihách zakončující kapitulu nebo knihu.

Culex, Q_3 komár.

Culleus (lat.), u Římanů velký kožený měch na tekutiny, obilí; též dutá míra = 20 amfor, 525·2 l.

Cullinan, diamantové pole v Již. Africe, vých. od Pretorie; 12.000 ob., z toho asi 2000 bělochů. V t. zv. Premier-Diamond-Mine nalezen r. 1905 proslulý kámen Cullinan, vážící 3025 karátů (622 g). Q_4 diamant.

Culloden, pustá planina ve Skotsku (v hrabství Inverneském), kde 16. dubna 1746 v krutém boji poraženi Skotové ved. princem Karlem Eduardem vládním vojskem, čímž ztroskotal pokus Stuartovců o anglickou korunu. Na bojišti postavena r. 1881 mohyla. — Bitva u C. byla poslední bitvou na angl. území.

Culm, Q_4 Chełmno.

Culmsee, Q_4 Chełmża.

Culotte (franc., kilot), krátké kalhoty, sansculotte, bezkalhotník, v přeneseném slova smyslu republikán.

Culpa (lat.), vina, nedbalost; římské právo rozlišovalo: c. lata, těžké provinění, c. levis, lehké provinění; mea culpa, moje vina, přiznání viny člověka.

Cultistě, napodob. špan. básníka Góngora v Argole, psali těžkým slohem (estilo culto).

Cumacea, Q_4 koryšci.

Cumae (řecky, Kymé), kvetoucí můsto raného středověku, nejstarší řecká kolonie v Italii. Nejmocnější byla 500 př. Kr.

Cumanagoto, indiánský kmen Karaiů v Venezuele.

Cumarin, vonná součást tonkových bobů, Q_4 kumarin.

Cum beneficiorum inventarii (kum-, lat.), s dobrodiniím (výhradou) inventáře. Ustanovení řím. i moder. dědického práva, podle něhož ručí dědic, který se přihlásil k nastoupení dědictví c. b. i., všem věřitelům pozůstalostním jenom, pokud pozůstalost postačuje.

Cumberland, levý přítok Ohia, dlouhý 915 km, pramení v stejnojmenn. pohoří a vlévá se u Smithlandu.

Cumberland, severozápadní hrabství anglické, 3938 km², 273.037 ob.

Cumberland, 1. město v severoamer. státě Marylandu, 29.837 ob., leží na řece Potomac. Končí zde Chesapeakeý a chijský průplav; uhelné doly. — 2. Město v severoamer. státě Rhode Island, 10.077 ob., má značný průmysl.

Cumberland William August, vévoda, král. princ Velké Británie a Irska (1721—1765), syn angl. krále Jiřího II. Postaven r. 1745 v čelo spoj. vojska anglo-rak. ve Flandřích, ale byl u Fontenoy Mořcem Saským poražen. Když pak Stuartovec Karel Eduard přistál ve Skotsku, vypravil se proti němu a zničil jeho vojsko na planině cullovenské (1746), což mu zjednálo zvůtné jméno po celé Anglii. Ve válce sedmileté před odpor Pittův postaven v čelo hanoversko-saské armády, byl ale r. 1757 fr. maršálem d'Estree poražen; uzavřel pak příměří, kterým Hanoversko vydáno Francii. Za to zbaven velitelství a vzdal se všech hodností voj.

Cumberland Ernst August, vévoda, král. princ Velké Británie a Irska (1845—1923), syn posl. hanov. krále Jiřího. Po kapitulaci u Langensalz (1866) odešel do Rakouska, trvala stále na svých nárocích na trůn hanoverský i brunšvícký, kdež i zemřel. Skvěle jeho numismat. sbírky uspořádal Q_4 dr. Fiala.

Cumberland Ernst August (* 1887), syn předešlého; oženil se s dcerou cis. Viléma a r. 1913 obdržel vév. brunšvícké, r. 1918 se však svých práv vzdal.

Cumberlandská omáčka, zvl. studená omáčka na pečené a ryby.

Cumberlandská zátoka, záliv na pobř. Robinsonova ostrova.

Cumberlandské pohoří, hradbovitě pohoří Apalach. Nejvyšší hora Big Black Mountain 1170 a Cumberland Cup.

Cumberlandský průliv, úžina na jiho-východní straně Baffinovy země, mezi

poloostrovem Cumberlandem a Pennylan-
dem.

Cumberland Valley (-veli), nejúrod-
nější část Velkého Appalašského údolí
(Pennsylvania).

Cumbre, čilsko-argentinský pohraniční
průsmyk v Andách, 3927 m n. m., na
cestě z Mendoza do Valparaisa.

Cumbria, lat. název pro západní území
Strathclyde mezi Škotskem a Anglií.

Cumbrian Mountains (kambrien maun-
tyns), nejvyšší pohoří Anglie (Scafell
978 m).

Cum grano salis (lat.), „se špetkou
soli“, t. j. s trochou vtipu, úsudku.

Cumières (kymter), franc. vesnice na
řece Maas nedaleko Verdunu. V t. zv.
c-ském lese byl sveden 8. března 1916
veliký boj mezi franc. a něm. vojskem.

Cum infamia (lat.), s hanbou a osu-
dou.

Cuminum L., rod okoličnatých (Um-
belliferae), s jediným druhem *C. cumi-
num* L., římský čili egyptský kmín
z vých. Středozeří, má štětinaté dvoj-
nážky, které se nerozpadají v jednotlivé
plůdky. Ve starověku a středověku po-
užívalo se ho jako koření a v lékařství.

Cum laude (lat.), s chválou.

Cumpe Josef (* 1868), katecheta v. v.,
vynikající šachista v Č. Dubě. Po svém
přesídlení do Týna n. Vlt. věnoval se in-
tensivně šachu, hlavně úloháctví. Uve-
řejnil na sta úloh v různých svět. časopisech
a získal četné první ceny v mezi-
národních soutěžích. Byl z prvních pěsti-
telů t. zv. šachových žertů.

Cumpfe Karel (* 1853 v Sobotce), český
klas. filolog a býv. ředitel gymn. v Písku.
Známy jsou jeho kulturní obrázky ze
st. Říma (1890) a ze starého Řecka (1895),
populárně psané články z dějin staro-
věkých a j.

Cum tempore (lat.), časem, zkrác. c. t.

Cumulatio, kumulace, hromadění na
pr. různých placených funkcí veř. čin-
ného pracovníka.

Cumulatio actionum, hromadění žalob.

Cumulatio beneficiorum, sloučení více
funkcí v jedné osobě.

Cumulus, Q. oblaka.

Cuna, primitivní indián. kmen v kraji
Coiba (Cueva).

Cunana (Santa Inéz de C.), hl. m. státu
Sucre ve Venezuele, 16.342 ob., u Karib-
ského moře.

Cunard, Sir Samuel (1787—1865), rej-
dař. R. 1840 založil transatlantickou lo-
ďařskou společnost (provoz mezi Bosto-
nem, New Yorkem a Liverpoolem).

Cunard Steamship Company (Cunard
Line), angl. paroplavební spol. se sídlem

v Liverpoolu. Vznikla spojením společ-
nosti Anchoroy a Anchor-Donaldsonovy.

Cunctator (váhajec), přezdívk. říms.
diktátora Q. Fabia Maxima. (Q. Fabius.)
Častý posměšný titul vojevůdců, vyhýba-
jících se boji (Kuropatkin).

Cundell Edric (* 1893), angl. hud. skla-
datel a dirigent Westminster Orch. So-
ciety. Složil četné symfonie, klav. kon-
certy, kom. skladby. Populární jest jeho
symf. báseň Serbia.

Cundinamarca, depart. jihoamer. re-
publiky Kolumbie, mezi Magdeleninou
řekou a východními Kordillerami, 20.340
km², 812.036 ob. Hl. m. Bogotá.

Cuneiformia (osa), klin. kosti v noze.

Cuneus (lat. klín), klínovité seřazení
vojska k bitvě, užívané za starých časů.
Obyčejně mělo za účel proražení nepřá-
telských šiků. — Úsek hlediště římského
divadla.

Cunha Euclides da (1866—1909), braz.
spisovatel, povol. voj. inženýr. Zvučné
jméno si získal hlavně svojí knihou *Os
Sertões* (1902).

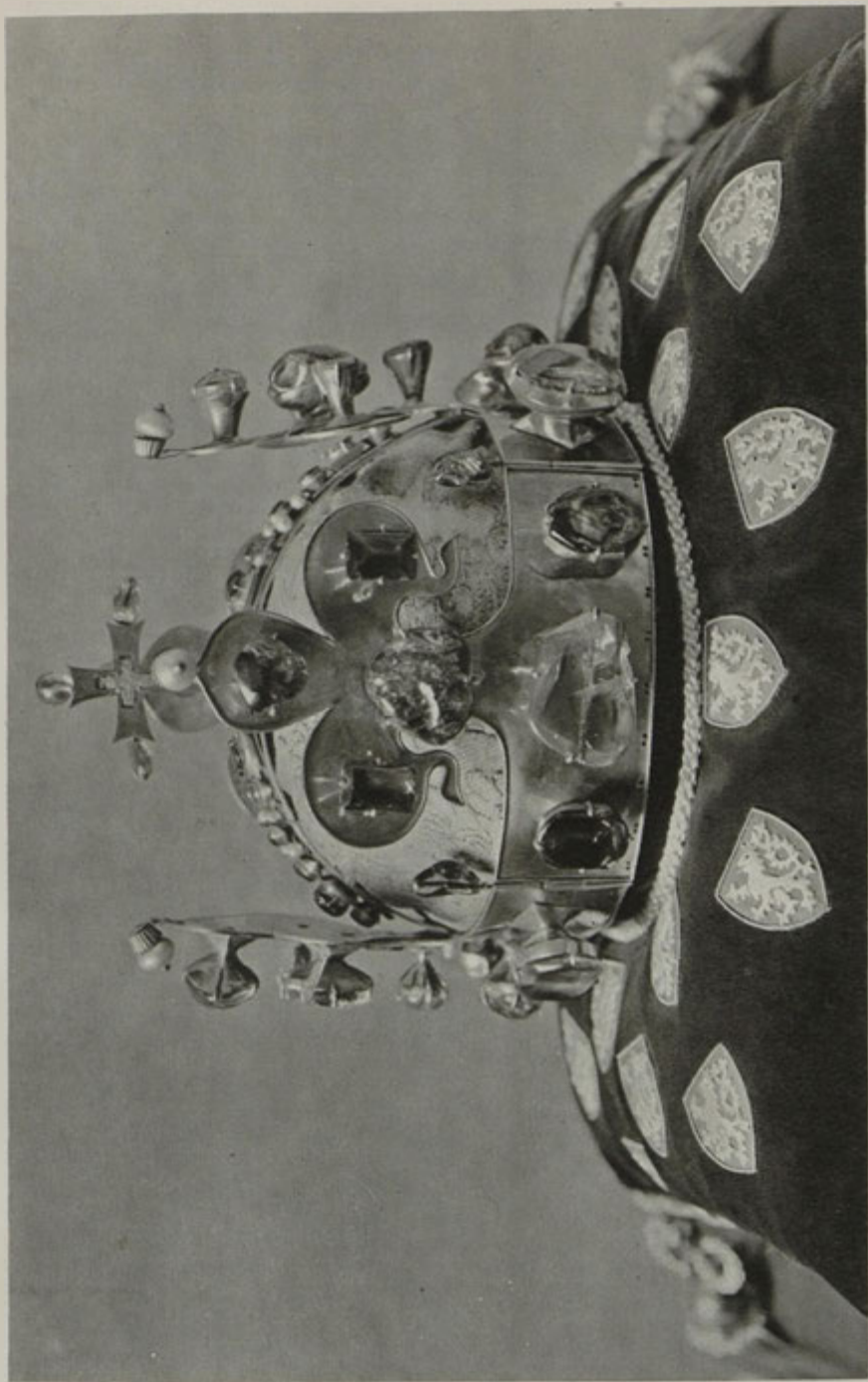
Cunha Tristão da († 1550), portugalský
plavec. Objevil na svojí cestě do Indie
r. 1506 ostrov, po něm nazvaný, navštívil
i Madagaskar a r. 1507 přišel do Indie.
Po svém návratu do vlasti byl vůdcem
portug. poselstva (1515) k papeži Lvu
X., který mu vydal dar. listinu, již se do-
stává Portugalsku panství nad všemi
zeměmi, odnátiými moslimům a poha-
nům. Jeho syn Nuña (1487—1530) dopro-
vázal svého otce na cestě do Indie, kdež
jmenován místodržitelem.

Cunliffe John William (* 1865), amer.
univ. prof. Studoval v Anglii a po ná-
vratu do Ameriky stal se ředitelem žur-
nalistické školy v Columbiu. Literárních
prací z oboru dějin literatury anglické
a francouzské je veliké množství.

Cunnersdorf v Krkonoších, pruská
vesnice v okrese lehnického, náleží od
1922 k Hirschbergu; 5300 ob. Výr. papíru,
skla, líkérů atd.

Cunningham, Sir, Alexander (1814—
1893), angl. indolog. Přišel roku 1834 do
Indie jako voj. inženýr a věnoval se hl.
archeologii ind. Jmenován r. 1861 archeo-
log. gen. inspektorem indickým, kterážto
místo zastával s přestávkou do r. 1885.
Velmi cenná jeho díla jsou: *Corpus in-
scriptionum indiarum* (1877) a *The stuba
of Bharhut* (1879).

Cunningham Allan (1784—1842), škot-
ský básník. Jeho drama *Sir Marmaduke
Mexwell* (1822) a výbor spisů *The song
of Scotland* (1825) vyznamenaly mu značnou
popularitu.

SVATOVÁCLAVSKÁ KORUNA

Cunningham William (1849 — 1919), angl. nár. hospodář a politik. Hl. jeho dílem jsou dějiny angl. průmyslu a obchodu, vyd. 1882.

Cunninghamia R. Br., rod jehličnatých (Conifera) s jediným druhem *C. sinensis* R. Br. („San-shu“) jest nižší strom zjevu amerických araucarií. Má malé šištice, které jsou nahluštěné na konci větví a jež mají za každou šupinkou po 3 semenech. Domovem z Číny; byly činěny pokusy aklimatisovati tento strom též v Evropě, ale udržel se jen v teplejších polohách.

Cuno Wilhelm (* 1876), něm. státník a od r. 1916 gener. referent vál. hospodář. otázek něm. R. 1918 jmenován gen. ředitelem Hamburg—Amerika Linie (Hapag). R. 1922 pověřen sestavením něm. vlády a r. 1923 poražen soc. dem. Od té doby věnuje se soukr. zaměstnání. Hlásal pasivní odpor proti obsazení Poruří.

Cunow Heinrich (* 1862), soc. spisovatel a redaktor *Neue Zeit*. Od r. 1919 prof. st. věd na univ. berlínské a 1919—1924 ředitel musea národop. Sp.: *Die Technik in der Urzeit* (1912), *Die Marxsche Geschichte, Gesellschafts- u. Staatshistorie* (1920—21), *Allgem. Wirtschaftsgeschichte* (1926—29).

Cup, pohár, slovo pocházející z lat. *cupa*, zachovalo se v mnoha evropských jazycích. Již ve starých dobách používalo se poháry jako odměny za určité výkony a r. 1840 počal se udílet jako cena za sport. vítězství. O pohár pořádají se pravidelné zápasy mezinárodní důležitosti. *C.* Davis Cup.

Cupanina (fr. *charpie*), dřívě často používané rozvlákněné staré plátno lněné, které se přikládalo na rány, poněvadž vsáкло do sebe výměšky z otevřené rány. Také u nás ke konci svět. války, kdy nastal velký nedostatek vaty, sloužila desinfik. c. jako náhražka.

Cupek, oblíb. nár. tanec slezský, provázený zpěvem písní: *Šla děvče na jahody*.

Cuphea B. Brown, rod z řel. *Lythraceae* (kyprejovité), byliny a malé keře. Čítá na 180 druhů; květní zbarvení čiška vyběhá dozadu v ostruhovitý vak; některé bylinné druhy s šarlatovými a tmavofialovými květy jsou vděčnými ozdobnými rostlinami, jako na př. *C. platycentra* Benth., pocházející z Mexika.

Cuphea.

Cupido, římský bůžek lásky (*C.* Erós).

Cupressus L. (cypřiš), rod jehličnatých (conifera) vždy zelené stromy nebo keře s tenkými větévkami, krytými malými šupinovitými listky, obsahujícími obyčejně olejové žlázy. Známé je 12 druhů

Cypřiš.

ve Středoze-
Asii a Sev. Ame-
rice. Nejznámější
druh jest cypřiš
obecný (*C. sem-
pervirens* L.), kte-
rý má šištice slo-
žené ze 3—5 párů
šitkových šupin,
jež chovají seme-
na. Jest to v hi-
storii lidstva pa-
mátný strom, pů-
vodem z M. Asie
a Recka; pěstuje se od jižního úpatí Alp
v celém Středoze-
mí, jako jeden z nejty-
pičtějších stromů, který svým krásným
pyramídálním vzrůstem jest ozdobou
jižních krajín.

Cuprol, lék, užíváný v očním lékařství
při zánětu spojivky. Slouč. mědi s kys.
nucleinovou.

Cupror, slitina mědi (95%) s hliníkem
(5%), použív. na odlitky a dekorace.

Cuprum, *C.* měď.

Cura (lat.), opatrovnictví, starost o oso-
by nezpůsobilé. Vyskytuje se jako c. mi-
norum (opatrovnictví mladých), c. fu-
riosi (opatr. šílených), c. prodigi (opatr.
osob marnotratných), c. debiliu (opatr.
osob s tělesnými nedostatky) c. absentis
(opatr. nepřítomných), c. ventris (opatr.
jmění a práv osob dosud nenarozených),
c. posterior (opatr. věcí budoucích). —
Pro cura, *C.* prokura.

Curacao (Curassao), nizozemský ostrov
u karibského moře, 544 km², 34.482 ob.
Jest původu křídového a korálového.
Obchoduje se hlavně rýží, kakaem, kávou
a cukrem. Hlav. m. Willemstad.

Curacao (kyrasaó), likér, vyráběný nej-
více v Holandsku ze slupek curacaoových,
nebo pomerančových.

Curacaofosfát, šedá hornina na ostrově
Curacao, v podstatě fosforečnan vápe-
natý, zpracovává se na superfosfát.

Curacaoové slupky, původně slupky ne-
zralých pomerančů z ostrova C. (*Citrus*
aurantium var. *curassao*), nyní nezra-
lých francouzských Bigaradií.

Curare (Urari, Noorari), známý nebez-
pečný jed jiho-am. domorodců, kteří jím
potírají hroty šípů. Důležitou jeho sou-
částí jest alkaloid curarin, který způsobuje,
přijde-li do krve, v těle úplné ochr-
nutí svalů dýchacích a tím i smrt. C. při-

pravuje se z kůry různých druhů strychnos, jest hnědý, silně hořký, ve vodě rozpustný. V bambusových rourách (tubos) přichází též do Evropy a používá se v lékařství ke zmírnění křečí.

Curculigo Gärtn., indomalajský rod čeledi narcisovitých (Amaryllidaceae), známo 12 druhů, z nichž zvláště *C. recurvata* Dryand. a *C. sumatrana* Roab. pěstují se jako ozdobné rostliny pro pěkné dlouhé, podélně řasnaté řapíkaté listy.

Curcullionidae, Q_4 nosatci.

Curcuma L., rod čeledi zázvorovitých (Zingiberaceae), čítá asi 46 druhů, z nichž druh *C. longa* L., kurkuma dlouhá, jest důležitou kulturní rostlinou v tropech, pěstuje se hlavně v Indii a Číně. Hlízovitě odenky a ztlustlé kořeny obsahují škrob a éterický olej a intenzivní žluté

Curcuma (květenství s odenky).

barvivo kurkumin. Spařených a usušených odenků užívá se ve vlasti jako koření. Extrahovaného barviva používá se k barvení nejrůznějších věcí i potravin (neškodné). — *C. aromatica* Sahib., k. citvar a *C. zedoaria* Rosc. k. cerumbet dávají kafrově vonný citvarový olej, jinak se jejich odenků užívá ve vlasti podobně jako u předchozího druhu. *C. angustifolia* Rorb., k. úzkolistá a *C. leuconorrhiza* Rorb., k. bělokořená z Vých. Indie dávají škrob „východoindický arrowroot“, „tiktikur“.

Kurcumin, kurkumin, žlut kurkumová $C_{15}H_{11}O_4$, vyrábí se vyluhováním kořene odenku kurkumy dlouhé vroucím benzolem. Z roztoku po ochlazení vyloučí se surový kurkumin, který se pak ještě přečišťuje. Tvorí krystalky o bodu tání $165^{\circ}C$, snadno v alkoholu a éteru rozpustné; v kyselinách rozpouští se v nepatrném množství karminovou barvou, v alkalích jest lépe rozpustná barvou živě červenohnědou.

Kurcuminový papír, ssavý papír, napuštěný žlutým curcuminem. Důl, v laboratorích jako reagensie. Zásadami červená, ponořen do kyseliny znovu žlutne.

Curčín Milan (* 1880), srbský básník a kritik; příslušník mod. směrů liter. Vydal Almanah hrvat. a srpskih pesnika i pripovedača (1910 a 1911). Napsal Pesme (1906) a přeložil Nietzscheho (Also sprach...).

Curés (franc., kyré), původně vše to, co bylo hozeno psům ze zabitého zvířete při honu. Později odborně vyvržené vnitřnosti jelena, uloveného při štvanci.

Curél François de (* 10. 6. 1854 v Metzách, † 1928), franc. spisovatel, dramatik. Napsal romány: *L'Été des fruits secs* a *Le Sauveteur du Grand-Duc* (1889). Hlavní jeho význam je v dramatech. Napsal hry: *L'Envers d'une sainte* (1892), *Les Fossiles* (1892), *L'Invitée* (1892), *La Figurante* (1896), *Le Repas du lion* (1898), *La Nouvelle Idole* (1899), *La Fille sauvage* (1902), *Le Coup d'aile* (1906) a j. Do češt. přel. Figurantka (J. Trěbický, 1902), Rub svěťce (J. Sekanina, 1908), Nová modla (H. Jelínek, 1919, Lešehrad, 1929), Tanec před zrcadlem, Poplašená duše (G. Schmoranz, 1921), Nelidská země (F. Jelínek, 1923), Divoška (A. Bernásek, 1925).

Cures, v starověku město v italské Sabínii, rodiště Tita Tatia a Numa.

Curston William (1808—1864), angl. učenec a semitista, kanovník westminsterský. Vydal ze syrských rukopisů, uložených v britském muzeu: *The festal letters of Athanasius* (1848), *Corpus Ignatianum* (1849), *Spicilegium Syriacum* (1855) a j.

Curia, Q_4 kurie.

Curie (kúri), jednotka pro množství radiové emanace; množství emanace, které jest v rovnováze s 1 g radia. Q_4 radioaktivita.

Curie Pierre (1859—1906), fr. fysik, univ. prof. v Paříži; r. 1883 objevil piezoelektrinu krystalů, r. 1898 spolu s chotí radioaktivní prvky radium a polonium. Lit.: *Oeuvres de P. Curie*, 1908.

Curie-Sklodowska Marie (* 7. 11. 1867 ve Varšavě), profesor fysiky na pařížské Sorbonné a spolupracovnice svého zemřelého manžela, se kterým společně objevila r. 1898 nové prvky: radium a polonium. Z jejich prací jsou všeobecně známy: *Recherches sur les substances radioactives* (1904), *Traité de radioactivité* (1900, 2 díly), které byly také do angl., němčiny a j. jazyků přeloženy. Byla vyznamenána Nobelovou cenou: společně za objev radia se svým manželem r. 1903 a samostatně za další práce z oboru radioaktivity r. 1911. Lit.: Harrow: *Eminent chemists of our time* (1927).

Curietherapie, léčení různých chorob kožních zářením radia.

Curiosum urbis Romae, soupis 14 římských čtvrtí ze 4. st.

Curiosa, \mathcal{Q}_s kuriosita.

Curityba, hlavní m. brazilského státu Paraná, 78.986 ob., 900 m n. m.

Curius (Ussak) Daniel Gallius (* 1562 v Král. Dvoře). R. 1582 ozdobil drobnomalbami 2 kancionály pro Lomnici u Semil, jež se chovají na zámku vrchlabském.

Curius Dentatus Manius, římský vojevůdce, ukončil jako konsul r. 290 př. Kr. samnitskou válku a bojoval r. 275 vítězně proti Pyrrhovi u Beneventa. Jako censor dal r. 272 vybudovati římský vodovod od řeky Ania. C. D. jest jako Cincinnatus a Fabricius vzorem starořímské poctivosti a věrnosti.

Curling, sport na ledě, hraný 16—18 kg těžkými žul. kameny, které jsou opatřeny držadlem. Hrají vždy 2 mužstva po čtyřech mužích, z nichž každý má 2 kameny a pátku, kterou hledí dostati kameny do nepřátelského území, tedy do druhé poloviny hřiště. Střediskem jest Royal Caledonian Curling Club, zal. 1838, v Edinburku, ve kterém se r. 1928 soustřeďovalo přes 600 klubů.

Curr., zkrác. currentis, běžné.

Currand, malíř v Praze III. v letech 1678—81.

Currency (angl., kárency), oběh, cirkulace, obíhací prostředek, peníze. — C. Notes (nóts), anglickou vládou po vypuknutí války státní pokladnou vydané stvrzenky, 10 šilinků a 1 libra.

Currencytheorie (currencyová škola, Currency principle), t. j. nauka, podle níž mince a bankovky tvoří dohromady zemské peníze. Jestliže určité množství platebních prostředků, jichž země nutně potřebuje, nadměrným vydáním bankovek se rozmnožuje, tu cena zboží stoupá a vzácné kovy plynou do ciziny. Proti tomu se stát chrání, když přestane vydávati bankovky nekruté, a vydá pap. peníze úplně kryté drahým kovem. Bankintheorie zastává pravý opak, hlásajíc, že omezením množství peněz se hodnota jejich upevní.

Curriculum (lat.), závod, závodní dráha. C. vitae, běh životní.

Curry-powder (anglicky, kari-pauder), z Indie pocházející kořený prach (\mathcal{Q}_s Curcuma). Masové ragouth nebo curry-polevka s rýží jsou v Indii podstatnou částí téměř každé hostiny.

Cursus, běh, kurs; C. honorum, úřední kariéra.

Curta (Kürtha) Jeronym (Jarolím) Vavřinec (1680—1729), malíř v Praze od r. 1706.

Curta Josef, malíř v Praze ok. r. 1731—1734.

Curtane (starolat., Curtana; angl. Curtein [körtēn]), „meč bez špičky“, meč Eduarda Vyznavače, dřívě nošený králi v Anglii jako odznak dobroty při jejich korunovaci.

Curtiss Glenn Hammond (* 1871), amer. aviatik. Pracoval spočátku na pokusech s výbušnými motory a r. 1905 dobývá rychlostního rekordu na vlastním motoru. Později věnuje se aviatice a 1908 podniká první veřejný let ve Spoj. Státech. Dobývá mnoha cen a vyznamenání. Za války byl exponován v britské a americké armádě. Po válce založil továrnu na letadla v Americe.

Curtius Julius, JUDr. (* 1877), něm. říšský kancléř. Studoval v Kielu a stal se advokátem v Duisburgu. R. 1920 zvolen poslancem za něm. lid. stranu do říšského sněmu. Byl několikrát ministrem a 11. listop. 1929 po smrti Stressemanna jmenován říšským kancléřem. Zúčastní se četných mezin. porad jako zást. Německa, v poslední době hl. Haagské konference.

Curtius, 1. Marcus, hrdinský římský mladík, jenž se podle pověsti r. 362 př. Kr. pro Řím obětoval; — 2. Quintus C. Rufus, římský dějepisec, složil za Claudia (41—54 po Kr.) Historiae Alexandri Magni v 10 knihách, z nichž první dvě chybí a ostatní nejsou zachovány úplně. Přel. F. Š. Kott.

Curwood James Oliver (1878—1928), amer. spisovatel. Autor četných i u nás hojně čtených románů a povídek hlavně z Aljašky. Sp. vyd. Českomor. podniky.

Curych (Zürich), hl. město stejnojm. kantonu švýc.; leží 411 m n. m. na břehu jezera C., středisko švýc. obch. a prům., důl. železn. uz. 205.700 ob. C. byl působiště Zwingliho (\mathcal{Q}_s), který tu také zahájil svoji reform. činnost. Z důl. budov jmenujeme: velký Münster, jednoduchá rom. basilika z konce 12. stol., ženský klášter, budova v got. slohu z 13. stol., starokat. august. kostel s nádher. obrazy, kostel sv. Petra s vys. věží, renaiss. radnice (1699), stará knihovna, museum Zwingliho s pomníkem, divadla, polytechnika (1864) s nádher. vestibulem, universita a j. C. jest také sídlo kant. úř., fed. švýc. nár. banky a j. peněžních ústavů.

Curyšský kanton, rozkládá se kol m. C. v rozloze 1724,76 km² s 540.000 ob.

Curyšské jezero, půlměsícovitě, 87,78 km² velké, ležící v pásmenné pánvi, 39 km dlouhé, mezi Stäfa a Richterswill až 4 km šir., místy až 143 m hluboké

(u Horgen), 409 m nad moř. Dělí se na t. zv. Obersee s místy Laden a Schmeriken, a vlastní C. j. Obersee zamrzává skoro každoročně, C. j. jen zřídka. Břehy jsou terasovitě, s četnými pilotovými stavbami. Pravá strana jezera jest hustě lemována četnými ovocnými sady, vinicemi, zámečky (Rapperswill), druhá strana vilami a letními sídly. 13 pol. obcí (bez Curychu) se 40.000 ob. nalézá se na břehu levém, 12 s 30.000 ob. na břehu pravém. Četné parníky brázdí hladinu jezera, sprostředkující styk mezi oběma břehy. V době suchého léta zásobuje jezero vodou Linthský kanál.

Curyšský mír, uzavřený 6. srpna 1859 mezi Francií, Rakouskem a Sardiníí, jakožto potvrzení prelimín. úmluv ve Villafranca, jímž bylo odstoupeno území lombardské Sardinii a prohlášen status quo na apen. poloostrově, který se nesměl měniti bez souhlasu mocností, jež podepsaly r. 1815 smlouvu vídeňskou.

Curzola, α Korčula, dalm. ostrov.

Curzon (kórsn) George Nathaniel Marquis (1859—1925), angl. státník. 1886 byl členem parlamentu za konservativní stranu a podnikl delší cestu na Dálný Východ. 1891—92 st. tajemník pro Indii, 1895—98 v min. zahrani., 1898—1905 vicekrál indický, kdež vyvinul zasl. činnost organizační. Ve svět. válce členem vál. kabinetu, 1919 převzal řízení min. zahraničí. Koncem r. 1924 vstoupil do kabinetu Baldwinova jako lord-president tajné rady a vůdce horní sněmovny. Napsal: *Russia in Central Asia* (1889), *Persia and the Persian question* (1892), *Problems of the Far East* (1894), *East and West* (1912) a nejdůl. svoje dílo: *British government in India* (1925). — Lit.: Ronaldshay: *Life of Lord C.* (1928).

Čuřín Josef, inženýr (1862—1928), em. ředitel cukrovarů a majitel laboratoře v Praze, odb. spisovatel. Napsal: *Úvahy a výpočty odparek*, Varoměř čili brasmoskop.

Cusa (Cuza) Alexandr Jan I. (1820—1871), první kníže rumunský, zvolený r. 1859 nejdříve v Moldavii, později i ve Valašsku. Po potvrzení sultánem spojil obě země v říši rumunskou. Ale jeho touha po absol. vládě vzbudila odpor sněmoven a voj. revolucí r. 1866 zbaven trůnu.

Cuscamidin, α chinin.

Cuscamin, α chinin.

Cusconidin, α chinová kůra.

Cuscuta Tourn., kokotice, rod convolvulaceí, jest typem rostliny značně pozměněné parazitickým životem; nitovitá, nezelelá, vlevo ovívá lodyha má rudi-

mentální listy ve formě šupinek. K hostitelé se připíná bradavkovitými přisadly (haustorii). Z drobných růžov. zvonkovitých květů vznikají velmi rychle zrající tobočky s drobnými semeny, jež klíčí na jaře. Kokotice způsobuje velké škody na užitkových rostlinách. tak na jeteli a vojtěšce C. minor (k. menší), na chmelu C. major (k. větší), na lnu C. epilinum W.

Cusparia Humb., rod Rutaceí; známo asi 20 druhů z trop. Ameriky. C. trifoliata Engl. jest 20—25 m vysoký strom s dlouze řapíkatými listy a bílými květy, roste v Kolumbii a poskytuje tak zv. angosturovou kůru, které se užívá proti hořečkám, pro svou aromatickou chuť bývá rovněž užívána k přípravě likérů (angostura), obsahuje četné alkaloidy a bývá často falšována jedovatou kůrou ze *Strychnos nux vomica*.

Custl Franz (1854—1898), něm. skladatel. Vynikl jako skladatel mužských sborů (Mrtvým od Iltisu), kromě toho psal též opery, chrámovou hudbu a písně.

Custodia (lat.), péče, stráž, uschování; C. honesta, svobodný trest, který nezabývá cti.

Custodia (špaň.), pouzdro, do něhož bývá postavena monstrance s Nejsv. Svátostí v týdnů Božího Těla.

Custos, α kustos.

Custozza (kuztoca), ves v Itálii záp. od Verony, známá dvojím rozhod. vítězstvím rak.-uh. armády nad Italy. Po prvé zvít. tu Rak., vedení Radeckým, ve dnech 23.—25. 7. 1848 nad král. Karlem Albrechtem, po druhé pod arciv. Albrechtem 24. 6. 1866 nad Viktorem Emanuele.

Cusupaity, místo v Paraguay; hrálo v paraguaysko-brazilecké válce důležitou roli: 22. 9. 1866 byli zde Argentinci a Brazilci poraženi; 15. 8. 1867 od Brazilců rozbořeno, bylo 21. 3. 1868 Paraguayci vydáno.

Cušima (Tsušima), ostrovy v úžině korejské, kde r. 1905 zničeny ruské vál. lodí Japonci.

Cutaway (angl.), černý pánský kabát žaketový, používaný při návštěvách.

Cutch (kehač), poplatný stát v britské Indii (Bombay), u stejnojmenného zálivu a u Arabského moře, 21.230 km², (1921) 484.547 ob.

Cutis, α kůže.

Cuttak (angl., kōtāk), město v indické prov. Bihar a Orissa, (1921) 51.007 obyv. na Nahanadi.

Cutter (angl., kátěr), lehké jednosprežní sáně používané v Sev. Americe.

Cuttings (katings), odšťihané konce kořenů indické juty.

Cuvée (fr., kyvé), bečka káď, také putna.

Cuvette (fr.), plochá miska, z papíroviny nebo skleněná, na níž se kladou nástroje při operaci.

Cuvier Georges, baron (1769—1832), tvůrce anatomie compar. a paleontologie; prof. na Panthéonu v Paříži, zakladatel největší anatomické sbírky evropské a kancléř university. R. 1831 jmenován franc. páirem. Spisy: *Leçons d'anatomie comparée* (1800—5), *Recherches sur les ossements fossiles* (1812), *La règne animal distribué d'après son organisation* (1817), *Histoire naturelle des poissons* (1829) a j. — Lit.: Lee, *Memoirs of Baron C.*

Cuxhaven, α Kuxhaven.

Cuyabá, hl. m. brazilského státu Mato Grosso, asi 33.000 ob.

Cuyahoga Falls, průmysl. město v sever. státu Ohio, 10.200 ob., sev. od Akrona, nádraží, při sklonu řeky Cuyahoga.

Cuyp Aelbert (1620—1691), hol. malíř; maloval krajinky nejdříve ve slohu Jana van Goyena, ale brzy se osamostatnil. Díla jeho jsou nyní velmi ceněna a nalézají se v četných evrop. galeriích.

Cuzco (kuko), perujský depart., 144.344 km², asi 438.646 ob.

Guzzoni Francesca (1700—1770), ital. operní zpěvačka, známá svými velkými úspěchy (1722—26) v Londýně.

C. V., zkratka sl. cheval-vapeur, zavážená pro koňskou sílu (= 75 kgm za vteřinu) v poslední době v automobilov. průmyslu franc., místo angl. označení HP = Horse Power (75·9 kgm za vteř.), zavedeného Wattem.

Cvek Leopold (1814—1898), slovinský hud. skladatel. Složil: *Svete pesmi* (1851), *Pesmi z napevi za cerkev* (1854 a 1892). C. byl typem slov. nár. hudebníka a buditele.

Cvčtajev Ivan Vladimirovič (* 1847), ruský archeolog a filolog, univ. profesor v Moskvě. Získal si zásluhy o ruské muzeum soch. Spisy: *Učebnyj atlas antičnago vajanija*.

Cvetić Miloš (1845—1905), srbský dram. umělec. Od r. 1874 působil u srbského Nár. divadla v Bělehradě, od r. 1900 jako jeho ředitel. Výb. char. herec a režisér.

Cvičná škola, hlavní škola při učitelských ústavech pro pokusy kandidátů v učitelství.

Cvijić Antonija (* 1865), chorv. spisovatelka. Nejvýzn. její dílo: *Vatroslav Lisinski u kolu Ilira* (1919).

Cvijić Jovan, Dr. (1865—1927), slav. geograf a geolog srbský, od r. 1893 profesor university v Bělehradě. Probadal a prostudoval celý poloostrov balkánský po stránce geologické, geomorfologické, hydrografické a geograficko-politické. Byl iniciátorem slovanských kongresů geografických a etnografických; byl též politicky činný a svoji životní práci položil vědecké základy pro sjednocení Jugoslavia. President Srbské Akademie věd. — Napsal nesčetné spisy vědecké, z nichž nejvýzn.: *Die Tektonik der Balkanhalbinsel*, 1903, *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije* (1902—1911), *La Péninsule Balcanique* (1915), *Balkánské otázky* (přel. J. Hroník 1924), *Geomorfologia* (1924). Čest. doktor fil. university Karlovy a Sorbonny v Paříži, maj. zlaté medaile Geograf. Společ. v Londýně, v Paříži, Washingtonu. Lit.: *Nova Evropa* 1923, kn. 8. č. 1.

Cvikov (Zwickau), m. a soud. o. v sev. Č., polit. o. Něm. Jablonné, 4.872 ob. něm.

Znak města Cvikova.

Bohatý průmysl textilní; tkalcovny bavlny, barvené příze, bělidla, pletárny, pivovar a brusírna skla.

Cvikýř, α

hermafrodit.

Cvjetković

Božo, PhD.

(* 1879, Sudu-

rad v Dalma-

cii, řed. námoř.

školy v Baka-

ru a výborný

znalec mořských poměrů jaderných. Hl. spisy: *Kaluderske i kompasne karte* (1912), *Dubrovnik u našem polit. i kult. preporodu 1861—1912* (1912), *Estetska oceanografija* (1920), *Dubrovačka diplomacija* (1923) a j.

Cvrček, starý č. nár. tanec se zpěvem, podle písňe: Já mám koně, vraný koně..

Cvrček, α Gryllidae.

Cvrček Goliáš, pseud. Ign. Herrmanna.

Cvrček Jan (1526—1600), α Gryllus de Gryllova.

Cvrček Josef (1868—1914), gymn. prof. a č. dějepisec. Uveřejnil četné historické práce, k nimž čerpal látku z archivu ochranovského (Herrnhut v Pruské H. Lužici). Hl. spisy: *Ant. Brus z Mohelnice* (1896), *Paměti o sborech bratrských na Moravě* (1905), *Bratrská škola v Ivančicích* (1909).

Cvrček Matěj, nazv. Czwiczek, český malíř z Litoměřic, kdež se ku konci 16. st. narodil a vyučil malířství. Pro víru odešel z vlasti, uchýlil se do Braniborska, kde vstoupil do vojska kurfiřta Jiřího, který poslal jej na studie do Angl. a po jeho návratu jmenoval jej svým dvorním malířem. Z jeho děl jsou známa jen tři, chovaná v berlín. museu. Zemřel v Královci r. 1654.

Cwikliński Ludwik (* 1853), nestor polských klasických filologů, autor četných prací o Homerovi (1881); 1915—18 rak. ministr školství.

Cwikliński Zefiryn (* 1871), polský malíř-krajinář, žijící v Zakopaném.

Cwt, zkratka pro centweight (angl.) = $\frac{1}{20}$ tuny = 112 librám = 50·802 kg.

Cy, dříve často používaná chem. zn. pro kyan, nyní CN.

Cyankali, K_2 kyanid draselnatý.

Cyathea Smith, rod z čeledi Cyatheaaceae. Jsou to veskrze stromovité kapradiny jednotné stavby. Štíhlé, obyčejně jednoduché kmeny nesou kruhovitou korunu obrovských, dvakrát až mnohonásobně peřených listů. Kmeny na povrchu jsou opatřeny silnou vrstvou pokožního pletiva, jsou zdobeny jizvami

Cyathea frondosa.

po opadálých listech anebo kryty jsou zbytky vytrvalých řapíků a často i hustou spleť vedlejších kořínků, které pak s listovými řapíky tvoří pérovitý obal kolem kmenů. Žádají stejnoměrnou vlhkost vzduchu. Tvoří jen zřídka souvislé porosty. Jsou velmi starou skupinou, neboť jejich příbuzné nacházíme již v juře. Ještě dnes jsou však v plném rozvoji co do forem i druhů. Celý rod má asi 200 druhů. *Cyathea arborea*

Sm. je z největších stromovitých kapradin západoindických. Odchylného vzhledu je *C. sinnata* Hook. z Ceylonu. Má jednoduché celokrajné listy.

Cyatus, α Kyathos.

Cybichowski Zykmut (* 1879), polský právník. R. 1912 jmenován prof. mezinár. práva na universitě ve Lvově, odkud přешel 1916 na univ. ve Varšavě. Od r. 1923 je předsedícím stálého smírčího mezinár. soudu v Haagu, 1926 trybunálu Kompetenčního, 1928 prezident International Law Association. Vydal: *Das antike Völkerrecht* (1907), *Studien zum internationalen Recht* (1902), *Międzynarodowe prawo wojenne* (1914), *Międzynarodowe prawo karne* (1927). La compétence des tribunaux à raison d'infraction comises hors du territoire 1927 atd. Jeden z největších právníků polských mezinárodní pověsti.

Cybulski Adam Lada, publicista a autor prací z dějin literatury, umění a kritiky. Přel. Wyspiańskiego do franč.

Cybulski Piotr, polský malíř prvé polovice 18. st. ve Varšavě.

Cybulski Józef, polský rytec první poloviny 19. st. ve Varšavě.

Cybulski Marjan, polský architekt 19. st.; vystavěl několik kostelů a provedl přestavbu mnoha paláců.

Cybulski Wojciech (1808—1867), polský literární historik. Studoval v Poznani a v Berlíně. Zúčastnil se povstání listopadového a dostal se do zajetí, kde pobyl 3 léta. R. 1860 stal se prof. slovanské filologie na univ. ve Vratislavi. Napsal studie o Mickiewiczovi: *Dziady Mickiewicza* 1864 a také četné svoje německé přednášky o polské poesii v prvé polovině 19. st. (1880).

Cybulski Karol, polský akvarelista, známý z výstav 1858—70.

Cybulski Napoleon Nikodem (1854—1922); studoval medicínu v Petrohradě a stal se prof. fyziologie v Krakově roku 1885; vydal mnoho prací z oboru elektrofysiologického, z nichž nejdůl. *Fizjologie człowieka*. Jeden z největších teoretiků v dějinách fyziologie.

Cycas L. (ságovník), rod z čeledi Cycadaceae. Nejznámější je *C. revoluta* Thunb., jihojaponský druh s tlustým sloupovitým kmenem, celý šupinatý, což jsou zbytky starých listů. Na vrcholu nese četné jednoduše peřené listy s neobyčejně tuhými ukrojky, vesměs dolů zahnutými. U mladých listů jsou ukrojky spirálně svinuté, ale žebro zůstává vždy přímé. Jemu velmi podobný je vý-

chodoidický druh *C. circinalis* L. s listy až 3 m délky, plochými a širšími úkroji listovými. Rod tento zastoupen je nejvíce v tropické Asii, Australii a Polynesii a užitečný je škrobem, který obsažen je ve dřevě a zván jest ságem. Semena jsou též jedlá. Listů z *C. revoluta* užívalo se do nedávna za ozdoba věnců, protože byly vyváženy z Japonska.

Cyclamen L. (brambořík), rod z čeledi Primulaceae (prvosenkovitě), obsahuje 10 druhů; z okrouhlé podzemní hlízky vyrůstají dlouze řapíkaté, srdčité listy a stopkaté krásné květy. V poupěti spir. svinuté cípy korunni se při rozkvetu obrací napětí ke stopce. Po odkvetu se stopka spirálně stáčí a zatlačuje do půdy tobolku. V lesích humosních, v oblasti subalpínských, roste ve stínu růžový, příjemně vonící *C. europaeum* L. (b. evropský). V kulturách se pěstuje *C. latifolium* Sbt., dávající velkokvětě různobarevné odrůdy *C. persicum* Mill. Obsahuje jedovatý glykosid Cyclamin ($C_{20}H_{34}O_{10}$).

Cyclanthera Schrad., amer. rod tykvovitých, pnoucí rostliny s celokraj. nebo dělenými listy, malými květy a malými dužnatými plody. Známe asi 40 druhů. Druh *C. explosens* Nd. jest zajímavý, že semena u něho vymrštují se prudkým rozpuknutím plůdku v chlopně; pěstuje se často ještě s příbuzným druhem *C. pedata* Schrand. ve sklenicích jako popínavá ozdobná rostlina.

Cycle-car (angl., saikl-kár), motorické vozidlo o malé síle (do 750 cm²).

Cydonia, O_3 kdoule.

Cyganov Nikolaj Stepanovič (1797—1833), ruský epikovec, sběratel lid. písní ruských, které i sám v duchu národním skládal. Souborně vydal pod názvem: Russkija pěsni (1834) a Sobranije sočinenij N. C. a. (1837).

Cygnaeus Fredrik (1807—1881), finský básník a lit. historik, profesor estetiky a literatury v Helsinkách.

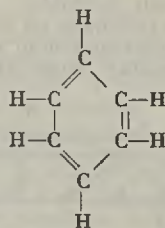
Cygnaeus Uno, jeho bratr (1810—1888), finský školský reformátor.

Cygnus, O_4 labuť.

Cygot Jiří, dvorní pozauněť v Praze 1603.

Cyklické sloučeniny, organické sloučeniny, v nichž předpokládáme, že jednotlivé atomy uhlíkové tvoří uzavřený kruh. Poněvadž jest mezi nimi většina látek vonných, označují se všechny jako sloučeniny aromatické, nebo podle sloučeniny benzen (benzolu) též sloučeniny řady benzenové (benzoloové). Nejdůležit.

sloučeninou takovou jest na př. benzen (též benzol) C_6H_6 značky

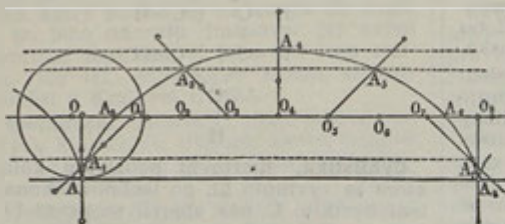

Cyklistika, sportovní používání kola, které se vyvinulo hl. po techn. zdokonalení byciklu. U nás objevil se první bycikel r. 1879 a došel brzy všeobecného používání. Hl. propagátory tohoto sportu byli smíchovští bratři Kohoutové a Karel Sulc, kteří si získali v tomto směru velké zásluhy. Již r. 1883 založena Česká ústř. jednota velocipedistů, která se přihlásila do Union Cycl. Internat. (zal. 1900), ale rak. vládou její přihláška spojena s podmínkou vstupu do celorak. svazu, což čeští cyklisté z nár. důvodů odmítli. Teprve po převratu (1920) stává se ČÚJV. členem UCI. a řadí se počtem svých klubů (112) a jezdců (6300), počtem vyd. licencí a pořádaných závodů na 7. místo mezi 30 národy. Pořádají se četné závody rychlostní i vytrvalecké, a několik klubů pěstuje i bycikle-polo a krasojízdu. Cyklistika turistická, O_3 turistiky.

Cykloida, rovinná křivka, vytvořená bodem kružnice, valící se po přímce. Označme A bod kružnice, O střed kružnice na začátku pohybu. Polohy bodu A a O buďtež po otočení kružnice o $\frac{1}{4}, \frac{2}{4}, \frac{3}{4}, \frac{4}{4}$, postupně, A_1, A_2, A_3, A_4 atd., resp. O_1, O_2, O_3, O_4 atd. Cykloida od počátku stoupá, maxima dosahuje v bodě A_4 a potom klesá k A_7 . Vzdálenost AA_7 je rovna obvodu kruhu, t. j. $2\pi r$ (r je poloměr kruhu). V bodě A. začíná nová část křivky, shodná s částí první. Celá cykloida skládá se z nekonečného množství takovýchto částí; samozřejmě musíme si je mysliti rozšířenou i doleva. Délka cykloidy od A— A_7 je rovna $8r$ a plocha mezi obloukem a základní přímkou je rovna $3\pi r^2$, t. j. trojnásobku plochy otáčivého kruhu. Cykloida má mnohé pozoruhodné vlastnosti, objevené již Pascallem, Huygensem a jinými. Je brachystochrona a zároveň tantochrona a isochrona. Postavíme-li totiž rovinu cykloidy vertikálně (visle), základnu cykloidy horizontálně (vodorovně), a cykloidu samu pod základnu, potřebuje hmotný bod, pada-

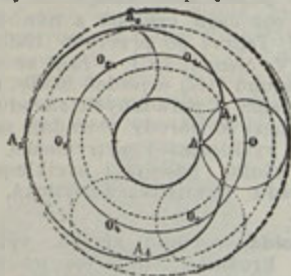
jící po cykloidě k dosažení nejnižšího bodu, stejnou dobu, ať jej pustíme z kteréhokoliv bodu cykloidy. Důkladnější pojednání o cykloidách lze nalézt v každé učebnici diferenciálního počtu a analytické mechaniky. Mimo cykloidy uva-

Cylindroid, podle Cayley-a přímková plocha třetího stupně, o níž po prvé pojednává Plücker r. 1865. Je důlež. v nauce o pohybech prostoru. Srov.: Ball, A treatise on the theory of screws (Cambridge 1900). Obr. 1. představuje přímky

Cykloida.

žované (t. zv. obecné cykloidy) známe i t. zv. epicykloidy a hypocykloidy. Vytvoří je buď kružnice, valčí se místo po přímce po pevné kružnici; epicykloidu, valčí-li se po vnější, hypocykloidu, valčí-li se po vnitřní straně pevné kružnice. Na obr. 2. je znázorněna epicykloida, u níž

Epicykloida.

oba kruhy jsou stejně veliké. Body $O, O_1, O_2 \dots$ jsou polohy středu pohyblivé kružnice; $A, A_1, A_2 \dots$ odpovídající polohy bodu, pohybující se po kružnici.

Cyklometrické funkce, Q_4 trigonometrie.

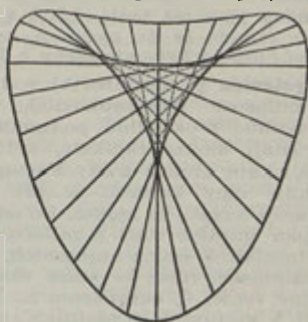
Cyklon, prudký, krouživý vítr, poměrně malého průměru, u nás nazývaný větrnou smršť, v Americe tornádo, způsobující často obrovské škody.

Cyklopaedia (angl.), Q_4 encyklopedie.

Cyklostyl, přístroj sloužící k rozmnožování oběžníků, prospektů, dopisů atd.

Cyklus, řada uměleckých děl, majících určitou souvislost (Smetanova Má vlast), nebo soubor děl jednoho autora (divadelní c., literární c.).

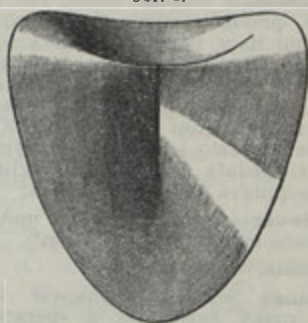
Cyliak Stanislav (* 1859), řed. mčšť. škol a spisovatel v Brně. Napsal básn. díla: Dva svatí (1924), Balada o ševci-podivínu (1927), Sv. Václav (1929), dramata i prosu (Buřt, Gen. Suworov).

Obr. 1.

Cylindroid.

Obr. 2.

tvorivé, obrázek 2. pohled na plochu z vnějšíka.

Cylindrur, vyměšování moče, obsahující cylindry, t. j. válečky z kanálků ledvinovitých. Q_4 močové choroby.

Cymbal (lat. cymbalum, též cimbal), v starověku kovové puklice (z toho ital. činely, cinelli), ve středověku zvonková hra (clavicembalo). C. se dnes užívá je na Slovensku a v Maďarsku. Ve hře na varhany značí c. směs hlasů, totiž co acuta.

Cymbalaria Baumg., rod rostlin krtčíkovic (Scrophulariaceae), jsou to byliny rostoucí na skalách a starých zdech; známo jest několik druhů ze Středozeří a záp. Evropy. C. cymbalaria Wettst. (Linaria cymbalaria Mil.), zvětřnec větší, jest charakteristická rostlina

celé jižní Evropy; její plazivé a kořenující lodyhy porůstají staré zdi, kameniště a skály, květy jsou fialové a sedí v úžlabí dlanitě 5—7četných, dlouze řapíkatých listů. — *C. pallida* a jiné příbuzné druhy pěstují se též jako zahradní rostliny.

Cymbidium Sw., rod orchideí z trop. Asie, asi 30 druhů, z nichž mnohé se pěstují jako ozdobné rostliny ve sklenících.

Cymburk Antonín, rodák pražský z 2. pol. 17. st., byl kvardiánem kláštera u sv. Jakuba na Starém městě v Praze. Když po 30leté válce kostel a klášter pustly a nebylo naděje, že by kostel nově mohl povstati z rumu, opustili všichni klášter kromě jednoho — kvardiána Cymburka. S 15 zlatými pustil se do nákladného díla, na něž sebral 80.000 zlatých. Tak vznikl barokový chrám nynější. Obraz jeho na chodbě sakristie kostela, sbírajícího dárky pro obnovení kostela.

Cymol, $C_{10}H_{14}$, příjemné vonící tekutina, bezbarvá, součást četných silic. Povstává z kafru, odnětím vody.

Cynanchum L., rod rostlin klejichovitých (Asclepiadaceae), jsou to byliny nebo keře, ronící mléč. šťávu, se vstříčnými listy a bílými, žlutými nebo červenými květy. Známé jest přes 200 druhů. *C. officinale* Mch. (tolita lékařská), roste u nás na suchých lesnatých stránkách, dříve jí bylo používáno v lékařství.

Cynara L., artyčok, rod rostlin složnokvět. (Compositae), známé asi 11 druhů. Ve Středozeří pěstuje se jako zelenina *C. scolymus* L. (artyčok), jenž tvoří široké trsy dlouhých peřenodílných listů. Na větvitě lodyze jsou mohutné, až 15 cm široké úbory, jejichž střechovitě se kryjící listeny zdužnatují na basi. Nerozvité úbory se pojídají buď vařené neb i syrové. Květy jsou barvy modrofialové. *C. cordunculus* Spr. s menšími úbory se pěstuje spíše jen jako ozdobná rostlina.

Cynewult, jediný angl. básník 2. pol. 8. st.; zpracoval ve verších legendy Ju-

liana a Elene a složil hymnus Osudy apoštolů.

Cynik, člověk pohrdající slušností a mravem, sesměšňující všeobecně obvyklé formy vzáj. styků společenských a všemu se vysmívající. *Q. kynismus*.

Cynipiadae, *Q.* žlabatky.

Cyno (Tyno Lombardus), spolu s Renartem a Alfardem povolání z Florencie Václavem II. do Prahy, aby řídili ražení českých mincí. Král Václav II. daroval jim společně odměnou královský dům v Brně a velký statek s celým příslušenstvím. Cyno podle všech známek zhotovil formy k prvním pražským grošům, které se razily na Horách Kutných asi r. 1300.

Cynodon Rich., rod trav (Gramineae), známy jsou čtyři druhy, z nichž tři jsou australské, čtvrtý *C. dactylon* je kosmopolit. Jsou to trávy s jemnými prstovitě rozvětvenými klásky.

Cynodon dactylon: a) květ.

Užanka lékařská;
a) plod.

Cynoglossum, užanka, rod Borraginaeaceí (drsnolisté), známo asi 70 druhů. V Evropě jest domoven *C. officinale* L., užanka lékařská, dvouletá bylina, s měkce chlupatými listy a kalně nachovými květy. Celá rostlina silně páchne myšinou. Plody jsou ostře osténkaté tvrdky. Roste na rumišťích a při okraji cest.

Cynomorium, rod Balanophoraceí s jediným druhem *C. coccineum* L., pýjmatka rudá. Jest to nezeleň rostlin. parazit, který hlizovitým odénkem přisedá ke kořenům dřevin, šupinatá lodyha zakončena jest červenohnědným vejčitým květenstvím. Roste ve Středozeří. Užívalo se ho jako prostředku k zastavení krvácení (*fungus melitensis*, maltéžská houba).

Cynosurus L., pohánka, rod Gramineí (trávy), s pěti známými druhy v mírném pásmu Stářího světa; jsou to volně trsnaté traviny s klasovitým květenstvím; plodné klásky jsou podepřeny dvouřadým hřebínkem. U nás na lukách roste pohánka hřebenitá *C. cristatus* L.

Cyan Elie (1843—1912), ruskoněmecký lékař, prof. na univ. petrohradské, od 1877 v Paříži. Napsal spis o *Tabes dorsualis* (1867), *Principes d'électrothérapie* (1873), *Les nerfs du coeur* (1905), *Dieu et sciences* (1910) a j.

Cyperus (šáchor), rod rostlin šáchovitých (Cyperaceae); známo asi 450 druhů v subtropických a tropických oblastech, jen nemnohé druhy z krajín chladnějších. Dvouřadé klásky tvoří okolík, strboul n. hlávkou s listenovým obalem. U nás rostoucí dva druhy *C. fuscus* a *C. flavescent* jsou slabé, řídce trsnaté rostlinky na březích vod. *C. alternifolius* L. z Madagaskaru pěstuje se i u nás pro ozdobu. *C. longus* L. (š. dlouhý) a druhy řitbučné mají arom. hořké hlízky, *C. esculentus* (š. jedlý) má hlízky bohaté

Pohánka hřebenitá.

Cyperus.

- a) Hlízka od *Cyperus esculentus* (š. jedlý);
b) *Cyperus longus* (š. dlouhý) s hlízkami.
c) Papyrus.

na olej, známé v obchodě pod názvy Bulbuli Trasi, Dulcinia, Mandorle di terra. *C. papyrus* L. (*Papyrus antiquorum* W.) jest historicky vysoce památný zástupce tohoto rodu. Má štíhlá trojhranná stébla, až 3 m dlouhá, která se za-

končují velkým okolíkem klásků, jejichž převislé listeny tvoří charakteristický chvost. Domovem jest z Egypta, kdež bylo již při pradáv. dobách používáno papyru k výrobě papíru, pletiv na rohože, plachty, lana (zprávy o tom již u Homera a Herodota); odenky používány jako potravina. Poslední zpráva o papyru jest z poloviny 4. tisíciletí př. Kr. Od pradávných dob vyvážel Egypt papír do celého Středozeří až do 5. a 6. st. po Kr., teprve v 9. st. byl zatlačen papírem bavlniným.

Cypr. Q, Kypr.

Cyprianus, křesť. svatý, Caecilius Thascius, círk. otec, * asi 200 v Karthagu, tam též popraven 14. září 258 jako biskup za pronásledování Valerianova. Psal lat. Překl. výboru jeho spisů Stárek (1844).

Cyprianus z Antiochie, sv., 304 v Nikomedii za pronásledování Dioklecianova popravený.

Cyprin, vesuvian, minerál a sice druh idokrasu. Krystaluje v soustavě tetragonální, jest barvy hnědé, žluté, zelené nebo modré, tvrdosti 6-5. Používá se k výrobě bijouterie.

Cypripedium L., rod čeledi Orchidaceae. Sotva 30 druhů, na sever sahají až k Japonsku a sev. Indii, j. až do Mexika. *C. calceolus* L. od Evropy až k východní Sibiři, u nás endemická orchidea,

Cypripedium calceolus (květ).

rostoucí v bukových lesích na vápenné půdě. Mnohé okrasné druhy z Asie a Sev. Ameriky jsou pěstovány jako okrasné pokojové květiny. *C. verrustum* Wall., z Nepálu, má velmi krásné červenozelené, purpurově červené a světle hnědé zbarvené květy. *C. caudatum* a *C. barbatum* Pritz., v jižní Indii a na Jávě, s černavozelenou mřížkovitou kresbou listů a krásnými, fialové a bíle zbarvenými květy.

Cypripor („syn Kypridy“ Afrodity), u básníků 18. st. výraz pro lásku.

Cypřiš, cypřišovitý, Q, Cupressus.

Cyrano de Bergerac Savinien (1619—1655), francouzský spisovatel; narodil se a žil v Paříži, byl v královské gardě při válkách flanderských. Napsal 47 žertovných *Lettres* a dva fantasticko-satyrické

ké romány *L'autre monde* ou les États et Empires de la Lune (1657) a *L'histoire comique des États et Empires du Soleil* (1662). Měl vliv na Voltaira a Swifta. E. Rostand jej učinil hrdinou svého dramatu. Překl. Cesta do měsíce, K. Vodňanská. Vyd. J. Laichter 1926. (Lit.: L. R. Leffèvre, *La vie d. C. de B.*, 1927.)

Cyrenaika, α Kyrenaika.

Cyriacus, křesť. svatý, pomáhá v nouzi, mučedník (304 ?) z dob Dioklecianových.

Cyriak Hubert, pseud. Arn. Procházka.

Cyriakové. Přemysl Otakar II. navrátil se do Prahy z tažení do Prus založil v r. 1256 v Podžidí (Dušní vl.) na památku svého vítězství nad Prusy kostel sv. Kříže Většího (na rozdíl od románského kostelíčka sv. Kříže na nároží ulice Karoliny Světlé a Konviktské) a klášter bratří řehole kající sv. Augustina blahoslavených mučedníků či křižovníků bílých s červeným srdcem, později zvaných Cyriaků, po mučedníku sv. Cyriaku († asi r. 304). Přemysl Otakar je poznal v Livonsku, kam byli posláni r. 1204, aby tam rozšiřovali víru křesťanskou, a uvedl je do Prahy. Zabývali se ošetřováním nemocných a opisováním knih. Klášter kvetl, tak že r. 1340 sídlo generálního převora z Říma přeneseno bylo do Prahy. R. 1421 byli vyhnáni z Prahy, vrátili se r. 1437, ale za krále Jiřího, proti němuž asi kuli pikle, tajně utekli do Krakova. 1628 Ferdinand II. je vzal zpět; 1648 hájili Prahu statečně proti Švédům. 1783 řád byl rozpuštěn, klášter a kostel zavřen a tím zanikl řád Cyriaků vůbec. Na místě kláštera a kostela nyní stojí škola v Dušní ul. proti kostelu Simona a Judy, Milosrdných bratří.

Cyrian H., pseud. Arnošta Procházka.

Cyryllica, α azbuka.

Cyryllo-Methodějský řád, řád králův. bulhar., zal. 1910 na paměť prohlášení Bulharska za království; nejvyšší řád, jen v jedné třídě; bílý kříž s nápisem „Ex Oriente Lux“.

Cyrylovna Dorota, tchyně J. A. Komenského, jejíž dcera Dorota († 1647) byla jeho druhou chotí.

Cyryllus z Alexandrie, od roku 412 alexandrijský patriarcha. Sepsal apologii křesťanství proti císaři Julianovi.

Cyryllus (Constantin) (* 827 v Soluni, † 14. února 869 v Římě), slovan. apoštol. Působil původně u slovanských kmenů u Kaspického moře; se svým bratrem Metodějem zavedl slovanskou bohoslužbu v říši Velkomoravské. Metod byl od r. 870 arcibiskupem srémským a při tom

pokračoval v apoštolské práci na Moravě. Srv. Literatura Cyryllo-methodějská. Zbrt. Bibl. C. Hist. II., č. 7557—8669.

Cyryllus Jan, českokobratrský kněz. Po bitvě na Bílé Hoře žil v Lešně, kde zemřel 1632. Napsal: Každodenní cvičení v pobožnosti (1616, 1714); *Enchiridion consolatorium* (1631) a četná kázání.

Cyrtanthus Ait., rod *Amaryllidaceae*, krásné cibulovité rostliny s dlouhými trubcovitými květy, živých barev. Z 15 známých druhů jsou u nás mnohé pěstovány ve sklenicích, na př. překrásný *C. obliquus* Ait.

Cyrtoceras, α nautiloidy.

Cyros, α Kyros.

Cyrus Matěj (1566—1618), kazatel v kapli Betlémské, zástupce administrátora konsistoře pod obojí. Roku 1611 biskupem.

Cysarz Herbert, PhDr. (* 1896 v Bohumíně), něm. lit. historik, 1928 profesor něm. univ. pražské. Sp.: *Erfahrung und Idee* (1921), *Deutsche Barockdichtungen* (1924), *Von Schiller zu Nietzsche* (1928), *Literaturgeschichte als Geisteswissenschaft* (1926) a j.

Cysticercus, vývojové stadium mnoha tasemnic. C. tasemnice psi nazývá se *echinococcus*.

Cystis (řec.), cysta, měchýř. *C. fellea*, neb *Vesica fellea*, žlučník, *C. urinaria*, měchýř močový.

Cystitis (řec.), zánět moč. měchýře.

Cystococcus (*Chlorococcum* Fr.), rod zelených řas, tvoří jednotlivé buňky kulovité, které z části žijí na kmenech stromů a rovněž se zúčastní na skladbě lišejníků.

Cystoidea, α ostnokožci.

Cystopteris fragilis.

Cystopteris Bernh., pučýřník, rod osladičovitých (*Polypodiaceae*), kapradiny s útlou lodyhou a okrouhlými výtrusnicemi; z nečetných druhů jest nejznámější *C. fragilis* Bernh., provázející vlhké lesy a skály celého mírného pásma.

Cystopurin, podvojná sůl hexamethylenetetraminu s octanem sodným. Vyrábí se smíšením obou součástí ve vodném roztoku a odpařováním ve vakuu, při čemž se vyloučí v podobě bílých krystalků. Ve vodě se snadno,

no, v lihu špatně rozpouští. Slouží hlavně v lékařství.

Cytasa, druh Q_2 enzymů, štěpící slož. uhlohydráty, na př. celulosu.

Cyterák Alois, Q_2 Citerák.

Cythera, ostrov, Q_2 Kythera.

Cytinus L., rod Rafflesiaceae, parasitické rostliny na kořenech dřevin, hlavně na kořenech keřů *Cistus* ve Středozemí a v Africe. Rostliny tyto žijí v pletivu hostitele jen v podobě nerozlišených vláken, která na určitém místě vyrůstají v základ květů, kvítky jsou drobné, zářivě žluté nebo červenavé, těsně shloučené v obalu šupin na nízké ose. Z jejich šťávy připravuje se extrakt, jehož se užívá v lékařství. Nejznámější druh jest *C. hypocistis* L.

Spartium scoparium.

Cytinus hypocistis.

Cytisus L., rod z čeledi Papilionaceae, větší keře s trojčetnými listy, žluté, purpurové nebo bílé květy v delších nebo kratších hroznech. Asi 70 druhů, z nichž u nás 5. V Německu pěstovány jako ozdobné keře. — *C. scoparius* Lk. (*Sarothamnus vulg.* W.), janovec, vítečník, rostoucí u nás na kamenitých a písčitéch stráních při okraji lesa. Trávně zelené pruty z jara nesou množství zlatožlutých květlíčků květů se spirálově stočenou čnělkou. — *C. albus* Lk. (*Spartocytisus a.* Koch) tvoří vysoké houštiny, kvete bíle, roste na kamenitých místech Kanárských ostrovů. — *C. nigricans* L., čilimník černající, trsnatý polokeřík našich vřesovišť s bohatými hrozny zlatožlutých květů (sušením rychle černají). — *C. Laburnum* L., č. odvislý, zlatý déšť, vysoký keř nebo strom v jižní Evropě, pravá ozdoba našich sadů. V zahradnické kultuře se vyskytl mišenec tohoto druhu s *C. purpureus* Sc., t. zv. C. Adami Poit. U tohoto mišence se v jednom hroznu objevují trojí rozličné květy.

Cyťovic Nikolaj Martinianovič (* 1861), ruský statistik, prof. univ. kyjevské. Za světové války podporoval úsilí ruských Čechů v boji o samostatnost a r. 1916

zvolen čestným předsedou Čsl. organizací. Sp.: Obzor učení o předpřinimatelskéj přibylí (1889), O golodach v zap. Jevropě atd.

Cyrtaria Berk., rod hub ze skupiny Ascomycetes, parazitická houba na větších buků v Patagonii; její plodnice jsou od Indiánů sbírány a připravovány na pokrm.

Cyz Jan Hajničanský (* 1883), hornoluž. spisovatel, katol. duchovní, pražský absolvent. Napsal řadu lit. hist. statí, red. katol. kalendář Krajan. Výborný řečník a nár. pracovník.

Cyz Jan Žurčanský (* 1898), hornoluž. národohosp. spisovatel, doktor právnické fakulty Karlovy univ. v Praze, dirigent dolnoluž. filiálky Luž. lidové banky v Chotěbuzu. Společně s Vlad. Zmeškalem přeložil do češt. Krawcovu luž. monografii: B. Smetana a Lužice (1924).

Cyz Michal (1824—1860), hornoluž. lidový spisovatel a nár. pracovník, stud. práva v Lipsku, kde obnovil tamější Slov. spolek. Přes to, že působil v něm. Pirně, všiml si bedlivě nár. života v Lužici a činně se ho účastnil.

Cyz Mikuláš (1825—53), hornoluž. spisovatel a katol. duchovní v Budyšině, spoluzakladatel pražské Serbowky v r. 1846. Napsal řadu básní balad. rázu, překládal ze slov. jaz. drobné ukázky, samostatně z češt. pohádky O ostruže krále Jana (1851), přel. také do němč. do Jahrbuchu für slav. Lit. 1852 Safářkovu čes. stat. O počátcích hlalo. písemnictví.

Cz, ps. Arnošta Czecha-Czechenherza.

Czacki Szczesny (1723—1790), polský politik, poslanec na sněmu, r. 1756 stal se velkým komořím. Velký nepřítel reform. a nábož. fanatik, bojující proti zrovnoprávnění jinovců.

Czacki Tadeusz (1765—1831), syn předšlého, učenec a pedagog. Pracoval vědecky v oboru nár. hosp. a založil spolek Towar. Przyjaciół Nauk ve Warszawě; byl školním inspektorem, zřídil ústav. numismatický a archeologický, botanickou zahradu a staral se o rozšíření polského školství atd. Napsal: O litewských i polských prawach (2 díly, 1800—1), O Żydach (1807) a sbírku Dzieła zebrane (1843—45, 3 svazky).

Czadecký Ferd., mědirytec a člen kláštera premonstrátů v Obrovicích u Brna. R. 1715 ryl pohled brněnský a r. 1710 vydal první moravský kalendář.

Czapl Karel (* 1810), registrant a archivář zemského soudu v Praze.

Czachowski Władysław (1850—1911), zn. polský malíř. Maloval hlavně portréty a genry. R. 1879 stal se prof. akademie

v Mnichově. Nejznám. jeho díla: Kupec benátský (r. 1873 vyzn. stříbr. medailí), Hamlet a herec (1879, zlatá med.). Jeho obrazy jsou v muzeu ve Lvově a Břeměch.

Czajewski Viktor (* 1857), pol. liter. historik. Napsal Dějiny české literatury (1886).

Czajkowska Marja (* 1879), pol. malířka, známá z výstav v Krakově. Maluje krajiny, genry a portréty.

Czajkowski Antoni (1816—1873), profesor práva polského v Petrohradě. Překl. z Byrona a Goetheho. Sp.: Niektóre poezye (1841).

Czajkowski Grzegorz (1709—1757), pol. malíř, mnich-karmelitán, tvůrce mnoha oltářních obrazů a portrétů.

Czajkowski Józef (* 1872), pol. malíř; studoval v Krakově, v Mnichově a v Paříži; od r. 1902 vystavuje často svá díla na pař. výstavách. Je hlavně krajinář, ale zajímá se též o architekturu vnitřního zařízení.

Czajkowski Michał (1804—1886), pol. spisovatel. Zúčastnil se listopadového povstání a po pádu Varšavy odejel do Francie. R. 1841 odešel do Turecka, kde r. 1850 přestoupil na islam, r. 1853 zorganizoval pluk tureckých kozáků a v jejich čele bojoval pod jménem Sadyka-Paši. R. 1872 vrátil se do Ukrajiny, kde skončil sebevraždou. Jeho povídky jsou většinou historické, hlavně ze života kozáků, které však ličí příliš zidealizované. (Wernyhora 1838, Kirdžaly — 1839, Stefan Czarmeczi — 1840 a j.) Četné překlady do č.
Czajkowski Stanisław (* 1878), pol. malíř, krajinář.

Czaki Anicety (* 1840), pol. stavitel. Sp.: Nowy sposób budowania sklepień ziemnych (1826), Wzory budowli wiejskich (1830).

Czaki Franciszek Florian (* 1773), pol. voj. kartograf.

Czaki Jadwiga (1860—1921), pol. herečka v Krakově a ve Varšavě.

Czakó Zsigmond (1820—1847), dram. básník maď., jehož díla, hl. Kalmár és Tengerész (Kupec a námořník, 1845), byla svého času velmi oblíbená.

Czambel Samuel, Dr. (* 1. 9. 1850 v Slov. Lupči, † 18. 12. 1909 v Pešti), slov. jazykopytec; byl úředník minister. presidia v Pešti a překladatel zem. zákoníka do slovenštiny. Vlivem prostředí, v němž se pohyboval, a svého úředního přidělení u maďarské vlády, stal se protičeským pracovníkem a snažil se vědecky dokazovati, že Slovinci a Češi nejsou jednoho kmene, ale že jsou příbuzní Jihoslovánům. Dřivoval také vládní Slovenské noviny. Z jeho spisů zaslouží

pozornosti: Príspevky k dejinám jazyka slovenského (1887), Slovenský pravopis (1890), Slovinci a ich reč (1903) a hlavně první svazek nedokončeného díla Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov (1906). Sestavil dobrou mluvnici Rukoväť, vydanou ještě i po převratě v doplněném textu J. Škultétyho. — Jeho syn C. Samo, pseud. Kosorkin, vystoupil s několika zdařilými povídkami realistickými, ale brzo zmkl.

Czapek Friedrich (* 16. května 1868 v Praze, † 31. července 1921 v Lipsku), botanik. Profesor v Praze a v Lipsku. Jeho hlavní dílo je Biochemie der Pflanzen (1913—21).

Czapelski Tadeusz (* 1853), pol. spisovatel, red. Kurjera Codziennego, byl sekretářem Ossolinea ve Lvově. Sp.: Paź księcia prymasa, fragment a pamietników Wojciecha Dobieckiego.

Czapiński Kazimierz (* 1882), pol. poslanec na sněmu od 1919, člen strany socialistické.

Czapiński Leopold (1838—1911), pol. spisovatel, při povstání 1863 vypovězen na Sibiř. Sp.: Księge przysłów, sentencyj i wyrazów lacińskich, używanych przez pisarzy polskich (1892).

Czaplic Celestyn (1723—1804), pol. sněm. maršálek.

Czaplic Stanisław, prof. práva na univ. krakovské v 17. stol. Sp.: Quaestio de purgatione Canonica.

Czaplicka Marja Antonína (1886—1921), pol. etnografka a cestovatelka po Sibiři. Napsala několik prací z oboru etnografie sibiřských pův. obyv.: My Siberian Year, 1916, a j.

Czaplicki Franciszek Władysław (1828—1872), pol. kronikář. Svoji literární činnost založil na vlastních vzpomínkách a životních zkušenostech. Sepsal: Horozanie (1862), Pamietniki więźnia stanu (1864), V sybirskech tajgach (1870), Obraz Syberji (1871), jako vzpomínky několikaletého pobytu v asijském Rusku.

Czaplinek (něm. Tempelburg), město na pomorí pruském mezi jezery Drawským a Czaplou, s 5000 ob. Německý název pochází od dřív. zámku templářského. Město patřilo od r. 1466 k Polsce, ale bylo zastaveno r. 1675 kurfirstu bramborskému zároveň s Drahimem a více už Polsce navráceno nebylo.

Czapski Jan († 1742), odpůrce Stanisława Leszczyńskiego.

Czapski Marian, hrabě (1816—1871), pol. přírodovědec. Nejvýznamnější jeho dílo jest: Historia powszechna konia (1875), přel. také do něm. 1878. Pod jménem Znamironski napsal dílo o včelách.

Czarda Jiří, MUDr. (1851—1885), znám. ušní lékař č., docent ušního a nosního lék. na universitě pražské. Sp.: O inverzi dělohy (1878), O poměru nem. ušních k obrně mimické (1882), O vlivu nem. nosových v ostatní organizaci (1885).

Czarkowski Bolesław (* 1883), pol. uměl. keramik, žák Szkoły Sztuk Pięknych ve Varšavě.

Czartowski Ludwik (* 1855), pol. etnograf a filolog. Sp.: Pseudonimy i kryptonymy pisarzy polskich (1922).

Czarlinski Léon (1835—1865), pol. politik, známý z povstání r. 1863, předseda Koła Polskiego.

Czarna, ř. v Polsku, přítok Pilici; 1914—15 četné boje mezi armádou ruskou a něm. arm. skup. gen. Woyrsche.

Czarnecki Jędrzej († 1649), rytíř a vychovatel Władysława IV.

Czarnecki Stefan (1599—1665), vojevůdce polský. Započal svoji vojenskou kariéru ve válce s Gustavem Adolfem. R. 1655 bránil Krakov před Švédy, ale musel kapitulovati; po třech měsících však znovu dobýval jedno vítězství za druhým. R. 1657 stal se vojevůdcem ruským, několik dní před svojí smrtí polním maršálkem. Byl mistrem válčení jezdeckého a jedním z těch, kdož se bili pro čest a slávu, nikoliv pro odměnu a tituly.

z Czarnkowa Janko († 1387), polský kronikář. Kniha jeho popisuje vládu Kazimíra Velkého a Ludvíka a je z části psaná jako obrana vlastní osoby, z části jako pamflet proti královně Alžbětě a pánům malopolským. Jest ale vážným pramenem pro události tehdejší doby.

Czarnkowo, m. v Polsku (býv. Poznaňsku), 5000 ob., 50% Němců. Živé pivovarnictví a strojnictví. M. bylo založeno 1234, m. se stalo 1400.

Czarnkowski Jan († 1460), podkomorí poznaňský, odpůrce Křížáků.

Czarnkowski Stanisław (1526—1602), referendář korunní, maršálek sněmu lubelského, kde r. 1569 schválena unie Polska s Litvou.

Czarnecki Adam, pseud. Zorjan Dolega Chodakowski (1784—1825), slavný etnograf a archeolog polský. Byl r. 1808 z trestu odveden do ruského vojska, podařilo se mu ale r. 1811 za válečného tažení utéci a pod přijatým jménem (Chodkowski) odebral se do Malopolsky, kdež se věnoval etnografickému badání, jsa podporován fin. knížetem Czartoryským. V r. 1818 vydává první svoje dílo O słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem, za které jest jmenován členem Tow. Przij. Nauk ve Varšavě, poněvadž

ale neobdržel podpory k dalším pracem, odjíždí do Petrohradu, kdež ve vědeckých i státních kruzích najde pro svoji práci pochopení. 4 leta badá v ruských krajích a výsledek jeho prací jsou četná díla, hlavně velký slovník místopisný: Staresta. Po jeho smrti veškerá jeho literární pozůstalost uložena v muzeu Czartoryských v Krakově.

Czarnowski Stanisław (1872—1919), polský řezbář, vynikl v Paříži a v Petrohradě.

Czarnowski Stanisław Jan (* 1847), polský archeolog. Sp.: Ciwilizacya i zdydt (1884), Literatura perjodyczna i jej rozwój (1892—95), Jaskinie okolic Ojcowa (1899), Wspomnienia trzech stuleci (1923—1925).

Czarny Dunajec, tatranská řeka. Povstává z několika silných potoků u vsi Witowa (okres Nový Targ) a slučuje se po 37 km dráze s Białym Dunajcem. Nad řekou leží městečko téhož jména, známé láz. místo horské, se 2396 ob.

Czarny Staw (Černé jezero), název pěti tatranských jezer. 1. C. S. pod Kostelcem, 22,87 ha, leží 1620 m n. m. 2. C. S. nad Mořským Okem, 21,32 ha, 1584 m n. m. a 77 m hl. 3. C. S. v dolině Pěti rybníků má 13,05 ha, leží 1724 m n. m. 4. a 5. jsou malé rybníky.

Czarny szlak, jedna ze zn. stepních cest, kudy nejvíce přicházely nájezdy tatarských hord do Polska v 15. a 18. stol., a zároveň jedna z nejdůležitějších drah dřívějších z Polska na Krym.

Czart Jiří, též Tzardt, Zarth (1708—1774), virtuos na housle, flélista, člen kapely hr. Pachty. Žil střídavě ve Varšavě, Draždanecch. Pak člen kapely prus. kor. prince v Rheinsbergu a 1760 houslista u kurfiřta bavor. v Mannheimu. Složil solové skladby pro housle, flétnu, symfonie a komorní skladby.

Czartoryscy, starodávny knížecí rod na Litvě; na sklonku 16. století přestoupil z pravoslavné víry na katolickou, od r. 1442 spřízněný s Jagiellony. Zaujímal mnoho význ. hodností, hl. na Volynsku.

Czartorysk, městečko ve vojvod. volyžském, jedno z nejstarších měst celého kraje, 2230 ob. Po něm se od 14. st. nazývá větev rodu Gedyminowiczů knížata Czartoryscy. Ve světové válce byla tato krajina (1915) střediskem úporných bojů mezi Rusy a Němci.

Czartoryska Isabella z Flemingův (1746—1835), choť Adama Kaz.; zřídila v Pulawě jedno z hlavních středisk osvěty a společenského života polského. Roku 1800 založila tam Świątynię Sybilli, první p. museum starožitností a pamá-

tek národních. Věnovala se výchově lidu a napsala první v Polsce knížky pro lid vesnický.

Czartoryski Adam Jerzy, syn Adama Kazimíra a Isabelly (1770—1861), byl jedním z největších státníků polských své doby a měl značný vliv také na politiku evropskou. R. 1795 navázal styky s velkoknížetem Alexandrem a po jeho vstoupení na trůn jmenován ruským ministrem zahraničí, podle výslovného svého přání bezplatně. Cz. má veliké zásluhy na poli osvěty, hlavně v krajích litevsko-ruských. Zreformoval vilenskou Akademii a rozmnožil značně počet polských škol. V zahraniční politice pracoval proti Německu. V r. 1806 ustoupil se svého místa pro neshody s carem Alexandrem, ale po porážce Napoleonově se s ním opětně smířil. Po dobu listopadového povstání byl prezidentem nejvyšší rady, ale po jeho neblahém ukončení vystěhoval se do Francie, kde přes 30 let stál v čele národ. hnutí polského, takže nazýván Adamem I., polským králem de facto. V Paříži též rozvinul značnou činnost literární. Největší ohlas vzbudil svazek náboženských básní: *Bard polski* (1795). Značný materiál historický zůstal zachován v jeho *Mémoires* (1887, 2 díly).

Czartoryski Adam Kazimierz, syn Augusta Cz. (1734—1823). R. 1758 generálem, r. 1764 maršálkem sněmu, r. 1808 obdržel hodnost polního maršálka rakouského. Byl milovník a znalec divadla. Napsal jednoakt. komedii *Kawa* (1779) a později i jiné. První v Polsku psal o otázce ženského vzdělání.

Czartoryski August Alexandr, syn Kazimírův (1769—1782), od roku 1731 vojvoda ruský. Šňatkem s nejbohatší dědičkou Zofjou Denhofovou (1731) a přízní dvora nabyl velkého bohatství a vlivu; nejdříve stál při straně Augusta II., po jeho smrti na straně Stanislava Lešczyňského. Náležel silou svého charakteru, politickou moudrostí a zkušenostmi, nabytými v cizině, mezi vynikající muže svého věku.

Czartoryski Florian (1620—1674), biskup poznaňský a kujavský.

Czartoryski Kazimierz (1674—1741). V čase sev. války kolísal mezi Augustem II. a Lešczyňským; r. 1721 stal se podkancleřem, roku 1724 kastelánem vilenským. Proslul tím, že se svojí ženou Isabelou Morsztynównou zavedl ve Varšavu skvělý spolek. Život v slohu a duchu francouzském.

Czartoryski Michal Fryderik, syn předešlého (1696—1776), r. 1724 podkancleř, od 1752 kancleř litevský.

Czartoryski Witold (* 1864), polský politik nár. dem. R. 1919 zvolen poslancem, 1922—1923 senátorem polského sněmu.

Czartoryski Władysław (1828—1894), pokračoval v politice svého otce Adama Cz. a založil proslulé Museum knížat Czartoryskich (Q₄) v Krakově.

Czartoryskich Museum v Goluchově, založila Isabella z Cz., hr. Dzialyńska v letech 1875—1895. Umístěno je v starém zámku Lešczyňských (16.—17. st.), který ve velice bidném stavu koupil r. 1854 Jan hrabě Dzialyński. Hraběnka Dzialyňská dala zámek upravit ve stylu francouzské renesance. Bohaté sbírky obsahují díla předhistorická, egyptská (největší sbírku vás řeckých co do jakosti a vzhledu v Polsku), z počátku křesťanství (na př. zlatené sklo a tkaniny), románská (slonovina, sbírka emailů z Limoges), gotická (řezby a obrazy). Zámek je celý vyplněn nábytkem z 15. a 16. st. a obrazy mistrů nizozemských, francouzských, německých, portréty králů atd. Zámek goluchowský jest jako museum Czart. v Krakově jednou z nejbohatších soukromých sbírek v Evropě. Jeho nynějším vlastníkem je Adam kníže Czartoryski.

Czartoryskich Museum v Krakově je nejstarším a největším soukromým muzeem celé Evropy. Založ. koncem 18. st. Q₄ Isabellou z Flemingów Cz. v Pulawách, bylo původně shromaždištěm historických památek polských. V roce 1831, z obavy před konfiskací, odvezeny sbírky do Paříže, odkud je r. 1876 kníže Władysław převezl do Krakova. Sbírký tyto jsou umístěny v několika budovách a skládají se ze tří částí. 1.: archiv, obsahující přes 6000 rukopisů, 2. knihovna 250.000 svazků a 3. umělecké sbírky a to: galerie obrazů mistrů italských, holandských, francouzských a polských (Leonardo da Vinci, Rafael, Rembrandt a j.), dále sbírka rytin (12.000) a kreseb (2000 kusů) hlavně malířů polských 18. st. a konečně nesčetné sbírky uměleckého průmyslu, hlavně tkanin, bronzů, porculánů a j. Také se tam nalézají největší sbírka řeckých starožitností v Polsku. Ředitelem jeho jest nyní prof. dr. J. Kalenbach.

Czas, nejstarší deník krakovský i jeden z nejstarších listů polských, vychází od 3. listopadu 1848. Zaujímal již za Rakouska vynikající postavení v polské politice, háje vždy stanovisko Kola Polského. Jeho pracovníky byli: St. Wyspiański

ski, K. Tetmayer, St. Brzozowski, R. Rittner, W. Perzyński, L. Rydel a j. Dlouhá léta byl jeho chefredaktorem Rud. Starzewski, po jeho smrti dr. A. Beaupré.

Czaslaský M. Jiří, pseud. Časlavský.

Czecot Jan (1797—1847), básník polský, přítel Mickiewiczův. Spoluzakladatel Tow. Filomatów. Byl vězněn r. 1823 v Ufě, kde zůstal až do r. 1831. Je autorem mnoha písní. S poroučením též sbíral a překládal písně běloruské. Vydal samostatně r. 1846 *Pieśni ziemianina*.

Czedik z Bründelsbergu Alois, svob. pán (1830—1924). R. 1848 prožil vídeňskou revoluci, později byl středoškolským profesorem, r. 1861 zvolen do říš. rady rak., od r. 1883 v panské sněmovně. Sp.: *Zur Gesch. der k. k. österr. Ministerien 1861—1916* (1917—1920).

Czech Arnošt, pseud. Czechenherz (* 1878), č. spis. Sepsal: *Písně samotáře* (1910), *Svatohelenský Prometheus* (1912), *Zlatý horizont* (1912), prósu: *Sníva láska* (1902), *Kupidovy hry* (1917), *Víra v život* (1920), několik dramát. pokusů (*Cena slávy*, *Za cizí vinu* a j.), brožuru o Goethovi, Hauffovi. Redigoval revue *Melpomene*, jež však brzy zanikla.

Czech Emil (* 1862), malíř figuralista, žák Veithův.

Czech C. W., pseud. Karla Vrátného.

Czech Józef (1762—1810), matematik polský, prof. Akademie krakovské, později ředitel gymnasia volynského. Napsal mnoho prací z oboru matematiky.

Czech Ludvík, JUDr. (* 1870), advokát v Brně. Za Rakouska předseda moravské strany německé sociální demokracie a říšský poslanec. Je členem výk. výboru socialistické II. internacionály v Curychu. V r. 1920 zvolen do Nár. shromáždění za stranu něm. soc. dem.; od r. 1925 zastával úřad sněmovního místopředsedy. V prosinci 1929 jmen. ministrem sociální péče.

Czechoslovak Press-Bureau, čsl. tisková kancelář v New-Yorku za svět. války.

Czechowicz Gustav (* asi 1835), polský revolucionář a emigrant.

Czechowicz Szymon (1689—1775), polský malíř. Jako syn chudých rodičů dostal se do Říma okolo r. 1710, kdež záhy stal se známým malířem. Jeho nejlepší díla nacházejí se v kostele sv. Stanislava v Římě (*San Stanislao dei Polacchi*); jsou to: sv. Jadwiga před Ukřižovaným a sv. Jan Kenty, sv. Alois Gonzaga a sv. Stanislav Kostka. Rovněž mnoho obrazů je i v jiných kostelích, jako v Kielu, v Krakově, ve Varšavě, kam se v r. 1740 přestěhoval. Dvě leta prožil v Plocku u jezuitů, kde vymaloval 40 obrazů. Počet

jeho obrazů jde do set, hlavně obrazů náboženských, maloval však též portréty, z kterých se nejvíce zachovalo v zámku Kazimíra Krasinského v Sterdyně. Založil též malířskou školu ve Varšavě, z které vyšlo mnoho zn. polských malířů. Jako 80letý stařec vstoupil ke Kapucínům. Je nejznamenitějším malířem polským z konce 18. st.

Czekalski Eustachy (* 1835), polský publicista a spisovatel. Od r. 1912 sekretář týdeníku varšavského *Świat*. Vydal dvoudílný spis *Wybór pism Ryszarda Berwińskiego a Wybór novell Adolfa Dygasińskiego*, mimo mnoha vlastních prací beletristických. Pseud. Dr. Z. M. Firley.

Czekanowski Alexandr (1830—1876), polský geograf a geolog. Vypovězen byl v čase povstání 1863 do Sibiře, kde konal vědecká badání v okolí jezera Bajkalského a řek Dolní Tungusky a Leny. Zůstavil po sobě mnoho cenného materiálu, geologických map a velké sbírky přírodovědecké.

Czekanowski Jan (* 1882), p. antropolog a etnolog. Studoval v Curychu a Berlíně. Roku 1907—1909 byl členem vědecké výzkumné výpravy do střední Afriky; roku 1910 jmenován kustodem Musea etnograf. v Petrohradě a 1913 mimoř. a 1920 řádným prof. na univ. ve Lvově. Práce jeho: *Forschungen im Nil-Kongo-Zwischengebiet* (Lipsko 1911—1912), *Beträge zur Anthropologie von Polen* (1900), *Zarys metod statystycznych* (1913) a *Wstęp do historii Słowian* (1927).

Czekierski Józef (1777—1826), polský chirurg a zakladatel oddělení chirurg. university varšavské.

Czemia, m. v Polsku u Poznaň, 2211 ob. Připomíná se po prvé r. 1458.

Czepek Rudolf (* 1876), profesor něm. techniky v Brně.

Czerkawska Maryla (* 1885), moderní básnířka polská; vydala: *Poezje* (1912), *Poezje* (1914—1915) a *Zielony cień* (1929).

Czerkowski Włodzimierz (1866—1913), polský národohospodář. Od r. 1897 prof. univ. Jagiell. v Krakově. Napsal: *Wielkie gospodarstwa* (1896), *Polityka ekonomiczna* (1905), *Kwestja sjonismu* (1908) a j. Zakladatel a vůdce polské strany křesťansko-demokratické v býv. Haliči.

Czermack Jiří, člen kláštera v Obrovicích na Moravě a malíř ok. r. 1668.

Czermak Jan Nepomucen (1828—1873), prof. fysiologie v Krakově (1856), v Budapešti (1858), v Jeně (1865), od r. 1869 v Lipsku. Napsal: *Wziernik krtańniowy i jego znaczenie dla fizjologii i medycyny*.

Czermak Wiktor (1863—1914), polský historik; prof. univ. Jagiell. a zaslužilý spisovatel polských dějin 17. st. Nejlepší jeho díla: *Plany wojny tureckiej Władysława IV.* (1895). *Ill. dzieje Polski* od pocz. do X. w. (1906).

Czerna Anna Ludwika, současná básnířka polská a překladatelka moderních básníků francouzských.

Czernin, Q Černín z Chudenic.

Czerny Adalbert (* 1863), něm. lékař, rodem z Polska, prof. dětských chorob ve Vratislavi, od r. 1919 v Berlíně, zakladatel četných ústavů a klinik pro dětské nemoci a mod. dětského lékařství. Sp.: *Des Kindes Ernährung* (1906—17), *Der Arzt als Erzieher des Kindes* (1908) atd.

Czerny Franciszek (1847—1917), polský geograf. V letech 1877—1917 přednášel geografii na univ. Jagiell. v Krakově.

Czerny Karel (1791—1857), klavírní virtuos a skladatel, studoval za Beethovena a byl vůdcem Mozartem založené vídeňské klavírní školy.

Czerny Vincenz (* 1842 v Trutnově, † 1916 v Heidelbergu), prof. a ředitel chirurgické kliniky ve Freiburgu, předseda Mezinárodní společnosti pro chirurgii, výborný operátor.

Czerski Emil, pseud. Em. Vachka.

Czerski Jan (1845—1890), polský zoolog, odsouzený za svoji polit. činnost v roce 1863 ke službě ve vojsku ruském; sloužil r. 1863 v Omsku, pak v Irkutsku a později v Petrohradě. Zajímal se o zvířena irkutskou a přírodní bohatství sibiřské a vykonal mnoho pro vědecké prozkoumání této země.

Czerwiakowski Józef Rafał (1743—1816), prof. anatomie, chirurgie a porodnictví na univ. Jagiell. v Krakově.

Czerwiakowski Ignazy Rafał (1808—1882), vynikající pol. botanik a prof. univ. Jagiell. v Krakově. Napsal: *Botanika ogólna* (6 d., 1849—63), *Botanika lekarska* do wykładów (1861) a s Warszewiczem vydal *Katalog roślin ogrodu botanicznego* (1864).

Czerwiński Bolesław (1851—1888), p. dělnický básník, autor známé písně *Rudý prapor*. Red. *Kurjera Lwowskiego*.

Czerwiński Lubicz Ignacy (1770—1835), historik a jeden z prvních etnografů polských. R. 1811 vydal první polské dílo etnografické: *Okolica zadniestrská, między Stryjem i Lomnicou*. Kromě toho napsal mnoho knih mravokárných.

Czeska Marja (* 1886), polská spisovatelka. Sp.: *W światło*, *Dwaj Rymszowie*, *Na różnych strunach* a j.

Częstochowa, krajské město nad řekou Wartou, 87.165 obyv., a tvoří důležitý uzel železniční. Má mnoho škol a úřadů státních, museum, hvězdárnu, 3 knihovny a jest jedním z největších polských středisek průmyslových. Má asi 140 továren a 15.000 dělníků, v tom je 17 tkalcoven. Kromě textilnictví pěstuje se zde metalurgie, průmysl dřevitý, chemický, papírnický, galanterie a požívatin. Od r. 1925 sídlo biskupa cz. Je tam proslulý klášter O. O. Paulinů na Tasnej Górze se zázračným obrazem P. Marie, královny koruny polské, navštěvovaný ročně 200.000 poutníky z celého Polska. Klášter jasnohorský, založený koncem 14. stol., byl jednou z nejsilnějších tvrzí polských. Kraj Cz. má 1.921 km² a 234.632 ob.

Czetwertyński Seweryn, kníže (* 1873), polský politik. Byl poslancem I. dумы. V r. 1919 zvolen poslancem a byl předsedou branného výboru, později zvolen náměstkem maršálka sejmu. Od r. 1907—1917 presidentem Centr. Tow. Rolniczego ve Varšavě.

Czeżowski Tadeusz Hipolit (* 1889), prof. filosofie ve Vilně. Vydal řadu fil. spisů.

Czichovský Jan (* 1784 ve Votici), majitel umělec. závodu v Praze v letech 50. min. stol.

Czinkota, velká obec v maď. komitátu Pest, 12.596 ob., letní sídlo obyv. Budapešti, nedaleko vilová čtvrť Matyášovo pole.

Czochron Sebastjan (1749—1819), prof. práva v Krakově. Sp.: *Dysertacja o prawodawstwie kryminalnem* (1788) a j.

Czołowski Aleksander (* 1865), řed. měst. archivu ve Lvově. Sp.: *Początki Mołdawii* (1890), *Pomniki dziejowe Lwowa* (1896), *Wojna polsko-turecka r. 1675* (1894), *Dzieje marynarki polskiej* (1822) a jiné.

Czon Tobiáš, tiskař v Praze k. r. 1581.

Czopowski Henryk, inž. (* 1863), prof. polytechniky ve Varšavě. Sp.: *Mechanika teoryczna oraz podstawy rachunku wektorowego* (1911).

Czordak Lajoš (* 1865), slov. malíř krajinář, žák Mafáka.

Czorneboh, Q Čornebog.

Czortków, kraj. m. nad ř. Seretem, ve vojv. tarnopolském. Má 5.191 ob. Pod městem jsou trosky starob. zámku. Kraj Cz. má 694 km² a 69.000 obyv., z toho 48-5% Poláků.

Czrenner Gustav (* 1837 v Pešti), spisovatel a vydavatel adresáře v Praze v letech 70.

Czrny Jan, Q Černý Janek.

Czubek Jan (* 1849), p. liter. historik; získal si velké zásluhy o podrobné životopisy Kochanowského, Wacława Potockého a Paska, vzorné vydal spisy Słowackého, Krasińskiego a Konopnické. Přeložil též klasická básnická díla Homera, Sofokla, Horáce a Katulla.

Czuczor Gergely (Řehoř) (1800—1866), maďarský učenec a básník. Byl členem benedikt. řádu. Vyučoval na světských školách.

Czuchów, hornoslezská vesnice v Polsku. 2000 ob. Zde se nachází druhá nejhlubší vrtba světa a sice 2240 m hlub.

Czurda František, MUDr. (* 1844 v Písku, † 1886 na Jávě). R. 1876 vstoupil jako lékař do holandských služeb. Psal feuilletony o těchto končinách, které uveřejňovány byly v Politice. Za dobu svého působení shromáždil veliké množství předmětů etnograf., kteroužto sbírku odkázal Náprstkovu museu.

Czyhlarz Karl von (* 1833 v Lovosicích, † 1914 ve Vídni), právník, prof. římského práva v Praze a 1892—1905 ve Vídni. Člen rak. panské sněmovny.

Czymer Martin Ant., malíř v Praze ok. r. 1695.

Czynski Jan (1801—67), polský spis. a emigrant. Sp.: *Dziewica i starzec* (Paryž 1837), *Histoire de Pologne* (Paris 1839).

Czyrniański Emil (1824—1888), doktor filosofie, zn. polský chemik. Od r. 1851 prof. chemie na univ. Jagiell. v Krakově, člen Akademie věd a umění. Je autorem mnoha prací z oboru teor. chemie. Il. jeho dílo: *Slownictwo polskie chem.* (1853).

Czyżewicz Adam († 1877), prof. gynekologie na univers. varšavské. Vydal četné spisy lékařské.

Czyżewski Tytus (* 1883), malíř a básník polský, jeden z průkopníků nových proudů v polské literatuře i umění, zvl. t. zv. formismu.

Czyżowski Kazimierz Andrzej, současný polský dram. spisovatel. Sp.: *Pochód*, *Złoty kopiec*.

Czada Antonín (* 1813 v Manetíně), učitel hudby od r. 1858 v Praze.

Čížschka (Čiška) Martin Lukáš (1703—1768), malíř v Praze. Do pořádku malířů malostr. přijat byl r. 1732.

Č

Č (č hledej v c).

Č jest zvláštním písmenem české a slovanské abecedy, psané podle pravopisu českoobratného, kdežto Hus užíval tečky místo pozdějšího háčku. V polštině se táž hláska vyjadřuje cz, v sanskritě užívá se hlásky č, též v arménštině. Hláska tato se v mod. jazycích píše různě: v angličtině a španělštině ch, v italštině c před i a e, v němčině tsch atd. Č., číslo.

Čaboun Florian, pseud. Fr. Červínka.

Čaboun Vojtěch (* 1797 ve Vosově [Nemětelích], † 1868), zpěvák, ředitel divadla ve Lvově, učitel hudby v Praze a majitel hudební pěvecké školy od r. 1851; jeho manželka Alžběta, zpěvačka, pod jménem Pohl-Beisteiner, vedla s ním školu; * 1814 v Třnávce.

Čabrinović Nedeljko (* 1895 v Trebinji), povoláním typograf v Sarajevě. Přiklonil se k nár. srbské omladině; na Vidovdan 1914 hodil pumu na auto arcivév. Frant. Ferdinanda, aniž by ho byl zranil. Odsezen v t. zv. Principově procesu k doživotnímu žaláři a zemřel 26. I. 1916 v Terezíně.

Čacká Marie (Frant. Bohunka Svobodová) (1811—1883), choť českého buditele dr. J. B. Pichla, česká spisovatelka z doby probuzenské, jejíž básně vyjadřují lásku k vlasti a něžnou melancholii. Její Písně vyšly r. 1857 a mnohé z nich byly zhudebněny.

Čačak, dříve Gradac, okr. m. srbské, sídlo biskupské, s krásným kostelem v byzantském slohu, dříve sídlo metropolitů. V okolí několik klášterů, kde je uschováno mnoho památek z doby bojů s Turky.

Čačkov Miroslav, MUDr. (* 1865), chorv. lékař. Primář u Milosrdných a od r. 1918 prof. na léc. fakultě zahřebské university. Pod pseudonymem Ladislav Ladanjski napsal četné básně, jichž výběr vydala Matice Hrvatska pod názvem Iz liječnickove duše (1914).

Čáda František, PhDr. (* 6. dubna 1865, † 14. prosince 1918), český filosof, prof. filosofie na Karl. univers. Jeho význam vědecký netkví ani tak v literární jeho činnosti, jako v učitelské a informativní působnosti. Ve filosofii byl přísným, nestranným glosátorem, znalcem moderních noetických směrů, které k nám uváděl (v. jeho noetické rozhledy v České myslí), nevyslovuje nikdy svého úsudku, spokojuje se pro sebe přísným katolicismem. Od problémů noetických počínaje vypracoval se v posledních letech svého života na znamenitého odborníka v otázkách psychologie dítěte. G. Zába nazval jeho filosofické credo O. probalibismem. Č. pracoval vždy v přísně odborných vědeckých otázkách filosofických, nepouštěje se nikdy do samostatného řešení základních problémů. Většina jeho prací jest uložena v časopisech. Knižně vydal: Noetická záhada u Herbarta a Starta Milla (1894); Hýnové dušesloví (1902); Filosofické spisy V. Zahradníka (1907). Z pozůstalosti vydal F. Šeracký 1920 jeho Individuální etiku.

Čáda František, JUDr. (* 1895), prof. univ. v Brně a býv. úředník archivu Nár. musea v Praze, odborník v dějinách právnických ČSR. Sp.: Osobní exekuce podle českého práva zemského (1920), Ležení podle českého práva zemského (1922), Československá literatura právníká a státovědecká v letech 1918—25 (1926), 1926—27 (1928).

Čáda Josef, PhDr. (* 1881), docent francouz. jazyka na vysoké obchodní škole a český filolog.

Čáda Karel, pseud. Šarlih Karel (* 8. VIII. 1882 ve Včelně pod Boubním, † 18. IV. 1916 ve Vídni), čes. spisov. Rytmistr, velitel X. vozaťské divise v Přemyšlu; zemřel za války ve vojenské divísi nemocnici ve Vídni a pochován v české půdě na hřbitově vodňanském. Jeho liter. práce vynikají bystrým psychologickým postřehem a smělou obrazotvor-

ností. Vydal: Erotické dobrodružství Nity Ochalčuka, Tvrdošíjní ilusionisté, Úskleby sexu, Leonard a ženy, Sobecké jinošství Vladimíra Vratkovského (tiskárna ve Květech), Dohra, aktovka. Překládal také z maďarštiny. Soubor jeho spisů vyšel u Borového 1930.

Čadca, okr. m. na Sl., jižně od průmysku Jablunkovského na ř. Kysuci, 5.698 ob. čl. Okres. úř. a okr. soud, voj. posádka. Železniční uzel na košicko-bohumínské dráze. Dřevařský průmysl.

Čadecký Ferdinand z Chotěšova, český hvězdář a matematik v 18. st., zábrdovický premonstrát. Vydával kalendáře a určil zeměpisné poměry Brna.

Čadek Daniel (* 1836), malíř porcelánu v Praze.

Čadek Gustav (1883—1913), prof. obch. akademie v Plzni a odb. spisovatel. Napsal cenné práce z oboru sociologie a přispíval hojně do listů strany státoprávní, jejímž byl předním členem. Srv. Památce G. Čadka (1913).

Čadek Jan, pseud. Vil. Švarce.

Čadík Jindřich, PhDr. (* 1890), ředitel Západočes. uměl. prům. musea města Plzně, spis.; samostatně vydal: Plzeňské vazby knižní doby gotické (1919), O čarovné moci mrtvé hlavy (1920), Jak chápati umění (1922).

Čadské jezero (arab. Bahr-es-Salám), nazývané domorodci Kulú, je sladkovodní. Leží ve středním Sudanu v Africe mezi 12° 00' — 14° 30' s. š. a 13—15° v. d. Výška n. m. 244 m, největší šířka 320 km, rozloha asi 27.000 km² podle stavu vody v jezeře. Jezero časem zaplavuje údolí Bahr-el-Gazálu. Břehy jsou v některých částech bažinaté. Hlavní jeho přítok je Šari, dále Mbulu, Komadugu-Vaube. Ostrůvků jest v něm asi 100, některé obydlené, takže se počítalo 12—15.000 ob. různých loupeživých kmenů Buddumů nebo Jedinů. Za prudkých dešťů musí obyvatelstvo z ostrovů uprchnouti. Okolí Čadského jezera má tropickou vegetaci a žijí tam stáda antilop, hrochů, buvolů a slonů. Připomíná se již ve starověku od Ptolomaia jako jezero Nuba.

Čadský Jiří (* 1802 v Horoměřicích), rytec v Praze od r. 1832.

Čagan, pravý přítok Uralu, tvořící hojně jezer, 217 km dlouhý.

Čagan, v některých morav. krajích se tak naz. tlustá hůl s ohnutým držadlem (Č. čakan).

Čaglinské pleso, největší ze severních stepních jezer Akmolinské oblasti ve stf. Asii.

Čagodošča, řeka v ruské gub. novgorodské, vytéká z jezera Čagodského a je levým přítokem řeky Mogoly. Je splavná.

Čachrov, městy v Čechách, okr. Klattovy, 591 č. ob. Pivovar založ. r. 1380. — Na s. od Č. stával hrad Č., pův. sídlo rytířů z Čachrova, kteří tento hrad vystavěli. R. 1540 již tvrz zpusťla.

Čachtičan, pseud. dra Jozefa Jandy.

Čaj, upravené a sušené listky čajovníku (*Thea chinensis*), keře, jehož původní vlastí byla pravděpodobně krajina Assam v Britské Východní Indii. Dnes pěstují se ve dvou odrůdách: malolisté čili čínské v Číně a v Japonsku, a velkolisté čili assamské (*Thea chinensis* var. *assamica*) ve Vých. Indii, na ostrovech Ceylonu a Jávě. V nové době pěstuje se také v Zakavkazí a v Brasilii, odkudž však nepřichází do obchodu. Jeho listy jsou vždy zelené, kožovité, krátce řapíkaté, tvaru vejčitého až kopinatého a s okrajem pilovitým. První sklizeň dává čajovník asi ve 3. roce a nese pak asi 7 let, načež výnos pozvolna klesá. Nové listy vyrůstají asi 3—4krát ročně a proto také se sbírá asi ve stejných obdobích. Nejlepší čaj poskytují skoro uzavřené pupeny listové nejvýše s jedním malým lístkem, střední druhy se získávají z vyvinutějších pupenů s 1—3 listy, kdežto podřadné druhy poskytují listy již částečně vyvinuté. Podle způsobu úpravy listů rozeznáváme tyto druhy čaje: 1. Čaj černý. Upravuje se tak, že natrhané listy nechají se 1—2 dni zavadnouti, aby změkly, pak se ručně (v Indii strojně) sbalují a nechají se ležeti po 1—3 hod. v silnější vrstvě při teplotě 35—40° C. Tím nastávají zde pochody obdobné kvašení (fermentace), při čemž barvivo se rozkládá a listy zhnědnou. Pak se listy na slunci nebo umělým teplem rychle vysuší. Sušené zboží se třídí na sítěch a balí do beden, vložných obyčejně olověným plechem, aby sneslo námořní dopravu. Nejčastěji v obchodě přicházející druhy černého čaje čínského jsou: Pekko, nejlepší druh, obsahuje hlavně nejmladší listy a pupeny, jež jsou pokryty stříbrnými chloupky. Bývá někdy balen spolu s vonnými květy jasmínu a j., aby nabyl lepší vůně. Souchong jest střední druh, obsahující již větší listy čajové, obyčejně z druhé sklizeň, barvy tmavohnědé až černé. Kongo a Oolong, připravovány jsou z hrubších listů, napříc balených. — 2. Čaj zelený upravuje se tak, aby se zelené barvivo neporušilo. Natrhané listy rozprostřou se na síty, spařují se v uzavřených skříních horkou

parou, načež se svinují a suší. Jest barvy olivově zelené. Pak se třídí a balí do beden, při čemž bývá přímo míšen s některými vonnými květy. Nejdůležitější druhy čaje zeleného jsou: Haysan, nejmenší druh, barvy namodralé, z mladých lístků a pupenů. Imperial, perlový čaj, jemný druh, balený v kuličky 3–5 mm průměru, barvy modrozelené. Gunpowder, složený z drobných zrněk. Čaj zelený dováží se hlavně do Unie. — 3. Čaj cihlový vyrábí se slisováním různých odpadků od třídění černého čaje a prachu do formy cihelke, které se pak na vzduchu vysuší. Spotřebuje se v zemích, kde se čaj pěstuje a jen zřídka se vyváží. — Ze 100 kg čerstvých lístků čajovníku získává se 18–20 kg dobrého čaje. Složení čaje: Čaj černý obsahuje průměrně 3% alkaloidu theinu, 0.7% vonné silice, 12% tříslovin; dává odvar tmavší a účinnější (pro větší obsah theinu) než čaj zelený, který poskytuje odvar světlý, slabší, ale vonnější a trpčí (17% tříslovin). Vroucí vodou se extrahuje 35% (u černého čaje) až 43% (u zeleného čaje). Čaj se často porušuje nebo nahrazuje méněcennými druhy čaje, vyvařenými čajem, sušenými a upravenými listy jiných rostlin, na př. vrbovky úzkolisté (*Epilobium angustifolium*), vrby (*Salix alba* a j. druhy), borůvky (*Vaccinium myrtillus*) a j. — Dříve největší část čaje, do obchodu přicházejícího, poskytovala Čína (č. čínský a t. zv. ruský karavanní čaj), dnes již přichází značná část čaje indického. V Evropě činí spotřeba na 1 ob. ročně od 30 g (Francie) až do 3.9 kg (Velká Británie). U nás činí asi 40 g na 1 ob.

Čaj paraguajský, maté (*Yerba Mate*), sušené a drcené listy a mladé větvičky cesmíny paraguajské (*Ilex paraguayensis*), keře nebo stromu divoce rostoucího i pěstovaného v porčí řeky Paraguay, Uruguay a Paraná v jižní Americe. Nejlepší zboží obsahuje jen drcené listy bez stonků a nervů listových. Má podobné složení jako čaj pravý, obsahuje 0.9% theinu, 6.9% tříslovin, 34% látek ve vodě rozpustných. Do Evropy se dováží jen v malém množství. Největší část se spotřebuje v Jižní Americe, kde spotřeba rok od roku stoupá. Tak činí roční spotřeba na 1 ob. 2.5 kg (Peru, Bolivie) až 20 kg (Paraná).

Čajak Jan (* 5. 1. 1830 ve Vel. Paludzi, † 4. 2. 1867 v Lipt. Sv. Jáně, kde byl ev. farářem), slov. spisovatel. R. 1875 vydal P. Dobšínský, který si vzal jeho vdovu za manželku, jeho verše v knize Básně. Jsou to zdařilé pokusy o napodobení

poesie prostonárodní a pro svou melodičnost a lehký humor mnohé znárodněly.

Čajak Janko (* 1863 v L. Sv. Jáně), redaktor a učitel v Jugoslavii, psal povídky pro lid ze života venkovského s realistickým podbarvením. Knižně vydal: Tri rozprávky (1907), Pred oltárom (1908), Suchoty (1910), Jožkova svatba (1913), Ecce homo (1922). S menším zdarem se pokusil o román společenský z kruhů obchodních v dvojdlíně skladbě Rodina Rovesných (1909 a 1928).

Čajbar a Čalkar, největší jezera v Turgajské oblasti v Kirgizské stepi ve stř. Asii. Jezero Čalkarské (2072 km²) v močálovitě krajině sev.-vých. od Aralského jezera přijímá přítok Turgaj; od něho na sever jezero Dengiz.

Čajčenko Vasil, vl. jm. Hrinčenko Boris D. (* 1863), malor. spisovatel, pův. učitel. Spočátku psal básně (Pisni, 1885), později veršované pohádky (Z narodnoha pola, 1887), a povídky (Čudova divčyna, 1884). Také v dramatu se pokusil (Za batka, Na novij sljach). R. 1899 vyd. poet. antologii Stepovi cvitky. Byl jedním z neplodnějších a nejčtenějších malor. spisovatelů své doby. Redigoval také Slovarj ukraj. jazyka, na němž pracoval půl století. Do č. přelož. jeho povídky Žňazka. Na rozcestí a j. — Lit.: Slov. přehled r. IX.

Čajda Jur (* 23. 12. 1844 v Dlhém Poli, † 19. 2. 1913 v Turč. Sv. Martině, kde byl redaktorem Národních Novin a humor. časopisu Černokňažník), slov. novinář. Byl také spoluredaktorem Bobulových Slov. Novin v Pešti. Psal po většině úvodní články a zprávy politické.

Čajev Nikolaj Alexandrovič (* 1824), ruský spisovatel, autor četných histor. dramát (Dmitrij Samozvanec, 1886, V. J. Šujskij, 1883 a j.), a románů (Bogatyr, Tajnyja sily). Pracoval také v archeologii a jeho díla vydána souborně.

Čajka, kozácký člun, jehož hlavně Záporožci používali ke svým výpravám po Dněpru a Černém moři. Byly stavěny z tvrdého dřeva, obaleny lýčím a polévané smolou, s kormidly vpředu i v zádi lodi. Byly asi 19–20 m dlouhé, 3–4 m široké a veslovalo 10–15 mužů; loď se vždy pohybovala značnou rychlostí.

Čajka Ján Jaroslav (1846–1871), slov. spisovatel. Psal do Dennice a Slov. Kalendára.

Čajkanović Veselin, PhDr. (* 1881, Bělehrad), profesor univers. v Bělehradě (od r. 1922). Studoval klas., byz. a orient. filosofii v Lipsku a Mnichově. Za války

důstojníkem. Napsal: O antičkim poslo-
vicama, Studie iz religije i folklor a j.

Čajkovskij Modest Iljič (* 1850), rus.
dram. spis.; napsal: Simfonija, Děh v Pe-
těrburgě a j. Pro svého bratra Pjotra
psal libreta k jeho operám: Piková dáma,
Jolanta. Také jeho životopis napsal
(1903). Pro Napravníka napsal libretto
k opeře Dubrovský, i u nás provozovaná.

Čajkovskij Nikolaj Vasiljevič (* 1850),
ruský revolucionář a vůdce „narodníků“.
Propagoval již před válkou komunis-
mus, později ale se obrátil proti němu a
potíral prudec bolševismus. Na mír.
konferenci v Paříži zastupoval severní
ruské státy.

Čajkovskij Petr Iljič (1840—1893), ruský
hudební skladatel. Původně právník;
sloužil v ministerstvu spravedlnosti.
R. 1862 opustil státní službu a stal se
na konservatoři žákem Rubinsteinovým,
jenž měl veliký vliv na jeho hud. vývoj.
Již r. 1865 stal se prof. konservatoře
moskevské, ale r. 1879 vzdal se této
služby a věnoval se pouze komponování.
Žil též v Itálii a ve Švýcarech. Složil
mnoho oper, symfonických básní, suit,
pochoďů, atd. U nás z jeho oper pro-
vozovány jsou a velké oblibě se těší
Eugen Oněgin a Piková dáma (složená
pro Prahu) a balety: Labutí jezero a
Louskáček, z nichž první dvě opery jsou
stále v repertoiru Nár. divadla. Rovněž
nadsené přijata jeho Ouvertura 1812,
symfonie Bouře, Hamlet, Romeo a Julie,
Francesco de Rimini a Slovenský po-
chod. Složil též četné církevní skladby,
z nichž nejdůl.: Liturgie sv. Johana
Zlatoustá a Všenaščnoje bděníje. Byl
také odborně literárně činný.

Čajnica, okr. m. v býv. Bosně na j.-v.
od Sarajeva, úrodný kraj, kostel, v němž
je chován krásný, prý záračný, obraz
mariánský, a stará džamía. Obyv. moh-
amed. a pravoslav. Za světové války
v r. 1914 Č. značně utrpěla, neboť v je-
jíh okolí svedeny četné boje.

Čák Trenčanský Matouš, slovenský
šlechtic, který pocházel ze starobylého
rodu uherského. Po vymření rodu Árpá-
dova v Uhrách stal se pánem téměř
celých severních Uher. Za bojů o uher-
ský trůn na počátku 14. stol. stál nejpr-
ve na straně českého krále Václava II.,
jemuž nabízel uherskou korunu a který
ho jmenoval palatinem v Uhrách. Po-
zději přešel ke Karlu Robertovi, když se-
tentýž stal papežským kandidátem na
trůn uherský proti Václavu III., synu
Václava II. Vedl však potom boj proti
králi uherskému i českému a podařilo
se mu udržeti neodvislost. Středem jeho

panství na Slovensku byl mocný hrad
trenčinský. Teprve po jeho smrti r. 1321
připadlo jeho území opět k Uhrám.

Čáka vojenská vznikla ke konci 18. st.
a v 19. stol. téměř zevšeobecněla. Byla
různých tvarů, vysokých, nahoře širší,
dole užší, všelíjak zohýbána. Též ně-
které gardy městské jich používaly.
Později pro nepraktičnost, hlavně její
váhu, nosila se pouze při slavnostních
příležitostech, a tu bývala řemínkem pod
krkem upevněna. Nyní se jí už skoro
nepoužívá.

Čakan (čagan), nástroj, jehož toporiště
je na konci těžší, aby rána prudce do-
padla. Býval to jakýsi druh zbraně, po-
doby hole, jejíž hořejší konec měl těžké
kovové držadlo ve formě sekýrky. Užívali
ho sedláci v Čechách, hlavně v chodském
kraji a na Slovensku.

Čakan, staroč. název šibenice.

Čakan (staroč.) ocelová čtyřhranná ty-
činka, opatřená na jednom konci vrytou
puncovní značkou, která se úderem klad-
iva vráží do zlatých, stříbrných a pla-
tinových předmětů předepsané ryzosti.
Č. puncování.

Čakanovatel, stát. úřed. orgán, pově-
řený puncováním zlatého, stříbrného a
platinového zboží.

Čakavština (podle táz. zájmena „ča“ =
co, na rozdíl od spisov. „što“ a rovněž
dialekt. „kaj“) je jihozápadní dialekt
srbochorvatský, zaujímající dnes jen
malý prostor v Chorvatsku a Istrii
i Dalmácii. Podle střídnice za prasl. B
patří k němu ije-kavština, i-kavština
i e-kavština. Historicky je důležitý hlav-
ně pro akcentologii. Je archaický v hlá-
skosloví, tvarosloví i slovníku, vnikaly
však do něho i vlivy románské. Biblio-
grafie: A. Belić: Beleske o čakavskim
govorima (1910); V. Vážný: Čakavské ná-
řečí v Slovenském Podunají (1927).

Čakort Tobiaš (1669—1728), jesuita,
český kazatel a náboženský spisovatel.
Napsal život sv. Josefa a sv. Anny a
spisy asketické.

Čakov, jméno vsí v Čechách: 1. Č., polit.
a soud. o. Benešov, 150 ob. — 2. Č., polit.
a soud. o. Čes. Budějovice, 746 ob. Farář
kostel sv. Leonarda ze 14. stol. s hrobkou
ryt. Čákovců z Bohušic.

Čakovce (Čakovac), okr. m. v jugosl.
oblasti mariborské, 5.800 ob. Starý zá-
mek, cukrovar a čilé obch. místo.

Čakovice, městys v Č., o. Praha-ven-
kov, 2.200 čes. obyv. Velký cukrovar (1926
zpracoval 660 tisíc q řepy).

Čakovice, osada v Č., o. Jilové, 223 čes.
obyv.

Čakovice, ves v Č., o. Pelhřimov, 153 čes. obyv.

Čakovice, ves v Č., o. Dubá, 273 obyv. (60 čs.).

Čakovičky (Malé Čakovice), ves v Č., o. Brandýs n. L., 325 č. ob.

Čakra Emil († 1885), srbský vlastenec a spisovatel. Vydával a redigoval Slovenku, Putníka, List za narod a almanach Slogu. Slovenka azbuka je rovněž od něho, jakož i obšírná bibliografie všech spisovatelů, jichž práce se týkala Slovanů neb měly vztah k slov. poměrům.

Čakva u Batumu na Černém moři, letoviště s moř. koupelemi. Dřívější carský statek přes 1000 ha byl postátněn a patří gruzínskému nár. komisariátu zeměděli. Přes 100 ha je osázeno japonskými mandarinkami „unšiu“ bez pecek, jež vydrží i veliké mrazy. Bambusové háje. Asi 600 ha je osázeno výborným druhem čaje. Daří se tu citrony a j. U Čakvy je bývalé sídlo básníka Někra-sova „Sejnab“ a čajové plantáže patřící dříve firmě Popov.

Čálek František (* 1877), učitel a spisovatel. Sp. s Kádnerem První sjezd čsl. učitelstva (1920), s Jos. Peškem Listová čítanka mládeže (1918).

Čalkar, jméno ruských jezer, z nichž největší leží na Kirgiz. stepi (2000 km²).

Čalmugrový olej (Oleum Gynocardiae, Chaulmugraöl), tuk vyráběný ze semen některých tropických stromů, jako na př. Gynocardia Prainii nebo Taraktogenos Kurzii. Jest to nažloutlá zrnitá hmota, bodu tání 25° C, sloužící v Indii jako lék proti leptě, tuberkulóze a příjici. Semena čalmugrová obsahují kyanovodík a proto se jich používá k otravování ryb.

Čalouny, tapety z plátna se šablonovitými vzorky z hedvábí neb sukna, sloužily v 17. st. k náhradě hedváb. tapet.

Čamara, černý kabát ozdobený buď větším množstvím spinajících černých knoflíků neb šňurami. Začal se jako národní kroj nositi v r. 1848.

Čamburský, pseud. Petra Kompiše ml.

Čančík Josef, MUDr. (* 1890 v N. Městě n. Met.), od r. 1927 prof. hygieny na universitě Karlově a člen zemské zdravotní rady. Sp.: Zdravé hydlení (1922).

Čandálové, smíš. kasta indická, jedna z nejnižších vrstev obyv. Nejsou totožní s parii.

Čandarnagar (Čandernagur), francouz. osada v Bengálsku, čítá 30.000 ob.; leží v úrodném kraji, obyv. zabývají se orbou, výrobou mušelinu a jemných hedváb-ných látek. Vývoz opia.

Čandík Janez (1581—1642), slovinský buditel-kněz; napsal první slov. knihu: Evangelia in listovi (1613).

Čandragupta, zakladatel indického rodu Maurya; vzbouřil lid proti obsazení Indie Alexandrem Velkým, vyhnal ze země jeho místodržící a povolán r. 312 př. Kr. králem.

Čang, 1. čínská délková míra = 3·58 m (podle angl. úmluvy) a 3·55 m (podle úmluvy francouzské), dělí se na 10 čí a 10 tsun; — 2. siamská váha a mince.

Čang-ša, hlav. m. čínské prov. Hunan, 500.000 ob., na Siang-Kiangu. V jejím okolí nalézá se proslulá čínská univerzita yolská, mající přes 1000 posluchačů.

Čang-Tso-lin, čínský generál, Q. Tsang-Tso-lin.

Čankovský, pseud. Miroslava Kovalovského.

Čanské jezero, jedno z největších jezer sibiřských (3270 km²) s velkým bohatstvím ryb, které zásobují celé okolí.

Čanský Václav (* 1880), český propagátor esperantismu.

Čantorle (pol. Czantory), odnož Západ. Bezkyd v Těšínsku, tvořící předěl mezi Olzou a Vislou a hranici mezi Československem a Polskem. Nejvyšší hora jest Vel. Cantorie (995 m), slezský Blaník; podle pověstí spí v jejím lůně veliké vojsko.

Čáp bílý (Ciconia ciconia), nejznámější druh čápů, má černé letky a krovky prv. řádu, ostatek bílý, zobák a nohy červené. Dorůstá délky 110 cm. Domovem jest v celé Evropě, záp. a střední Asii a Sev. Africa. U nás hojněji hnízdí zvláště v Polabí, již. Čechách, již. Moravě a v slovenských a podkarpatoruských nížinách. Z příliš kultivovaných krajín čáp mizí, neb regulováním vodních toků a vysušováním bažin tu přichází o výživu. K nám přilétá koncem března; v druhé polovici dubna snáší samice do rozsáhlého hnízda na stromě neb na střeše stavení, 3—5 bílých vajec, jež jsou jen o málo větší slepičích. Potravou jsou čápům hlavně žáby, ale i drobní savci a ptáci mláďata. Od července shromažďují se čápi v hejna a v srpnu odlétají na jih až do krajín střední a jižní Afriky. V přeletu byl u nás častěji pozorován o něco menší čáp černý (C. nigra), jenž hnízdí v bažinatých krajínách Evropy a Asie, zda též u nás hnízdí, nebylo dosud potvrzeno; od čápa bílého liší se nápadně černohnědým zbarvením, jen břicho a prsa jsou bílá.

Čapčáci, v Kazakstanu mezi záp. Sibíří a Turkestanem, mají ohromná solná ložiska, odhadnutá na 12 milionů tun.

Čapek Emanuel (* 1880 v Jičíně), český spisovatel. Vydával měsíčník Pokroková revue. Zabýval se zejména filosofií a pedagogikou a vydal: Anketa o stř. škole, sborník Směr radikálně pokrokový ve studentstvu, knížku Politické poměry v ČSR. Přeložil knihy Alfreda Fouillée Výchova se stanoviska národního, Rom. Rollanda Mahátna Gándhi, Leibnitzovu Monadologii, Condillacovu Pojednání o vjemech. Řídil týdeník Čsl. sjednocení a vydává revui Nové Čechy.

Čapek Frant. Miroslav (* 27. I. 1873 v Lišově), český spisovatel. Prósa: Kubata dal hlavu za Blata (1901), Doudlebsko, Český Krumlov (1910), Trocnov (1924), Car Alexandr I., Ondřej Puklice ze Vztuh. Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic (1911).

Čapek Jan, táboritský kněz. Byl fanatický, nesmiřitelný odpůrce katol. církve, sám byv dříve jejím knězem. R. 1420 složil na vrchu Žižkově píseň Dietky, Bohu zpíevajmy, a napsal též píseň O Desateru přikázání a Píseň o modloslužení (kancionál tábořský).

Čapek Jan, JUDr. (* 1863), náměstek pres. advokátní komory v Brně, sociální a kulturní pracovník mor.

Čapek Jan (* 1876 v Michli u Prahy), vojnín ital. legií, rukavičkářský dělník a pak důl. dozorce v Orlové ve Slezsku. Za války upadl do ital. zajetí a navázal záhy styky s čes. koloniemi v zahraničí. V lednu 1917 ještě s jinými druhy založil Českoslov. dobrovolnický sbor v Itálii, aby tak propagoval myšlenku vstupu se zbraní v ruce do čsl. vojska. 17. června 1918 v třetí den rakouské ofensivy padl. Ostatky jeho byly 2. VII. 1923 převezeny slavnostně do Prahy a pak pohřbeny na hřbitově v Orlové. Na jeho paměť nazván 34. pěší pluk plukem „Střelce Jana Čapka“.

Čapek Jan Ladislav (1858–1913), český klas. filolog, prof. jičínské gymnasia. Vydal zdař. překlad Hérondových mimiambů (1900), Plautových komedií (1904, 1907) a důkl. pojednání O poměru č. prosodie k rozměrům antických (1904).

Čapek Jan Vratislav, bratr Tomáše Č. (* 3. ledna 1842 v Chrástovicích, † 3. června 1909), čes. am. pokrokový redaktor, novinář, spisovatel a vynálezce. Studoval filosofii, ale nedokončil studia odešel r. 1872 do Clevelandu, kde redigoval Pokrok, Nár. Noviny a humor. čas. Dělák. Roku 1874 přešel k New-Yorským Listům, ale brzy se vzdal novinářství a věnoval se výhradně fyzice a elektrotechnice. Na rodném domě v Chrástovicích byla mu r. 1922 odhalena pam. deska.

Čapek Jindřich (1837–95), akademický sochař, tvůrce pomníku Arnošta z Pardubic, sv. Barbory a sv. Václava. V chrámu P. Marie Vítězné jest jeho Madonna. Také k výzdobě Pražské brány přispěl několika sochami.

Čapek Jindřich ml. (1876–1927), ak. sochař v Praze, žák prof. Kloučka a Myslbeka. Na popud red. Sise zprostředkoval za války spojení mezi Vídní a Prahou a stal se stálým kurýrem Maffie. Opatoval hlavně plány vojenské a vytvořil s majorem Rošickým vojenskou Maffii.

Čapek Josef (1851–1915), č. klas. filolog, řed. gymnasia v Č. Budějovicích. Napsal četné články z oboru řeckých a římských starožitností, biograf. vzpomínky a liter. studie do Ottova slovníku nauč.

Čapek Josef (* 10. III. 1840 v Dubu u Strakonice), zpěvák českého divadla v Praze.

Čapek Josef (* 1825 v Praze, † 1897), dirigent a skladatel, absolvoval konservatoř v Praze. Hrál v různých orchestrech a byl v nich činný také jako dirigent. Podnikl četné koncertní cesty jako solista a virtuos. Stal se vojenským kapelníkem v Gottenburgu a byl později jmenován dirigentem tamější opery i filharmonické společnosti. Ve své bohaté hudební činnosti působil také jako profesor zpěvu, primarius smyčcového kvarteta a varhaník. Komponoval kantáty, z nich nejznámější Poslední soud, mše a několik symfonií. R. 1857 byl jmenován členem švédské akademie.

Čapek Josef († 1925 v Paříži), předseda České kolonie v Paříži, povol. krejčí. Zakladatel pařížského Sokola (1891) a jeho dlouholetý starosta. Za svět. války získal si velké zásluhy o náš zahrani. odboj jako první předseda Výboru českých dobrovolníků v Paříži.

Josef Čapek.

Čapek Josef (* 23. března 1887 v Hronově), malíř a spisovatel. Jako malíř sdružuje prostotu a tvrdost lidového výtvarného projevu s rafinovanou citlivostí. Je blízký expresionismu a kubismu, ale směřuje spíše jen k dekorativnosti a zvěrní nápadnosti. V ilustraci užívá vtipné navíty lineárních, nezručných kreseb. Jako spisovatel vydal knihu povídek Lelio

(1917), v nichž se pokusil o literární obdobu filmového stylu v letném sledu nespokojitých obrazů; lyrické ironie Pro delfína (1928); humoristický feuilleton Umělý člověk (1924). Úvahy o umění a uměleckém průmyslu, v nichž si všímá se srdečným zájmem nejobyčejnějších a zejména povšimnutých věcí, sebral v knihách Nejskromnější umění (1920), Málo o mnohém (1923). V oboru dramatu napsal Země mnoha jmen (1923). Úspěšnější byla jeho spolupráce s bratrem Karlem Č. (Č₂).

Čapek Josef Horymír (* 1860 v Jestřebicích u Votic), vynikající hudebník a skladatel v Chicagu. Vystěhoval se 1867 do Ameriky. Už v mládí byl dobrým houslistou a proto odešel do Prahy 1882, kde absolvoval konservatoř r. 1888 a vrátil se pak do Milwaukee. Později založil dobré pověsti se těšící hud. ústav v Chicagu.

Čapek Karel, PhDr. (* 9. ledna 1890 v Malých Svatoňovicích), spisovatel, bývalý red. Nár. Listů, jistou dobu dramaturg Měst. div. na Kr. Vinohradech, potom redakt. Lid. Novin. Spolu s Josefem Čapkem budili pozornost jako bratři Čapkové drobnými črtami, od vážnými až nevážnými v Přehledu, jež později z části sebrali v Krakonošovu zahradu (1918). Společná první kniha povídek a dram. scén Zářivé hlubiny (1916) je ve slohu novoklasickém. V pozdějších a samostatných pracích všech liter. druhů projevil se K. Č. jako stoupenec pragmatické filosofie, milující život, rozmar, nápad, vtip a kombinující dobrodružné všednost života s romantikou osudových zásahů, které obyčejně nechá vyústiti ve filosofii nejprostšího rozumu. Vliv G. K. Chestertona v beletrii i v žurnalistice je u něho patrný. Vydal povídky Boží muka (1917), Trapné povídky (1921), romány Továrna na absolutno (1923), Krakatit (1924), cestopisné feuilletony Italské listy (1924), Anglické listy (1924), dramata Loupežník (1920), R. U. R. (1920), Věc Makropulos (1922), z nichž Loupežník zaujal lyrickou svěžestí a R. U. R. ideovou dobrodružností. Své novinářské causerie časového, kritického nebo i beletristického rázu sebral v knihách Kritika slov (1920), O nejbližších věcech (1925), Povídky z jedné kapsy (1929) a j. Me-

Karel Čapek

moirového rázu jsou Hovory s T. G. Masarykem (1928). O pragmatické filosofii podal výklad v Pragmatismu (1917). S bratrem napsal ještě výpravné komedie Ze života hmyzu (1921), Adam stvořitel (1927) a karikaturní feuilletony Jak vzniká divadelní hra (1925), Zahradníkův rok (1929). Obratné jsou jeho překlady Poesie francouzská nové doby (1920). Drama R. U. R. a román Krakatit byly propagačně přeloženy do mnoha jazyků.

Čapek Milan, Ing., Dr. tech. (* 24. VI. 1885 v Jičíně), řed. tov. Orion a spol., dř. A. Maršner v Praze. Činný publicisticky (Výroba cukrovinek, Výroba kakaa a čokolády, 1929) a ve spolcích odbor. a průmyslových.

Čapek Norbert F., PhDr. a ThDr. (* 1870 v Radomyšli v již. Čechách). Redigoval časop. Nový lid a Pravdu. V Americe Besedy lidu a Slovák v Americe, Cesty a cíle a j. Byl spoluvtvořcem Československé aliance a Slovenské ligy ve státě New Jersey. Zúčastnil se organisátorský osvobodovací práce ze svět. války. Byl ve službě personálního oddělení americké War college a později v Moral Division. R. 1922 vrátil se do Čech a v Praze založil Svobodné bratrství. Z jeho spisů uvádíme: Nová brázda, Cesta k obrodě, Nálada a její vědomé tvoření, Rytmus tvůrčího života a j.

Čapek Tomáš sen. (* 6. prosince 1861 v Chrástovicích), bank. prezident a č. am. historiograf v New Yorku. Studoval na realce v Písku, ale odjel již roku 1879 za staršími bratry do Ameriky. Vystudoval práva na michig. universitě, redigoval v Omaze Bohemian Bee a byl

Tomáš Čapek.

tamtéž zvolen za poslance. Oženiv se s Annou Vostrovskou, otevřel roku 1894 advokátní kancelář v New Yorku a byl r. 1910 zvolen prezidentem nově otevřené Banky of Europe. Čapкова činnost na poli literárním byla tak veliká, že si

získal nehynoucí zásluhy o věc všenárodní, zvláště o dějiny Čechů, Slováků a Slovanů v Americe. Hlavní jeho díla jsou: Naše Amerika (1926), The Slovaks of Hungary (New York, 1906), Bohemia under Habsburg misrule (New York, 1915), Bohemian (Čech) bibliography (spoluprací Anny Vostrovské-Čapkové, New York, 1918), The Czechs (Bohemians) in America (v Bostonu a New Yorku, 1920). Knihou Naše Amerika, jež je jakousi encyklopedií českého a slovenského života v Americe, zajistil si první místo mezi česko-americkými i mezi českými spisovateli. Za války byl obětavě činným s celou rodinou. R. 1929 byl jmenován členem České akademie. V Chrásťovicích zřídil svým nákladem obecní knihovnu.

Čapek Tomáš jun., syn Tomáše Č., JUDr. (* 1895 v New Yorku), napsal The Slovaks in America a The Origins of the Czechosl. State.

Čapek Václav (1862—1926), ornitolog moravský. V prvních letech zabýval se archeologií v okolí Ivančic, později diluviem a osteologií.

Čapek Vladimír, Inž. Dr. (* 1889 ve Vrchlabí), úř. autor. civ. inž. stavební, Praha. Pracuje hlavně v oboru staveb železničních a tunelových. Ještě členem zkušeb. komise na č. vys. učení techn.

Čapek-Chod Karel Matěj (* 21. února 1860 v Domažlicích, † 3. listopadu 1927 po nebezpečné operaci v Praze), český spisovatel. Je nejvýznačnějším českým

K. M. Čapek-Chod.

romanopiscem nové doby v oboru společenského románu naturalisticko-realistického. Jeho první novely od Povídek (1892) a Nejzápadnějšího Slovana (1894) až do několikerého novelistického Patera a románu o Antonínu Vondřejcovi neprozrazovaly tak mohutného talentu, jakým se projevila v pozdějším věku, vyslouživ dlouhá léta žurnalistické práce v Národních Listech, která sice obohaco-

vala jeho životní znalosti, ale stravovala též jeho sílu. Jeho beletrie z té doby, ač jsou v ní práce koloritem zajímavé, jako V třetím dvoře (1895), pozbývá formace a účinnosti v rozvíklém a přexponovaném naturalismu. Ale od románu Turbina (1916), v němž barvitě, až do časové sensačnosti, zpracoval látku ze současného života, do něhož odvážně pro svůj námět sáhl, vzrůstala jeho tvárná síla, psychologická pronikavost a charakterová obezralost, s jakými umělecky formoval své typy a osudy, sice smyšlené a přece svrchované životní. Smysl pro bizarnost, minucióznost, ironii a fantastiku podbarvil jeho živý zájem o životní skutečnost, umocnil jeho koncepci a dodal svébytného výrazu jeho stylu. Románem Jindrové (1921) dospěl k balzacovské monumentalitě, jaké již nepřekonal ve Vilému Rozkoči (1923) a v Rešanech (1927), ač jsou to romány plné životnosti. Životností upoutávají též jeho novelistické knihy z pražského prostředí válečné doby Ad hoc (1919), Čtyři odvážné povídky (1926), groteskním romantismem sbírka Romanetto etc. (1922), poetickým kouzlem Humoreska (1924), analytickou ironií Větrník (1923). Napsal též několik divadelních her bez většího úspěchu: Begův samokres (1913), Slunovrat (1914), Výhry a prohry (1916) a j. Byl britickým polemikem zvláště s falešnými kritickými soudy, za nimiž postihl vadu charakteru. Do franštýny byla přeložena Turbina. Byl prvním, jemuž se dostalo velké státní ceny.

Čapek ze Sán Jan, hejtman sirotčího vojska. Pomáhal též Polákům se svým vojskem. Viněn byl, že v bitvě u Lipan zradil vojska husitská, dav se předčasně na útěk, čímž způsobil zmatek a zavinil porážku Táboritů. Císařem Zikmundem byl za různé ústupky hojně odměněn, takže se stal mužem zámožným a zakoupil si hrad Valdštejn u Turnova. Po smrti Zikmundově odešel do polských služeb a byl polským králem Vladislavem jmenován nejvyšším polním hejtmánem polským v Uhrách. Kdy a kde zemřel, není známo.

Čapí nůsek, *Q₁* kakost.

Čapka (czapka), polská čepice, s kožíš. okrajem a čtyřhranným dýnkem, na způsob konfederátky. Byla zavedena u hulanů.

Čapka polní, voj. lehká pokrývka hlavy pro obvyč. potřebu. U nás nazývá se čěčkou.

Čapka Josef, *Q₁* Josef Drahlovský.

Čapková-Vostrovská Anna V., choť Tomáše Č. Akademického a hudebního

vzdělání nabyta v Nebrasce a Kalifornii. Jest věrnou literární spolupracovnicí svého chotě a přednáší Američanům o Čechoslovácích. R. 1921 předsedkyní čes. odd. America's Making Inc. v New Yorku.

Čapkové ze Sán, vladyská rodina, známá svými členy ve válkách husitských, pocházející ze vsi Sán u Kolína. Znak: polovina jelena ve skoku.

Čaplovič Alex (E. Zeman) (1810—72), slov. spisovatel. Psal hospodářské a právní články.

Čaplovič Jan (1780—1847), advokát a správce panství. Psal latinsky a německy o otázkách hospodářských, církevních, spisy historické a etnografické. Nejdůležitější je jeho Zsv. práce Gemälde von Ungern, 1829, etnograf. studie Croaten und Wenden in Ungern, 1829, a Ungerns Vorzeit, 1830. R. 1822 vydal v Pešti sbírku Slovenské verše. Jiří Palckovič přeložil do češtiny jeho knihu Rozjímání o zmařařování země Uherské, 1842.

Čaplovič Vavřinec (1878—1853), byl milovníkem knih, jichž nashromáždil přes 60.000. Uloženy jsou dosud v Dolním Kubíně jako majetek slovenské země a je mezi nimi mnoho cenných rukopisů.

Čápková Růžena, Č. Svobodová Růžena.

Čápkové (Ciconidae), čeleď ptáků z řádu čápkovitých (Ciconiidae), vyznačení jsou dlouhým, silným, ostré hrotitým zobákem, vysokými, daleko nad patu nahými nohama s krátkými prsty, z nichž tři přední jsou spojeny krátkou plovací blánou. Jsou to velcí ptáci s dlouhými tupými křídly, žijící se drobnými živočichy i mrštinami. Nejznámější druh této čeledi jest čáp bílý (Č.).

Čára, v geometrii jednorozměrný útvar, vznikající pohybem bodu. Dělíme č. na přímku a křivku, čáry rovinné a prostoro-ové, algebraické (které se dají vyjádřiti algebraickou rovnicí) a transcendentní (algebr. rovnici nevyjadřitelné), pravé a nepravé. Při algebraických čarách rovinných vyjadřuje: rovnice prvního stupně — přímku, rovnice druhého stupně kužele-sečky atd.

Čára demarkační (ligne de démarcation, Demarkationslinie, line of demarcation), vyznačená čára, stanovená při příměří mezi oběma protivníky, která tvoří dočasnou hranici, již není dovoleno překročiti. Ježto při tom protivníci zůstávají velmi blízko navzájem, je lépe stanovit neutrální pásmo v určité šířce, do něhož nesmí žádný z protivníků vojensky vkročit a jež spravují společně (condomi-

nium), aneb jež se nechá úplně zpustnouti. Též při manévrech se občas stanoví č. d.

Čára etapní (ligne d'étapes, Etappenlinie, line of communication), komunikační čára (železná neb vodní dráha, silnice a p.), spojující operující armádu s domovem neb operační základnou; pojem ten povstal v dobách, kdy bylo potřeba armádu zásobovati z domova a k tomu účelu zakládány zásobárny (magaciny), tak zejm. v 18. st. Proto nepřátelský manévř proti č. e. (neb č. komunikační) byl velkým nebezpečím pro operující armádu, jež tudíž e. č. musila chrániti oddíly vojsk zvláště detašovanými. Při zásobování z kraje (Č. voj. zásobování a etapní služba) neměla e. č. té důležitosti (tak za 30leté války, za franc. revoluce); teprve moderní velké armády s ohromnou spotřebou všech zásob a zejména střeliva, musí k přísunu a odsunu materiálu i mužstva udržovati nedotčeny své e. č.

Čára operační (ligne d'opérations, Operationslinie, nesprávný, ale běžný název (podle H. v. Bülowa z r. 1799) pro pásmo, v němž se pohybuje armáda (loďstvo) od své strategické základny (soustředovacího prostoru) k nepříteli; pásmo to obsahuje tudíž řadu linií komunikačních, etapních, ústupových a j. tepen, spojujících armádu (loďstvo) s domovem. Od Jominiho (kol 1830) pochází rozlišení vnějších a vnitřních o. č.; armáda, jež se nalézá mezi nepřátelskými armádami nebo stranou od nich, je na vnitřní linii; tyto armády jsou na vnějších liniích. Za světové války na př. bylo strategicky Německo na vnitřní o. č., Dohoda na vnějších o. č.; Hindenburg v bitvě u Tannenberka operoval na vnitřní čáře proti Rennenkampfovi a Samsonovovi, kteří byli na vnějších čarách. Vnější čáry vedou k strategickému obvodu, vnitřní k strategickému průlomu. Č. též operace, strategie, taktika.

Čára palební 1. (crête du feu, crest, Feuerlinie), v opevnění horní hrana předprsně, přes níž se střílí; 2. (ligne de feu, firing-line), každá rozvinutá střelecká formace, tak rojnice harcovníků (Č.).

Čára ústupu (ligne de repli, Rückzugslinie, line of retreat), směr armády ustupující před nepřítelem; obyčejně se volí tak, aby splývala s čarou operační a etapní, aby tedy vojsko se vracelo ke svým zdrojům zásobování; není-li to možno, aspoň tak, aby vojsko procházelo krajinami dobře zásobenými. Napoleon 1812 chtěl původně od Moskvy ustupovati

jiným směrem, než kudy přitáhl, ježto zásoby na této čáře byly vyčerpány; po neúspěšné bitvě u Malého Jaroslavce byl však zatlačen na tuto čáru, což bylo jednou z příčin jeho velikých ztrát při ústupu z Ruska.

Čáran, pseud. Martina Kollára.

Čardá, pseud. Martina Kollára.

Čardáš (csárdás), lidový tanec uherský, v taktu obyčejně dvoučtvrtečním, někdy také čtyřčtvrtečním. Skládá se z pomalého úvodu, obsahu citově patetického nebo melancholického a vlastního tance, zvaného „friška“, rázu prudce vzrušeného a divoce vášnivého. Vyskytá se také ve formě krátkých vět periodických, s prudkým střídáním tempa pomalého a divokého, s častými repetičemi.

Čardžij (od r. 1924—27 Leninisk-Turkmeniskij), hl. m. okresu Turkmenistanu; na ř. Amu-Darja, 14.000 ob. Železniční stanice, říční přístav, letecké spojení společností Dobrolet do Čimbaje se zastávkami v Chivě a Tašanžu.

Čarek Jan (* 29. XII. 1893 v Heřmanu u Písku), č. spisovatel. Debutoval r. 1920 sbírkou veršů *Vojna*, jež vyjadřovala dojmy a zážitky z autorovy účasti ve světové válce. Vlastní básnický úkol našel ve sbírkách lyriky *Chudá rodina* z Heřmaně (1924), *Temno* v chalupách (1926) a *Smutný život* (1928), v nichž básnický silným, svalnatým a většinou smutkem prokláklým výrazem vyslovil z hlubin svůj hořký a bytostný, naturalisticko-mystický vztah k rodné půdě, od níž odešel, a těžký, porobený, temný život chalupnické jihočeské vesnice (jeho typický hlas za noci zhužebnil Emil Axman). Těmto motivům zůstává věren i v připravené sbírce veršů *Severní láska*, která však má již světlejší a chvějivější tóny.

Čárka, rozdělovací znaménko (·).

Čárka vid., $\frac{1}{12}$ palce (zn. 1'''), býv míra dělková, 1''' = 2.2 mm.

Čárka ruská, míra na tekutiny = 0.01 vědra = 0.123 l.

Čarodějnice, ženy, které pomocí tajemných sil přírodních mohou pryč ovlivňovat přírodu, zvířata a lidi. Lidová pověra obviňovala je ze styků s ďáblem. Jisto však jest, že ve středověku a počátkem novověku byl značný počet žen, které znalostmi různých praktik působily hrůzu svým současníkům. Svědčí o tom celá řada podivných rituálů a současně zprávy. Dařilo-li se jim jejich „umění“, není jisto, ale faktem jest, že osoby zabývající se onou tajuplnou prací existovaly. Většinou připravovaly různé lektvary, masti, jedy. Strach z jejich praktik zmocňoval se někdy lidu

panicky. Zdá se, že na tuto davovou představu měla veliký vliv křesťanská představa ďábla, ač i ve starověku setkáváme se s podobnými úkazy. Když rozřazení dostoupilo vrcholu, vydal papež Innocenc VIII. bulu proti č. (1484). Právni stránku procesů vypracoval Sprenger v díle *Malleus maleficarum* (Kladivo čarodějnic), které vyšlo v Kolíně 1487. Od této doby datují se strašlivé procesy, které valnou částí postihovaly osoby nevinné, ženy i muže, které třeba jen poněkud se zabývali přírodními vědami bez úmyslu následovatí strašlivých praktik, uvedených v středov. magických rituálech. V 17. st. staly se tyto procesy přímo davovou nemocí, pramenící v pověrečném strachu. Proti čaroděj. procesům se postavili Johann Weyer, jesuité Tanner a Spee, nizozemský teolog Balthasar Bekker a Thomasius. Úsilí těchto mužů se podařilo vyplnění z mysli lidu i soudců vřru v č. a přesvědčení je, že se jedná buď o nevinné oběti udavačství, nebo o osoby hysterické a šílené, které, důvěřující svým praktikám, se jimi zabývaly. Poslední čarodějnice byla upálena 1793 v Poznani.

Čarodějnické mléko, lidový název pro přechodná odměšování prsních žláz u novorozenců obojího pohlaví 3. až 4. den po porodu. Přichází asi v $\frac{1}{2}$ případů. Žlázy jsou zduřelé, jako oříšek a zatvrdlé. Jde o jakousi sekretorickou činnost vlivem mateřských placentárních hormonů, které vnikly do těla plodu. Stav sluje vědecky intumescencia mammarum.

Čarovník (Ciscsea), rod z čeledi pupalkovitých (Oenotheraceae); jsou to nevelké byliny s níkovitými větvitými odenky, listy jsou vstřícné, souměrné bělorůžové kvítky sestaveny jsou v úžlabní řídké hrozny. Plod jest háčkovitě ostnatá nažka s dvěma jednosemennými pouzdry. Známé jest 7 druhů, z nichž tři se vyskytují v Čechách. Nejznámější druh č. obecný (C. luteiana L.) roste u nás v humosných vlhkých lesích.

Čáršija (chorv., tur. čaršy), jakýsi druh bazáru, ulice po obou stranách s krámy, též tržiště, kde soustředí se v Orientě všechen obchodní ruch. Pověstnou jest velká č. v Sarajevě.

Čáry (staroslov. čara, kouzlo), tajný obřad, kterým možno způsobiti zdánlivě nadpřirozené věci. Obyčejně běží o pověru, neb špatně chápaný, femeslně prováděný magický úkon.

Čas, poměr plynulosti všeho dění, tkvící v podstatě všeho myšlení, představování a vnímání, a právě proto nede-

finovatelný. Filosoficky byl velmi různě pojímán. Plato učí, že čas povstal zároveň s nebem. Aristoteles praví, že čas jest měřítko pohybu s ohledem na minulost a budoucnost (arithmos kinéseos kata to proteron kai hysteron). Stoikům byl čas jevem čistě pomyslným, stejně i Descartes pokládá čas jen za modus myšlení, stejně jako Spinoza. Leibnitz definuje čas jako řád proměnných možností. Kant spojil problém času s problémem prostoru. Tak jako prostor, tak i čas jest jen nazírací forma transcendentní ideality, která jest ryzí, nekonečná. Nazírání v času jest apriorní, vrozené. Bergson praví, že čas jest čistá kvalita, neboť veškeré věci mají skutečné trvání. Odlučuje, proti Kantovi, otázku času od problému prostoru. Moderní filosofie se domnívá, že čas má skutečnou existenci. Populární představa času jest, že čas jest jakási nádob, ve které všechna dění jsou dynamicky obsažena (podobně jako populární představa prostoru). Čas jest nazírací forma všech našich vnímání, a jako taková jest daleko obecnější než nazírací forma prostoru. Nemá rozměrů, a srovnávati čas s přímkou jest omyl. Představa času vzniká ze střídání dojmů a z rozdílného obsahu našeho vědomí, hlavně však z uvědomění rytmických změn. Vyskytla se také otázka, zda jest možný nějaký jiný čas, než ten, který vnímáme. Tak M. Palágyi rozvinul teorii dvojitého času a prostoru, a definuje čas jako plynoucí prostor; bod času jest světový prostor, a zase naopak bod prostoru jest proud času. Teorie jeho se však neujala a byla současnými filozofy odmítnuta. Přirozená míra času jest doba otočení země kol osy a doba oběhu země kol slunce. Jednotkou času jest 1 vteřina. Základem času normálního jest poledník greenwichský, středoevropského 15° v. d.

Čas letní (angl. Summer Time) nastává, posune-li se pracovní doba o 1 hodinu zpět, aby se využilo denního světla. L. č. zaveden z hosp. důvodů ve světové válce a ještě nyní je v některých státech obvyklý.

Čas pásmový, umělé vyrovnání časových rozdílů tak, že místa kolem určitého poledníku mají jednotný čas. Pásmo jsou 15stupňová a rozdíl mezi jedním a druhým pásmem jest 1 hodina. Na 180° Gr. mění se datum. Postupujeme-li ze západu na východ, vynechává se 1 den, postupujeme-li z východu na západ, přidává se 1 den.

Čas, realist. časopis, zal. 1886 J. Herbenem. V letech 1901—1915 a 1920 (13. červen) až 1923 (28. leden) vycházel jako de-

ník. Do listu psával před válkou Machar a Masaryk své stati, které ostře zasahovaly do běhu tehdejšího českého života.

Čas J., pseud. Jana Nečase.

Časavall, vesnice na Osetinské vojenské silnici, v autonomní oblasti Jiho-ose-tinské na Kavkaze, bohatá na ložiska manganové rudy a olověného leštěnce. V blízké obci Tedeleti kamenné uhlí a nafta.

Znak města
Čáslavě.

Čáslav, o. m. v Čech., 9.461 ob. (1921). Okresní úřad a soud. Reálné gymn., učitelský ústav, měst. museum; Dusíkovo divadlo, obnovené po požáru r. 1924. Sídlo seniorátu československé ev. církve; značná voj. posádka. Město leží

v úrodné rovině, má zemědělst. průmysl: pivovar, lihovar, výrobu droždí a tov. na svíčky, mýdlo a voňavky. Z vynikajících budov jest jmenovati chrám sv. Petra a Pavla s vysokou věží, v němž se konal r. 1421 sněm, rozhodující o zatímní vládě. Zda byl zde pohřben Jan Žižka a zda lebka r. 1910 objevená náleží jemu, jest vědecky sporné. Radnice jest barokní z roku 1766, nový jest evang. kostel od Schmoranze z r. 1871. Zmínky zasluhují zbytky hradeb (bašta Přemysla Ot. II.), sady Vodranty a zámek Filipov v předměstí téhož jména.

Čáslavskij Vasilij Ivanovič (1834—1878), r. statistik a kartograf. Sp.: Zemědělnécké otčozije promysly (1876), Voprosy rus. agr. ustrojstva (1878). Sestavil první geol. mapu Ruska.

Čáslavský F. H., pseud. Ferd. Holinky.

Čáslavský Jakub, pseud. J. Zacha.

Čáslavský (Čzaslavský) M. Jiří, rytec v Praze v letech 1670—1700.

Čáslavský sněm, α sněm čáslavský.

Časomíra, v poetice forma verše, která docílila předeapsaného rytmu střídáním slabik dlouhých a krátkých. (Opak verše přízvukového, kde rytmus jest způsoben přirozeným přízvukem slova.) Do české literatury ji zavedl Blahoslav. Poč. 19. st. vypukly boje o č., a skončily vítězstvím verše časoměrného, neboť se ukázalo, že přízvukový verš přičí se duchu českého jazyka. — Časoměrný verš vznikl v Řecku a odtud se dostal i do literatury římské, ač ani jazyku latinskému nevyhovoval. Nejlépe zní v řečtině (Homér!). Pravidla: Dlouhá slabika vzniká buď přirozeně (dává, vůle) neb položou, následuje-li za ní skupina souhlásek (řevnivý). Esteticky nelze správně psanému

časoměrnému verši upřítí monumentalitu a určitý pathos. Nejznámější básně psané časomírou v české literatuře jsou: Předszpěv Slávy dcery od Kollára, a Čechův epos Václav Živsa.

Časopis, tiskopis, který vychází v určitých lhůtách na stálém místě. Rozeznáváme časopisy podle doby, kdy vycházejí (deníky, týdeníky, měsíčníky a j.), jakož i podle obsahu (politické, literární, umělecké, odborné atd.). — Vlastní počátek časopisů odvozuje se sice od starořímského věstníku Acta populi, ale vycházení časopisu v našem slova smyslu se datuje asi od 15. stol., s počátku ovšem soukromě, stále víc a více se však kruh zájemců rozšiřuje. Převládají časopisy duchovní, ale od 18. st. jednak rozšířením knihtisku a zavedením pošt nastává obrát. α novinářství.

Časopis Muzejního Spolku Olomouckého, vych. od r. 1884 za první redakce Jana Havelky. Přinášel stati z prehistorie, dějepisu a kulturní historie.

Časopis pokrokového studentstva, vycházel 1893—1896, 1901—1914, hlásal ideje α pokrokového hnutí s protirakouskou tendencí.

Časopis Společnosti vlasteneckého Muzeum v Čechách, 1855—1919 pod názvem Časopis Musea král. Českého, od r. 1920 Časopis Národního musea, čtvrtletník vědecký; hl. s ohledem na vědecké zpracování muzejních sbírek a pěstování české řeči a dějepisu. Časopis redigovali: Fr. Palacký, P. J. Šafařík, J. E. Vocel, V. Nebeský, A. J. Vřtátko, J. Lepař, J. Krejčí, V. Šafařík, J. Emler, A. Truhlář, Č. Zíbrt, Jan Máchal, C. Purkyně.

Časopis katol. duchovenstva, teologický list, zal. K. Vinařickým 1828. První jeho ročníky mají velikou důležitost, neboť v dobách probuzenských vykonaly značný kus národní uvědomovací práce. List vychází nepřetržitě (kromě l. 1853—1860); dnes jej rediguje Dr. A. Podlaha. Přílohy: Slavorum litterae theologicae (od 1905) pro otázky unionistické, a Sursum, věstník duchovenstva čsl. strany lidové.

Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti. R. 1898 vych. v Turč. Sv. Martině, red. A. Sokolík.

Časoslov (starším názvem též časovník, řecky *ἡμερολόγιον*) bohoslužebná kniha hlavně řec.-východ. církve; obsahuje modlitby k hodinkám (rus. „časy“, odtud její název), ale i jiné modlitby denní, žalmy, kalendář stropary, kondalmy atd. Zkrácením Velkého časoslovu bývá pořizován — najmě pro chudé kostely — Malý časoslov, k němuž připojován

i statut, nebo slouží i za učebnici. Ráz časoslovu je starobylý. Byl pořízen překlad z řeckého do církve. slovanštiny asi ještě za života Metodějeva, ale jako kniha denní potřeby podléhá mnohým změnám. U Chorvatů, v Dalmacii, v místech se slov. bohoslužbou římského ritu odpovídá breviáři a jmenuje se též Glagolit, Glagoljaš, podle glagolice, jíž knihy tištěny.

Časoslovo, α sloveso.

Časová koule, černá návěštní koule, upevněná na vysokém, z daleka viditelném stožáru. Bývá umístěna ve všech větších přístavech a slouží k určení přesného času. Pravidelně několik minut před 12. hod. polední vytáhne se koule na vrchol stožáru a úderem 12. hodiny automaticky spadne dolů. Řízení obstarávají námoř. observatoře neb hvězdárny. První č. k. byla zřízena roku 1833 na hvězdárně Greenwichské a od té doby všeobecně ve všech větších přístavech zaváděna.

Časování, konjugace, ohýbání kmenu sloves předponami a příponami tak, že vyjadřuje různé gramatické kvality, jako čas, osobu, číslo, někdy i rod atd. α flexe, sloveso.

Časování střel, α zapalovač střel.

Časovník, α časoslov.

Částek Frant., Ing. (1874—1922), odb. železářský a tepelné techniky, profesor báňské vys. školy v Příbrami. Četné odb. spisy.

Částka ze Šternštejna Ferdinand Josef, český lékař 18. st. Byl krajským fysikem a rychtářem v Hradci Králové. Zemřel 1740. Psal německy i česky o lázeňských místech.

z Častolovic, Půta, člen kdysi mocného východočeského rodu šlechtického. Z několika Půtů toho rodu vyniká zejména P. III., účastník válek husitských. V bojích těch stál na straně krále Zikmunda, od něhož se mu dostalo hojně statků. Zemřel r. 1435 a jeho rod jim vymřel po meči.

Častolovice, městyň v Č., o. Rychnov n. Kn., 1393 ob., továrna Eternitas na dehtové výr. a krycí břídlu, pivovar a lihovar. Tvrz Č. založ. v 13. st. Častolovici; na jejím místě nyní zámek ze 16. st. Majetek Šternberků.

Častolovice (Schasslowitz), obec v Č., v župě českolipské; 290 ob., větš. něm.

Častolovský V. K., pseud. V. Kavky.

Častolovský V. K., pseud. Kar. Salvy.

Častuška, název krátké r. písničky, jejíž obsah je čerpán z součas. poměrů. (Rus. bogatstvo 1902.) Č. z nejnovější do-

by přeložila a vydala N. Melnikova-Papoušková (1929).

Časy gramatické, \mathcal{Q}_2 gramatika.

Časy roční, vznikají pohybem slunce po dráze o $23^\circ 5'$ od rovníka odkloněné. Proložíme-li rovinu touto dráhou, vznikne ekliptika. Slunce na své dráze dotkne se 4 bodů a tímto jeho postavením povstávají čtyři roční počasí. 21. března a 23. září stojí slunce v průseku ekliptiky a rovníku, nastává tudíž rovnodennost. 21. června dostoupí slunce vrcholu své dráhy (slunovrat letní), kdežto 22. prosince klesne na minimum svého zenitu pro polokouli severní.

Čataldža, tur. m. v Thrakii, nedaleko Cařihradu, které hrálo důl úlohu jako tur. obranná čára, chránil Cařihrad. V únoru 1878 zde zastaven postup ruského vojska a v listopadu 1912 bulh. I. a III. armády pod vel. R. Dmitrijeva (\mathcal{Q}_2).

Čatić Časim Muza (1878—1915), bosensko-chorvatský básník. Studoval na turecké univ. v Cařihradě, hl. arab., persky a turecky, z kterýchžto řečí mnoho přeložil do chorvatštiny. Redaktor Sarajevského Listu a úředník Muslim. knihovny. Napsal: Pjesme (1914).

Čatyr Dagh, nejvyšší hora na Krymu, 1564 m vysoká.

Čauringi, nejkrásnější čtvrť Kalkuty, kde nacházejí se budovy vládní a sídlo místokrále; obklopena bujnou vegetací; v této časti Kalkuty bydlí většina Evropanů. Nádherné budovy, chrámy, mešity a modlitebny, jichž čítá se přes 100, různé školy a instituce v této čtvrti vtiskují Kalkutě ráz velkoměsta evropského.

Čausov Michal Dmitrijevič (1839—1903), sl. ruský anatom a histolog, inspektor m. nemocnic a profesor anatomie ve Varšavě. Sp.: Anatomija topogr. oblasti života člověka (1897), dtto holovy člověka (1900—01), dtto oblasti grudi (1895), dtto konečnosti (1903) a j.

Čaus (tur.), nazývali se tak dříve v Turecku členové osobní stráže sult., jejichž velitel byl čaus-baši a zaujímal na dvoře sultánově vlivné místo. Později titul pro poddůstojníka tur. armády. V Persii jméno pro vůdce poutnické karavany. V Srbsku č. obveseloval společnost při svatbě.

Čaušević Hadži-Džemaldin (* 1870), bosensko-herceg. reis-el-ulema. Studoval moh. teologii a práva v Cařihradě, jmenován profes. arabštiny na sarajevském gymnasiu, později šerijátské soudní školy; 1914 zvolen hlavou bos.-herc. moham. církve. Získal si velké zásluhy o překlá-

dy vynikaj. děl tur. a arabské literatury do chorvatštiny. R. 1907 a 1908 vydava- telem moham. měsíčníku Tarik.

Čavčavadze Alexandr Gersevanovič, kníže (1784—1846), gruzínský básník a ruský generál. Svými básněmi stal se zn. populární a většina gruz. písní pochází od něho. Četné překlady z franštiny a ruštiny.

Čavčavadze Ilja Grigorjevič, kníže (* 1837), gruzínský spisovatel. Napsal četné básně a povídky. Též hojně překládal. Jeho sebrané spisy vyšly ve 4 sv.

Čazma, okr. město v jugosl. oblasti záhřebské, 200 m n. m., na ř. Česma, 8960 ob.

Čeboksary, hl. m. autonomní Čuvašské republiky na pr. břehu Volhy u vstoku řek Čeboksarka a Kajbulka, zal. r. 1555. Obyv. 8800.

Čebyšev Pafnutij Lvovič (1821—1894), ruský matematik, prof. petrohradské university. Sp.: O integrálech omezených (1845), O teorii počtu pravděpodobnosti, O integrování irrac. diferenciálů, O ozubených kolech. O mechan. rovnoběžnicích a j. Byl členem četných uč. společností a požíval jako matematik světového jména.

Čeček Stanislav (* 13. 11. 1886 v Lišně u Benešova), generál čs.; po studiih v Táboře a na vysoké obchodní škole v Lipsku vykonal v Rakousku dobrovolnickou voj. službu a jmenován 1. 1. 1913 poručíkem. Odešel 1911 do Ruska jako zástupce firmy Laurin & Klement, vstoupil 29. 8. 1914 do České družiny v Moskvě, účastnil se s ruskou armádou srážek a bojů u Nedzeliska, Muchówky, Tuchova, Gromniku, Sěnavy a Kobrinu, od ledna 1916 velel 1. rotě, od ledna 1916 rus. poručíkem. V bitvě u Zborova (červenec 1917) velel 1. praporu 1. pluku a 1. praporu 3. pluku; v září 1917 pomocník velitele 4. pluku, jemuž velel v bojích u Bachmače (březen 1918). V květnu 1918 velitel Penzenské skupiny (3 pluky), s níž se účastnil bitvy u Penzy a bojů u Lipjag, Samary, Buzuluku a Ufry. V červenci 1918 plukovníkem, v září generálem; řídil pak ústup z Povolží. Od února do srpna 1920 jako velitel Dálného Východu řídil ve Vladivostoku evakuaci čs. vojska. 1921 ve vlasti 1. pomocníkem náčelníka hlav. štábu od 15. 11. 1921 do 31. 8. 1923 posluchač vysoké válečné školy v Paříži, na podzim přednostou vojenské kanceláře prezidenta republiky, později dočasně velitelem čs. letectva, od 1929 velitel 5. pěší divise.

Čečenská autonomní oblast, mezi pr. břehem ř. Terek a sev. svahem horského hřebtu Velký Kavkaz, v rozměru 10.000 km². Podnebí v předhoří a horách mírné horské, stř. roč. teplota 20–22° C. Z 360.000 ob. je 93.3% Čečenců, pěstujících polní a lesní hospod. a chov dobytka, vzl. ovce. Zachovali své patriarchální mravy a obyčje a jsou arabského původu, muslimanské víry (sunité), kulturně nejzaostalejší ze všech horských kmenů sev. Kavkazu. Č. a. o. trvá od 30. 11. 1922. Hlav. m. Groznyj (Q).

Čečetka (*A. flammea*), druh pěnkav (*Fringillidae*), jest drobný ptáček, postavou připomínající čížka, snadno lze jej poznati podle karminového zbarvení čela a prsou, u samic jest rudé zbarvení omezeno jen na čelo. Přichází k nám v zimě v hejnech od severu Evropy.

Čečetka Frant. Josef (* 23. 4. 1871 v N. Hradech u Vys. Mýta), čs. spisovatel histor. románů. Stud. ve V. Mýtě a na pedagog. v Hradci Králové. Působil na Poděbradsku, tamtéž posléze jako řed. obč. škol. Věnoval se kult. historii, psal z ní povídky, novely (Nad západem a j.), romány (Vydědění, Černá Madona, Petr Brandl, Husitská nevěsta), i divad. hry (Adamitě, Bakalář, Král Jiří z Poděbrad atd.). Psal též hojně pro mládež. Z románů je nejobsáhlejší *Ve lví stopě* (4 sv.) a románová trilogie *Orlové Velké armády* (1928), za níž byl jmenován důstojníkem akademie v Paříži. Spisy vyd. J. R. Vilímek.

Čečka, Q, čapka.

Čečovice, obec v Č., o. přeštický, 313 č. ob.

Čečovice (Zetschowitz), o. v Č., o. Horšovský Týn, 362 ob., větš. něm. Bývaly sídlem pánů v Čéčovic, za války 30leté majetek lobkovický. R. 1623 konfiskovány a prodány Trauttmannsdorfům. Zámek.

Čečule čili střízlík (*Troglodytes troglodytes* z čel. střízlíků), jest jedním z našich nejmenších openců, vyznačuje se tím, že letky loketní a ruční jsou skoro stejně dlouhé, ruční jsou šavlovité, ocasek jest vztýčen. Perí svrchu a na bocích rezavě hnědé, vespod šedohnědé, délka 9–10 cm. Miluje husté lesní podrosty, kde si mezi kořeny stromů neb v hromádách dříví staví hnízdo s postranním vchodem. Živí se hl. drobným hmyzem.

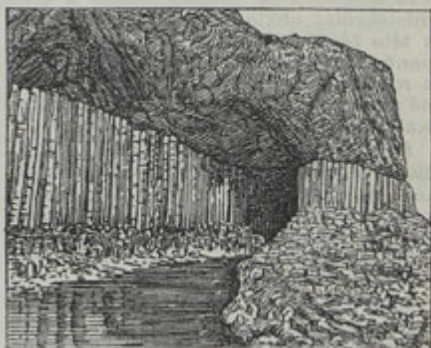
Čečulin Nikolaj Dmitrijevič (* 1863), ruský historik a knihovník carské veř. knihovny v Petrohradě; spoluredaktor Ruského biograf. slovníku. Četné spisy z ruských dějin 16. a 17. stol.

Čedilě (basalt), zásaditá vyvřelina barvy temné až černé. Z četných odrůd zvlášť rozšířený jest b. plagioklasový, zvaný krátce basalt. Hlavní součástí jsou zásadité plagioklasy, vyskytující se v jedné nebo ve dvou generacích. Další součástí jsou rudy železné (magnetit a ilmenit), olivin, pirokseny, amfibol, apatit, biolit. Někdy také melilit a nefelin.

Čertova zeď v severních Čechách.

Obsah křemíku jest vždycky menší než 55%; ve skalní hmotě vyskytuje se občas látka sklovitá. Nejobyčejnější struktura basaltu je složenina porfyrová, ačkoliv některé skály basaltové mají strukturu zrnitou. Jsou-li při struktuře zrnité součásti idiomorfické a křižují-li se vzájemně pod libovolnými úhly, při čemž tvoří pole, v kterých nalézá se augit,

Fingalova jeskyně na ostrově Skafu.

povstává textura doleritická. Vyskytuje-li se při tom i sklovina skalná, povstává nový druh textury, t. zv. intersertálná. Basalt tvoří příkrovy na kůře zemské, potoky a žíly, lom má sloupovitý. Používá se jej jako kamene stavebního, a jako materiálu k výrobě kostek na dláždění. Basalt je součástí skal v Karpatech a balvanů, přinesených v diluviu ledovcem. Podle toho, které

PRAHA - HRADČANY

TÁBOR - HRAD KOTNOV

ZÁMEK SMOLENICE U TRNAVY

ŠTRAMBERK S TRÚBOU

MLADÁ BOLESLAV

BZENEC

HRAD DIVÍN U LUČENCE

ORAVSKÝ HRAD

součástí obsahuje, rozeznáváme čedič živcový (obsahuje-li živce plagioklas), č. leucitický (s leucitem) a č. nefelinický. V Čechách vyskytuje se hlavně v Českém Středoohoří, v horách Doupovských, v okolí Českého Dubu, na Řípu a Kunětické hoře. Na Moravě v okolí Dvorců v sev. Moravě, pak se Slezsku u Opavy a v okolí Moravské Ostravy. Typickým jeho znakem jest sloupovitý rozpad při větrání.

Čedič Vilém Ludvík (* 10. 2. 1844 v Praze), divadelní zpěvák v Praze v letech 70.

Čehotina, řeka v Hercegovině; teče kol Plevje a vlévá se po 90 km toku u Foče do Drinu. Na podzim r. 1914 dějištěm srážek mezi srbskými a rak. vojsky.

Čech praotec, podle pověsti, zaznamenané po prvé lat. kronikářem Kosmou, přivedl lid slovanský na horu Říp do země, již dáno po něm jméno. Později je pověst, jako je to u pověstí vůbec, doplněna detaily, které určují zemi, ze které přišel, i místo, kde byl vládcem a kde pohřben. Ačkoliv pověst souvisí pravděpodobně s nějakou historickou skutečností, jeho jméno i pozdější podrobnosti jeho života jsou asi vymyšleny.

Čech Adolf (*Tausik) (* 1842 v Přetici, † 27. 12. 1903 v Praze), první kapel. Nár. div. v Praze. Základy hudeb. vzděl. získal od otce učitele. Při otevření Prozatímního div. stal se r. 1864 sbormistrem a druhým kapelníkem a r. 1876 po mistru B. Smetanovi prvním kapelníkem až do r. 1900. Byl též vynik. dirig. všech slovanských koncertů, pořádaných Akad. čten. spolkem a Slavií. Napsal: Z mých div. pamětí (1903).

Čech Antonín, Msgr. (* 1860 v Libochovicích), světcí biskup v Litoměřicích; jako kaplan v Ústí n. Lab. staral se o zavedení čes. bohoslužeb. R. 1902 stal se kanovníkem a 1923 čes. světcím biskupem.

Čech Eduard, PhDr. (* 1893), profesor university Masarykovy v Brně a známý č. matematik. Odborník v diferenciální geometrii, z kteréžto ověti matm. uveřejnil několik odv. spisů.

Čech Emerich (* 5. 11. 1870 ve Dvoře Králové n. Lab.), čes. spisovatel; vrchní inspektor stát. drah, redaktor. Je kulturním pracovníkem pro československý lidopis a myšlenku kulturní jednoty i vzájemnosti slovanské. Vydal: Výbor

československé poesie lidové, s úvodní studií o rázu a poetické ceně čsl. písní lidových (1898), Polsko-český slovník

Čedičová hora u Remagenu.

(1900), Výbor Boleslava Prusa (1913), Polsko-česká čítanka srovnávací (1916), Kouzla pohádek (1918), Literární studie o Zápolské (1919), Slovanské pohádky (1923), Humor československých přísloví (1925), Překlady z ruštiny sebraných 10 svazků Čirikových (1917—1922), 4 svazků Arcybaševových (1925), 4dílného románu V. Nemiroviče-Dančenka Po různých cestách (1927). Roku 1927 založil a rediguje Slovanskou knihovnu Slavii, v níž uveřejňuje charakteristickou současnou beletrii polskou, ruskou a jihoslovenskou. Pod pseudonymem Em. Věk uveřejnil mnoho feuilletonů a povídek ve Vídeňském deníku.

Čech Frant. Heřman (1788—1847), č. pedagog, prof. filosofie na teres. akademii ve Vídni a katecheta na ústavu pro hluchoněmé. Jeho spisy týkají se hl. péče o hluchoněmé a jejich vyučování.

Čech, J. D., pseud. Jos. Dvořáka.

Čech Jakub z Ústí n. L., malíř. Vyučil se u mistra Pavla Neupaura v Praze I. a propuštěn za tovaryše r. 1569.

Čech Jan, malíř. Přijat za mistra do pořádku staroměstského v Praze r. 1545.

Čech Karel (* 2. 5. 1844, † 28. 11. 1913), čes. operní pěv. Studoval pův. lékařství, pozd. zpěv u Lukese, Lva a j. V letech 1870—90 prvním basistou Národ. div. v Praze, pak ředitelem kúru na Vinohradech.

Čech Karel Otakar (1842—1895), č. chemik. Žil dlouhá leta v Rusku jako vyn. pivov. odborník, později v Záhřebě. Četné odb. spisy v jaz. českém, ruském, chorv. a něm.

Čech Lad., pseud. L. Haškovce.

Čech Ladislav (* 1864 v Plzni), velkoobchodník a vicepresident obch. a živnostenské komory v Praze. Byl dlouhá leta poslancem na radě říšské za Národní stranu svobodomyšlnou. Účastnil se také činně org. prací v různých ob-

chodních korporací a při založení Nového obch. gremia stal se jeho předsedou. V r. 1926 jmenován místopředsedou Obchodní a živnost. komory v Praze.

Čech Leander (1854–1911), český literární historik, přispívatel a kritik různých časopisů, hl. Osvěty, Hlídky literární, Literárních listů, Světlozora, Naši doba, dále Ottova Slovníku naučného a j.; působil jako profesor v Kutné Hoře a v Telči a pak jako ředitel reálky v Novém Městě na Moravě. Nejznámější jeho spis je kritický rozbor díla Karoliny Světlé, jenž vyšel nejprve r. 1891 v časopise a později rozšířen a doplněn samostatně r. 1907. Mimo to napsal několik článků o Vítězslavu Hálovi, jejichž výsledek shrnul v přehledné studii v Laichterově Literatuře české 19. stol. (1907). Přepřacoval Malou slovesnost (spolu s Fr. Bílým) a redigoval Šolcovu Školní knihovnu děl německých a francouzských.

Čech Leo, pseud. F. J. Andrlíka.

Čech Petr, JUDr. (* 31. 1. 1877), gen. ředitel I. Vzáj. čes. pojišťovny, činný též propagačně, žurnalisticky a organizačně v odboru pojišťovacím. Sp.: O pojišťování požárním a povinném ručení (1913), Právo pojišťovací (1924), Jubilejní spis První čes. vzáj. spol. (1928) a j.

Čech Pravdomil, pseud. F. J. Studníčky.

Čech Svatopluk (* 21. 2. 1846 v Ostředku u Benešova, † 23. 2. 1908 v Praze), vynikající spis. a básník český. Mládí prožil jako syn hospodářského úředníka jednak v Ostředku, Bezděkově u Klatov, Peruci, v Jezeře u Benešova, v Litni u Berouna a ve Vraném u Slaného, jak rodiče měnili svoje sídlo, jednak v Postupicích, kde začal chodit do školy, v Litni, ve Vraném, v Litoměřicích a v Praze, kde nabýval postupně vzdělání. Vystudoval práva, byl nejprve advokátním koncipientem ve Slaném a v Praze, později po smrti svého otce († 1877), oddal se zcela literární a redaktorské práci. Redigoval nejprve Lumír, později od r. 1878 Květy až do r. 1900, mimo to býval zaměstnán také jako redaktor v Národních listech. R. 1895 se vystěhoval z Prahy do Obráťství u Mělníka, r. 1903 se vrátil do blízkosti Prahy a usadil se v Troji; odkudž se stěhoval jen na zimu do hl. města, kde ho stihla smrt. Cesty vykonával r. 1874 na Východ, r. 1882 do Dánska ve stopách královny Dagmary, r. 1899 do Francie. — S. Č. vyšel sice jako jiní jeho vrstevníci i předchůdci z novoromantismu, maje učitelem svým Byrona a hlavně jeho následovníky slovanské, jako byli Puškin, Lermontov

i j., ale stal se brzy svérázným hlasatelem českého vzdoru a národní svobody, odkudž jeho obliba v nejširších vrstvách českého lidu. Do literatury byl uveden Hálem (1867), teprve však jeho příspěvky v almanachu Ruchu (1868) a v Almanachu českého studentstva (1869) založily jeho slávu. Č. epické básně živily hlavně odpor proti německým utlačovatelům národa a zpracovávaly buď látky historické jako Václav z Michalovic (1882), Dagmar (1884), nebo náměty ze života současného, jako Lešetinský kovář (1883), který byl dokonce konfiskován, a Zpěvník Jana Buriana (1887). Básnické povídky jsou: Anděl (1874), Adamité (1874), kteréžto obě byly pojaty do prvních jeho Básní (vydaných 1874), dále

Čech Svatopluk.

Čerkes (1875), obě jeho alegorické skladby Evropa (1878) a Slavie (1882). Idylický rámeček mají známý cyklus Ve stínu lípy (1879), idylický epos Václav Živsa (1891), Sněh (1894) a Sekáči (1903). Ve všech těchto pracích hlásí se silně tendence sociální a hl. národní. Zvláštní skupinu tvoří t. zv. báchorky veršem, tendenční skladby, zabývající se současnými otázkami a hl. i vadami společnosti lidské i národní. Jsou to Petrkliče (1883), Hanuman (1884), Pravda (1885), Šotek (1886) a Kratochvilná historie o ptáku Velikánu Velikánoviči (1889). — Lyrika S. Č. je z největší části politická a připíná se k současným snahám, proudům a bojům národním jako jsou Jiříní písně (1887), Nové písně (1888) a nejpopulárnější Písně otroka (1895, od té doby pak přes třicet vydání), částečně i rozjímavá, hlavně Modlitby k Neznámému (1896). Všude se ujímá S. Č. i člověka utlačovaného společensky, hlavně továrního dělníka. — Z prózy S. Č. nejznámější jsou jeho satiry na českou pohodlnost a šosáctví,

jehož představitelem je pan Matěj Brouček. Nejprve vyšel Právý výlet pana Broučka do měsíce (1887), potom Nový epochální výlet pana Broučka tentokráte do 15. století (1888), posléze Pestré cesty po Čechách prací Matěje Broučka a společníků (1891) a Matěj Brouček na výstavě (1892). Mimo to napsal S. Č. množství povídek, humoresek a drobných črt, jež jsou nyní sloučeny v několik svazků jeho sebraných spisů. Širší základnu mají náběhy k románům ze života studentského a mladých lidí Kandidát nemrtelnosti (1879) a Ikaros (1885). Četné jsou črty cestopisné na př. Kresby z cest (1884), Upomínky z východu (1885) a Několik obrázků moravských (1884), a vzpomínky ze života, zejména Druhý květ (1893 a 1899). — Poslední leta svého života se S. Č. odmítl a pracoval o dokončení své rozsáhlé skladby Roháč na Sioně, psané ve formě dramatu, jednak o několika látkách tendenčních, z nichž dokončil a otiskl jako poslední svoji práci (pod pseudonymem Prokop Janota) svoji literární závět Do světa šířeho (1908). — S. Č. byl mistrem českého verše a povzněl spolu s Jar. Vrchlickým český jazyk básnický na nebývalou výši. Jeho básnická činnost měla neobyčejný význam buditeleský, poslovala, povzbuzovala a šířila nadšení pro myšlenku slovanskou a národní svobodu hlavně v studentstvu let osmdesátých a první polovice let devadesátých, kteréžto době vtiskl básník svůj pevný charakter a víru v českou soběstačnost i lepší budoucnost, odkudž i jeho význam politický. Souborných vydání drobnějších a hlavně prózy vyšlo od r. 1878 několik. Sebrané spisy počaly vycházeti r. 1898 a básník sám uspořádal 20 svazků, po jeho smrti vyšlo ještě 10 svazků vydání posmrtného. V letech 1925—27 vydáno bylo 10 svazků Vybraných spisů nakladem F. Topiče, u něhož vyšla většina prací S. Č. O S. Č. napsali monografie J. Sutnar (1897), V. Flajšhans (1906), F. Strejček (1908), Arne Novák, jehož široce založená studie obsáhne tři svazky (vyšly zatím dva od r. 1921). Mimo to psali o S. Č. také Jan Voborník (v Osvětě 1906), O. Theer (1908) a F. X. Šalda (1913).

Čech Václav, společný pseudonym pro romány, vych. v Illust. kurýru: R. J. Kronbaurera, Václava Beneše-Šumavského, Dra Josefa Hubáčka, Ludvíka Hubáčka, Em. Stránského, P. Projsy a K. Žáka. Souborně tyto romány vycházejí pod jménem V. Čech-Strán (od r. 1926). Srv. Nár. Listy, rubr. „Knihy a čtenáři“, 2. 3. 1930.

Čech Vladimír (* 1848 v Peruci, † 1905 v lázních Reichenhalských), český spis., ml. bratr Svatopluka Čecha. Po studiích v Slaném, v Praze a v Táboře byl vrchnostenským úředníkem na Slánsku, pak v Kraňsku a v Chorvatsku, potom učitelem hospodářské školy ve Velkém Meziříčí na Moravě. R. 1878 přestěhoval se do Prahy a založil s bratrem Svatoplukem a drem Servácem Hellerem měsíčník Květy a zřídil si nakladatelství, které vydalo mnoho cenných knih. R. 1887 vrátil se V. Č. do Velkého Meziříčí, odkud pocházela jeho choť, a věnoval se tu hlavně průmyslovému závodu, který sám založil. Později se stal i starostou města. Když se S. Čech a dr. S. Heller vzdali redakce Květů, převzal ji r. 1900 V. Č. a řídil až do své smrti. V. Č. založil též, jeden rok řídil a sám vyplňoval časopis Svědomí, který vycházel ve Velkém Meziříčí a měl za účel povznést mravnost a humanitu. Básní a článků V. Č. ve Květech i ve Svědomí je množství. Psal většinou pod pseudonymy: V. Simeon, J. Loucký, V. Erben, B. Hron, Hanuš Horký, J. Bárta, V. Zeman, Bohuš Horský, Č. Vlach atd. V. Č. jest lišiti od V. S. Čecha, jenž byl synem V. Č. a psal rovněž do Květů. O V. Č. psala Osvěta 1905 (str. 850) a bratr jeho Svatopluk Z upomínek na bratra Vladimíra (Květy 1906, sv. 23).

Čecháč Frant. Bedřích (1853—1905), český inženýr a spisovatel. Vydával s prof. K. V. Zengrem Fysiku pokusnou a výkonnou, do níž napsal stať o mechanice.

Čechelné, nazýval se tak dříve poplatek, který musela platiti poddaná žena, když se provdala na jiné panství neb do města.

Čecherac, vrchol lesem porostlého kopce (hl. na mor. Valašsku).

Čechische Revue, propagační měsíčník, vyd. 1907—1911 prof. drem Arnoštem Krausem.

Čechonin Sergěj (* 1878), ruský malíř a grafik. Věnuje se hlavně s velkým zdarem knižní výzdobě a kresbě ikon.

z Čechorodu Pešina Tomáš, O. Pešina Tomáš z Čechorodu.

Čechoslav, název dvou časopisů z doby obrozenecké. První, starší, vycházel od r. 1820 a byl založen synem známého Václava Matěje Krameria Václavem Rodomilem (1792—1861). Podtitul zněl: Národní časopis pro Čechy a Moravany. Příloha měla nadpis Dopisovatel a otiskovala zprávy hlavně zahraniční. Od druhého ročníku (1821) byl spoluredaktorem František B. Tomsa (1793—1857),

který řídil Č. samostatně v letech 1824—1825, kdy Č. i Dopisovatel zanikly. Druhý Č. byl orgánem mladší generace básníků v letech 1830—31. Redaktoři byli Josef Franta, Josef Jaroslav Langer a Josef Slavomír Tomiček, průkopníci myšlenky všeslovanské. Podtitul tohoto Č. zněl Všeobecný zábavník, vycházel tiskem a nákladem J. R. Pospíšila. Po odchodu Langrově z Prahy vydávali jeho přátelé Franta a Tomiček jakési pokračování Č., jež se jmenovalo Čech (1832), Samo (1832) a Krok (1833).

Čechoslovák, orgán Svazu čsl. spolků na Rusi, později Čsl. národní rady. Vycházel z Kijevě jako týdeník, v Moskvě jako dvojtýdeník 1915—1918. Redaktorem byl B. Pavlů, později Fl. Zapletal.

Čechoslovan, politický list ruských Čechů. Vycházel v Kijevě do 1914, kdy byl nahrazen Čechoslovákem. Obnověně vycházel 1916—1917. Zasloužil se velmi o propagandu českých osvoboz. ideí.

Čechov Aleksandr Pavlovič (* 1855), st. bratr A. P. Čechova, ruský spisovatel, písař povídky pod pseud. Sědoj. Spolu-pracovník deníku N. Vremja (od 1886). Sp.: Svjatočnyje razskazy, Chimičeskij slovarj fotografa a j.

Čechov Anton Pavlovič (1860—1904), sl. ruský spisovatel. Základním rysem jeho tvorby jest: znamenitá charakteristika osob a vira ve fatalismus, který jest přijímán více humorně a skepticky než tragicky. Č. napsal řadu románů, povídek a dramát; jeho dramata mají však ráz dialogisovaného příběhu, bez zřetele k patřičné divadelnosti. Do češtiny byly přeloženy skoro všechny jeho práce: Bez názvu a jiné povídky (Husák); Čejka (Prusík) 1899; Černý mnich (Červinka-Unzeitig); Drama na lovu (Pojezdnyj, Mužik) 1927; Dva výstřely (Unzeitig); Gusev (Unzeitig); Humoresky (Drábek) 1904; Ivanov (Prusík); Jest život krásný (Husák); Jonýč (Jesenský) 1922; Jubileum (Prusík); Kaštánka. Událost (Pohorecká); Když se člověk zapomene (Kučera) 1920; Labutí píseň (Prusík); Medvěd (Štěpánek); Můj život (Pohorecká-Mužik) 1929; Mužici (Šebková); Na švestce (Unzeitig) 1904; Na velké cestě (Dvořák) 1921; Náměluvy (Mikulajský) 1893; Nepokojný host (Unzeitig); Noc na břehu řeky (Minařík) 1917; Nudná historie (Unzeitig) 1905; Povídka neznámého člověka (Unzeitig); Povídky (Snášel) 1903; Povídky a humoresky (Kysela) 1903; Profesor literatury (Prusík) 1895; První milovník (Unzeitig); Román s kontrabasem (Unzeitig); Rozmánil humoresky (Prusík); Rozprávky (Klačko-Gacek) 1923—24;

Slzy, kterých svět nevidí (Červinka); Smutné povídky (Červinka); Sňatek z lásky (Unzeitig); Souboj (Ščerbinský) 1897; Step (Unzeitig) 1906; Stín (Červinka-Papáček) 1917; Strach (Unzeitig) Strýček Váňa (Prusík); Svatba (Prusík); Tajná svatba (Mrštík) 1893; Tři léta (Unzeitig); Tři sestry, 1924, Tři sestry (Prusík) 1907; Uspádné vzpomínky (Zajíček-Ilorský); V soumraku. Chmurní lidé (Červinka-Minařík-Pojezdnyj) 1917; Ve tmách (Unzeitig); Vlišnová zahrada (Prusík) 1905; Vláda žen (Unzeitig); Vybrané črty humoristické (Prusík); Z mladých let (Pojezdnyj) 1923—25. Hlavní jeho díla jsou: Step (1887); Polata č. 6 (1892); Razskaz učizvěstnago čelověka (1893). Sebrané spisy vyšly v češtině u Otty v Ruské knihovně a u Vilímka. Literatura: Gorkij: Vzpomínky na Čechova (př. Zatloukal) 1915.

Čechov Michajil Pavlovič (* 1865), ruský spisovatel. Psal hl. do časopisů pro mládež pod ps. M. Bogemskij. Také několik dramát vydal: Goluboj bant, Choť ložis, da umiraj a j.

Čechová A., pseud. Anny Dostálové.

Čechová Ružena (1863—1919), spisovatelka, sestra Svat. Čecha. Spisy: Děti chudého krále (1906); V paprscích touhy (1907) a pro mládež: V zahradě mládí (1907), Jejich ikony (1919).

Čechová Pavla, pseud. Vlasty Charloty Kozlové.

Čechové ³ Československo.

Čechovice, o. na Mor., okr. Prostějov, 995 č. ob.

Čechovice, o. na Mor., okr. Olomouc, 451 č. ob.

Čechpauer Jan Pavel (* 1728), sochař v Chrudimí, kdež vytvořil řadu soch a ozdob štukatérských.

Čechrák Cyrill, JUDr. (* 1890 v Praze), prof. národ. hospodář. na univ. Komenského v Bratislavě. Byl vřch. komisařem Stát. úř. statistického, člen Sociál. ústavu ČSR. Napsal mnoho spisů národohospodářských.

z Čechic Bohuslav, domnělý skladatel písně: Kdož jste boží bojovníci.

Čechtice, m. v Č., pol. o. Leděč n. Sáz., 878 č. ob. (1921). Kostel z 14. st., zámek. Zemědělství, výroba pleteného zboží. Rodiště spis. Ferd. Čenského.

Čechtický, pseud. Matěje Jandy.

Čechtín, o. na Mor., okr. Třebíč, 367 č. ob. Lihovar.

Čechy, kdysi samostatné království, pak rakouská korunní země, nyní část Republiky československé. Rozkládá se mezi 48° 40'—51° 5' s. š. a 12°—16° 50' v. d. podle Gr. v rozloze 52.064 km²,

Největší délka země měří 340 km, šířka 280 km, 6,671.000 ob. (1921), na 1 km² připadá 128 lidí. Hl. m. Praha, podle velikosti následují: Plzeň, Budějovice, Ústí n. L., Liberec, Teplice-Sanov, Cheb, Most, Jablonec, Pardubice; zemské barvy jsou červená a bílá, znak: stříbrný (bílý) lev v červeném poli, zemští patronové: sv. Václav a sv. Jan Nepomucký. Zemí spravuje zem. zastupitelstvo a zemský úřad. Podrobnou informaci \mathcal{C}_3 Československo.

Čechy, jméno míst: 1. Č., osada v sev. Č., 274 ob. něm., obec Bělá, pol. o. Děčín. — 2. Č., ves na M., pol. a soud. o. Přerov, 468 ob. čsl. — 3. Č. pod Kosiřem, ves na M., pol. o. Prostějov, soud. o. Plumlov, 1.144 ob. čsl. Zámek z r. 1716, tov. na hašičské náradí. — 4. Č. (maď. Csehi), ves na Slov., pol. a soud. o. Stará Ďala, 568 ob., z nich 207 čsl.

Čechyn Václav, malíř v Praze II. Roku 1598 obdržel list na svobodné vykonávání řemesla malířského od císa. Rudolfa II. Možná, že je to Čechura Václav, o němž zaznamenáno, že r. 1616 maloval státního knihtiskaře Mizeru.

Čechynce (Csehi), o. na Sl., okr. Nitra, 631 ob. (121 čs., 509 maď.).

Čechyně, o. na Mor., okres Vyškov. 555 č. ob.

Čejč, městys na M., pol. a soud. o. Hodonín, 1002 č. ob. (1921). Doly na lignit, sir. pramen. Kovárna s pam. deskou, kde se prezident Masaryk učil kovářem.

Čejetice, obec v Č., okr. Ml. Boleslav, 1002 č. ob. Hospodář. družstvo, cukrovar (1926: 70.186 q cukru), pivovar, válcový mlýn.

Čejetice, obec v Č., okr. Strakonice, 518 č. ob.

Čejetický, obec v Č., okr. Ml. Boleslav, 1037 č. ob.; hl. nádraží v Ml. Boleslavi, vodárna, nový zámek, cukrovar (\mathcal{C}_3 Čejetice).

Čejka obecná čili kniha (Vanellus vanellus), pták z čeledi kulíků, žijící ve všech známých zemích starého světa až k 81° s. š. U nás vyskytuje se hl. v rybníčných krajinách jižních Čech. Jest barvy navrchu tmavozelené s modravým leskem, na bocích a břiše bílé. Na hlavě pak má zvláštní chocholku nahoru obrácenou. Její vejce se místy sbírají a slouží za lahůdku. Jsou až 45 mm dlouhá, 33 mm široká a váží 25 g. U nás podle potravinového zákona smíjí býti prodávána.

Čejka Ant., hudebník v Praze 1770, rodem z Prahy.

Čejka B., pseud. Svatopl. Čecha.

Čejka Jan (* 1888), malíř v Praze, žák Pirnerův, portrétista.

Čejka Jan (1878—1925), medailér a ředitel ryteckého oddělení čsl. mincovny v Kremnici.

Čejka Josef (* 1886 v Klatovech), čes. grafik. Vytvořil mnohou knižní úpravu a tištěnou reklamu. Jako dobrý humorista vystupoval v Červené sedmce.

Čejka Josef Jan, MUDr. (1812—1862), lékař, spisovatel a politik. Účastník politického života v r. 1848, pozdější říšský a zem. poslanec. Zúčastnil se též Slovanského sjezdu. Jako lékař vynikl v oboru kožních chorob a stal se prof. Karl. university. Byl velký milovník hudby a když dlouhotrvající choroba ho přinutila odejiti do ústraní, věnoval se výhradně literární činnosti. Sepsal četná teoretická díla o hudbě, českou lékařskou i hudební terminologii a překládal hojně z angličtiny (Shakespeara), španělštiny, franštiny a polštiny. V Myslíkově ul. na domě, v němž zemřel, byla mu zasazena pamětní deska.

Čejka Theodor (* 1878), č. esperant. pracovník, učitel v Bystřici p. H. Napsal českou mluvnici a slovník esper. Zakladatel č. časopisů esper.

Čejková Marie (* 1786), zpěvačka, manželka Josefa Č., purkrabího na Toužetíně.

Čejkové z Olbramovic, jméno staročeské vladcké rodiny z doby kníž. Vlastislava (na štítě měli orlici jako Dvořčtí z Olbramovic a páni z Kolovrat).

Čejkovice, vsi v Č.: 1. V o. čáslavském, 154 ob. — 2. V o. českobudějovickém, 380 ob. — 3. V o. chrudimském, 190 ob. — 4. V o. jičínském, 222 ob. — 5. V o. zateckém, 181 ob.

Čejkovice, městys na M., pol. a soud. o. Hodonín, 2.658 ob. Starobylý zámek; rolnická obec. Připomíná se již v 12. stol.; majetek kdysi řádu Templářů, později jezuitů; po zrušení řádu koupil Č. císař Josef II. President Masaryk prožil zde několik let svého mládí, Herben psal o nich ve své knize: Do třetího i čtvrtého pokolení.

Čejkovský Svatopluk V., pseud. Josefa Wurma.

Čejkovští z Čejkov a Ojřové z Čejkov, dvě vladcké rodiny staročeské; byli po sobě majiteli panství v Čejkovech v okr. Sušickém, každá však rodina byla jiného původu a jiného erbu.

Čejov, o. v Č., okr. Humpolec, 858 č. ob. Cihelny.

Čejtice, o. v Č., okr. Ledec n. Sáz., 190 č. ob.

Ček, \mathcal{C}_3 šek.

Čeka, \mathcal{C}_3 čezvyčajka.

Čekal Karel, pseud. Čenka Kalandry.

Čekan Václav (* 1812 v Michli), klobočník a měšťan pražský v Praze.

Čekání, čekaná, výraz pro lov zvěře. Děje se tak pravidelně na vhodném místě, někdy k účelu tomu zvláště upraveném, buď na stromě neb na t. zv. „vyšokém posedu“. Tento bývá někdy až 8 m vysoký a nahoře jest čtyřhranný koš. Také bývá posed přenosný, obyčejně žebřík, na němž je nahoře připevněno sedadlo, a který se opře o strom. Místo k čekání musí býti vždy voleno „po větru“, aby zvěř nemohla střelce zvěřití. Na zvěř vysokou, jeleny, daně, srnce, čeká se za soumraku neb za ranného svítání u jejího oblíbeného místa pastvy neb u napajedla. Rovněž na zvěř černou (kancí). Na zajíce nejlépe se čeká za soumraku na okraji lesa neb u zelných neb řepných polí, lučin a pod. Tu bývá, není-li příkopu, zřízena jáma neb úkryt z klestí. K čekání na vodní ptactvo bývá zřízena budka na rybníku, na lišky a jezevce čeká se u brolhů. Nejtěžší je čekání na vydru. Tato se musí nejdříve dobře vystopovat a teprve pak se čeká za jasné měsíční noci, buď u jezu neb blíže otvorů v ledě prosekaných.

Čekanka obecná (Cichorium intybus), rostlina náležející mezi složnokvěté, rostoucí divoce a u nás pro svůj mléčnatý kořen často pěstovaná. Z kořene vyrábí se t. zv. cikorie (Q), sloužící jako náhražka kávy.

Čekavský František (* 6. X. 1874), čes. herec, od r. 1891 u venk. společnosti, od r. 1898 členem div. Uranie v Praze a režisérem.

Čeki, turecká váha, platící úředně do r. 1874 pro zlato, stříbro, drahokamy, léky, opium a velbloudí srst. Používání této váhy trvá dosud na blízkém Východě. 1 čeki = $\frac{1}{4}$ oka = 320 g (zlato a drahokamy), 802 g (opium), 2-56 kg velbloudí srst.

Če-Kiang, nejmenší prov. čínská, 91200 km², 22 mil. ob. Půda jest velmi úrodná a daří se zde hl. čaj, rýže, moruše a bavlník. Hl. m. Hang-čeu s 300.000 ob., dále Ning-po a Ven-čeu.

Čeládka, osoby, sloužící za mzdu, stravu a byt, hlavně v hospodářství a najaté k polním pracím, také ve mlýnech. Vzájemné čelední poměry jsou upraveny čeled. řády.

Čelákovice, m. v Č., pol. a soud. okres Brandýs n. L., 3.170 ob. (1921). Tov. kovového zb., hospodář. strojů, domácí výr. a vývoz košíkářského zb. Výletní místo praž., koupaliště na Labi.

Čelakovský František Ladislav (* 7. března 1799 v Strakoncích, † 5. srpna 1852 v Praze), český spisovatel a básník. Studoval v Čes. Budějovicích, v Písku, v Linci a v Praze, pak byl vychovatelem, později redaktorem Pražských novin a České včely. R. 1838 se stal knihovníkem rodiny Kinských, 1841 prof. slavistiky ve Vratislavi, r. 1849 týmž prof. na universitě pražské. Ženat byl dvakrát, první choť byla Marie Ventová (od 1831—1844), druhou spis. Antonie Reiszová, zv. Bohuslava Rajská. Č. byl po V. Hankovi průkopníkem směru, jenž si vzorem učinil básnictví lidové, a tak se stal hlavou „národní školy básnické“. Již roku 1819 sbíral lidové písně na českém venkově, v Linci u tam. č. lékaře Klicpery, bratra básníka, poznal nár. poesii jihoslovanskou; r. 1822 vydal první díl Slovanských národních písní, 1825 druhý, 1827 třetí.

Fr. L. Čelakovský.

Podle Herdera proniká u Č. víra ve zvláštní význam lidových vzorů. R. 1827 vyšel ještě 3. sv. Litevských národních písní a na sklonku života vydal Č. Mudrosloví národu slovanského v příslovích, sbírku národních moudrostí o 15.000 číslech. — První pův. sbírka Č. má titul Smíšené básně (1822) a jeví již znatelné náběhy k nejznámějším sbírkám básní Č., k Ohlasu písní ruských (1829), k Ohlasu písní českých (1839) a k Růži stolisté (1840). Č. tvořil více rozumem a nápodobou svých předloh než citově, odtud povaha jeho básnického díla, jež jest spíše uměleckým ohlasem rozmanitých vzorů, hlavně národní poesie české a ruské, než samostatnou poesii původní. Kdežto v prvním Ohlase převládá epika, jak k ní nabádaly ruské byliny, jest jádrem druhého Ohlasu lyrika, hravá, rozmarná, ale i ironisující, jak byla v povaze českého lidu i ve vlastní povaze Č. Epika Ohlasu p. č. omezuje se toliko na historickou skladbu Prokop Holý a známou baladu Toman a lesní panna. Růže stolistá, již kdysi přikládán velký význam, se skládá ze dvou částí, milostné a rozjímavé. Základem polovice prvé byly Pomněnky Vatauské (= otavské), věnované Marii Ventové již r. 1831. V druhé polovině R. s. proniká tendence vlastenecká, ne

nepodobná duchu Kollárovy Slávy dcery. Č. je znám též jako řízný a vtipný epigramatik (Padesátka z mé tobolky, Kvítí) a útočný kritik i satirik, předchůdce Havlíčkův (Literatura krkonošská, Patrné dopisy nepatrných osob). — Z překladů Č. jsou pozoruhodny Listy z dávnověkosti (z Herdera), Mária (překlad Goethova dramatu Die Geschwister). Panna jezerní (z Waltera Scotta, přel. prózou), O městě božím (ze sv. Augustina). K Č. činnosti vědecké se připínají výsledky jeho studií (dnes zastaralé): Čtení o srovnávací mluvnici slovanské (1853) a Čtení o počátcích dějin vzdělanosti a literatury slovanské (1877), obě díla vyd. pohrobně. — Již za života F. L. Č. vyšly Spisů básnických knihy šestery (1847), úplné dílo v životopisu Fr. Bělého v Nár. bibliotéce (1871—80), znovu redakcí Jakubcovou od r. 1913. Četná je korespondence Č., jež vyd. 1865 a 1869 a nově 1907—1917 ve 4 sv. O Č. psali J. J. Hanuš (1855), Fr. Bačkovský (1888), J. Máchal, J. Vrchlický, Fr. Bílý, F. X. Šalda, (vesměš 1899); J. Jakubec (1900 a 1917), J. S. Machar (1902) i j.

Čelakovský Jaromír, JUDr. (1846—1914), univ. prof., právní historik a politik. Studoval gymnasium i práva v Praze. R. 1871 povýšen na doktora, vstoupil po krátké soudní praxi do archivu města Prahy. R. 1883 habilitoval se na universitě Karlově, r. 1886 stal se mimoř. a 1892 ř. prof. právnické fakulty.

Jaromír Čelakovský.

R. 1878 zvolen poslancem zem. sněmu a r. 1879, jakož i r. 1900 říšským poslancem a r. 1879 též předsedou Ústřední Matice školské. Byl vyznamenán členstvím mnoha vědeckých institucí, jakož i vlasteneckých korporací a jeho vědecká díla našla i v cizině plného uznání.

Přední místo zde zaujímá: Sbírka pramenů práva městského v Král. Českém (1886—92), jakož i O domácích a cizích registrech české dvor. kanceláře (1890) a Povšechné právní dějiny české (1900). Jeho odborná činnost je značně obsáhlá a je roztroušena nesčetnými články hlavně v odborných časopisech. Roku 1899 jmenován čestným doktorem carské university v Petrohradě. Mimo jiné byl též vrch. red. Ottova Naučného slovníku.

Čelakovský Ladislav J., PhDr. (1834—1902), znamenitý český botanik, vychovatel J. E. Purkyně. Od r. 1880 prof. na Karlově univ. Vynikl hlavně jako morfológ a byl prvním, který pojednal u nás kriticky o Darwinově teorii. Jeho životní dílo jest Analytická květena Čech, Moravy a Slezska (1879, 1887).

Čelakovský Ladislav ml., PhDr. (1864—1916), č. botanik, profesor botaniky na čes. vys. škole technické v Praze; uveřejnil četné spisy, hl. ze systematiky a fyziologie. Sp.: České Myxomycety (1890).

Čelanský Ludvík Vítězslav (* 14. 7. 1870 ve Vidni), hudeř. sklad., kapelník v Plzni, Záhřebu, Lvově a j., též v Praze u Národ. divadla, Městského div. na Vinohradech a Čes. Filharmonie, kterou sestavil 1901 ze členů stávajícího div. orchestru. Vynikl originelní a temperamentní interpretací zvl. Smetanova cyklu Má vlast, Dvořákových Slovanských tanců a Fibichovy selanky V podvečer. Složil písně, melodramata, na vlastní slova operu Kamilu (1897), Te deum 1916, symfonie, symfon. trilologii Adam, Noe, Mojžíš 1915—1919, Hymnus slunci a j.

Čelba, přední část důlní chodby.

Čelbas, ruská řeka, pramení u Temižbecké stanice a vlévá se do zálivu Bejsuckého v moři Azovském.

Čelcov Ivan Mich. (1848—1904), ruský chemik; pracoval hl. v oboru thermochemie a výbušných látek. Přednosta voj. laboratoře v Petrohradě. Četné odb. práce.

Čelcov Ivan Vasiljevič (1828—1878), rus. cirk. historik. Napsal: Istorija christ. cerkvi (1861), Drevnija formy symvola věry (1869), R.-kat. cerkovj ve Franciji (1861). R. 1871—74 redig. Christ. Čteníje.

Čeled, 1. osoby, jež se smluvně zavazují na delší dobu k obyčejným pracím v domácn. a hospodářství za náhradu (plat, byt, strava), 2. deputátníci; 2. za starých časů znamenala také rodinu s dětmi, sluhy; 3. čeled hradní, posádku obrannou i lid, patřící k tvrzí neb hradu.

Čeledník, místnost pro čeled ve venkovských usedlostech, obyčejně nedaleko chlévů.

Čelední řád, souhrn právních norem, upravujících práv. stav čeledi jako takové a poměr službodárce k této. U nás v Čechách upraven jest zemským zákonem, a to pro Prahu zákonem z 21. 8. 1857 čís. 42 z. z. a pro celé Čechy, tedy mimo Prahu, zákonem ze 7. 4. 1866 čís. 11 z. z. Důležitou opravou v těchto zákonech jest ustanovení zák. ze 17. 10. 1919 čís. 571 Sb. z. a n., jímž byly pracovní a čelední knížky odstraněny.

Čeledová-Smídová Inka, čes. herečka, 1920—22 v Čes. Budějovicích 1923 na Kladně, 1924 v Olomouci, 1927 v Praze v Uranii, od r. 1929 ve Velké operetě. Původně v činohře, po úspěších v operetě hraje role subretní. Populární Vanda ve Frimlově operetě „Rose Marie“.

Čelechovice na Hané, ves na M., polit. a soud. o. Prostějov, 1566 ob. (1921). Cukrovar, chov dobytka, pěstování ovoce a zeleniny.

Čelen v nám. (angl. bowsprit, fr. beaupré, něm. Bugspriet), jest krátký, silný, vpředu na palubě umístěný a šikmo vzhůru vybihající stožár. Slouží hl. k zachycení stěhů a k podpoře čnělky čelenové.

Čelenka, ozdoba čela a vlasů ze zlata neb z diamantů.

Čelenová vlajka (angl. Jack, Yac, fr. Pavillon de beaupré, něm. Gösch), vlajka, upevněná na přídi lodi. U vál. lodí barvy válečné; na př. na angl. lodích t. zv. Union-Jack.

Čelistní kosti (obličejové) jmenujeme čelist horní a dolní (sáně), do jejich výčnělků lůžkových jsou zapuštěny zuby. Horní č. obsahuje dutinu čelistní a čtyři výčnělky: čelní, jařmový, patrový a lůžkový.

Čeljabinsk, město na již. Uralu, stanice Samaro-Zlatoustské železn. dráhy, asi 300 km na vých. od Zlatoustu. 15. května 1918 konána v Č. schůze sjezdových zástupců I. čs. divise; na pořadu byly dva hlavní body: voj. sjezd v Č. a otázka transportu I. čsl. divise na Archangelsk (gub. město na Ledovém moři v Evrop. R.), na základě telegramu sovět. vlády. Změna transportu na Archangelsk místo do Vladivostoku jednomyslně zamítnuta. 18. května konány zde porady delegátů obou čsl. divisí, kteří opět zaujali vůči Archangelsku odmítavé stanovisko. V předvečer voj. sjezdu došlo v Č. k vážnému incidentu s bolševiky. Čeljab. nádražím, kde stál čsl. 3. pluk a část 6. čsl. pluku, projížděl eselon domů vracejících se německých a maďar. zajatců, z nichž jeden hodil těžkým železným předmětem po čsl. dobrovolnících; při tom byl vojín

Fr. Ducháček vážně zraněn. V zápětí vrhli se čsl. vojíní na eselon a vinníka lynchovali. Čeljab. sověť vyžádal si vyslání svědků této příhody za účelem jejího vyšetření; svědkové byli však uvězněni. K sovětu vyslána dvakrát delegace, žádající o propuštění nevinně uvězněných, avšak i tato delegace byla uvězněna. Jelikož vyjednávání se sovětem nemělo úspěchu, bylo město Č. na rozkaz pluk. Vojcechovského rychlým náběhem obsazeno a uvězněni Čechoslováci osvobození; sovětská komisaři se většinou rozutekli, ostatní zajati. Při tom ukořistěno 2800 pušek s dělostřeleč. baterií. 20. května zahájen v Č. voj. sjezd čsl., jehož se zúčastnilo 123 delegátů. Na sjezd dostavili se 2 voj. delegáti místního sovětu, kteří žádali vrácení zbraní, čsl. dobrovolníky ukořistěných. Překážky v dopravě vysvětlovali technickými nedostatky a sabotáží inteligence. Delegáti se zároveň zavazovali, že sověty se všemožné příčiní o nejrychlejší dopravu čsl. vojska do Vladivostoku. Ihned po odchodu sovětských delegátů byl zachycen telegram čeljab. sovětu k soudruhům v Ekaterinburku a Tjumeni o pomoc k potlačení vzbouřených Čechoslováků. Zároveň došla sjezdu zpráva o telegramu náčelníka operativ. oddělení voj. komisariátu Aralova, nařizujícího okamžité odzbrojení čsl. vlaků; kdo by se postavil na odpor, měl býti na místě zastřelen. Na návrh zástupce Odbočky ČSNR. Bohd. Pavlu zvolil sjezd Prozatímní výkon. výbor čsl. voj., jehož úkolem bylo zabezpečiti postavení vojska v Č. a pracovatí všemi prostředky pro uvolnění další cesty na vých. Výbor skládal se ze zástupců voj. a 4 členů Odbočky ČSNR. Sjezdu došla také zpráva, že místopředsedové Odbočky ČSNR. Prok. Maxa a B. Čermák, odjíždějící na sjezd do Č., byli v Moskvě zatčeni jako rukojmí, dokud nebudou likvidovány 2 body: čeljab. incident a úplné odzbrojení čsl. vojska. Voj. komisaři Trockému podařilo se přimět Maxu a Čermáka k tomu, že 21. května vydali rozkaz o odevzdání veškerých zbraní místním sovětům. Voj. sjezd přijal 23. května 1918 v den 300. výročí pražské defenestrace resoluci, v níž usneseno neodvzdávat dalších zbraní do té doby, dokud nebude zaručen volný odjezd a bezpečnost čsl. vojska. Resoluce byla sovětské vládě telegrafována. Téhož dne, na návrh prap. Holečka, zbavena Odbočka ČSNR. kompetence ve vedení a transportu voj.; otázky tyto předány zvolenému a k tomu účelu zplnomocněnému Prozatímnímu výkon. výboru voj.

25. května voj. komisař Trocký vypověděl Čechoslovákům válku a vydal rozkaz č. 1847-R 193 o bezodkladném odzbrojení čsl. vojska; kdo zbrani nevydá, budíh ihned zastřelen. Zároveň se železničářům oznamuje, že ani jeden čsl. vůz nesmí se pohybovati na východ. Téhož dne došla sjezdů zpráva o zákeřném přepadení čsl. eselonu v Marjanovce (Q₃). V odpověď na to byla 27. května bolšev. posádka v Č. odzbrojena, válka sovětům zatím ponechána, smírná jednání však končila nezdarem. V noci na 1. června 1918 vzal pluk Jana Žižky Č. do své moci a tím vlastně začalo vystoupení čsl. voj. na Rusi proti bolševikům.

Čeljuskin, rus. důstojník, velitel výpravy Prončiščeva, který r. 1740 objevil mys na břehu Ledového moře v Sibiři (77° s. š. a 105° v. d.), po něm později nazvaný. Zemřel tam i se svojí chotí.

Čelo, část obličeje nad obočími. Anatomicky se tak jmenuje přední část lebečného oddílu mozkového, jehož kosterní podklad tvoří kost čelní.

Čelo, nesprávný název pro Q₃ violoncello.

Čelobitník, za starých časů prosebník u ruského cara. Obřad tento nazýval se čelobitna. Konal se denně a byl to vlastně druh audience. Car vyšel až ke schodům se dvěma bojary, provázen pažaty s rozsvícenými svíčkami.

Čeltice, v litevském bájesloví bohyně Baltického moře, krásavice, oděná v šat z rybích šupin, s jantarovou korunou na hlavě. Nejstarší z nich byla Jurata, krásná moře. Zpěvem svým lákaly prý muže k sobě do moře, kde každého zadusily. Rybáři obětovali jim po jedné rybě z každého lovu.

Čemalovič Smail-Aga (* 1884), starosta m. Mostaru. Před válkou vydával mohamed. list Musavat, protirakouské tendence. R. 1914 zatčen a vězněn v Aradu do r. 1916.

Čemer nazývá se v Chorvatsku a Dalmácii barevný pás, za nímž se nosí zbraně (nože, dýky, bambitky).

Čemerna planina, pruh horského pásma v býv. Bosně, s.-z. od Sarajeva, mezi řekou Bosnou a Biočticí, 1466 m n. m.

Čemernica, srbská řeka, ústící pod Čačakem do Moravy.

Čemerno sedlo, průsmyk v jv. Hercegovině, kterým vede cesta z Foče do Gacka, 1320 m vysoký. Hrál za světové války r. 1914 významnou úlohu.

Čemeřice, rostlina u nás obyejně pěstovaná pouze ve dvou odrůdách, jako č. černá (*Helleborus niger*) a č. zelená (*H. viridis*). Oba druhy poskytují jedovatý

oddenek, který se brzy z jara sbírá, omyje a usuší. Obsahuje jedovatý helleborin a helleborein. Sušeného oddenku používá se v lékařství podobně jako náprstniku. Maxim. dávka pro die (den) činí 1.2 g při zelené a 3.5 g při černé čemeřici.

Čemesov Jevgraf Petrovič (1737—1765), ruský rytec. Četné rytiny vyn. osobnosti rus. (Petra V., Šuvalova, Kateřiny II., Orlova a j.). Lit.: D. A. Rovinskij: Ruskij graver č. (1878).

Čemodanov Ivan Ivanovič, rus. diplomat 17. stol., vyslaný carem Alexejem do Benátek (r. 1656). Napsal: Statějnij spisok (1657).

Čemulpo, obchodní přístav a předměstí hl. města Koraie, Seulu; do r. 1882 bylo bezvýznamnou rybářskou osadou, nyní čítá již na 35.000 ob. Má čtyři čtvrti: největší korejskou, japonskou, čínskou a evropskou, četné obchodní vývozní anglické, německé a ruské obchodní domy. U Č. velká námořní bitva mezi ruským a japon. loďstvem (9. II. 1904), kdež dva ruské křižníky zničeny a japon. armáde umožněno vysazení vojska na korejský břeh.

Čeněk Josef z Vartemberka, Q₃ z Vartemberka Č. J.

Čeněk K., pseud. Kramoliše Čenka.

Čeng, hudební nástroj čínský, jehož se v dřívějších dobách hojně používalo. Skládá se z 13, 19, nebo 24 rourek bambusových, jež jsou na dolním konci upcány, ale mají zářezy kryté zlatými plíšky, které mají uprostřed citlivý jazýček, jenž se při nejmenší dechnutí pohybuje. Dřevěným násadcem, jenž míval podobu husího krku, se do rourek foukalo, čímž vyznělo plných 12 tónů čínské škály. Podle tohoto nástroje byly laděny nástroje ostatní.

Čengić Smail-Aga (1802—1840), herceg. beg. Zúčastnil se četných bojů s Černohorci, hl. v r. 1836, kdy na Grahovu byli pobiti mezi jinými také bratři černoh. vladky Petra II. V září 1840 byl na hoře Mljetičak přepaden Černohorci za vedení Novice Ceroviče (Q₃) z Tušimlje a zabit. Hlava jeho pak donesena do Cetinje. Tuto událost, ne ovšem přesně historicky, opěval Ivan Mažuranić, pozdější básn. chorv., ve své básni: Smrt Smailagily Čengiće (1846, překl. J. Kolář ČČM. 1860). Lit.: Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu a Hercegovinu 9.

Čenkov, ves v Č., polit. a soud. o. Hořovice, 654 ob. (1921). Želez. hamry, tov. na želez. zb. Letní sídlo.

Čenkov Emanuel, vlastně JUDr. Emanuel Stehlik (* 14. IV. 1868 v Praze), český básník; vrchní magistrátní rada

a přednosta sekce pro styk s cizinou. Horlivý a vlivný pěstitel českofrancouzských styků. Ideový původce municipální dohody Praha—Paříž. Je romantikem senzitivního rázu, melodické, náladové noty. Vydal básnická díla: *Z mého alba* (1889), *Eros a Psyche* (1890), *Rok na samotě* (1894), *Chmury a červánky* (1898), *Paříž* (1900), *Domovem a cizinou* (1910). Prósu: *Romantikové*, román (1919), *Motýli a chiméry*, povídky (1919). Překlady: Alfred de Musset: *Rolla* (1892); Paul Bourget: *Žák*; Victor Hugo: *Bídníci* (1897—1899); *Chrám Matky Boží v Paříži* (1902); Bug Jargal, Han z Islandu (1928); překlady Marcela Prévosta, Richépina, Camille Maclaíra. Také vydal několik pamětních spisů, na příklad *Oslava V. Huag v Paříži r. 1902*; jest spolupracovníkem č. francouzských žurnálů a revuí.

Čenkovice (Tschenkowitz), o. v Č., okr. Lanškroun, 750 ob. (140 čs.). Továrny na kartáče, textilní; dom. tkalc.

z Čenova Vlček Václav, Q₂ Vlček Václav z Čenova.

Český, pseud. Josefa Pachmayera.

Český Alois, Dr. techn. (* 22. 6. 1868 v Berouně), arch. a stavit., prof. čes. vys. šk. techn. v Praze. Restauroval a stavěl mnoho význačných budov v Praze a v Čechách, jako: Městské divadlo Král. Vinohradů (1905—07), Národní Dům a Tržnici na Smíchově (1906—08), provedl restauraci býv. cisterciáckého kláštera na Zbraslavi (1912—26), Městské divadlo a hotel v Náchodě (1912—24); podal také soutěžný návrh na přemostění Nuselského údolí, za nějž obdržel I. cenu (spolupr. bratři Vyhňálkové) a j. Je prvním českým architektem, povýšeným na doktora věd technických (1896).

Český Ferdinand (1829—1887), major v. v. a voj. spisovatel český. Věnoval se žurnalistice a byl jako redaktor Pražského večerního listu z trestu zařazen do vojska, kde ztrávil skoro 20 let. Byl prof. češtiny na Vojenské akademii v N. Městě Víd. Napsal četné novely pod různými pseud. (Hejna, Hána, Šaftlich a j.) a hojně překládal z italštiny a vlámshtiny. Hlavní jeho prací byly: *Českoněmecký slovník vojenský*, který býval za Rakouska důležitou příručkou, a *Učebnice č. jazyka a literatury pro voj. školy* (1871).

Čenstochová, Q₂ Czestochowa.

Čep, koncové osazení hřídele, jehož uložení umožňuje; též krátké, válcovité hřídele, posl. obýč. pouze pro malé otáčení. Podle tvaru rozeznáváme: č. válcové, kuželovité, kulovité (pro pohyby a spoje nesouběžných os). Je-li čep na

čelním konci hřídele a určen pro zachycení tlaku ve směru podélné osy hřídele, jmenuje se čep čelní.

Čepa (Čepe), obec na Podk. Rusi, okr. Sevljuš, 972 ob. (640 r., 160 maď., 172 ž.).

Čepcol, Q₂ tulaňoviti.

Čepec (franc. coiffe [koaf]), lehká, kulatá pokrývka hlavy, používaná ve středověku a měnící tvar podle módy a stavu. Nosily jej obzvlášť vdané ženy; odtud úsloví: přijíti pod čepec.

Čepec rohový, dámský čepec z 15. stol.

Čepek Ladislav, Ing. Dr. (* 10. 1. 1899, Lhotka u Sedlčan), od r. 1929 ve stát. geolog. ústavu ČSR v Praze; napsal: *Geologie jižní plzeň. pánve kamenouhelné* (1926), *Geologické poměry okolí Milešova a Krásné Hory* (1927).

Čepel, Q₂ list (v botan.).

Čepel, hlavní část bodných zbraní (meče, nože, dýky, šavle atd.) a bývá buď jedno- nebo oboustranně broušená, neb má přibroušený pouze hrot. Zasazená je do jilce (rukověti), která bývala (hl. u vých. národů) bohatě vykládaná zlatem a drahokamy.

Čepela Antonín (* 5. VI. 1883, † 23. II. 1919), český herec, od r. 1900 u venkovských společností, 2 roky v Brně, od roku 1913 členem Nár. divadla v Praze. Hrál role char. komiků.

Čepelatka (Laminaria), rod chaluh, rostoucích na pobřeží při sev. části Atlant. oceánu a Sev. ledového moře, z nichž některé druhy mají praktické použití. Č. Clustonova (L. Clustonii) dává po usušení dřevu podobnou hmotu, ve vodě bobtnající na troj- až pětinasobný objem, takže slouží dříve k rozšiřování ran a dutin. Dnes se v lékařství již jen velmi zřídka používá, ježto ji nelze sterilisovat. Další druh je čepelatka jedlá (L. esculenta), sloužící jako chutná zelenina hlavně obyvatelům Färöerských ostrovů. T. zv. čepelatka cukrová (L. saccharina) obsahuje ve stélce cukernatou látku mannit a proto se z ní v Norsku připravuje sladký sirup, mladých rostlin se pak používá na salát.

Čepelka, podlouhlý, na obou stranách ostře broušený nožik z nejměkčí ocele, který se vkládá do holicích přístrojů. Nejlepší známka Gillette, podle níž se také nožik nazývá žiletkou.

Čepelka Frant. z Kostelce n. Orl. (1780—1814), kreslíř, rytec, obchodník starožitnostmi a rytinami v Praze. Žák pražské akademie. Na krajinách jeho jest zřejmý sklon k genu. Do velkého krajinářského Wolfova alba *Historisch-malerische Darstellungen aus Böhmen* (1798—1809) nakreslil některé hrady. Pohledy

na Černíkovice a Opočno od něho jsou ve sbírkách Nár. musea v Praze. Kreslil též velké pohledy na Prahu po způsobu L. Kohla.

Čepení, též očepky, bývaly při selských svatbách v Čechách a udržují se dosud na Chodsku a v některých krajích Moravy a na Slovensku. Bývaly to zajímavé národopisné zvyky. Nevěsta po večeři odvedena do zvláštní světnice, kde jí ženy snály rozmarinový věneček, rozpletly copy a upravily hlavu tak, aby jí nejstarší neb nejváženější z pozvaných žen mohla na útes vsadit čepec. Při tom bývaly vždy i zpěvy, hudba a různé žerty, neboť ženich si musí nevěstu vyplatit, a tu mu pro obveselení bývá přivedena na př. stará bába. Obřad končí se tancem. V některých krajích děje se čepení za stálého tance, kdy v útvořeném kole sejmou ženy nevěstě věnek a vsadí jí na hlavu čepce, při tom zpívající různé veselé písně. Bartoš. Morav. svatba; Kulda: Svatba v nár. českoslov.

Čepí, ves v Č., polit. a soud. o. Pardubice, 457 ob. (1921). Cihelny.

Čepice a klobouky, jméno použ. ve Švédsku v 18. stol. pro dvě velké polit. strany, které spolu zápasily o prvenství v zemi. Čepice (Mössorne), pod vůdcovstvím hrab. Arvida Horna, stály v opozici proti králi Bedřichovi, propagující mírový hosp. vývoj země a stojíce tak zásadně proti vál. dobrodružstvím. Sympatis. s Ruskem. Klobouky (Hattarne), vedením hr. K. Güllenburga, byly orientovány francouzsky a přály si vítězná vál. tažení. S počátku vyhrály v tomto soupeřství klobouky, ale po nešťastných válkách s Ruskem a Pruskem zvítězily r. 1765 čepice. Konečně král Gustav III. obě strany rozpustil. Č. Švédsko, dějiny.

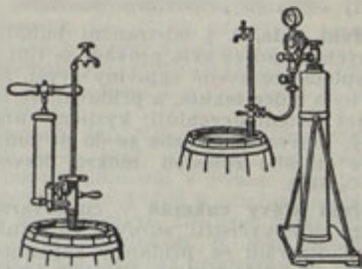
Čepina, bulh. krajina v horách rhodopských, dno býv. jezera mezi zalesněnými horami; obývaná Pomáky a Bulhary.

Čepka Leo Martin (1803—1873), slov. nábož. spisovatel, kapucín.

Čepobití, večerka (franc. retraite, něm. Zapfenstreich), večerní signál vojenský, v zimě o 21., v létě o 22. hodině, kterým se vojsko vyzývá k návratu do kasáren. Bez t. zv. propustky není dovoleno vojáků přes dobu čepobití zdržovati se mimo voj. ubikace.

Čepovací kohouty a přístroje používají se ku stáčení a čepování některých nápojů (vína, piva). 1. Č. kohout. Sestává z narážecího kohoutu, který je opatřen dlouhým kuželovitým konusem. Tento se vrazí do korkového otvoru v sudu a otočením kohoutu tekutina vytéká. Dříve se vyráběly dřevěné, nyní pouze

mosazné. 2. Čepovací přístroje jsou zařízeny, kterými se čepuje hl. pivo. Naráží se také do korkového otvoru, ale roura

Čepovací stroje.

jejich vede až na dno. Čepování piva provádí se stlačeným vzduchem v místnosti nazv. výčep neb dříve nálevna.

Čepování, 1. v tesářství se tak značí spojení dvou dřev; v jednom se vydlabe otvor (dlab), do něhož se přiteše v druhém výstupeck, čep, aby přesně do otvoru zasahoval; Č. truhlářství; — 2. vína, piva atd. děje se pomocí č. kohoutů a přístrojů (Č.).

Čerčany, ves v Č., pol. a soud. o. Benešov, 630 ob. (1921). Letní sídlo Pražanů v Posázaví. Žulové lomy.

Čerdyň na ř. Kolva, přítoku Vyšery, m. se 4000 obyv., má paroplavební spojení s Permí na ř. Kamě; důležité obch. středisko, zvl. obilní. Nejstarší osada úvodí Kamy. Na horním toku Kamy byla objevena znamenitá ložiska fosforitu, odhadnutá na 6,550.000 tun.

Čeremiská oblast, Č. Mari.

Čeremoš, pravý přítok Prutu v Karpatech, 172 km dl.; pohraniční řeka mezi Polskem a Rumunskem. V srpnu 1916 byla zde útokem gen. Brusilova zatlačena rak. fronta.

Čeremšan Veliký, levý přítok Volhy, přes 200 km dl., v samarské a kazaňské gubernii.

Čerepašinskij Michajil Michajlovič (* 1845), ruský inž. a prof. inž. na technice moskevské. Pocházel z Haliče a roku 1879 se odstěhoval na Rus. Četné vědecké práce. (Strojitelnaia mechanika, 1901, a j.)

Čerepovec, okr. m. ruské v gub. novgorodské. Město má čilý obchod a zboží převáží se průplavem Marianským do Leningradu. Ob. 13.786 (1920). Čerepovecký okres leží ve vých. části čerepovské gubernie a měří 8.301 km².

Čečen, rybářské nátiní, sestávající z dlouhé tyče, na jejímž konci jsou uvázány křížem dva ohnuté pružné pruty.

Čtvercovitá síť, mezi nimi napjatá, potápí se zvolna do vody a rychle se vytáhne, čímž se rybám znemožní uniknutí. Někdy se na síť připevňuje vnaidlo.

Čeření skla, t. j. odstranění bublinek různých plynů ze skla provádí se tím, že se teplota roztavené skloviny zvýší, aby tato byla řidce tekutá, a přidávají se látky, jež čistění urychlují: kyslíčník arse-ničný, kazevec a j., nebo se do ní ponoří podle starého způsobu mokrá dřevěná tyč. Q_2 sklo.

Čeření šťávy cukerné v cukrovarech má za účel vyčistiti surovou či difuzní šťávu. Provádí se přidáním vápenného mléka při vyšší teplotě. Přidaný hydroxy vápenatý působí jednak chemicky, neboť sráží některé organické kyseliny ve formě nerozpustných vápenatých solí, jednak sráží různé bílkoviny a jiné ne-cukry. Množství přidaného vápna řídí se složením a jakostí řepy. Pro dobré řepy činí as 2% CaO , pro řepy zkažené 3—4% CaO . Vápenné mléko přidává se k šťávě v odměrce a pak v t. zv. malaxérech, velkých nádobách, opatřených michadly. Odtud pak odchází šťáva do saturátérů, kde se přebytek přidaného vápna sráží uváděním kyslíčnicku uhličitého. Q_2 též cukr řepový, výroba.

Čeřidla, látky sloužící k čeření, t. j. k čistění různých kapalin. Prostředky čeřící působí buď mechanicky nebo chemicky. Nejčastěji se jich používá při výrobě piva a vína. K čeření vína slouží na př. vyzina (v množství 1—4 g na 1 hl vína), želatina (8—15 g), bílek vaječný (z 2—4 vajec), albumin (6—10 g), španělská hlínka (100—500 g) nebo kaolin (500—1000 g). Čeření provádí se tak, že se čeřidlo rozmísí s vínem, po př. rozpustí v horké vodě a pak mísí s ostatním vínem. Chemicky působící čeřidla (vyzina, želatina, albumin, kasein) mění složení vína, neboť část taninu se sráží. Proto u vín chudších taninem se před čeřením přidává tanin (3—5 g). K čeření piva slouží různé látky buď pevné, nerozpustné nebo ve vodě rozpustné. V menších pivovarech používá se na př. třísk ořechových, bukových a j. Ty podporují účinné dokvašování, odstraňují z piva odumřelé kvasnice a husté kaly a nahrazují tak filtraci. Z dalších látek jsou to dřevitá vlna, celuloza, asbest, vlněné tkanivo a j. Z látek rozpustných používá se opět vyzina, želatina, carraghen, bílek, krev a j. Nejdůležitější jest vyzina, jež se používá v množství 8—10 g na 1 hl. Ta se nejprve máčí ve studené, pak v teplé vodě a ušlehá se v jemnou pěnu, jež se

pak do ostatního piva přidává. Q_2 též pivo a víno.

Čerín Josip, Dr. (* 1867), slovinský dirigent a hud. skladatel. Byl dirigentem chrámové hudby v různých sídel. kostelích, pak lidové opery ve Vídni. R. 1908 kapelníkem p. p. 91 v Praze. Roku 1919 jmenován dirigentem lublaňské opery a ředitelem symfon. orchestru.

Čerina Vladimír (* 1892 ve Splitu), básník a kritik chorvatský, jeden z nejaktiv. členů nacional. omladiny. Za svět. války meškal v Itálii, Švýcarech a později ve Francii, kde se zúčastnil propagace za sjednocení Jiho-slovánů. Napsal knihu básní (Raspéce, 1912), studii Janko Polić Kamov (1913) a vydával nacional. revui Vihor (1914). — Lit.: Drag. Prohaska, Pregled savremena hrv. srpske književnosti (1921, 355).

Čeřiny (ripplemarks), vlnkovité nerovnosti, způsobené vlnkami na písčitém dnu při pobřeží. Jsou při pobřežích nynějších moří a zachovány na vrstevních plochách různých geol. útvarů. Podobné vznikají činností větru na písku (a na sněhu).

Čerksenko Spyrydon (* 1876), ukrajinský básník a dramaturg, zdržuje se jako emigrant v Praze. Básně č. vyd. ve 3 sv. Z divad. her oblíbeny jsou: Kazka staroho mlyna a Pro šeo tyrsa šelestila.

Čerkask (starý), obec v Rusku, obydlená původně Tatary, později donskými Kozáky, jichž byla hlavním městem. R. 1707 byla dobyta Bularinem a r. 1805 přenesena celá správa do Novočerkaska. Ze starých hradeb jsou pouze zříceniny; hl. m. Novočerkask, 60.822 ob. (1920).

Čerkaskij Vladimír Alexandrovič, kníže (1821—1878), ruský státník. Roku 1864 vykoupil sedláky v Polsku, za což mu car odměnou daroval velkostatek. Byl upřímným slavjanofilem a zúčastnil se roku 1867 Slovanského sjezdu v Moskvě. V rusko-turecké válce byl správcem nemocnic, pozd. guvernérem v Bulharsku. Byl upřímným přítelem českého národa a navštívil několikrát Prahu.

Čerkasy, na pr. břehu Dněpru, okr. m. s 39.000 ob., z nichž 53% Ukrajinců, 33% Židů a 13% Rusů. Středisko cukerního průmyslu, zaměstnávajícího přes 10.000 dělníků. Zal. v polovině 16. st.; v 16. a 17. st. středisko vzbuřenců. Během obč. války do r. 1920 důlež. strategický bod.

Čerkeský autonomní okres (Adyge), na l. břehu ř. Kubaně, zřízený r. 1926, má 37.000 ob. Středisko m. Krasnodar.

Čerkesové (Cirkassové, Adighe, t. j. obyvatelé soutěsek), národ v záp. Kavkazu, sídlící v krajinách od Černého moře

až k předhoří Kabardy; patří k středo-
zemní rase. Muži i ženy vynikají krásou.
Náboženstvím jsou mohamedány (na vý-
chodě) a křesťany (na západě). Muži vy-
nikají jako stateční bojovníci. Po svém
přemožení Rusy r. 1865 odstěhovali se
mnozí Č. do Turecka, kde jim byly vy-
kázány některé arménské okresy. Rychle
však vymírají. Dnes tvoří jejich území
samostatný stát ve svazku SSSR. Hl. m.
kraje jest Michailovsk. O jazyku Q_4 kav-
kazské jazyky.

Čermáček Q_4 Ruticilla.

Čermák Alois (1787—1865), korektor a
profesor akademie výt. umění v Praze.

Čermák (Csermák) Antonín, šlechtic
de Luid et Rohans (1771—1822), virtuos
na housle a skladatel, roz. v Čechách.
Obíral se výhradně uherskou hudbou a
stal se nejoblíbenějším skladatelem ma-
darským. Byl nazýván maďar. Beetho-
venem.

Čermák Bohumil (* 1870 v Plzni, † 24.
II. 1921 v Cettě), býv. vysl. ČSR. v Buku-
rešti; studoval orientální akademii ve
Vídni, působil pak v Plzni, Brusellu a
Antverpách; r. 1902 odejel do Petrohra-
du, kde zastával místo ředitele belgické
továrny na doutníky. Prokázal za války
velmi platné služby české věci a zvolen
předsedou Správy Svazu čs. spolků na
Rusí. Založil týdeník Čechoslován. Byl
včetně nějaký čas vládou sovětů a po ná-
vratu do vlasti jmenován vyslancem
ČSR. v Bukurešti; má velké zásluhy
o vstup Rumunska do Malé Dohody.

Čermák Bohuslav (1846—1899), spis. a
žurn.; napsal sbírku povídek Z naší dě-
diny, hlavně však byl činný jako literár-
ní kritik. Spolupracovník Národ. Listů.
Zvláště cenná je jeho studie o Janu Ne-
rudovi (1895). Úředník univ. knihovny
v Praze. Sp.: Základy knihovnictví, 1893.

Čermák Emil (* 1864 ve Val. Meziříčí),
ředitel ČTK. v Praze; působil jako žurn-
lista na Moravě a v Bulharsku. Ve svět.
vále, vraceje se ze Švýcar; byl zatčen a
vězněn až do r. 1917 v Dol. Rakousích.
Vrátil se do Sofie, založil čl. Národní
radu, jež se s úspěchem ujala příslušní-
ků československých. Roku 1919 povolán
k vedení ČTK. v Praze.

Čermák Filip (1798—1877), farář v Li-
běchově, lidumil a vlastenec. Odkázal
veškeré těžce nashromádané jmění Svatobo-
ru (18.000 zl.), z nichž zřízena nadace pro
spisovatele.

Čermák František (1822—1884), histo-
rický malíř v Praze. Žák Rubensův a
Tkadlíkův, později Couturův v Paříži.
Od r. 1878 profesor pražské akademie.

Čermák (Czermak) Jan (* 1791 v Pra-
ze), žák pražské akademie v l. 1805—06.
Působil v Praze jako malíř na porculá-
nu a kamenině okolo r. 1814—23.

Čermák Jan (* 19. II. 1813), herec a
pokladník obecní plynárny v Praze.

Čermák Jan (1797—1843), lékař v Praze;
otec malíře Jaroslava Č. a Jana Č., prof.
lékařství.

Čermák Jan Nepomuk, MUDr. (1828—
1873), univ. prof. v Lipsku. Gymnasium
a filosofii studoval v Praze. Roku 1845
odebral se do Vídně k studiu medicíny,
1847 do Vratislavě, kde se u prof. Purky-
ně věnoval fyziologii. R. 1849 odešel do
Würzburgu, kde byl promován na dokto-
ra lékařství. R. 1851 vrátil se do Prahy
na nově zřízený ústav fyziologický. Roku
1855 stal se prof. zoologie v Štýr. Hradci,
1856 prof. fyziologie v Krakově, r. 1858
povolán do Pešti k řízení fyziologického
ústavu. R. 1860 vzdal se dobrovolně pro-
fessury v Pešti, odejel do Paříže a Londý-
na a věnoval se hlavně studiu laryngo-
skopie. Vědecké práce jeho počínají od
r. 1848 a je jich značné množství; týkají
se nejvíce fyziologie, histologie a srovná-
vací pitvy. Vydal pojednání v časopi-
sech lékařských o uškntnutí jedova-
tými hady, o fyziologii oka, hlasu, hma-
tu a j. Mnohé jeho práce byly přeloženy
do češtiny a vyšly v Živě a Časopise čes.
lékařů. R. 1865 povolán byl za profesora
do Jenny a r. 1870 do Lipska, kde též
zemřel. Zakladatel mod. laryngoskopie.

Čermák Jan Vasilij (* 1893), řezbář,
žák uměl. prům. školy v Praze.

Čermák Jaromír (* 1887), sochař, žák
Myslbekův, nyní prof. kreslení.

Čermák Jaromír, pseud. Bohuslava
Foita.

Čermák Jaroslav (* 1. VIII. 1830, nikoli
1831, v Praze, † 23. IV. 1878 v Paříži),
význačný český malíř. Studoval na
pražské akademii za Christiana Ru-
bena od r. 1840. Když v bouřlivém roce
1848 oživily v Praze zprávy o vývoji zá-
padoevropského umění, odebral se Č. do
Antverp, kde řídil akademii Gust. Wap-
pers, potom do Bruselu k Louisu Gal-
laitovi a posléze do Paříže, kde byl ředi-
telem Robert Fleury. V Paříži se usídlil
Č. trvale. R. 1850, kdy měl první velký
úspěch Slovanskými vystěhovalci, oddal
se historickému malířství, vedle něhož
časem maloval realistický genre v senti-
mentální manýře Gallaitových, s jehož ro-
dinou byl spřátelen. První výjevy z české
historie, jež maloval, byly Táborité brá-
nící úvoz, Protireformace a Šimon Lom-
nický žebrající na mostě. V Paříži nabyl
jeho kolorit skvělosti, vliv velkých

mistrů byl stráven a technicky vyspěl k mistrovství. Úspěch Hébertovy Malarie přivedl ho k malbě idealisovaného venkovana. Podnikl dvě velké cesty na slovanský jih, jenž mu skytl mnoho látky pro umělecké objevy plnokrevné romantiky z Dalmacie, Hercegoviny a hl. Černé Hory. Na výstavách Salonu v l. 1853 až 1877 měly jeho černohorské výjevy ze života a jihoslovanské hrdinské boje pronikavý úspěch. Byly většinou malovány v Paříži po zevrubných místních studiích. Obrazy, jako: Únos, Raněný Černohorec, Slepý guslar, jež byly rozšířeny v mnoha reprodukcích, staly se, ličce heroické ctnosti a utrpení jihoslov. lidu pod tureckým násilím, skutečně ikonami národního ducha. Koloristický půvab a ladnost komposice je trvalou hodnotou Č. obrazů. Spíše skicovaná než umně dokončená Dalmatská svatba ukazuje, jak malířský talent se stísnil přílišným akademismem. Č. namaloval též řadu dobrých portretů, jako Mme Gallaitové a členů panující knížecí rodiny černohorské. Ve volných chvílích maloval i krajinářské studie z Normandie a z Fontainebleau, kde pobýval. V portretech jeho je zjevné studium Rubense a Rembrandta, v krajinách je patrný vliv Decampsův. Souborné dílo J. Č. a nejnovější zprávy a výsledky pátrání po obrazech, zanechaných a nezjištěných ve Francii, vydal dr. Vrat. Černý v Umělecké Besedě 1923. Soupis předchozí literatury uvádí dr. P. Toman v Slovníku čsl. výt. umělců a dr. F. X. Harlas ve své studii o J. Č.

Čermák Jirí. PhDr. (* 12. I. 1884 v Praze), geograf, plukovník voj. zeměp. ústavu. Prodělal těžké boje v Dobružci jako srbský dobrovolc r. 1916 a 1917 přešel do čsl. legií na Rusi, kde se zúčastnil bojů u Bachmače, Irkutska, Vladivostoku, na Ussari, Urále a podél magistrál. Spolupracoval na Machátově ilustr. zeměpisě všech dílů světa (I, II. vyd.) a uveřejnil více článků a statí odbor. zeměpisných i vzpomínkových z legií. Ze samostat. prací vydal: Věrnost za věrnost (1921), Boje pod Bachmačem (1923), Naši v srbské armádě (1924) a j.

Čermák Jirí, O. Czermack Jirí.

Čermák Josef (1794—1867), hudebník a soukromý učitel v Praze.

Čermák Josef (* 1858 v St. Kolíně), amer. sokolský předák, redaktor Ducha Času a Svornosti v Chicagu. Napsal dějiny Ameriky (The History of Am. 1889) o 3 dílech. Je též autorem několika tělocvičných příruček a učitelem tělocviku v Chicagu. Sp.: Physical Training.

Čermák Josef, MUDr. (1825—1872), profesor univ. ve Štýr. Hradci. Promován v Praze, stal se sekundářem v ústavě choromyslných. R. 1855 jmenován princ. lékařem v Brně. Na jeho návrh a hlavní jeho přičiněním založen 1861 nový zem. ústav choromyslných v Brně. Též pro kolonie choromyslných v Dol. Rakousích, v Brně a pro ústav ve Št. Hradci vypracoval návrhy i plány a byl roku 1870 ve Št. Hradci jmenován prof. psychiatrie a zdravotní radou. Uveřejnil též několik článků z oboru statistického. Přispěl též do Čas. čes. lékařů články: Program dolnorakouské osady pro choromyslné a Moravský zem. ústav pro choromyslné u Brna.

Čermák Josef Julius, MUDr. (1799—1851), prof. univ. ve Vídni. Studoval lékařství v Praze a pak ve Vídni. Obíral se hlavně anatomii a fysiologií. Roku 1827 jmenován prof. lékařství ve Št. Hradci, zůstal však ve Vídni jako prof. fysiologie a anatomie. R. 1848 zproštěn učitelského úřadu a věnoval se pouze pracím vědeckým. Jeho prací jest veliké množství a jsou uveřejněny v rozličných časopisech odbor., hl. německých, ale i českých.

Čermák Karel Dominik (1835—1890), český spisovatel, kněz řádu premonstrátského. R. 1870 stal se knihovníkem na Strahově. Z jeho prací uvádíme: Praemonstráti v Čechách a na Moravě (1877), Sv. Norbert, arcibiskup magdeburský (1877), Sláva P. Marie Sepekovské (1883). Zůstalo po něm mnoho spisů v rukopise, hl. církevní topografie Čech, dílo bohužel neukončené.

Čermák Kliment, pseud. Klementiř (1852—1917), č. archeolog, uč. měst. školy v Čáslavi a konservátor. Jako letopisec Čáslavska uveřejnil různé odborné práce z minulosti tohoto kraje. Napsal také četné histor. povídky pro mládež, jakož i spisy numismatické.

Čermák Leopold, malíř divadelních dekorací a krajinář v Praze. R. 1808 oženil se s herečkou Stavovského divadla Augustinou Nuthovou.

Čermák Otakar (* 26. V. 1876), redaktor a vydavatel Šumavana v Klatovech. Napsal řadu článků politických a národohospodářských, divadelních kritik a různé časové brožury. (Pseud. Ot. Štěpánský.)

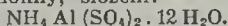
Čermák Otto (* 2. III. 1882), čes. herec, postupně v Uranii, Plzni, od r. 1920 režis. Nár. div. v Brně, přední člen činohry.

Čermák Vincenc (* 17. II. 1826 v Novém Strašci), truhlář a výrobce pian v Praze od r. 1859.

Čermáková Antonie (* 1817), majitelka soukrom. vyuč. ústavu pro dívky v Praze 1854.

Čermáková Josefina (1849–1895), česká herečka a zpěv. od r. 1864 u Nár. div. v Praze v činohře i operetě, 1873 u dvor. div. ve Výmaru, pak hostovala u Nár. div. v Praze do r. 1877, kdy se stala chotí dra V. hrab. Kounice.

Čermík, nerost, vyskytující se na některých místech českého útvaru třetihorního. Svým složením jest to kamenec hlinito-amonný, složení:

Čermínová Marie, uměleckým jménem Toyen (* 21. 9. 1902 v Praze), čes. malířka, členka Devětsílu. Absolvovala Umělecko-průmyslovou školu v Praze. Žila zprvu v Paříži, kde vystavovala (1925–1927), nyní v Praze. Hlavní práce: Mirage, Atol, Čajovna, Tůň, Benátky, Babylonský král.

Černá, městys v Č., okr. Lanškroun, 2901 čsl. ob. Výroba kov. měchů, punčoch. stavů, strojírna, lomy.

Černá, o. v Č., o. Horš. Týn, 671 č. ob. **Černá** (Tschernma), o. v Č., o. Vrchlabí, 1000 něm. ob.

Černá, o. v Č., o. Sušice, 503 č. ob.

Černá (Groß-Dittersdorf), o. na Mor., o. Mor. Beroun, 731 něm. ob.

Černá n. Orli, C_4 Malá Černá.

Černá (Schwarzbach), o. v Č., okr. Český Krumlov, 544 větš. něm. ob. Nejbohatší doly na tuhu v ČSR., pivovar z r. 1568.

Černá Hora (srbsky Crna Gora, ital. Montenegro, turecky Karadag), bývalé neodvislé dědičné knížetství, od r. 1910 království, jest po ukončení svět. války (od r. 1929 jako část bánoviny Zetské) součástí Jugoslavia. Rozloha země podle výměru z r. 1921 činí 13.326 km², ob. 348.957.

Horstvo Č. Hory je vysoké, strmé, téměř neschůdné, čemuž nasvědčuje i celý historický vývoj této země. Dělí se na tři části: 1. horstvo pásma přímořského, složené jako horstvo Krasu, bez lesů a vody, 2. horstvo východní lesnaté a 3. střední horstvo, které jest nejpustší a nejpříkrější. Z přímořského horstva jest nejdůležitější Lovčen (ital. Monte Sella), přímo nad Kotorem a Cetinjí, viditelný daleko s moře, s překrásnou vyhlídkou a hrobkou vladky Petrá II. (básníka-vladky Rade) na svém vrcholu. Výška jeho jest 1732 m a vrchol zve se Stírovník. Dále Sutorman (1181 m) a Rumija (1569 m). Část hornatě končiny mezi mořem, řekou Bojanou a jezerem Skadarským nazývá se Krajinou. Z nízkého pohorí, tak zv. přechodů, je nejdůležitější:

tější: Krstac, který je 800 m vys. Nejvyšší však hora Č. Hory je Durmitor, mezi Pivou a Tarou (podle rak. mapy z r. 1887) 2606 m vys. a Kučki Kom 2448 m. V horstvu středním jsou nejvyšší Maganik (2018 m), Vojnik (1999 m), Prekomic (1893 m) a suchý horáký průlom Duga (v novověkých dějinách velice známý), asi 45 km dlouhý, s nejvyšším vrcholem, nazvaným Nozdre (1319 m vys.). Roviny větší jsou jen dvě, a to jedna kol Baru a druhá větší u jezera Skadarského. Uvnitř v horách jsou pouze menší doliny, často s vodami periodickými, jež se zovou polja. Jsou to: polje Njegušické (645 km²), Cetinjské (628 m²), Grachovské a konečně Nikšičské čili Zupsko pole (652 m²), největší ze všech, mající 12–15 km v průměru.

Geologické složení Černé Hory je téměř neznámé. Podle údajů vid. geologa Tietze, který konal jedinou cestu v r. 1881, dělí se Č. Hora na 3 geol. části, a sice na severovýchodě jsou triasové vápence, na jihovýchodě břidlice paleozoické a na západě křídové vápence, jichž stáří pro nedostatek zkamenělin nemožno přesně určit. Také z triasu není žádných zkamenělin, z jury nalezen pouze ammonit, blíže neurčený, z třetihor pak rovněž není žádných zkamenělin. V paleozoických vrstvách jsou diabasy. Z nerostného bohatství má Č. Hora železo v západ. křídových vrstvách, malachit (na Sutormanu) a asfalt (jih). Poslední zeměměření bylo r. 1881 v Baru.

Vodstvo. Skadarské jezero má několik skalnatých ostrůvků, z nichž nejznámější jsou Vranjina, se zříceninou starosrbského kláštera a Lesendra. Oddělené od jezera Skadarského je malé Gornje Plato a mimo to množství menších jezírek v okolí Durmitoru. Dále jezera Šiško a Biogradsko jezero (3 km v průměru), pak jezírko Rikavac, Krupac v Nikšičském poli a malé jezírko na Lovčenu. U řeky Bojany jest jezero Šasské a konečně bahenní jezero Zoganské, které bylo r. 1885 spojeno kanálem s mořem, aby bylo zabráněno nezdravým výparům z něho vycházejícím, které ohrožovaly celou krajinu. Řeky černohorské patří částečně k oblasti dunajské (černo-morské), částečně jaderské. Do prvních patří prudká řeka Bojana, 100–200 m široká, odtok jez. Skadarského, jež tvořila dříve hranici černohorsko-tureckou. Jest částečně splavnou. Do jezera Skadarského vlévá se řeka Morača, pramenící na hoře Javorja, jejíž pravý přítok jest řeka Zeta, která protéká 28 km Nikšičským polem, pod horou Plánci se

ztrácí, avšak znovu vystupuje na povrch a protéká úrodnou dolinou Bijelopavlovičův. Do Morače vlévá se zleva řeka Ribnica a prudek řeka Cijevnja. Menší řeky jsou ještě: Crnojevića Rijeka a řeka Virštica s přítokem Crmnicí. Do moře vtékají u Baru potoky Rikavac a Željeznica a z oblasti jaderské Trebinjštica. Z oblasti černomořské vzniká zde řeka Drina, dále Lim, Tara s přítoky Veruši a Opasanici, kon. Piva. Tato a řeka Tara jsou přítoky Driny, do níž se vlévají u Ščepanopolje.

Podnebí na Č. Hoře je rozmanité, od teplého pomorí jaderského až do vysokých hor, na nichž leží snůh dlouho do léta. Také poloha krajin a osad je různá. Rijeka (15 m n. m.), Podgorica (30 m), Danilovgrad (40 m), Cetinje (638 m). Nikšić (652 m), Kolašin (933 m) a Goransko asi 1000 m. Pěstují se zde v krajinách přímořských olivy, pomeranče, granátová jablka, vavřín atd., kolem jezera Skadarského pak víno. Ve vyšších polohách daří se kukuřice, jinde jen obilí. Střední roční teplota na pomorí +16°, v Crnici +12°, v horských dolinách +6°. Častější je zde vítr severní (v horách prudká bora) než jižní, průměrně do roka 110 dní deštivých neb sněžných, v létě sucho.

Květena. V přímoří je středomořská, na Durmitoru alpská, celkem převládá květena stredoevropská. Známé jest asi 1700 druhů. Lesy jsou hlavně ve východní části. Stromy druhů jako u nás, pouze v severní části zvláštní tis a omorika (příb. japonského).

Zvířena. Ve východním pohorí žijí medvědi, vlci a kamzíci, na západě hojně lišek a kun, avšak žádní srnci, kamzíci ani medvědi. Ptáků popsal Brusina 87 druhů, ze sladkovodních ryb jmenujeme pstruhy, jichž je hojnost v horských potocích, ve Skadarském jezeře úhoři a kapři. Z mořských druhů Mugil capito, Lubras lupus a Ciprinidy 9 druhů.

Obyvatelstvo. Podle záznamu z r. 1921 čítá Č. Hora 348.957 ob., z toho asi 10.000 Albánců, ostatní Srbové. Náboženství pravoslavné, něco mohamedánů a katolíků. Řečí je srbsčina nářečí jekavského. Způsob života prostý. Vynikající vlastností Černocho. byla vždy udatnost a neohroženost. Oděv tvoří černá kapa (čapka) s červeným vrškem, bílý delší kabát, řečený bjelačka, a „struka“, jakýsi druh plaidu. Vlasy mají černé, vlnité, pleť snědou a jiskrné oči. Ženy bývají krásavice, rovněž černovlasé s dlouhými copy, visícími po stranách hlavy, rychle však stárnou namáhavou prací a

drsným podnebím. Kroje jejich jsou barev temných, až smutných. Na nohou nosí se vesměs opánky. Život černohorské ženy je krušný, neboť většinu těžkých prací, jako obdělávání chudíckých polí, nošení vody a dopravování potravin do hor obstarává sama, při čemž nemá téměř žádného postavení společenského. V čase bojů doprovázely vždy své muže, otce i bratry a nosily stříbro i zásoby. Rodina žije buď v kučě, kde je několik příbuzných rodin pohromadě, neb v inokostině v jednotném manželství. Několik rodin tvoří bratrstvo a několik bratrstev selo, krevní příbuznost přísná a zachovává se též krevní msta, která je hluboce zakořeněna již od staletí v mravech Černohorců a ani nynější doba ji přes veškeré zákazy vládní úplně nevykořenila. Domy jsou většinou z narovnaných kamenů, nespojených maltou, často v jedné světnici přebývají lidé i zvířata pohromadě. Zaměstnávají se ponejvíce chovem dobytka. Hl. město je Cetinje (5700 ob.), další města: Podgorice (8700), Peč (14.700), Plevlje (5360). Přístavy: Bar a Ulcinj.

Hospodářství. V hornatých částech pěstuje se skot a brav. Neúrodnější kraj je kolem Skadarského jezera, nejteplejší a nejbohatší přímořská rovina kolem Baru a Ulcinj. Průmysl nepatrný, pouze několik pil, cihlen, sýráren a olejárny. Využíval se dobytek, vlna, kůže, sýr, ryby, med, víno a ovoce, dováželo se obilí, osadnické zboží a hl. zbraně a stříbro. Silnic bylo málo, až v posledních 12 letech před svět. válkou započato s jejich zřizováním. Nejdůležitější silnice je kotorsko-cetinjská, zařízená i pro autodopravu. Jinak se dováželo vše na malých koních neb mulech po strmých horských stezkách s velkou námahou.

Poměry náboženské. Církev Č. Hory byla samostatná část církve pravoslavné. Klášterů bylo 11, hlavní z nich Ostrog, Morača a Ždrebanik. V Baru bylo katolické arcibiskupství. Při mši užíváno vždy jazyka staroslovanského. Hlavní mohamedánský mufti měl svoji residenci v Podgorici.

Školství. Jeho počátky vznikly v klášteřích. První škola byla založena vладыkou Petrem II. Petrovičem v Cetinji r. 1833. V ní především vychovávaní chovanci na kněze, ale od r. 1837 přístupna všeobecně. R. 1863 založil kníže Nikola I. sedm škol národních, čtyřtřídních. Učitelé byli popové, již neměli zvláštních vědomostí a žáky byli pouze hoši, teprve 1870 v Cetinji přijato 12 dívek k učení.

PLZEŇ - NÁMĚSTÍ

ROŽNOV POD RADHOŠTĚM

BRANDÝS N. L.

VEVEŘÍ

OLMOUC

BRNO

LOKET

KLATOVY

Učebnice se kupovaly ze Srbska a Rakouska. Car Alexandr II. daroval r. 1869 8000 zlatých rublů na založení a udržování školy bohoslovecké, carevna pak založila vyšší dívčí školu s roční nadací 5500 rublů a ředitelka ústavu rovněž byla jí placena. Tímto skutkem povznesla se chuť po vzdělání a již r. 1870 zřízeno 31 škol obecných, kromě škol v Cetinji. Později zřízeno také v Cetinji gymnasium a ženský institut, řízený ruskými ženskými silami. Docházka školní nařízena povinnou od 7—12 let. R. 1875 bylo již na Č. Hoře přes 50 škol, z nich 13 čtyřtřídních a 1 dívčí trojtřídní. Žáků všech bylo 2146 a žákýň 97. Celkem vzato, školství černohorské přes svou nedostatečnost bylo na mnohem vyšším stupni než dalmatské.

Znak dřívějšího království černohorského byl dvouhlavý bílý orel, se zlatou korunou, mající na prsou štít s kráčejícím lvem.

Vlajka bývalá: červená s bílým křížem (jako dánská) a v něm litery H. I. (Nikola I.).

Dějiny. Nejstarší obyvatelé býv. království Černé Hory byli Illyrové, jejichž potomci jsou dnešní Albánci. Bylo jich několik kmenů a tito se usadili v různých krajinách: kmen Leabatů okolo Skadarského jezera, Docleatě kol Podgorice, Pirustové mezi Drimem a Drinou, Olciniaté u Ulcině a Andarnani u Nikšiče atd. Střediska Illyrského království byly hrady Rhizon (Rizan) a Scodra. Avšak Římané přemohli illyrské kmény a založili v jejich zemi provincii Dalmacii, která sáhala od Istrie až k řece Matu v Albanii i hluboko do nitra země. Zde též založili města: Scodru, Ucinium, Risinium, Butun a ve vnitrozemí Docleu. Dvě silnice, jedna podél břehu a druhá vedoucí přes Nikšič do Skadaru, obstarávaly spojení. Křesťanství zde vzniklo velice brzy. Za císaře Diokleciána byla část provincie Dalmacie oddělena a vznikla tak nová provincie Praevalis, jejíž hlavní město byla Doklea. V VI. st. se ukázali zde první Slované, kteří se zde brzy trvale usadili. Ve středověku v pomoršských městech se udržoval románský živel, úřední řečí byla latina a církví římsko-katolická. Romáňští pastevci, říjící ve vnitrozemí, se brzy poslovánstili. Krajina sousední rovněž slovanská nesla jméno Dioklia, Dioklitia, později změnil se její název podle řeky Zety, a tak se i nyní nazývá území Černé Hory banovinou Zetskou. Na východní straně sousedila Zeta se zemí Srbů, kterým vládl v X. st. župan Česlav.

R. 1180 velký župan Nemanja vypudil Reky z přímoří a zabal pod srbskou správu města Skadar, Kotor, Bar a Ulcinj. Od této doby i za druhých vládců z rodu Nemanjů byla Zeta jaksi dědičnou zemí následníků. Syn Nemanjův, arcibiskup sv. Sáva, založil pravoslavné biskupství a klášter sv. Nikoly na Vranině, jednom ze 4 ostrůvků Skadarského jezera. Toto náboženství přišlo do Zety z Bulharska, avšak teprve koncem středověku vniklo do kláštera cetinjského. Románská města přímořská s církví katolickou měla své biskupství v Baru. Ve XII. a XIII. st. střediskem obchodu bylo Brskovo, tam byly stříbrné doly a královská mincovna. Horalé byli pastevci a jejich rody, pocházející ze stol. XIV. a XV. jako Bijelopavlovičové, Piperové, Nikšičové a dále šlechtický rod Crnojevičů neb též zvaný Juraševićů, připomínají se až do nejnovějších dob. V roce 1360 panoval v Zetě rod Balšićů (1360—1421), který měl své sídlo buď v Baru neb Skadaru, a časem vládl i celému přímoří od Dubrovníka až po Valonu. Po bitvě na Kosově poli r. 1389 vnikli Turci do těchto krajin, na pobřeží pak se začali usazovati Benátčané, a tak poslední z rodu Balšićů, Balša III. a jeho nástupcové vedli časté války s republikou benátskou. Zmátky tyto trvaly dlouhá leta a držitelé těch krajin se stále měnili. Buď zvítězili Srbové, neb zase Turci, buď se Srbové přidali k Benátčanům proti Turkům, nebo s nimi vedli boj sami. Rod Crnojevičů hrál v těch dobách vynikající úlohu. Z nich Štěpán Crnojevič stal se vasalem republiky benátské „co kapitan a vojvoda Horní Zety“, pokoril srbská vojska a stal se pánem celého kraje až po Moraču. Syn jeho Ivan se vzbouřil proti republice, byv však brzy poražen, poddal se a přijal plat od republiky benátské, jako jeho otec. R. 1485 založil klášter cetinjský. Syn jeho Jiri žil nějaký čas po svém nastoupení klidně na Rijece (Rijeka Crnojeviča) a za jeho vlády 1493—5 tiskly se v Cetinji jihoslovanské církevní prvotisky. Ale již v roce 1496 byl vypuzen svými bratry Štěpánem a Skenderbegem, z nichž poslední poturčenec panoval od r. 1514—1528 na Č. H. sám. Černá Hora byla vždy časem pod vrchním panstvím tureckým, časem se z toho vymanila a znovu od Turků obsazena, musela snášeti jejich krutou vládu. Duchovní vrchností byl metropolita cetinjský. Metropolita Danilo Petrovič (1696—1735) z rodu Njegošů obnovil klášter cetinjský a stal se i světským náčelníkem. Od té doby cetinjští

vladkové volení z rodu Njegošů. Ruský car Petr Veliký, byv upozorněn na tato bojovná plemena Černé Hory, vyslal r. 1711 do Cetinje posla s manifestem, v němž Černohorce vybízel k boji s Turky. Toto vyzvání přijato ochotně, Turci v bojích poraženi a Černohorci obsadili i částí Trebinska až k pomezí Dubrovníka. Avšak r. 1714 vypudil bosenský paša Numan Čuprovič Černohorce znovu. Danilo Petrovič uprchl do Ruska a vrátiv se, hojnými peněžními dary upevnil svoji vládu pomocí Benátčanů. Po něm nastoupil jeho synovec Sava Petrovič, muž slabé povahy, a zmatky vypukly znovu. Práteleství s Ruskem bylo sice stále tužší, ale neustálé prosby o peníze vzbudily konečně nedůvěru této říše. Když se pak objevil na benátské půdě jakýsi Štěpán Malý, povoláním kameník, o němž vznikla pověst, že je car Petr III., a který požíval všeobecné vážnosti svým léčebným uměním a tajemnými řečmi, vypravila sama carevna Kateřina II. generála Jiřího Dolgorukého na Č. H., který Štěpána prohlásil za podvodníka a uvěznil ho, avšak za války rusko-turecké ho propustil a učinil velitelem Č. H. Štěpán vládl rozně, stavěl cesty, zřídil zemský soud, cvičil vojáky, byl však r. 1773 v klášteře brčelském zavražděn. Od r. 1781—1830 panoval Petr I. Petrovič, který nastoupil ve velmi pohnuté době. Na Rusi byli Černohorci v nemilosti a mladý metropolit po svém příjezdu do Petrohradu ihned vypověděl a Kara-Mahmud Bašutlija, paša skadar-ský, využil jeho nepřítomnosti a vydrancoval celou Cetinji. Petr po návratu opravil znovu klášter a převzal vládu. Když r. 1830 bylo Rakousko přinuceno postoupiti Dalmácii Napoleonu I., spojili se Rusové s Černohorci znovu proti Francouzům, kteří okupovali též republiku Dubrovnickou. Turci se připojili rovněž k Francouzům, ale Boky Koterské nabyli Francouzové až mírem tylžským r. 1807. Avšak ani za svrchované moci franc. nebyl v těchto krajinách klid. Styky s Rusy pro nestálé peněžité podpory zcela ochladly, až teprve car Mikuláš I. r. 1825 dal vyplatiti subvenci i za minulá leta. Petr I. Petrovič žil chudobně a prostě a zemřel jako 81letý stařec. Po smrti vyhlášen za svatého jako sv. Petar Cetinjský. Po něm nastoupil jeho synovec Petr II. Petrovič, slavný srbský básník, známý pod jménem Vladyka Rade. Tento první zřídil 12členný senát, první finanční správu, dále tiskárnu a školy. Boje s Turky na hranicích vedly se však stále. Mezi Rakouskem a Černou Horou

provedena úprava hranic u Kotoru 1832. Po jeho smrti nastoupil jeho synovec Danilo I. (1851—60), který se svolením Ruska a Rakouska byl prohlášen za prvního světského knížete Č. H. Tento kníže zorganizoval vojsko, zapověděl krevní mstu a vydal r. 1855 první zákoník. Po míru pařížském naléhal na uznání neodvislosti Č. H. R. 1860 byl zavražděn. Po něm nastoupil vládu jeho synovec Nikola I. (1860—1918). Jeho země stálými boji vyčerpaná, měla zapotřebí mnoho oprav a nových zařízení. R. 1862 nejdříve regulovány hranice podle mezinárodních smluv. Klidných 14 let, jež pak následovala, využil k organizaci vojska, založení dělostřelectva, ku zvelebení školství, stavbě silnic, zavedení telegrafu a telefonu atd. R. 1876 vypověděla Č. H. spolu se Srbskem Turecku válku. Černohorci dosáhli četných vítězství za pomoci Rusů a Rumunů. Na míru berlinském (r. 1878) dána Černé Hoře neodvislost a zároveň obdržela v Baru přístup k moři. Když Albánci nechtěli vykliditi krajiny okolo Gusinje a Plavy, které byly Č. H. mírem přičleny, obdržela náhradou Ulcinj, jež jí byla roku 1880 odevzdána. Kníže Nikola I. udržoval přátelské styky nejen se Srbskem a Ruskem, ale též s Itálií a Rakouskem, hlavně pak utvrzeno přátelské spojení sňatkem 4 dcer Nikoly I.: kněžny Milici provdané za ruského velkoknížete Petra Nikolajeviče, Stany za vévodu Leuchtenburského, Zorky za knížete Petra Karadorděviče a Jelenu stala se chotí italského krále Vittora Emanuela II. Synové: Danilo (následník), Mirko a Petr. Od té doby přes nedostatek peněz země prospívala, obchod začal vzkvétat i a zaváděné reformy zákonodárné zaručovaly klidnější časy. R. 1910 prohlásil Nikola J. Č. H. za království. Za anekční krise Rakouska v letech 1908 a 1912 přistoupila Č. H. ke svazu balkánských států a počala první balkánskou válku, jež končila velikým úspěchem černohorských zbraní, dobytím Skadaru 23. IV. 1913, který však musela pro odpor Rakouska na míru Bukurešťském postoupiti nově utvořené Albanii. Zato obdržela část sandžaku novopazarského. Ihned po vypuknutí světové války (26. VII. 1914) připojila se Č. H. k Srbsku, vtrhla do Bosny, kde docílila mnoha úspěchů, ale 25. I. 1916 zradou byla obsazena rak.-uhers. vojskem a kapitulovala. Král Nikola I. prchl s několika stoupenci do Itálie a když po vítězství dohodových vojsk došlo k roztržení Rakousko-Uherska a jednáno v Paříži o všeobecný mír, rozhodla

se Černohorská skupština v Podgorici (26. XI. 1918) na připojení k Jugoslavii. Král Nikola neschválil tohoto usnesení skupštiny a jmenoval svoji vládu v Paříži, ale pokus tento ztroskotat a Č. H. je nyní definitivně součástí Jugoslaviie. Nikola I. zemřel ve vyhnanství 2. března 1921 v Antibes.

Literatura: Archimandrita Nikifor Dučić, Crna Gora v Glasniku, Srb. učeného družstva svaz. 40 (1874), bar. Nikol. Kaulbars, Zamětka o Černogorii (Petrohrad 1881). L. Popović, Petar I. (1897), V. Dordevič, Crna Gora i Austrija u 18 v. (1912), L. Tomanović, Knez Danilo i Austrija (1924), D. Popović, Istorie Crne Gore (1896), Šanlević, C. G. (1924) atd. České cestopisy: Dušan Lambl, Zpráva o Č. Hoře a Černohorcích (Č. Č. M. 1850), Josef Holéček, Černá Hora v míru (Praha 1883), L. Kuba, Světem slov. I. (1892).

Černá Hora, horská skupina ve střed. Karpatech v Bezkydách Huculských.

Černá Hora (Schwarzberg), vrch v Krkonoš. u Janských Lázní, 1247 m v.

Černá Hora na Šumavě v Kvildě, 1170 m vys., pod ní vzniká Teplá Vltava.

Černaj (Černý) Alexandr Vikentěvič (* 1821—1898), ruský zoolog, prof. univers. charkovské (od r. 1848). Pocházel z české, na Rusi usel. rodiny. Napsal četné práce zool., týkající se hl. gubernie charkovské (v Bulletin de Naturalistes de Moscou, 1849—64).

Černajev Michajl Grigorjevič (1828—1898), ruský generál. Již r. 1855 se vyznamenal při hájení Sevastopolu. Roku 1875 vystoupil z ruské armády a převzal v srbsko-turecké válce velení jižní srbské armády. Byl ale u Alexince poražen. R. 1877 podnikl propagační cestu Evropou, aby získal pro Jihoslovany sympatie veřejnosti, byl také v Praze, odkud ale vypověděn, poněvadž jeho vystoupení vzbudilo velké nadšení, které se vídeň. kruhům nelíbilo. R. 1879 se odebral do Vých. Rumelie, kdež chtěl znovu rozpoutat povstání proti Turkům a sjednotiti Bulharsko; byl ale zatčen a násilím odvezen do Ruska. R. 1884 jmenován členem nejv. ruské voj. rady, ale pro svoji politickou činnost zbaven svého místa a uchýlil se pak do soukromí.

Černák Gustav Adolf (1842—91), evang. farář v Grinave. Sp.: Pobožné ženy (1870).

Černá košile (camicia nera, it.), populární italské jméno organisace fašistické. Název pochází od černých košilí, které jsou součástí stejnojmenné fašist. byly zavedeny B. Mussolinim (O.).

Černá Rus, dříve část Ruska litevského, k níž patřilo vévodství Novgorodské kníž. Šlůcké a kraje mozyrský a řečický.

Černá řeka, jméno četných řek balkánských.

Černá smrt, největší epidemie morová; přenesena byla ve 14. st. z Asie do Evropy a zahubila třetinu obyvatelstva evropského. V Čechách se objevila kolem roku 1358 a trvala několik let. Z té doby pochází „hladová zeď“ na Petříně, kterou dal král Karel IV. vystavět, aby zabránil nezaměstnanosti a bídě lidu, čímž nemoc ta se jen šířila. Zachovalo se o tom mnoho spisů z tehdejší doby. Nemocnění vzniklo náhle a za den, nejvýše dva, následovala smrt. Nemoc ta byla patrně druh moru dymějového.

Černá sotně (černýja sotni) byla nazvána reakční skupina za ruského carství, která hájila samoderžaví. Prováděla četné pogromy proti Židům na Rusi, z nichž největší byl r. 1906 pogrom bělostocký. Také v 1. a 2. dumě hájila svůj absolutistický program a doporučovala carovi rozpuštění dumy. Za ruské revoluce 1917 přestala existovati. Nyní jest posměšným názvem všech reakčních živlů (černosotněnci).

Černá věž, jedna z hrad. věží pražských, která je stavěna do čtyřhranu; má bránu, již se do hradu vcházelo. Nejdříve byla opravena za Přemysla Otakara II. Za Karla IV. dostala střechu z olověných pozlacených desek a nazývána Zlatá věž. Za Ladislava Jagiellonce vjezd její zastavěn, jejích místností se užívalo jako žaláře a věžňové spouštění pouze otvorem v klenbě. R. 1541, když pražský hrad téměř celý vyhořel, věž zůstala netknuta, kouřem však byla tak zčernalá, že se jí od té doby říkalo až do dnešního dne „Černá“. Za Marie Terezie bylo vězení v ní zrušeno a r. 1872 opravena zemským výborem.

Černá Voda (Schwarzwasser), o. ve Slezsku, okr. Frývaldov, 1979 něm. ob.; starý zámek, stoupy na tříslu, mlýny, pily, lomy.

Černá Voda (Schwarzwasser), o. v Č., okr. Trutnov, 353 něm. ob. Doly na kam. uhlí.

Černá za Bory, o. v Č., okr. Pardubice, 202 č. ob.

Černavoda, osada v rum. Dobrudži, na hranici rusko-rumunské, dobře opevněná s vel. železn. mostem přes Dunaj. Za svět. války byla zde rumunská armáda gen. Mackensenem poražena a pevnost dobyta (25. X. 1916).

Černá zvěř, všeobecný název pro divoké vepře. Jsou velikosti vepřů domácích,

tmavé barvy, s dvěma vyčnívajícími kly. U nás chovají se v oborách.

Černčice, o. v Č., okr. Nové Město n. M., 636 ob. Mechanická tkalcovna.

Černčice, o. v Č., okr. Louny, 1292 ob., pivovar.

Černčice, o. v Č., okr. Kostomlaty pod Mileš., 89 něm. ob.

Černecov Grigorij Grigorjevič (1801—1856), ruský dvorní malíř. Mnoho cestoval; známý jest jeho obraz Pohled z okolí Petrohradu a Album pohledů z Palestiny.

Černé jezero, největší z jezer šumavských ve výši 1.008 m n. m. pod Jezerní stěnou. Jest ledovcového původu, hluboké průměrně 34 m, rozlohy 36 ha. Odtok jeho ústí do ř. Úhlavy. Na břehu jest turistická chata; jezero a okolí prohlášeno za přírodní rezervaci.

Černé moře (starověký Pontus Euxinus — Moře hostinné), vnitrozemské moře mezi Ruskem, Rumunskem, Bulharskem, Tureckem, nejvyšší částí Středozemního moře, 450.000 km², 50—2000 m hluboké. Úžinou bosporskou jest spojeno na jihu s mořem Marmarským, na severu pak průlivem Kerčským s mořem Azovským. Bez moře Azovského má rozlohu 421.837 km². Do Č. m. ústí: Dunaj, Bug, Dněpr, Don, Kuban. Přiliv a odliv jest téměř neznatelný. Hl. přístavy jsou: Varna, Constanza, Oděssa, Cherson, Sinope a Trapezunt. Již za nejdávnějšího starověku bylo Řeky propluto (Argonauti). Řekové založili na jeho březích kvetoucí osady. Ve středověku domohli se značného vlivu na jeho vodách Janované. Za tureckého panství bylo po dvě století evropským lodím uzavřeno, než severní břeh dobyli Rusové. 1774 byl Tureckem dovolen Rusům vstup do Středozemního moře, 1784 obdrželo Rakousko, 1802 i Francie a Anglie právo plaviti se po Č. m. Pařížský mír 1856 prohlásil Č. m. za neutrální.

Černé prkno, tabule zavěšená v hlavní chodbě některé budovy vysokých škol, na níž se ohlašuje začátek a ukončení přednášek, oznamují promoce, vypsání stipendií a vůbec veškeré zprávy, týkající se posluchačů.

Černešovský Fr. B., pseud. Jos. Frant. Bezečného.

Černiánský Andrej (* 12. X. 1841 v Rajci, † 1. II. 1923 v Turč. Sv. Martině), úředník spořitelny v Turčan. Sv. Martině a redaktor humoristických časopisů Rarášek, Rarach, Pikulík, Černokňažník a Veselé listy. Knižně vydal naivní humoresky Podivné a skutečné příhody barona

Bačkoroviča (1871). Sestavil též Slovenský pravopis (1869) a příručku Vypočítané ceny starých mier a váh (1867).

Černigov, středisko zeměd. okresu, na pr. vyvýšeném břehu ř. Děсны, v údolí říčky Striženj, jež dělí město na dvě části. Obchod s dřívím, mlýny a cihelny, 34.000 ob. R. 1024 byl Č. hl. m. samostat. knížetstvím. Během střídavé vlády Litevců, Moskvy a Poláků byl Č. střediskem vojvodství, za vlády kozáků voj. posádkou, od r. 1623 měl samosprávu podle Magdeburského práva, pak gubernským střediskem. Nejstarší ukrajinská byzantská katedrála z r. 1024, renovovaná za Kateřiny II., dům Mazepův, nejbohatší státní museum ukr., zal. 1925, museum histor.-archeol., národní a etnograf.

Černigovský letopis, je zachován ve dvou rukopisech a patří k maloruské historické literatuře. První část od r. 1587—1692, druhá od r. 1692—1750, je pramenem pro poznání dějin Ukrajiny.

Černík Artuš (* 1900), mladý český publicista, člen Č. Devětsilu. Je jedním z organizátorů avantgardních snah v Č. S. R. Vydával Č. Pásmo, Č. Disk, pořádá přednášky, píše kritiky (o futurismu v Životě II.), tvoří filmová libreta, básní, překládá.

Černil Moric (* 1859), český sochař, od r. 1885 učitel na kamenické škole v Hořicích. Díla: sv. Metoděj jako učitel, pomník Boženy Němcové v České Skalici, alegorické sousoší Sochařství a kamenictví na odb. škole v Hořicích, pomníky, náhrobky, poprsí a j.

Černilov, ves v Č., polit. a soud. okres Hradec Králové, 1.861 ob. (1921), z nich 578 evang. vyzn. Katolický kostel sv. Štěpána s obrazem Brandlovým, dva kostely ev.; sídlo seniorátu českobratr. církve. Zemědělská obec. Č. byl původně zbožím královským, později vystřídal různé majitele a za Adama Trčky z Lipy byl připojen k Smiřicům. Zmínky zasluhují jeho náboženské poměry. Za válek husitských se stal utrakvistickým a obyvatelstvo většinou zachovalo si viru pod obojí přes všecko pronásledování v době protireformace. R. 1723 spálil zde Koniáš před kostelem množství knih. S exulanty ve Slezsku a Lužici udržovány stále styky a po prohlášení tolerančního patentu se značný počet obyv. přihlásil zjevně k víře evangelické.

Černín z Chudenic, Heřman (1579—1651), český cestovatel a státník. Podnikl velikou cestu po Orientě (1598—1602) a 1616—1618 vedl poselství císařské k sultánovi. V dobách českého povstání stál při císaři, začež byl po bitvě na Bílé hoře

odměněn četnými statky a vysokými úřady. 1644 stal se říšským hrabětem a podnikl novou cestu do Cařihradu; zdárně dokončil svůj úkol vyslanecký, zamezil turecké tažení proti Rakusku. 1651 stal se nejvyš. hofmistrem. Napísal deník o své cestě 1644—45, který jest uložen v Jindřichově Hradci.

Černínové z Chudenic, český šlechtický rod. Praotec rodu byl Černín Drslavice v 1193—1212, nejvyšší komoří král. Českého. Rod štěpí se na tyto větve: 1. radnická (vymřela 1596), 2. tasnovická, 3. chudenicá (vymřela 1816), 4. nedrahovická. Z větve této pocházejí Diviš Č., který byl po bitvě na Bílé Hoře popraven. Jeho bratr Heřman proslul diplomatickým vyjednáváním se sultánem (Q.). Z dalších příslušníků rodiny vynikl Fr. Josef Č., který vystavěl známý palác na Hradčanech, Jan Rudolf, nejvyšší hofmistr (1828—1834), mecenáš umění, a syn jeho Karel Eugen, tvůrce jindřichohradeckého archivu († 1868). 5. z vinohradské větve pocházel Otakar Č. (* 1872), 1916—1918 rak.-uh. ministr zahr. věcí.

Černínská obrazárna, v paláci hr. Černína ve Vídni, obsahuje přes 300 obrazů, většinou holandských mistrů.

Černinský, pseud. Václ. Drozdý.

Černoboh (srb. Čornobóh, něm. Czornoboh), hora 538 m vys. j.-v. od Budyšína v Horní Lužici, na jehož vrcholu konány bohoslužby pohanské. Lit.: Dr. J. Máchal, Vrchy Běloboh a Černoboh v Lužici, Slov. Sb. IV., str. 393.

Černoboh, bůh zla, uctíváný starými pohanskými Slovany, jemuž přinášeli oběti, aby jim neškodil. Podle tvrzení některých historiků vznikla jeho představa až tehdy, kdy polabští Slované seznali náboženství křesťanské a s ním křesťanského ďábla, jemuž začali připisovati původ všeho zla a pronášeli při hodech různá zaklínání, aby odvrátili neštěstí.

Černobýl (*Artemisia vulgaris*), druh pelyňku, náležejícího mezi rostliny slozokvěté. Obecná rostlina na rumištích a u cest po všech zemích sever. polokoule. Poskytuje nať a kořen (Herba a Radix *Artemisiae*), používané v lékařství proti padoucnici. Q. *Artemisia*.

Černobýl Artemisius Mikuláš (1495—1556), český spisovatel, mistr svobodných umění, primátor města Zátce. Jako moudrý a vzdělaný muž zvolen za posla na velební sněm, kde byl vždy zván do nejdůležitějších odborů. Z jeho spisů, jež všechny zanikly v bouřlivé době 17. st., zachoval se jediný, vydaný Adamem z Velešlavína: Zpráva jednomu každému pá-

nu velmi užitečná, která statek svůj i úředníky své říditi, spravovati a k nim dohlížeti má, též tak úředník, kterak se jeden každý při svém úřadě zachovati má.

Černocký Karel, PhDr. (* 1879), filosof a psycholog. Spisy: Úvod do psychologie (1917), Všeobecná psychologie (1919), Dědičnost psychologie (1924).

Černoglav, bůh balt. Slovanů.

Černohlav, Q. Seseli hippomathr. L.

Černohlávek (*Sylvia atricapilla*), zpěvavý pták z čeledi pěnic (*Sylviidae*), jest svrchu šedohnědý, vespod bělavý, sameček vyznačuje se černým, samička a mládě rezavohnědým temenem.

Černohorci, Q. Černá Hora.

Černohorská Hanna, pseud. Fr. Svobodový.

Černohorská Rjeka, černohor. Crnojeviča Rijeka, po Cetinji největší osada Č. Hory s 1700 ob. Obyv. zaměstnává se polním hospodářstvím, obchodem a částečně domácí průmyslem. Nad Černohorskou Rjekou malebně roztroušeny jsou domky vsi Obodu, kde r. 1493 byla zřízena první slovanská tiskárna.

Černohorský Bohuslav Matěj (nazvaný padre Boemo) (* 1684 v Nymburce, † 1742 ve Stry. Hradci). Minorita, prosl. kontrapunktik č., žák Martiniho v Padově, též regenschori, pak u sv. Jakuba v Praze. Pozůstalost jeho větším dílem shořela při požáru jakubského kláštera 1754. Pět fug vyd. Pitsch, toccatu a 2 fugy O. Schmied v Berlíně. Byl velmi vážen, ve své pověstné škole hud. vychoval řadu znam. varhaníků, Fr. Tůmu, J. Zacha, J. F. N. Segeru a j. Za jeho vedení stud. v Praze též Chr. W. Gluck.

Černohorský J., pseudonym Vítězslava Houdka.

Černohous Josef (1894—1924), šéf-pilot firmy Avia v Praze; zabýval se letectvím již od mládí a byl jedním z nejznámějších našich letců. Byl funkcionářem Svazu pilotů a rytířem čestné legie francouz.

Černohouz František (1810—1891), kněz na Mladoboleslavsku. Spisy: Pravdy v obrazech čili paraboly (1864), Duchovní řeči (1876), psal do katol. časopisů.

Černohouz Jan Nep. (1836—1919), děkan v Hostivěři a kat. spisovatel. Psal povídky, kázání, hl. díla Encyklopédie příkladův z Písma sv., z dějin církve i z obecného života (3 díly 1878—80), Encyklopédie obrazův, obsahující příměření, podobenství a alegorie, bájky, parymythie a hádanky (3 díly 1880—85), společně s Fr. Černohouzem.

Černoch, pseud. Jiřího Černého.

Černoch Jiří, tiskař v Praze od roku 1670. Tiskl kalendáře, Kořínkovy paměti Kutnohorské (1675), Balbínova Miscellanea I. (1679). Od roku 1684 vedla tuto tiskárnu vdova Kateřina, která ji prodala r. 1686 Janu Karlu Jeřábkoví.

Černoch Josef (1838—1882), český žurnalista, národního a slovanského smýšlení, pro svou činnost stále pronásledovaný. Vydával listy: Olomúcké noviny, Občan, Našinec. V Berlíně, kamž uprchl, vydával Correspondance Tchèque. Jeho manželka Josefina založila Našinec a činně se účastnila na životní práci svého chotě.

Černoklen, α babyka.

Černokňažník, slov. humorist. časopis v l. 1860—1900.

Černošské pobřeží, úzký, přes 400 km dl. pruh země od sz. na jv., který na j. dosahuje nejv. šířky 55 km, kdežto u Novorossijska pouze 10 km. Hranici tvoří pohoří Kavkaz, počínaje u Anapy výškou 330 m, stoupá, čím je vzdálenější od moře: u Gelenčiku 650 m, u Džulby 1000 m a mezi Tuapse a Lazarevkou 2000—2300 m. Nejsnazší přechod Novorossijským průmyslem 375 m vys. a průsm. Gajtch, 407 m vys., kterým projíždí dráha Armavir—Tuapse. Podnebí v s.-záp. části chladné a suché s častými sev.-záp. větry, v zimě neobyč. studenými. Prům. teplota vzduchu na s.-záp. části +11,8°—14,1° C, podobná jako pobřeží Krymu, na j.-v. jako v Nizze; roční srážky 425—2515 mm. Výborná vína i medicínální. Cementový průmysl. Rudníky. Lázeňství. Po dobytí Kavkazu Ruskem odstěhovali se Čerkesové do Turecka a kraj pustl a proto byl kolonizován roku 1864 kozáky, r. 1870 Armény a Reky, Čechy, Němci atd.

Černomostský, pseud. Jakuba Jana Václava Dobřenského.

Černoši, negři, temně zbarevná lidská rasa v Africe, v počtu asi 120 milionů, kteří antropologicky, kulturně a jazykově tvoří veliké skupiny černochů Bantu a sudánských. Přísluvná šiklivosť černochů vztahuje se jen na některé kmeny v území Gazeli řeky; všeobecně jest sice jejich postava hrubá, ale na jihu u Kafrů nalezneme krásný, proporcielní lidský typ. Střední velikost těla jest 1,68 m. Černoši sudánští a nilští mají vysoká, štíhlá těla. Černoši jsou veselí, marniví, živí a smyslní, při tom však učenliví a obratní v napodobování cizích výrobků. O jejich kultuře α Afrika, africtí národové a jejich kultura. Černoši, jako jediná rasa, které tropické kraje svědčí, stali se zdatnými a nedocenitelnými pomocníky Evropanů-kolonizátorů a proto byli

jímáni do otroctví a zavlečeni do krajů tropické Ameriky, kde lépe vykonávali těžké práce než slabí a podněbí nezvyklí běloši. Ve Spojených státech, kde 1920 bylo přes 10 milionů černochů a mulatů, způsobila otázka černošského otroctví občanskou válku (1861—1865). Po emancipaci ztratili však černoši brzo většinu politických práv. (α Ku-Klux-Klan.) Černošská otázka je dnes obtížným problémem americké politiky. (α Lynch.) Kulturní pokrok černochů velice vzrostl založením university. Skrovná jest však jejich státotvornost. Skutečné černošské státy existují jen v Jižní a Východní Africe a v Konžském území. Od Libertinů (černoši, kteří po propuštění z otroctví opustili Ameriku) založené státy (Liberia, San Domingo) nemají významu. α Afrika, lidské rasy, africké jazyky, přírodní národové. — Lit.: Hartmann: Die Nigritier (1876), Die Völker Afrikas (1879); Müller: Ethnographie (1879); Ratzel: Völkerkunde (1895); Peschel: Völkerkunde (1897); Seidel: Das Geistesleben der Negervölker (1904); Eastman: The Negro his Origin, History and Destiny (1906); Franke: Die geistige Entwicklung der Negerkinder (1915).

Černošice Dolní, α Dolní Černošice.

Černošice Horní, α Horní Černošice.

Černošín, městečko v okr. stříbrském, 1.544 ob. větš. něm.; obdrželo ve znaku erb pana Krusíny ze Svamberka (červený štít se stříbrnou, vpravo hledící labutí se zlatým zobákem a nohami). Kostel sv. Jiří z roku 1732. Znamé letovisko, ležící v rozsáhlých lesích, hojně vyhledávané.

Černošské hnutí (panafricanismus), raso-ově uvědomělé organizování černochů, které se rozmohlo zvláště po svět. válce. Vzbudilo pozornost svým radikálním na Velkém černošském kongresu (New York 1920), kde byl dobrodružně zvolen „provisorní prezident Afriky“ Marcus Garvey. Naproti tomu pracuje jiná organizace, která za vedení F. Douglassa (1817—1895), Booker Washingtona, Du Boise, Charles S. Johnsona, Alain Locke a j. pracuje o hospodářskou neudvolnost černochů, o lepší kulturní uvědomění a o lepší poměr mezi rasami. Literatura: A. Locke: The New Negro (1925).

Černotin, ves na M., pol. a soud. okres Hranice, 576 ob. (1921).

Černov Viktor Michajlovič (* 1878), vůdce Eserů (ruské strany soc. revol.), první předseda Ústavodár. shromáždění. Za vlády bolšev. donucen k emigraci a žije od té doby v cizině. Sp.: Zapiski soc. revolucionéra (1921), Marxism i slavjanstvo (1917) a j.

Černovice, m. v Č., pol. a soud. o. Kamence nad Lipou, 2.016 ob. (1921). Zámek, lihovar, tov. pleterního zboží.

Černovice, část hl. m. Brna, 3.447 obyv., zemský ústav choromyslných.

Černovice (rum. Cernăuți), hl. m. Bukoviny v král. rumunském, 94.000 obyv. Početm obyvatelstva, které tvoří pestrá směs národností i náboženskou, jsou na třetím místě, mají universitu (od r. 1920 rum., dříve něm.), jsou sídlem obch. komory. Leží na řece Prutu nedaleko polských hranic a staly se proto střediskem vývozního obchodu; vývoz obilí, dobytka, hlavně však dříví. Pivovar (největší v Rum.), v okolí zemědělství, průmysl. — Za svět. války bylo o ně často bojováno; po válce připadly Rumunsku.

Černovická Blažena, pseud. Eva Vršecká (* 19. II. 1882 v Soběslavích na Ještědsku), česká spisov. Napsala: *Obrázky z naší vesnice* a *Z rodného kraje*.

Černovický Jan (* 1569 v Černovicích u Tábora, † 1633 v Perně v Sasku), lat. básník a bakalář učení pražského. Roku 1612 obdržel přídomek vladýcký „z Libé Hory“. Po bitvě bělohorské, nechťe se zříci víry, vystěhoval se do Saska. Hlavní jeho dílo: *Decas augustissimorum, ex amplissima florentissimaque archiducum Austriae familia imperatorum breviter Virgiliano carmine contexta* (1605), dějiny panování Rudolfa I.—II., dále knihu, vypisující války proti Turkům v Uhrách, vydanou na počest korunovace Bedř. Falckého, jež byla po bělohorské bitvě skonfiskována, a knihu, kde je popsána výprava Vavř. Raméa do Čech r. 1611. Nazýván též *Sequenedes*.

Černovický Ludvík, ing. (* 1878), prof. lučské školy ve Vys. Mýtě. Zdokonalil luční pluh (zmlazovač). Sp.: *Zvelebujeme své louky* (1912), *Lukařství* (1921), *Travnářství* (1922), *Cesta 2000 legionářů do vlasti* (1920), *Črty ze Sibíře* (1921) a j.

Černovický Pavel (* 1590 v N. Brodě, † 1632 v Žitavě), bakalář učení pražského, kněz evang.; napsal *Vocabularium rhythmicobohemicum* (1614), latinsko-český rýmovník. Po bitvě na Bílé hoře odešel do vyhnanství, kdež zemřel.

Černovič L., pseud. L. Domeček.

Černožice, ves v Č., pol. o. Dvůr Králové, soud. o. Jaroměř, 773 ob. (1921). Přádelna a tkalcovna bavlny, téra lnu.

Černucha setá (*Nigella arvensis*), bylina náležející mezi psyskyrníkovité, jež se pěstuje v jižní a místy i ve střední Evropě. Její černá hranatá semena jsou známa pod názvem černý kmín nebo římský koriandr. Používá se jich jako

koření a ve zvěrolékařství. Příbuzná černucha zahradní (*N. damascena*) pěstuje se u nás v zahrádkách, má podobná semena o něco menší, silnější vonná; přichází hlavně v Orientě. Semena obsahují asi 35% tuku (oleje), 0,5% silice, první druh pak hořkou látku zv. melianthin, druhý druh alkaloid damascenin, který v silici modře fluoreskuje.

Černušák Gracian (* 1882), hudební historik, prof. v Brně. Napsal: *Všeobecné dějiny hudby*. I., II. 1923—24.

Černý Adolf (Jan Rokyta) (* 19. srpna 1864 v Hradci Králové), cvičný učitel pedagogie tamtéž a v Praze, od r. 1900 univ.

lektor slovanských jazyků, od r. 1919 ministr zahranič. věcí, od 1927 ve výslužbě. Zakladatel a red. *Slovanského Přehledu* 1898—1914, obnov. 1925. Slavistické spisy: *Svatba u Lužických Srbů* (1893), *Různé listy o Lužici* (1894), *Lužice a Lužičtí Srbové* (1912),

Adolf Černý.

Lužická otázka (1918), *Slovanstvo za světové války* (1919), *Masaryk a Slovanstvo* (1921), *Národní hlasy lužickosrbských písní* (tři sbírky 1888—1894), *Mythiské bytosti lužických Srbů* (1893, 1898), *Stavizny básnictva Ź. Srbů* (1910) atd. Překlady ze slovanských literatur: H. Zejler, *Výbor písní* (1894), J. Čišinský, *Výbor básní* (1906), S. S. Kranjčević, *Básně I.—II.* (1911—1920), S. Wyspiański, *Veselka* (1919), dále básně, dramata a povídky: J. Slowackého, K. Tetmajera, E. Orzeszkové, J. S. Turgeněva, A. Michajlovského, J. Franka, J. Kupaly, J. Kolasa, A. Aškercera, O. Županičice, M. Begoviče, J. Dučića, V. Iliče, V. Nazova, A. Šentiče, K. Christova, atd., atd. Překlady do lužické srbštiny: V. Hálek, *Vječerní písně* (1888), dále ukázky z Čecha, Vrchlického, Zeyera, Nerudy atd. *Původní poesie* (Jan Rokyta) *Když se připozdívá* (1897), *Světla bludičky* (1898), *Lilie z Tvých zahrad* (1899), *Lekniny na hlubinách* (1900, 1909), *Viděl jsem duši ženy* (1902), *Za Kristem* (1903), *Pouta a peruti* (1905), *Hradby padají* (1905), *Království ticha a smíru* (1907), *Prokop Rybář, román veršem* (1913), *Balkánské zpěvy* (1913), *Jadranské dojmy* (1915), *Zpěvník o Janu Husovi* (1915), *Lesní pohádka* (1918), *Na Staroměstském rynku* (1918, 1920), *Zpěvník pozdního husity* (1918), *Alžběta Šramínová* (1919), *Písně osvobozeného otroka* (1919), *Hus, báseň epická* (1919), *Zimní pohádka*

(1928), Sebrané spisy básnické: IV. Revoluční (1928), II. Láska (1929). Úvahy náboženské (Jan Rokyta): O potřebě mravní a náboženské obrody (1921), Z náboženské tradice české (1921), Obnova českého bratrství (1922), Dva ohlasy české minulosti (1922). Ve všech svých spisech Ad. Černý sledoval vytrvale cíle slovanického sbližování a účinné spolupráce, se zvláštním zřetelem k Luž. Srbům a k Polákům. Jako básník vyznamenává se ryzí, vlastenecky nebo i náb. meditativně zabarvenou poesíí, jež zejména si své lyrické složky podmaňuje téměř oblačným kouzlem, pro něž i Jar. Vrchlický našel pouze slova upřímného obdivu.

Černý Antonín (1817—1858), hudebník v Praze.

Černý Antonín (1867—1923), red. Čes. Deníku v Plzni od r. 1912 a vynik. nár. a sokolský pracovník.

Černý Ant. Bohumil (1868—1928), čes. archeolog a zakladatel Společnosti přátel starožitností. Sp.: Karlův most v Praze. Redigoval dlouhá léta Časopis Spol. přátel starožitností.

Černý Arnošt (* 1857), hud. skladatel a spisovatel, maj. hud. školy od roku 1880. Sp.: Stručný nástin dějin hudby (1902), Škola pro varhany op. 36 a Nová škola pro pedál op. 62.

Černý Bohuslav, pseud. Josefa Thomayera.

Černý Dominik (1730—1766), čes. skladatel; po studii teol. vstoupil do řádu Minoritů. R. 1760 řed. kůru v kostele sv. Jakuba. Skladby jeho jsou velmi cenné a je jich mnoho roztoušeno po kostelích pražských i venkovských.

Černý Drim (alb. Drin), řeka v Albanii, vzniká v jez. Ochridském (690 m n. m.), na dně rozsáhlé pánve s četnými solfatory a sopečnými nerosty; spojí se v hluboké skalnaté roklí s Bílým Drimem, protéká těsným, asi 80 km dlouhým a klikatým horským údolím, razí si cestu hřbety albánských horských hradby k Jaderskému moři. Na dolním svém toku od průlomu k moři je splavný.

Černý Emil, maticí pracovník a slov. pedagog, odešel r. 1869 za profesora do Moskvy, kde se jeho stopa ztratila. Redigoval pro Slov. Matici dva svazky Čítanky a sestavil Latinskou mluvnici.

Černý Filip, pseud. Svatopl. Čecha a dr. Jos. Thomayera.

Černý Fr., Dr., pseud. Fr. Bačkovského.

Černý František, kat. spisovatel a kněz na Pardubicích. Sp.: Mravní chvalořeč o sv. Janu Nepomuckém (1791).

Černý Frant., Ing. (* 1864), vynik. odb. pivovarský a řed. Moravie v Brně. Četné odb. spisy a vynálezy.

Černý František (Czerny) (* 1830 ve Chvalkovicích). R. 1852 odešel do Ruska, usadil se v Petrohradě a stal se r. 1862 učitelem konservatoře, řízené Rubinsteinem. Vydal mnohé nár. písně a salonní skladby klavírní.

Černý Gabriel, malíř v Praze I., okolo r. 1735.

Černý (Hilmar) Gustav (* 30. I. 1891), český herec, působí od roku 1912 (Plzeň, Brno, Mor. Ostrava), od r. 1927 členem Měst. div. na Král. Vinohradech.

Černý H., pseud. V. Vaška.

Černý Jan, pseud. Marie Popelkové.

Černý Jan, Ing. h. c. (* 1880), býv. poslanec a rolník ve Věkoších. Od r. 1900 činný v zeměděl. družstevnictví všech směrů a v elektrisaci venkova; starosta obce, předseda a zakl. různých hospodář. korporací, spolků, bank a p. Napsal více národohospod. spisů o družstevnictví a elektrisaci v odbor. publikacích technických. Po převratu předsedou okr. Nár. výboru v Hradci Král.; r. 1920 a 1925 zvolen poslancem N. S.

Černý Jan Matouš (1839—1893), spisov. a sekretář Nár. musea. Od r. 1861 věnoval se žurnalistice a politice; byl r. 1871 zvolen poslancem čes. sněmu. Uvěřejnil: Kroniku Turnovskou, Slovanský sjezd v Praze a životopis Fortunáta Durycha. Spoluzakladatel UMŠ. Byl několikrát vězněn pro polit. delikty.

Černý Jan (* 4. III. 1874 v Uher. Hradišti), prezident zemské vlády mor.-sl. a býv. minister. předseda. Po absolvování právnických studií vstoupil r. 1899 do st. služby politické na Moravě, od roku 1911 šéf praesidia politické správy v Brně. R. 1920 vyzván ku sestavení vlády úřednické a jeho energii se podařilo potlačit komunistické nepokoje. Byl dlouho ministrem vnitra i ve vládách parlamentních. Je vynikající administrativní odborník. Od r. 1929 nastoupil místo presidenta zemské vlády mor.-sl.

Černý Jan (Niger) (kol r. 1460—1520), lékař v Litomyšli. Studoval v Praze, dosáhl hodnosti mistrovské a r. 1480 byl kollegiátem Rečkovy koleje. Oddal se vědě lékařské a ranhojčství. Usadil se roku 1490 v Litomyšli a byl znám daleko široko jako výborný praktický lékař, hl. pak byl oblíben u šlechty. Napsal první český herbář. Spisovatel vydal jeho přítel, mladoboleslavský lékař Mikuláš Klaudiván a dal jej tisknouti v Norimberce (r. 1517). Když r. 1520 vypukl mor. Č. sepsal knihu O nemocech morních, která

byla několikrát vytištěna (1544, 1556 a 1582). Nadsený stoupenec Jednoty bratrské. Lit.: Jireček, Rukověť I., str. 140.

Černý Jan (lat. Nigranus), starší bratrské Jednoty (1500—1565). Skvělý řečník a kazatel. Byl pronásledován a utekl do Pruska a do Polska, odkud časem tajně přijížděl do Čech. Roku 1553 zvolen za biskupa Jednoty. Smrti svého příznivce Arnošta Krajíře z Krajku byl zbaven ochrany a nucen znovu odejít do ciziny. Staral se o uspořádání archivu Jednoty, vybízel své přátele a vyznavače, jak si mají počínati, a vedl redakci kancionálu. Později se vrátil do Ml. Boleslavě, nejdříve tajně, teprve od r. 1558 veřejně. Literární jeho činnost spočívá v jeho dějinných záznamech Jednoty Bratrské od r. 1547—1552.

Černý Jan rodem z Jevíčka, přeložil spis štrasburského lékaře Jeron. Braunschweiga Liber de arte distillandi — knihy o pravém umění destilování neb vod pálení (1559). Byl měšťanem z Zábřehu na Mor.

Černý Jan (1788—1859), hvězdář, samouk, farář v Miletíně, matematik a tvůrce přístroje, který znázorňoval otáčení země kol osy i slunce a měsíce kol země, střídání dne a noci, roční doby, měsíční čtvrtě a doby zatmění měsíce i slunce. Též sestavil cestoměr (malý trakárek), na němž hodinové ručičky ukazují délku vykonané cesty. Ve volných chvílích vyučoval s velkým zdarem žáky matematice.

Černý (Czrný) Janek, malíř v Praze III. ok. r. 1400.

Černý Jaromír, současný malíř v Praze, krajinář.

Černý Jaroslav, Ing. Dr. (* 20. VIII. 1882 ve Slěžerách), prof. české techniky a vrch. odb. rada ministerstva zeměděl. Napsal množství odborných knih a publikací v jazyce českém, německém a francouzském, z nichž uvádíme: Vodní turbíny a vztahy vodoprávní (1912), Vodohospodářské poklady soustavné elektrisace (1920), Vodní knihy (1925), Comment compléter la législation sur le régime des eaux aux points de vue technique et économique (1927) atd.

Černý Jiří (lat., Nigrinus), kniht. pražský (1572—1606). Vydal díla Jana Grylla z Gryllova a Šimona Lomnického z Budče, právnické spisy Pavla Kristiana z Koldína a Mik. Šuda ze Semanina: Formulář. R. 1590 dostal predikát z Nigroponu.

Černý Jiří, tiskař v Praze kol 1580. Tiskárnu převzal po Janu Filoxenu Jičínském, jehož vdovu pojal za manželku.

Syn Černého, Jiří mladší, vedl tiskárnu otcovu od r. 1586 a vytiskl hojně dobrých tisků.

Černý Jiřík, tiskař, Q. Melantrich.

Černý Josef (Czerný) (1785—1831), skladatel a obchodník hudebninami. Od něho pochází klavírní škola pro začátečníky (1833). Napsal mnoho skladeb, ronda, variace a vyučoval též hudbě. Zemřel ve Vidni.

Černý Josef, JUDr. (* 1885), poslanec N. S. a advokát v Praze. Vynikající pracovník republ. strany, od r. 1918 činný v N. S. Předseda rozpočtového výboru posl. sněm.

Černý Josef (* 1880), řed. stát. školy pro lesní hajné v Domažlicích. Propagátor obrody č. lesů, popularisátor lesnictví. Čestný člen Ú. J. Č. Lesnictva. Četné odb. články.

Černý Josef, inž. (* 1872 v Chorouškách), prof. vys. zeměděl. školy v Brně, odbor. spisovatel; po absolvování techn. studií působil jako inženýr v různých velkých továrnách na stroje v Praze a Prostějově, r. 1911 jmenován prof. hosp. akademie v Táboře a r. 1919 přešel na novou vys. školu zeměděl. v Brně. Napsal: Motory spalovací (1912), Motorové pluh a Hospodářské strojnictví.

Černý Josef (* 1863), min. rada a pedagog. spisovatel; napsal mnoho odbor. článků do četných učit. časopisů; samostatně vydal: Práva a povinnosti v rodině (1920), Knížka o J. A. Komenském, Svobodná, volná škola (1907), Na prahu samostatnosti (1907) a j.

Černý Josef (* 1843), č. spisovatel, prof. gymn. v Hradci Král., později školní inspektor a řed. gymnasia v Roudnici. Sp.: O původu a podstatě lidské mluvy (1879), O původu národ. pohádek (1880), Příspěvky ku prastarému etymologii české (1883) a j. Četné překlady z lat.

Černý Jos. st. (1742—1792), malíř v Praze.

Černý Jos., ml., malíř v Praze v l. 1779—1824.

Černý Josef (1783—1834), kat. spisov. Sp.: Život sv. Františka Xaverského (1827), Život sv. Panny Terezie (1830), překl. Silvia Pellica (1835).

Černý Josef (* 1841 v Praze), soustružník v slonovině.

Černý Karel (Czerný) (1791—1857), vynikající učitel hudby a skladatel. R. 1805 začal již sám vyučovati. Jeho žákem byl kromě jiných též Fr. Liszt. Největší cenu však mají jeho učebnice a études: Schule der Geläufigkeit (op. 299), Schule der Fingerfertigkeit (op. 740) a j., jež se dodnes ku cvičení používají. Kro-

mě toho upravil pro klavír veškeré Beethovenovy symfonie, některé práce Mozartovy, Haydnovy atd. Složil celkem asi 1000 skladeb. Byl žákem Beethovenovým.

Černý Karel, MUDr. (1871—1922), prof. lékařnické chemie na Karlově universitě. Napsal spis O původu haemoglobinu.

Černý Karel Irenej (* 1864), č. filolog, gymn. profesor v Praze. Četné sp. filologického rázu, které uveřejnil jednak v Athenaeu a Lístech filolog., jednak samostatně. Spolupracovník Gebauerův při vyd. Staroč. slovníku a Histor. mluvnické, kterou dokončil.

Černý Otokar, pseud. J. M. Augusty.

Černý Rudolf (* 1888, † 1923), malíř-krajinář v Praze. Žák Schwaigrův.

Černý Rudolf (* 1876), od r. 1909 dirigent pěvec. sboru Smetana v Praze; původně učitel, pak člen Čes. pěv. kvarteta. Má velké zásluhy a propagaci českého jména a zpěvu v zahraničí.

Černý Sanctus (1724—1775), hud. skladatel a převor Milosrd. bratří v Praze.

Černý Stanislav, MUDr. (* 1867), čes. lékař a badatel v ob. rakoviny. Odb. spisovatel (Arsenik jako lék při sepsi, a s drem Trunečkem: Nová metoda k radikál. odstranění kožní rakoviny a j.).

Černý Tomáš, JUDr. (1840—1909), vynikající český právník, vlastenec a adv.; spoluzakl. Sokola, po smrti Fügnerově jeho starosta až do roku 1882. Téhož roku zvolen za starostu města Prahy a užil po prvé výrazu: zlatá, slovanská Praha. Setrval jedno třetíletí, byv však po znovu zvolen, volbu pro chatrné zdraví více nepřijal. Též poslanec sněmu, zakladatel Zemské banky král. Českého, jejímž byl náměstkem ředitele; od r. 1912 člen rak. panské sněmovny. Zúčastnil se života společ. i politického a redigoval též v letech šedesátých časopis Právník, v němž uveřejnil řadu článků právníckých i národohospodářských; od r. 1908 člen národohospodářského ústavu Čes. akademie.

Černý Václav (* 1742 v Heřm. Městci), sochař v Praze 1770.

Černý Václav (* 1837), sochař v Praze.

Černý Václav (1805—1866), malíř a obchodník, měšťan pražský.

Černý Václav, Dr., pseud. Duchoslava Panýrka.

Černý Věnceslav (* 1865), ak. malíř a ilustrátor v Železnici. Absolvent pražské a víd. Akademie. Vynikl hl. jako malíř historický.

Černý Vojtěch, pseud. Jos. V. Sládka.

Černý Vratislav, JUDr. (* 1871), advokát, vynikající pracovník v Nár. Jednotě severočeské a v Ústř. Matici školské. Byl horlivým pěstitelem styků slovan-ských (zvláště s Černohorci). Byl členem Revoluč. nár. shromáždění, zasedá v ředitelstvu Svatobora, ve výboru Spolku čes. dětské nemocnice a v j. dobroč. institucích.

Černý kabinet (cabinet noir), tajné politické oddělení, které mělo právo otvíratí podezřelé dopisy. Vznikl ve Francii za Ludvíka XI., ale nejvíce byl v činnosti za Ludvíka XIV. a XV. Ludvíkem XVI. byl sice odstraněn, ale ve skutečnosti existoval dále. Za éry cfs. Napoleona pověstný Fouché používal rovněž č. k. k diskreditování protivníků císařových. Také v ostatních státech, byť i oficiálně listovní tajemství bylo chráněno, zavedeny v č. k., tak na př. za Bachova režimu v Rakousku. Jednomyslný odpor obyvatelstva konečně ukončil existenci těchto policejních oddělení. Za světové války č. k. znovu obnoven.

Černý kašel (Tussis convulsiva) nebo dusivý, nakažlivé onemocnění sliznice dýchací, které se občas vyznačuje zvláštními záchvaty kašle křečovitého u dětí mezi 2.—4. rokem (i později) a je rázu epidemického.

Černý kmin (Semen nigellae), α_2 černucha setá.

Černý kořen, α_2 Helleborus niger.

Černý Kostelec, α_2 Kostelec nad Černými lesy.

Černý les, lidový název pro jehličnatý les (borový, jedlový, smrkový).

Černý močál, rozsáhlé komplexy močalovitých a bažinatých pozemků v Podkarpatské Rusi, zabírající plochu asi 15.000 ha, podobné jihočeským Blatům, Mokřým lukám v okolí Třeboně a nebezpečným rašelinistům mezi Veselím n. Luž., Soběslaví a Bechyní. Č. m. jakostí půdy i svými zvláštními klimatickými poměry, hlavně však bohatstvím vody hodí se výborně pro luční hospodářství. Za tím účelem vypracovalo min. zemědělství projekt na odvodnění rozsáhlých komplexů půdy v Černém močálu, jenž má velký význam národohospodářský a bude vyžadovati značného finančního nákladu. Odvodnění slatiny Č-o m-u dostane se obyv. rozsáhlých, k obhospodářování způsobilých pozemků, na nichž jsou zúčastnění zemědělci ze 76 obcí.

Černý princ, α_2 Eduard, princ Walešský.

Černý stav, jezero, jedno z tak zv. „mořských ok“ na Tatrách, v údolí Suché vody, ve výšce 1597 m n. m., 22,87 ha veliké a 80 m hluboké. Odtok Suchou vodou do B. Dunajce.

Černý tisk, tisk, provedený černou barvou; knihtisk.

Černýš rolní (*Melampyrum arvense*) jest velmi rozšířený plevel z čeledi krtčíkovicových. Jeho květy jsou žluté a nachové v bohatých hroznech. Jest velmi škodlivý, neboť svými kořínky se přisává ke kořenům sousedních rostlin, zvláště trav, jimž odebírá vodu a minerální živiny. Semena jeho jsou často přítomna v obilí a musí býti před mletím odstraněna, ježto jsou zdraví lidskému škodlivá.

Černyšev Alexandr Ivanovič (1779—1857), kníže a ruský generál. Zúčastnil se napoleon. válek, vyznamenal se u Slavkova a zvítězil r. 1813 nad Francouzi u Lüneburku a Halberstadtu. R. 1814 dobyl Soissonu. Po válce byl členem mírového kongresu v Paříži, Cáchách a Veroně. R. 1828 jmenován ministrem vojenství a náč. gener. štábu a povýšen na knížete.

Černyšev Grigorij Petrovič (1672—1745), ruský generál cara Petra Velkého. R. 1710 dobyl Helsingsforsu, 1714 porazil Švédy, r. 1726 stal se gubernátorem livonským, r. 1742 povýšen na hraběte.

Černyšev Zachar Grigorjevič (1722—1784), za sedmileté války velitel r. vojska.

Černyševskij Nikolaj Gavrilovič (1828—1889), publicista ruský, zvaný „otec nihilismu“. Hned jeho první disertační práce byla skonfiskována, takže hodnosti magistra nedosáhl. Stal se redaktorem *Sovremenníka*. Při revoluci 1861—62 vězněn, při čemž napsal tendenční román *Čto dělat* a uveřejnil jej v *Sovremenníku*, načež list zastaven a Č. odsouzen na 7 let do Sibíře. Hojně překládal a psal pod pseudon. Andrejev. Jeho sebrané spisy vyšly ve Svěcarsku (Vevay, 1868—1780). Do č. přel.: *Co dělat* (1906).

Černí anilínová, nejdůležitější černé barvivo dehtové. Vyrábí se oxydaci chlorhydrátu anilínu (anilínové soli) chlorečnanem, červenou krevní soli nebo chromanem. Obvykle se vytváří přímo na látce, na kterou se natiskuje směs anilínové soli a oxydačního činidla a barvivo se vytvoří pařením. Zbarvení jest čistě černé a velmi stálé jak na světle, tak i ve zřed. kyselinách a zásadách. K tisku tkanin používá se černé anilínové v pastě, obsahující také určité množství koptu (sazí).

Černanský Ján (* 1709 v Rájci, † 1766 v Dol. Strehově), pedagog slovenský a evang. kněz. Studoval v Lipsku a stal se rektorem školy v Súlově. Nejzajímavější jeho český spisek veršovaný jest: *Žalostne vypsání pádu a vyvrácení města Lisabony skrze neslychané zemětřesení, které se stalo r. 1755 dne 1. měsíce listopadu* (1757).

Černanský Samuel, syn Jána Č. (1759—1809), evang. kazatel; měl zásluhu o čistou jazyka slovenského. Přispěl k založení Ústavu řeči a literatury slovenské r. 1803. Z Gellerta přeložil *Nábožné písně* (1783), sepsal *Nejhlavnější pravidla slovenské dobropisemnosti* (1802) a vydal *Památné příhody hraběte Beňovského* (1808).

Černí diamínová, barvivo disazové, vyráběné z benzidinu. Nejčastěji v obchodě přichází značka BH.

Černí frankfurtská (vinná, korková, jádrová, uhlová), připravuje se zuhelnováním různých odpadků rostlinných, po př. i jiných. Tyto žijají se za nepřístupu vzduchu v uzavřených železných retortách tak dlouho, dokud unikají hořlavé plyny. Vzniklé saze se pak propírají vodou, aby se odstranil uhlíkatý draselný. Svým chemickým složením jest to skoro čistý uhlík. Z odpadků od zpracování vína (peciček, matolin a kvasnic) získává se černí frankfurtská čili vinná, z odpadků korkových č. korková, ze skořápek kokosových černí jádrová a z některých druhů smolného uhlí hnědého černí uhlová. Z dalších surovin přicházejí v úvahu pokrutiny, zbytky chmelové od výroby piva, melasa, ovocná jádra, kaštiny a j. odpadky. Jsou to barvy velmi stálé, při vyšších teplotách shoří a zanechají málo popela. Slouží jako barvy malířské a natěračské k barvení tapet, papíru, cementového zboží, umělého kamene a j.

Černí kostní (slonová, pařížská, spodium), směs asi 10% uhlíku s fosforečnanem a uhlíkatem vápenatým. Vyrábí se z odučených, vypraných a vyčištěných kostí, které se nejprve rozemílají, na sítěch zbavují prachu a drobných úlomků a pak ve zvláštních retortách nebo uzavřených kelímcích vypalují. Ochlazené kostní uhlí se pak rozemílá na jemný prášek. Jest to na světle velmi stálá barva, kyselinami se rozkládající. Žihána zanechává množství bílého popela, obsahujícího kyselinu fosforečnou. Slouží jako malířská a natěračská barva k barvení krémů na obuv, tapet, papíru, voskového plátna, linolea a jako tiskařská barva pro mědi- a ocelo-

tisk. Nejlepší nazývá se čern slonová a byla dříve připravována zuhelnňováním odpadků od zpracování slonoviny.

Čern lampová (acetylenová, sazová), v podstatě čistý uhlík jemně rozptýlený. Vyrábí se spalováním různých uhlíkem bohatých látek, na př. různých pryskyřic, smůly, naftalinu, odpadků od destilace nafty, acetylenu, zemního plynu a také různých odpadků živočišných. Spalování provádí se ve vzálstních lampách nebo hořících a do plamene obyčejně zasahuje chlazená deska nebo válec, na nichž se saze vylučují. Čern acetylenová vyrábí se přímým rozkladem acetylenu elektrickou jiskrou (vedle toho vzniká vodík). Čern lampová po př. sazová upotřebuje se v malířství, tiskařství (tiskařská čern se získá rozetřením sazí s fermeží), k výrobě tuší a j. T. zv. čínská tuš vyrábí se ze sazí, které se mísí s klišovou vodou, hnětou a formují do tyčinek. Pak se ještě leští a zlatí.

Čern minerální (olejová, břidlicová). V přírodě vyskytuje se uhlíkem bohatá hlinitá břidlice, která se těží hornicky v nečistší odrůdě ve Španělsku, méně čistá v Durynsku, ve Švýcarech, Itálii a Francii. Tato břidlice se na stoupách drtí, pak za mokra rozemílá, plaví a suší. Obsahuje asi 30% uhlíku. Zahřívána do červeného žáru shoří a zanechává velké množství popela. Používá se j. jako barvy malířské a natěračské, k barvení tapet a papíru, cementového zboží a umělého kamene.

Čern naftolová různých značek (B, 2 B, 3 B atd.), náleží mezi barviva diazová (se dvěma diazovými skupinami), vyráběná z derivátů naftolu.

Čern slonová (pálená slonovina, čern kasselská n. kolínská). Č₃ čern kostní.

Čern železná, 1. z jemně rozptýleného antimonu připravená bronzová barva pro sádrové sošky; 2. grafit; 3. hydroxyd železito-železnatý, Č₄ hydroxydy železa.

Čeropovec, m. na dráze Leningrad—Vjatka, na levém břehu Šeksny, jež je součástí Mariinského kanálu, spojujícího Volhu s Baltickým mořem. Č. má 27.000 ob., existoval již v 15. stol. a stal se r. 1918 střediskem nově utvořené gubernie. Divadlo, museum; paroplavební spojení.

Čerovača, bos. švestka.

Čerovský Václav (* v Hořicích), řezáč krystalů v Praze 1870.

Čerskij Ivan Dementěvič (1845—1892), ruský přírodopysce. Byl r. 1863 pro účast na polském povstání vypověděn na Sibiř, kdež začal vědecky pracovat, hl. v oboru

zoologie a geologie. Uveřejnil četné spisy o horninách kamenouhel. v okolí Irkutska, o fauně sibiřské atd.

Čert, lidový pohádkový název pro zlého ducha; Č₄ ďábel.

Čert Jan, iluminátor v Kutně Hořo ok. r. 1500.

Čertkov Alexandr Dmitrijevič (1791—1858), rus. archeolog. Zúčastnil se r. 1812 napoleon. válek a r. 1822 šel jako plukovník do výslužby. Člen mnoha domácích i zahraničních vědeckých společností. Spisy: *Opisanije drevnich russkich monet* (Moskva, 1834, přílohy 1837—42), *Vseobščaja biblioteka Rossiji it katalog knig dlja izučeniia našego otečestva vo vsech otnoženijach* (1838) a j.

Čertorejští z Čertorej, pův. vladýcká, později panská rodina v Čechách a na Moravě.

Čertousy, o. v Č., okr. Praha-venkov, 387 č. ob.

Čertousňko Miška, ataman donských kozáků, spolubojovník a pomocník Steňky Razima (Č₄); byl generálem Jiřím Dolnorukým poražen a vojsko jeho rozehnáno.

Čertova stěna, vysoké skály v údolí Vltavy nad Vyším Brodem. Toto údolí zove se též Čertova rokle a bylo teprve 1760—70. zpřístupněno. Zde vznikla pověst, jež souvisí se založením kláštera vyšebrodského.

Čertova stěna, název poslední opery Bedřicha Smetany, slož. r. 1832 (Č₄).

Čerpak, síť na dlouhém držadle, již používají k lovu ryb haličtí Rusíni; též nádobka k nabírání vody.

Čers (persky) Č₄ hašíš.

Čertkus luční (*Succisa pratensis* Mch.), luční bylina z čeledi štětkovitých (Dipsacaceae); nápadná celokrajnými listy a modrými květními úbory s daleko vyčnívajícími tyčinkami. Roste u nás hojně na vlhkých lukách.

Čertovo dřevo, velmi tvrdé dřevo olivy americké (*Olea americana*), stromu rostoucího v Sev. Americe, hlavně v Karolině. Vedle dřeva poskytuje též lahodné ovoce.

Čertovo jezero, jezero na Šumavě pod Jezerní stěnou, 1030 m n. m. Vzniklo v době ledové. Turisticky vědná parie.

Čertovo lejno, asant (*Asa foetida*), zaschlá klejpryskyřice, nepříjemného zápachu z různých druhů ločidel (*Ferula*), náležejících mezi rostliny okoličnaté. Nejdůležitější jest ločidlo č. 1. (*Ferula asa foetida*) a jí podobná *Ferula Narthex*, *F. alliacea*, *persica* a j. Do obchodu přichází v podobě černohnědých, protivně

páchnoucích kusů a slouží hlavně k výrobě tmelů, v lékařství a v Orientě též jako koření. Vyváží se hlavně z krajiny mezi káňlívem Perským a mořem Aralským, v okolí Heratu a Kabulu (Afghanistan) se také uměle rostliny pěstují.

Čertův Dál, o. v Č., okr. Žamberk, 90 ob.

Čertyně, o. v Č., okr. Český Krumlov, 168 č. ob.

Červ moučný, lid. název pro larvy potěmika moučného (*Tenebris mollitor*) Q.

Červánky, zbarvení oblohy před východem a po západu slunce. Při západu slunce objeví se kolem sluneční plochy bílý (Bishopův) kruh, zatím co obloha přijímá žlutou barvu. Po západu slunce přechází obloha do barvy buď světle růžové, buď do silně purpurové. Na protější straně objevuje se protisoumrak. Červánky vznikají lomem slunečních paprsků, které působí částice hmot a kapalín v povětří. Při východu slunce jest ovšem postup obrácen. Vlhkost povětří působí velmi silně č.

Červec, sušený hmyz červec popálový, v obchodě zvaný košenila. Nejlepší je černý č. honduraský a mexický, sedý je méněcenný. Užívá se ho jako barviva. Obsahuje asi 50% červ. barvy, nazv. karmin. Prášek se svaří a přidáním různých mořidel docílí se četných odstínů: kyseleinou jasně červené, kamencem purpurové, solí cínovou karmoisinové, alkaliem fialové zbarvení. Nyní se ho méně používá, ačkoliv barvy jeho jsou trvanlivé.

Červec lakový (*Coccus lacca*), druh, žijící na různých tropických stromech, na př. na smokvoni posvátné (*Ficus religiosa*), ladělu lakonosném (*Croton lacciferum*) a j. Pryskyřice, vytékající po poranění větévek těchto stromů samičkou červce lakového, na vzduchu tuhne v t. zv. laku (Q), která se zpracovává hlavně na šelak (Q).

Červen Tomáš (* 14. 1. 1873 v Chyzném, † 27. 4. 1876 v Baňské Bystrici jako knovník), slov. buditel. Byl dlouho pokladníkem Matice Slovenské a jedním z nejčinnějších a nejobětavějších jejích členů.

Červená, o. v Č., okr. Milevsko, při vtoku Červené do Vltavy, 150 č. ob. Na blízku známý žel. viadukt, vys. 65.4 m, jeden z nejvyšších v republice.

Červená (Rothsaifen), o. v Č., okr. Sušice, 501 ob., větš. něm.

Červená Adéla, pseud. Ferd. Tomka.

Červená Marie, roz. Znojemska (* 1854 v Ouhrově u Vilimova), vynik. čs. pracovnice v Rusku. Po přestěhování rodiny

do Prahy ukončila vyš. dívčí školu. 1876 provdala se za Otak. Červeného, pozděj. odboj. pracovníka na Rusi, s nímž odjela do Ruska, kde žila 35 let. 1914 stala se předsedkyní Dám. Komitétu v Kyjevě a byla jeho organizátorkou. Tento komitét byl vlastně prvním Čsl. Červ. křížem a neunavně pracoval pro potřeby České družiny. 1916 o Středěm dnu udělen pí. Č. od družinníků čestný název „matky České družiny“. Za odbojovou činnost obdržela Č. ještě před návratem do ČSR. válečnou medaili. Po návratu do vlasti v dubnu 1921 udělen jí min. nár. obrany čsl. váleč. kříž. V ČSR. stala se pí. Č. členem Komitétu pro umožnění studia rus. studentů; za svou obětavou činnost v tomto Komitétu obdržela 1921 děkuvný příspěj rus. studentstva a profesorstva. Redaktor kyjev. „Čechoslovana“ Věnc. Švihovský ve své práci „Kyjev a Kyjevští“ ve sborn. NRČ. r. IV. sv. 4. praví, že o pí. Č. nezná přílehavějšího a výraznějšího rčení, než to, že vryto je na Pestalozzovo pomníku: Všecko pro jiné, pro sebe nic.

Červenák Benjamin Pravoslav (* 9. 10. 1816 v Pliešovcích, † 15. 6. 1842 v Bodoní), nadšený pomocník Štúrův. Z jeho pozůstalosti vydal J. M. Hurban Zrcadlo Slovenska (1844), lidopisnou práci nemalé ceny.

Červená krevní sůl, Q₂ ferrikyanid draselný (Kalium ferricyanatum).

Červená Rus (Čermnaja Rus, Russia rubra), část bývalé rakouské Haliče, východně od řeky Bugu a Stryje. Patřila k ní města Belz, Busk, Trembowla, Dwinogrod, Czerwen, Przemysl, Halicz, Sanok a Lwów. Uzemí tato opanoval kníže Boleslav II. a rozšířil až sem diecési pražskou. Za Kazimíra Velkého připadla k Polsku, po něm jí Ludvík Uherský přivtělil k Uhřům jako provincii, ale po jeho smrti připadla znovu Polsku a r. 1772 připojena k Rakousku. Název svůj nesla od m. Czerwena (nyní Černo), Q₂ Halič.

Červená Řečice, m. v Č., polit. a soud. o. Pelhřimov, 1256 ob. (1921). Tov. nábytku, tov. papíru. Zámek a panství, náležející arcibiskup. pražským.

Červená věž, 1. hora ve Vys. Tatrách, vys. 2466 m; 2. 352 m vys. průsmyk ve vých. Karpatech sedmihradských, spojující Sedmihrad s Valašskem; protéká zde řeka Olta v hluboké roklí.

Červená zvěř, název, použív. v mysliv. pro vys. zvěř (jelení).

Červené minerální barvy: Červená hlinka, rudka, jest v podstatě křemičitan hlinitý, zbarvený kyslíčnickem žele-

zitém růžově až cihlově červeně. Těží se na různých místech, na př. v okolí Karl. Varů, v Bavořích u Wunsiedlu, na ostr. Lemnos a j. Bud se přímo rozřezává na kusy nebo se mele, někdy se také nejprve plaví. Slouží na nátěry, živě červeně zbarvená na výrobu červených tužek a kříd, pavená za podklad při zlcení dřeva a papíru. Vedle toho často jí bývá používáno jako leštidla kovů, skla a kamenů.

Červená rumělka, sirník rtuťnatý, Q rumělka červená.

Červeně chromová jest svým složením zásaditým chromanem olovnatým, $\text{Pb}_2(\text{OH})_2\text{CrO}_4$. Vyrábí se sražením roztoků soli olovnaté chromanem sodným n. draselným v alkalickém prostředí, nebo působením roztoku hydroxydu sodného nebo vápenatého na čerstvě sražený chroman olovnatý (žlut chromovou). Jest to rumělkově červená barva, kyselinami žloutnoucí, sirovodíkem černající, na vzduchu stálá. Slouží v omezeném měřítku jako barva vodová, olejová, vápená a také v tiskařství.

Červeně olověná, ortocelovitán olovnatý, dříve též kysličník olovnatocelovitý, Pb_3O_4 , Q minium (suřík).

Červeně železná, pompejská, kolokotar, přichází v přírodě jako minerál krevl, kysličník železitý Fe_2O_3 a způsobuje také zbarvení různých hlin. Vyrábí se buď mletím a plavením krevle nebo z výpalků kyzových, odpadajících při výrobě kyseliny sírové. Nejlepší druh získá se žiháním sraženého hydroxydu nebo šťovanu železitého. Slouží jako barva olejová, klišová, vápená. k tisku kartonů, barvení papíru, tapet, cementového zboží a jako brusidlo a leštadlo (leštící červen). Také se jí používá jako upalovací barvy pro zboží hliněné a k barvení skla. Jest na světle i v žáru stálá, v kyselinách se částečně rozpouští. Roztok tento dává s roztokem žluté krevní soli modrou ssedlinu berlínské modří.

Červencová resoluce, prohlášení většiny říšského sněmu něm. o „míru bez aneksi a válečných náhrad“ 20. 7. 1917. Projednávání č. r. způsobilo vnitřní krizi a odstoupení říš. kancléře Bethmanna-Hollwega. Q Německo, Dějiny.

Červencová revoluce, povstání, které vypuklo 27. 7. 1830 v Paříži jako následek červencových ordonancí (nařízení) Karla X. a končilo 29. vítězstvím vzbouřenců, svržením Bourbonů a zřízením červencového království (1830—48). Q Francie, Dějiny.

Červené Pečky, městys v Č., polit. a soud o. Kolín, 1321 ob. (1921). Zámek s parkem a proslulými skleníky (pěstování orchideí); pivovar a sladovna, tov. na hlin. a šamotové zb. — Zámek byl vystavěn po r. 1655 hrab. z Trauttmansdorfu na místě tvrze, která kdysi patřila Hraběům z Přerubenic. R. 1713 koupil panství hr. Breda, proti němuž se vzbouřili sedláci pro útlisky. Od r. 1795 náležel zámek Hrubým z Jelení.

Červenka (*Erithacus rubecula*), u nás velmi hojný pták z čeledi drozdovitých (*Turdidae*), svrchu jest šedohnědá, vespod kalně bílá, na hrdle a voletí červená, mláďata jsou kropenatá. Koncem dubna snáší samička 5—6 vajíček do nepřítli úpravného hnízda, jež bývá zbudováno obyčejně pod křovím na zemi neb ve skalních rozsedlinách. Na jaře a v létě žije se většinou hmyzem, na podzim bobulemi. V zajetí stává se velmi krotkou.

Červenka Antonín (1809—1865), hudebník v Praze.

Červenka František Josef (1762—1827 v Petrohradě), virtuos na hoboj. Od r. 1795 člen dvorní kapely v Berlíně a od r. 1798 carské kapely v Petrohradě. Zanechal po sobě č. skladby pro hoboj.

Červenka J. A., znamenitý č. am. politik (* 1870 ve Sv. Kříži u Radlic). Odešel r. 1882 s rodiči do Chicaga; byl truhlářem, později obchodníkem, pak restaurátérem a spoluzakladatelem Plz. pivovaru v Ch. Zúčastnil se pilně politického života, takže byl r. 1923 zvolen za hl. pokladníka města Chicaga. Je předsedou Čsl. Nár. Rady.

Červenka Jan (1861—1908), spisovatel a básník český. Po studiích stal se adjunktem městského úřadu na Král. Vinohradech. Přeložil Coppéa a některé španělské básně. Vydal svoji první sbírku básní lyrických *Amorosa* r. 1883, pak r. 1885 *Ztíšené vlny*, r. 1891 *Pisně Závěšovy* a r. 1901 *Babí léto*. Novelistické práce vydány pod názvy *Novely* (1884) a *Dětské kartony* (1885). Překládal ze špan. jazyka.

Červenka Jan (1835—1910), klas. filolog. a řed. gymn. v Č. Budějovicích. Přeložil Horatiův list k Pisonům (1882) a Ovidiovy proměny (1885), jež náleží k nejlepším českým pracím tohoto druhu. Dale vydal: *Veršovaná rodová pravidla jaz. lat.*, svého času velmi populární. Otec básníka Jana Č. (Q).

Červenka Josef (1759—1835), starší bratr Františka, rovněž virtuos na hoboj, r. 1779—90 v kapele biskupa v Bratislavském, 1790—94 v kapele knížete Ester-

házyho a pak koncertní mistr dv. kapely ve Vídni.

Červenka z Ledeč Oldřich († 1465), hejtman český, nejdříve ve službách německých rytířů, přešel 1457 do služeb Kazimíra II. polského, jemuž prokázal mnoho služeb a byl jím bohatě odměněn.

Červenka Matěj (1521—1569), biskup a spisovatel Jednoty bratrské. Byl znamenitý řečník a kazatel. Vysílán pro svoji znalost mnoha řečí do ciziny k navazování styků s evang. církvemi a reformacemi. Napsal: Zpráva o cestě do Štrasburku l. 1540 vykonané, Krátká zpráva o původu bratrském (1561), Poznámání některých skutků božích obzvláštních od l. 1541—1545, Zaltář 1562, též písně v Kancionále šamotulském vyd. (1561).

Červenka Miloslav, pseud. Boh. Čermáka.

Červenka z Věžnova Václav Vojtěch (1636—1694), spisovatel český, kněz, později kanovník litoměřický. Zabýval se životem Albrechta z Valdštejna. Napsal latinsky: De vita rebusque gestis Alb. Wen. Eus. ducis Fridlandiae (v Č. Museu) a Splendor et gloria domus Waldsteinianae atd. (1673); z českých spisů Jakuba Marchantia Podstata víry křesťanské (1669, 1673) a j.

Červenka Viktor (* 28. 6. 1874 v Hradci Král.), řed. stát. veřej. obch. školy v Mor. Ostravě, Brně a Opavě. Napsal kromě jiných spisů: Nauku všeobecnou o zboží-ználoství, v 6 dílech.

Červenková Kitty (* 1904), virtuoska na housle v Praze, žačka prof. Mařáka.

Červený Antonín (1834—1895), prof. vyšší hosp. školy v Táboře a spis. nesčetných hosp. příruček, brožur a spisů, horlivý propagátor lid. přednášek pro zemědělce. Zjednal si velké zásluhy o povznesení rolnického dorostu jihočeského. Sp.: Základové lučby hospod., Český hospodář, Umělá hnojiva a jich vhodné upotřebení, Půdoznalství, Vývoj zeměd. lit. od r. 1791 a j.

Červený František (* 1858), inženýr a prof. st. v. prům. šk. v Praze. Společně s prof. V. Rehořovským vydal Sbírkou tabulek a vzorců (1889) a Techn. průvodce pro inženýry a stav. (1896), které vyšly v několika vydáních a staly se nepostradatelnou příručkou pro české techniky.

Červený Jiří, JUDr. (* 1887), advokát v Praze. Spoluzakladatel Červené sedmy, sdružení mladých umělců, kteří působili před svět. válkou i za ní jako zakladatelé českého moder. kabaretu. Autor četných populárních písní, spisovatel a konferencier.

Červený Josef, inženýr, Dr. (* 1887 v Nymburce), maj. chem. techn. laboratoře v Praze a odb. spisovatel. Sp.: O povaze napájecích vod, Tepelná ekonomisace v prům. podnicích a j.

Červený Kostelec, m. v Č., polit. a soud. o. Náchod, 4547 ob. (1929). Město v Podkrkonoší na Červeném potočku, proslulé svým textilním průmyslem, dříve tkalcovským zbožím domácí výroby. Tkalcovny, přádelna bavlny, barvírny. Krátký čas bydlila zde B. Němcová po svém sňatku. Po převratu město rychle vzrůstá; má moderní divadelní budovu.

Červený Otakar (* 1850 v Hradci Král.), syn znám. továrníka hudeb. nástrojů, vynik. odboj. pracovník na Rusi. Po ukonč. reál. šk. studoval na lučeb. odděl. praž. techniky. Po 3letém studiu byl adjunktem cukrovarů v Opatovicích, Úvalech, Josefově, Berouně atd. R. 1875 uveřejnil Č. v Nár. Listech Návrh na zřízení obch. komory pro čes. okresy severových. Čech, náležejících ke komoře liberecké; byl dopisovatelem Listů cukrovarnických a vídeňského Organu. 1878 byl pozván kn. Dolgorukým do Ruska; 5 let byl Č. lučebníkem cukrov. v Trostanci, charkov. gub., konečně ředitelem cukrovaru v Matusově, kyjev. gub. Královéhradecká továrna hudebních nástrojů V. F. Červený a syn zřídila v Kijevě filiálku, jejímž organisátorem byl O. Č. Firma dodávala ročně až 60 úplných plukov. hudeb. sborů a na její doporučení více než 150 čl. hudebníků stalo se voj. kapelníky. 1914 Č. jako člen Čs. komitétu delegován byl spolu s Pavlů a Dědinou do Petrohradu k vypracování memoranda carovi Mikuláši II. V Petrohradě sjeli se zástupci z Moskvy, Varšavy a Kijeva a ustavili spolek Sovět Čechov v Rossiji (Rada Č. v R.), jehož předsedou zvolen Č., jednat. F. Dědina. Jako předseda Rady byl Č. členem a mluvčím čtyřčlenné delegace v slyšení u cara dne 4. září 1914 v Car. Selu. Č. byl v Kijevě neúnavným a obětavým odboj. pracovníkem, v jeho domě našlo pohostinství mnoho čl. dobrovolníků a vynik. osob, též T. G. Masaryk za svého pobytu v Kijevě byl hostem Č. I za bolšev. rožimu zůstal Č. v Kijevě a byl dvakrát zalařován Čekou (Mimoř. komisi pro boj proti kontrarevoluci). Po mnohých útrapách vrátil se s chotí 11. dubna 1921 do Prahy, kde stal se konsulem v minist. pro zahraniční obchod, později v ministerstvu obchodu. Roku 1928 vstoupil do výslužby. Hospodář. Jednota pro slov. východ, jejímž byl Č. místopředsedou, zvolila ho

1928 čest. předsedou. Ještě před návratem do vlasti udělena Č. revoluč. medaile.

Červený J., pseud. Ant. Mačka.

Červený Václav František (1819—1896), český továrník hudebních nástrojů dech. v Hradci Král. Pracoval jako dělník ve Vídni, Pešti a Brně, roku 1842 založil v Hradci Král. dílnu, jež postupem času vzrostla na továrnu. Sestrojíl sam několik hudeb. nástrojů a přístrojů. Získal mnoho vyznamenání domácích i zahraničních. Největší odbytiště bylo Rusko.

Červeň (erythema), zrudlost kůže chorobná větším přílivem krve do kůže. Patologickým se stane překrevní exsudací do tkáně. Jsou to záněty stupně nejmenšího.

Červeň alizarinová, náleží mezi barviva antrachinonová. Vyrábí se z alizarinu (dioxyantrachinonu) působením konc. kyseliny sírové a převerněním vzniklé sulfo-kyseliny v sodnou sůl. Jest to oranžově žlutý prášek, ve vodě rozpustný žluto-červenou barvou. Barví vlnu mořenou solemi hlinitými šarlatově červeně, vlnu mořenou chromitými mořidly tmavě červeně (bordeaux). Vyarvení jest stálé.

Červeň anglická, minerální barva, O_2 červeň železitá.

Červeň anilinová, fuchsin, dehtové barvivo náležející do skupiny barev trifenylmethanových. Jest to obyčejně směs chloridu pararosanilinu (parafuchsin) s chloridem rosanilinu (obyč. fuchsin). Vyrábí se zahrháváním směsi anilinu, o- a p-toluidinu s nitrobenzolem za přítomnosti železa nebo zahrháváním směsi anilinu, o- a p-toluidinu s kyselinou arse-ničnou. Tavenina se pak vyluhuje vodou a fuchsin se z roztoku vysolí kuchyňskou solí. Tvoří zelenavě lesklé krystalky, v teplé vodě dobře rozpustné, v éteru nerozpustné. Patří mezi barviva zásaditá, barví proto bavlnu, je-li mořena tani-nem, kdežto vlnu a hedvábí barví přímo. Vyarvení je na světle málo stálé. Fuchsin jest také velmi důležitou surovinou pro výrobu ostatních barviv tri-fenylmethanových (O_2).

Červeň stálá, červené azo-barvivo k barvení vlny a hedvábí, vzniká z kyseliny 1,4-diazonaftylaminosulfonové a z kyseliny 1,4-naftolmono- a 2, 3, 6-disulfonové; červeň stálá A (rozellin), červeň stálá C (azorubin, chromotrop F'B), červeň stálá D (amarant); nebo též z kyseliny diazo- α -naftylamino- a 2, 3, 6-naftoldisulfonové; červeň stálá B (bordeaux B).

Červeň turecká, červené barvivo, které vzniká při barvení alizarinem na mořidlo hlinité. Jest velmi trvanlivé a stálé.

Červeň železitá (červeň berlínská, caput mortuum, č. anglická, pařížská, pruská, k leštění, poté, železitý safran, č. čínská, kolkotar, železitá slída, č. indická, pompejská), kysličník železitý, jehož se používá jako barviva a leštidla. Přípravuje se vyžháním bahna, které zbývá při výrobě kamence, kalu usazeného z železných vod důlních, odpařením nadbytečného louhu po výrobě zelené skalice zbývající ssedliny nebo přirozeného kyzu železného a kysličníků železa. Žháním do bílého žáru vzniká violet železitá. — Č. ž. jest dobrou nátěrovou barvou. V malířství používána červeň Van Dyckova a Marsova připravuje se vyžháním čistě zelené skalice, nejménější červeň k leštění skla a kovů vyžháním čerstvé sraženého šťovanu železnatého.

Červeňák, zvl. druh chmele, pěstovaný v Čechách; řapíky listů a stopky jsou pruhované tmavočerveně.

Červi (Vermes), velmi obsáhlý kmen živočichů coelomatiných s druhotnou dutinou tělní, velmi různotvárných, vyznačených měkkým, bilaterálně souměrným tělem bez okončin a bez vnější i vnitřní kostry; žijí v nejrůznějších prostředích, přemnoho druhů žije příživnícky. Dělíme je na dva podkmeny: I. Červi kroužkatí (Annulata) vyznačení jsou homonomně článkovitým tělem s coelomovým epitelem vyslanou druhotnou tělní dutinou (coelom), soustava cév krevních jest uzavřená, soustava nervová sestává z břišní pásky nervových zauzlin. II. Červi nižší (Scollecidae) vyznačení jsou méně vyvinutou druhotnou tělní dutinou, která se omezuje jen na dutinu po-hlavních žláz a nefridií. Jinak vykazuje tato skupina přerozmanitou úpravu a zahrnuje veliké množství velmi různých živočichů, z nichž mnozí svým příživnickým životem mohou býti nebezpeční i zdraví člověka (O_2 cizopasnici). O jednotlivých důležitých druzích je pojednáno pod speciálními hesly.

Červinka Adolf, JUDr. (* 1875), advokát a spisovatel; napsal: Z kuchyně stá-reho mládence (1904), Napadal první snih (1907), Tanec bludiček (1909) a dram. práce: Zákonodárce a boží smír; kromě toho také překládal z cizích autorů.

Červinka Gustav, Ing. (1868—1907), prof. stavitelství silničního, železn. a tunelového na brněnské č. technice od roku 1901. Sp.: Výhybky a spojení výhybkové (1905).

Červinka Innocenc Lad., inž. (* 1869), historik moravský a archeolog. Pracuje hl. v numismatice a v prehistor. archeologii. Jeho rozsáhlé sbírky jsou vysoce

ceněny. Sp.: Mince a mincovnictví markabství mor. (1897), Denáry úředních knižat mor. (1891), Mor. brakteáty (1900), Dějiny Moravy a prehist. archeologie (1900), Pravěk hradiska na Moravě (1896), Morava za pravěku (1902). R. 1906 založil Klub anthropol. mor. a časopis Pravěk (od r. 1903).

Červinka Jaroslav (* 13. V. 1848 v Ostředku v Čechách), býv. ruský, pozd. čl. generál. Jsa vychován ve vlasteneckém smýšlení svým otcem, dr. V. Č., známým vlastencem z r. 1848, vstoupil roku 1866 k vojsku a prodělal bitvy u Vysokova a pod Kr. Hradcem. Po vysloužení povinných 12 let vymohl si propuštění ze svazu rak. armády a emigrační pas do Ruska; s doporučením dr. Fr. L. Riegro odejel do Ruska, kde se svolením cara Alexandra II. vstoupil do ruské armády. Důvěrným rozkazem ruského hl. štábu z r. 1878 byl pro případ války s Rakouskem určen k přidělení rus. pol. štábu, pro organisování našeho odboje proti Rakousku a bylo mu přímo poručeno, aby si mezi čes. osadníky na Volyni vybral krajan, způsobilé propagovati, bude-li zapotřebí, odboj mezi Čechy. Propagoval po celá léta sblížení mezi Rusy a Čechy v listech vojenských i denních. R. 1908 jmenován generálem, r. 1909 odešel do výslužby s rozkazem, že bude ihned reaktivován, vypukne-li válka s Rakouskem. Také okamžitě po vypuknutí války světové povolán jako generál pro zvláštní úkoly do štábu kijeverského voj. obvodu. a podal hned s počátku rus. hl. stanu návrh na formaci čl. vojska. Návrh byl přijat, ale nebyl uskutečněn, poněvadž mezitím utvořena Česká družina. R. 1916 podal hl. štábu stížnost zajatců na Svaz čs. spolků na Rusi, že brzdí utvoření velké čl. armády. V důsledku toho nařídil ruský hl. stan, aby byl Svaz zbaven práva formování vojska, a další sčerpáno rus. voj. komisi, jejímž velitelem jmenován generál Č. Věc se však, jako obvykle, protáhla, až teprve r. 1917 vyžádal si generál Alexějev od zástupců všech čs. kolonií, přítomných právě v Petrohradě, písemné podání o tom, aby byla zřízena čl. armáda. V tomto podání obsaženo přání, aby předsedou čs. voj. komise byl jmenován gen. Č. Tím si ovšem znepřátelil správu Svazu čs. spolků a částečně též velitelství čes. brigády. Též voj. náčelník kijeverského pluku Oberučev byl proti tvoreni čs. armády, až konečně k příznivému vyřešení konfliktu přispěl příjezd prof. Masaryka, na jehož žádost byl úřad gen. Č. zrušen a tento jmenován na podzim 1917 ruskou revoluční vládou inspektorem všech čs.

záložních voj. částí na Rusi s úkolem pokračovati v tvoreni čs. voj. formací. Po odjezdu prof. Masaryka, který svěřil vedení čs. voj. věcí voj. komisaři prof. Maxovi, byl gen. Č. tímto na vlastní žádost ze služby propuštěn a uprostřed chaosu ruské revoluce ponechán v Tambově. Po mnohých obtížích přibyl gen. Č. r. 1919 do vlasti, byl přijat do čl. armády jako inspektor remontnictva, později jmenován přednostou zkušební komise pro generály. R. 1924 odešel do výslužby s několika vyznamenáními. V Kijevě za války vydal brožury: Slovo pravdy a Naším bojovníkům za pravdu (1916) po převratě v Praze svoje paměti Cestou našeho odboje (1920) a brožuru Až kam? kromě četných článků v Nár. Listech, v Nár. Politice, Východočes. republikánu a Důstoj. listech.

Červinka Jaroslav ml. (* 1889 v Rize), gen., velitel 3. jezdecké brigády v Bratislavě; sloužil aktivně v ruské armádě, zúčastnil se bojů pod Varšavou, kde byl raněn. Po uzdravení jmenován členem komise pro čl. formace v Rusku, a brzo nato převzal velitelství 6. hanáckého pěšího střeleč. pluku. V říjnu 1918 převzal 2. jezd. sibiř. pluk. Po převratě ve službách čl. armády.

Červinka Karel (* 19. V. 1872), vrchní rada zem. soudu. Spis. pseud. Václav Štika. Popisnou a náladovou lyriku soustředil v knihách: Zápiskník (1892), Krajiny a náлады (1894), Hledání samoty (1897), Slunce v mlhách (1901), Ptáci na stromech a květiny v dešti (1903), Prosy, venkonce realistické. Novely: Zlaté oči (1895), Bez taláru (1903), Ejhle člověče (1905), Zahučaly lesy (1908). Romány: Rodina (1909), Dědicové (1910), Země (1911), Rusalka (1914), Vysušený močál (1914), Šťovík a petržel a j. více.

Červinka M., pseud. Vojtěcha Vejškraha.

Červinka Otakar (1846—1915), český spis. Po studiích filosofických odešel na vyšší hospodářskou školu do Tábora, byl hospodář. úředníkem na různých panstvích, od r. 1887 úředníkem městským v Praze. Svoje první básnické práce uveřejnil v Ruchu, v Almanachu čs. studentstva. R. 1871 vyšla jeho báseň Jan z Dubě, r. 1874 fragment básně Jan Žižka z Kalichu atd. Další práce jeho jsou: Pohádka života (1892); Povídky veršem a Hus a Tábore vydané po jeho smrti. Přispíval do Květů, Osvětě, Lumíra a časop. Hlah národa a j.

Červinka Václav (* 29. XII. 1844, † 1929), spis., kdysi prof. lučby na něm. technice v Praze, poté ředitel velkostat-

ku v. v. Spis. pseud. Q. F. Renatus, pod nímž otiskl povídky z čes. živ. Mária (1883), Jarní bouře (1888), Rok 1866, Golem a j., až na prvé dvě většinou pouze časopisecky v Květech, Lumíru a Osvětě. Pod vlastním jménem napsal: Vzpomínky na Palackého, Z cesty na Rus, Vzpomínky na dra Riegra a j. Měl i značné nadání hudební a skladatelské, osvědč. zejména v předehře k Stroupežnického hře Naši furianti. Byl bratrem spis. Otakara Červinky a zetěm dra F. L. Riegra.

Červinka Václav (1807—1870), doktor práv a velkostatkář; zúčastnil se vlasteneckého ruchu a pořádal v Ostředku u Benešova mnoho schůzí lidu, kdež přednášel o konstituční svobodě. Dvě ze svých řečí uveřejnil pod názvem: Slovo ku první slavnosti konstituce, přenesené v dubnu 1848 v Ostředku, dále vydal Zrušení poddanství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Dílo Rukověť života nedokončil.

Červinka Vincenc (pseud. E. Adámek, V. Kol a j.) (* 2. VIII. 1877 v Kolíně n. L.), český spisovatel, překladatel, žurnalista. Redaktor Zlaté Prahy (1908—1915), Slova, Nové Politiky, Národ. Listů (od r. 1907), Ruské knihovny (od r. 1917). Vydal: Naši na Sibiři (1920), Z doby persekucí (1920), Za oceán (1920), Sibiřské děje a postavy (1921), Tragedie Ruska (1922), Padesátka (1922), Moje rakouské žaláře (1928). Překládal hojně ruské klasiky i mod. autory.

Červinková-Riegrová Marie (* 9. VIII. 1854, † 19. I. 1895 v Praze). Vedle osvětové činnosti ve spolcích, jí založených (Ochrana opuštěné a zanedbané mládeže, Záštitu, Vesna) věnovala se i vydavatelské Vlastního životopisu Palackého (1885), Fr. Riegra Vzpomínky mladých let (1903) a j. a překladům libret (Eugen Oněgin). Samostatně vytvořila libreto k Šeborově Zmařené svatbě (1881) a k Dvořákovu Dimitriji (1882) a Jakobínu (1889). Zanechala též cennou list. pozůstalost, uschovanou v Českém museu.

Červinka (Ankylostoma duodenale), parazitický červ rodu Strongylidae, žijící v tenkém střevě lidském, kamž se dostává ústy. Způsobuje ssáním krve zn. chudokrevnost. Objeven r. 1843 Dubinin při stavbě tunelu sv. gotthardského.

Červoněc, 1. před svět. válkou zl. deseti-rub. 2. sovětská bankovka, oficiel. měna ruská, podložená zlatem neb zlatými devisami, zavedená v SSSR. od 12. X. 1922. Jeden červoněc = 10 rublům dřívější ruské zlaté měny.

Červotoč (Anobidae), brouk, žijící ve dřevě; má tělo válcovité, úzké, šlajový štít vypuklý. Jeho larvy vyvrstávají si v su-

chém dřevě (hl. ve st. nábytku) chodbičky, v nichž se i zakuklují a kde se také brouci lhnou. Zvláštním tukáním svolávají se obě pohlaví a dorozumívají se tak. Je-li chycen, staví se mrtvým. Obýčejný rod jest Anobium Fabr.

Červotoč, druh plavuně Q.

Čerych Antonín (1829—1902), č. průmyslník. Z malých začátků vyšinul se neúmornou prací na přední místo v českém průmyslu. Založil v Mitrovicích ve Slavonii továrnu na tříslovinu a v Josefově pak prádelnu bavlny. Byl dlouhá léta starostou v Nechanicích a prokázal hl. r. 1866 obci velké služby.

Čerych Oldřich (* 1866), továrník v Jaroměři a význ. činitel v českém textil. průmyslu. R. 1907 zvolen členem Národohosp. ústavu České akademie.

Čerych Otakar, pseud. Svatopl. Čecha.

Česaná vlna, zpracuje se týmž způsobem jako vlna obyčejná, přijde ale potom do česacího stroje, který odstraní krátkou vlnu, a pak se zpracuje na jemnější druh příze, z níž se potom zpracují lepší druhy látky. Q. vlna.

Česání vlny, děje se na česacích strojích, k tomu účelu sestrojených, jež vlnu zároveň rozdělují na delší a kratší. Q. vlna.

Česání chmele, Q. chmel.

Česaný Alois (* 1861), český novinář. Byl dlouhá léta víd. zpravodajem Politik, později Nár. Politiky, v jejímž red. svazku dosud působí jako zpravodaj v Národ. shromáždění.

Česká Akademie věd a umění, založ. 1888, slavnostně otevřena r. 1891. Bližší Q. Československá republika. Vědecké ústavy atd.

Česká banka, založ. r. 1908, centrála v Praze, 6 fil.; akc. kap. Kč 60,000,000.— (akcie po Kč 400.—). Zisk za rok 1927 Kč 4,004,166.—. 30. IV. 1927 byla usnesena fuse s Bankou staveb. živn. v Praze.

Česká banka Union, zal. 1872, centrála v Praze, 35 fil., akc. kap. Kč 200,000,000.— (akcie po Kč 200.—). Zisk za rok 1929 Kč 33,095,335.—. 1. I. 1929 byla provedena fuse s Všeob. čes. bankovní jednotou v Praze. Mimo rozsáhlou zakladatelskou činnost má též cukerní oddělení.

Česká Bělá, městys v Č., okr. Něm. Brod, 1056 č. ob., lihovar, barvírna vlny, tov. koberců, 2 těrny lnu atd.

Česká Beletrie, Q. Lausager Em.

Česká Cejle (Böhmzeil), o. v Č., okr. Třeboň, 1997 ob. (894 č., 498 n., 10 ž., 594 ciz.).

Česká Čermná, o. v Č., ležící na hranici pruské, okr. Náchod, 624 č. ob., výr. bavlněného a lněného zboží.

Česká Dlouhá (Böhm. Wiesen), o. v Č., okr. Polička, 284 ob. (61 čs.); tov. na hedv. zboží.

Česká družina, jednotka (prapor) ruské armády, zřízená 1914 Čechy, usazenými v Rusku na počátku světové války, kteří chtěli bojovatí proti Rakousko-Uhersku jako dobrovolníci v ruských řadách. Její původ je v Kijevě (srpen 1914), kde myšlenka č. d-y vznikla v řadách české kolonie tam žijící. Dětila se na starodružinníky, pocházející z řad kolonistů, a novodružinníky, kteří byli později (od prosince 1914) přijímáni z řad zajatců české národnosti. R. 1914 se skládala ze 4 rot; r. 1915 z 8 rot, jež vytvořily t. zv. českoslovácký střelecký pluk. Důstojníky a poddůstojníky byli zprvu jen Rusové; teprve později také někteří Čechové, jimž byla uznána důstojnická hodnost z rak. uher. armády a na konec i Čechové, kteří byli přijati do ruských důstojnických škol (zejm. záložních). Měla od 11. 10. 1914 svůj vlastní prapor, ale nebojovala nikdy jako celek, nýbrž jednotlivé její roty byly přiděleny rus. jednotkám jako zvl. oddily výzvědné („rozvěděčci“), zejm. u 3. armády (gen. Radko Dmitrijevič). Její činnost byla ponejvíce propagační; obracela se na vojiny české a jiných slovanských národností v zákopech nepřátelských a přemlouvala je, aby přešli k Rusům; to se jí podařilo u mnohých, ba i u celých jednotek. Do r. 1916 stoupl počet účastníků na 1670 mužů; mezi nimi známá jména: Čeček, Husák, Klecanda, Syrový, Švec, Vašátko, Voženílek atd. Vyznamenáno bylo do konce 1915 celkem 800 členů; jejich zásluhy hl. způsobili, že bylo později ruskou vládou dovoleno formovatí ze zajatců další čsl. jednotky a tím dán základ čsl. legiím na Rusi (Čs.).

Česká eskomptní banka a úvěrní ústav, zal. 1863 jako Česká eskomptní banka, centrála v Praze, 32 fil., akc. kapitál Kč 200.000.000 (akcie po Kč 200.—). Zisk za rok 1927 Kč 34.921.902.—. V roce 1919 převzala filiálky Vídeň, úvěr, ústavu a změnila firmu. 29. X. 1924 byla usnesena fuse s Mor. eskomptní bankou v Brně. Značné průmyslové zájmy, vlastní oddělení pro zboží (grafit a cihly).

Česká expedice, t. j. vlastně výpravna, ale, jak Jungmann vysvětluje v svém slovníku (I., str. 535), „tak nazval Kramerius svou knihárnu a novinárnu“. Založena byla r. 1790 a umístěna byla s počátku v domě „U půlzlátého kola“ vedle Železných dveří na Starém městě českém a později (od r. 1795) v domě bývalého knihtiskaře Karla Hrabý na Starém městě v Dominikánské (nynější Hu-

sově) ulici „U tří stříbrných růží“ (č. 373 st. 232 n.). Svým nákladem vydával Václav Matěj Kramerius jednak staročeské knihy, jednak překlady a úpravy praktických příruček, jednak vlastními nebo i cizí zpracování rozmanitých rytířských, dobrodružných a cizokrajných povídek a povídalek, jež byly hojně rozšiřovány mezi lidem českým a tím jej získávaly českému čtení. V č. e. se scházvali pražští vlastenci a v ní mívali svoje dostaveníčka hlavně i z venkova přibylí milovníci českých knih. Kramerius povzbuzoval venkovské krajany a vlastence, „aby knih potřebných a užitečných nad zlato a drahé kamení sobě vyžili, ježto nám nejistější cestu k ctnosti a moudrosti ukazují“. Po smrti V. M. K. (1808) převzal č. e. jeho nejstarší syn Václav Rodomil (též Radomil), ale za něho toto lit. středisko upadalo, až r. 1834 zaniklo.

Česká Filharmonie, naše první hudeb. umělecké těleso, založena byla r. 1901 stávkujícími členy orchestru Nár. divadla. Prvním dirigentem byl L. V. Čelanský do 1902, po něm skladatel O. Nedbal až do r. 1906 a pak následoval jako dirigent dr. Zemánek, kapelník divadla v Rize, který řídil ČF. až do r. 1918. Nato ujal se vedení dirigent V. Talich, za něhož došla ČF. největšího rozkvětu a nejvyšších uznání doma i v cizině.

Česká huba (Českaja guba), záliv Severního ledového moře u sev. břehů evropského Ruska mezi 66° 46' a 67° 50' s. š. a 44° 56' a 48° 49' v. d.; končí na západě mysem Mikulkinem, na vých. mysem Barnimem. Záliv je mělký, nehlubší u mysu Suvojkinu.

Česká Kamenice (Böhmisch Kamnitz), m. v Č., na ř. Kamenici v polit. o. děčínském, 4539 ob., z toho 160 čsl. (1921). Jest sídlem okres. soudu a bohaté přím. různých odvětví: skelné hutí, raf. skla, tov. na sukna, prádelny, tkalc. bavlny, tov. obuvi, usní, papíru, tov. na stroje, slév. železa, pivovary. Zámek z r. 1541. Východisko turistiky do česko-saského Švýcarska.

Česká kancelář v Římě (Ufficio della Boemia), sloužila propagandě českého národa a jeho odboje. Trvala od jara do září 1917, pod vedením inž. K. Veselého a Fr. Hlaváčka. Na podzim 1917 byla přeměněna na Kancelář Československé Národní rady pro Itálii.

Česká komerční banka, zal. 1920, centrála v Praze, 18 fil., akc. kapitál Kč 75.000.000.— (akcie po Kč 200.—); zisk za rok 1927 Kč 7.963.797.—. Byla zal. za účelem převzetí filiálek vídeň. banky Mer-

cur. R. 1930 se spojuje s Pražskou Úvěr. bankou.

Česká knihovna zábavy a poučení. Vychází péčí Ústředního spolku českých profesorů, red. F. Bilého, nakladem J. Otty. Obsahuje většinou díla literární historická.

Česká Kublice, ves v Č., polit. o. Domažlice, 346 ob. Oblíbené letovisko šumavské pod Čerchovem.

Česká lesnická jednota, ústř. spolek č. lesníků, zal. r. 1848.

Česká Lípa (Böhm.

Leipa), okr. m. v sever.

Č., 11.737 ob. (552 č.). Dů-

ležité průmysl. místo

(přádelny, piana, cukro-

var, sklo, stroje atd.).

Rodiště něm. politika

dra Schmeykala. Zelez-

niční uzel (Bakov—

Georgswalde, Liberec—

Litoměřice atd.). Starý

zámek. Hrad založen

pány z Lipé, jejichž

předek Chval roku 1253 dostal tuto kra-

jinu jako dědictví, a město obdaril tak

zv. právem žitavským. Ve 14. století

koupil panství Hynek Berka z Dubé

(† 1348). Roku 1426 dobyt město Tá-

bory a Sirotky a vypáleno. Roku 1553

koupil panství Zikmund z Vartemberka.

V druhé polov. XVI. stol. zde bylo sídlo

luteránství. Po povstání r. 1620 koupil

panství Albrecht z Valdštejna, který za-

vedl zde opět řády katolické; založil

r. 1627 klášter a gymnasium. Nato do-

stalo se panství do rukou hrab. z Kou-

nic. Město trpělo velice častými vpády

vojsk, požáry a jinými nehodami, což

brzdilo rozvoj města. jehož rozkvět se

datuje teprve v XIX. stol. hlavně od

r. 1882, kdy vystavěn tu žel. most a vzni-

kaly četné prům. podniky.

Česká Matice Technická v Praze, spo-

lek, založ. r. 1895 na návrh inž. J. Ma-

reše, jehož úkolem jest vydávání a roz-

šiřování odborných děl rázu technické-

ho. Prvním předsedou byl prof. inž. dr.

Josef Šolín (Q₄).

Česká Moderna, česká spisovatelská

družina, jež vystoupila v polovině let

90. minulého století za vedení Šaldova a

Macharova proti romantické škole a po-

žadovala naprostou volnost kritickou i

uměleckou a socialistické pojetí veřej-

ného života.

Česká mysl, časopis filosofický (směru

positivistického). Vychází od r. 1900 a

soustředil veškeré filosofické pracovníky

české až do převratu. List redigovali:

Čáda, Drtina, Krejčí. Dnes red. časopis

prof. Krejčí a dr. Skrach.

Znak města
České Lípy.

Česká Obec Sokolská povstala r. 1904 ze Svazu č. sokolstva, který vznikl spojením 53 sokolských žup. R. 1915 byla úředně rozpuštěna. Ale hned po převratu ustavena znovu jako Československá Obec Sokolská a přijala též jednoty utvořené na Slovensku a na Podk. Rusi. V jejím čele jest výbor ČOS, volený župami, z něhož pak se zvolí předsednictvo, čítající 15 členů řádných a 10 kooptovaných; mimo to ustavuje se ještě 15 spec. odborů. Počet tělocvičen činil r. 1866: 1, 1914: 126, 1924: 347 a 410 hřišť a cvičišť. R. 1921 bylo 12.068 cvičitelů, 8.114 cvičitelů. Členů je 362.594, dorostenců 43.220, dorostenek 37.496, žáků 81.769, žákyň 91.151, celkem 616.140 duší. Největšími slavnostmi sokolskými jsou slety, pořádané od roku 1882; poslední slet konán r. 1926 a cvičilo na něm 24.802 mužů, 17.125 žen, 16.264 dorostenci, 14.076 dorostenek, 6.680 žákyň, 5.784 žáci a 13.500 žactva středoškolského. V průvodě členstva kráčelo 50.000 mužů a žen, v průvodu dorostu 25.000. Slet navštívilo celkem 825.000 diváků. Uspořádání sletu vyžádalo nákladu Kč 14 milionů, na kterýžto obnos členstvo složilo jako daň 3.500.000 Kč a za vstupenky, oznaky a legitimace 3.220.000 Kč. Bližší Q₄ Sokolstvo.

Česká Olešná, obec na Moravě, okres Dačice, 556 č. ob., lihovar, pila.

Česká Osvěta, kulturní revue, vycházející od r. 1904. Redigují: T. Trnka, K. Velemínský, L. J. Živný, L. Calábek.

Česká poesie XIX. věku, pětidílná básnická anthologie z nového českého básnictví, vydaná v letech 1897—99 Spolkem českých spisovatelů-beletristů „Máj“. Jako dodatek vyšla Nová česká poesie, red. A. Nováka a V. Dyka (1908).

Česká průmyslová banka, zal. r. 1898, centrála v Praze, 54 fil., akc. kapitál 210.000.000 Kč (akcie po 400 Kč). Zisk za r. 1927: 22.380.149 Kč. Poskytovala původně dlouhodobé úvěry hypoteční, později byla činnost rozšířena na veškeré bankovní obchody. R. 1922 fusovala s Hosp. úvěrní bankou pro Čechy v Praze, 1923 s Obchodní bankou v Hradci Králové.

Česká Radiměř (Böhm. Rothmühl), obec v Č., okr. Polička, 1354 ob. (13 čs.). Tov. na hosp. stroje, tři fakt. a dom. tkalcovny.

Česká Revue, list pro vědu, vycházející od 1897, nyní za redakce univ. prof. dra Jana Kaprase.

Česká Rybná, obec v Č., okres Vys. Mýto, 758 č. ob.

Česká Rybná, obec v Č., okres Žamberk, 798 č. ob., hosp. pokr. škola.

Česká severní dráha, akc. sp., vznikla r. 1883 spojením drah: Turnov—Praha a Bakov—Rumburk, Benešov n. Pl.—Děčín. Chříbská—Varnsdorf. Stavba tratí děla se v l. 1865—86. Dráhy byly sestátněny r. 1908.

Česká severozápadní dráha, název projektované trati Praha—Vejprty, Břežno—Cheb, kterýžto projekt byl uskutečněn Buštěhradskou drahou.

Česká Skalice, m. a soud. o. v Č., pol. o. Náchod, 2675 ob. (1921). Přádelny a tkalcovny bavlny, tov. lněného a bavln. zb., pivovar. — Na náměstí pomník Boženy Němcové, která zde chodila do školy. Nedaleko Ratibořice v Babiččině údolí. Bojiště z r. 1866.

Česká společnost učená, založena asi r. 1770 geologem Ignácem ryt. Bornem, starala se o šíření osvěcenských zásad a byla protiváhou násilných snah protireformačních.

Česká Trebová, m. v Č., 8330 č. ob., průmysl a obchod, důl. železnič. křižovatka; m. museum, poutní m. Sv. Maria na Hoře (500 m), s láznemi, pivovar, atd. Č. T. se připomíná již r. 1304. Utrpěla velice válkami, hl. v 30leté, slezské a franc. Železniční dráha do Olomouce postavena r. 1845, do Brna r. 1849.

Česká Včela, beletristický časopis, redigovaný Fr. Lad. Čelakovským. Vycházel nákladem B. Háze 1834—1850.

Česká Ves (Böhmisches Dorf), o. ve Slezsku, okr. Frývaldov, 2560 ob. (112 čs.). Léč. ústav Priessnitzův (Gräfenberg). Továrna na železné zboží.

Česká západní dráha, akc. sp., postavila trať Praha—Plzeň a odbočky do Radnice a na bavor. hranice v l. 1861—1863. 1894 byla sestátněna.

České Brezovo, obec na Slov., okr. Rim. Sobota, 1387 čs. ob. Tov. skla (Zlatno).

České Budějovice, okr. město v již. Č. při soutoku Malše a Vltavy, 44.022 obyv., z toho 7006 něm. (1921). Se soused. obcemi tvoří místní a hospodářský celek, čítající 60.000 ob. Jsou sídlem okres. úř., krajského soudu, horního revírního úřadu, hlavního celního úřadu. Obchodní a živnostenské komory a sídlem biskupství. Jest zde divis., brigád. a posádkové velitelství s četnou voj. posádkou. Veliký počet střed. a odbor. škol čes. i něm. a bohoslov. diecéšní učiliště. Poloha na křižovatkách hlav. drah, blízkost šumavských lesů a naleziště tuhy, to vše při-

Znak města
Č. Budějovic.

spělo k rozvoji bohatého průmyslu všech odvětví: výroba tužek, sirek, nábytku, smaltovny; prům. chem. a textilní, tov. požívatin, pivovary. Četné peněžní ústavy, odb. Nár. banky. — Č. B. jsou starobylé král. a horní město. Byly zal. Přemyslem Otakarem II. na pomezí panství moecných Vítkoviců. R. 1625 zal. klášter dominikánský, později budován chrám sv. Mikuláše. Od všech panovníků město bylo přízní dařeno za věrnost stále prokazovanou. R. 1547 majestátem Ferdinanda I. propůjčeno jim místo na sněmu hned po Praze a po Plzni. V té době počaly znovu vzkvétatí stříbrné doly v horách jižně od města, takže byla roku 1569 zřízena zde mincovna. Po válce 30leté rychle se rozvíjely. R. 1751 staly se krajským městem, r. 1785 založ. zde biskupství. R. 1832 otevřena doprava na železnici budějovicko-linecké, první železnici na evropské pevnině, kde vozy byly taženy koni. V městě stále měli převahu Němci, až v druhé pol. minulého století zahajuje české obyvatelstvo zápas o vládu nad obcí. R. 1868 zřízeno biskupem J. V. Jirsikem české gymnasium, r. 1872 založ. Matice školská pro Č. B. na podnět dra A. Zátky, jenž se stal vůdcem čes. ruchu, a zřizovány české školy, mezi nimi reálka, české průmysl. podniky; r. 1883 zvítězili Čechové v Obchodní komoře a r. 1906 dobyli třetího sboru v obecním zastupitelstvu. — Město se skládá z vnitřního města (původního) a předměstí, jež odděluje Sadová třída na místě býv. hradeb. Ozdobou města jest krásné, čtyřhranné náměstí; z budov vyniká katedrála sv. Mikuláše, klášter. chrám P. Marie, Černá věž (68 m), soudní budova a radnice.

České Hamry (Böhm. Hammer), obec v Č., okr. Přísečnice, 359 ob. (2 č.), výroba smalt. zboží, továrna lněného zboží, minerální voda.

České Heřmanice, o. v Č., okr. Lito-myšl, 790 č. ob. Kostel sv. Jakuba z roku 1547.

České Křidlovce (Böhm. Grillowitz), o. na Mor., okr. Znojmo, 1267 ob. (40 čs.).

České kvarteto, 1892 utvořené, slavné české komorní sdružení, které obsáhlo celý světový repertoár smyčcového kvarteta. Dnes v obsazení: Hoffmann, Suk, Herold, Zelenka. Dříve byl členem Nedbal, Berger, Wihan. Má slavné nástroje vlašské práce. Lit.: Boleška: 10 let Č. kv. (1902).

České Libchavy, obec v Čechách, okres Lanškroun, 728 č. ob.; tkalcovna.

České nár. sdružení, ústí. revoluční organizace amerických Čechů, založenou v březnu 1915 v Clevelandě. Předsadou

zvolen MUDr. L. Fisher, ústř. tajemníkem Josef Tvrzický. Č. Československá republika, Zahraněční odbor.

České nár. sdružení v Buenos Aires, založeno za svět. války jihoamerickými Čechy.

České nár. sdružení v Jižní Africe, založeno v Kimberley na popud amer. Čechů jihoafr. krajany v čele s Vlad. Boučkem a Dornikem-Plotnerem.

České obchodní dráhy, akc. spol., vystavěla dráhy: Král. Hradec—Ostřoměř (1882), Nymburk—Jičín, Libáň—Bakov (1881—83), Brandýs n. Lab.—Čelakovice (1882), Nezvěstice—Mirošov (1883), Rokycany—Mirošov (1888), Smidary—Vysoké Veselí (1882). Od 1. 1. 1910 přešly do státního provozu.

České sklo křišťálové, druh skla vápenatého. Svým chemickým složením jest to podvojný křemičitán vápenato-draselný. Bývá označováno též jako tvrdé sklo křišťálové pro svoji tvrdost a krásný lesk po vybroušení. Používá se ho pro jeho vzornost vůči chemickým účinkům na výrobu laboratorních nádobí (Kavalierovo sklo) a jako skla křišťálového. Dnes bývá ovšem častěji na výrobu broušeného zboží bráno měkké sklo olovnaté, neboť se dá mnohem lépe zpracovati. Názvem českého křišťálového skla rozumíme ovšem také hotové duté sklo broušené. Tato výroba soustřeďuje se hlavně v severních Čechách v okolí Kamenického Šenova a Boru u Čes. Líp. Č. sklo.

České Slovo, ústřední orgán Čsl. strany nár. soc. Bylo během svět. války rak. úřady zastaveno (2. 9. 1914).

České Srdce, dobrovolná organizace, jejímž účelem bylo pomoci za svět. války, byla založena pí. Renatou Tyršovou na podnět spisov. Růženy Svobodové; svým letákem: České srdce, manifest lásky a činu, ve kterém živými barvami líčila bídu dětí, trpících podvýživou, vzbudila všeobecné účastenství a Č. S. stalo se vlastně jedinou organizací českou toho druhu. Po příkladu Prahy založeny podobné spolky i jinde v Čechách a na Moravě. Č. S. získalo si za svět. války i po ní nesmírně zásluhu o trpící lid a zachránilo tisíce českých duší od záhuby. Jeho znak, červené srdce v kruhu trnovém, stal se za války odznakem uvědomělého českství.

České Velenice, m. v Č., polit. a soud. o. Třeboň, 4750 ob., z nich 2672 čsl. (1921). R. 1918 byly připojeny k Československu od Rakouska. Důležité pohraniční nádraží, celnice; vývoz dříví, výr. níř. knoflíků.

České Žleby (Böhm. Röhren), o. v Č., okr. Prachatic, 1779 ob. (24 čs.). Výroba dřev. zboží.

Českoobratrská bible, Č. Bible.

Česko-lužický spolek „Adolf Černý“. Založili jej v Praze v r. 1907 univ. posluchači bratři Fr. a Jos. Pátové s luž. stud. J. Brylem a Cyr. Wjeňkou. Spolek pěstoval česko-luž. vzájemnost na poli kult., založil v Lužici loutkové div. a vydal Wjeňkův luž. překlad Karafiátových „Broučků“ s Preissigovými obr. — Svět. válkou přerušenu činnost obnovil po převratu 1918 jedn. Jos. Páta, jenž také založil spolkový obraz. měsíčník Česko-lužický Věstník, jež od r. 1920 vede posud; mimo to založil Česko-lužickou knihovničku, již od r. 1922 do 1930 vyšlo 14 čísel. — O spolku Č. Vlad. Zmeskal, Patnáct let Česko-lužic. spolku Ad. Č. v Praze, 1923.

Českomoravská Kolben-Daněk, akc. sp. pro stavbu strojů, mostů atd. v Praze, povstala spojením Českomoravské strojny, Akc. spol. Kolben & spol. a akc. spol. Breitfeld, Daněk & spol. v Praze. Akciová jistina: 37½ mil. Kč, res. fondy 298½ mil. Kč, stábl. fondy 220 mil. Kč; zisk za r. 1929: 29½ mil. Kč, dividend: 300 Kč na 1 akci.

Českomoravská vysočina, mírně zvýšená planina, ležící na j.-v. Čech, slož. hl. z křemíč. břidlic, žuly a ruly. Nejvyšší bod 900 m n. m. Chudá krajina, málo úrodná. Č. Československá republika: Iloropis.

Českosaské Švýcarsko tvoří malebné pískovcové stěny, shluklé po obou stranách velebného Labe, které se tu loučí se svou rodnou vlastí. Pohádkové útvary pískovcových sloupů, bran, bašt, stolových vrchů, skaliných soutěsek a roklí, jimiž prodírá se říčka Kamenice, budí obdiv každého milovníka přírodních krás. Nedojmají svojí obrovitostí, spíše bohatým členěním, a proto jim přísluší vhodnější název Děčinské stěny. Pískovcová hmota skal byla tu nanášena v době třetihorní řekou, vlévající se doletvité do severní zátoky křídového moře. Spousty písku, proložené tenčími vrstvami hlíny, byly tu naplaveny od průsmyku Naklérovského až k nynějším vrchoviskům řeky Sprévy. Dosahují někde až 180 m výšky. Hlinité kal stmelil zrnka písku a vlastní tlak dodal hornině pevnosti. Po odtoku moře zbyla za nynějším Děčínem a Podmokly pískovcová rovina. Bočním tlakem za třetihorní sopečné činnosti vytvořily se v pískovci kolmé trhliny, kterými voda mohla ještě více pro-

nikati než pórovitou horninou. Tak výmoluou činností vod byly rozleňeny pískovcové vrstvy ve spoustu malebných tvarů s kolmými stěnami. Vylouhovány byly i tenké vrstvy vodorovně uložené hlíny. Soustavou vodorovných i kolmých trhlin se vytvořil kvádrový pískovec. Mocnými trhlinami byla pískovcová pláštěv roztrhána v menší kry. Puklinami a rozsedlinami pronikala na povrch i láva, jež vytvořila čedičové kužely, na př. Rosenberg (616 m). V Čechách vyvyšuje se nad všemi vrchy Děčínských stěn Sněžník, dosahující výšky 721 m. Labe si těžko prohlodávalo v písečném valu cestu do Německa. Takto s počátku širokou měltinou zařezávalo se hloub a hlouběji, až vytvořilo nyníšší úchvatný kaňon. Tím úporněji musely v dolním toku pracovati menší jeho přítoky, aby mohly vstítiti do hlavního toku. Pověstná je divoká soutěska Edmundova, již se prorázá potok Kamenice, vlévající se do Labe u Hřenska. Romantická scenerie dovršena je umělým jezerem a vodopádem. Také vodorovnými spáry kvádřového pískovce proniká voda, mráz rozšiřuje štěrbinu ještě více, voda je pak ohlédává i na spodně, otvor se rozšiřuje a za tisíciletí vznikají jeskyně (Švédská skrýše a j.). Volně stojící stěny může voda prohlodávati s obou protějších stran a tak se vytvářejí brány (Pravčická čili Převýšovská). Brány mohou také vytvořiti zřícené balvany. Někde byly spodní vrstvy pískovců tak tvrdé, že jimi voda nemohla pronikati, probíhala proto do šíře, v zimě zmrzla a odtrhávala se skal celé kvádry, takže povrch zůstal rovný. Pod vrchem kupily se balvany, až vytvořeny komolé kužele stolových krbů (Königstein, Lilienstein). Pískovec je velmi propustný, proto Děčínské stěny mají málo vodních pramenů. Studny tu třeba důkladně hloubiti, aby vydaly vodu. Na pískovcové půdě se daří skrovně obilí, lépe rostou tu borové lesy. Mnohé borovice uchytily se i ve výšce na skalách, dodávajíc krajině ještě malebnějšího vzhledu. Obyvatelstvo pracuje v průmyslových podnicích, z nichž kamenické závody jsou nejrozvítejší.

Československá Akademie zemědělská, vědecká společnost, založ. 28. prosince 1924, pečující o soustavnou vědeckou práci a organizaci duševních sil čsl. zemědělství. Členové jsou čestní (nejvýše 40), dopisující a skuteční. Koncem r. 1928 bylo v ní soustředěno 430 členů (30 čestných, 79 dopisujících a 321 skutečných). Vědecká práce organizována

jest v 6 třídách a sice: zemědělská, lesnická, zahradnická a ovocnicko-vinařská, zemědělsko-průmyslová, ekonomická a literární-osvětová. Předsedem ČAZ jest Dr. Milan Hodža, gen. sekretářem Ing. Dr. Ed. Reich, min. rada min. zemědělství. ČAZ vydává Věstník, vědeckou revuei Sborník a četná odb. publikace. Založila r. 1926 Ústřední slov. zemědělskou knihovnu a čítárnu.

Československá amat. atletická Unie (ČsAAU), založ. r. 1897, soustřeďuje všechny kluby, které amat. pěstují lehkou atletiku. Jejím prvním předsedou byl Dr. Jiří Guth-Jarkovský. Má 139 klubů s 1540 závodníky; pořádá každoročně četné závody státní i mezistátní.

Československá Asociace Footballová (ČsAF), ústřední organizace čsl. sportu footballového v republice. Má 5 svazů: český, německý, maďarský, židovský a polský s celkovým počtem 47.979 členů. Každoročně hraje se mistrovství v kopané a to jak profes., tak i amatéři; ročně sehraji naše kluby asi 30.000 zápasů, z toho asi 400 mezinárodních. Čs. A. F. jest členem Fédération Internationale de Football Amat. (Fifa), jež uspořádala r. 1925 její kongres v Praze. Předsedou Čs. A. F. jest vynik. sportovní pracovník Dr. Rud. Pelikán, gen. taj. Karel Petřel.

Československá církev Q. ČSR., Náboženství.

Československá diskontní banka, zal. r. 1920 jako Čsl. družstevní banka, sídlo v Praze, akc. kapitál Kč 20.000.000.— (akcie po Kč 200.—). Zisk za rok 1927 Kč 814.739.—. Byla založena k podpoře družstev, maloobchodu a řemesl. výroby.

Československá družstevní banka, peněžní ústav na podporu družstevnictví, zal. 1920 s kap. 10 mil. Kč. Zisk 1929: 1 mil. Kč.

Československá jezdecká společnost, soustřeďuje všechny příznivce jízdy na koni a čítá na 1700 jezdců.

Československá Lawntennisová Asociace (ČsLA), ústř. organizace čsl. sportu lawntennisového, soustřeďující celkem 245 klubů s 9035 hráči. Úroveň našeho lawntennisu jest mezinárodní, čemuž nasvědčují nesčetné úspěchy našich hráčů na turnajích a zápasech doma i v cizině. Z našich vynikajících hráčů jmenujeme: bratry Zemly, Koželuhy, Ardelta, Gottlieba, Justa, Maceňauera, Madečka, Menzela, Rohrera, Soyku; z dam: Barbieri, Koželuhovou, Lobkowiczovou, Skrbkovou, Šindelářovou a j. Jedním z největších úspěchů bylo mistrovství Rakouska v dublu r. 1905

(bři Žemlové), II. cena v doublu v Aihenách 1906 (titěž), II. cena v mixdoublu na Olympiádě v Antverpách roku 1920 (Žemla-Skrbková). Od r. 1921 zúčastní se Československo na zápasech o Davissův pohár a docíluje každoročně četných vítězství. Od r. 1925 jest náš nejlepší profes. hráč Karel Koželuh každoročním vítězem mezin. turnaje v Deauvillu, který má ráz světového mistrovství profes. lawn-tennisu.

Československá letecká společnost, založ. r. 1927, zahájila dopravu 7. III. 1928 na trati: Vídeň—Praha—Dráždany—Berlín, Praha—Mar. Lázně—Kassel—Rotterdam, a v r. 1929: Mar. Lázně—Norimberk, Mar. Lázně—Lipsko, Praha—Mnichov—Curych—Basilej. **Č. Československá republika: Letecká doprava.**

Československá menšinová rada v Rakousku, sídlem ve Vídni, středisko Čechoslováků v Rakousku, která řídí všechny záležitosti, týkající se celé čsl. menšiny rakouské. Předsedou jest poslanec a ob. starší Ant. Machát.

Československá národní rada, ústřed. a ved. orgán čsl. zahrani. odboje. **Č. Česl. odboj.**

Československá normalizační společnost, vznikla r. 1922 za účelem sjednocení (normalisování) prům. výrobků, prací a předpisů. Popud k jejímu založení dal Svaz čsl. průmyslníků, který tuto společnost také podporuje finančně. Organem spol. Zprávy čsl. spol. normal. (také něm.).

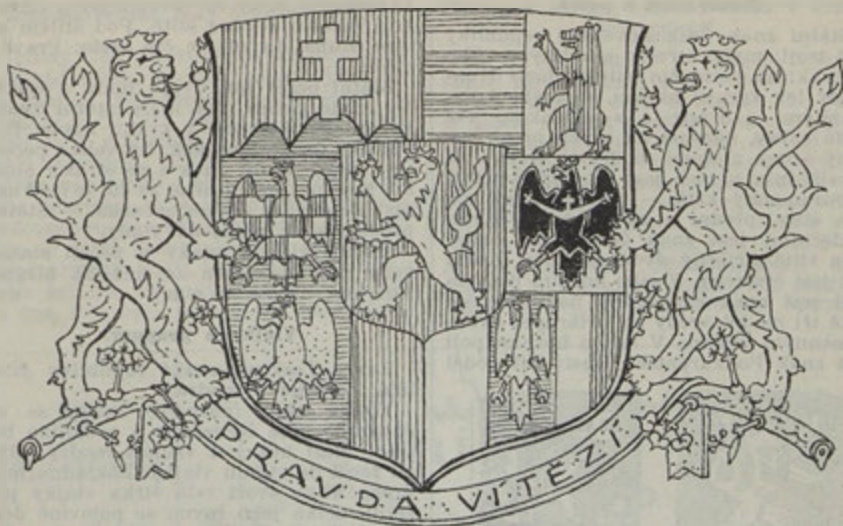
Československá obec legionářská. **Č. Legie.**

Československá obec sportovní (ČsOS), založ. r. 1918, jest organizačním střediskem našeho sportu. Nyní Čs. Věšportovní výbor (ČsVV) a v čele jeho jest Dr. Rud. Pelikán.

Československá obec učitelská. Před válkou bylo učitelstvo české organizováno v zemských spolcích. Z politických důvodů nemohlo vytvořit společné vrcholné organizace. Vedle zemských spolků bylo organizováno učitelstvo městských škol a učitelky, ale mnozí z těchto kategorií byli členy organizačí zemských. Ideové požadavky hájilo a uhájilo v Rakousku české učitelstvo šťastně. Roztržitost organizací však působila učitelstvu značné škody, když se jednalo o hmotné zájmy. Spory se zvětšily, když v české zemské organizaci byly do popředí posunuty otázky a zájmy hospodářské. Neklid byl ještě zvýšen, vystupňován, když vznikly boje i mezi učitelstvem venkovským a městským, zvláště pražským. Aby učitelské požadavky usměrňovala, vznikla před válkou Učitelská rada. Po válce bylo nutno zcela jinak organizovati učitelstvo, zvláště když zanikly zemské sněmy a jejich pravomoc. Radikálním zásahem mohly vzniknouti podle předválečných zkušeností zájmové organizace, spojené ve vrcholnou organizační říšskou. To se však nestalo. Po sjezdu všeho českoslov. učitelstva byla r. 1920 založena Československá obec učitelská. Utvořil ji Zemský ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, Ústřední spolek učitelský v Moravě, ve Slezsku, Říšský svaz učitelstva měst. škol, Sdružení čsl. učitelé, Zemská jednota učitelé v Čechách, později i Slovenský spolek pokrokového učitelstva a j. Tato mohutná organizace vykonala za příznivých popěvratových poměrů pro učitelstvo a školu velmi mnoho. Byla respektována úřady i parlamentem. Přičinila se o zřízení poradního sboru při ministerstvu školství, o zrovnoprávnění učitelů se státními úředníky, založila velké fondy: tiskový a perasekční, dvě školy vysokých studií pedagogických a umožnila vydávání nezávislého deníku, v němž byly hájeny ideové i hmotné zájmy učitelské. Dosáhla i toho, že změněn byl r. 1922 zákon z r. 1921, kterým nespravedlivě byly učitelstvu sníženy platy. V bojích o tuto změnu zasáhly rozkladné v dosud jednotnou frontu učitelstva politické vlivy a ihned nato způsobovaly trhliny různé zájmy učitelských kategorií, proudících se o moc a kompetenci. Byl to důsledek nejednotnosti organizace. R. 1925 počala se Česká obec učitelská drobiti, vystoupily z ní mohutné složky učitelstva českého a moravského, které založily Svaz učitelstva československého. V České obci učitelské zbylo asi 11.000 členů. Také politické poměry se zatím změnily v neprospěch školy a učitelstva a tak nebylo ani zabráněno vydání učitelské pramatičky, jež se opírá o zpátečnickou práci rakouského ministerstva školství. Veliké otázky nové školské organizace, akademického vzdělání učitelstva a úplná přeměna vnitřní školské práce ve smyslu požadavků dnešní doby jsou nevyřešeny. Učitelstvo cítí potřebu jednotné organizace a jistě k ní dospěje.

Československá obchodnická beseda, Č. ČOB.

Československá republika, úřední deník, vycházející v Praze (vrchní red. J. St. Hevera).

Velký státní znak ČSR.

Československá republika.

Napsali: Univ. Doc. JUDr. Ant. Basch, předn. studij. odd. Nár. banky čsl., Josef Bekera, vl. rada v. v., JUDr. Miloš Bukvář, úředník pensij. ústavu v Brně, V. K. Blahník, knih. M. N. O., Jiří Bulušek, vrchní taj. min. železnic, Ph. Dr. Václav Fabian, ředitel národohosp. sb. Nár. musea, Fr. Friderich, tajemník min. školství a národní osvěty, Ph. Dr. F. X. Harlas, ředitel Městského musea, Ph. Dr. V. J. Hauner, vicepresident Čsl. věd. ústavu voj., Ph. Dr. Jiří Hübsch, Ing. J. B. Jahn, vrchní tech. rada v. v., JUDr. J. Kapras, profesor univ. Karlovy, JUDr. Viktor Katz, vrchní pošt. rada, Ph. Dr. Jan Kefer, Ph. Dr. Ivan Klášterský, adj. Nár. musea, Doc. Ph. Dr. Jiří Klíma, B. Koči-Krumlovský, redaktor, Fr. Kolátor, továrník a redaktor, Fr. Kurfürst, knih. M. N. O., J. R. Marek, prof. a red. N. L., Ing. Dr. Jos. Maruška, profesor, Ph. Dr. Radim Nováček, univ. asistent, Dr. Ludvík Pacák, řed. Red Star Line, Václav Pavlásek, bankovní úředník, Ph. Dr. Josef Páta, profesor, JUDr. Václav Peča, gen. řed. banky Slavia, František Pelikán, prof., Ph. Dr. Jan Svat. Procházka, adj. Nár. musea, Augustin Seifert, řed. Nár. rady čsl., Otomar Schiller, prof., Ph. Dr. Eduard Šebesta, arch. města Prahy, Ph. Dr. Otakar Štěpánek, adj. Nár. musea, JUDr. Josef Švec, kom. min. pošt a telegr., Vít Tachečtí, vrchní rada, A. A. Telín, odb. učitel hosp. školy, Ing. Rud. Vojtíšek, ředitel Mezin. letecké spol., Ph. Dr. Vlastislav Zázvorka, adjunkt Nár. musea, Vojtěch Zelenka, profesor.

Československá republika
povstala ze samostatného státu česko-
slovenského, prohlášeného Národním vý-
borem dne 28. října 1918, usnesením re-
volučního Národního shromáždění dne

14. listopadu 1918, které také zvolilo
presidentem nového státu prof. dra T.
G. Masaryka, jakož i vládu s drem
Karlem Kramářem jako ministerským
předsedou v čele.

Státní znak a pečeť.

Státní znak Československé republiky jest trojí: malý, střední a veliký. — Malý znak: na červeném štítě stříbrný dvouocasý lev vpravo hledící, s jazykem vypláztým, s drápy a s členkou, vše zlaté barvy, nesoucí na svých prsou červený štítek s třemi modrými vrchy; na prostředním z nich jest vztýčen stříbrný dvouarmenný kříž. — Střední znak má dva štíty, přední a zadní. Na předním (srdečním) jest znak český: na červeném štítě stříbrný dvouocasý lev. Zadní štít jest čtvercový. V jeho horním pravém poli jest znak slovenský: na červeném štítě tři modré vrchy se stříbrným dvouarmenným křížem. V levém horním poli jest znak Podkarpatské Rusi: štít podél

Malý státní znak
ČSR.

Střední státní znak
ČSR.

rozdělený, v pravém modrém poli tři zlatá břevna, v levém stříbrném poli červený medvěd vpravo hledící. V pravém spodním poli jest znak moravský: na modrém štítě vpravo hledící orlice s členkou, stříbrné a červené šachovaná. V levém spodním poli znak slezský: na zlatém štítě vpravo hledící černá orlice s členkou, o červené zbroji a se stříbrnou pružinou na prsou, zakončenou jetelovými trojlístky a uprostřed zdobenou křížkem. — Veliký znak skládá se ze štítu předního a zadního jako znak střední, s tím rozdílem, že zadní štít místo na čtyři jest rozdělen na sedm polí třemi vodorovnými pruhy tak, že vrchní dva jsou rozpuhleny, třetí spodní třikrát dělen. Na předním štítě jest znak český; v horních čtyřech polích zadního štítu jsou znaky: slovenský, podkarpatoruský, moravský a slezský v téměř pořádku jako při znaku středním. Ve spodních třech polích zadního štítu jsou znaky knížectví slezských. V pravém poli znak Těšínska: na modrém štítě zlatá orlice vpravo hledící. Ve středním poli znak Opavska: štít červené a bílé rozpuhlený. V levém poli znak Ratibořska: štít rozpuhlený; v pravém modrém poli zlatá orlice s členkou vpravo hledící, levé pole bílé a červené rozpuhlené. Po pravé i levé straně zadního štítu stojí na lipo-

vé ratolesti zlatý lev dvouocasý s členkou jakožto strážce štítu. Pod štítem se vine stuha, na níž se čte heslo: Pravda vítězí.

Státní pečeť jest dvoji: malá a velká. Na malé pečeti jest malý státní znak, kolem něhož se čte v kruhu nápis: Republika Československá. Na veliké pečeti jest velký státní znak i se strážci štítu a s heslem. Kolem něho se čte rovněž nápis: Republika Československá. — Státní pečeti chová předseda vlády.

(Státní vlajka, znaky a pečeti stanoveny byly zákonem ze dne 30. března 1920, čís. 252 Sb. z. a n.)

Vlajky a prapory.

Barvy Československé republiky jsou bílá, červená a modrá.

Vlajka státní (národní) skládá se ze spodního pole červeného a vrchního bílého, mezi něž jest vsunut modrý klín od žerdi do středu vlajky. Základnu modrého klínu tvoří celá šířka vlajky při žerdi, délka jeho rovná se polovině délky vlajkové. Vlajka se pokládá za ofic. odznak státu a požívá mezinár. právní ochrany. K žerdi jest připevněna lanem a poměr délky k šířce je pevně stanoven: 3:2. Zvláštní druh vlajky je standarda prezidentova (vlajka čtvercovitá, užívána výhradně hlavou státu). Jest bílá, s okrajem, sestaveným z plamének střídavě bílých, červených a modrých; do bílého pole jest vetkán veliký státní znak. Námořní vlajka čsl. jest zevním znakem námořských lodí čsl.; jest totožná s vlajkou státní. Prapor liší se od vlajky tím, že u něho poměr šířky k délce není přesně stanoven, nýbrž řídí se podle okolností. Vojskové prapory jsou čtvercovité, předem stanovených rozměrů; pro každý druh zbraní jsou jiné. Plukovní prapory pěších pluků mají šířku 110 cm, délku 130 cm; na lici v bílém poli praporu uprostřed krajeového motivu modré barvy jest vetkán malý státní znak a v modrém okraji heslo: Pro vítězství za praporem kupředu. Na rubu praporu jest číslo pluku, případně znak posádkového města a věnování. Mnohé pluky převzaly prapory legionářské. Každý prapor má býti zdoben aspoň třemi stuhami v národních barvách. Pro jiné útvary vojska jsou stanoveny praporce (standardy) menších rozměrů a jiného tvaru. Na př. dělostřelecká standarda jest široká 70 cm, dlouhá 80 cm, její levý horní roh jest zaoblen, spodní zdoben třapcem konického tvaru; na lici v oblouku nad malým státním znakem se čte heslo: Nám tvrz — nepřítelům hráz.

Československé řády a vyznamenání.

Jediný řád Československé republiky jest řád Bílého lva. Byl zřízen jako vyznamenání příslušníků cizích států za zásluhy o čsl. věc. Řád má 5 tříd a medaili o 2 stupních. (Podrobně *Č. Bílý lev*.) Prozatímní vládou v Paříži na památku revolučního boje za samostatnost byla dekretem ze dne 1. XI. 1918 zřízena Československá revoluční medaile; uděluje se všem dobrovolníkům čsl. zahraniční armády, kteří byli v jejím svazku nebo byli do ní právoplatně přihlášení do dne, kdy byla prohlášena Prozatímní

Ústava a správa českého státu v dějinném vývoji.

Ve vývoji ústavy a správy českého státu jsou patrna čtyři období. První z nich (národní stát, do konce XII. stol.) je dobou tvoření se státu, území je malé (Čechy a Morava), základy vývoje domáci, ústava patrimoniálně-patriarchální, správa velmi jednoduchá. Druhá doba (stavovský stát, do bitvy bělohorské) přivádí nejprve stát k nebývalému rozvoji územnímu za Karla IV., tvořic z něho největší stát středoevropský, aby později jej konsolidovala v jeho pevném jádru (Čechy, Morava, Slezsko, Horní a

vláda čsl. (18. X. 1918). Jest bronzová na červené stuze s bílým, modře vroubeným pruhem uprostřed. Touž vládou dekretem ze dne 7. XI. 1918 byl zřízen Československý válečný kříž jako vyznamenání za rekovné činy v bojích a osobní statečnost před nepřitelem. Uděluje se jednotlivým čsl. revolučním vojsk a jejich vojákům, dále vojákům spojeneckých nebo spřátelených armád, výjimečně i osobám, jež činnost pro osvobození naší vlasti uvedla do nebezpečí života. Kříž jest bronzový; skládá se ze čtyř penízků, na jejichž líci nese znaky zemí čsl., na rubu lístky s monogramem ČS uprostřed. Nosí se na červené stuze s bílými proužky.

Dolní Lužice, zahraniční léna). Státní život přizpůsobuje se cizím vlivům, o nejvyšší moc ve státě dělí se král a stavové, organizace správy se rozčleňuje, položeny jsou první základy habsburského centralismu. Ve třetí době (absolutistický stát, do r. 1848) území českého státu se rozkládá (ztráta Lužic, Slezska, zahraničních lén). Ústava je absolutistická s některými časovými zvláštnostmi (absolutismus pobělohorský, osvěcený, policejní). Centralisace správní postupuje, položen základ k nové organizaci správy. Ve čtvrté periodě (státová právní boje, do převratu) zbytek českého státu (Čechy, Morava, České Slezsko a některá práva v Lužici) má býti pohlcen habsburskou ústavní centralisací, proti které vede se úporný boj. Státní správa byla podle novodobých zásad upravena.

I. Doba národního státu. Odstraněním drobných knížat kmenových za kníže Václava Svätého a Boleslava I. vznikl dualismus ve vládě mezi Přemyslovci a Slavníkovci, který skončil za Boleslava II. sjednocením státu v rukou Přemyslovců vraždou libickou (995). Knížetství české, rozšířené od Břetislava definitivně také o Moravu, jest patrimoniem či dědinou přemyslovského rodu, který tu vládně zcela neomezeně, opíraje se o knížecí družinu a dvůr. Náčelník rodu přemyslovského je neomezeným pánem rodu, rodového jmění a celého státu. Osoba náčelníkovy stanovená je zásadou stáreství (nejstarší z rodu), která jen občas je rušena zásahem družiny knížecí, krále německého a snahou vládnoucího knížete, aby dosadil na trůn svého syna. Kníže vykonává veškeru vládní moc v zemi buď sám anebo svými úředníky správními a soudními. Proto z družiny jeho vzniká řada úředníků dvorských jednak pro potřeby dvora (stolník, číšník, maršálek, komorník), jednak pro správu země (kancléř, dvorský soudce, vladař, purkrabí pražský). Země rozdělena jest v Čechách na obvody, jejichž středem je hrad jako sídlo úředníků, v starší době jediné kastelána, později i novějších pomocníků jeho pro finance a soudnictví, vladaře, komorníka a cůdaře. Na Moravě jménem knížete a v rámci českého knížetství vládní moc vykonávala knížata údělná. Kníže český je od pradávna v poplatkovém poměru k říši německé, na jehož místě od doby Václava Svätého nastupuje nejprve osobní a později i věcný poměr lenní. Z politiky této vyplynul českému knížetství titul královský. Státní hospodářství je naturální, základem jeho jsou knížecí statky. Položen byl základ k hospodářskému osamostatnění země zavedením měny denárové (za knížete Václava Svätého), jakož i k církevnímu osamostatnění zřízením biskupství pražského (973) a olomouckého (1063). Vojsko české bylo převahou pěší vojsko národní, hradště bývala hliněná a dřevěná. Společným znakem státu byla přemyslovská planinková černá erlice v stříbrném poli.

II. Česká koruna jako státoprávní stát. Z malého národního státu českého stává se ve XIII. a XIV. století politikou dynastie veliký český stát, pro který ve XIII. stol. bylo jednotné označení království české (regnum Bohemiae) a od doby lucemburské koruna česká (Corona regni Bohemiae). Tímto pojmem, převzatým z Francie, označovalo se jedi- nák území státu, jednak

nepřetržitá posloupnost králů, jednak právnícká osoba nadřizená králi i stavům a trvající nepřetržitě bez ohledu na vzájemný poměr obou těchto složek státoprávního státu.

O nejvyšší moc ve státě dělí se král se stavy. Základ státoprávní moci ve XIII. století je povolování berně a hotovosti vojenské. K tomu přistupují průběhem doby další práva, jednak na základě privilegií a zákonů, jednak z největší části obyčejem. Proto poměr krále a stavů mění se stále podle síly osoby královny a podle politických vůdců stavů. Stát státoprávní a moc stavů vyvrcholuje v době jagellonské, klesá nastoupením Ferdinanda I., stoupá však již zase v druhé době jeho vlády a za jeho nástupců. Zevně jeví se to v tom, jak ubývá zástupců a orgánů králových v české ústavě, a jak vzrůstá počet orgánů státoprávních, buď změnou královských na státoprávní anebo zřizováním nových. Král český je sice králem z boží milosti, píše to však odpovědný stavům, a státoprávně kladou novému králi své podmínky, které vyvrcholuje ve volební kapitulaci XV. století. V době povstání českého měl býti český stát přetvořen v státoprávní oligarchickou republiku s králem v čele.

Stát český není jednotným státem, neboť společných orgánů je málo, každá z jeho zemí má svou ústavu a správu. Věci společné jsou: osoba královny, generální sněm, některé královské orgány (mincmistr, hejtman německých lén, česká komora, rada nad apelacími), obrana státu, právo obywatelské (inkolát), styky mezinárodní. Stavové čeští byli sami strážci nedílnosti území českého státu, volili nebo přijímali krále, a některé jejich orgány byly pro celý stát (zemská rada, česká kancelář, soud dvorský a komorní).

Stát český zůstával i nadále v lenním poměru k Německu. Poměr ten měnil se podle poměru síly českého a německého panovníka, nicméně jasná byla úplná vnitřní nezávislost státu českého, samostatnost jeho zahraniční politiky (třebas někdy omezená) a zcela mimořádná povaha celého léna, jak se jeví v titulu královském a v nastupování podle českých zákonů i v případě vyměření rodu. Poměr ten byl částečně v tomto smyslu upraven 1212, a znovu jasně Karlem IV. 1348 a 1356 (zlatá bula). Král český byl v říši jedním z knížat voličů (kurfürstů) a měl úřad arcibiskupský, zaujímaje od dob Karla IV. první místo. Po sesazení Václava IV. s trůnu německého poměr byl přerušen, za Jiřího pak obnoven, avšak pouze jako poměr osobní a nikoli

věcný. Reorganisace říše německé kolem roku 1500, na které český král nebyl zúčastněn, uvolnila poměr ten znovu, zeslabující jej na pouhou formality. Tak zůstalo tomu i za Habsburků.

Posloupnost českých králů XIII. stol. je upravena primogeniturou pro mužské potomstvo. Otázka ženského potomstva vystupuje po prvé po vymření rodu přemyslovského, kdy po jistém kolísání

krabi moravští XIII. stol.), anebo nová lenní, ať již bývalá suverénní (jako knížata slezská), anebo odvozuující všechno své oprávnění od udělení léna českého (vedlejší větve lucemburské na Moravě a ve Zhořelecku, kníže opavský).

Stavy celého českého státu zastupoval generální sněm, složený buď z celého českého sněmu a delegací zemí vedlejších, anebo z delegací zemí všech bez

udržela se zásada, že jen dcery neoddělené mají nárok na trůn. Tyto zásady vytvořené obyčejem a doplněné právem stavů voliti krále, není-li neoddělených dcer, vtěleny v zákony lucemburské (ordinace Janova 1341, zákony Karla IV. 1348 a 1355). Dědické právo dcer rozšířeno bylo 1510 i na dcery oddělené, byly-li provdány se souhlasem stavů. Královskou moc v českém státě vykonával pouze král korunovaný.

Král vládl bezprostředně jen v některých částech státu českého, někde byla knížata česká, a to buď staršího typu, bližšího se údělným knížatům (mar-

rozdílu. Hlasovalo se na něm podle zemí a usnesení nevázalo zemi, která s ním nescuhlasila. Zákony Karla IV. měl generální sněm býti přetvořen v důležitý orgán státu, který měl míti i volbu krále. Volbu krále strhli však na sebe čeští stavové sami, zneužívání generálních sněmů stále k novým berním učinilo jej tak neoblíbeným, že nemohla se vytvořiti z něho instituce většího významu.

Těžiště politiky stavovské bylo proto v zemských sněmech. Složení jich bylo různé podle zemí. V Čechách byly stavy panský, rytířský a městský (do válek

husitských i prelátů, na Moravě a v Dol. Lužici prelátů, pánů, rytířů a města, v Hor. Lužici a ve většině knížetství slezských pouze rytíři a města. Knižecí sněm slezský, utvořený teprve koncem XV. věku jako centrální orgán Slezska, skládal se z knížat, stavovských pánů a stavů knížetství bezprostředních, kde nebylo v čele zvláštního knížete. Do válek husitských scházel se celý sněm pohromadě a hlasy na něm spíše váženy nežli počítány. Po válkách husitských porady a hlasování daly se podle stavů; každý stav tvořil kurii. V ní rozhodovala většina, k usnesení sněmovnímu bylo za-

Vedle zemského sněmu měli stavové ještě radu a zemský soud.

Rada byla ve XIII. a XIV. století převahou ještě orgánem krále, jím libovolně složeným. Po válkách husitských však skládala se z nejvyšších úředníků zemských a byla spíše radou zemskou nežli královskou. Užší tato rada rozšiřovala se někdy osobami králem jmenovanými, jindy zase sněmem volenými. Ústavně zaručenu měla pouze účast na jmenování úředníků, ostatní kompetence závisela na libovůli králově (zvláště věci zahrani.) anebo na usnesení sněmu (provedení sněmovních usnesení). Vy-

potřebí souhlasu všech kurií. Usnesení sněmovní mělo pak ještě — mimo doby bouřlivé a dobu jagellonskou — zapotřebí schválení králova, načež se zapisalo do desk zemských. Sněmy zemské povolovaly beráň a hotovost zemskou, tvořily zákony, přijímaly cizince, stávaly se o politické, správní a hospodářské otázky země v nejširším směru. Český sněm mimo to měl zvláště ještě volbu krále a starost o celistvost území českého státu. Základem jednání byl návrh králův, sněm však jednati mohl o své vůli i o čemkoli jiném.

Příprava sněmovního jednání a namncze i uskutečnění usnesení sněmovních jednání byly v Čechách ve sněmích krajských, které někdy volily i zvláštní poslance za některé nebo i všechny stavy na sněm zemský.

znam rad ve vedlejších zemích byl nepatrný.

Zemský soud vznikl jako orgán převahou stavovský ve XIII. stol. a stal se nejvyšším soudem pro zemi. Zemské soudy, jejichž předsedci byli bráni pouze ze stavů, byly v Čechách, na Moravě a na Opavsku, po válkách husitských též v Hor. Slezsku. Soudily spory šlechtické a o statek nemovitý svobodný. Od jejich nálezů nebylo odvolání, a do vydání zřízení zemských nálezů svými tvořily právo.

Na dvoře královském někteří staří úředníci stali se dědičnými (stolník, číšník, maršálek), jiní přešli k úředníkům zemským (dvorský soudce, komorník, kancléř). V čele dvoru byl nějakou dobu hofmistr, než i ten stal se konečně zemským.

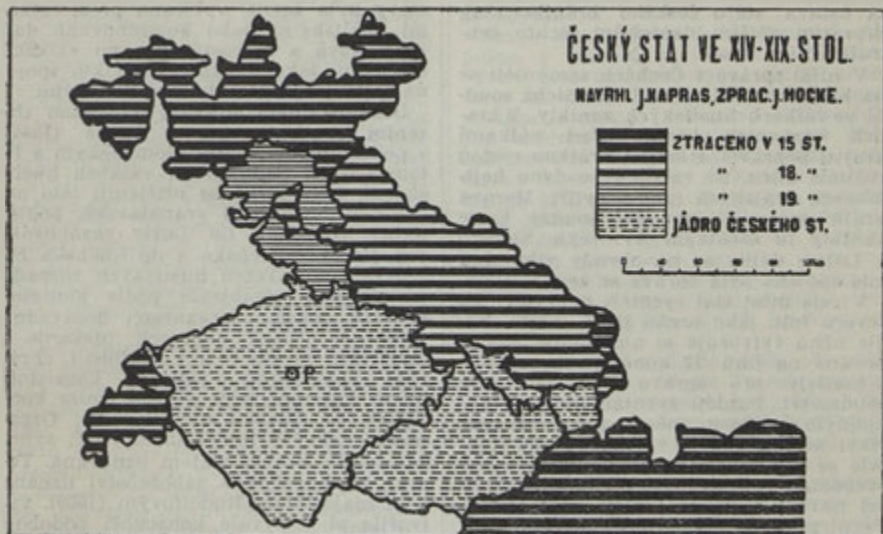
Zemské úřady v Čechách z původních čtyř (komorník, sudí, písař a purkrabí) rozmnožily se příbráním úřadů dvorských a vznikem některých nových (purkrabí kraje hradeckého) na 12. Na Moravě bylo pouze 8 úřadů zem., ostatní vedlejší země buď úřadů těch neměly vůbec anebo jen v nepatrném počtu. Zemští úředníci přísahali a byli odpovědní králi a zemi.

Stavové snažili se v XVI. stol. vytvořit také úřady pouze stavovské. Podarilo se jim to jen na Moravě (direktor zemských peněz) a ve Slezsku (zemský colmistr).

mory, jakož i mincmistra pro minci a hory. V habsburské době zřízena byla byrokraticky vedená komora česká, které podřízeny rentmistrovský úřad na Moravě, komora ve Slezsku a dva hejtmánové v Lužicích.

Správu zemí, původně jen kde nebylo knížete v čele, vedl zemský hejtman, nazývaný v Lužicích zemský fojt. Byl zástupcem krále, současně však i zástupcem stavů.

Snahou stavů bylo, aby na úřady byli dosazováni jen domácí lidé. Někde dosáhli na to privilegií (zvl. pro zemského

V čele české kanceláře býval kancléř, v starší době nejčastěji probošt vyšehradský, po válkách husitských český pán. Před válkami husitskými kancléř svým podpisem na listině ručil pouze za správnost vyhotovení, po válkách však i za to, že obsah listiny neodporuje ústavě. Ferdinand I. pokusil se celkem bez úspěchu zmenšit význam české kanceláře, zůstala však z toho jen její expositura ve Vídni při dvoře. Zcela přechodným zjevem byla zvláštní moravská (za Matyáše Korvína a 1608–1611) a slezská kancelář (1611–16). V XVI. stol. kancléř není pouze orgánem expedičním, nýbrž i rozhodujícím, zvl. v otázkách správy celého státu.

Správa finanční byla původně v rukou komorníka, později podkomořího. Karel IV. zřídil pro ni dva mistry ko-

hejtmana), jinde vyvinulo se to samo sebou. Za Václava IV. snažil se stav panský všechny významné úřady strhnouti do svých rukou. Po válkách husitských celkem rozdělili se o úřady pánové s rytíři. Zemské úřady obsazovány jsou od té doby sice králem, avšak k návrhu zemské rady.

Lenní zřízení, od začátku XIII. věku k nám uváděné, proniklo jen nepatrnou měrou do naší ústavy a dosáhlo největšího rozvoje za Jana a Karla IV. Avšak i tu jen několik málo krajů v Čechách a na Moravě bylo jím větší měrou dotčeno (Kladsko, Trutnovsko, Loketskó, Chebsko, panství olomoucké); větší význam mělo ve Slezsku a v Lužicích. Lenní zřízení neproniklo u nás však do úřadů. V XV. a XVI. století mizí pak u nás valem.

Kdežto personální unie českého státu s některými státními útvary sousedními v XV. věku neměla pro vnitřní organizaci státu významu, přišlo sjednocení státu českého s alpskými zeměmi a s částí koruny uherské v rukou Ferdinanda I. snahu o vytvoření trvalého spojení i v organizaci. Bylo to jednak ve věcech zahraničních (tajná rada), finančních (dvorská komora) a vojenských (dvorská rada vojenská), jednak ve společných úřadech dvorských, a konečně i v marných pokusech o společné sněmy či kongresy zemí habsburských, na kteroužto myšlenku navázali stavové v odboji svými konfederacemi. Vyvinutá ústava státu českého bránila však prozatím větším úspěchům těchto centralizačních snah.

V nižší správě v Čechách země dělí se na kraje správní a soudní, z nichž soudní ve válkách husitských zanikly. V krajích správních bývali před válkami krajští popravci, stíhající krátkou cestou rušitele míru, po válkách po dvou hejtmanech krajských (pán a rytíř). Morava kraj správních neměla, soudní kraje zanikly tu začátkem XV. věku. Slezsko a Lužice dělily se na obvody vikpildní, kde spojena byla správa se soudnictvím.

V čele měst stál rychtář, nazývaný na severu fojt, jako orgán pána města. Vedle něho vytvořuje se autonomie, zastupovaná na jihu 12 konšely, na severu 4 konšely pro správu a 7 šefy pro soudnictví. Později rychtář stává se výkonným orgánem města a v čelo obce staví se purkmistr, v jehož úřadě konšel se střídá. Rada obnovuje se ročně svobodnou volbou (t. j. odstupující konšel navrhuje na své místo sám terno). První purkmistr vede jako primas správu finanční. Ferdinand I. obmezuje autonomii měst dosazením do nich v Čechách a v H. Lužici královských rychtářů.

Ve všech náběhy autonomní (šoftys, fojt, šefové) z doby kolonizační mizí a správa i soudnictví přecházejí na vrchnost, která řeší je společně pro celé parství.

Horní zřízení spočívá na výhradním právu krále k horám (regálu) a k poplatkům z toho plynoucím (urbuře), a na právu dolovati i na cizím pozemku (svoboda hor). Podnikatelé hor (kverkové) tvoří těžářstva, v jejich čele jsou perkmistři, podřízení mincmistři.

Soudy dělí se podle stavů. Šlechta patří k soudům zemským, měšťané k městským, poddaní k panským, duchovní k církevním, židé k židovským. Vedle toho jest tu řada soudů podle příslušnosti věcné, jako listovní spory

(soud purkrabský), horní soudy, viničné soudy, věci manské (soud dvorský a některé drobné), šlechtic. soudy o čest a p.

Státní finance mají sice základ peněžitý, nikoli naturální, neliší však mezi pokladnou krále a státu. Statky pozbyly sice významu, ke komoře však počítán byl celý majetek královských měst a duchovenstva, který proto byl králem volně zdaňován. Hlavní základ státního hospodářství byly regály: hcní, celní, solní, židovský a mincovní. Denárová měna byla nahrazena za Václava II. groši počítanými na kopy, v XVI. stol. tolary a říšskými zlatými o 60 krejcarech. Mimořádnou pomocí povolovanou stavy byla berně, vybíraná před válkami husitskými jako kombinovaná daň pozemková a živnostenská, po válkách nejčastěji jako dávka z majetku, spojená ještě s četnými daněmi drobnými.

Osamostatnění církevní dokonáno zřízením arcibiskupství v Praze (1344), s podříz. biskupstvími olomouckým a litomyšlským (zaniklo ve válkách husitských). Nepodařilo se přičlenění této organizaci biskupství vratislavské, podléhající Hnězdnou, do Lužic zasahovala cizí diecése míšenská a do Chebska fezenská. Po válkách husitských rozpadá se církevní organizace podle konfessi. Katolíci podřizují organizaci dosavadní, třebaž v nižších orgánech (dekanie a fary) jsou to jen trosky, podobojí, chránění kompaktáty, řídí se konsistoři dolní. Lutráni měli dlouho pouze konsistoře ve Slezsku a v Chabsku. Organizace Českých bratří (biskupové, synoda, starší) nebyla státem uznávána. Teprve když obě tato náboženství uznána byla majestátem Rudolfovým (1609), vytvořila si v bývalé konsistoři podobojí svůj společný orgán pro Čechy a Moravu.

Vojenství XIII. věku jest rytířské. Základ tvoří těžká jízda, jejíž jednotkou je těžký jezdec s průvodem (glewe). Doba husitská vytvořila proti tomu pěší vojsko, opířené o vozovou hradbu a střelbu, pod jednotným velením. Vojsko XVI. století je však již vojskem žoldnéřským, jehož základem je pluk v čele s plukovníkem jako pánem pluku, XIII. a XIV. století je dobou zakládání kamenných hradů a hrazení měst, které později jen zdokonalovano.

Od Přemysla II. znakem českého státu stává se stříbrný lev v červeném poli. I vedlejší země mají od XIV.—XV. století svoje vlastní znaky: Morava orlici stříbrné a červeně kostkovanou v modrém poli, Slezsko orla černého ve zlatém poli, Horní Lužice zlatou zeď v modrém poli a Dol. Lužice červeného vola v stříbrném poli.

III. Stát absolutistický. Po bitvě bělohorské český stát byl sice nedotčen, avšak státní právo jeho bylo pohnutím oklešťováno. K dosavadnímu označení jeho, „česká koruna“, nutily nadále zvláště poměry zahraniční. Habsburkové sami říkali raději „dědičné země české“. Obnoveným zřízením byl pak v státě tom nastolen absolutismus, který jen v první době pobělohorské ponechával stavům ještě některá práva, která za dalšího absolutismu osviceného (Marie Terezie, Josef II.) a policejního (František I., Ferdinand V.) byla stavům postupně odňata. Vnitřní pouta státu zesílila vývojem české kanceláře, která přesídlila do Vídně, stavěla se tam nejvyšším správním a soudním orgánem českého státu, a sjednocením práva hrdelního, smrtelného a procesu. Centralisace vzrostla vytvořením jednotného císařského vojska, jednotného poštovníctví a řadou jednotných daní. Tím měnila se zvolna unie personální skutečně v unii reální, která dostala pak právní základ v pragmatické sankci. Zahraniční věci z tajné rady přeneseny nejprve do rakouské dvorské kanceláře, potom zřízen pro ně úřad samostatný „tajná domácí dvorská a státní kancelář“. Od záležitostí finančních (cemerále) oddělila se část pro státní dluhy (bancale), pro kterou vytvořeny nové úřady (universální bankálta, ministeriální bankodeputace). Kontrolním orgánem byla dvorská komora účetní. Jednotným poradním sborem byla státní rada. Za Josefa II. vytvořena tajná kabinetní kancelář (středisko osobní politiky panovníkovy) a policejní ministerstvo. K jednotnému centralismu připojila Marie Terezie centralismus dualistický, spojivši r. 1749 správu a soudnictví českého státu a zemí alpských v direktorium in publicis et camerilibus (později česko-rakouská kancelář) a v nejvyšší soudní místo. Zevnější znak dostal obojí tento centralismus zavedením titulu císaře rakouského (1804), neboť od té doby pohnutím všechna centrální vládní moc habsburská byla označována jako císařská.

Posloupnost králů upravena pragmatickou sankcí (1713 domácí řád v tajné radě, 1720 zemské zákony), kterou byl stanoven pořad ženského potomstva. Korunovace není více podmínkou vlády, král nastupuje smrtí svého předchůdce. Česká knížata stávají se pouhými vrchnostmi s titulem knížecím. Český dvůr pohnutím mizí a zůstávají jen některé dvorské úřady dědičné. Z úřadů zemských staly se úřady královské, které v Čechách vedly správu země jako

místodržitelství. Na Moravě v čele země byl zemský hejtman s tribunálem, složeným byrokraticky. Za Marie Terezie v čelo země postaveny nejprve královské reprezentace a komory, později gubernia.

Na zemských sněmích obnovení všude přeláti jako první stav. Porady daly se v plénu, pouze ve Slezsku zachovány kurie. Iniciativa až na věci nepatrné je v rukou krále. Kompetence sněmovní obmezena skoro jen na povolování berní. Jen českému sněmu zůstala volba krále v případě vymření celého rodu panovníckého a svolování ke zřízení státního území. Jako stálý orgán sněmu byly zemské výbory, jen přechodně zrušené za Josefa II.

Kraje vytvořeny také na Moravě, ale pouze s jedním hejtmánem. Pozvolné byrokratizování krajských úřadů ukončeno za Marie Terezie, kdy jejich kompetence vzrostla ochranou poddaných, jim svěřenou. Samospráva měst byla oklešťována dozorem podkomorního, kontrolou hospodářskou (inspektoři v Čechách, ředitelství na Moravě) a rozšířením královských rychtářů na všechna města českého státu. Josef II. zaměnil městskou autonomii správou byrokratickou (regulované magistráty). Správa obyvatelstva selského byla vesměs v rukou hospodářských úřadů vrchnostenských.

Měna česká, znehodnocená „dlouhou mincí“ (1623), za Marie Terezie spojena s jihněmozemskou měnou konvenční. Nesmírně rozmnožené papírové bankocile byly (1811) staženy za jednu pětinu hodnoty. Vídeňská měna šajnová, tím vzniklá, klesla brzy ke stříbru v poměru 1:2½. Bernictví vrací se k dani pozemkové, pro kterou zřizují se katastry, obsahující nejprve pouze půdu selskou (rustikál), od Marie Terezie i vrchnostenskou (dominikál), od Josefa II. stejně zdaněnou. Jako doplněk k dani pozemkové vznikly četné daně další.

Organisace církevní doplněna zřízením biskupství litoměřického (1655), královéhradeckého (1664), brněnského (1777) a budějovického (1784) a povýšením biskupství olomouckého na arcibiskupství (1777). Dohled státu na věci církevní vzrostl nebývalou měrou. Po povolení náboženské svobody luteránům a helvétům tolerančním patentem (1781) vytvořena i nová organisace luteránská a helvetská s konsistořemi ve Vídni.

Školská správa, dosud v rukou duchovních, stává se za Marie Terezie světskou. V soudnictví zreformováno za Marie Terezie soudnictví hrdelní zredukováním počtu soudů, za Josefa II. upra-

veno soudnictví civilní zřízením tří instancí. Císařské vojsko stalo se za Marie Terezie stálým. Služba vojenská za Františka I. z doživotní zkrácena na určitý počet let (kapitulace).

IV. Boje státoprávní. Probuzený národ hlásil se o právo svého státu na samostatnost, třebaš v rámci habsburského soustátí. Stalo se tak nejprve v několika brožurkách anonymních těsně před rokem 1848, toho roku pak zvláště v obou petičích pražských. Kabinetní listy (23. III. a 8. IV.) připouštěly pouze zvláštní postavení Čech se sněmem konstitučním, nikoli však spojením zemí koruny české. I tyto malé koncese byly ztraceny bouřemi vídeňskými. Program státoprávní byl nato českými zástupci opuštěn a místo toho proti vídeňskému centralismu ústavnímu vytvořen program autonomně-federalistický, který vyvrcholil návrhem Palackého na přetvoření Rakouska ve svazek národních celků.

Ve Vídni tvořila se od 14. března 1848 centrální ústava pro země neuherské, jejíž hlavní zásady v dubnu byly vypracovány Pillersdorfem. Květnové bouře vídeňské odstranily z ní horní komoru zemí a ponechaly jen jednotný parlament, který se v červenci sešel (i za účasti Čechů) ve Vídni jako sněm konstituční. Jeho jediným dílem bylo zrušení roboty. Nové říjnové bouře vídeňské způsobily, že byl sněm přeložen do Kroměříže, kde pracoval ústavu pro neuherské země, ovládanou duchem krajně liberalistickým na podkladě konstituční monarchie. Nežli však mohla být dokončena, byl sněm rozpuštěn a oktrojována (1849) ústava Schwarzenberg-Stadionova pro celé habsburské soustátí. Nová ústava byla ještě centralističtější a omezovala politická práva lidu. Než i tato ústava byla 31. prosince 1851 suspendována a absolutismus, který tím znovu nastal, trval až do porážek v Itálii (1859).

Teprve po nich svolána (1860) rozmnožená říšská rada, ve které střetla se jasně obě základní stanoviska, většina federalistická, vycházející z historických základů monarchie, a menšina centralistická, žádající přísné utužení jednoty monarchie habsburské. Prvním výsledkem byl říjnový diplom (20. X. 1860), založený na kompromisu federalisticko-autonomisticko-centralistickém. — Jeho provedení stalo se únorovkou (26. II. 1861), kde prvky centralistické, reprezentované hlavně užší radou říšskou, převládly nadobro. Proti únorovce postavili se od počátku Maďaři. Naproti tomu Čechové šli s počátku na říšskou radu,

kde volným vývojem a hlavně vlivem konservativní české šlechty český program z autonomisticko-federalistického vracel se k programu státoprávnímu. Rokem 1863 došlo teprve k českému pasivnímu odporu proti říšské radě. Ostatně i na všech třech sněmech (českém, moravském a slezském) byla vhodnou volební geometrií zabezpečena většina centralisticko-německá. Teprve 1865 zvítězila přechodně alespoň v Čechách většina česko-konservativní. Po válce rakousko-německé (1867) uskutečnil Beust vyrovnání s Maďary zavedením dualismu (vlastně jen věci zahraniční, vojenské a část financí zůstaly společné), a to uherským článkem XII. zák. 1867 (12. VI.). Podle něho přízpůsobena byla ústava v zemích neuherských prosincovkou (21. prosince 1867), kterou definitivně utvořen z nich stát s říšskou radou. Tato změna dolehla zvláště těžce na český stát a jeho právní postavení.

V boji proti prosincovce došlo zase k přesnému zformulování užeb po obnově českého státu v deklaraci z 22. srpna 1868 českému sněmu podané, ke které se připojili čeští poslanci z Moravy osvědčením z 25. srpna. Deklarace historicky odůvodňuje zvláštní postavení českého státu v rámci spojených států habsburských. Proto nevedlo k cíli vyjednávání s Čechy za Potockého, který chtěl pouze rozšířit kompetenci sněmů. Zato za Hohenwarta se zdálo, že fundamentálkami (1871) dojde k státoprávnímu vyrovnání centralismu s českým státem. Jím mělo být i v rámci dosavadního vývoje centralismu jednotného i dualistického vymezeno přesné postavení českého státu, jeví se jednak ve zvláštním královském českém dvorském kancléři jako odpovědným státním ministru pro celou českou korunu, jednak v dosti obsáhlé zákonodárné kompetenci českého sněmu (justice, vyučování atd.). Odporem Maďarů a Němců domácích i zahraničních tento poslední pokus o české státoprávní vyrovnání ztroskotat. Uzákoněním přímých voleb do říšské rady (1873) nedlouho na to naopak utužen ještě protičeský centralistický vývoj. Po několika letech (1879) zlomen byl pak dosavadní pasivní český odpor a čeští zástupci byli nuceni jíti na říšskou radu, třebaš se státoprávním ohražením, jehož občasným opakováním udržovala se pak alespoň teoreticky právní kontinuita s minulostí.

Boj státoprávní přeměnil se od té doby v pouhý boj jazykový, který jen v některých otázkách zasahoval přímo do ústavy. Tak tomu bylo i při nezdáreném pokusu o vyrovnání německo-české, tzv.

punktacích (1890), kde šlo zvláště o zřízení národnostních kurií na sněmě a o národnostní rozdělení okresů i některých ústředních úřadů zemských. Němci pracovali nepřetržitě a cílevědomě k rozdělení země podle národnosti, a ještě koncem světové války stal se pokus, aby jim bylo vyhověno (zřízení krajské s rozhrančením národnostním, rozdělení zemské správní komise). Tak celý ústavní vývoj habsburského soustátí až do převratu byl ostře zahrocen proti českému státu.

Doba ústavního vývoje přinesla zároveň i nové uspořádání správy. Místo dosavadních různých dvorských úřadů zřízena byla řada ministerstev, tvořících dohromady ministerskou radu (za absolutismu konferenci). V zemích jsou místodržitelstva (jen ve Slezsku zemská vláda, pokud Slezsko není v letech 1860—1 spojeno s Moravou). Země se dělily na kraje (Čechy 7, Morava 2, Slezsko 1), které však v šedesátých letech postupně zrušovány. Nejnižší jednotkou státní správy byla okresní hejtmanství. Za absolutismu (1851, stal se sice pokus spojit správu se soudnictvím ve spojené úřady okresní, po roce 1868 nastal však návrat k samostatným okresním hejtmanstvím. Organizace soudní od roku 1850 byla upravena na tři instance: soudy okresní, pro věci důležitější sborové soudy první instance, zvané krajské nebo zemské, vrchní zemské soudy, nejvyšší soud (ve Vídni). Pro finance byly berní správy a berní úřady, okresní finanční ředitelství a zemské finanční ředitelství.

Vedle státní správy byla však ještě samospráva, jejíž základem byla od roku 1849 obec. Samospráva obecní, absolutismem částečně suspendovaná, byla plně obnovena zákonem 1862. Vyšší instancí samosprávnou byly pak zemské výbory, podle zemského zřízení sněmy volené. V Čechách v poslední době před válkou místo zemského výboru byla zemská správní komise, vládou jmenovaná. V Čechách vsunuli konečně také mezi zemský výbor a obce okresní zastupitelstva a výbory (zák. 1864).

Literatura jednotlivých otázek jest v Kaprasových Právních dějinách zemí koruny české I—III (1913—1920). *Kapras.*

Statistika.

Vznik státu československého.

Československý stát vznikl 28. října 1918, kdy Národní výbor převzal československé země do své správní moci. Ustaven byl jako demokratická republi-

ka, jejíž hlavou jest volený prezident. Tím byly spojeny země, obývané národem československým, v jediný státní útvar, k němuž se přidružilo území, obývané Rusy na jižní straně Karpat, jemuž se dostalo názvu Podkarpatská Rus.

Národ československý za doby říše Velkomoravské žil krátký čas v říši jediné; počátkem století desátého byl však roztržen politicky ve dvě části. Území mezi Karpaty a Dunajem (nynější Slovensko) dostalo se do područí Maďarů a bylo po tisíc let integrující částí zemí koruny svatoštěpánské. Česká větev si zachovala svou státní individualitu a utvořila postupem času mocné království ve střední Evropě. Vývojem historických událostí dostaly se země koruny české i země koruny uherské současně pod žezlo Habsburků. Vzrůstající moc panovníka zatlačuje stále více stát stavovský, a tak v 18. stol. dochází téměř k úplnému zániku státní individuality státu českého. Úplně zaniká stát český při zřízení ústavním, kterého se dostalo zemím habsburským v 60. letech minulého století. Čechy, Morava a Slezsko byly podle ústavy pouhé části útvaru, označovaného úředně jako „království a země na říšské radě zastoupené“, kdežto země koruny uherské získávají rakousko-uherským vyrovnáním znovu své státní individuality.

Stát československý vznikl rozpadnutím se říše rakousko-uherské na konci světové války, a mezinárodní úmluvy, jež určovaly jeho hranice, stanovily je tak, že nastaly jisté odchylky od historických hranic zemí českých, resp. rakousko-uherských. Jsou tu větší územní ztráty na Těšínsku, Oravsku a Spišsku. Rozhodnutím velvyslanecké konference v Paříži ze dne 28. července 1920 se souhlasem obou států byla tato tři území rozdělena mezi Československo a Polsko. Naproti tomu jsou tu menší územní zisky: od Dolních Rakous připojeno k Čechám Vitorazsko, k Moravě Valticko; Opavsko bylo zvětšeno o část Pruského Slezska, která se označuje názvem Hlučínsko. Tyto úpravy hranic byly již v platnosti při sčítání lidu 15. února 1921. Po sčítání lidu nastaly ještě nepatrné změny výměnou několika obcí se sousedními státy.

Rozsah a poloha.

Československá republika má (r. 1927) rozlohu 140.368 km². Území státu je rozděleno podle zákona ze dne 14. července 1927, č. 125 Sb. z. a n. o nové organizaci politické správy na čtyři země, ze kterých měří:

	km ²	%
Země Česká	52.065	37.09
Země Moravskoslez.	26.767	19.04
Země Slovenská	48.904	34.85
Země Podkarpatorus.	12.632	9.02
Celkem	140.368	100—

Československo náleží k státům střední velikosti a jest mezi 37 států Evropy rozlohou na 15. místě. Ze států, které vznikly po světové válce jsou větší Jugoslaviie, Rumunsko, Polsko, menší Rakousko a Maďarsko.

ČSR. prostírá se mezi 47° 45' a 51° 5' s. š., mezi 12° 10' a 24° 30' vých. d. Gr. Časový rozdíl jest 48 minut. Území má tvar protáhlý od záp. k vých.; jeho podélná osa jest asi 900 km, největší šířka asi 300 km, nejmenší asi 50 km.

Obyvatelstvo.

Na území, jehož výměra jest vpředu uvedena, bylo v den sčítání lidu 15. II. 1921 přítomno 13,613.172 obyv. Z toho připadá na jednotlivé země:

	obyv.	%
Čechy	6,670.582	49—
Země Moravskoslez.	3,335.152	24.50
Slovensko	3,000.870	22.04
Podkarpatská Rus	606.568	4.46

Počet obyvatelstva jest Československo na 9. místě mezi evropskými státy. Z nových států mají více obyvatel Polsko a Rumunsko, méně Jugoslaviie, Maďarsko a Rakousko.

Hustota. ČSR jest poměrně hustě osídlena; v r. 1921 připadalo na 1 km² průměrně 97 ob. Mezi jednotlivými zeměmi jsou v hustotě obyvatelstva značné rozdíly. Čechy vykazovaly 128 ob. na 1 km², Morava 119, Slezsko 152, Slovensko 61 a Podkarp. Rus 48. Nej hustější jsou zaldněny průmyslové oblasti zemí českých nejrůdnější horské okresy Podk. Rusi. Hustotu nad 1000 mají tři soud. okresy v pánvích kamenouhelných: Slez. Ostrava 1365, Mor. Ostrava 1240, Kladno 1026; z průmyslových okresů sev. Čech mají Jablonce 528, Teplice-Šanov 524, Liberec 496, Ústí n. L. 461; ze zemědělských krajů zvýšenou lidnatost vykazují úrodné okresy na Hané: Prostějov 277, Přerov 225. Na Slovensku nej hustější jest osídlena úrodná rovina na levém břehu Dunaje a v poříčí Váhu a Nitry; Šala nad Váhem 108, Bratislava-venkov 104. Méně než 30 ob. na 1 km² mají horské okresy na sev. hranicích Slovenska a P. Rusi: Hrádok 21, Snina 29, Volovoje 26 a Rahovo 18. Nejvýchodnější okres jest nejrůdnější osídleným krajem na území republiky.

Osídlení (aglomerace). Jednotkou osídlení jest místní (politická) obec. Při sčítání lidu bylo v celé republice 15.405 obcí. Z těch bylo 8.628 s počtem obyv. do 500; tedy více než polovina (56%). Venkovských obcí (do 2000) bylo 14.405 (93.5%); v nich bydlilo 56.8% všeho obyvatelstva. Měst s více než 10.000 ob. bylo 83, velkoměsta nad 100.000 ob. pouze dvě: Praha s 676.657 ob. a Brno s 221.758 ob. Vzrůstem obyvatelstva a slučováním obcí počet velkých měst se od sčítání lidu zvýšil. Měst s více než 100.000 ob. jest nyní 5; kromě Prahy a Brna jsou to: Bratislava s 129.198 ob., Moravská Ostrava 113.709 ob. (se Slez. Ostravou tvoří celek 170.000 ob.) a Plzeň se 108.023 ob. Bereme-li též zřetel na aglomeraci místní a ne jen na právní sloučení, následoval by Liberec (s okolím) 73.427 ob., Ústí n. L. (s okolím) 64.910 ob. a Čes. Budějovice (s okolím) 58.484 ob. Soustředění obyvatelstva do měst dalo se větší měrou v Čechách a na Moravě než na Slovensku a Podk. Rusi. Zde žije v městech nad 10.000 ob. toliko 11% všeho obyvatelstva, kdežto v zemích českých 22%.

Vzrůst. Vývoj populace na území dnes československém za posledních 50 let lze sledovati podle sčítání:

	Počet obyvatelstva	Přírůstek od sčítání ke sčítání
1869	10,487.111	—
1880	11,080.240	5.66%
1890	11,701.480	5.61%
1900	12,662.175	8.21%
1910	13,595.318	7.37%
1921	13,613.172	0.13%

Za půl století vzrostlo obyvatelstvo přibližně o třetinu, přesněji o 29.81%. Přírůstek není stejný v jednotlivých zemích: V Čechách přibýlo 29.59%, na Moravě 31.61%, ve Slezsku 50.54%, na Slovensku 21.50% a v Podk. Rusi 51.60%. Nejrychleji vzrůstalo obyvatelstvo v letech 1891—1900. Nejmenší přírůstek jest mezi r. 1910 a 1921, činí jen 17.854 osoby. Příčinou toho jest válka, t. j. ztráty na poli válečném, zvýšená úmrtnost obyvatelstva civilního a zmenšený počet porodů. V Čechách dokonce za tohoto období obyvatelstva ubylo o 111.381 (1.64%), což jest zjev neobvyklý v jejich dějinách za poslední doby. Ostatní země naproti tomu měly nepatrný přírůstek.

Pohlaví. V celé republice bylo při posledním sčítání napočítáno 6,559.503 mužů a 7,053.669 žen, tedy žen o 494.166 více. Připadá 1075 žen na 1000 mužů.

Cizinci. V den sčítání přítomno bylo na území republiky 238.808 cizinců. Podle národnosti bylo z nich 58.726 osob

národnosti československé; z toho lze souditi, že to byli většinou naši vystěhovalci, kteří se vrátili jako příslušníci cizích států. Poměry státního občanství se týkající byly počátkem r. 1921 ještě abnormální. Mnozí příslušníci bývalého Předlitavska nebo Zalitavska staly se převratem cizinci a nepoužili té doby ještě práva občního, nebo se nevystěhovali dosud ze země.

Národnost. V bývalém Rakousku byla zjišťována při sčítání lidu „obcovací řeč“, v Československu zjišťovala se národnost. Ze státních příslušníků bylo 8,760.937 Čechoslováků, t. j. 65.51%. Lze tedy říci, že CSR jest státem národním, neboť všechny ostatní národnosti činí přibližně třetinu obyvatelstva. Nejvíce z nich jest Němců, 3,123.568 (23.4%). Na druhém místě jsou Maďaři 745.431 (5.57 proc.), na třetím Rusové 461.849 (v tomto počtu jsou zahrnuti všichni, kteří se přihlásili za Rusy, Rusiny a Ukrajince). Židovské národnosti jest 180.855 osob, ač vyznání židovského jsou 354.342 osoby; tedy jen polovina z nich pokládá se za zvláštní národnost, druhá polovina hlásí se k národnostem jiným. Pak následují Poláci 75.853 osoby, Rumuni 13.974, cizáki 8.446. Jihoslovani 2.108, jini 1.343.

kladem takového prolnutí jest hnědohorná pánev v sev.-záp. Čechách. Československý národ má většinu v Čechách (66.6%), na Moravě (78.3%) a na Slovensku (68.1%); ve Slezsku jest tato většina jen relativní: 47.7% Čechoslováků proti 40.5% Němců a 11.8% Poláků; v Podkarp. Rusi jest národnost československá v mizivé menšině (3.3%). Československý národ se rozlišil průběhem dějinného vývoje na dvě větve: větev česká čítá 6,792.954, větev slovenská 1,967.983 příslušníky. — Z celkového počtu Němců sídlí 69.6% v Čechách, 17.5% na Moravě, 8.1% ve Slezsku, 4.5% na Slovensku a 0.3% v Podk. Rusi. V Čechách zabírají pohraniční pásmo, jež jest nejširší v záp. Čechách, nejbliže k Praze sahá od severu u Libčehova a nejdále na jih do polabské nížiny sev. od Jaroměře. Na jihu Čech jde národnostní rozhraní od Čerchova k Čes. Velenicím, kde českým okresem třeboňským jest oddělena německá oblast u Jindřichova Hradce. Na hranici českomoravské zabíhají dosti hluboko do Čech dva německé ostrovy lanškrounsko-svitavský a jihlavsko-štoký. Tyto ostrovy se nyní rychle drobí a stávají se národnostně smíšenými; zbytky ně-

Národnost obyvatelstva.

Národnost	Čechy	Morava	Slezsko	Slovensko	Podk. Rus	Republika
českoslov.	4,382.788	2,048.426	296.194	2,013.792	19.737	8,760.937
ruská	2.007	976	338	85.644	372.884	461.849
německá	2,173.239	547.604	252.365	139.900	10.460	3,123.568
maďarská	5.476	534	94	637.183	102.144	745.431
polská	973	2.080	69.967	2.536	297	75.853
židovská	11.251	15.335	3.681	70.529	80.059	180.855
jiná	1.091	1.481	99	8.973	14.227	25.871
domácí oby.						
celkem	6,576.825	2,616.436	622.738	2,958.557	599.808	13,744.364
cizinci	93.757	46.448	49.530	42.813	6.760	238.808
veškeré ob.	6,670.582	2,662.884	672.268	3,000.870	606.568	13,613.172

Sídla čsl. národa tvoří souvislé území uvnitř jednotlivých zemí; na tomto území všude jest více než polovina obyvatelstva národnosti československé. Pohraniční pásmo na třech stranách Čech, severní Morava a severní Opavsko, úzký pás na jihu Moravy při řece Dyji, dlouhý pohraniční pruh na jihu Slovenska od Bratislavy až k Berehovu jsou sídly národností menšinových. Československý živel proniká však i do nich ze svého celistvého území, na několika místech dosahuje až k hranicím státním a rozděluje menšinové oblasti na nesouvislé skupiny, nebo tvoří celé kraje národnostně smíšené a místy i ostrovy s československou většinou. Nejlepším pří-

meckého ostrova českobudějovického zanikají v českém okolí. Z českých měst četnější německé obyvatelstvo mají Praha (30.429), Plzeň (7.060) a Č. Budějovice (7.006). Na Moravě jsou sídla Němců roztrštěnější než v Čechách. Zabírají severní cíp Moravy, na jihu úzký pruh při hranici rakouské, který vybíhá poněkud na sever směrem k Brnu, a roztroušené ostrovy. Hojně Němců sídlí též v moravských městech uprostřed českého kraje. Až do převratu bylo v německých rukou Brno, kde jest Němců 55.816 a Olomouc s 15.818 ob. něm. Po převratu ztratilo německou většinu kromě těchto měst Znojmo a Jihlava. Něm. kapitálem bylo poněmčováno zejména Ostravsko;

Mor. Ostrava má 22.190 ob. něm. Poměr národnostní jest na Moravě příznivější než v Čechách; obyvatelstvo Čech jest německé z jedné třetiny (4,382.788 Čechoslováků proti 2,173.239 Němcům), obyvatelstvo Moravy z jedné pětiny (2,048.426 Českoslov. proti 547.604 Něm.).

Ve Slezsku jest německé celé severní Opavsko; v městě Opavě činí Němci 70 proc. obyv. V celém Slezsku jest 252.465 Němců. V zemi moravskoslezské jest jich 800.069 z celkového počtu domácího obyvatelstva 3,239.174; tedy jedna čtvrtina. Na Slovensku jsou sídla Němců velice roztržena. S německým územím v Rakousku souvisí německá menšina v Bratislavě a okolí a několik německých obcí na Žitném ostrově. Němci usazovali se na Slovensku již v XII. a XIII. stol. jako kolonisté, hlavně v městech hornických a spišských. Nyní tu tvoří národnostní ostrovy. Větší z nich jsou kežmarský, kremnický, pravenský a gelnický. Němců na Slovensku jest 139.900. — Poláci sídlí téměř všichni ve Slezsku (na Těšínsku) v počtu 69.967, nepatrný počet na Moravě a na Slovensku. Maďaři tvoří pětinu obyvatelstva Slovenska (21,5%) a šestinu obyvatelstva Podkarp. Rusi (17,0%). Zabírají souvislé území podél jižní hranice Slovenska a P. Rusi, jež jest nejširší podél toku Dunaje. Východní Slovensko jest více prostoupeno menšinami maďarskými než západní. Maďarisace měla své sídlo ve městech a proto značný počet Maďarů bydlí i v městech okresů s většinou slovenskou. V Bratislavě jest Maďarů 29,5%. Na Podk. Rusi jest maďarská celá jihozáp. část; v Užhorodě mají Maďaři relativní většinu. Na Slovensku jest jich 637.183, na P. Rusi 102.144. — Národ ruský tvoří na P. Rusi většinu skoro dvouřetinovou (62,2%) proti 17,0% Maďarů a 1,34% židovské národnosti. Značným počtem zasahuje však i na Slovensko, kde v podhorském pásmu pod Karpaty na vých. od řeky Úže sídlí 85.644 Rusů. Ze čtyř větších měst karpatoruských (Užhorod, Berehovo, Chust a Mukačevo) mají většinu však jen v Chustu, jinde převládají Maďaři a Židé. Ruské národnosti jest na P. Rusi 372.884 ob. — Obyvatelstvo, které se přihlásilo k národnosti židovské, žije z větší části na Podk. Rusi (80.059 osob, t. j. 44,3%), kde má relativní většinu jen v Mukačevě; na Slovensku žije 70.529 osob (39%), zbytek připadá na historické země. — Rumunů bylo při sčítání lidu 13.947 osob; po sčítání byly však Rumunsku vydány čtyři obce s rum. obyvatelstvem

za tři obce maďarské; po výměně obcí zbývají na území republiky 11.174 Rumuni, z nichž sídlí 10.800 na Podk. Rusi. — Cikáni žijí rozptýleně hlavně na Slovensku (7.967) a na P. Rusi (418), nepatrný počet v zemích českých (61). Na Moravě založili v 16. stol. chorvatští kolonisté tři obce v soud. o. mikulovském. R. 1921 přihlásilo v nich národnost srbochorvatskou 1.010 osob; v celé republice jest Jihoslovánů 2.108 osob. — Sledujeme-li údaje o řech obcovač při sčítání posledních desetiletí a údaj o národnosti při sčítání z r. 1921, vidíme, že v historických zemích obyvatel národnosti československé stále přibývalo; zvláště patrný jest rozdíl mezi r. 1910 a r. 1921, kdy teprve se ukázaly národnostní poměry v pravém světle. V Čechách přibýlo 133.849 Čechoslováků a ubýlo 256.040 Němců. Českoslov. živel zesílil nejvíce v hnědouhelné pánvi podkrušňohorské, v kamenouhelné pánvi západočeské, v průmyslovém území kolem Liberce a Jablonce a na smíšeném území u Čes. Budějovic. Na Moravě od r. 1910 přibýlo obyv. čsl. národnosti o 174.297, Němců ubýlo o 177.278 osob. Největší změny národnostní nastaly na Ostravsku na ostrovech něm. kolem Brna a Olomouce, na ostrově jihlavském a na něm. území jiho-moravském u Znojma. I ve Slezsku přibýlo Čechoslováků (nehledíc ani ke Hlučínsku, jež náleží celé jazykovému území čsl.) a ubýlo Němců a Poláků. Národnostní změny jsou hlavně na Těšínsku; převratem byl zlomen germanizační vliv něm. kapitálu a polovina dříve polských Slezanů (Šlonzáků) v počtu 24.299 osob přiznala národnost československou. Tím se stalo dříve polské území smíšeným a čsl. národ nabyl převahy skoro ve všech obcích pánve ostravsko-karvinské, vyjímajíc m. Karvín a obec Hor. Suchou, v nichž si Poláci udrželi většinu. — Na Slovensku a Podk. Rusi lze srovnávat mateřskou řeč roku 1910 a národnost r. 1921. Na Slovensku v minulých desetiletích stále přibývalo Maďarů: r. 1880 čítali 553.470 osob, roku 1910 však již 901.792 os. Při sčítání roku 1921 klesl jejich počet na 637.183 osoby. Rovněž klesl počet Němců. Na Podkarp. Rusi ubýlo Maďarů o 70.305 a přibýlo Rusů o 39.880 osob. I zde nové sčítání napravilo křivdy minulých dob; mnoho odrodilých Slováků a Rusů se vrátilo k své národnosti, mnoho osob vyznání mojžíšského odpadlo od Maďarů a Němců a přiznalo se k národnosti židovské. — Jak působilo na vývoj národnostních poměrů v našem státě deset let minulých, ukáže sčítání nejbližší.

Náboženství. Obraz náboženských poměrů jest v Československé republice velmi složitý, neboť běh dějinných událostí utvářel je v každé zemi různé. Hlavní změny však nastaly po převratu, kdy vzniklo velké hnutí protikatolické, které mělo největšího rozsahu v Čechách začátkem r. 1921. Obyvatelstvo přestupovalo k novému vyznání československému, z části k evangelickému (československému), z velké části však zůstalo bez vyznání. Přes toto odstupové hnutí udrželo si vyznání římsko-katolické postavení většiny více než třicetivětšiny. Z celkového počtu obyvatel přihlásily se k němu 10,384.833 osoby, t. j. 76,3%. Tento poměr se mění podle zemí: v Čechách činí 76,1%, na Moravě 90,9%, ve Slezsku 83,9%, na Slovensku 70,9%, v Podk. Rusi jen 9,1%. Proti r. 1910 ubylo římských katolíků o 1,290.935 osob. Oproti velkým ztrátám v českých zemích jeví se jistý přírůstek na Slovensku (94.757 osob), kde katolická církev vzrůstá na úkor evangeliků již po mnohá desetiletí. Řecko-katolické vyznání na vých. Slovensku a P. Rusi čítá 535.450 přísluš. Evangeliků všech vyznání jest v celé republice téměř milion. Z nich k československému vyznání přiznalo se 233.868 osob. Církev československá vznikla v r. 1918 spojením evangeliků augsburského i helvetského vyznání pokud byli československé národnosti. Nejpočetnější jest na Moravě v okrese vsetínském a v Čechách v okr. skutečském. K augsburskému vyznání náleží v čes. zemích obyv. německé a polské národnosti v počtu 150.687 osob, na Slovensku 382.428 osob převážnou většinou národnosti československé. K vyznání helvetskému (reformovanému) přiznalo se z největší části maďarské obyvatelstvo na Slovensku v počtu 144.549 os. V čes. zemích jest evang. ref. jen nepatrný počet. K ostatním vyznáním evangelickým přihlásily se 13.163 osoby. Církev československá, která byla založena teprve rok před sčítáním lidu, čítala 525.333 příslušníků. Nejvíce stoupenců získala v sev.-vých. Čechách, na Moravě na Olomoucku a Ostravsku. Od sčítání jest ve stálém vzrůstu. Vyznání řecko-východní (pravoslavné) nabylo významu teprve po převratu přestupovým hnutím na P. Rusi, kde bylo napočteno 60.986 příslušníků; v celé republice jest pravoslavných 72.945 osob. Příslušníků náboženství mojžíšského jest nejvíce na Slovensku (38,4%) a na P. Rusi (26,3%). V celém státě jest jich 354.342 os.; z nich přeznala národnost židovskou 180.191 osoba,

Osob bez vyznání jest celkem 724.507, z nich připadá 658.084 na Č., 49.026 na M., 9.405 na Slez. a pouze 7.992 na Sl. a P. Rus. Bez vyznání jest z velké části dělnictvo v průmyslových střediscích a část inteligence v městech.

Věk a rodinný stav. Věkové rozvrstvení není ve všech zemích stejné. Děti jest nejvíce v nejvýchodnějších částech republiky a ubývá jich směrem od východu na západ. Ve vrstvě obyvatelstva od 15—24 let jsou poměry ve všech zemích skoro stejné. Vrstvy starší jsou poněkud slabší na Slovensku a P. Rusi než na západě. Děti do dokončeného 4. roku bylo napočteno 1,036.780. Za normálních dob tato nejmladší skupina jest nejčetnější a další skupiny jsou postupně slabší. Abnormální zjev malého počtu dětí do 5 let lze vysvětliti velkým úbytkem porodů v letech válečných. Tato první skupina činí toliko 7,6% všech ob., nejsilnější jest skupina mládeže ve věku 10—14 let, která činí 11,4%. Děti školou povinných bylo 2,442.475, t. j. šestina ob., veškerá mládež do 21 let tvořila skoro polovinu (42,3%). Osob ve věku zletilosti bylo 57,7%, t. j. 7,854.537. — Více než polovina obyv. (54,98%) jest svobodných, více než třetina (37,30%) žije v manželství; ovdovělých jest 7,32%, rozvedených 0,24%, rozloučených 0,15%.

Znalost čtení a psaní. Při sčítání mezi obyv. starším 6 let bylo zjištěno 7% analfabetů úplných (osob neznajících čísti ani psátí) a 1% částečných analfabetů (znajících čísti, nikoli psátí). Počet úplných analfabetů jest nepatrný v Č. 2,10%, zvětšuje se na M. a ve Slezsku, jest značný na Slovensku 14,71% a největší na P. Rusi, kde plná polovina obyv. (50,03%) ve věku přes 6 let neuměla ani čísti ani psátí. Mezi ženami jest více analfabetů než mezi muži.

Povolání. Podle výsledků sčítání z r. 1921 jeví se příslušnost obyvatelstva k různým povoláním takto:

Třída, povolání	Počet obyv. k povolání příslušných
Zeměděl., lesnictví a rybářství	5,385.938
Průmysl a živnosti	4,601.020
Obchod a peněžnictví	787.178
Doprava	664.311
Stát. a j. veř. služba, volná povol.	590.698
Vojsko	159.851
Domácí služby a námezdn. práce	173.420
Jiná povolání a bez povolání	1,250.756

Úhrnem 13,613.172

V celém státě má dosud zemědělství slabou převahu nad průmyslem vlivem Slovenska a P. Rusi. V Čechách a ve Slezsku průmysl zaměstnává již více lidí než zemědělství.

Pohyb obyvatelstva.

1. **Přirozená měna.** Výši natality (poměrného čísla porodů) zaujímá Čsl. republika střední postavení mezi záp. a sev. Evropou s nízkou a vých. a jižní Evropou s vysokou plodností. V celé republice se narodilo r. 1924 372.333 dětí, z nichž bylo 9.177 mrtvě narozených, 363.156 živě narozených. Téhož roku zemřelo 215.711 osob. Přebytek narozených nad zemřelými činil 147.445. Pomineme-li leta těsně po válce, když poměry nebyly ještě normální, seznáváme, že v l. 1921—1924 se rodilo skoro 400.000 dětí ročně, přesněji 390.589, t. j. 28 na 1000 obyv.; přihlížíme-li jen k živě narozeným, činí poměr 27,6 (natalita). Zmírало ročně průměrně 227.242 osob, t. j. 16 z 1000 ob. (mortalita). Přebytek živě narozených nad zemřelými (přirozený přírůstek) činil průměrně 154.122, t. j. 11 na 1000 obyvatel.

2. **Stěhování.** Přirozený přírůstek jest změnšován tím, že ročně ubývá zemí jisté množství obyvatelstva trvalým vystěhováním se do ciziny. Teprve když vezmeme do počtu také vystěhovalectví, zjistíme skutečný přírůstek obyvatelstva. Skutečný přírůstek v zemích nyní na území československém činil v desetiletí 1901—1910 asi 900.869 osob, v desetiletí 1911—1921 pouze 19.070 osob. Skutečný přírůstek obyv. od sčítání lidu do konce r. 1924 lze odhadnouti asi na 500.000 osob. — Již před válkou stěhoval se značný počet obyvatelstva z našich zemí do ciziny. V letech 1901—1910 se vystěhovalo 521.320 os., tedy průměrně přes 50.000 ročně. Nejvíce připadá z celkového počtu na Slovensko, totiž 214.846 os., na Čechy připadá 171.724 osoby. Jakmile po válce bylo možno se stěhovati za hranice, objevilo se znovu vystěhovalectví v značné míře. R. 1920 bylo vydáno vystěhovaleckých pasů pro 34.942 osoby (v tom Čechy 13.513, Slovensko 13.373), r. 1924 pro 54.373 osoby (v tom Čechy 10.673, Slovensko 35.202). Z osob, jimž byl vydán vystěhovalecký pas, bylo r. 1924 43.614 (80,2%) národnosti českoslov. Do evropských států hodlalo se vystěhovati 19.057 osob, do Spojených států 30.846, do ostatní Ameriky 4.279 osob. Podle statistiky paroplavebních společností vystěhovalo se do Spojených států roku 1924 2.541, do ostatní Ameriky 4.079 os. Skutečný počet vystěhovačů jest asi o 10%

vyšší, než jest paroplaveb. společnostmi vykázan. Počet vystěhovačů možno odhadovati na 30.000 ročně, takže jest vystěhovalectví nyní o dvě pětiny slabší než v období předválečném. Data o přistěhovačích jsou dosud neúplná. Po převratu vrátilo se mnoho vystěhovačů ze Spojených států a zvláště z Vídne. R. 1923 bylo dáno svolení k přistěhování do Čsl. rep. 7.249 osobám; z nich skoro polovina připadala na Rakousko.

Literatura: Statistická příručka rep. Čsl., II. vyd. 1925, Bíbl, Čsl. rep. v číslech.

Národní shromáždění ČSR.

1. Národní výbor československý vydal v době od 28. října do 13. listopadu 1918 celkem 17 zákonů.

2. Národní shromáždění (revoluční) zasedalo od 14. listopadu 1918 do 15. dubna 1920. Konalo úhrnem 145 schůzí a schválilo celkem 393 zákony. Předsedou zvolen František Tomášek (čs. soc. dem.).

3. Národní shromáždění (poslanecká sněmovna a senát) v prvním volebním období zasedalo od 26. května 1920 do 16. září 1925. Mělo úhrnem jedenáct zasedání, poslanecká sněmovna konala 379, senát 290 schůzí; usneslo se na 479 zákoněch a schválilo 77 mezinárodních smluv. Předseda posl. sněmovny Frant. Tomášek (čs. soc. dem.), předseda senátu: JUDr. Cyril Horáček (rep.) do 13. VII. 1920, Karel Prášek (rep.) do 14. II. 1924 a Václav Donát (rep.).

4. Národní shromáždění (poslanecká sněmovna a senát) v druhém volebním období zasedalo od 17. prosince 1925 do 25. září 1929. Mělo úhrnem 8 zasedání; posl. sněmovna konala 213, senát 186 schůzí; schválilo celkem 157 zákonů a 51 mezinárodních smluv. Předseda posl. sněmovny: Jan Malypetr (rep.), předseda senátu: Václav Donát (rep.) do 18. února 1926, Václav J. Klofáč (čs. soc.) do 30. listopadu 1926, JUDr. Mořic Hruban (lid.).

5. Národní shromáždění (poslan. sněmovna a senát) zvoleno 27. října 1929. Předseda posl. sněmovny: Jan Malypetr (rep.), předseda senátu: JUDr. Frant. Soukup (čs. soc. dem.).

Vlády ČSR. 1918—1930.

1. Vláda všennárodní koalice (14. XI. 1918—8. VII. 1919). Předseda vlády JUDr. Karel Kramář (4 republ., 3 nár. dem., soc. dem. a nár. soc., 1 lid. a Slovenský klub).

2. Vláda Tusarova (8. VII. 1919 až 25. V. 1920). Předs. vlády Vlastim. Tusar (4 rep. a soc. dem., 3 Slov. klub a nár. soc.).

3. Vláda t. zv. rudozelené koalice (25. V. 1920—15. X. 1920). Předseda vlády Vlastimil Tusar (6 soc. dem., 5 republ., 3 nár. soc.). Dr. Engliš jako odborník.

4. Vláda úřednická I. (15. X. 1920—26. IX. 1921). Předseda vlády Jan Černý.

5. Vláda všenárodní koncentrace (26. IX. 1921—7. X. 1922). Předseda vlády PhDr. Eduard Beneš (3 soc. dem., rep. a nár. soc., 2 lid. a 1 nár. dem.). Vůdci poslaneckých klubů se scházeli pod jménem „Pětka“.

6. Vláda všenárodní koalice I. (7. X. 1922—9. XII. 1925). Předseda vlády dr. Antonín Švehla (4 republ., soc. dem. a nár. soc., 2 nár. dem. a lid.). Členové „Pětky“ osobně ve vládě.

7. Vláda všenárodní koalice II. (9. XII. 1925—18. III. 1926). Předseda vlády dr. Antonín Švehla (4 republ., 3 nár. soc. a lid., 2 soc. dem., 1 nár. dem. a živn.). Nový výbor koal. stran „Šestka“.

8. Vláda úřednická II. (18. III. 1926—12. X. 1926). Předseda vlády Jan Černý.

9. Vláda československo-německé koalice občanské I. (12. X. 1926—1. II. 1929). Předseda vlády dr. Ant. Švehla (4 rep., 2 lid. a lud., 1 živn., něm. zeměděl. a něm. křesť. soc., pozd. 1 nár. dem.).

10. Vláda československo-německé koalice občanské II. (1. II. 1929—7. XII. 1929). Předseda vlády Frant. Udržal. Pokračování vlády Švehlovy stejného složení politického. 8. X. 1929 vystoupili oba zastupci strany Iudové.

11. Vláda československo-německá (od 7. XII. 1929). Předseda vlády Fr. Udržal (4 republ., 3 soc. dem., 2 lid. a nár. soc., 1 nár. dem., živn., něm. soc. dem., něm. zeměděl.). Dr. Engliš jako odborník.

Československé politické strany.

I. České a slovenské strany:

1. Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu. Založena byla r. 1896 původně ve straně mladočeské jako Sdružení zemědělců, osamostatnila se ale r. 1899 a přijala r. 1901 jméno: Česká strana agrární. R. 1919 (30. IV.) ustavila se jako Republikánská strana čsl. venkova; 30. VI. 1922 sloučila se s ní část Slovenské strany nár. a rolnické a jméno přeměněno na Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu. V r. 1924 odloučila se vedením býv. poslance K. Práška část pod jménem Čsl. strana agrární, později Čsl. strana agrární a konservativní, která ale likvidovala r. 1925. — S Republik. stranou zeměděl. a malorolnického lidu svorně postupují: Domovina domkářů a malorolníků, Slovenská roln. jednota, Slovenská domovina, Sdružení ruských

zemědělců, Českoslov. Dornov, majitelé domů a domků, Odbor. jednota zaměstnanců pudy, Sdružení zemědělců maď., Všeobecné sdružení na Slovensku. — Předsedou strany jest: Dr. Ant. Švehla, místopř.: Dr. Frant. Staněk, Dr. Milan Hodža a Frant. Mašata. Ofic. časopisy: Venkov. Svoboda, Slovenský deník. — Při volbách roku 1920 dosáhla strana 603.618 hlasů (a Slov. strana nár. a roln. 242.045), 1925 obě strany společně kandidující 970.498 hlasů a r. 1929: 1.105.429 hlasů při volbách do poslanecké sněmovny N. S. Do senátu pak: 530.388 (+ 181.289), 841.647 a 978.291 hlasů v těchto vol. obdobích. Počet získaných mandátů při těchto volbách a) v poslanecké sněmovně: 28 (+ 12), 45, 46, b) v senátě: 14 (+ 6), 23, 24.

2. Československá sociálně-demokratická strana dělnická. Ustavena byla r. 1878 na sjezdu markétském jako Soc. dem. strana dělnická. R. 1897 se od ní odloučila strana centralistů, druhá strana soc. dem. se pak nazývá Soc. dem. stranou dělnickou, autonom. 2. XI. 1918 ale obě strany se spojují pod titulem Čsl. soc. dem. strana dělnická. V květnu 1921 odlučuje se levé křídlo strany a ustavuje se pod jménem Čsl. strana komunistická a předtím 1919 vystupují posl. Modráček a Hudec a zakládají Soc. str. čsl. pracujícího lidu, nazv. od 7. I. 1923 Stranou pokrok. socialistů (likvidující 4. VII. 1923). 29. VI. 1924 se odlučuje skupina: Strana nezávislých soc. demokratů, která ale se vrací 14. října 1924 do mateřské strany. Také Slovenská soc. dem. strana (ustavená 1904) se spojuje v listopadu 1918 s čsl. soc. dem. Společně s Čsl. soc. dem. stranou dělnickou postupuje soc. dem. strana děln. na Podkarpatské Rusi. — Předsedou strany jest: Ant. Hampel, místopř. Karel Kindl a Josef Nosek. Ofic. orgány strany: Právo Lidu a Robotnické Noviny. Při volbách do posl. sněmovny N. S. obdržela strana hlasů: 1920: 1.590.520, 1925: 630.894, 1929: 963.312; do senátu v těchto letech: 1.466.958, 537.470, 841.331. Počet získaných mandátů při těchto volbách: a) v posl. sněmovně: 74, 29, 39; b) v senátě 41, 14, 20.

3. Československá strana národně socialistická. Ustavena r. 1897 jako Česká nár. soc. strana dělnická. 1. IV. 1913 spojuje se s ní část České strany pokrokové a nová strana se nazývá: Čsl. strana socialistická. 29. VI. 1924 odstěpuje se Nezávislá soc. strana dělnická v ČSR (Dr. Vrbenský), která 27. IX. 1925 vstupuje do Komunistické strany Československa. R. 1927 ustavuje se Slovenská strana

nár. soc. (radikální), z Čsl. strany soc. vylouč. s posl. Stříbrným a Trnobranským v čele. Od září 1926 se strana nazývá: Čsl. národně-socialistická. R. 1929 pak spojene s ní kandiduje Nár. strana práce, která v únoru r. 1930 likviduje a členové její vstupují do strany Čsl. nár. soc. — Předsedou strany jest: Václav J. Klefáč, místopř. Dr. Ant. Klouda a Fr. Zeminová. Ofic. orgány strany: České Slovo, Moravské Slovo, Slovenské Slovo. Při volbách do posl. sněmovny N. S. obdržela strana hlasů (r. 1925 spol. s Karpatskou stranou): 1920: 500.821, 1925: 609.195, 1929: 767.571; do senátu: 373.913, 516.250, 666.607. Počet získaných mandátů při těchto volbách: a) do posu. sněmovny: 24, 28, 32; b) do senátu: 10, 14, 16.

4. Československá strana lidová. Původně jako Česká strana křest.-sociální ustavena r. 1894 a jako Strana katol.-národní na Moravě roku 1896. Obě tyto strany, jakož i Soc. ref. křest.-soc. strana (1899), spojují se v září 1918 v jednu stranu: Čsl. stranu lidovou. R. 1929 se odlučuje posl. Čuřík a zakládá (6. X.) stranu křest. sociální. Předsedou strany jest: Msgre Dr. Jan Šrámek, místopř. Fr. Šabata, Dr. Lad. Daněk, Dr. Mořic Hruban a Dr. Martin Mičura. Ofic. orgány strany jsou: Lidové Listy, Den, Našinec, Ludová Politika. Při volbách r. 1920 kandidovala Čsl. strana lidová společně s Hlinkovou slov. stranou ľudovou, později samostatně, organizačně ale se rozšířila i na Slovensko a Podkar. Rus. — (Čsl. ľudová str. na Slovensku, Recko-katol. nár. str., Křest.-soc. nár. strana). Při volbách do poslanecké sněmovny N. S. získala strana hlasů: 1920: 699.728, 1925: 691.238, 1929: 623.522; do senátu: 622.406, 618.033, 559.700. Počet získaných mandátů: a) do posl. sněmovny: 33, 31, 25; b) do senátu: 18, 16, 13.

5. Hlinkova slovenská ľudová strana Ustavena byla jako Slov. strana ľudová r. 1906, zreorganisována pod tížně názvem 18. XII. 1918 a na počest svého předsedy r. 1925 nazývána: Hlinkova slovenská ľudová strana. 5. X. 1929 odstěpila se od ní skupina, vedená posl. Jurigou, která se ustavila jako Jurigova slov. strana ľudová. Předsedou strany jest: Andrej Hlinka, místopř. Dr. Josef Buday; ofic. orgán: Slovák. Při volbách r. 1920 (viz výše) kandidovala strana společně s Čsl. stranou lidovou, při druhých volbách samostatně a r. 1929 spol. se Sdružením katol. rolníků, domkářů atd. křest.-soc. (Čuřík). R. 1925 obdržela strana při volbách do posl. sněm. N. S. 489.027, r. 1929: 425.052; do senátu: 417.066

a 377.498 hlasů. Počet získaných mandátů do posl. sněmovny (do senátu) 1925: 23 (12), 1929: 19 (9).

6. Československá strana nár. demokratická. Strana ustavila se původně 10. II. 1918 pod jménem Česká státoprávní demokracie a vstoupily do ní: 1. Národní strana svobodomyšlná (mladočeská), zal. 27. XII. 1874; 2. Strana státoprávně pokroková, ustavená r. 1908, povstala splnutím stran Radikálně státoprávní (1899) a Radik. pokrokové (1897); 3. Strana národní (staročeská) z r. 1859; 4. část České strany pokrokové (založ. 1906); 5. Strana lidovo-pokroková moravská (1908), která povstala ze Strany lidové (1890) a Morav. strany pokrokové (1900). Od 24. III. 1919 nazývá se pak strana: Čsl. nár. demokratickou. R. 1925 odstěpuje se Nár. strana práce (Stránský), která vstupuje r. 1930 do strany nár. soc. Předsedou strany jest Dr. Kar. Kramář, místopř. Dr. Frant. Lukavský, Fr. Šis, Dr. Milan Ivanka, Dr. R. Fischer. Ofic. orgán strany: Nár. Listy, Morav.-slezský Deník. Společně se stranou nár. dem. kandidovaly 1925: Narodna roln. jednota na Slovensku, Russkaja nár. partija na Slovensku a Russkoje nar. sojedinenije na Podkarpatské Rusi. R. 1929 ještě kromě jmenovaných: Slovenská nár. strana, Ruský blok na Podkarpatské Rusi, Autonomní zeměd. sojuz a Karpatorská strana ľudová. — Čsl. strana nár. dem. obdržela při volbách do posl. sněm. N. S. počet hlasů: 1920: 387.552, 1925: 284.628, 1929: 359.533; do senátu: 354.561, 256.360, 325.023. Počet získaných mandátů při těchto volbách: a) do posl. sněmovny: 19, 13, 15 (z toho 1 m. Auton. zem. sojuzu); b) do senátu: 10, 7, 8 (z toho 1 m. Karpatorské str. ľudové).

7. Čsl. živnostensko-obchodn. strana středostavovská. Povstala r. 1906 jako Strana živnostenská ze strany nár. svobodomyšlné. R. 1919 se ustavila jako Čsl. živn. obch. strana středostavovská. Předsedou strany jest: J. V. Najman, místopř. Rud. Mičoch a Fr. Horák. Ofic. orgán strany: Reforma a Československý Deník. Při volbách do posl. sněmovny N. S. získala hlasů: 1920: 122.813, 1925: 285.928, 1929: 291.238; do senátu: 107.674, 257.171 a 274.085. Počet mandátů: a) v posl. sněmovně: 19, 13, 15; v senátu: 3, 6, 6.

8. Social. strana čsl. lidu pracujícího (viz pod 2.) obdržela při volbách r. 1920 celkem 58.580 hlasů a 3 mandáty, do senátu 3050 hlasů. Předsedou strany byl Fr. Modráček.

9. Liga proti vázaným kand. listinám (Slov. strana nár. soc. [radikální strana] a Národní obec fašistická, založ. 1925),

defin. ustavená 27. XI. 1929. Předseda Jiří Stříbrný, místopř. Rud. Gajda. Ofic. listy: Polední List, Stráž Říše. Kandidovala do voleb r. 1929 a získala do posl. sněmovny N. S. 70.857 hlasů, do senátu 51.617 hlasů. Zvoleni: 3 poslanci a 1 senátor.

10. Strany čsl., které neobdržely mandátů: a) Nár. strana práce (r. 1925 — 98.240 hl.), b) Strana maloroľníků, domkářů a živnostníků (Čipera) kandidovala r. 1920 (42.670) a 1925 (14.453), c) Neodvislá strana malého lidu (Prunár) kandidovala r. 1920 (5252 hl.), d) Čsl. strana agrární a konservativní (Prášek) obdržela r. 1925: 27.844 hl., e) Slov. nár. strana r. 1925: 35.446 hl., f) Slov. strana sociální (Choc) 1920: 2024 hl., g) Jurigova slov. strana ľudová, 1929: 5394 hl.

Úhrnem obdržely strany české a slovenské hlasů do posl. sněm. N. S. 1920: 4,255.623, 1925: 4,141.631, 1929: 4,611.908; do senátu: 3,662.170, 3,592.955 a 4,079.934.

II. Rusínská strana: Autonomní zem. союз (r. 1929 s nár. dem.) obdržel r. 1925: 35.674 hl. do posl. sněm. a 30.767 do senátu. Zvolen 1 poslanec.

III. Polské strany: Polski związek łaďowdo-rob. (r. 1929 se stranou židovskou) obdržel r. 1925 do posl. sněm. 29.884, 1929: 104.599 hl., do senátu: 25.746, 27.823 hl. Zvolen r. 1925 jeden, 1929 čtyři poslanci (z toho 2 židi).

IV. Německé strany: 1. Něm. soc. dem. strana dělnická (Deutsche soz. dem. Arbeiter-Partei); ustavena 3. IX. 1919. Část čleřstva přešla do strany komunistické. Předs.: Dr. L. Czech, místopředs. Ad. Pohl a S. Taub, ofic. orgán: Sozialdemokrat. Při volbách do posl. sněm. obdržela hlasů: 1920: 689.589, 1925: 411.040, 1929: 506.750; do senátu: 593.344, 363.310, 446.940. Získala mandátů: a) do posl. sněm. 31, 17, 21; b) do senátu: 16, 9, 11.

2. Svaz něm. zemědělců a venk. živnostníků (Bund der d. Landwirte u. des ländl. Gewerbes), ustaven 22. I. 1920. R. 1927 vystoupila skupina Jos. Mayera. Předseda: Fr. Peterle, místopř. H. Spöner a L. Kaiser; ofic. list: Deutsche Landpost. V druhém voleb. období kandidovala společně s něm. zemědělci Maďarská strana národní, v třetím pak Německé prac. a hosp. souřaděnství a Karpatoněm. strana. Při volbách do posl. sněmovny N. S. obdržely hlasů: 1920: 241.747, 1925: 571.198, 1929: 396.383; do senátu: 210.700, 505.597 a 359.002 a získaly mandátů: a) do posl. sněm. 13, 24, 16; do senátu 7, 12, 9.

3. Něm. křesťansko-soc. strana lidová (Deutsche chrisl. soc. Volkspartei) ustavila se 2. listopadu 1919. Předseda: Dr. K. Hilgenreiner, místopř. F. H. Wambolt-Umstadt a Dr. R. Ritter. Ofic. orgán: Deutsche Presse. V 3. vol. období kandiduje spol. s něm. stranou živnost. Při volbách do posl. sněmovny (senátu) obdržela hlasů: 1920: 156.751 (141.334), 1925: 314.440 (289.055), 1929: 348.097 (313.544) a získala mandátů: 9 (4), 13 (7), 14 (8).

4. Něm. nár. soc. strana dělnická (D. nat. soc. Arbeiterpartei) ustavila se 16. listopadu 1919. Předs.: Ing. Rud. Jung; ofic. orgán: Der Tag, Neue Zeit, Volkswehr. Kandidovala v prvním období s německou stranou národní. Při volbách do posl. sněmovny (senátu) docílila hlasů a mandátů: 1920 — 328.735 — 17 (272.591 — 8), 1925 — 168.278 — 7 (139.945 — 3), 1929 — 204.096 — 8 (171.181 — 4).

5. Něm. strana národní (Deutsche National-Partei) ustavila se 2. září 1919 sloučením všech něm. nac. stran. Dne 4. VIII. 1928 odloučila se skupina Dra Rosche, která utvořila s něm. stranou svobodomyšlnou něm. prac. souřaděnství. Předsedou strany jest Dr. J. Brunar, místopředs. Dr. J. Keibl; ofic. orgán Deutsche Volkszeitung. Při prvních volbách kandidovala společně s Něm. nár. soc., r. 1925 získala do posl. sněm. 240.879 hl. (do senátu 214.589), r. 1929: 189.071 (166.718) a dobyla mandátů: 10 (3), 7 (4).

6. Něm. strany, které nedobýly mandátů: Něm. dem. strana svobodomyšlná (1920: 18.567 hl.), Něm. svob. soc. strana (1920: 7630, 1925: 11.367), Svaz křesť. lidu venkovského (1925: 2392), Schönererovci (1929: 6671).

Úhrnem obdržely něm. strany při volbách do poslan. sněmovny N. S. hlasů: 1920 — 1,586.060, 1925 — 1,719.594, 1929 — 1,651.068; do senátu: 1,363.768, 1,512.496, 1,457.385.

V. Maďarské strany obdržely dohromady při volbách do poslan. sněm.: 1920 — 30.734 hl. — 1 m., 1925 — 121.274 hl. — 4 m., 1929 — 264.125 — 9 m.; do senátu: 40.302 hl. — 1 m., 108.786 hl. — 2 m., 240.463 hl. — 6 m.

VI. Maďarsko-německá strana křesť. soc. a soc. dem. dělnická kandidovala jen r. 1920 a získaly úhrnem 247.901 hlas (100.658) a 9 (2) mandátů.

VII. Sdružené strany židovské neobdržely v prvních dvou obdobích mandátů (79.714 — 115.654 hl. do posl. sněm. a 59.913 — 51.513 hl. do senátu). R. 1929 kandidovaly spol. s Poláky a získaly 2 mandáty do posl. sněmovny.

VIII. Mezinárodní komunistická strana Československa (sekce III. Internacionály). Ustr. výk. výbor: pol. sekr. Klement Gottwald; ofic. orgán Rudé Právo. Kandidovala po prvé r. 1925 a získala 933.711 hl. do posl. sněm. N. S., 774.454 do senátu a r. 1929: 753.444 hlasů (644.896). Mandátů získáno do posl. sněmovny: 41, 30, do senátu: 20, 13.

Všechny politické strany celkem obdržely hlasů do poslanecké sněmovny a do senátu: 1920: 6,200.052 (5,226.811), 1925: 7,105.276 (6,096.717), 1929: 7,385.084 (6 mil. 450.501).

Lit.: Dr. Vl. Záděra: Politické strany v N. S., 1930, Nár. Shrom. RČS v prvním desetiletí, 1928, Ročenky N.-S. CSR. 1919—1929, vyd. Archiv N. S. atd.

Československá ústava.

Národní výbor československý, ustavený 13. července 1918, který dne 28. října 1918 ujal se prozatímní státní moci v novém státě, vydal téhož dne první ústavní zákon (č. 11. Sb. z. a n.), kterým stanoví, že definitivní státní formu Československého státu určí později Národní shromáždění v porozumění s Čsl. Národní radou v Paříži, mezinárodně uznaným reprezentantem Československa za hranicemi; prozatím, až do odvolání, prohlášeny všechny dosavadní zákony a nařízení za všeobecně platné a závazné. Zákonem pak, usneseným Nár. shromážděním dne 13. listopadu 1918 (č. 37 Sb. z. a n.) dána novému státu prozatímní ústava, ve které určena republikánská forma československého státu s prezidentem v čele, kterým současně zvolen prof. Dr. T. G. Masaryk a ve které moc zákonodárná přenesena na Nár. shromáždění, které vzniklo rozšířením dosavadního Nár. výboru čsl. na 256 členů. Současně zvolena podle prozatímní ústavy 17členná vláda s Dr. K. Kramářem v čele, NS. zodpovědná, která pověřena mocí výkonnou a nařizovací. Zatím, nežli schválena ústava definitivní, byla tato prozat. ústava doplněna novelami (138 Sb. z. a n. z roku 1919, 271 dtto), kterými jednak rozmnoženo dosav. NS. na 270 členů (z toho nově 14 Slováků), jednak právo jmenovati novou vládu přeneseno na presidenta republiky.

Definitivní návrh ústavy ČSR vypracovala komise, ve které zasedali: prof. Dr. Hoetzel, Dr. Joachim, Dr. Bobek, Dr. Laštovka z odborníků; dále poslanci: Dr. Bouček, Dr. Déřer, Dr. Hnídek, Dr. Kramář, Malypetr, Dr. Meissner, Stivín, Dr. Srámek a Dr. Švehla. Dne 29. února 1920 byla tato osnova ústavy

NS. s příslušnými zákony schválena a 6. března 1920 vyhlášena (č. 121 Sb. z. a n.). Za vzor sloužila zde ústava republiky francouzské.

Hlavní zásady ústavy ČSR jsou: Stát československý jest republikou demokratickou, zastupitelskou a parlamentní a lid jest jediným zdrojem veškeré státní moci na území státním, který volí svoje zástupce do Národního shromáždění a dává jimi státu zákony, jež provádějí zvláště k tomu určené orgány státní, pověřené mocí výkonnou. V čele státu jest prezident republiky, volený NS. Toto má dvě komory a to: sněmovnu poslaneckou se 300 členy a senát se 150 členy, volenými podle všeobecného, rovného, přímého a tajného práva hlasovacího, vázanými kandidátními listinami podle poměrného zastoupení. Vykonná nejen moc zákonodárnou, ale též kontrolu správy veřejné; jemu jest vláda zodpovědná za své činy. Aktivní právo volební má každý občan ČSR, který překročil 21 rok svého věku (do senátu 26 r.), bez rozdílu pohlaví, není-li zákonitě z vol. práva vyloučen. Pasivní právo pak stanoveno na 30 r. (posl. sněmovna), po příp. 45 r. věku (senát). Volební období posl. sněm. určeno na 6 let, senátu na 8 roků. O zvolení právoplatně rozhoduje volební soud, který mandáty ověřuje. Členové NS. jsou povinni vykonávati svůj mandát osobně, používají imunity a nesmějí od nikoho přijímati příkazů. Celá republika jest rozdělena na 23 vol. okresy; největší počet poslanců (senátorů) volí okres prvý (pražský, 45), nejméně okr. devatenáctý (Lipt. Sv. Mikuláš, 9). — President republiky jest povinen svolati obě sněmovny k dvěma řádným zasedáním v roce: jarnímu a podzimnímu; má právo odročovati sněmovny (nejvýše jednou v roce a nejdéle na měsíc), prohlásiti zasedání za ukončené a rozpustiti obě komory. Nová sněmovna musí však býti zvolena do 60 dnů. Zvláštní postavení má podle ústavy Podkarpatská Rus, v jejímž čele jest k návrhu vlády presidentem republiky jmenovaný guvernér, zodpovědný vlastním sněmu autonomního území Podk. Rusi; toto zastoupeno jest také v NS. podle vol. řádu vlastními zástupci.

Mimo obě sněmovny jest ještě t. zv. Stálý výbor, do kterého vysílá posl. sněmovna 16 členů (16 náhradníků) a senát 8 členů (8 náhradníků). Účel jeho jest, aby v době od rozpustění někt. sněmovny neb obou, nebo v době, kdy zasedání jest odročeno neb ukončeno, mohl vyřizovati nutné záležitosti a vykonával dozor nad mocí vládní a výkonnou. Stá-

lý výbor však nesmí voliti presidenta státu, měniti zákony ústavní, ukládati nové trvalé fin. povinnosti občanům, zci-zovatí st. majetek, zvyšovati brannou moc a dávatí souhlas k vypovědění války.

Vlastním představitelem moci vládní a výk. jest vláda, kterou jmenuje a propouští president republiky. Ústava přesně pak uvádí povinnosti i zodpovědnost členů vlády, která jest nejvyšším orgánem správy státní a tvoří souhrn nejvyšších úřadů (ministerstev). Ministerstvům jsou podřízeny nižší úřady správní (Č. veřejná správa).

Naše ústava také stanoví práva a svobody, jakož i povinnosti svých občanů: rovnost před zákonem, osobní svoboda, volný pohyb v oblasti republiky, zaručenost soukromého majetku a nedotknutelnost práva demovního, svoboda tisku a shromažďovací, právo petiční a listovní tajemství, svoboda učení, svědomí, náboženských vyznání a projevu v mezích zákona. Každý občan jest však povinen zachovávatí ústavu i zákony a býti poslušen státní moci. Kromě uvedené obsahuje ústavní listina bližší ustanovení o st. znaku, st. vlajkách a st. barvách, o moci soudcovské a o veřejné správě. Ve smyslu mírových smluv pak uvádí ustanovení o ochraně menšin.

Československý jazyk jest jazykem státním, oficiálním, ostatním jazykům pak dopřáno pouze postavení jazyků menšinových. Konečně prohlašuje ústava rozhodně, že stát náš jest státem národním, nikoliv národnostním, v němž většinu a státotvorné jádro tvoří národ československý a druzí národové jsou pouze nár. menšinami.

Bližší o ústavě ČSR: Dr. B. Baxa, Ústavní listina ČSR a vliv cizích ústav (1921), F. Weyr: Soustava čsl. práva státního (1921), Čsl. právo správní (1922), Hoetzl: Ústavní listina ČSR (1920), Ústava ČSR (1920), Joachim: Naše ústava (1921), Řiha: Organisaace státu a státní moci v ČSR (1925), Horáček: Jazykové právo ČSR atd.

Smlouvy mírové vzhledem k ČSR.

Válka svět. způsobila pro čsl. národ vyvrhnutí jeho tužeb a přání, jež projevilo se v dosažení samostatnosti; díky velkým činům zbraní čsl. na třech mohutných frontách evropských přinesla válka svět. mnohé změny a názory, jež uplatňovaly se postupně a dosud uplatňují nebo doplňují. To platí zejména o mírových smlouvách vzhledem k ČSR. s různými státy sousedními i ostatními.

Mírové smlouvy mezi jednotlivými národy uzavřené jsou velké důležitosti a účinnosti. Ve všech hlav. mír. smlouvách jsou zmínky i o státě našem, jenž jakožto zúčastněný člen Dohody podepisoval svými zástupci mírové protokoly.

1. Versailleský mír sjednán byl 28. června 1919 s Německem a vyhotoven v pův. textech v řeči franc. a angl. a podepsán byl 28 signatárními státy včetně Německa. Pro stát náš důležité jsou články 81. a 82., jichž rčení uvádíme: Článek 81. zní: Německo uznává, jak to již byly učinily mocnosti spojené a přidružené, úplnou neodvislost státu čsl., v němž bude pojata i autonomní území jihokarpatských Rusínů. Prohlašuje, že bere na vědomí a uznává hranice tohoto státu tak, jak budou určeny čelnými mocnostmi spojenými a přidruženými a ostatními státy interesovanými. — Článek 82. zní: Hranice mezi Něm. a státem čsl. bude určena starou hranicí Rak.-Uh. a Něm. tak, jak byla dne 3. srpna 1914 atd. (Č. Hlučinsko).

2. Saintgermainský mír byl sjednán dne 10. září 1919 s Rakouskem a protokoly o něm vyhotoveny v jaz. franc., angl. a ital. Pro ČSR. má důležitost stať článku 53., již tuto podáváme: Článek 53. zní: Rak. uznává, jak to již byly učinily mocnosti spojené a přidružené, úplnou neodvislost čsl. státu, v němž bude pojata i autonomní území jihokarpatských Rusínů.

3. Trianonský mír sjednán byl 4. června 1920 s Maďarskem a protokoly sepsány v textu franc., angl. a ital. Pro stát náš důležité jsou články 48. a 73., jež upraveny v textu českém, praví toto: Článek 48. zní: Maď. uznává, jak to již byly učinily mocnosti spojené a sdružené, úplnou neodvislost čsl. státu, v němž bude pojata i území jihokarpatských Rusínů. — Článek 73. zní: Nezávislost Maď. jest nezcizitelná, leda se svolením Rady Společnosti národů. Maď. se tudíž zavazuje, že se zdrží, pokud nesvolí jmenovaná Rada, každého jednání, které by bylo způsobilé dotknouti se jeho nezávislosti, přímo či nepřimo a jakýmkoliv způsobem, zejména pak tím, že by se Maď. do té doby, pokud nebude přijato za člena Společnosti národů, účastnilo na záležitostech některé jiné mocnosti.

4. Smlouva hraniční sjednána byla v Sèvres dne 10. srpna 1920 mezi čelnými mocnostmi, spojenými a sdruženými a Polskem, Rumunskem a Jugoslavií. — Hranice s Polskem jsou ve smlouvě upraveny na základě rozhodnutí konference velvyslanců o Těšinsku,

Oravě a Spiši, konané dne 28. července 1920 v Paříži. Sèvreská smlouva uzavřená byla mezi signatárními a ostatními státy za tím účelem, aby zajištěna byla svrchovanost Polska, Rumunska, Jugoslaviie a státu čsl. na územích, jež byla přiznána jednomu každému z nich.

5. Smlouva o právech menšin v našem státě a o státoprávním poměru Podk. Rusi mezi čelnými mocnostmi, spojenými a sdruženými a ČSR. sjednána a podepsána byla v St. Germain en Laye 10. září 1919. Úvodní prohlášení smlouvy jest zajímavé svojí cenou polit. a hist.; v ní uvedeny jsou názvy hist. zemí Čech, Moravy a Slezska, mluví se o národu slovenském, též o bývalém král. čes., markrabství mor. a vévodství slez. Čelné mocnosti (Spoj. Státy severoamer., říše Britská, Francie, Itálie a Japonsko) potvrzují ve smlouvě uznání státu čsl. v hranicích určených či ve hranicích, jež jest určití ve shodě s dnešní mírovou smlouvou s Rak., za člena rodiny národů, svrchovaného a samostatného.

6. Dohoda o příspěvku na výlohy, spojené s osvobozením území býv. mocnářství rak.-uh. sjednána mezi čelnými, spojenými a přidruženými státy v Saint Germain en Laye dne 10. září 1919. Pro čsl. stát má důležitost článek 1. a 2. Článek 1. zní: Polsko, Rumunsko, SHS. a ČSR. jakožto státy, kterým připadlo území býv. mocnářství rak.-uh. a které vznikly rozkouskovaním zmíněného mocnářství, svolují každý, pokud oň jde, že zapraví jakožto příspěvek na břemena a náklady, způsobené osvobozením zmíněných území, částky, jejichž výše nepřekročí 1500 mil. fr. ve zlatě. Frank ve zlatě bude počítán ve váze ryzího zlata, zákonem předepsané 1. ledna 1914. — Článek 2. zní: Částka, placená státem čsl., nesmí v žádném případě překročit 750 mil. fr. Kdyby příspěvek, uložený čsl. státu, měl převyšovati tuto částku, pak rozdíl mezi zvýšeným příspěvkem a 750 mil. fr. se odečte od celkové sumy 1500 mil. fr. a nebude moci býti přidělen ostatním státům.

7. Smlouva o zvláštních otázkách povahy hospodářské a právní sjednána v Sèvres dne 10. srpna 1920 a nazývána též „Smlouva mezi cesionářskými státy rak.-uh. monarchie“. Týče se Itálie, Polska, Rumunska, Jugoslaviie a ČSR. a upravuje otázky národohospodářské důležitosti po stránce právní a povšechné.

Uvedli jsme jen důležité výňatky pokud mají přímý vztah k naší vlasti. —

Lit.: J. Kapras, Historický základ dnešního československého státu podle mírových smluv (Praha, 1920); J. Kallab, Mírové smlouvy a zásada sebeurčení národů (Praha, 1920).

Veřejná správa.

Základní jednotkou veřejné správy jest obec (obecní zastupitelstvo); nad níž funguje nadřazená instance okres (okresní zastupitelstvo), kterému jest nadřazeno zastupitelstvo zemské. Na Slovensku jest organizováno župní zřízení, které se má provést i v zemích ostatních. Poslední instancí jsou úřady státní, a to s pravomocí povšechnou a odbornou: Do první kategorie patří ministerstva: vnitra, zahraničí, financí, školství a nár. osvěty, spravedlnosti, obchodu, železnic, veřejných prací, zemědělství, Národní obrany, sociální péče, zdravotnictví a tělesné výchovy, pošt a telegrafů, pro zásobování lidu, pro sjednocení zákonodárství a příležitostné ministerstvo s plnou mocí pro Slovensko. Ministerstvům jsou podřízeny odborné úřady, jako: zemské školní rady, zemská finanční ředitelství, berní úřady a berní správy, ředitelství tabákové režie, mincovna, úřady celní, finanční stráž, finanční prokuratura, státní pokladna, řed. státního dluhu, Slovenské generální finanční ředitelství, horní a revírní úřady, hlavní punčovní úřad, policie, ředitelství pošt a telegrafů, šekový úřad, ředitelství státních drah, plavební úřady, patentní úřad, pozemkový, statistický, úřady pro zemědělské operace. Tyto úřady mají ve svých oborech moc rozhodovací. Kromě toho fungují úřady s právem poradním, jako: zemská zdravotní rada, stavební, lesní, cechovní úřady, Bankovní úřad, státní rady (živnostenská, železniční, uhelná, elektrárnská, lázeňská, statistická), poradní sbory (proti alkoholismu, prostituci atd.). Dále jsou zřízeny zájmové správy, organizace, které vykonávají pravomoc, rovnající se někdy i moci státní. Mezi tyto patří: obchodní a živnostenské komory, lékařská, advokátní a j. komory, vodní a honební družstva, nemocenské pokladny, úrazové pojišťovny, Ústřední sociální pojišťovna, Všeobecný pensijní ústav. — Proti rozhodnutí správních úřadů možno se odvolati k Nejvyššímu správnímu soudu, který rozhodne, zda rozhodnutí správních úřadů vyhovovalo zákonům či zda bylo protizákonné. — Odchytky veřejné správy na Slovensku, Hlučínsku, Ratibořsku a Podkarpatské Rusi jsou

uvedeny pod hesly: Slovensko, Ratibořsko, Hlučínsko, Podkarpatská Rus, župní zřízení. ^Q hesla: obec, okres, země, pojišťování a hesla jednotlivých úřadů a korporací.

Československá měna.

Politickým převratem, provedeným 28. října 1918, stali jsme se sice samostatným státem, ale hospodářsky byli jsme i nadále upoutáni k Rakousko-Uhersku. Na našem území kolovaly i nadále nejen bankovky rak.-uh. banky, ale i kovové mince rakouské a uherské. Náš stát zákonem č. 11/1918 prohlásil všechny dosavadní zákony za platné a až do odvolání za směrodatné, přejal tedy k uvažování všech hospodářských otřesů také rakousko-uherský systém peněžní, přece ale první myšlenkou ministra financí dra Al. Rašina bylo, jak naši měnu osamostatnit i odpoutati od zkrachované měny rakousko-uherské.

Tehdejší finanční poměry rakousko-uherské byly velmi nepříznivé. Rak. vlády nutily Rak.-uh. banku k neustálému zvyšování oběhu bankovek, hl. poskytováním lomb. půjček na četné válečné úpisy, kterých se každý v poslední chvíli hleděl zbavit i se ztrátou.^{*)} Kovové mince zlaté i stříbrné byly už dávno the-raurovány, zlatý poklad Rak.-uh. banky poklesl na minimum a přece se neprestaly tisknouti nové a nové bankovky, které ovšem kolovaly ve stále stoupajícím množství i na území našeho mladého státu. Tím vzrostlo podstatně i nebezpečí, že tato inflační horečka bude mít i značné nepříznivé vlivy na naše hospodářské poměry, také však na naši budoucí měnu, neboť kursovní hodnota našich společných peněz nalézala se na mezin. peněžních trzích v neustálém poklesu. Zakročením min. dra Rašina sice naše vláda protestovala diplomaticky proti nepřetržitému zvyšování oběhu bankovek, neuznala pro území ČSR. nová platidla: 10.000-, 200- a 25korunové bankovky a jmenovala dozorcím orgánem v Rak.-uh. bance odb. přednostu Valnička, ale závislost banky na rak. vládě byla tak velká, že přes všechny protesty z naší strany povolen bankou nový 2miliardový úvěr vládě Lamaschové. Proto dr. Rašin, aby čelil stoupající drahotě a deroutě koruny na trzích mezinárodních, byl nucen co nejvíce ome-

ziti inflaci na území našeho státu, přistoupiti co nejrychleji k odluce naší měny od měny rak.-uherské a zříditi měnu vlastní.

Prvním krokem k tomu bylo, že zřízena prozatímní pošt. spořitelna, poněvadž obecenstvo mělo k vídeňskému ústavu značnou nedůvěru, ale placením hotovými se jen zvyšoval oběh platidel. Tato naše pošt. spořitelna započala svoji činnost 20. listopadu 1918 a její přechodná organizace se velice osvědčila. Dalším krokem byl zákaz lombardování válečných půjček na území našeho státu, kterýžto krok měl za následek vývoz těchto papírů do Vídně a jich lombardování u centrály. Běžná vydání mladého státu měla být kryta půjčkou Nár. Svobody, usnesenou Nár. výborem dne 5. XI. 1918 do výše 1 miliardy, ale vypsanou jen obnosem 500 mil. K, která se potkala se značným úspěchem. Současně započato a intensivním vymáháním daní, zvl. daně z vál. zisků. Také vývoz i dovoz kontrolován a vázán na vývozní a dovozní povolení. Všechna tato opatření měla pouze provisorní ráz a účel jejich byl, aby nový stát zavedl zvolna pořádek, rozrušený úplné válkou a pozvedl celkovou hosp. úroveň. Ale celá tato práce se zdála být marnou, neboť při největší šetrnosti a neopatrnější hospod. politice znehodnocené bankovky rak.-uherské obíhaly dále na našem území ve stále větším množství a jejich mezinárodní kurs klesal stále. Bylo nutno co nejdříve přistoupiti k celkové odluce od měny rakousko-uherské a proto hledala se co nejschůdnější cesta, která by vedla k cíli, dosáhla rychle a bezpečně svého účelu, aniž by způsobila otřes v našem životě hospodářském. Nejjednodušším způsobem by ovšem bývalo vydání nových platidel, ke kterémužto kroku učiněny všechny přípravy zákonem Englišovým ze dne 19. XI. 1918, jehož podstatou bylo, aby Zemská banka vydala pokl. poukázky na rovné obnosy 10, 20, 100 a 1000 K, s nuceným oběhem na zákl. eskontu 90 denních smenek neb lombardu ceniných papírů. Poněvadž ale thesaureace platidel mezitím ustala, nebylo tohoto zákona použito. Tisk nových bankovek (státovek) byl by potrvál delší dobu,^{*)} nebylo zde z tohoto oboru praktických zkušeností a hrozilo nebezpečí snadného napodobování nového oběživa (první naše stokoruny podaly o tom nejlepší důkaz), proto zatím od tohoto kroku upuštěno; bylo ale nutno jednati co nejrychleji a proto volena cesta jiná.

^{*)} Podle zprávy gener. rady Rak.-uh. banky bylo dne 7. XI. 1914 oficiálně sděleno, že za jediný den bylo v býv. území rak.-uherském lombardováno za 609 mil. vál. půjček.

^{*)} V Americe objednané tiskovky byly dodány s tříměsíčním zpožděním.

V lednu 1919 započato v největší tajnosti s přípravami technickými, nutnými pro celou akci odluky; nejdříve bylo nutno rozhodnouti, které bankovky budou převzaty a jaké zásady při tom třeba použiti, zda teritoriální neb osobní. Co se první otázky týče, byla již dříve rozhodnuta neuznáním nových platidel 10.000-, 200- a 25 korunových. Druhá otázka již byla závažnější: princip teritoriální znamenal uznání všech bankovek, kolujících v určitou dobu technického provádění odluky na našem území, bez ohledu, kdo jest jejich majitelem, zda příslušník našeho státu neb cizinec; princip osobní by pak znamenal uznání všech bankovek našich příslušníků, ať již se kdekoli zdržují. Zvolena cesta první bez jakýchkoli výhrad. Další důl. otázkou bylo technické provedení celého problému. Předem bylo rozhodnuto, že nutno bankovky označiti nějakým výrazným způsobem jako náš státní majetek; jednalo se jen o to, jak nejlépe to provést, zda přetištěním kolmek na bankovce samotné, nebo nalepením kolku na bankovku. První způsob narazil by ale na obrovské překážky technické, kdyby tak značné množství nižších bankovek mělo se přetiškovati úředními orgány*) a použito této metody pouze při tisícikorunových bankovkách, kdy kolek tiskl se přímo v kolkovním úřadě pražském na bankovku. Také tomuto kolku věnována byla daleko větší péče, zhotovena tajná barva tiskací (červená), aby tak bylo znesnadněno rychlé napodobení. — Označení papírových dvoukorun a korun samozřejmě odpadlo pro naprostou nemožnost obstarání asi 250 milionů kusů kolků, na kteroužto výši se odhadoval jejich oběh u nás.***) Nehrozilo také nebezpečí velkého přílivu těchto peněz ze zahraničí, poněvadž jejich úhrnný oběh v celé říši rak.-uherské byl kontingentován na 800 mil. K. Mimo to bylo nutno podstatně snížit oběh bankovek, což bylo rozhodnuto v tom smyslu, že část bankovek bude zadržena. Jednalo se o to, mnoho-li. V tom se ovšem názory různých směrdatných činitelů různily, neboť dr. Rašín měl původně v úmyslu zadržeti plných 80%. Odhadoval tehdy úhrnný oběh bankovek na 10 miliard, a poněvadž by si stát svoje pokladniční hotovosti okoloval

*) Podle pozdějšího přiznání dra Rašína neměl nikdo ani tušení, kolik a jakého druhu bankovek obíhá na našem území.

**) Při výměně zjištěn byl oběh 297 milionů K.

sám, zbyly by v oběhu celkem 3 miliardy korun (mimo jedno- a dvoukorunové, jakož i kovové mince). Jak ministerská rada, tak i finanční výbor neschválily tento Rašínův návrh a snížily zadržení na 50%. — Všechny tyto přípravy konány ovšem v největší tajnosti a návrh zmocňovacího zákona byl předložen dne 25. února 1919 parlamentu a též den schválen. Ještě v noci zastaveno bylo veškeré spojení železniční s cizinou, hranice obsazeny finanční stráží a vojskem a okolkování bylo provedeno ve dnech od 25. února do 9. března 1919 podle zákona č. 84 Sb. z. a nař. ze dne 25. února 1919. Celá akce dopadla naprosto bezvadně; při kolkování vybírán byl jednoprocenní správní příspěvek, zadržena částka byla považována jako žirocitelná státní půjčka, nevypověditelná se strany věřitele, a úrok stanoven na jedno procento; v době kolkování, aby se zamezilo překotné převádění hotovostí a získán základ pro pozdější dávku z majetku, zastaveno bylo i v domácí dopravě přijímání všech peněžních zásldek a spořitelních vkladů úsporných i šekových, zakázáno peněžním ústavům přijímání a vyplácení vkladů, vyhlášeno moratorium pro peněžité pohledávky a stanoveno zákonem, že nikdo není více povinen přijímat peněz neokolkovaných. Současně s okolkovací akcí převzal náš stát žirové pohledávky a pokladniční poukázky, vydané u hlav. ústavu Rak.-uherské banky v Praze a jejích filiálék v ČSR.

Celkový výsledek celé okolkovací akce byl následující: Převzato bylo úhrnem

1. bankovek v částce	7.435.990.000 K
2. žir. pohl. v částce	1.616.328.000 K
3. pokl. poukázek	467.534.000 K

Úhrnem 9.519.852.000 K

Z toho bylo zadrženo jako nucená půjčka:

1. bankovek v částce	2.134.149.000 K
2. žirových pohledávek	413.582.000 K
3. poklad. poukázek	233.767.000 K

Úhrnem 2.781.498.000 K

V ČSR. tedy stanoven byl následující peněžní oběh pro provedeném okolkování:

1. okol. bank. v částce	5.301.841.000 Kč
2. žirov. pohledávek	1.202.746.000 Kč
3. pokl. poukázek	233.767.000 Kč

Úhrnem 6.738.354.000 Kč

PŘÍLOHA NOVÉHO VELKÉHO ILUSTROVANÉHO SLOVNÍKU NAUČNÉHO
VYSOKÉ TATRY

SKUPINA LOMNICKÉHO ŠTÍTU

VYSOKÁ

GERLACHOVKA

STŘEDNÍ HŘEBEN SLOVENSKEHO ŠTÍTU

PATRIA

OHRANIČENÍ PĚTI SPIŠSKÝCH PLES

ŽIROVNICE

RAKOVNÍK

Vedle okolkovaných bankovek byly ovšem ještě v oběhu nekolikované 2 K a 1 K bankovky v odhadované výši asi 300 mil. Kč a různé rakousko-uh. mince drobné; aby bylo zabráněno jich hromadění v území ČSR, zakázán jich dovoz a omezen při přestupu hranic československých na poměrně nepatrnou částku.

Tímto krokem ministra Dra Al. Rašína provedena de facto odluka naší měny od Rakousko-Uherska a později vydaným měnovým zákonem ze dne 10. dubna 1919 č. 187/1919 založena také čsl. měna de jure a za měnovou jednotku určena koruna československá (Kč). Mimo to zmocněna vláda k vydání nových platidel československých. Současně nařízením ze dne 6. března 1919 č. 199 zmocněn ministr financí k zabránění budov a zařízení filiálek Rak.-uh. banky, převzetí veškerých hotovostí do správy státní pověřen místo tohoto ústavu bankovní úřad ministerstva financí funkcí státní banky cedulové a jeho přesná organizace stanovena nařízením č. 246/1919. Rak.-uh. banka sice formálně stále protestovala proti porušování jejího privilegia čsl. vládou, ale marně. Odluka byla již provedena a Rak.-uh. banka mimo to porušila sama úmluvu s ČSR tím, že půjčovala i dále státům, vzniklým na území býv. Rak.-Uherska, v lombardu na vál. půjčky až 75%, ačkoliv kurs těchto papírů klesl až na 60 procent. — Za nedlouho pak docílila dohoda o převzetí úřednictva, o nájem budov a inventáře, takže zákonem ze dne 10. IV. 1919, č. 187 provedena úprava oběhu a správa platidel v ČSR. Bankovní úřad, který se mezitím ujal svojí funkce, již úspěšně zastával až do ustavení Nár. banky Československé, vycítil pak poněkud celý oběh od rak.-uh. bankovek okolkovaných a zavedl vlastní státovky československé.

Zbývaly pak ještě kovové mince, které stále na území ČSR obíhaly a byly uznány za platidlo mimo železných 20haléřů s datem 1920, jichž oběh zakázán. Proto také konány přípravy k ražbě českoslov. mincí a mincovna v Kremnici pověřena přípravnými pracemi. Zakony č. 94/1921, 195/1922 a 218/1924 určeno zavedení mincí po dvaceti, padesáti haléřích a korunových, dále deseti, pěti a dvouhaléřových a konečně pětikorun. Zavedením těchto mincí do oběhu stahovány současně mince rak.-uherské. Nejvyšší zákonný oběh těchto mincí stanoven na 600 mil. Kč. Zakony mincovní

byly pak r. 1923 změněny tím, že zrušeny mince dvouhaléřové a pětikoruny z bronze niklové a nahrazeny pěti- a desetikorunami stříbrnými. Mimo těchto mincí razí se podle zákona č. 62/1923 zlaté dukáty, jednoduché a dvojité, ryzosti 0·9861/10 zлата, které mají ovšem ráz mincí obchodních.

Po provedení odluky od měnového systému rak.-uh. pohyboval se kurs naší koruny na burse curyšské mezi 25 a 30 šv. centy. Pak ale nastal prudký pokles, způsobený hlavně pasivní platební bilancí, jakož i různými událostmi vnitřními až na 6 centů (únor 1920). Poněkud náhle začalo ale stoupání až na 14 ct. až opětě v listopadu 1921 znovu klesla koruna až na 5 ct. (Mobilisace.) Od té doby, díky obratné politice bank. úřadu, nastal obrat. Naše koruna stoupla koncem října 1922 až na 19 ct., pak se ale stabilisovala na pevném bodě 15½ ct., na kterémžto kursu od té doby až do dneška nepohnutě vytrvala. Kurs tento rovná se kursu newyorskému 2·90—3·03 dolaru za 100 Kč, na kterémžto podkladě také provedena stabilisace naší měny. Podle zákona o zlaté měně bude stanoveno, že 100 Kč obsahuje 4,458 g ryzího zлата (O_z zlatá měna).

Veškerá další činnost Bank. úřadu min. financí v ohledu měnovém spočívala hlavně v tom, aby byly vykonány nutné přípravy k zavedení zlaté měny československé a převzetí dosavadního ústavu Národní banky československou. Nakupovány zásoby zлата, prováděna obratná politika devisová a kontrolován úzkostlivě oběh státovek. Zákonem o cedulové bance z r. 1920 dovoleno sice již tehdy její zřízení, ale sečkáno až poměry finanční se tak stabilisovaly, že mohlo být k tomuto kroku přikročeno. Usnesena novela k výše citovanému zákonu a sice 23. dubna 1925 č. 102 a Bankovní úřad min. financí ukončil svojí činnost, aby byl vystřídán ve svojí funkci O_z Nár. bankou československou.

Lit.: Dr. J. Haškovec: Čsl. měna (Slovník národohosp.); Dr. Alois Rašín: Můj finanční plán, 1920; Žekulin: Československá měna, 1927; Dr. Karel Engliš: Národní hospodářství, 1924; Palkovský: Nár. banka čsl. a náprava měny, 1925; Dr. J. Fořt: Nástin měnového plánu stabilizačního, 1923; Amonn: Währungsreform in Tschechoslowakei, 1921 München; Hantos: Das Geldproblem in Mittel-Europa, 1925 Jena; Piot: La Couronne Tchecoslovaque jusqu'à la mort de Rašín, 1923 Paris. atd.

Československé mince.

Druh mince	Mincovní kov	Zrno	Stříž (váha) g	Váha ryziho kovu g	Průměr mm	Nejvyšší zák. oběh Kč	Oběh 31. I. 1930 kusů	Poznámka
Mince drobné								Zákon č. 103/1928
10 Kč	stříbro	750 d. stříbr., 250 d. mědi	10	7	30	600,000,000 Kč (31. I. 1930 oběh: 331,364,099,830 Kč)	1,000,000	Vyd. od 28/X. 1928
5 Kč	"	500 d. stříbr., 500 d. mědi	7	3.5	27		15,269,950	Zákon č. 103/1928
5 Kč	bronz-níkl	25 d. níklu, 75 d. mědi	10	—	30		16,386,389	Zruš. zák. č. 103/28
1 Kč	"	20 d. níklu, 80 d. mědi	6.6	—	25		98,053,131	Zavedeny zák. č. 94/1921, (20 h, 50 h, 1 Kč), č. 106/1922, (10 h, 5 h, 2 h), č. 213/1924, (5 Kč.)
50 h	"	"	5	—	22		54,298,052	
20 h	"	"	3.3	—	20		119,465,707	
10 h	bronz	92 d. mědi 8 d. zinku	2	—	18		99,963,167	
5 h	"	"	1.6	—	16		79,815,794	
2 h	zinek	—	2	—	17			Zrušeny zák. 103/28
II. Mince obchodní								
Dukát	zlato	986 1/2 d. zl., 13 1/2 d. mědi	3.4909	3.4424	19.75	—	}	Zák. č. 62/1923
Dukát dvojitý	"	"	6.9818	6.8848	25	—		

Národní banka Československá.

Národní banka Československá je československým cedulovým ústavem, t. j. ústavem, který má výsadní právo vydávat bankovky a který převzal funkce zastávané dříve Bankovním úřadem ministerstva financí. Původní zákon o Národní bance Československé (o akciové cedulové bance) byl vydán již dne 14. dubna 1920 č. 347 Sb. z. a n. V prvních letech po převratu nedošlo ke zřízení cedulové banky a její funkce zastával zmíněný Bankovní úřad ministerstva financí. Teprve když kurs koruny byl již po delší dobu stabilní a když mělo se za to, že jsou splněny také všeobecné předpoklady, přikročilo se ke zřízení cedulové banky a původní zákon byl podstatně změněn novelou ze dne 23. dubna 1925 č. 102 Sb. z. a n. Velmi důležitým ustanovením této novely je předpis, že základem pro emisi bankovek zůstává nyní měnová jednotka „koruna československá“ (Kč), takže když banka vstoupila v činnost dnem 1. dubna 1926, měnová jednotka nebyla změněna.

Banka dostala na dobu 15 let, počítaje ode dne, kdy počala působiti, výhradní privilegium vydávati v Československu bankovky. § 5 zákona stanoví funkci banky všeobecně takto: „Bance pří-

sluší péče o oběh platidel a správné působení jejich ve státě, o poskytování úvěrů obchodu, průmyslu a zemědělství, o vybudování zařízení odučtovacích (clearingů), o reorganisaci a soustředování příjmů a hotovosti státních.“

Národní banka je bankou akciovou, jejíž akciový kapitál byl shora zmíněnou novelou stanoven na 12 mil. \$ a rozdělen na 120,000 akcií po 100 \$ (podle zákona se povoluje bance zvyšovati tuto jistinu na 15 mil. \$, čehož však banka nepoužila, takže její kapitál činí pouze 12 mil. \$). Opatřením Stálého výboru ze dne 27. listopadu 1929 č. 166 Sb. z. a n. byl tento kapitál přepočten na částku 405 mil. Kč, při čemž v zákoně je bance povoleno zvýšiti kapitál na 607,500,000 korun čsl.

Stát zúčastnil se na Národní bance třetinou akciové jistiny, začal dostala státní správa jednu hromadnou akcií na 40,000 kusů akcií. Státu přísluší však na valné hromadě pouze jeden hlas. Podle čl. IX. novely zúčastnil se úpisu též státní poklad jako jmění účelové částkou 20 mil. Kč, začal byla vydána jedna hromadná akcie.

Akcie Národní banky Československé zní na jméno akcionáře, zapisí se do knihy akcionářů s označením jména,

bydliště a stavu majitelů; mohou být převedeny rubropisem na jiné osoby, avšak s podmínkou schválení bankovní radou. Právo zúčastnit se valné hromady a hlasovati náleží akcionářům, kteří vlastní aspoň 10 akcií.

Akcie Národní banky Československé byly uvedeny dne 21. března 1927 do úředního obchodu na Pražskou peněžní bursu. Jejich záznam činil (uváděcí kurs byl 5300 Kč):

1927:	Nejvyšší záznam	Nejnižší záznam	Průměrný kurs
Březen	5815.—	5575.—	5435.—
Duben	5545.—	6000.—	5756.74
Květen	5610.—	5900.—	5714.—
Červen	5620.—	5725.—	5679.74
Červenec	5650.—	5935.—	5831.18
Srpen	5825.—	6300.—	5960.91
Září	6315.—	6600.—	6462.50
Ríjen	6345.—	6550.—	6470.40
Listopad	6280.—	6450.—	6358.60
Prosinec	6260.—	6595.—	6364.48
1928:			
Leden	6485.—	6935.—	6718.40
Únor	6445.—	6690.—	6595.40
Březen	6350.—	6500.—	6444.44
Duben	6300.—	6595.—	6427.86
Květen	6075.—	6325.—	6192.07
Červen	6150.—	6245.—	6221.04
Červenec	6150.—	6322.50	6219.63
Srpen	6280.—	6850.—	6487.50
Září	6825.—	6970.—	6894.78
Ríjen	6840.—	7090.—	6900.46
Listopad	6850.—	6975.—	6912.40
Prosinec	6860.—	6940.—	6893.98
1929:			
Leden	6600.—	7025.—	6938.27
Únor	6880.—	7110.—	6966.88
Březen	6550.—	6980.—	6645.83
Duben	6550.—	6675.—	6611.30
Květen	6275.—	6585.—	6405.23
Červen	6400.—	6590.—	6531.56
Červenec	6590.—	6700.—	6638.41
Srpen	6655.—	6720.—	6688.81
Září	6500.—	6825.—	6680.63
Ríjen	6510.—	6640.—	6568.08
Listopad	6510.—	6680.—	6605.50
Prosinec	6500.—	6600.—	6531.74

Vedoucími správními orgány banky jsou bankovní rada, revidující výbor a valná hromada akcionářů. V čele bankovní rady stojí guvernér, jmenovaný po návrhu vlády prezidentem republiky na dobu 5 let. Bankovní rada skládá se ze 6 členů volených valnou hromadou na 6 roků a ze 3 členů jmenovaných prezidentem republiky k návrhu vlády rovněž na 6 roků. Bankovní rada má právo kooptovati většinou hlasů se souhlasem guvernéra desátého člena s dvou-

letou působností. Valná hromada volí 5 členů revidujícího výboru na dobu 5 let. V čele banky stojí guvernér, který předsedá schůzím bankovní rady a valné hromadě, předkládá jménem bankovní rady výroční zprávu a účty, pečuje o zachovávání zákonů o bance, o zachovávání stanov, zastupuje banku na venek a dozírá jménem bankovní rady na správu jmění a na obchody banky.

Bankovní radě přísluší podle zákona všeobecně správa jmění, dozor nad všemi obchody banky, zvláště stanovení eskontní a lombardní sazby, jmenování cenzorů, stanovení jednacích řádů, řádu služebního a disciplinárního pro zaměstnance, jmenování definitivních zaměstnanců, podávání dobrých zdání vládě o otázkách měnových, státní úvěrových, jakož i o všech ostatních, které vládou jí budou předloženy; má právo v tomto oboru předkládati vládě též návrhy iniciativní. Řádné schůze bankovní rady konají se jednou měsíčně.

Valná hromada akcionářů jedná zpravidla o zprávě podané jménem bankovní rady o uplynulém správním roce, o zprávě revidujícího výboru a uděluje absolutorium; volí členy bankovní rady a členy revidujícího výboru; usnáší se o případných návrzích na změnu stanov a změnu akciového kapitálu, jakož i o jiných návrzích přednesených bankovní radou nebo o návrzích samostatných.

Státní správa vykonává vrchní dozor nad cedulovou bankou vládním komisařem jmenovaným vládou z úředníků ministerstva financí, který má hlavně sledovat, zda jsou zachovávány zákony, stanovy a zda je šetřen státní zájem. Účastní se schůzí všech orgánů bankovních s hlasem poradním; jest povinen opřít se každému usnesení valné hromady neb ostatních orgánů banky, odporují-li zákonům, stanovám, aneb zájmu státu.

O rozdělení čistého zisku banky stanoví zákon toto: „Nejprve vyplátí se akcionářům dividendy 6%, ze zbytku se přidělí 10% rezervnímu fondu, až dosáhne poloviny akciové jistiny. Z částky, která pak ještě zbývá, přidělí se polovina akcionářům jako superdividenda do celkové výše 8% a druhá polovina případně státu. Přesahovala-li by tímto přídělem celková dividendy akcionářů 8%, náleží z částky těchto 8% přesahující jen ¼ akcionářům jako další superdividenda a zbývající ¾ připadají státu.

Podle opatření Stálého výboru č. 166-1929 o konečné úpravě čl. měny, je Národní banka povinna udržovati kurs svých bankovek na zákonné úrovni Kč, t. j. 44.58 miligramů ryzího zlata a může za opominutí této základní své povin-

nosti býti činěna zodpovědna ve smyslu zákona. Tímto předpisem § 2 bylo nahrazeno ustanovení čl. III. zákona č. 102/1925, kterým byl kurs Kč zákonně nepřímě stabilisován v poměru k plnohodnotným zlatým měnám cizím.

Podle § 3 zmíněného opatření Stálého výboru je banka povinna kupovati u svého hlavního ústavu v Praze a u filiálék, které k tomu určí, zlato v poměru zákonem stanoveném, nabídně-li je prodáváč v množství nejméně 12 kg ryz. zlata a má právo při takovém nákupu si sraziti toliko zkušební a podle sazby státní mincovny stanovené ražebné. Banka jest dále povinna směňovati své bankovky podle své volné úvahy buď za zlato podle zákonné relace, neb za plnohodnotné zlaté devisy za denní kurs pražské peněžní bursy, avšak nejméně v množství, jež se rovná ceně aspoň 12 kg ryz. zlata. Tyto povinnosti však nevstoupily dosud v platnost a dobu, kdy platnost jejich má nastati, určí vláda po dohodě s bankou zvláštním nařízením. § 6 zmíněného opatření č. 166/1929 upravil nové předpisy o úhradě bankovek. Banka jest povinna míti zlatou úhradu, jež musí činiti do konce r. 1929 nejméně 25%, do konce r. 1930 nejméně 30%, do konce r. 1935 a od té doby stále nejméně 35% celkového oběhu bankovek, k němuž se přičítají závazky na viděnou splatné. Tuto úhradu musí tvořiti nejméně z poloviny zlato a zbytek může sestávat též z cizích hodnotných bankovek, kurantních mincí, devis na hodnotu měny. Banka smí provozovati jen obchody, jež jsou v zákoně výslovně vypočteny. Podle § 121 jest banka zvláště oprávněna: eskontovati směnky, cenné papíry a kupony; půjčovati na ruční zástavy; přijímati vklady na poukázky neb jiné potvrzení; přijímati vklady na živové účty; vydávati na složenou hodnotu nezúčitelné poukázky a akreditivy a vista splatné, znějící na řad nebo doručitele; obstarávati inkaso smének, šeků, poukázek, cenných papírů, spořitelních knížek a pod.; vypláceti splatnou jistinu a kupony cen. papírů připuštěných k lombardu, a opatřovati nové kuponové archy cenných papírů; býti upisovnou pro státní půjčky neb i pro jiné cenné papíry; prováděti komisionářské koupě a prodeje cenných papírů a mincí; kupovati směnky a šeky na zahraniční místa; prodávati takové směnky a šeky; sjednávati a kupovati pohledávky v cizině a obstarávati inkaso a výplaty v cizině; kupovati a prodávati cizozemské obchodní zlaté a stříbrné mince a cizozemská papírová platidla; kupovati a prodávati zlato a stříbro nemincované.

Zákon uvádí dále podrobné předpisy pro obchody eskontní a pro obchody lombardní. Pokud jde o eskont, jest banka oprávněna eskontovati směnky, vzniklé ze skutečných obchodů, splatné v obvodu ČSR v zákonitě méně do 92 dnů. Tyto směnky mají býti zpravidla podepsány 3, nejméně 2 osobami, jejich schopnost platiti jest známa. Bankovní rada smí připustiti výjimkou jako náhradu za třetí podpis záruky v cenných papírech. Banka jest oprávněna též eskontovati cenné papíry a kupony do 3 měsíců splatné, pokud jsou připuštěny k lombardu. Úroková sazba eskomptní jest jen jedna a jest stejná pro všechna bankovní místa.

Lombardní zápůjčky jest banka oprávněna poskytovati na ruční zástavy na dobu nejdéle 3 měsíců.

Úhrn zápůjček, poskytovaných na lombard, nemá pravidelně přesahovati zásobu smének bankou eskontovaných. Lombardní zápůjčky mohou býti poskytnuty na mincované nebo nemincované zlato a stříbro, na cenné papíry, waranty a konosementy, na směnky splatné do 6 měsíců, které mají jinak náležitost k eskontu, a na směnky na cizinu se stejnými náležitostmi, splatné do 6 měsíců. Sazba lombardní má býti o ½% vyšší než sazba eskontní. N. b. Č. jest povinna uveřejňovati čtyřikrát měsíčně výkaz o stavu svých obchodů podle vzoru předepsaného zákonem.

V § 128 zákona se zakazuje bance výslovně každé přímé neb nepřímé poskytování úvěru státu. Tento paragraf byl doplněn nyní § 8 opatření č. 166/1929, který stanoví, že až státovkový dluh klesne nejméně na 1000 mil. Kč, bude banka, výjimkou ze zásady vyslovené v odst. 1 § 129 bankovního zákona, oprávněna k vyrovnání dočasných neshod mezi výdaji a příjmy státní pokladny eskontovati státní směnky až do výše 200 mil. Kč. Tyto směnky musí míti aspoň jeden závazný podpis peněžního ústavu a přechodný úvěr takto poskytnutý musí býti úplně splacen nejpozději vždy do konce března příštího roku.

Banka má bděti nad čistotou oběhu peněz a obstarávati na území státu oběh mincovní. Podle § 33 má povinnost vyvolati evidenci obchodních úvěrů v celém státě za tím účelem, aby bylo zamezeno co možná jejich zneužívání. Pro různé příčiny nedošlo dosud ke zřízení této evidence. Také dosud není praktikováno ustanovení § 36, podle něhož mají býti u banky ukládány dočasné přebytky

z běžného státního hospodářství. Ustanovení o obchodech banky bylo interpretováno též v čl. XIV. úmluvy mezi státem a bankou, podepsané dne 2. února 1927, kde se ustanovuje, že Národní banka bude povolovati s výhradou, že to připustí její likvidita a měnový zájem státu, úvěry na podkladě zemědělských směnec delších než 92 dnů, jež svou splatností však nepřesahují 182 dnů. Tyto směnky bude banka nejprve lombardovati za sazbu ne vyšší než $\frac{1}{2}\%$ nad sazbou eskontní a až dospějí do splatnosti 92 dnů, za obvyklých podmínek eskontovávají. Těchto smének má banka převzítí nejméně do 10% částky své směnečné záso-
by.

Banka jest podle zákona oprávněna se zúčastniti se souhlasem min. fin.

mezinár. zařízení fin. a hosp. významu měnového.

Značnou položku úhrady tvoří tedy státovkový dluh, který vznikl z bankovek, pokladničních poukázek a ze žirových pohledávek převzatých po Rak.-uh. bance a činil původně 10.189,9 mil. Kč. Pro splacení tohoto dluhu určen byl vý-
nost dávky z majetku a z přírůstku na majetku, jehož použito bylo ke splacení dluhu až do 15. března 1930, 5.626,9 mil. Kč. Podle úmluvy státu s bankou z 2. února 1927 přispívá vedle toho stát ročně na splacení tohoto dluhu částkou 110 mil. Kč. Jeho zbytek k 15. březnu činil ještě 3.704 mil. Kč. Za rok 1927 zmenšil se státovkový dluh o 456.011 mil. Kč, za rok 1928 o 346.743 mil. Kč, za rok 1929 o 336.43 mil. Kč.

Stav banky podle výkazu k 23. březnu 1930 jeví se takto (v tisících Kč):

A k t i v a :

Zásoba zlata	1,261.899
Pohledávky v cizině a zásoba valut	1,900.211
Jiné hotovosti	25.952
Eskontované směnky	206.157
Eskontované cenné papíry	24.745
Zápůjčky na cenné papíry	14.407
Zůstatek státního dluhu státovkového	Kč 3,703.393
Do správy Národní banky čsl. převzaté obchody Bankovního úřadu ministerstva financí v likvidaci	Kč 353.632 4,057.025
Jiná aktiva	209.635
	<u>7,700.031</u>

P a s i v a :

Akciový kapitál	Kč 405.000
Kapitálový fond rezervní	„ 1.800 406.800
Reservní fondy	101.588
Oběh bankovek	6,121.832
Žirové pohledávky věřitelů a jiné ihned splatné obnosy	834.714
Jiné splatnosti: Pokladniční poukázky v oběhu	258
Jiná pasiva	234.839
	<u>7,700.031</u>

V ý p o č e t z l a t é ú h r a d y :

Dne 23. března 1930 činí oběh bankovek	6,121,832.08170
k tomu žirové pohledávky věřitelů a jiné ihned splatné obnosy	834,713.70435
	<u>celkem 6,956,545.78605</u>

Z l a t á ú h r a d a :

Zlato	Kč 1,261,908.06410
Plně hodnotné devisy	„ 1,800,643.62050 3,062,551.68460
	<u>Zlaté krytí činí tudíž 44%</u>

Československé státní hospodářství finanční.

Zákonem Národního výboru ze dne 28. října 1918, č. 11 Sb. z. a n., bylo v zájmu klidného a nerušeného státního hospodářství nařízeno, že pokud se nestane jinak, platí i nadále všechny dosavadní státní zákony jak rakouské, tak i uherské na územích nově ustaveného samostatného státu československého. Zůstaly tedy v Československé republice v platnosti i zákony finanční a to nejen rozpočet rakouský, ale i uherský. Na listopad a prosinec 1918 nebyl tedy sestaven žádný zvláštní rozpočet československý, nýbrž vzat za základ rozpočet rakouský pro dobu od 1. července 1918 do 30. června 1919. Podle nařízení min. financí ze dne 27. XII. 1918, č. 7. Sb. z. a n. z r. 1919, měla být sestavena účetní uzávěrka za poslední dva měsíce 1918 na podkladě výše zmíněného rozpočtu rakouského, která by také přihlížela nejen k hosp. poměrům v zemích historických, ale kde by bylo i zahrnuto hospodaření na Slovensku, pokud je ovšem bylo možno v prvních měsících naší svobody přibližně určit. Tato účetní uzávěrka byla také sestavena a jak vidno z tab. A., skončilo první hosp. období našeho státu schodkem, což ovšem vzhledem k neujasněným tehdejšími poměrům bylo zcela přirozené. Pro úhradu vedení státních záležitostí sloužila mimo běžné splátky daňové 4% půjčka Národní svobody, vydaná na základě zákona ze dne 5. listopadu 1918 (Sb. z. a n. č. 217), která v krátké době vynesla bez veškeré agitace přes 1 miliardu úpisů. Dalším vážným krokem finančním v prvních dobách naší svobody byla opatření valutová, o nichž se zmínujeme na jiném místě (3. Čsl. měna), dále sbírání drahých kovů a ciz. valut na poklad republiky, kteréžto akce potkaly se vesměs s příznivým výsledkem a poskytly novému státu pro počátek dostatečné provozní prostředky. Pro další dobu (od 1. I. do 30. VI. 1919) byla zákonem ze dne 20. XII. 1918 (Sb. z. a n. č. 95) zmocněna vláda, aby podle stávajících platných ustanovení vybírala daně, dávky a poplatky a aby státní vydání hradila na účet státního rozpočtu, který bude během r. 1919 Nár. shrom. předložen. Fin. zákonem ze dne 27. VI. 1919, č. 433 Sb. z. a n. předložen první státní rozpočet na rok 1919 a to na dobu od 1. I.—31. XII., čímž, proti dosavadnímu fiskálnímu roku rak., který končil posledním červnem (od r. 1914), nastala shoda s rokem kalendářním. Dodatečný rozpočet na r. 1919 pak předložil záko-

nem ze dne 18. XII. 1919 (č. 670 Sb. z. a n.), kterým se měnily některé články fin. zákona ze dne 27. VI. 1919.

Také pro r. 1920 nebylo možno vydati včas fin. zákon; ř. rozpočet stanoven zákonem ze dne 29. ledna 1920 (č. 104 Sb. z. a n.) a dodatečný zákonem ze dne 8. února 1920 (č. 81). Mimo to předložen ještě dodatečný úvěr pro min. zdravotnictví. Pro r. 1921 stanoven řádný rozpočet zákonem ze dne 17. XII. 1920 (č. 682), dodatečný pak 16. II. 1921 (67), kterým se mění pův. fin. plán a stanoví se dodatek k rozpočtu a rozpočet stát. investicí. Zde také po prvé se rozděluje stát. hospodářství na správní hospodaření a investiční, kterýžto způsob účtování trvá do r. 1925. Od tohoto roku také nebyly již předkládány rozpočty dodatečné.

Dalším odlišným účtováním v rozpočtu bylo r. 1925 zavedené odloučené hospodaření st. podniků podle zákona ze dne 18. XII. 1922 (č. 404), který stanoví, že „státní závody, které převážně neplní úkoly správní, mohou být vládním nařízením prohlášeny za podniky spravované podle zásad obchodních“. Ve vlád. nařízení jsou tyto podniky vyjmenovány a to: Čsl. tisková kancelář, St. tiskárny, Úřední noviny, Voj. tov. na letadla, Tiskárna MNO, Voj. dřev. podnik ve Vel. Levárech, Uhřetěveský šk. závod zeměd. a šk. záv. zem. v Děčíně-Libverdě, Tabáková režie, St. loterie, St. mincovna v Kremnici, Československá pošta, Čsl. st. dráhy, St. lesy a statky, St. báňské a hutn. závody, St. lázně a až do ustavení Nár. banky čsl. Bankovní úřad min. fin. Do r. 1924 byly veškeré náklady na tyto podniky a jejich příjmy vedeny ve st. rozpočtech, od r. 1925 jsou uvedeny ve st. rozpočtech pouze přebytky neb schodky těchto podniků. Investice musí si podniky hraditi samy buď ze svých přebytků neb úvěrními operacemi. Zařazováním přebytků st. podniků (neb jejich schodků) zmenšil se ovšem podstatně celkový úhrn rozpočtů, což nejlépe viděti v tab. A. (rozdíl mezi r. 1924 a 1925).

Počínaje r. 1926 jest rozpočet aktivní a od té doby si svoji stabilitu zachoval. Z příložené tab. jest nejlépe viděti celé hosp. státní od r. 1918 až do r. 1930.

Co se státních příjmů týče, jsou jejich hl. zdroji státní daně a dávky; v tab. B. možno viděti rozdíl daňových břemen v r. 1922 a 1927. (Pozdější stat. zpracování dosud chybí.) Daně tyto rozděluje se takto: 1. Daně přímé: pozemková, domovní, výdělková, rentová, z příjmu, z vyššího služného, z tantiem, válečná. 2. Daně spotřební: daň z lihu.

A) Celkový přehled státního hospodářství ČSR. v letech 1918—1930 (v milionech Kč).

	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
a) Rozpočet řádný													
Vydání . .		8 615·3	11 604·0	18 026·4	19 812·9	19 371·0	16 993·9	9 573·6	10 070·2	9 703·5	9 536·0	9 534·3	9 366·9
Příjmy . .		3 709·7	7 803·7	17 298·9	18 884·2	18 812·4	16 391·3	9 301·3	10 085·7	9 723·9	9 562·2	9 569·9	9 419·8
Schodek (—) Přebytek (+)		—4 905·6	—3 800·3	—727·5	—928·7	—558·6	—602·6	—272·3	+15·5	+20·4	+26·2	+35·6	+52·9
b) Úč. závěrka													
Vydání . .	804·3	7 195·0	13 538·4	18 156·5	20 640·6	18 222·1	18 219·9	11 408·6	11 729·0	10 363·7	9 607·4	.	.
Příjmy . .	375·5	4 376·0	12 735·7	20 257·5	19 081·6	16 417·5	17 513·3	10 837·8	11 657·3	10 455·2	9 925·8	.	.
Schodek (—) Přebytek (+)	—428·8	—2 819	—802·7	+2 101·0	—1 559·0	—1 804·6	—706·6	—570·8	—71·7	+91·5	+318·4	.	.
c) Investice													
Vydání dle rozpočtu	3 863	3 363	2 999	2 229	1 319
Vydání dle uzávěrky	1 775	1 539	1 147	1 252	1 169
d) Hospod. mimo rozpočet													
Vydání . .	429·2	3 440·9	2 047·3	9 286·3	5 228·4	3 046·6	4 517·8	4 434·8
Příjmy . .	254·8	3 735·4	2 969·5	6 737·9	5 978·7	3 128·1	2 949·1	3 051·6
Schodek (—) Přebytek (+)	—174·4	+294·5	+922·2	—2 548·4	+750·3	+81·5	—1 568·7	—1 383·2

z cukru, z min. olejů, ze zapalovadel, nápojové, z masa, potravní na čáře, z vodní síly, z uhlí. 3. Cla. 4. Monopoly: tabák, sůl, sacharin, výbušniny, loterie. 5. Kolky, právní popl., taxy, dopr. daň, dávka z jízdného na drahách, z telef. poplatků, za úřední výkony, z jízdného v autobusech, z motor. vozidel. 6. Daň z obratu a přepychová. Z daní přímých nejvíce vynášejí osobní daň z příjmu, z daní spotřebních daň z cukru, z monopolů tabák. Daňové zatížení průměrné bez dávky z majetku činilo v ČSR na hlavu, v předváleč. r. 1913: 5676 K, 1919: 14492, 1920: 40202, 1921: 63173, 1922: 64749, 1923: 58292, 1924: 62083, 1925: 64808, 1926: 69510, 1927: 77342 Kč. Počítáme-li však průměr pouze pro země historické, mění se kvota na hlavu značně a daňové zatížení stoupá od 6111 (1913) do 92973 Kč (1927), kdežto na Slovensku v téže době od 4436 do 46003 Kč. (Čl. daně.) Pokud se týče státních výdání, možno konstatovati, že největší kvota připadá na ministerstvo národní obrany (14-12%) a na pokladniční správu (35-29%); co se posledně položky týče, jsou zde vyúčtovány náklady, spojené s prováděním různých zákonů, upravných požitků stát. zaměstnanců. (Propočítání vál. let, nouzové výpomoci, drah. přídávky, úprava požitků v r. 1919 atd.)

státní statky, které republika převzala od Rak-Uh., 3. Osvobozovací poplatky 750 mil. zl. franků. Zahraniční dluh tvoří: 1. Úvěr anglické vlády, 2. Čsl. 8% zahr. půjčka z r. 1922 ve výši 10 mil. £ (určená k splacení angl. moučné půjčky a ke krytí investic), 3. 7½% zahr. umoř. půjčka z r. 1925 (americká), 4. Úvěry v USA na potrav. a výzbroj, 5. Úvěr francouzský, 6. Úvěr italský a 7. Úvěr na repatriaci (Nansen). Tento zahraniční dluh činí úhrnem podle rozpočtu na r. 1930: 6.623,300.000 Kč (1929: 6.706,900.000). Vnitřní st. dluh činí v r. 1930: 25.710,300.000 Kč (1929: 25.946,800.000) a má povahu nuceně zápůjčky. (Čl. přílohy st. úpisu.) Celková vydání na státní dluh se pro rok 1930 odhadují částkou Kč 2.176 mil. Kč (1929: 2.220 mil. Kč) a z této částky připadá na úrok 1.644 mil. Kč (1929: 1.667) a na úmor 517.8 mil. Kč (1929: 538.3).

C) Úhrn nomin. státních dluhopisů v ČSR.
(podle stavu koncem r. 1928).

	Kč
4½% prem. půjčka z r. 1920	494,066.400
6% moučná půjčka z r. 1921	4.207,905.400
6% invest. půjčka dopravní z r. 1921	526,425.550
6% IV. státní půjčka	2.861,487.487

B) Daňové zatížení obyvatelstva v ČSR.

Druh daně, dávek atd.	1922		1927	
	Výnos v mil. Kč	Připadá na 1 ob. Kč	Výnos v mil. Kč	Připadá na 1 ob. Kč
a) Daně přímé	1.853,1	134,46	2.545,8	176,84
b) Daně spotřební	2.105,8	152,80	1.781,6	123,75
c) Cla	947,0	68,72	1.399,5	97,22
d) Monopoly	965,5	70,06	1.433,5	99,58
e) Kolky, dopravní daně, dávky atd.	1.420,9	103,10	1.872,2	130,05
f) Daň z obratu a přepychová	1.631,1	118,35	2.101,6	145,98
Úhrnem	8.923,4	647,49	11.134,2	773,42
g) Dávka z majetku	1.406	102,00	408	28,35
Úhrnné zatížení	10.329,4	749,49	11.542,2	801,77

Státní dluh ČSR možno rozdělit na dluh vnitřní a zahraniční. Podle státního rozpočtu činil úhrnem v letech:

1928: 28.327,458.000 Kč
1929: 32.653,700.000 Kč
1930: 32.333,600.000 Kč

Mírové smlouvy uložily ČSR tyto závazky: 1. Převzetí části předválečných dluhů Rak.-Uherska*), 2. Náhradu za

5½% státní půjčka	863,724.300
4½% státní půjčka	3.337,253.025
3½% státní půjčka	863,365.912
6% invest. půjčka z r. 1923	255,542.000
6% konvers. půjčka z r. 1923	422,997.000
4% slos. půjčka za akcie	
Košicko-bohumín. dráhy	39,627.600
3½% čsl. náhradní renta	15,194.100
4% " " "	1.937,334.316
4,2% " " "	222,082.400
4½% " " "	8,658.400
6% konsol. půjčka z r. 1926	1.549,371.000
Státní stavební losy	716,216.200
3% odškodn. dluhop. za vál. půjčky	610,990.162

*) Podle úřední zprávy ze dne 23. I. 1923 provedla reparační komise rozdělení předvá. dluhů Rakouska a Uherska tak, že na ČSR připadá z dluhů rakouských 417%, z uherských 16-02%.

3% odškodn. dluhop. za vál.	Kč
dodávky	244,908.700
4% Buštěhrad. železn. . . .	91,697.400
5% dluhop. Ústecko-tepl. dr.	46,334.000
5% umoř. půjčka z r. 1928 .	550,000.000
Čsl. st. železn. úpisy, vyd. za	
předvál. dluh zaj. (3% až	
5% %)	51,456.550

Úhrnem 19.916,638.902

Dluh nezaložený
(6% st. pokl. pouk.) . . 6.030,161.198

Úhrnem 25.946,800.000

Kontrola státního hospodářství finančního jest dvojí: správní a parlamentní. Za vedení celého fin. celku jest ústavně zodpověden min. finanční, který také státní rozpočet parlamentu předkládá. Parlament (poslanecká sněmovna a senát) po projednání rozpočtu podle zprávy rozpočtového výboru jej schválí neb zamítne, schválený pak předloží k podpisu prezidentu republiky. Kontrolou správní st. fin. hospodářství jest pověřen nejvyšší kontrolní úřad, který jest zcela samostatným st. orgánem, ministerstvem ústavně na rovně postaveným, ale jím nepodléhajícím a jehož předseda podléhá pouze zákonu o zodpovědnosti členů vlády a má práva formálního i věcného zkoumání (zákon č. 175/1919). Nejv. kontrolní úřad na podkladě různých dokladů, od st. úřadů jemu dodaných a jím prezkoušených, sestaví pak roční závěrečný účet nejdéle do 18 měsíců, počínaje ukončením správního roku, a předloží jej Nár. shromáždění k schválení.

Lit.: Dr. Al. Rašín: Můj fin. plán (1921), Fin. a hosp. politika ČSR do konce r. 1921 (1922), Dr. J. Drachovský: Veřejné finance ve státě čsl. 1924, Přehled fin. hosp. v ČSR (1921), Dr. V. Funk: Finanční věda (1926-28), Zprávy St. Ú. St., ročník VIII./94-98, X./42, 45, Zprávy Nár. banky čsl., listopad 29, leden 30 a j.

Československý poštovní úřad šekový.

Jednou z prvních akcí popřevratových ministra financí Dra Al. Rašína bylo zřízení čsl. poštovního úřadu šekového, k němuž došlo již 20. listopadu 1918. Jednalo se především o to, aby oběh hotových peněz složenkami převeden byl do nového stát. ústředí, Prahy, a aby tím způsobem neodcházel do centralistické vídeňské poštovní spořitelny. To bylo předním úkolem nového šekového úřadu a tuto funkci také svědomitě a naprosto bezvadně zastával v dobách nejnepříhodnějších, ačkoliv celková organizace nará-

žela s počátku na značné obtíže, jednak pro naprostý nedostatek vyškoleného a zapracovaného personálu, jednak chyběly dostatečné místnosti k zahájení provozu. Ponenáhlu se ale koncentrováním značných fin. hotovostí rozšiřovala kompetence čsl. pošt. úřadu šekového, která pak přesně stanovena zákonem ze dne 11. III. 1919, č. 140 Sb. z. a n. Úřad tento, podřízený min. pošt. a telegrafů, stal se během doby velice důležitou složkou našeho národohospodářského života, neboť zákonem stanoveno, aby přebýl. peněžní hotovostí, pokud ku provozu nejsou naprosto nezbytny, byly náležitě uloženy jednak v cenných papírech, především státních, jednak jako vklady u peněžních ústavů. Mimo to povoleno poskytování lomb. půjček na cenné papíry, eskont jejich kuponů, jakož i smének, eskontovaných některým peněžním ústavem. Rozšířením svojí agendy stal se automaticky tento ústav sběrnou úpisů st. půjček; tak na př. při IV. stát. půjčce přijato a vyúčtováno fin. správy úhrnem 1.845.686.212-50 Kč od 99.487 upisovatelů; podobně tomu bylo i u půjček ostatních, hl. investiční, mouché atd. Rozšířením provozu úřadu i na jiná oddělení vzrostla depozita cenných papírů, které reprezentují nyní miliardovou částku; také lombardní a eskontní oddělení se vžilo jako důl. složka hosp. života. Pošt. úřad šekový vlastně stává se svým zařízením stále víc a více ústavem bankovním, na př. podle zákona ze dne 7. XII. 1922, č. 360 Sb. z. a n. i Náhradovou bankou pro pozemkovou reformu. V r. 1926 zařízena ještě odbočka v Brně, která také se záhy vžila a stala v mor. hosp. životě velmi důl. činitelem.

O rozmachu ústavu svědčí těchto několik dat. R. 1918 činil počet majitelů účtů 8268, 1922: 67.114, r. 1929 v Praze 93.597, v Brně 10.738, úhrnem 104.335 majitelů šek. účtů. Pohledávky majitelů šek. účtů činily r. 1922: Kč 2.343.5 mil. Kč, 1929: Praha 2.481 mil., Brno: 156 mil. Kč, úhrnem 2.637 mil. Kč. Celkový obrat r. 1922 činil 153.743 mil. Kč (z toho bezpečně 65%), r. 1928: 234 miliardy. Přebýtky ústavu, které podle zákonem stanovené zásady byly použity k dotaci rezervního fondu, až dosáhne 5% vkladů, již od r. 1922 plynou k dobru poštovní správě, neboť rezervní fond dosáhl koncem roku 1922: Kč 117,174.999-53. Zisk pošt. úřadu šekového r. 1922 činil přes 59,8 mil. Kč, a od té doby se na této výši udržuje.

Vývoj šekového úřadu není doposud ukončen a bude co nejdříve přikročeno k zřízení pošt. spořitelny podle vzoru rakouského, což bylo již r. 1919 v rev. N. S.

schváleno při projednávání zákona o zřízení pošt, úřadů šekových. V čele tohoto důležitého ústavu stojí JUDr. Karel Trapl. Lit.: Výroční zprávy pošt. úř. československého 1919–1928, JUDr. Karel Trapl: Poštovní úřad šekový 1924, Zprávy St. Ú. St., ročník VIII., č. 94–98, Zprávy Nár. banky čsl., leden 1930.

Československá daňová soustava

obsahuje následující druhy daní:

I. Daně přímé, jimiž jsou: 1. daň důchodová a 2. daň výnosová: a) všeobecná daň výdělková, b) zvláštní daň výdělková, c) daň pozemková, d) daň domovní, e) daň rentová, f) daň z tantiem a z vyššího služného. Důchodová daň je daní subjektivní, postihuje celkový čistý důchod osob přirozených a neodevzdaných pozůstalostí, vyznačuje se progresí a daně prostým minimem. Daně výnosové jsou objektivní, ukládají se na výtežky z realit, z kapitálů, z podniků a z práce. Upraveny jsou jednotným zákonem ze dne 15. června 1927 č. 76 Sb. z. a n.

II. Daně nepřímé. Ty dělí se na daně spotřební a na daně obchodové; nejsou dosud upraveny jednotným řádem jako daně přímé, nýbrž jednotlivými zákony.

Daně spotřební postihují jednak spotřebu statků, jednak spotřebu služeb. Podle toho tvoří dvě skupiny. Do první náleží: daň z obratu a přepychová, daň z lihu zavírající v sobě dávky z lihu, z droždí, denaturační a licenční poplatky, daň z cukru, daň z minerálních olejů, daň ze zapalovadel, dávka ze šumivého vína, všeobecná dávka nápojová, daň z masa, potravní daň na čáře, daň z uhlí, daň z vodní síly, a licenční daň z výčepu. Do druhé skupiny náležejí: daň z jízdy, listků, daň přepravní, daň ze zavazadel, dávka z jízdného za osobní dopravu na drahách, pak dávka z telef. poplatků, dávka za úřed. úkony ve věcech správních, daň z motorových vozidel a dávka z jízdného za osobní dopravu autobusy. Daně této skupiny řadí se mezi poplatky v širším slova smyslu.

Daně obchodové ukládají se u příležitosti právního obchodu s předměty a právy majetkovými. Jsou to daň dědicá, daň z obohacení, daň z obchodu s cennými papíry, poplatky z právních jednání, poplatky z převodů majetkových pro případ smrti, ekvivalent poplatkový a poplatky z knih obchodních a živnostenských. Řadí se v Československu taktéž mezi poplatky v širším slova smyslu a výnos jejich je ve státním rozpočtu zahrnut ve výnosu z poplatků.

Finanční clo zastupuje daň, které by dováženy předmět v tuzemsku podléhal. Státní monopol, pokud zisk z příslušného podnikání převyšuje výši zisku normálního, je formou daně. Oba tyto druhy státních příjmů vedou se ve státním rozpočtu československém samostatně, od daní odděleně.

K některým daním se předepisují a společně s nimi se vybírají podle zákona přírážky pro svazky územní samosprávy a příspěvky pro obchodní a živnostenské komory; k činžovní daní předpisuje se státní přírážka zdravotní. O tom viz „Přírážky“.

Příjmy československého státu z daní finančním zákonem na rozpočtový rok 1929 byly přelimitovány takto:

I. Přímé daně:

1. daň důchodová na	1.050.000.000 Kč
2. daň výnosová:	
a) všeobecná daň výdělková na	175.365.500 „
b) zvláštní daň výdělková na	221.450.000 „
c) daň pozemková na	128.992.000 „
d) domovní daň třídní na	12.074.000 „
e) domovní daň činžovní na	90.260.000 „
f) daň rentová na	105.800.000 „
g) daň z tantiem na	12.000.000 „
h) daň z vyššího služného na	3.050.000 „
úroky z prodlení, exekuční poplatky a pokuty na	70.000.000 „

II. Daň z obratu

a. přepychová	1.955.127.000 Kč
úroky z prodlení a pokuty	27.200.000 „

III. A. Spotřební daně:

1. daň z lihu:	
a) dávka z lihu na	400.000.000 Kč
b) dávka z droždí na	1.442.000 „
c) dávka denaturační na	5.000.000 „
d) licenční poplatek	4.606.000 „
2. daň z cukru na	596.000.000 „
3. daň z minerál. olejů na	24.000.000 „
4. daň ze zapalovadel na	10.011.000 „
5. dávka ze šumiv. vína na	3.000.000 „
6. všeobecná daň nápojová:	
a) na venkově na	248.400.000 „
b) v uzavř. městech na	45.000.000 „
7. daň z masa:	
a) na venkově na	91.500.000 „
b) v uzavř. městech na	23.500.000 „

8. potravní daň na čáře na	19,600.000 Kč
9. daň z uhlí na	190,000.000 "
10. daň z vodní síly na	23,040.000 "
11. licenční dávka z vý- čepu na	1,010.000 "

III. B. Dopravní daň

1. železniční:	
a) daň z jíz. lístků na	185,300.000 "
b) daň přepravní na	525,000.000 "
c) daň ze zavazadel	6,100.000 "
d) dávka z jízdného za osobní dopravu na	90,000.000 "
2. dávka z telefonních po- platků na	32,000.000 "
3. dávka za úř. úkony ve věcech správ. na	37,700.000 "

Z hořejších výnosů daní byly prelimi-
novány dotace obcím a zvláštním fon-
dům k podpoře financí samosprávných
a to:

1. z daně pozemkové po- díl zvlášť. fondům	46,100.000 Kč
2. z domov. daně třídní podíl obcím a fondům	11,370.000 "
3. z domovní daně činž. podíl obcím a fondům	83,180.000 "
4. z daně obrátové a přepychové:	
a) úděl fondům 205,521.841,	
b) na učít. platy 700,000.000	905,521.841 "
Z daně z motor. vozidel preliminován byl po- díl silnič. fondu na	90,000.000 "
jakožto celý čistý výtěžek této daně.	

Československé železnice.

Hlavní dráhy na území Českosloven-
ské republiky směřovaly v bývalé rak-
uherské monarchii většinou ke hlavním
městům obou polovin říše, šly tudíž
v celku od severu k jihu. Poloha Česko-
slovenské republiky ve střední Evropě
a její zeměpisný útvar vyžaduje však
vyhovující železniční síť také ve směru
západ—východ a vhodné organizace do-
pravy po stránce dopravně-technické a
tarifní pro styk západní části státu s vý-
chodní a pro transitní přepravu. Potřeb-
né doplňování železniční sítě bylo zahá-
jeno stavbou drah Bánovce n. Ondavou-
Vajany (dokončenou r. 1921) a Zvolen-
Krupina (dokončenou r. 1925) pro soustav-
né budování drah byl v r. 1920 uzákoněn
program stavby 15 nových hlav. drah
(1 na Těšínsku, 1 na Moravě, 2 v Pod-
karpatské Rusi, 2 z části na Moravě a
z části na Slovensku a 9 zcela na Slo-
vensku). Pro stavbu místních drah, kte-
ré přístě mají být stavěny jako státní,
byla zákonem č. 373/1919 stanovena pod-
mínka, že místní zájemci přispějí nej-
méně 30% na úhradu stavebních a zaří-
zovacích nákladů. Od smíšené soustavy
drah (státních a soukromých), převzaté
z býv. Rakousko-Uherska, přechází se
v Československé republice k soustavě
drah státních. Byly zestátněny dráhy
Ústecko-Teplická a Buštěhradská (obě
od 1. ledna 1923), četné místní dráhy
v Čechách (státem nebo zemí garanto-
vané) a na Slovensku. Do státního pro-
vozu byla r. 1919 převzata Košicko-Bo-
humínská dráha, její správa byla stá-
tem převzata v r. 1921.

Rozsah drah státních a soukromých:

Provozní délka v km	r. 1919	r. 1924	r. 1928
drah státních a státem provozovaných drah soukromých	11.404	13.273	13.458
drah soukromých ve vlastním provozu	1.702	291	291
čsl. drah v cizím státním provozu	49	19	19
cizích drah na čsl. území	99	111	111
celkem	13.254	13.694	13.879
z toho dvou- a více kolejných	1.654	1.689	1.783

Rozsahem je železniční síť Českoslo-
venské republiky v Evropě na 9., hu-
stotou (na 100 km²) na 10. místě. Zaří-
zení drah doplňuje se podle zjištěné
nebo předvídané potřeby rozšiřováním a
novostavbami železničních uzlů, pohra-
ničních a pořádacích nebo jinak důležitých
nádrazí; zvláštní místo mezi těmito
úpravami zaujímá řešení nádražní otáz-
ky v hlavním městě Praze, v Brně a

Bratislavě v souvislosti s řešením jejich
zastavovacích plánů. Vozidel (lokomotiv
a vozů) byl u čsl. železnic po převratu
nedostatek, jemuž bylo odpomáháno
rozsáhlými nákupy a to tím spíše, že
rozdělení vozidel drah býv. monarchie
se protáhlo na řadu let. Československé
státní dráhy a soukromé dráhy ve stá-
tním provozu měly:

	r. 1919	r. 1924	r. 1928
lokomotiv parních	3.424	4.442	4.184
lokomotiv elektrických	1	1	18
vozdů osobních	6.346	8.222	8.836
vozdů poštovních a nákladních	66.420	116.255	113.143
motorových vozů, kolejových autobusů	—	28	96
silničních autobusů osob. a nákl.	—	—	26

Zákon č. 404/1922 uložil správě státních drah, aby dbajíc veřejných zájmů vedla podnik čsl. stát. drah podle zásad řádného obchodníka (podnikový zákon). Tomuto cíli slouží řada správních a provozních opatření a zařízení: zjednodušování výkonů, zavádění moderních pracovních metod ve finanční, účetní a statistické službě (mechanisace účetních a statistických prací pomocí dokonalých strojů), při pracích stavebních a udržovacích, v dílnách, v dopravě (ústřední řízení dopravy na delších úsecích tratí nebo na tratích místních drah z jednoho místa, t. zv. dispatching), motorisace dopravy, úpravy tarifů pro domácí přepravu, pro vývoz a průvoz, jimiž se po-

zásadního a finančního rázu a jedná o podnikových věcech, o kterých rozhoduje ministr železnic. Pro součinnost veřejnosti se stát. železniční správou byly zřízeny Čsl. ústřední rada železniční a ředit. rady železniční. Mimo to účastní se zájmové korporace prací výborů tarifního a přepravního. Bernská Mezinárodní úmluva o přepravě osob a zavazadel a obdobná úmluva o přepravě zboží po železnicích, platné od 1. října 1928, platí i pro Československou republiku; do té doby byla za podklad úmluv o železniční přepravě s cizími státy brána dřívější bernská úmluva s úpravami, kterých si vyžádaly poválečné poměry, avšak toliko jako smluvní právo.

Přepraveno bylo	r. 1919*)	r. 1924	r. 1928
	na čsl. drahách	na čsl. stát. drahách	
cestujících	215,239,929	320,936,390	269,341,832
zavazadel a spěšnin (tun)	131,094	174,621	106,282
zboží (tun)	59,184,735	89,964,112	87,437,343

máhá jak výrobě a odbytu tovarů, tak využití tratí a provozních prostředků, jakož i se čelí soutěži silničních motorových vozidel. V elektrisaci učiněn po-

Provozní příjmy a výdaje čsl. státních drah a státem provozovaných drah soukromých a čistý provozní přebytek nebo schodek:

	příjmy v Kč	výdaje v Kč	přebytek (+) schodek (—)
roku 1924	4.396,707.120	3.659,068.674	— 179,720.804
roku 1928	4.810,205.067	4.513,097.951	+ 297,107.116

čátek v r. 1926 elektrisací pražských nádraží. Výsostná a dozorcí pravomoc nad drahami v Československé republice přísluší ministerstvu železnic s odpovědným ministrem v čele. Toto ministerstvo je zároveň nejvyšším správním úřadem státních drah. Správu státních drah vykonává osm ředitelství (Praha—Jih, Praha—Sever, Plzeň, Hradec Králové, Brno, Olomouc, Bratislava a Košice). — Podle zákona č. 404/22 o hospodaření ve státních podnicích a prováděcího vládního nařízení č. 206/24 byly při ministerstvu železnic zřízeny správní sbor pro podnik čsl. stát. drah a stálá revizní komise; správní sbor rozhoduje o věcech

Na investice bylo do konce r. 1928 vydáno 2729 mil. Kč, na obnovy, jimiž se částečně zvyšuje hodnota podniku, 4241 mil. Kč. Úhrada investičních výdajů byla do roku 1925 opatřována úvěrem, v r. 1926 provozním přebytkem a částí výnosu dopravních daní, zbytek pak ze státní pokladny, od r. 1927 provozním přebytkem a podílem na výnosu dopravních daní. Zakládací hodnota čsl. státních drah nebyla do konce r. 1929 stanovena, neboť do té doby nebylo rozhodnuto o placení převzatého státního majetku (biens cédés) státy, vzniklými na území býv. Rakousko-Uherska; nemohla proto do r. 1930 býti sestavena bilance podniku stát. drah, ježímž podkladem je ocenění zakládacích aktiv. B.

*) Bez Košicko-Bohumínské dráhy.

Vývoj československého poštovníctví.

Za nadšení a jásotu veřejnosti v prvních dnech popřevratových byl položen základ k vývoji československé pošty, telefonu a telefonu. Přímou dramatické scény to byly, když čeští poštovní úředníci bývalé monarchie rakouské z rozkazu Národního výboru dostali dne 28. října 1918 o 18.30 hodině úkol, vypraviti telegraficky první zákon Národního výboru o zřízení samostatného československého státu na všechny státní, okresní a obecní úřady v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Provedení tohoto úkolu bylo prvním činem čsl. poštovní správy a Nár. výbor ihned poznal, že pošta, telefon a telegraf — tepny to veškerého života hospodářského, finančního, kulturního i společenského — musí býti v mladém státě postaveny na pevný základ. A lze směle říci, že v těch prvních dobách jásotu a radosti, ale i trampot a starostí, se to zdařilo nad očekávání dobře, díky bezpříkladné obětavosti a neúmorné práci pošt. zaměstnanců všech kategorií.

S počátkem nebylo ani plánu, jakým směrem se má další vývoj bráti. Pošta — právě tak jako železnice — měla býti po vzoru rakouském podřízena úřadu pro správu dopravy. Až teprve zákonem z 13. listopadu 1918 č. 40 Sb. z. a n. bylo zřízeno zvláštní ministerstvo pošt a jemu v čelo postaven člen Nár. výboru Jiří Štříbrný jako první ministr pošt.

Počátky byly velmi svízelné. Nebylo personálu, nebylo však ani provozních prostředků a materiálu. Dosavadní organizace poštovníctví byla centralisována k Vídní, Čechy, Morava a Slezsko byly zanedbávány již před válkou ve všech směrech a válka teprve zanechala zhoubné následky, neboť po celých pět let zdatný personál konal službu válečnou a provozní prostředky nebyly doplňovány. To byly příčiny, že po převratě vážil provoz na všech stranách. Kromě toho vlivy politické a národnostní — hlavně v německých a smíšených krajinách, na Slovensku a Podkarpatské Rusi — ztěžovaly konsolidační práci. Pro severní a západní Čechy byla zřízena německými úředníky poštovní „vzdoroditelství“, na Slovensku a Podkarpatské Rusi maďarští zaměstnanci opustili svá místa a vzali s sebou vše, co se dalo. Jen stěží byl tam udržován provoz narychlo tam poslanými úředníky českými. Na území čsl. státu bylo za Rakouska pět ředitelství a to v Praze, Brně, Opavě, Bratislavě (Prešpurku) a Košicích. Ředitelství v Bratislavě a Košicích byla však po

převratu všemi úředníky, převážnou většinou Maďary, opuštěna, takže všude muselo se začít úplně znovu.

Nedostatek schopného zaměstnanectva a provozních prostředků bylo ovšem znáti v dopravě, která kromě toho musela býti budována na zcela nových základech. Poštovní vlakové kursy a telegrafní a telefonní vedení se soustřeďovaly na Vídeň a Budapešť a bylo je nutno přizpůsobiti zeměpisné rozloze státu a soustřediti do Prahy. To ovšem znamenalo ohromnou a cílevědomou práci a velmi značné finanční oběti. Kromě toho nastávaly úkoly nové, postavit dopravu na moderní, novější základy, jíti stejným krokem s technickými vymoženostmi ostatních evropských států, zavést leteckou poštu, budovati nové síť telegrafní a telefonní, zdokonaliti telegrafní provoz zřízením radiotelegrafních vysílacích stanic, vybudovati zcela od počátku poštovní spojitelnou, zorganizovati automobilní dopravu a konečně upravit i podmínky pro zdárný rozvoj rozhlasu; při tom všem musel však býti brán zřetel na vývoj hospodářských, finančních, politických a kulturních poměrů mladé republiky. Kromě toho uplatňovány ve veřejnosti nové zásady úspornosti veřejné správy odbytkratčováním úřadů a důsledek toho byl, že podle zákona ze dne 18. prosince 1922 č. 404 Sb. z. a n. byla pošta vládním nařízením z 25. září 1924 č. 206 Sb. z. a n. prohlášena podnikem spravovaným podle zásad obchodního hospodaření. Toto opatření zasáhlo další vývoj všech odvětví poštovníctví.

Nejvyšším ústředním orgánem celé československé poštovní správy je ministerstvo pošt a telegrafů, které vyřizuje záležitosti vrchní správy a věci zásadní a důležitější. Jemu je podřízeno celkem 6 poštovních ředitelství a to v Praze, Pardubicích, Brně, Opavě, Bratislavě a Košicích, dále ředitelství poštovního úřadu šekového a správa poštovní automobilní dopravy, které obstarávají věci bezprostřední správy podnikové. Jím podléhají jednak telegrafní stavební úřady, obstarávající dozor, udržování, opravy a menší stavby telegrafních a telefonních vedení, radiotelegrafie a potrubní pošty, jednak poštovní úřady a ostatní poštovní služebny, mající na starosti vlastní dopravu. Počet poštovních úřadů a poštoven od převratu v důsledku komercialisace pošty spíše klesá. V roce 1921 jich bylo celkem 4614, v roce 1928 4546. Z toho poštovních úřadů 3697 (v roce 1921 3784) a poštoven 841 (v r. 1921 830). Nejvíce poštovních úřadů jest v obvodu ředitelství v Praze a to 1605 (v r. 1921

1628). Samotná Praha má 82 poštovní úřady. V obvodu ředitelství v Pardubicích jest jich 493, v Brně 962, v Opavě 328, v Bratislavě 721 a Košicích (spolu s Podkarpatskou Rusí) 437. Jeden poštovní úřad připadá u nás průměrně na 3187 obyvatel.

Základem poštovní dopravy jsou železniční a silniční kursy. Má-li poštovní správa k dispozici dostatečný počet vlaků, aby mohla k nim připojit své vozy vlakových pošt, pak také jde doprava rychle vpřed. Po převratě ovšem nebylo ani jednoho, ani druhého. Nedostatečný počet vlaků, zvláště rychlíků — a ještě menší počet vozů vlakových pošt, které poštovní správa převzala od rakouské a maďarské pošt. správy a správ soukromých drah, brzdil hodně dopravu. Vozy vlakových pošt byly však postupně doplňovány a nepotřebné vozy vyřazovány z provozu. Od roku 1925 staví poštovní správa vozy vlakových pošt na vlastní účet. V r. 1925 jich dala postavit 5, v r. 1926 30, v r. 1927 také 30. Dnes má k dispozici celkem 824 vozů. Pro dopravu pošt se používá denně 2139 vlaků a délka trati, projeté vlakovými poštami, činí 126.225 km. Kromě toho slouží k dopravě pošt 1191 automobilních jízď, 6340 koňských jízď a 12.653 pěších pochůzek. Přes popřevratové nesnáze bylo však dopraveno již v r. 1920 694 miliony listovních zásilek (psaní, dopisnic, ukázek zboží, tiskovin), 26 milionů balíků a cenných psaní a 12 milionů poukázek. V letech následujících počet tento sice poklesl (hlavně v r. 1923) v důsledku všeobecné hospodářské a finanční krize, zaviněné inflací. Od r. 1926 však zase provoz stoupá ve všech směrech, takže r. 1928 bylo dopraveno celkem 966 milionů listovních zásilek, z toho tuzemských 782 miliony, z ciziny 102 miliony a do ciziny 82 miliony. Balíků v roce 1928 dopraveny celkem 34 miliony (tuzemských 29, z ciziny 2 a do ciziny 3 miliony). Poukázek bylo v roce 1928 vyplaceno přes 13 milionů a vyplacená částka činila přes 3½ miliard Kč.

Letecká pošta byla zahájena v r. 1920 na trati Praha-Štrasburk-Paříž, v r. 1921 byla rozšířena o trať Praha-Varšava. V roce 1922 uzavřena smlouva s francouzsko-rumunskou společností a trať rozšířena přes Vídeň-Budapešť do Bukurešti a Cařihradu. Rozmach letecké dopravy poštovních zásilek následoval pak v r. 1927, kdy byla uzavřena vzduchopletební dohoda s Německem a Rakouskem, takže v r. 1928 bylo již touto cestou dopraveno v mezinárodním styku celkem 38.940 poštovních zásilek. Tuzemská do-

prava pošt letadly byla zavedena v r. 1923 a provozuje ji Čsl. státní aerolinie.

Vzhledem k mezinárodnímu poslání pošt bylo také nutno hned po převratě navázati styky aspoň se sousedními státy a pak ostatní cizinou. Úkol tento byl usnadněn, když se v r. 1920 Československo stalo členem Světové Poštovní Unie. Dnes jest naše pošta dopravována v primých závěrech (pytlích) do Severní i Jižní Ameriky, Afriky (relace Praha-Cape Town v jižním cípu Afriky), Asie (několik relací přes Středozemní moře a průplav suezský, do Číny a Japonska po sibiřské dráze) a do Australie (Praha-Perth-Sydney-Adelaide-Melbourne). Je tím docíleno co nejrychlejší dopravy a jistoty. Úkolem mezinárodních styků bylo také dosažení výměny — pokud možno — všech druhů poštovních zásilek a hlavně poukázek. I v tom směru jest dnešní stav velmi uspokojivý.

Provozní předpisy byly převzaty od rakouské poštovní správy a postupně přizpůsobovány poměrům — jak ve styku mezinárodním, tak i vnitrozemském. A tu se naše čsl. poštovní správa může pochlubit, že snad jedna z prvních u nástupnických států vydala souborné skoro všechny poštovní předpisy, dosud roztroušené v různých nařízeních. Unifikovala tyto předpisy pro celou oblast republiky (na Slovensku platily dříve předpisy odlišné), snažil se v nich uplatnit moderní právní zásady a vyhovět nejširší měrou četným přáním obecnosti o zlepšení pošt. služby. Výsledkem těchto snah bylo zavedení částečných tiskovin, zvětšení formátu dopisnic, zvýšení nejvyšší dovolené váhy balíků na 25 kg, podávání balíků nevyplacené a podobné.

Speciálním úkolem pošt. správy bylo tištění vlastních známek. K vydání první serie bylo přikročeno již 18. prosince 1918 (výplatní, spěšné, novinové a doplatní), provedené knihtiskem podle návrhu profesora Muchy (Hradčany, holubice). Výplatní známky této serie byly v roce 1921 vzaty z oběhu a nahrazeny známami dokonalejšími. V prvním pětiletí 1918—1923 byly vydány celkem dvě hlavní emise a sedm emisí podružných. Všechny tyto známky tištěny knihtiskem a několikrát měněny v malíčkostech. Vyskytovaly se u nich často různé chybovosti, takže pro filatelisty jsou známky z prvních let Čsl. republiky, počítaje v to i rakouské známky, opatřené přetiskem „Pošta československá 1919“, hotovou vědou a předmětem živého zájmu. V r. 1921 bylo vytištěno známek celkem 895,696.570 kusů v úhrnné ceně 342,324.275 Kč — kdežto v r. 1928 bylo jich vydáno

již 1.085.185.350 kusů v celkové ceně 595.740.055 Kč. Mezníkem a rozhodným krokem kupředu v tisku pošt. známek bylo v r. 1925 zavedení amerických strojů (systém Ing. Stickney), kdy knihtisk nahrazen ocelotiskem z hloubky. Třetí emise známek — vydaných 7. března 1925 k 75. narozeninám prezidenta republiky — tvoří přechod od knihtisku k ocelotisku z hloubky. Známky hodnot 40, 50 a 60 hal. zhotoveny měditiskem z hloubky (neotypii) a známky hodnot 1, 2, 3 a 5 Kč ocelotiskem z hloubky. Prvními dokonalými našimi známkami byly výplatní známky s obrazy památných hradů, budov a pod. (Hradčan 2 a 3 Kč, Strahova a Vysokých Tater), vydané v r. 1926—27. Známky ty vzbudily i za hranicemi svou dokonalou úpravou a provedením neobvyklý zájem jak u filatelistů, tak i pošt. správ samých, že tyto poslaly k nám své odborníky, aby shlédli výrobu našich známek. Příležitostnými seriemi byla série jubilejních známek v r. 1928 a Svatováclavských známek v r. 1929 kromě různých doplňků běžných známek výplatních, doplatních a leteckých.

K zjednodušení výplaty listovních zásldek známkami slouží od r. 1926 výplatní stroje systému „Francotyp“, jež jsou povolovány soukromým firmám a opatřují jejich zásilky výplatními otisky, nahrazujícími poštovní známky. Je to první krok k mechanizaci poštovních úkonů, která jest ve všech odvětvích našeho poštovníctví dalším a těžkým úkolem poštovní správy.

Ještě hůře než vlastní poště se vedlo po převratu telegrafu a telefonu. Při telegrafu a telefonu byl za Rakouska proveden úplný centralismus do Vídně a Budapešti, takže při vzniku našeho státu nebylo ani jediného vedení, které by spojovalo jednotlivé země. Kromě toho telegrafní a telefonní zařízení byla ve velmi zuboženém stavu. Po celou válku nebyla opravována, sloupky byly shnilé, drát bronzový a měděný namnoze nahrazen železným-válečným. Prvním úkolem tedy bylo stávající vedení opravit a vybudovati co nejrychleji nejnutnější spojovací vedení z Čech přes Moravu na Slovensko. Největší potíž ovšem působil nedostatek materiálu. Pokud se telegrafu týče, byla první s historickými zeměmi (s Přerovem) spojena Žilina, kde bylo první sídlo ministerstva pro správu Slovenska a pošt. správa pro Slovensko, a pak Bratislava. Stavební činnost telegrafní správy se pak intenzivně vyvíjela, takže dnes síť telegrafních vedení úplně dostačuje telegrafní koresponden-

ci; měří celkem skoro 17 tisíc km. Vedle toho má železniční správa v provozu 2.754 km telegr. vedení.

Nešlo však jen o vybudování telegrafních linek tuzemských, nýbrž muselo býti vybudováno dostatečné spojení se sousední i mimosousední cizinou. S touto jsmo neměli po převratě jediného spojení a Praha byla spojena přímo pouze s Vídní, Lincem, Peští, Berlínem, Lipskem, Hamburkem, Frankfurtem n. M. a Norimberkem. Snahy byly korunovány brzo výsledkem. Stará spojení byla obnovována a rychle k nim přibývala nová. 16. října 1920 docíleno přímého spojení Prahy s Bělehradem, 19. března 1920 Prahy s Paříží, 9. října 1920 Prahy s Krakovem a od listopadu 1920 s Varšavou. V květnu 1921 uskutečněno přímé spojení Praha-Londýn a v červnu 1922 Praha-Curych. Československo se stalo členem světové Telegrafní Unie a zúčastnilo se pak konferencí, upravujících mezinárodní telegrafní provoz. Vyšlo opět velmi brzo souborně všechny telegrafní provozní předpisy a postavilo nařízení o zřizování a provozování telegrafu a telefonu na právní podklad vypracování příslušných zákonných předloh (zákon o telegrafech č. 60 z r. 1923, zákon o užití dopravních cest a nemovitostí pro telegrafy č. 33/1922, zákon o výrobě, prodeji a přechovávání radiotelegrafních zařízení č. 9/1924), které odstranily četné obtíže, jež se stavěly klidnému rozvoji telegrafní sítě v cestu. Telegrafní provoz v prvních letech po převratě byl velmi čilý a teprve hospodářská a finanční krize v letech 1923—1924 zasáhla citelně také telegraf, který nedosáhl dosud té intensity jako v r. 1920. Tehdy bylo podáno 6.749.641 kusů telegramů a došlo 7.037.335, kdežto v roce 1928 bylo jich podáno 5.602.445 a došlo pouze 2.048.828. Počet telegrafních úřadů od převratu stoupá, takže jsme v r. 1928 měli již celkem 3.722 telegrafních stanic, počítaje v to i železniční stanice, jež jsou otevřeny veřejné telegrafní korespondenci. Podstatně byly zdokonaleny také telegrafní přístroje. Dříve byly v užívání pouze stroje Morsovy (8 slov za minutu) a Hughesovy (18 slov za minutu). Byl proto zaveden nový systém, Baudot (25 slov za minutu) a konečně na trati Praha-Berlín, kde je nejsilnější korespondence, rychlotelegraf Siemensův.

Jako novum bylo třeba vybudovati radiotelegrafii. Proto již 1. února 1921 byla zřízena na hlavním poštovním úřadě na Král. Vinohradech první pokusná přijímací stanice a za rok nato slabá stanice vysílací. Později vybudována radiotelegrafní ústředna v Praze na hlav-

ní poště, vysílací stanice v Poděbradech a přijímací stanice na Bílé hoře. Dnes máme celkem 9 radiotelegrafních stanic vysílacích a 21 stanicí přijímací, které obstarávají telegrafní korespondenci na přímých tratiích Praha-Paríž, Londýn, Milán, Bělehrad a Amsterdam. Vedle toho slouží meteorologii, Čsl. tiskové kanceláři a zabezpečovací službě letecké.

Telegrafní provoz má číleho konkurenta v ohromném rozvoji telefonu, ale ještě dlouhou dobu bude trvat než jím bude úplně zatlačen do pozadí. Telefonní síť, kterou jsme zdědili po Rakousku, byla — jak již řečeno — ve velmi zuboženém stavu a to jak místní, tak i meziměstská, neboť v tom směru byly české země vždy popelkou. Telefonovati na př. z Prahy do Moravské Ostravy bylo možno jen přes vídeňskou ústřednu. Bylo proto opět nejnáléhavějším úkolem poštovní správy — zříditi přímá vedení se Slovenskem. Jak intenzivně bylo pracováno, poznáme nejlépe, uvážíme-li, že koncem roku 1918 činila délka drátů meziměstských vedení 54.250 km, koncem roku 1920 již 60.754, koncem roku 1921 70.437 a koncem roku 1928 stoupla na 238.817 km. Stejným tempem bylo pracováno při zřizování sítí místních. Hlavních ústředí (místních telefonních sítí) měli jsme na př. v r. 1921 926, vedlejších 332, kdežto v r. 1928 hlavních 1528 a vedlejších 594. Účastnických stanic bylo v r. 1921 81.614, v r. 1928 128.748. Podle toho také stoupal provoz. V r. 1921 bylo uskutečněno místních hovorů 159.566.692 a meziměstských 7.802.715, kdežto v roce 1928 hovorů místních 211.987.355 a meziměstských 12.290.580. Tyto suché číslice nejlépe mluví o ohromné práci, kterou telefonní správa musela zdolat za 10 let. K tomu ovšem přistupuje ještě provoz mezinárodní, který stoupá stále víc a více a je novými relacemi stále rozšiřován, takže dnes možno mluvit nejen skoro s celou Evropou, ale i s Amerikou. Vzpruhou meziměstského a mezinárodního styku bylo vybudování sítě dálkových kabelů, již jsme se připojili na kabelovou síť ostatních evropských států. Co na tomto poli vykonáno, vidíme nejlépe opět z číslic. V r. 1921 jsme měli v kabelu drátů pro místní síť 77.778 a meziměstské síť dokonce pouze 540 km, kdežto v roce 1928 pro místní síť 232.314 a meziměstské 123.369 km. Podstatné byla také zdokonalena telefonní zařízení, hlavně budováním automatických místních ústředí, jejichž počet rok od roku stoupá a stále místními zájemci přednášeny nové a nové žádosti o zavedení automatického provozu v různých venkovských městech — hlavně s velkým

průmyslovým ruchem, neboť automatický provoz má mnoho výhod před provozem manuálním. A přes tuto velkou práci ani dnes nevyhovuje ještě telefonní síť zvýšeným potřebám veřejnosti. Telefonu nesporně patří budoucnost, a proto také telefonní správu čeká nová a nová práce, než se vyrovnáme těm státům, kde je telefon skoro v každé domácnosti. U nás zatím na 1000 obyvatel připadá pouze 8,8 stanic, takže směle můžeme říci, že telefon jest u nás teprve v počátcích svého rozvoje.

Poštovní správě byl také svěřen úkol organizovati rozhlas — radiofonii. S vysíláním jsme začali mezi prvními již počátkem roku 1923, a to 1 kW stanicí ve Kbelích. — Žádný vynález snad nedoznal v zápětí takového rozmachu jako radiofonie. Proto také po pěti letech máme u nás 6 vysílacích stanic (počítaje v to i stanici satalickou) a další stanice jsou na obzoru. Posluchačů bylo koncem roku 1923 celkem 47 a v roce 1924 již 1564. V letech 1926 následoval pak ohromný rozmach radiofonie, takže koncem roku 1929 máme daleko přes čtvrt milionu platících posluchačů rozhlasu.

V posledních letech přikročila poštovní správa k reorganizaci potrubní pošty, která dříve byla jen v Praze a Karlových Varech. Pro Prahu byl vypracován po vzoru ciziny detailní plán a zvolen automatický systém, který spojí jednak všechny poštovní úřady v Praze navzájem, jednak soukromé podniky s poštou. Dopravovány pak budou nejen telegramy, ale i listovní zásilky potrubní pošty, zásilky spěšné a snad i doporučené, což bude mít zvláště pro obchodní a bankovní kruhy nemalý význam.

Poštovní správa byla konečně nucena vzkřísiti po převratě také poštovní provoz automobilní, zavedený v Rakousku v r. 1908. Na našem území byly za války v provozu 24 tratí v celkové délce 642,6 km, leč za války všechny zrušeny. Podle poštovního zákona z 5. listopadu 1837 měl poštovní ústav výhradní právo k dopravě osob na silnicích. Toto právo bylo zákonem z roku 1865 citelně omezeno. Po převratě však usnesením ministerské rady z 16. května 1919 pro provozování pravidelné osobní dopravy automobilní po silnicích přičleno do působnosti ministerstva pošt a zřízena proto Správa poštovní automobilní dopravy, která hlavně v letech 1919—1923 vybuďovala rychlým tempem hlavní automobilní trati. V r. 1919 činila délka tratí 267, v r. 1923 již 2564 km. Další vývoj se dál již pomaleji hlavně v důsledku komer-

cialisace pošty a jejich odvětví, také muselo býti přihlíženo k rentabilitě provozu, takže do roku 1928 stoupla délka tratí toliko na 2729 km, ba dokonce některé nevýnosné linky musely býti zrušeny. S velikými potížemi byly zaopatřovány a doplňovány potřebné vozy. V r. 1919 jich bylo v provozu 32, v r. 1923 303 a v r. 1928 378. Poštovní automob. doprava slouží k dopravě osob, poštovních zásilek, zavazadel cestujících a kusového zboží. Koná veřejnosti platné služby hlavně v krajinách bez vhodného železničního spojení a i jinak komunikačně zanedbaných. Má ovšem dnes konkurenta v soukromém podnikateli, takže musí dbáti toho, aby se obchodním vedením vyrovnala soukromým podnikům. Kromě pošty organizuje automobilní dopravu osob po silnicích také železniční správa. Přesto však dopravila poštovní správa automobilní na př. v r. 1928 4,420,682 osoby, 157,011 zavazadel a 127,533 kusy zboží. Poštovní správě automobilní připadá také stále větší úkol s rostoucí mechanizací a racionalizací poštovního provozu, neboť má obstarati co nejrychlejší dopravu zásilek při převážení mezi poštovními úřady a vlakovými poštami a také ve větších městech jejich rychlé dodání.

Tato ohromná a různorodá činnost poštovní správy vyžaduje samozřejmě také velkého počtu zdatného a odborně školeného zaměstnaneckva, jehož bylo koncem roku 1928 v poštovních službách přes 41 tisíc osob, z toho 20,452 úředníci a 21,113 zřízenců. Personální agenda je tudíž velmi obsáhlá a vynutila si samostatné řešení různých sociálních problémů jako je bytová péče (stavbou vlastních obytných domů), organizace zvláštního léčebného fondu, invalidního a starobního pojištění a úrazového pojištění.

Je samozřejmě, že tato obsáhlá činnost má také velké finanční výsledky. Na př. za rok 1927 činil celkový příjem 1305 milionů Kč, vydaní 1173 miliony Kč, takže poštovní správa vykazovala přebytek 132 miliony. Velkých nákladů si ovšem stále ještě vyžadují investice; jen v letech 1925—1927 bylo investováno 539 milionů Kč.

Z těchto letmých črt vidíme ohromný národohospodářský, finanční i kulturní význam československé pošty a musíme býti hrdi tím, že se povoláním činitelům podařilo v krátkém čase vybudovati ústav tak ohromný, který dobře plní své velké poslání.

Letecká doprava v Československu.

Za první předzvěst letecké dopravy v Československu jest nutno považovati let Ing. Kašpara z Pardubic do Prahy v roce 1911, jehož na tu dobu skvělý výkon nezůstal nikterak pozadu za tehdejší evropskou úrovní letectví. Stejně jako v jiných státech datuje se vznik a vývoj letecké dopravy v Československu teprve od prvních let poválečných. První společnost, která zahájila pravidelnou leteckou dopravu v naší republice, byla Francouzsko-rumunská vzduchoplavecká společnost (dnešní Mezinárodní letecká společnost). Tato společnost zahájila dne 14. dubna 1920 leteckou dopravu na trati Praha—Strasburk—Paříž, v r. 1921 rozšířila svůj provoz o trať Praha—Varšava a průběhem dalších let zřídila letecké přípojení Prahy přes Vídeň, Budapešť, Bělehrad, Bukurešť, Sofii do Stambulu. V roce 1924 převzal náš stát část akciového kapitálu této společnosti. Následkem této okolnosti počala Mezinárodní letecká společnost používat na úsecích svých leteckých tratí, vycházejících z Prahy jak československého personálu leteckého, tak i částečně letadel československé výroby a stala se tak základem československé letecké dopravy, na něž pak byly navázány další letecké tratě rázu již výhradně československého. Naši první čistě národní leteckou společností jsou Československé státní aerolinie. Společnost tato byla založena státem československým dne 28. října 1923 a úkolem jejím bylo zříditi letecké spojení napříč celým územím našeho státu od západu k východu, zejména pak Prahy se Slovenskem. Československé státní aerolinie zahájily leteckou dopravu dne 1. března 1924 a průběhem let vybudovaly dokonale pravidelné letecké spojení Praha—Brno—Bratislava—Košice—Úžhorod. Letecká trať Praha—Mar. Lázně, založená v r. 1924 továrnou Aero v Praze, byla po úspěšném zavedení rovněž převzata Československými státními aeroliniemi.

Tato první naše národní letecká společnost počala přirozeně od samého počátku používatí výhradně českého personálu leteckého a letadel československé výroby, pokud vhodná dopravní letadla československá byla k dispozici. První obchodní letadlo u nás konstruované, limousína firmy Aero typu A-10 pro 5 cestujících, bylo v roce 1924 uvedeno do provozu na tratích Československých státních aerolinií. Rok 1927, kdy byla založena Československá letecká společnost, přivedl další rozvoj letecké dopravy v našem státě. Tato společnost

zahájila dne 7. března 1928 pravidelnou dopravu na první československé mezinárodní letecké trati Vídeň—Praha—Dráždany—Berlin společně s leteckou společností Deutsche Luft-Hansa a rakouskou společností Österreichische Luftverkehrsgesellschaft. Na jaře roku 1928 započala pak Československá letecká společnost s provozem na trati Praha—Mar. Lázně—Kassel—Rotterdam, kteroužto trať exploitovala již úplně samostatně. V letním období roku 1929 provozována byla Československou leteckou společností i trať Mar. Lázně—Norimberk. V r. 1930 jeví se letecká doprava v Československu takto: Letecké tratě Mezinárodní letecké společnosti z Prahy do Paříže, z Prahy do Varšavy a z Prahy na východ přes Vídeň, Budapešť, Bělehrad, Sofii a Bukurešť do Stambulu, vnitrozemské tratě Českosloven. státních aerolinií Mar. Lázně—Praha—Brno—Bratislava—Košice—Užhorod a tratě Československé letecké společnosti Praha—Berlin, Praha—Vídeň, Praha—Rotterdam—Londýn, Praha—Mnichov—Curych—Basilej a Mar. Lázně—Lipsko.

Přirozené, že veškeré tyto tratě z Prahy vycházející mají řadu připojení na celou spleťtou síť dalších obchodních leteckých tratí v Evropě, takže dnes není význačnějšího místa v Evropě, kterého by nebylo možno dosáhnouti cestou letadlem. V roce 1920 bylo používání letecké dopravy ještě zcela nepatrné, průběhem dalších let nastal však rychlý vývoj v tomto směru a v přítomné době jest již letecká doprava československá důležitým činitelem našeho exportního obchodu a průmyslu. Jako doklad toho uvádíme úřední statistická čísla ředitelství státního civilního letiště v Praze o leteckém provozu na tomto letišti za rok 1929. Od 1. ledna do 31. prosince 1929 vykonáno bylo na letišti „Praha“ 5638 pravidelných příletů neb odletů obchodních letadel a dopraveno bylo 11.345 platících cestujících (kromě 4005 osob služebních), 116.633 kg zavazadel, 25.097 kg pošty listovní a 564.869 kg zboží neb novin.

Čsl. peněžnictví.

1. První ústavy do doby samostatnosti. Počátky českého bankovníctví tvoří, nehledíme-li ke starým bankovním domům (Fiedler, Zdekauer, Bloch, Kuchyňka a j.), zřízení filiálek vídeňských bank v Praze, z nichž prvá byla otevřena Národní bankou r. 1847, další Kreditkou 1857. R. 1863 byla pak založena Böhm. Eskomptebank, 1864 Hypoteční banka král. čes. a 1867 Landw.

Kreditbank für Böhmen. Všechny tyto ústavy, jakož i první peněžní ústav vůbec, Česká spořitelna, byly čistě německé, Hypoteční banka aspoň převážně. R. 1868 byl uveden v život první český podnik, Živnostenská banka v Praze; ještě téhož roku pak další v Hradci Králové, Západoň a úvěrní ústav. Kdežto tyto banky věnovaly se většinou výhradně běžnému bankovnímu obchodu, vedl rozmach na počátku osmdesátých let min. století k vytvoření četných bank, jež prováděly financování nově založených průmyslových podniků (Všeobecná česká banka, Česká národní banka, Český bankovní spolek, Prager Bankverein, Česká bursovní banka a j.). Z filiálky vídeňské banky Union vznikla Česká banka Union. Krise v r. 1873 znamenala úpadek mnohých těchto ústavů a mnohé z těch, jež ji přečkaly, ztratily rezervní fondy a byly nuceny snižovatí akciový kapitál.

Příštích as 20 let znamená pro české banky dobu těžkých zápasů o získání rovnováhy a likvidaci utrpěných ztrát. Lepší podmínky pro české peněžnictví nastaly zřízením Zemské banky v Praze r. 1890 a podobných ústavů v Brně a v Opavě; měly právo vydávat obligace se zárukou země na komunální, železniční a pod zápůjčky. Během dalších 10 let nastává zvolna doba hospodářského rozmachu. Kolem r. 1900 přistupuje k bankám, jež přestály krizi v r. 1873 a dovedly znovu rozvinout svůj obchod, řada dalších ústavů, založených na tak zdravém základě, že tvoří stále ještě hlavní část čsl. bankovního obchodu. Jsou to: Česká průmyslová banka (zal. r. 1898), Ústřední banka českých spořitelen (zal. 1903), z Kolínské úvěrní banky vzniká r. 1900 Pražská úvěrní banka. Tento vývoj pokračuje i v posledním desetiletí před válkou a dochází k ustavení České banky r. 1907, Pozemkové banky r. 1909, Agrární banky r. 1911, na Moravě Mor. agrární a prům. banky v Brně r. 1908, Moravsko-slezské banky v Brně a menších bank (Centralbank der deutschen Sparkassen, Banka pro prům. pivovarský, Bohemia, Banka stavebních živn. a prům., Deutsche Agrar- und Industrie-Bank, různé hypoteční a zástavní ústavy a j.).

Během doby stoupal postupně akciový kapitál všech těchto bank, takže činil před svét. válkou více než čtvrt miliardy korun. Mimo běžný bankovní obchod měly některé banky (Živnostenská, Hospodářská, Průmyslová a j.) právo, vydávat vlastní obligace. Téměř všechny banky zabývaly se financováním průmyslu ve velmi rozsáhlém měřítku, zří-

zovaly průmyslové podniky nejen v historických zemích, nýbrž i za hranicemi (v Uhrách, Bulharsku, Srbsku a j.). Byly zřizovány četné filiálky po celé říši.

Kromě uvedených bank, jejichž centrály byly v Čechách, na Moravě neb ve Slezsku, bylo v histor. zemích velké množství filiálek vídeňských velkobank (Kreditka, Länderbanka, Anglobanka a j.), jejichž služby používaly především německé firmy a jež časem zavinily, že ve zdejších ústavech hromadil se kapitál, který bylo možno jen nesnadno umístit; v některých případech vedla tato okolnost k financování podniků na Balkáně a za neurovnaných tamějších poměrů v době před svět. válkou ke ztrátám.

Během svět. války vyvíjel se obchod českých bank, když byly překonány počáteční obtíže, poměrně velmi dobře, neboli dobrá zaměstnanost a obchody některých podniků a obchodu přiváděla do bank značné množství peněz. Válečný průmysl a dodávky znamenaly značné zisky i pro banky; koncem války činil akciový kapitál a fondy bank více než půl miliardy korun.

2. Poválečná doba. Politický převrat v říjnu 1918 zastihl československé peněžní ústavy ve stavu rychle postupujícího rozvoje. Živnostenské bance podařilo se vyšínouti na přední místo; výše vkladů u tohoto ústavu během války vzrostla více než pětikrát. Poválečná konjunktura dala podnět jednak ke zvyšování akciových kapitálů, začasťe dosti nerozváženému, mimo to byly založeny četné nové banky. Ty byly ustaveny v některých případech z filiálek vídeňských bank (Banka pro obchod a průmysl, dříve Länderbanka v Praze, z filiálek Länderbanky, Anglo-československá banka v Praze z fil. Anglo-Austrian Bank Ltd., Česká komerční banka v Praze z fil. banky Merkur, Všeobecná česká bankovní jednota v Praze z fil. Bankverein, Čes. eskomptní banka a úvěrní ústav z fil. Kreditky). Z nově vzniklých bank má význam především Banka čsl. legií v Praze; dále byly založeny Všeob. družstevní banka v Praze, Československá diskontní banka v Praze, Reznicko-uzenářská banka v Praze, Brněnská banka v Brně, Moravsko-slovenská banka v Olomouci a j. v.

Rozkvět peněžních obchodů v době po válce a změněné politické poměry měly příznivý vliv i na slovenské ústavy (Banka Tatry, Slovenská banka, Slovenské Allgem. Kreditbank, Americko-slovenská banka a j.).

Velkých kapitálů, jež banky získaly vklady, byla rozsáhlou měrou použito

k financování prům. podniků, jež v době poválečné prováděly velké investice a v souvislosti s tím zvyšovaly překotně akciové kapitály. Když pak stabilisací a poklesem cen světových artiklů na trzích byla přivoděna krise, zasáhly následky též banky. Došlo k několika velkým úpadkům (Pozemková banka, Bohemia, Moravsko-slezská banka, se ztrátami as 550 mil. Kč). Postiženy byly všechny banky naporád a aby se předešlo dalšímu poškození peněžního trhu úpadky, byl založen podle zák. z r. 1924 zvláštní fond sanační, který má zajistit lépe vkladatele a obnovit jejich důvěru v peněžní ústavy.

Ačkoliv zakladatelský obchod po roce 1922 ustal, je československý průmysl stále téměř úplně závislý na prostředcích, poskytováných bankami. Československé banky mají podíl i na zahraničním obchodě a některé z nich nabýly vliv i na cizí banky a průmysl, zvláště na Balkáně. Podle stavu ze dne 30. VI. 1929 disponovaly akciové banky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku akciovým kapitálem 1,925½ mil. Kč, res. fondy 1.500 mil. a vklady přes 8 miliard.

R. 1926 byla konstituována Národní banka československá místo dřívějšího Bankovního úřadu ministerstva financí, jež vydává bankovky a svou činností doma jakož i intervencemi v cizině stará se o udržení rovnováhy na domácím peněžním trhu a zákonem předepsaného kursu čsl. koruny za hranicemi.

Roztříštěnost bankovního podnikání na poměrně velké množství ústavů středního významu vedla po krizi v r. 1921 k četným fusím, toto hnutí není dosud zakončeno a je v poslední době silně podporováno obtížnou situací všeho průmyslu a obchodu, odkázaného značnější měrou na zahraniční trhy (textilie, cukr, sklo a j.).

Již v l. 1922—24 spojily se s Českou průmyslovou bankou v Praze: Hospodářská úvěrní banka v Praze, Obchodní banka v Mor. Ostravě (r. 1929 též Obchodní banka v Hr. Králové), s Pražskou úvěrní bankou v Praze fusovala Severočeská banka v Litoměřicích, a Českou eskomptní bankou v Praze Moravská eskomptní banka v Brně, s Moravskou agrární a průmyslovou bankou v Brně Obchodní a průmyslová banka v Kolině. V r. 1927 bylo provedeno významné sloučení na Moravě, kde se spojily čtyři banky (Moravská agrární a průmyslová, Brněnská, Moravsko-slovenská a Jihomoravská) a vytvořily Moravskou banku; mimo to byla sloučena

Stavební banka s Českou bankou v Praze. Fuse České banky Union v Praze s Českou bankovní jednotou byla usku- tečněna v r. 1929. — Velký význam je posléze příkládán sloučení Pražské úvěr- ní banky s Anglo-československou ban- kou a s Českou komerční bankou, jež je na jaře 1930 prováděno.

Nehledě k provedené již významné reorganizaci čsl. bankovního podnikání, převládá na mnohých stranách přesvěd- čení, že hospodářské obtíže vyžadají si ještě dalších akcí v tomto směru.

Lidové peněžnictví (spoří- telny, záložny a pod.). Nepřihlíží- me-li k velkým pražským spořitelnám (Městská Pražská, na Král. Vinohra- dech, Česká), jež vzhledem k velkým svěřeným kapitálům přesahují význam drobného lidového peněžnictví a plní zvláštní úkoly, poskytují malé peněžní ústavy především bezpečné uložení úspor strádálům; poskytované úvěry slouží především místním potřebám (drobný obchod a živnosti, stavební podnikání, financování zemědělských investic a provozu a pod.) a plní tak důležité úkoly v takových případech, kde nelze očekávat zájmu velkých a středních bank.

Spořitelny (371 ústav) vykazovaly ke konci listopadu 1929 as Kč 17.888 mil. vkladů (z toho uvedené výše tři pražské koncem prosince as Kč 3.695 mil.). Ob- čanské záložny (celkem 487) spravovaly ve stejné době as Kč 5.963 mil.; Okres- ní hospodářské záložny v Čechách (173 ústavy) koncem r. 1929 as Kč 3.545 mil. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi bylo uloženo u Rolnických vzájemných po- kladnic (53 ústavů) dne 31. prosince 1929 as Kč 256 mil.; u lidových ústavů na Podkarpatské Rusi samostatné (poboč- ky Vinohradské spořitelny, Rolnické po- kladnice v Mukačevě a v Berehovu, Živnostenské záložny, Židovská úvěrní družstva) koncem října 1929 as Kč 54 miliony.

Kampeličky byly zakládány v histor. zemích jako záložny (úv. družstva) podle vzoru (Q_3) Raiffeisenova. R. 1896 bylo jich 50, r. 1924 vykazuje Ústřední jedno- ta hosp. družstev, která koncentruje veš- keré kampeličky, již 1668 ústavů se 176.727 členy a s vklady přes 1½ mi- liardy Kč. Účel kampeličky jest posky- tovatí laciný, krátkodobý úvěr zeměděl- ský. Úvěrní družstva na Slovensku mají svoje Ústřední družstvo v Bratislavě se 354 členy. Veškerých úv. družstev v ČSR bylo 1. ledna 1926: 6236; z toho 1624 zálo- žen a 4612 Raiffeisenek (kampeliček).

Proti případným úpadkům jsou tyto ústavy chráněny jednak zákonnými

předpisy pokud jde o zajištění vkladů a jich zužitkování, jednak svazy, které se starají nejen o vhodnou kontrolu, nýbrž v případě nesnázi poskytují ohro- ženému ústavu pomoc.

Vývoj pojišťovnictví v prvním desetiletí Československé republiky.

V posledním roce válečném pracovalo na území dnešní republiky čsl. celkem 21 pojišťoven, majících sídlo vesměs v t. zv. zemích historických; v oblasti Sloven- ska neměla sídla žádná pojišťovna, ani v něm nepracoval žádný český ústav; banka Slavia, zahájivši zde činnost v le- tech sedmdesátých, byla nucena záhy Slovensko opustiti. Převážná většina po- jišťoven majících ústředí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, celkem 13, byla or- ganisována na principu vzájemnostním. První česká vzájemná pojišťovna zal. r. 1827, Moravsko-slezská pojišťovna roku 1830, Asekurační spolek cukrovarnický r. 1861, Sv. Florián v Chebu r. 1867, Con- cordia v Liberci r. 1867, Praha 1868, Sla- via a Rolnická 1869, Pilaňská 1871, Albrechtická 1871, Hasičská vzájemná v Brně r. 1930, Hasičská vzájemná v Pra- ze r. 1914 a Spolek statkářů a nájemců r. 1913.)

Na podkladě akciovém pracovaly tři pojišťovny (Koruna zal. r. 1899, Patria zal. r. 1910, Moldavia zal. r. 1912); pět ústavů zřízeno a vedeno korporacemi veřejno- právními (Praž. městská z r. 1865, Zem. pojišťovací fond v Praze z r. 1889, Mo- ravská životní z r. 1900, Moravská žen- ská dobytčí z r. 1901, Pražská životní a důchodová z r. 1910). K větším těmto podnikům družil se značný počet míst- ních spolků, zabývajících se ponejvíce pojištěním požárním a dobytčím. Vedle těchto domácích ústavů v užším slova smyslu, pracovalo v zemích českých na 60 ústavů majících sídlo v ostatním Před- litavsku, Maďarsku nebo ve vlastní ci- zině.

Hlavním oborem působnosti českých ústavů do převratu bylo pojištění živo- tní, požární a krupobitní; teprve v posled- ních desetiletích před převratem počato bylo s jinými odvětvími (pojištění proti vloupání, odpovědnosti, dopravní). Ne- přímým pojištěním zabývala se První česká zajišťovací banka, založená v r. 1872.

S hlediska teritoriálního bylo pracovní území českých pojišťoven — aspoň teo- reticky — značně rozsáhlé. Vždyť byly „domácími“ ústavy říše, počítající se me- zi evropské velmoci. Prakticky ovšem nebylo jim možno rozvinouti činnost v Uhersku — krom Chorvatska — vůbec;

ze zemí t. ř. předlitavských pak pouze v oněch, jež obývá živel slovanský. I této možnosti použil ve větších rysech pouze ústav jediný.

Celkový příjem premiových českých ústavů činil koncem r. 1918 v odvětví živelním na 32 miliony K, v odborech t. ř. pojištění proti škodě na 50 mil. K.

Příslušnost k rakouskému celku provozovala se tím, že zákonodárně i administrativně podléhalo české pojišťovnictví sborům, resp. správním orgánům, jež měly sídlo ve Vídni. Zde byla též ústředí odborných i zájmových svazů pojišťovacích. Až teprve v r. 1915 založeno bylo Pražské sdružení pojišťoven, jež fungovalo vedle vídeňského svazu, majíc na zřeteli speciální zájmy českých ústavů.

Ve všech těchto směrech přineslo nabylí politické svobody pronikavý obrat, změnilo podstatně posavadní strukturu pojišťovacího podnikání a vytvořilo dalekosáhlé úkoly, jež náležaly nezbytně na své řešení.

Mírové smlouvy vytvořily na části území bývalého Rakouska československý stát s územní plochou 140.374 km², s populací dosahující 14 milionů hlav. Se zeměmi t. ř. koruny svatováclavské sloučilo se Slovensko, oddělené politicky po staletí a vyvíjející se na rozdílných základech zákonodárných i administrativních.

Prvním důsledkem samostatnosti bylo, že správa věcí pojišťovacích přešla do rukou příslušníků našeho státu. Bylo v zájmu organického vývoje, aby posavadní stav zákonodárný nebyl násilně rušen. Proto ponechány byly při převratu — jako zákony a normy ostatní — v platnosti i ony předpisy, jež v zemích dříve rakouských, po případě uherských upraveny byly záležitostmi pojišťovacích; úkolem bylo jednak setřítí rozdíly legislativní, jak se mezi zeměmi historickými a Slovenskem jevily, jednak přizpůsobiti danou legislaturu změněným poměrům, doplniti ji, po případě nově vybudovati. Podstatnou úlohou další bylo upravití poměry oněch ústavů, jež převratem staly se zahraničními.

Správní právo pojišťování v zemích českých spočívalo na císařském patentu z r. 1852; prováděcí nařízení k němu tvořil t. ř. pojišťovací regulativ z r. 1886, stejný na principu koncesování a materiálního dohledu nad soukromými pojišťovnami. Regulativ tento doznal četných změn, z nichž nejdůležitější zavedla připustnost t. ř. smíšeného principu (provozování pojištění životního i t. ř. proti škodě v rámci téhož ústavu). Ukládací politiky týče se vlády. nař. předpisující ústavům ukládati v l. jmení v stát. papí-

rech. Nařízení z 24. června 1920 č. 402 Sb. z. a n. umožňuje převod kmene pojištění cizozemských ústavů na pojišťovny domácí. Zavedení obdobných zásad správních pro Slovensko stalo se nařízením z 19. října 1922 č. 307 Sb. z. a n. (Slovenský regulativ pojišťovací).

Soukromoprávní vztahy mezi pojišťovatelem a pojistníkem upraveny byly v Rakousku zákonem o pojist. smlouvě, v Uhersku zákonem obchodním. Také tyto zákony byly převzaty čsl. státem. První z nich nevešel ovšem ani za Rakouska v plnou účinnost ohledně všech norem. Úkolem, na němž v oboru soukromého práva pojišťovacího se pracuje, je doplnění resp. přepracování zákona o smlouvě pojišťovací a unifikace soukromého práva pojišťovacího pro celou oblast čsl. státu. První krok k unifikaci stal se zákonem ze 7. srpna 1925 č. 202 Sb. z. a n., jímž pro území Slovenska pozměněn obchodní zákon uherský.

Ze zákonů finančně-právních nejdůležitější jsou pro soukromé pojišťování ony, jež upravují povinnosti daňové pojišťoven a poplatkové pojistníků. Předpisy sem spadající byly v uplynulém desetiletí oněťovně měněny. Nejdůležitější daň, t. j. výdělková, upravena byla nově zákonem z 15. června 1927 č. 76 Sb. z. a n., jenž pro pojišťovny vzájemné ponechává ji v dosavadní výši (1% z přijatých premií), pro ústavy akciové pak zmírňuje dosavadní nepřiměřené zatížení. Těž zákon dovoluje, aby životním pojistníkům z příjmu daní důchodové podléhajícího sražena byla částka 2000 Kč. Poplatky ze smluv pojišťovacích vyměřené cis. nař. z r. 1915 č. 280 ř. z. resp. uherským zákonem zvýšeny byly zákonem ze 7. ledna 1928 Sb. z. a n. o 100%; tím ovšem ochranná a úsporná funkce pojištění přímého byla neobyčejně v rozporu se zájmy hospodářskými stížena, provozování zajištění pak těžce ohroženo.

Na poli administrativy bylo nejdůležitějším úkolem vytvoření správního orgánu pojišťovacího; stalo se tak bezprostředně po převratu zřízením dozorčího úřadu v rámci ministerstva vnitra.

Neobyčejný význam pro rozvoj pojišťovatelství v novém státě a pro aktuální zájmy čsl. pojistníků měla úprava valutního problému: separace měny československé od měny rakousko-uherské, zabránění inflaci a stabilisace čsl. koruny.

V rámci ustatých změn politických a teritoriálních vyvíjí se v době popřevratové na poli pojišťovacím především prudký ruch zakladatelský, který vyvolává v život řadu nových ústavů, zřizovaných — až na jedinou výjimku — ve for-

mě společnosti akciových. Odrážejí se tu v první řadě ony všeobecné podněty, jež ovládaly v celku po převratu československý život hospodářský vůbec. Vyznačuje je zvýšená podnikavost, živná naděje o budoucí rozvoj československého živlu v samostatném státě, a dále nadbytek peněz hledajících umístění. Vedle těchto všeobecných důvodů, k nimž přidružovalo se i splýnutí se Slovenskem, postrádajícím posud vlastní instituce pojišťovací, můžeme v poprvratových tendencích zakladatelských pozorovati i popudy povahy zvláštní. Především hleděly banky v okruhu své působnosti zahrnouti pojišťovny a obdobnými myšlenkami vedeny byly i strany politické; dále uplatňoval se zde interest zájmový (Pojišťovna průmyslu kvasného) a konečně cizozemské pojišťovny hleděly získati pevnou půdu přetvořením filiálék, v zemích českých existujících, na samostatné podniky se sídlem v republice. Tak k ústavům, jejichž činnost započala se v dobách předválečných, přistouplý po převratu tyto nové pojišťovny:

vzájemné: Pojišťovna prům. kvasného v Praze 1919;

akciové: Slovenská akc. poj. v Praze r. 1920, Moldavia-Generali v Praze roku 1920, Čechoslovania, lid. pojišť. v Praze r. 1920, Všeobecná pojišťovna v Brně roku 1920, Akciová dopravní a živelní pojišť. v Praze r. 1920, Lloyd, akc. pojišťovna v Praze r. 1920, Slovákia, všeob. poisť., Bratislava, r. 1920, Evropská akc. spol. pro poj. nákladů a cest. zavazadel, Praha r. 1920, Slovenská poisť. úč. spol., Bratislava, roku 1921, Continentale, akc. pojišť., Praha, r. 1921, Legie, akc. pojišť., Praha, r. 1921, Republikánská, lidová pojišť. v Praze roku 1921, Karpatia, rol. družst. poisť., Bratislava, r. 1921, Elbe, akc. živ. poj., Praha, r. 1922, Securitas, akc. poj. v Praze r. 1922, Národní pojišť., akc. spol., Praha, roku 1922, Concordia, všeob. poj. spol., Liberec, r. 1923, Domov, všeob. poisť. ú. s., Bratislava, roku 1923, Merkur, akc. spol., Praha, r. 1923, Úvěrová pojišť., akc. spol., Praha, r. 1927, Vzájemná pojišťovna liberecká Concordia se akcionovala r. 1923.

Abý bylo odpomoženo nedostatku samostatných ústavů slovenských, zřízeny na Slovensku po převratě jednak nové ústavy (První slovenská, jejíž obchod splýnul později s obchodem První uherské pojišťovny a vytvořena Slovenská pojišťovna v r. 1921, dále Karpatia roku 1920, Slovákia r. 1920 a Domov r. 1923. Pojišťovna Garancia, založená r. 1922, likvidovala obchod r. 1925 a Slovákia a Domov fusionovaly r. 1929), jednak ústa-

vy ze zemí českých rozšiřují svoji činnost i na Slovensko zřízením nových filiálék.

Vedle tohoto zřizování nových ústavů pojišťovny stávající doplňují svoji působnost věcrou o další nová odvětví a prohlubují všestranně svoji činnost organizací. Výsledkem je vzrůst premiového příjmu, který v r. 1928 u všech domácích ústavů obnáší v pojištění požárním více než 435 mil. Kč, v pojištění úrazovém a odpovědnostním více než 185 mil. Kč, v pojištění proti krádeži vloupáním téměř 40 mil. Kč, v pojištění krupobitním přes 51 mil. Kč a dopravním více než 39 mil. Kč. Pojištění životní u domácích ústavů vykazuje pojištěný kapitál přes 6 miliard 337 milionů Kč a premií přes 309 milionů Kč.

Vedle přímého pojištění počínají přestavovati pojišťovny i výměnný obchod zajišťovací. Současně s tímto rozvojem činnosti navazují se stále intensivnější styky se světovým trhem pojišťovacím a to i se zeměmi západními, k nimž před válkou poutaly československé pojišťovny vztahy jen řídké.

Úkol, před který státní správa ohledně cizích ústavů, již dříve v dnešních zemích čsl. pracujících byla postavena, byl dvojit:

valutární a administrativní.

Otázka valutární týkala se zajištění nároků čsl. příslušníků z pojišťovacích smluv o životním pojištění uzavřených před převratem s ústavy dnes cizozemskými. Hodnoty sloužící ke krytí premiových rezerv z těchto smluv uloženy byly převážnou většinou v zemích, jichž měna po ukončení světové války vlivem inflace pozbyla své hodnoty. Tím ovšem ohroženy byly i nároky čsl. příslušníků z pojistek sjednaných u cizozemských ústavů. Dozorčí úřad od počátku cílevědomě hájil zásadu, že čsl. pojištěnci bez rozdílu národností, pojištění u ústavů rakouských, italských a maďarských, nesmí utrpěti valutárních ztrát. Aby cíle toho bylo dosaženo, bylo ovšem nutno určitých obětí finančních se strany čsl. státu; z toho důvodu dalo Národní Shromáždění souhlas k tomu, aby část závazků pojištěnec italských, rakouských a maďarských byla hrazena dluhopisy předválečného dluhu rakouského nebo uherského (renty). Formálně dostalo se uplatnění zásadě, že čsl. pojištěnci mají od cizozemských pojišťoven dostati výplaty v Kč v mezinárodních smlouvách, sjednaných mezi Československem a Maďarskem v r. 1923, mezi Československem a Itálií v r. 1927 a mezi Československem a Rakouskem v r. 1927, v nichž resp. příslušných k nim prováděcích na-

řízení, jsou shrnuty i bližší modalita těchto výplat. V rámci tohoto problému zbývá ještě rozřešit otázku životních smluv sjednaných u pojišťoven říšsko-německých.

Další úkol bylo rozhodnutí o další působnosti cizozemských ústavů v zemích československých. Pracovalo-li v dnešním teritoriu čl. republiky na 60 ústavů cizích, bylo zřejmo, vzhledem k poměrně nevelikosti tohoto území a značnému množství ústavů domácích, že počet koncesí musí být omezen. V úvahu padalo dále, že hospodářská možnost uplatnění čl. ústavů v cizině je minimální, stejně jako moment, že domácí podnikání potřebuje určitou ochranu. Na druhé straně nebylo lze přejít přes mezinárodní závazky a přes mezinárodní spojitosti hospodářské. Spleť všech těchto momentů byla příčinou, že otázka další činnosti zahraničních ústavů v zemích čl. byla rozřešena definitivně teprve v r. 1927. Provisorium do tohoto roku, pro většinu ústavů trvajících, spočívalo na ministerském nařízení z r. 1919, jímž dano cizozemským pojišťovnám, jež před 28. říjnem 1918 měly v dnešním území čl. generální zastupitelstva, oprávnění vydávat pojistky, právo, aby zatím pracovaly zde dále. V r. 1927 uděleny byly koncese ústavům italským (Assicurazioni Generali pro odbor životní, Riunione Adriatica di Sicurtà pro odbory životní i odbory ostatní), a to na podkladě právně-finanční úmluvy z r. 1921; dále těmto ústavům rakouským: společností Fénix a Kotva pro odbor životní, společnosti Dunaj, Fénix, Anglo-Elementar a První pojišťovně proti vloupání a požáru. Koncese elementárních pojišťoven rakouských udělena je na 5 letů, všech pojišťoven rakouských pak na závazek, že určitou část svých obchodů budou zajišťovati u ústavů domácích.

Již dříve dostalo se za obdobných podmínek koncesí čtyřem pojišťovnám švýcarským pro pojištění chomagní resp. dopravní (Basilejská požární pro chomage, Basilejská dopravní, Helvetia a Švýcarská národní pro dopravu). Ústavů, které zde před převratem koncesovány nebyly, obdržela povolení k činnosti v čl. republice francouzská La Nationale. Maďarským ústavům pracujícím v zemích čl. před převratem koncese k samostatnému provozování uděleny nebyly; obchod jejich sloužil za podklad k vytvoření samostatných domácích společností, v nichž — až na jedinou výjimku — vliv maďarského ústavu projevuje se účast na akc. kapitále, správě i stycích zajišťovacích.

Porovnáme-li rozvoj soukromého pojišťovníctví v zemích československých před 28. říjnem 1918 s jeho stavem dnešním, vyniknou přirozeně veškeré ony hluboké a proakávé změny, jež instituce tato prodělala. Zároveň vidíme, jak těžké a zodpovědné bylo jich rozřešení. Má-li ovšem čl. pojišťovníctví splnit zcela svůj úkol v československém životě hospodářském, zbývá ještě velmi mnoho práce, zejména pokud jde o propagaci myšlenky pojišťovací, zbývá však dále odstraniti ještě ony překážky, jež zdárnému rozvoji kladou se v cestu. Za nejdůležitější z nich nutno pokládati novou úpravu finančních předpisů zákonných, které v dnešním znění tak těžce postihují smysl pro úspornost a pro ochranu majetku a v dalším svém důsledku i celek národního hospodářství.

Přehled průmyslové výroby.

Průmysl ČSR. je veliký. Na nynějším území republiky je asi 27% obyv., avšak 70% veškerého průmyslu býv. Rakouska. Jsou zde příznivé podmínky pro jeho vývoj: velká ložiska uhlí a rud, značná množství vodních sil, dostatek rostlinných surovin (řepa, dřevo), a také dostatek vyškoleného dělnictva.

Průmysl pracuje hlavně pro potřebu domácí, ale některé jeho obory jsou značnou měrou odkázány i na vývoz do ciziny. Jsou to hlavně průmysly textilní, cukrovarský, sklářský, obuvnický a porcelánový. Tak v r. 1928, který byl hospodářsky zvlášť příznivý, bylo vyvezeno úhrnem 135 mil. q zboží v ceně 21.228 mil. Kč, z čehož připadá

3.023 mil. Kč na zboží bavlněné,
2.185 mil. Kč na zboží vlněné,
1.770 mil. Kč na zboží železné,
1.699 mil. Kč na cukr,
1.433 mil. Kč na obuv a kožené zboží a
1.269 mil. Kč na sklo.

Průmysl zaměstnává 33.8% veškerého obyvatelstva, jest tedy vedle zemědělství (39.6%) hlavním zaměstnáním obyvatelstva.

Nejdůležitějším průmyslem jest průmysl hospodářský. Patří sem průmysl cukrovarský, pivovarský, lihovarský, mlynářský, výroba škrobu a průmysl potravinářský.

Průmysl cukrovarský soustřeďuje se v řepařských oblastech republiky, v počti Labe, Moravy a Dyje a v jihozáp. části Slovenska. Z celkového počtu 162 cukrovarů jest 102 surovarů (76 v Č., 26 na M. a ve Sl.), 50 továren smíšených (18 v Č., 20 na M. a ve Sl., 12 na Slov.) a 10 čistých rafinerií (7 v Č., 3 na M. a ve

Sl.). V r. 1928 zpracovaly celkem 76,648.000 q řepy a vyrobily 12,549.000 q cukru. Mezi státy vyrábějícími cukr řepový je Československo se 14% svět. produkce na třetím místě za Německem (18.6%) a SSSR. (15%). Poněvadž domácí spotřeba cukru činí asi 4 mil. q, musí průmysl dvě třetiny své výroby vyvézt do ciziny. Tak v r. 1928 bylo vyvezeno 7,766.000 q cukru a zaujímá dnes Československo první místo ve vývoze řepového cukru.

Druhé místo zaujímá průmysl pivovarský. Ač výroba v posledních letech každoročně stoupá, nebyla dosud dosažena výroba předválečná, jež činila v r. 1912—13 12,407.000 hl. Způsobeno jest to značným poklesem vývozu, který činil v r. 1928 pouze 250.000 hl, proti 1,200.000 hl v r. 1912—13. V nové době se pivovary vyvíjí tak, že velké pivovary svoji výrobu zvětšují, kdežto malé pivovary zanikají. V r. 1928 bylo v činnosti 473 pivovarů (proti 492 v r. 1927 o 19 méně), jež zpracovaly 1,879.000 q ječmene, 77.000 celních centů chmele a vyrobily 11,055.000 hl piva. Nejvíce piva vyrobily Čechy (8,592.000 hl v 381 pivovarech), pak Morava (1,814.000 hl v 61 pivovaru), Slovensko (320.000 hl v 16 piv.), Slezsko (295.000 hl v 14 piv.) a nejméně Podkarpát. Rus (33.000 hl v 1 piv.).

K největším pivovarům náleží (v závorce uvedena výroba v r. 1928):

Městanský pivovar v Plzni (881.000 hl),
Akc. pivovar na Smíchově (666.000 hl),
Pivovar Fr. Ringhofferova ve Vel. Popovicích (308.000 hl),

První brněnský akciový pivovar a sladovna (266.000 hl),

Český akciový pivovar v Č. Budějovicích (215.000 hl),

První plzeňský akc. pivovar v Plzni (170.000 hl),

První pražský měst. pivovar v Praze VII. (167.000 hl),

První akc. pivovar v Chebu (150.000 hl).

S průmyslem pivovarským úzce souvisí výroba sladu. Provádí se buď v pivovarech nebo v samostatných obchodních sladovnách, pracujících hlavně pro vývoz. Tyto soustřeďují se hlavně na Hané. V r. 1927—28 byly u nás celkem 503 sladovny, z čehož byla 101 sladovna samostatná (a to 57 na Moravě a ve Slezsku, 33 v Čechách a 11 na Slovensku a Podkarp. Rusi). Zpracováno bylo 4,483.000 q ječmene a vyrobeno 3,314.000 q sladu a 144.000 q slad. květu. Vývoz sladu činil:

1925: 1,305.000 q v ceně 478 mil. Kč,
1926: 1,713.000 q v ceně 495 mil. Kč,
1927: 1,638.000 q v ceně 475 mil. Kč a
1928: 1,556.000 q v ceně 475 mil. Kč.

Dalším významným hospodářským průmyslem jest průmysl lihovarský. Rozšířen je téměř po celé republice. Lih vyrábí se jednak v menších lihovarech zemědělských, které zpracují hlavně brambory a řepu cukrovou a zužitkují odpadající výpalky jako krmivo, jednak ve velkých lihovarech průmyslových, které zpracují melasu a z výpalků vyrábějí potaš.

Lihovary zemědělské rozšířeny jsou všude tam, kde se pěstují brambory (jižní Čechy, Českomor. výsočina, Slezsko, Slovensko a Podkarp. Rus), lihovary průmyslové soustřeďují se v krajinách řepářských (Polabí, Haná, jihozáp. Slovensko).

Celkem bylo v roce 1927—28 vyrobeno v 901 lihovaru 595.000 hl absolut. lihu (z toho v 862 lih. zemědělských 412.000 hl, v 39 lih. průmyslových 183.000 hl lihu). Z celkové výroby bylo doma spotřebováno 552.000 hl lihu (265.000 hl lihu zdaň. na lihoviny, 188.000 hl lihu k pálení a 63.000 hl lihu k účelům motorickým) a vyvezeno do ciziny 48.000 hl. Úhrnem bylo zpracováno 3,067.000 q brambor, 877.000 q melasy, 564.000 q řepy, 5.000 q kukuřice a 136.000 q sladu.

S výrobou lihu jest v některých lihovarech průmyslových spojena výroba droždí (12 tov.), výroba potaše z výpalků melasových (8 tov.) a v poslední době byly zřízeny při některých lihovarech také misírný dynalkolu pro pohon automobilů (29 lihovarů).

Vedle lihovarů vyrábí se lih také v menších pálenicích, které obvykle vyrábějí přímo konsumní lihoviny, hlavně slivovici. V r. 1927—28 bylo v 516 podniků vyrobeno 4,278 hl absol. lihu.

Mlýnářství československé vyvíjí se v poslední době podobně jako pivovárství, malé podniky zanikají, kdežto velké mlýny stále výrobu zvětšují. V r. 1926—1927 pracovalo v ČSR. celkem 9703 mlýnů (7,480 mlýnů válcových a 2,223 mlýnů na kamen), jež zpracovaly 9,681.000 q pšenice, 8,911.000 q žita a 1,234.000 q ječmene. Vyrobeno bylo 6,885.000 q pšeničné mouky a krupice a 6,177.000 q mouky žitné. Asi polovina veškerých mlýnů je v Čechách (4,913), skoro čtvrtina na Slovensku (2,243), o něco méně na Moravě a ve Slezsku (1,923) a zbytek na Podkarp. Rusi (624). Úhrnná denní kapacita všech mlýnů činí téměř 200.000 q obilí.

Průmysl škrobařský, výroba dextrinu a škrobového cukru soustřeďuje se v oblastech hraboměřských. Střediskem výroby je Německý Brod. Nejdůležitější je výroba škrobu bramborového; v roce

1927—28 bylo v 93 škrobárnách zpracováno skoro 2 mil. q brambor a vyrobeno 344.000 q škrobu. Z ostatních surovin zpracovávala se ve 12 podnicích pšenice, v 9 kukuřice, ve 2 rýže a bylo vyrobeno 48.400 q škrobu a 4.500 q lepků. Cukru škrobového bylo vyrobeno v 10 závodech 79.000 q, cukru sladového v 16 závodech 20.000 q. Vyrobený cukr jest z největší části tekutý a zpracuje se na výrobu cukrovinek.

Dále bylo vyrobeno v 8 továrnách 26.000 q dextrinu ze škrobu bramborového a 3.400 q dextrinu ze škrobu jiných surovin.

S průmyslem hospodářským souvisí úzce průmysl potravinářský. Má pro svůj vývoj rovněž příznivé podmínky, ježto zemědělská produkce dodává mu velké množství dobrých surovin.

Jsou to především velké továrny na výrobu chleba a pečiva, jež se soustřeďují ve větších městech a průmyslových oblastech (Praha, Plzeň, Brno, České Budějovice, Pardubice). Z úhrnného počtu 138 závodů se 4.000 dělníků jest celkem 110 tov. v Čechách, 18 na Mor. a ve Slezsku, 9 na Slov. a 1 na Podkarpát. Rusi. Ve výrobě těstovin pracovalo celkem 12 tov. se 463 dělníky a to 8 tov. v Čechách, 3 na Mor. a ve Slez. a 1 na Slovensku.

Výroba ovocných konserv je značná, stačí krytí domácí spotřebu a značné množství výrobků se ještě vyváží. Jest u nás celkem 29 továren (20 v Čechách, 8 na Moravě a ve Slezsku, 1 na Slov.). Nejznámější střediska výroby jsou: Třebenice, Lovosice, Vojkovice, Rokycany, Molitorov u Kouřimě, Miroslav.

Zeleninové konservy vyrábějí se na Moravě (26 tov.), méně v Čechách (6 tov.). Pro vývoz mají význam hlavně znojemské okurky.

Také výroba masových konserv je značná a soustřeďuje se v Praze a okolí a v okolí Jihlavy. Dřívější živnostenské zpracování masa přeměnilo se dnes na výrobu průmyslovou hlavně v důsledku čilejšího odbytu v zahraničí. Roční vývoz činí as 50 milionů Kč. Celkem jest u nás 71 továren, a to 52 v Čechách, 13 na Moravě a ve Slezsku a 6 na Slovensku.

Rybí konservy vyrábějí se u nás v 17 tov. (12 v Č., 4 na M., 1 na Slov.) a zpracují se hlavně dovážené sledě. Velké továrny jsou v Žalosticích, Šmídeberku a v Praze.

Významné je také průmyslové zpracování tuků a maso margarínu. Zpracují se jednak suroviny domácí (lůj, slunečnicové semeno, řepkové semeno), dále ně-

kteří suroviny dovážené (kopra, palmová jádra, podzemnicová semena). Výroba stačí krytí domácí spotřebu. Největší továrny jsou v Ústí n. L., Křešicích u Děčína, Praze, Čáslavi a j. Celkem v ČSR. jest 11 továren, z toho 9 v Čechách.

Zpracování mléka děje se ve 54 továrních podnicích, zaměstnávajících 1.724 dělníků. Tyto soustřeďují se v Čechách (26), na Moravě a ve Slezsku (26), málo na Slov. (2). Celkem bylo v r. 1921 zpracováno 77 mil. kg mléka (v roce 1914 228 milionů kg), vyrobeno 1,339.000 kg másla, 1,049.000 kg sýrů, 2,832.000 kg brynzy, 961.000 kg tvarohu a 48.000 kg kondens. mléka.

Úhrnem pracovalo u nás v oboru výroby potravin a poživatin (kromě cukrovár) 622 továren se 27.022 dělníky.

Výroba nápojů (kromě piva) děje se ve 190 továrnách s 2.300 dělníky. Největší je výroba lihových nápojů, jako rumu, brandy, slivovice, maltosových, šumivých a desertních vín (82 záv.), pak výroba sodové vody (60 záv.), výroba octa (28 závodů) a výroba ovocných šťav a vín (20 závodů).

Celkové zdaněné množství nápojů činilo v roce 1927:

Víno a mošt z hroznů . . .	429.152 hl,
Víno a mošt z jin. ovoce . . .	55.685 hl,
Limonád	211.083 hl,
Minerálních vod	210.243 hl,
Sodové vody	236.946 hl.

Průmysl textilní zaujímá v ČSR. první místo jak co se týče počtu dělnictva, tak i velikosti výroby a rozsahem vývozu. Téměř jedna třetina veškerého našeho vývozu připadá na vývoz textilního zboží (7.295 mil. z 21.228 mil. Kč z celkového vývozu). Poněvadž zpracuje většínou suroviny z ciziny dovážené, jest aktivum 1.261 mil. Kč. Situace jeho je dosti podobná situaci cukrovarenského průmyslu, ježto je také odkázán hlavně na vývoz, neboť domácí spotřeba činí pouze as dvě pětiny celkové výroby (as kol 1.000.000 q), kdežto na vývoz připadají tři pětiny (1.592.000 q).

Nejdůležitější je průmysl bavlnářský, kvetoucí hlavně v sev. a severových. Čechách (Warnsdorf, Semily, Dvůr Král., Náchod, Ústí n. Orli.), v sev. Moravě a ve Slezsku (Zábřeh, Frýdek, Místek, Krnov), na Slovensku je pak zastoupen několika velkými závody (Bratislava, Ružomberk). Z celkového počtu 602 továren bavlnářských je as 100 přádelen se 3¼ mil. vřeten a 500 tkalcoven as se 140.000 stavů. Největší část továren mají Čechy (515). Úhraný počet dělnictva je 124.700. V r. 1928 bylo dovezeno 1,449.000 q bavlny

a bavln. výrobků v ceně 2.605 mil. Kč a vyvezeno 838.000 q bavln. výrobků v ceně 3.023 mil. Kč. Dále bylo vyvezeno ještě bavlněné konfekční zboží v ceně as 140 mil. Kč.

Průmysl vlnářský soustřeďuje se hlavně v sev. Čechách a na českomor. vysočině (Aš, Liberec, Frýdlant, Humpolec), na Moravě a ve Slezsku (Brno, Krnov) a jen několika závody (7) zastoupen je na Slovensku (Žilina, Trenčín, Lučenec). Z celkového počtu 231 závodů se 60.000 dělníky jest 128 závodů v Čechách, 96 na Moravě a ve Slezsku. Úhrnný počet vřeten jest asi 1.3 mil. 22.000 stavů. Průmysl vyrábí jednak vlněnou přízi, sukna, vlněné tkaniny, houně, příkrývky a také koberce (Hlinsko, Liberec).

V r. 1928 bylo dovezeno 414.000 q vlny a vln. výrobků v ceně 2.181 mil. Kč a vyvezeno 323.000 q v ceně 2.185 mil. Kč. Kdežto v dovoze připadá největší část na surovou vlnu, tvoří ve vývoze největší položku vlněné zboží.

Průmysl lnářský patří k nejstaršímu průmyslu textilnímu. Dnes jest rozvětven v severovýchod. Čechách (Trutnov, Vrchlabí, Úpice, Jilemnice), v sev. Moravě a záp. Slezsku (Šumperk, Šternberk, Rýmařov, Frývaldov, Bruntál), na Slovensku v Bratislavě, Kežmaroku, Spiš. Nové Vsi. Úhrnem má tento průmysl as 287.000 vřeten v 32 závodech a 15.000 mechan. a 14.000 ručních stavů as ve 200 závodech (z toho jen as 70 továren). Vyrábí se všechny druhy lněných i pololněných tkanin (k balení, plachtové, podšívkové, šatové plátno, ubrusy, kapesníky a ručníky a j.). Světová krise, kterou prodělává tento průmysl jednak pro ohromné zdražení suroviny, jednak pro silnou konkurenci levnějších bavlněných látek, jeví se i u nás. V r. 1927 bylo zpracováno 350.000 q lnu (z toho 235.000 q cizího) a vyvezeno bylo 95.000 q zboží v ceně 410 mil. q.

Průmysl hedvábnický zastoupen je u nás 50 tkalcovnami se 14.200 stavy. Soustřeďuje se v sev. Moravě (Šumperk, Rýmařov, Zábřeh), v sev. Čechách (Česká Lipa, Vysoké n. Jiz., Bělá p. Bezd.). Zpracuje se výhradně dovážená surovina. Tento průmysl je jediný textilní průmysl, jehož bilance zahraničního obchodu je pasivní. Vedle pravého hedvábí zpracovává se u nás ještě umělé hedvábí, které se vyrábí ve 4 továrnách (Lovosice, Teresientál u Hostinného, Moravská Chrastová a Senica na Slov.). V roce 1928 bylo k nám dovezeno 6.900 q pravého hedvábí v ceně 245 mil. Kč a 25.000 q

umělého hedvábí v ceně 190 milionů Kč, vedle toho však 51.000 q hedváb. zboží v ceně 792 mil. Kč, kdežto vývoz hedváb. zboží činil 39.000 q v ceně 703 mil. Kč.

Průmysl dřevařský a výroba nábytku. Z celkové výměry plochy státu zabírají lesy 33,2%. V Čechách jsou to hlavně lesy jehličnaté, na Slovensku hlavně lesy listnaté (ze 40% bukové, 25% dubové a z 35% lesy jehličnaté). Množství ročně vytěžené dřeva činí as 15 mil. m³, z čehož jest asi 60% dřeva užitkového a as 40% dřeva palivového. As dvě třetiny užitkového dřeva zpracuje se na řezivo, zbytek na celulosu, pražce, telegrafní tyče, po př. se surově vyváží. Průmyslové zpracování dřeva jest mnohem vyvinutější v zemích českých než na Slovensku a Podkarp. Rusi, ačkoliv tyto jsou země převážně lesnaté. Prvé zpracování dřeva provádí se na pilách, většinou malých (z počtu 3.178 pil uvádí stat. úřad jen 992 pil o rozsahu továren, t. j. nejméně s 18 zaměstnanci). Tvrdé dřevo zpracuje se na vlysy a parkety (v 21 továrnách), dyhy a překlížované desky (v 9 tov.), sudy a zboží bednářské (v 15 tov.), listy a rámy (v 28 tov.), dřevěné obuvnické potřeby (v 20 tov.) a na různé dřevěné zboží (ve 152 záv.).

Úhrnem zpracovává se dřevo ve 245 závodech s 11.000 zaměstnanci. Nábytek bytový, kancelářský a školní vyrábí se ve 346 závodech (z toho 258 v Čechách), nábytek z ohýbaného dřeva v 16 závodech (z toho 9 na Moravě). Úhrnem zaměstnává těchto 362 závodů as 18.500 dělníků. Největší továrny jsou v Praze a okolí, Hradci Král., Brně, Třebíči, na nábytek z ohýbaného dřeva hlavně na Mor. Slovácku, v Bystřici p. Host., Val. Meziříčí, Frenštátě p. Radh.

Hudební nástroje dřevěné, jako piana, pianina, varhany a pod., vyrábějí se hlavně v Čechách (23 závodů z úhrnného počtu 29 závodů). Středisky jsou města Hradec Král., Georgswalde, Krnov. As 70% výroby umísťuje se doma, zbytek se vyváží do Anglie, Holandska, Švédska a Norska. Roční výroba činí 9—10.000 pianin a 1—2000 křidel. Ostatní hudební nástroje dechové plechové i dřevěné a nástroje smyčcové vyrábějí se v Kraslicích a okolí (úhrnem 33 závodů, z čehož 31 v Čechách), různé součástky hudeb. nástrojů zhotovují se v Schönbachu (celkem 12 tov., všechny v Čech.).

Průmysl papírnický zastoupen hlavně v sever. Čechách (Hostinné, Čas. Kamenice), v Pošumaví (České Budějovice, Krumlov), na Moravě u pramenů Mora-

vy, pak ve Slezsku a na Slovensku (Žilina, Ružomberok, Harmanec). Papír vyrábí se v 77 továrnách, celulosu v 21 tov., dřevovina ve 47 tov. a lepenka v 58 tov. V r. 1920 bylo vyrobeno as 1,748.000 q papíru, 1,869.000 q dřevoviny, 1,233.600 q celulosy a 819.000 q lepenky. Počet dělniců v těchto továrnách činil as 17.000. Značná část papírových výrobků se vyveze do ciziny, tak na př. v r. 1928 bylo vyvezeno 1.543.000 q papíru a papír. zboží v ceně 457 mil. Kč.

Korek zpracuje u nás 24 továren se 715 dělníky. Největší počet těchto továren je v Čechách (18) a soustředují se v dolním Polabí a Povltaví (Kralupy, Roudnice, Teplice). Surovina dováží se k nám hlavně ze Španělska a Portugalska a zpracuje se na zátky pro pivovary, korkové izolace a cihly, vložky do obuvi a pod.

Průmysl kožařský zastoupen jest u nás velmi četnými závody vyrábějícími useň třísočiněnou (93 tov.), četnými závody na úpravu kožšin (119 záv.) a podniky na výrobu jireh (19 záv. továreních). Vydělaná kůže slouží pak na výrobu řemenů, obuvi, zboží sedlářského a brašnářského. Největší střediska výroby kůže jsou v Čechách města: Hradec Král., Bydžov, Sušice, Klatovy; na Moravě: Brno; na Slovensku: Lipt. Sv. Mikuláš. Obuv vyrábí se ve Zlíně, Třebíči, v okolí Chrudimě a Pardubic, Mnichově Hradišti, Praze a j. Rukavice vyrábějí se hlavně v Praze a v Kadani. Úhrnem jest u nás 306 továren vyrábějících a zdělávajících kůže, jež zaměstnávají as 30.200 osob.

Průmysl pryže a osinku vyrábí z dovážených surovin gumové a osinkové zboží, ucpávky, různé těsnící prostředky a zboží kaučukové. Celkem pracovalo v r. 1926 v ČSR. 10 továren se 2.000 zaměstnanci. Větší továrny jsou v Praze, na Mělnice, v Náchodě, Brně a Bratislavě.

Průmysl kovodělný jest v ČSR. tak vyspělý, že kryje úplně domácí spotřebu a ještě značné množství výrobků vyvážá do ciziny. Hlavním jeho sídlem jsou Čechy (krajina mezi Prahou a Plzní, severozápadní Čechy), pak Morava a Slezsko (Mor. Ostrava, Brno, Fryštát, Místek, Boskovice). Na Slovensku největší jest státní podnik v Podbrezové.

Surové železo bylo v r. 1928 vyráběno v 6 hutích, jež měly v činnosti 17 vys. pecí (z 23 pecí celkem) a vyrobily 15,693.000 q surového železa v ceně 944 mil. Kč. V Čechách vyrábí železo Praž-

ská želez. společnost na Kladně a v Král. Dvoře, na Moravě Vítkovické horní a hutní těžařstvo v Mor. Ostravě-Vítkovicích, ve Slezsku Báňská a hutní společnost v Trinci a na Slovensku Českoslov. stát v Tisovci a Mannesmann-Coburg, horní a hutní závody v Lubenici (okr. Revúca).

Z ostatních kovů byly u nás vyráběny:

Kov	Počet záv.	Množství	Cena
olovo	6	30.650 q	11,5 mil. Kč
zinek	5	80.390 q	35,5 " "
měď	5	42.340 q	28,0 " "
rtuť	2	71.929 kg	6,4 " "
zlato	1	221 kg	5,0 " "
stříbro	3	23.881 kg	15,0 " "
antimon	1	7.950 q	4,8 " "
uranové barvy	1	21.242 kg	1,8 " "
radiové soli	1	9.260 mg	s obsahem 3.318 mg radia

Rozsáhlá jest také výroba veškerých strojů a přístrojů jako na př. lokomotiv, vagonů, automobilů, letadel, strojů pro průmysl cukrovarský, pivovarský, lihovarský, textilní, strojů hospodářských a zboží elektrotechnického. Střediskem výroby jest Praha (Českomoravská-Kolben-Daněk, akc. spol., Ringhofferovy závody), Plzeň (Skodovy závody), Slaný, Roudnice, Ml. Boleslav, Hradec Král., Ústí n. L., Teplice, Most, Chomutov; na Moravě: Mor. Ostrava (Vítkovické železářny), Brno (Brno-Královopolská strojárna, Zbrojovka), Kopřivnice (Tatra-závody); na Slovensku: Bratislava. Sící stroje vyrábějí se v Soběslavi, Bynově u Podmokel a Opavě, smaltované nádobí ve 22 továrnách, z nichž největší jsou v Čes. Budějovicích, Mostě, Brně, Bratislavě a Filakově.

Úhrnem zaměstnával průmysl kovodělný a strojnický v 1338 továrnách as 208.000 dělníků.

Průmysl chemický zastoupen je u nás hlavně velkými závody na výrobu umělých hnojiv, kyselin, kostního tuku a křihy, výrobu zápalak a výbušných látek. Největším střediskem je Ústí n. L. (Spolek pro chemickou a hutní výrobu), pak jsou to Kolín, Čes. Budějovice, Slaný, Pardubice, Pečky, na Moravě Moravská Ostrava, Přerov, na Slovensku Bratislava, Žilina. Zápalky vyrábějí se v Sušici, Č. Budějovicích, Opavě, Trnavě, Báni, Bystřici, výbušné látky v Semtině u Pardubic, Praze, Bratislavě a v Trenčíně.

Celkem je v RČS 92 závodů chem. velkoprámyslu s 15.800 dělníky.

Ostatní chem. průmysl je zastoupen 54 závody na destilaci dřeva a dehtu, 13 rafinériemi minerál. olejů, 75 závody na výrobu barev a laků, 104 závody na zpracování tuků, 29 závody na výrobu farmaceutických přípravků a 4 závody na výrobu brousících karborundových prostředků.

Úhrnem zaměstnáno jest v těchto 279 závodech 14.000 dělníků.

K chemickému průmyslu možno po-
čítati i výrobu svítiplynu, jež se provádě-
lá v 85 plynárnách se 2400 zaměst-
nanci. Největší počet plynáren mají
Čechy (52), pak Morava a Slezsko (26) a
Slovensko (7).

Zpracování tabáků jest u nás, podobně
jako v jiných státech státním monopole-
m a výnos z prodeje tabákových vý-
robků jest důležitým zdrojem státních
příjmů. Zpracuje se tabák v 7 továrnách
v Čechách (Sedlec u Kutné Hory, Budě-
jovice, Tábor, Jáchymov, Lanškroun,
Tachov, Písek), v 6 na Moravě a ve
Slezsku (Nový Jičín, Šternberk, Hodonín,
Jihlava, Svitavy, Budišov), v 5 na Slo-
vensku (Košice, Baň. Štávnice, Bratisla-
va, Smolník, Spiš. Belá) a v 1 na Pod-
karpatské Rusi (Mukačevo). V r. 1928
bylo dovezeno 113.000 q tabáku v ceně
213 mil. Kč z ciziny a zakoupeno 63.000 q
tabáků domácí výroby v ceně 45 mili-
onů Kč. V roce 1928 činil příjem tabá-
kové režie 2.093 milionů Kč, výdaje 1.014
mil. Kč, takže přebytek činí 1.079 mil. Kč.

Průmysl sklářský patří mezi naše dů-
ležitější exportní průmysly. Je rozšířen
hlavně v severní části Čech, menšími
podniky také v Pošumaví, na Moravě
v Bezkydech, na Slovensku hlavně v po-
říčí Váhu a Ipoly. Domovem sklářství
jsou sev. Čechy, kde se obyvatelstvo vě-
nuje této výrobě již po celá staletí.
Jablonec n. N., Bor u Čes. Lípy, Kame-
nický Šenov, Děčín, Ústí, Teplice-Šanov
a Falknov jsou nejdůl. střediska tohoto
průmyslu, odkudž také houfně odcházejí
odborné síly do celého světa. Na Moravě
jsou velké sklárny v Kyjově, Uher.
Brodě, Val. Meziříčí.

Vyrábí se jednak duté sklo broušené
(křišťálové), pak t. zv. jablonecké zboží
(skleněné perly, knoflíky, korále, závěsy
na lampy, náramky zv. bangle, nepravé
kameny zv. chatony a j. zb.), tvrdé sklo
draselné k účelům chemickým (Sázava),
sklo tabulové (v okolí Teplic a Duchco-
va), a skleněné láhve (v okolí Ústí n. L.
a Teplic). Celkový počet v sklářském
průmyslu zaměstnaného dělnictva činil
podle sčítání z r. 1926 as 40.000. Značná

část výroby jest každoročně vyvážena do
ciziny; tak v r. 1928 bylo vyvezeno
2,063.000 q skleněného zboží v ceně
1.269 mil. Kč.

Také keramický průmysl, díky znač-
ným ložiskům výborných hlin a kaolinu,
mohl se vyvinouti v důležitý průmysl
exportní. Výroba porcelánu soustřeďuje
se hlavně v severozáp. Čechách v okolí
Karlových Varů. První továrna byla zde
založena v r. 1792 ve Slavkově, dnes čítá
tento průmysl na 70 továren a zaměst-
nává na 80.000 dělníků. Vyrábí se hlavně
porcelánové nádobí, sošky, isoláčn. ma-
teriál, chemický a hygienický porcelán.
Značná část výroby vyváží se do ciziny.
Ostatní zboží keramické vyrábí se v okolí
Prahy, v Rakovníce, Dobřanech, Bechy-
ni, Znojmě a v některých menších mí-
stech Slovenska (Modrá, Zvoleň, Kali-
nov). Zboží šamotové vyrábí se v Hru-
šově a Ústí n. L. Cihelny rozšířeny jsou
po celé republice, největší podniky jsou
v okolí Prahy, Brna, v Hodoníně a
Dev. Nové Vsi. V r. 1928 bylo vyvezeno
2,250.000 q hliněného zboží v ceně
539 mil. Kč.

Cement vyrábí se úhrnem v 15 cemen-
tárnách s úhrnnou kapacitou 16,000,000 q
cementu ročně, zaměstnává asi 5900 děl-
níků a 240 úředníků. Největším podnikem
jest Královodvorská cementárna. akc. spol.
s továrnami v Král. Dvoře, Berouně a
v Čížkovicích u Lovosic s výrobní kapa-
citou asi 7,500,000 q cementu. Další ce-
mentárny jsou v Čechách v Bohosudově
u Teplic, v Podolí u Prahy, na Moravě
v Maloměřicích u Brna, Tlumačově,
Štramberku, na Slovensku v Ladčích a
Lietavě-Lúčce.

Z ostatních průmyslů menší význam
mají ještě: Kartácnictví a výroba štětěk;
zboží vyrábí se hlavně z dovážených žíní
a štětín, po př. též i ze surovin rostlin-
ných. Větší podniky jsou v Pelhřimově,
Praze a j. Perleťářství rozšířeno jest
hlavně v jižních Čechách (okolí Žirov-
nice a Jindř. Hradce). Tento, kdysi náš
důležitý exportní průmysl, v poslední
době upadl hlavně následkem celní
ochrany cizích států, a zřízení továren
v cizině. Vedle perleťi zpracovává se na
knoflíky také t. zv. rostlinná slonovina,
roh a j. suroviny.

Celkem možno náš průmysl pokládati
za velmi vyspělý a schopný konkurence
i na cizozemských odbytích. S označe-
ním našich výrobků „Made in Czecho-
slovakia“ možno se setkatí skoro ve
všech důležitějších státech.

Československý obchod.

Čsl. obchod před válkou světovou či vlastně před převratem státním jakožto faktor a součást mezinárodního obchodu neexistoval. Ve skutečnosti byl český obchod veden pod firmou obchodu rakouského. Politika Rak.-Uherska pilně dbala toho, aby nejen obchod, ale i veškeré projevy života rakouských národů nevynikly jako originelní vehemence národní. Tak na př. cizina znala uherské výšivky, které vlastně byly výrobkem slovenským a náš český cukr téměř po celém světě byl znám jako rakouský. Poněmčování názvů českých měst dělalo pak tím větší dojem rakouského výrobku (na př. Prager Schinken, Pilsner Bier, Znaimer Gurken, Saazer Hopfen atd.).

Politickým převratem osamostatnil se i náš obchod a vydobyl si a vydobývá si ještě dále své místo na mezinárodním trhu. Úkoly, které čsl. obchod má, nedaly se nikterak jinak získati, než politickou samostatností. Bylo velmi těžké získavati před válkou nové posice, na př. v obchodě bankovním, v kterém největší zásluha patří naší největší bance Živnostenské, neboť veškeren obchod tohoto druhu byl odkázán na vídeňskou bursu. Co politický kurs znamená v bankovním obchodě, toho nejlepší dokladem bylo, že vídeňská filiálka Živnostenské banky byla co do rozsahu a administrativní činnosti větší, než sama centrála v Praze.

Za 11 let naší samostatnosti rozvinul se čsl. obchod nebyvalou měrou. Získal mnohá odbytiště za hranicemi a zásoboval je pod svou vlastní firmou, vytvořil jedinečné dílo Pražských Vzorkových Veletrhů, dal vzniknouti několika novým bankám, nehledě ani k tomu, že vyrostlo mnoho zdatných podniků průmyslových, jež působí nejen v území státním, ale i v cizině.

Za tento rozmach čsl. obchodu děkujeme našim talentovaným odborníkům, kteří vyrostli pod uvolněnými poměry politickými.

Náš obchod má nyní všechny existenční podmínky. Není třeba zehrati na to, že nemáme přístup k moři, ani že jsme státem malým. Naše dráhy udržují spojení s ostatním světem.

Nicméně náš obchod trpí ještě nemocí, jednak, abychom tak řekli, dětskými, jednak plynoucími z povahy středoevropské rasy.

Dnes v době racionalisace téměř každá činnost lidská podrobená je vědeckému řízení. I obchod stal se polem pro vědecká badání. Byla-li úloha vědy jinde nesnadná, je v oboru obchodu tím těžší,

neboť obchod žije v prostředí nerozrušovaném veřejnými zájmy, ubírá se po cestách stále nových. Odtud ty potíže při reformátorském díle našeho obchodu.

V každém případě čsl. obchod se vynasnaží, aby nebylo rozporů nebo nesouladu mezi praxí a teorií, která, jak známo z jiných oborů, nemálo posloužila k jejich rozvoji.

Jedním z nejdůležitějších činitelů a regulátorů hospodářského života každého státu jest vnitrozemský obchod. Zračí se v něm činnost a píle národa, v něm možno čísti jako v otevřené knize o úspěchu či neúspěchu stávajících politických směrů a názorů vedoucích a zodpovědných vůdců. Ruku v ruce kráčí obchod s průmyslem, neb oba orgány jsou spolu velmi úzce spjaty — jak už přirozená povaha toho sama vyžaduje.

V našem státě jest nejvyšší instancí pro veškeré obchody vnitrozemské a samozřejmě i zahraniční — ministerstvo průmyslu, obchodu a živností. V běžné a lidové mluvě jmenuje se stručně ministerstvo obchodu, kterýžto ustálený název již nejlépe vystihuje vážnost a důležitost zmíněné organizace.

V zásadě jest ministerstvo obchodu seskupeno do 4 sekcí, a to: 1. sekce I. nebo průmyslová, 2. sekce II. obchodně politická, 3. sekce III. živnostenská, 4. sekce IV. obchodní a dopravní.

Zajímati bude hlavně sekce IV., o níž bude poněkud šíře pojednáno. Jako pro přehled, tak i pro IV. sekci platí všeobecná ustanovení a organizace činnosti ostatních sdružení a přidělených skupin — jako presidium, knihovna, účetárna, pomocné úřady, hospodářská správa a posléze oddělení poplatkové a kontrolní. Sekce obchodní a dopravní uzavírá v sobě tyto činnosti a to: Oddělení IV. A: 1. péče o rozvoj obchodního podnikání, 2. sledování poměrů organizačních a evidence zájmůvých korporací obchodnických a součinnost s nimi, 3. kontrolní a cenové otázky v obchodu, 4. součinnost při zákonodárných pracích a normativních opatřeních jiných oddělení, pokud se týkají zájmů obchodnictva, vše to s výjimkou zahraničního obchodu, jakož i agend obchodně politických, 5. otázky spotřebitelské ve vztahu k obchodu, 6. tuzemské veletrhy, pokud obstarávání agendy té nebylo svěřeno přednostovi oddělení III. A, 7. všeobecné otázky výstavnictví v dohodě s oddělením III. F. Oddělení IV. B: 1. agendy ochranných známek a vzorků, legislativní záležitosti jich se týkající a mezinárodní ochrana známek, 2. postavení a výmaz známek tuzemských a spory známkové, 3. styk s úra-

dem pro ochranu živnostenského vlastnictví v Bernu, 4. ústřední známkový archiv, redakce ústředního známkového věstníku agendy ochranných vzorků a rekursy vzorkové, 5. vedení původského rejstříku pro díla, která vyšla beze jména aneb pod nepravým jménem, 6. vedení rejstříku plomb, 7. rozhodování podle předpisů na ochranu vynálezů, pokud jsou vyhrazeny ministerstvu obchodu. Oddělení IV. C: Záležitosti státních a jiných veřejných dodávek. Oddělení IV. D: 1. záležitosti vodní dopravy vnitrozemské i námořní rázu obchodního a právně administrativního, 2. spolupůsobení při sdělávání plavebních smluv, jakož i v mezinárodních komisích říčních a přístavních, 3. dohled nad smíšenými akciovými společnostmi plavebními a skladištními, 4. hospodaření kreditem na podporu podnikání říčního a námořního. Oddělení IV. E: 1. záležitosti všeobecné dopravní, 2. záležitosti dopravy železniční, silniční, letecké, poštovní, telegrafní po stránce správní a legislativní, pokud přísluší ministerstvu obchodu. Oddělení IV. F: 1. péče o cizinecký, turistický a lázeňský ruch, 2. hospodaření úvěrem na povznesení tétož, 3. dohled nad hotelovým instruktorem.

Sekce druhá, t. j. obchodně politická, jest více rázu zahraničního, leč má na starosti rovněž důležité obory činnosti vnitrozemského obchodu povšechného. Všímá si celních tarifů a všeho, co souvisí s jejich legislativou. Vede v patronosti a stará se o obchody textilního průmyslu a průmyslů příbuzných, železa a strojů, chemických produktů průmyslových, posléze výrobků zemědělských, průmyslu potravinářského a ostatních odvětví. Pokud se týče příprav studia dovozních a vývozních poměrů s cizími státy, rozděleno jest oddělení druhé podle území na 4 hlavní skupiny a to pro státy románské, anglosaské, středo- a severoevropské a posléze státy slovanské a východní.

Jak z uvedeného patrné, jest obchodní agenda a celá spleť organizace neobyčejně důležitosti a vliv její na utváření všeobecného obchodu vnitrozemského patrný.

Zahraněční obchod v ČSR.

Zahraněční obchod každého národa jest hlavním měřítkem vyspělosti toho kterého státu. Při značné konkurenci světové není dnes tak snadno přenést se řadami obtíží všeho druhu, neboť spleť závazky celní, průvozní a jiné ztěžují tak dosti ohrožený chod obchodu.

Že obchod čsl. hl. zahraniční stojí na své výši a směle snese každé srovnání se soutěžícími cizími státy, o to mají nemalou zásluhu četné instituce a zařízení státního i soukromého rázu, jež neustávají ve svých snahách pokrokových a pokračují stále kupředu, vědomy jsouce si své důležitosti a veliké zodpovědnosti. Obchod, průmysl a živnosti tvoří jaksi všestranně se doplňující organizaci, na níž závisí zdar či nezdar celé existence národní. Tyto tři důležité složky hrají v dějinách národohospodářských každého státu velikou úlohu a proto obrací se veškerá péče státní k její činnosti a prospěchu. Obchod vnitrozemský podporuje — obchod zahraniční však udržuje každý stát při životě svými četnými tenkami velmi rozvětvenými po celém světě. Čsl. národ již dávno před převratem pochopil důležitost výše jmenovaných tří složek, jež dík bohatým přírodním zdrojům ve vlasti mohl se vyvíjeti užitečným způsobem. Četné obchodní akademie, školy a večerní kurzy přihlášly se k životu a vychovaly vzdělaný dorost obchodní, jenž drží pevně ve svých rukou četné ústavy, které konají zdárně a s prospěchem svoje povinnosti.

Obchodní politika udržuje v patričné úrovni veškerý vymoženosti poslední doby uplatňováním vhodných zákonů, principu reciprocity, parity, bilaterálních smluv a pod. Obchodními smlouvami se sousedními a cizími státy zaručen jest klidný a nerušený chod obchodu světa. V poslední době Vysoká obchodní škola v Praze stará se o vhodné, v každém ohledu v nejvyšším stupni školené zástupce praktického i teoretického rázu (komerční inženýry a doktory obchodních věd), takže nemůže nám cizina vytýkati nízkých prací a činů nesčetných obchodním světem. Dlužno vzpomenouti též velkých prací a činů nesčetných obchodních organizací jež blahodárně působí ve vnitrozemí. Mezi opravdu vlivné a činnorodé živly třeba připomenouti i obchodní spolek „Merkur“, dále Svaz čsl. obchodních družstev, Český spolek obchodních cestujících, Čsl. obchodnickou besedu, Ústřední svaz čsl. obchodu, Svaz společností s r. o., Svaz českého obchodnictva, Gremia obchodní, Vývozní spolky a četná jiná sdružení, jichž činnost spěje za jediným, velikým úkolem — získavati stále nové zákaznictvo a odběratele zboží všeho druhu, ať již pro dovoz, vývoz neb vlastní domácí potřebu. Jak z uvedeného, stručně podaného přehledu vidno, jest čsl. obchod se svými vzornými zařízeními a organizacemi na výši své působnosti a ovoce této velké práce

zrači se ve značném přebytku i přechodnými krisemi nedotčeném.

Pokud se týče zahraničního obchodu, to jest dovozu do volného oběhu a vývozu z volného oběhu naší republiky čsl., sestaveno jest zboží podle celních sazeb v 51 tříd, jejichž úprava řídila se podle osvědčených vzorů ostatních států. Vedlo by nás příliš daleko, kdybychom měli vyjmenovat zásady obchodování s různými zeměmi, s nimiž sjednává řádné smlouvy obchodní spočívající po většině na reciprocitě. Vzorně vypravené tabely Státního úřadu statistického nás poučují o množství i hodnotě dovezeného i vyvezeného zboží. Hlavní organizace a síť zahraničních obchodů našich spočívá vedle vyslanectev v rukou konsulátů, v nichž soustředěna jest celá praxe našeho dovozu a vývozu. Ústavy tyto společně s Obchodními komorami tamějšími i našimi vedou v evidenci obchodní potřeby té které země a upozorňují včas tiskem, výstavkami při různých příležitostech neb i přednáškami na druhy zboží, podávají informace o solventních firmách a starají se vůbec o klidný a hladký provoz obchodu. Pro zajímavost jmenujeme zboží, jak zařazeno jest podle ustálených celních sazebních tříd. Jsou to tyto druhy zboží: I. Zboží osadnické, II. Koření, III. Jižní ovoce, IV. Cukr, V. Tabák, VI. Obilí, slad, luštěniny, mouka a mlýnské výrobky, rýže, VII. Ovoce, zelenina, rostliny a části rostlin, VIII. Dobytek jatečný a tažný, IX. Zvířata jiná, X. Plodiny živočišné, XI. Tuky, XII. Oleje mastné, XIII. Nápoje, XIV. Potraviny, XV. Dříví, uhlí a rašelina, XVI. Hmoty soustružnické a řezbářské, XVII. Minerály (nerosty), XVIII. Látky lékárnické a voňavkářské, XIX. Barviva a třísla, XX. Gummy (klovatiny) a pryskyřice, XXI. Oleje nerostné, dehet hnědohuňný a bridlicný, XXII. Bavlna, bavlněná příze a bavlněné zboží, XXIII. Len, konopí, juta a jiná přediva rostlinná, výslovně nejmenovaná, příze a zboží z nich, XXIV. Vlna, vlněná příze a vlněné zboží, XXV. Hedvábí a hedvábné zboží, XXVI. Zboží konfekční, XXVII. Zboží kartáčnické a řezbářské, XXVIII. Zboží ze slámy, rákosu, lýka, loupků (štěpek) a z podob. věcí v jiných třídách sazebníku nejmenovaných, XXIX. Papír a papírové zboží, XXX. Kaucuk, perčovina a zboží z nich, XXXI. Voskované plátno a zboží z něho, XXXII. Kůže vydělaná (usně) a kožené zboží, XXXIII. Zboží kožišnické, XXXIV. Zboží dřevěné, zboží z látek soustružnických a řezbářských, XXXV. Sklo a skleněné zboží, XXXVI. Zboží kamenné, XXXVII. Zboží hliněné, XXXVIII.

Železo a železné zboží, XXXIX. Obecné kovy a zboží z nich, XL. Stroje, přístroje a jejich součástky ze dřeva, železa nebo obecných kovů, XLI. Elektrické přístroje a stroje a věci k elektrotechnické potřebě, XLII. Vozidla, XLIII. Drahé kovy, drahá a polodrahokamy a zboží z nich; mince, XLIV. Instrumenty a hodiny, XLV. Kuchyňská sůl, XLVI. Chemické (lučební) látky pomocné a chemické výrobky, XLVII. Pokosty, zboží barvířské, lékařské a voňavkářské, XLVIII. Svíčky, mýdla a voskové zboží, XLIX. Zápalné zboží, L. Díla literární a umělecká, LI. Odpadky.

Nejdůležitějšími zeměmi pro zahraniční obchod dovozní a vývozní jsou pro ČSR. tyto státy: 1. Německo, 2. Rakousko, 3. Maďarsko, 3. Itálie, 5. Francie, 5. Velká Británie, 7. USA. — Ostatní země, s nimiž stojí ČSR. v cílém zahraničním obchodu dovozním i vývozním, jsou: 8. Belgie, 9. Lucemburk, 10. Bulharsko, 11. Dánsko, 12. Hamburk, 13. Nizozemsko, 14. Norsko, 15. Polsko, 16. Rumunsko, 17. Rusko evrop., 18. Jugoslavie, 19. Španělsko, 20. Švédsko, 21. Švýcarsko, 22. ostatní Evropa, 23. Britské državy v Asii, 24. Nizozemské državy v Asii, 25. Rusko as., 26. ostatní Asie, 27. Britské državy v Africe, 28. Francouzské državy v Africe, 29. ostatní Afrika, 30. Argentina, 31. Brazílie, 32. Chile, 33. ostatní Amerika, 34. Austrálie a Oceánie, 35. Egypt.

V období po převratu byl zahraniční ruch obchodní velmi značný a ustavičně polevoval, až klesl na určitou výši, kteráž je dosud ještě stále proťm jiným zemím naší velikostí a lidnatostí poměrně dobrá. Tak na př. celkový dovoz činil v r. 1923 do ČSR. v celkové hodnotě přes 10½ miliardy Kč a vývoz činil přes 12½ miliardy Kč. Vykazovala tedy obchodní bilance naše za rok 1923 aktivum kolem 2½ miliardy Kč, účtyhodnou to částku. V r. 1928 činilo aktivum za 10 měsíců podle Stát. stat. úřadu přes 1½ miliardy Kč. R. 1929 projevuje rovněž setrvačnost a postupuje ve vzestupné konjunkturu, ačkoliv třeba počítati s depresí na mnohých odbytištích.

Ze srovnání různých skupin a celkového dovozu se jeví, že téměř jedna polovina připadá na suroviny a polotovary a druhá polovina pak připadá stejným dílem na potraviny a hotové výrobky. Zatím co podíl potravin a nápojů značně klesá, dovoz surovin a polotovarů projevuje tendenci stoupající.

Celkový možno tvrditi, že zahraniční obchod ČSR., dik stabilitě naše koruny, utěšeně vzkvétá a do budoucnosti lze

odhadnouti, že přes různé krise akutní i nadále bude se aktivum udržovati v průměrných mezích ku prospěchu a blaho-bytu naší vlasti.

Zemědělství v Československu

nachází příznivé podmínky v celkových poměrech místních. Povrch republiky jest ponejvíce plochou vysočinou, kde převládají roviny s četnými nížinami. Větší horstva (jen malé plochy převyšují hranici lesů) rozprostírají se hlavně na pomezí. Podnebí jest pro zemědělství velmi vhodné. Přechází ze západního klimatu oceánského ve východní vnitrozemské (toto se k vých. stupňuje); zhruba možno naše podnebí nazvati vnitrozemským. Zeměp. šifka nemá na zvláštního vlivu. Daleko více v tom směru působí nadmoř. výška jednotlivých krajů. Průměrná roč. teplota nečiní příkrých rozdílů, deště jsou rozděleny velmi pravidelně a příznivě. Zemědělstvím a lesní prvovýrobou zaměstnává se v republice kolem 40% ob. Z toho připadá na země histor. 32½%, na Slov. 62% a Podkarpatskou Rus 68%. Celkový ráz našeho zemědělství jest malopodnikatelský, neboť na 100 samostat. zemědělců (16·9% zeměd. ob.) připadá 188 pracovních sil, z nichž je 73 příslušníků rodiny. Samotné zeměděl. dělnictvo jest stále (měsíční plat a deputát) a sezonní, pracující buď za denní plat nebo v t. zv. akordu (práce úkolová). Námezdní podmínky jsou upravovány kolektivními smlouvami; zeměd. dělnictvo používá výhod soc. a nemoc. pojištění a pod. O maiozeměděl. charakteru naší prvovýr. svědčí i to, že podniky do 1 ha činí 2·14%, 1—5 ha 21·32%, 5—10 ha 18·30%, 10—30 ha 30·28%, 30—100 ha 14·49%, přes 100 ha 13·47% z celkového rozsahu pozemk. držebnosti. Na hosp. do 30 ha rozlohy připadá tudíž 72·04% půdy. Na jednotlivé kultury počítáme: orná půda 5·91 mil. ha (42·1%), lesy 4·65 mil. ha (33·1%), louky 1·38 mil. ha (9·8%), pastviny 1·19 mil. ha (8·5%), neplodná půda 0·65 mil. ha (4·6%), zahrady 0·15 mil. ha (1·0%), rybníky, jez. a močály 0·08 mil. ha (0·5%), vinice 0·02 mil. ha (0·1%). Rozloha orné půdy stále stoupá rušením lesů a pastvin, jakož i kultivační ploch dříve hosp. neobdělávaných. Toto rozdělení země má v důsledku značný rozsah pěstování hosp. plodin, které okrouhle zabírají: obilniny 3·21 mil. ha (54·3%), pšiciny 1·15 mil. ha (19·5%), okopaniny 1·08 mil. ha (18·2%), luštěniny 0·17 mil. ha (2·9%), obchod. a prům. plodiny 0·07 mil. ha (1·1%), zeleniny 0·03 mil. ha (0·5%) a konečně leží

0·19 mil. ha (3·32%) orné půdy úhorem, který se objevuje hlavně na vých. části kde vedle hosp. trojonného se ještě vyskytuje travoplní; naproti tomu v oblasti záp. jest hospodářství velmi intenzivní.

Produkce obilninařská v ČSR. vynáší (a zabírá): oves 14·5 mil. q (855.000 ha), ječmen 12·8 mil. q (712.000 ha), žito 12·5 mil. q (821.000 ha), pšenice 10·9 mil. q (624.000 ha), kukuřice 2·9 mil. q (158.000 ha). Poslední pěstuje se hlavně na Slov. a P. R., méně na Mor. Pěstování prosa a pohanky značně pokleslo a udržuje se jedině na vých. v rozsahu nepatrném. Průměrně těží se po 1 ha 18·9 q kukuřice, 18·1 q ječmene, 17·2 q pšenice, 17·1 q ovesa a 15·5 q žita; na vých. jest vzhledem k extensivnímu hosp. nižší výnos než v území historickém. Ječmena a oves vyvážíme, žito nám při normální sklizni dostačí, pšenice se dováží (kolem 50.000 vag.), rovněž tak i kukuřice (až přes 17.000 vag.), hlavně pro výkrm. Rozsah pastvin a luk redostačuje k obživě užitého zvířectva a tudíž se pěstuje též hojně pícnin, z nichž na prvním místě je jetel (820.000 ha), dále vojtěška, směska a p. Mezi okopaninami zabírají přední místo brambory (hl. Č. a Sl., které má nejvíce ranných) 91·1 mil. q (651.000 ha) a cukrovka (nejvíce Č. a M.) 81·2 mil. q (294.000 ha) — o průměr. sklizni 141·5 q brambor a 274·6 q cukrovky. — Kromě těchto zabírá plochy kol. 100.000 ha krmná řepa a jiné okopaniny. Jak produkce brambor, tak i cukrovka přesahují potřebu domácího konsumu. Luštěníny pěstují se ponejví. pro výkrm. dobytka, méně na jídlo. Hrachy nejvíce v Č., čočky na Mor., vikve a fazolky na Slov. V celku možno říci, že v intensivní zeměd. záp. oblasti pěstuje se méně luštěníny než ve vých. části rep. Obchodní a prům. plodiny jsou zastoupeny čekankou, které se těží na 1·5 mil. q a jež se čast. vyváží za hranice. Dale nutno uvéstí len (v sudetské oblasti a na Sl.), který poskytuje přes 100.000 q vlákná; chmele (zejména na Zatecku) se sklízí 96.000 q (5377 ha) a to hlavně pro vývoz (kol 80.000 q). Tabák pěstuje se zvláště na Slovensku (zmínky zasluhují tabák. pole sev. od Komárna) a Podkarpatské Rusi v rozsahu asi 5700 ha se sklízí kol 60.000 q, takže většina listů tabákových se dováží (1700 vag.). Konopí se udrželo nejvíce na Sl. a P. R. Značné množství vyrobí se jetelového semene (239.000 q), které se zčásti (3—4000 vag.) vyváží. Aromatické rostliny se pěstují dosti zřídka; rovněž by větší pozornosti zasluhovaly kořeniny a semenářství. Zelinářství kvete hlavně kolem velkých

PRAŽSKÝ HRAD

PRAHA - STAROMĚSTSKÉ NÁMĚSTÍ

VYŠEHRAĐ

KROMERÍŽ

BRNO - ŠPILBEK

SVĚTLÁ U BOJKOVIC

TOVAČOV

ČÁSLAV

měst, polarsky pěstuje se porůznu: zeli, okurky, kapusta, raj. jablčka, chřest, křen, cibule, česnek a j. V teplejších krajích M. a Sl. daří se meruňkám, broskvím a moruším. Nejvyspělejší jest naše ovocnářství na Litoměřicku a Mělnicku. Švestky jsou nejlepší na Kralupsku, M.-Slov. a Trenčínsku, třešně u N. Města, jablka na Hořicku. Jinak pěstuje se ovoce po celé zemi a vedle uvedených to jsou: višně, slivky, angrešt, ořechy, rybíz, maliny a jahody. Nadbytek ovoce se vyváží (hlavně jablka a hrušky), — leč nutno poznamenati, že export jest zhusta neracionelní, zejména se zanedbává třídění podle jakosti. Vinice zabírají v Č. 4215 ha, na jihu M. 4613 ha, na Sl. 8696 ha, v P. R. 2963 ha; ročně se těží kol 600 tis. hl dobrého vína.

Naše dobytkářství dosáhlo sice značené úrovně, leč v zemích záp., kde není dostatek pastvin, vyžaduje dosti značného režijního nákladu a v důsledku toho velmi těžko konkuruje s živočišnou výr. sousedních států, kde má příznivější podmínky. Za svět. války bylo v nejvyšší míře zničeno nemožnými rekvisicemi (tak na př. bylo v Č. r. 1914 kolem 2.6 mil. kusů hov. dobytka, v roce 1918 jen 1.04 mil.), nečítaje úbytku na živé váze zbylých kusů a diskvalifikaci chovu. Nejvýznamnější jest pro nás chov skotu, který se potěšitelně rok po roce zvelebují. Celkem je kolem 4.700.000 kusů (z toho 2.3 mil. krav). V zemích histor. jsou to kříženci ras domácích s alpskými (siemenským a bernským), kromě skotu kravařského, chebského a pod. Na Sl. se zhusta vyskytuje i dlouhorohý skot stepní a kříženci s montafony. Mladý dobytek se ponejvíce odchovává v oblastech pichářských a bramborářských nebo i obilnářských. U měst se hojně mlékaři, jinak maslaři nebo sýraři (hlavně v horách). Speciální výkrm dobytka pro maso se provádí poměrně řídko a to ještě tam, kde jsou vhodné podmínky, jinak by se chov pro žír zřídka kdy rentoval. Hov. dobytka se k nám dováží poměrně málo, neb jsme soběstační; ovšem i vývoz je nepatrný.

Chov koní nerovná se početností ani zdaleka skotu (pouze 740.000 kusů), ani nedosahuje jeho důležitosti. Nejvíce koní chová Sl., kde rozšířen jest hlavně lehký kůň teplokrevný (zvl. uher. stepní); v zemích histor. převládá chov koně chladnokrevného (zvl. belg.). Stát dožirá na plemenitbu, chová a jednotlivým stanicím přiděluje ušlechtilé hřebce. Aby se udržela jednotnost plemenitby, rozděleno je území rep. v oblasti koně chladnokrevného a teplokrevného. Značnějším rozvoji chovu brání především v obecné po-

užívání motorových vozidel, traktorů a p. Odchov vepřů, jichž je asi 2.5 mil., provozují hlavně malí a střední zeměděl.; velkých objektů je poměrně málo — a to ještě spíše na Sl., kde se vepři vypásají, kdežto na záp. setkáváme se pravidelně s krmením stájovým. V zemích histor. zužitkují se vepři hlavně na maso a výrobu uzenin — v důsledku toho nacházíme zde rychleji rostoucí rasy domácí, křížené s ušlechtilými plemeny angl. Naproti tomu na vých. těží se hlavně sádlo a špek, převládá zde tudíž volně dospívající mongolice. Protože se k nám dováží přes 1/4 mil. vepřů (většinou z Polska, kde jsou přízniv. podmínky chov), stlačuje se tím domácí produkce, ač jinak bychom byli úplně soběstační, kromě sádla, jehož se dováží na 2800 vag. roč. V kraj. prům. a tam, kde obývat. vlastní nepatrně rozlohy pozemkové, v horách a p. rozšířen je zhusta chov koz, jichž je asi 1.2 mil. kusů. Slouží sice jediné potřebám soukromým, přes to však mají značný národohosp. význam, což se nejlépe ukázalo za války, když docházelo ke katastrof. rekvisicím dojníc a ostatního dobytka. Racionelní hosp., které upouští od úhoření a zároveň kultivuje značnou část pozemnost. ploch, dříve ladem ležících, způsobilo, že chov ovce takřka zapadl a vyskytuje se ponejvíce v horských krajinách Sl. a P. R. nebo na rozsáhlých velkostatkářských latifundích. Pěstují se hlavně pro vlnu a v horských oblastech zároveň k vlni syrařství. Je jich kol 900 tis. kusů, z toho ovšem na samotné Sl. připadá asi 700 tis. Za stávajících poměrů nelze počítati s tím, že by se chov podstatně rozšířil. — Ač se drůbež chová v oblasti celé republiky, děje se tak zřídka ve velkých spec. chovech, nýbrž většinou v domácnosti jako vedlejší hosp. činitel. Máme sice kol 18 mil. kusů (spíše více) drůbeže, leč přes to lze počítati s dalším rozvojem našeho drůbežnictví, jež zpravidla nedosahuje racionality ostat. odvětví hosp. prvovýroby. Totéž v principu platí i o chovu králkův, kterých je 1.2 mil. S větším stoupnutím králíkářství nedá se počítat dříve, dokud nedorodí k zevšeobecnění požívání králčího masa. I naše včelařství stojí na značné výši, ač není jeho výnosnost stabilisována. Zhruba můžeme počítati se 490.000 včelstvy, která produkují ročně 15—20.000 q medu a 1150 q vosku. Výroba medu nedostačuje sice našemu consumu, leč dovážením velmi levného medu zámořského jsou ceny jeho silně stlačovány a tím jest brzděn rozvoj domácí produkce. V rep. (hlavně v j. Č.) se ode dávna utěšeně vyvíjí rybářství a rybníkářství, které sice válkou značně pokles-

lo, ale po překonání krise dostoupí jistě dřívejší výše, která je represent. prodejem 25—28.000 q ryb. Rovněž hedvábnictví (hlavně země vých.) jest na postupu a dává nejlepší naději do budoucna; sklízí se cca 30.000 kg zámotků ročně.

Zeměděl. průmysl prodělává od převratu těžké krise, způsobené tím, že jsme z Rakouska přejali valnou část všech prům. podniků, jichž výkonnost odpovídala spotřebám rozsáhlé monarchie, ale vymykala se z rámce poměrně malé rep., dále změnou poměrů hosp., zmenšením odbytišť, přesuny pozemkových držebností (poz. reforma s parcelací) a t. p. Proto nejsou všechna jeho odvětví plně zaměstnána a menší podniky se buď soustřeďují nebo zanikají. Jest však přiznati, že náš zeměděl. prům. se velmi úspěšně přizpůsobuje novým poměrům, což jest základní podmínkou jeho stabilisace. Zužitkování mléka děje se dvojím způsobem: buď se toto prodává spotřebitelům (zejména kolem větších měst) nebo se zpracovává v máslo, tvaroh a sýr. Během svět. války poklesla dodávka mléka mlék. podnikům v obvodu dnešní rep. z 227.991.775 hl (1914) na 56.248.227 hl, t. j. o 75,38%. V důsledku toho zastavilo na delší nebo kratší dobu 156 podniků svoji činnost; teprve od r. 1920 datuje se pozvolné zlepšování zmíněného stavu a zároveň racionalisace mlék. podniků, jichž je nyní v ČSR. kol 750. Jejich roční výroba je: 4 miliardy mléc. výr., 7600 vag. másla a 600 vag. sýra. Vývoz mléka poklesl ze 4922 vag. v r. 1925 na 1300 vag. v r. 1927 a stále se snižuje. Vývoz másla je velmi nepravdivelný, zato však dovoz poklesl na pouhých 76 vag. Sýra vyvážíme kol 380 vag., dovážíme cca 115 vag. (hlavně speciál. a jemnější druhy).

Mlynářství se značně centralisuje. Malé podniky zapadají a místo nich jsou zřizovány tovární provozovny. Celkem máme přes 9500 mlýnů, jichž denní výkonnost je asi 17.200 tun (provoz je však neúplný, takže se zpracuje pouze 52 mil. q). Zaměstnanost tohoto odvětví jest podmíněna především soběstačností produkce obilnin; dosud se k nám značné množství cizí mouky dováží.

Cukrovarnictví jest takřka nejdůležitějším odv. zeměděl. prům. Máme v provozu asi 150 závodů, jichž roční výkonnost se pohybuje kolem 10—15 mil. q, t. j. 8% veškeré produkce světové. Domácí konsum spotřebuje asi 3,8 mil. q — zbývající množství se vyváží. Z toho plyne, že jakákoliv nepříznivá změna poměrů na svět. trhu velmi těžce na naše cukrovar. doléhá (na př. krise r. 1929), hlavně hrozící světová nadvyr. a konsumování levnějšího cukru třtinového.

Máme 170 sladoven, které zpracují ročně kolem 4 mil. q ječmene na 2,5 mil. q sladu. Z toho se asi polovina spotřebuje v tuzemsku, zbytek se vyváží za hranice. Vývoz je značně ztížen vysokými cly a cizí soutěží. Vedle uvedeného výroby domácí pivovary pro vlastní spotřebu cca 1,5 mil. q sladu. Před válkou dostoupilo naše pivovarnictví vrcholu. V 665 podnicích se uvařilo přes 12 mil. hl piva, na něž se spotřebovalo 28.000 vag. ječmene a 320 vag. chmele; 1,25 mil. hl se vyváželo za hranice. Nyní pracuje asi 525 pivovarů o roční produkci cca 10 mil. hl — z toho se 230.000 hl, t. j. 2-3% vyváží (ponejvíce pivo pilsenské).

Čsl. lihovarství je soustředěno v 850 zeměděl. a 42 průmysl. lihovarech, jež zpracují přes 23.000 vag. brambor a vyrobí 340.000 hl lihu, s nímž hospodář. Společnost pro zpeněžení lihu. Zdanění jest veliké; na př. konsumní dávka z 1 litru činí 24,26 Kč, t. j. asi 70% ceny. Krmě bramborů zpracuje se u nás v lihovny část úrody ovocné, zejména švestky. Vinařství jest v celku podružným činitelem, leč přesto dodává konsumu ročně kolem 600.000 hl vína.

Přední místo v našem škrobařství zaujímá výr. škrobu bramborového (celkem 95 podniků, z nichž ovšem všechny neppracují), která spotřebuje ročně kolem 1 mil. q brambor a vyrobí z nich 200.000 q škrobu. Daleko menší jest rozsah škrobařství obilného (pracuje 12 závodů), zpracující 150.000 q pšenice, 60.000 q kukurice a 1.600 q rýže ve 125.000 q výrobků. Kromě toho kvete u nás výroba dextrinu (kolem 30.000 q), škrobového cukru a syrobu.

Sušení bramborů po svět. válce pokleslo a ústřed. org. sušárenská „Družstvo sušených bramborů v Praze“ se r. 1926 rozešla.

Sušárny čekanky (asi 75 podniků) jsou většinou družstevní a zpracují ročně na ½ mil. q kořenů v 375 tis. q sušiny, z níž se vyrábí cikorka a část (cca 500 vag.) vyváží se do zahraničí.

Lnářský průmysl trpí hlavně nedostatkem suroviny, neboť dom. prvovýr. dodává průměrně jen 60.000 q vytřené lnu, ac by týž při plném zaměstnání spotřeboval přes 400.000 q. Z toho důvodu se k nám velké množství vlákniny dováží — na př. v r. 1924 na 217 tis. q, v r. 1925 skoro 100 tis. q. Dále se zabývá zpracováním lnu olejnictví, které kromě toho těží z řepky a j. olejnatých rostlin. Slibné se začíná uplatňovati konzervování ovoce a jeho prům. zužitkování, výr. kys. zelí, hořčice, dětské moučky, uzenářství (pražské šunky, hanácké klóbasý), to-

várny na masové konzervy a poživatiny vůbec.

Se zemědělstvím jest v úzké souvislosti organizace prodeje hosp. produktů a nákup výrobních potřeb bez součinnosti meziobchodu; dále opatrování úvěru za příhodných podmínek a j. otázky finanční. Účelu tomu vyhovují hosp. družstva obchod. a peněžní, jichž je přes 9500 (z toho 5208 záloženských). Tato družstva se soustřeďují v ustř. svazech a tyto (české i německé) jsou organisovány v „Centrokooperativu“, vrcholné správní, revisní a poradní instituci. Družstevnictví naše vedle ústavů peněz. a všeobec. shrnuje v sobě i řadu družstev odborářských (mlékařská, mlynářská, cukrov. atd.), čímž nabývá zeměděl. možnosti uplatnění svůj vliv v otázkách hospod., prům., obch. a peněžnictví ve značném měřítku. Výše uvedené důvody vedou rovněž k organisov. společnosti pro nákup a prodej dobytka; leč snahy ty jsou zatím v počátcích. Značnou měrou zasahují do našich hosp. poměrů plodinové bursy, stojící pod stát. kontrolou. Vedle družstevních spolků spořitelních, záloženských a úvěrních starají se o otázky hosp. peněžnictví četné záložny, okres. hosp. záložny, banky a p., reprezentující značnými oblihy významnou hodnotu kapitálovou. Přesto stává se otázka levného úvěru dlouhodobého stále naléhavější. Vzestup zeměděl. způsobil značný rozvoj institucí pojišťovacích, kde se hosp. zajišťuje proti škodám z živelních pohrom, pádu dobytka, požáru atd., ať už se jedná o svépomocné a vzájemné ústavy pojišť. nebo četné, většinou finančně značně silné ústavy soukromé. Leč řada katastrofálních pohrom nutí rozhodující činitele starati se o uzákonění levného, veřejného pojištění živelního, které bylo by státem podpořeno.

V popředí státních orgánů, pečujících o zeměděl., jest ministerstvo zemědělství, jež je rozděleno v řadu odborů, do jejichž kompetence náleží všechny otázky zeměděl. a lesní provyř., péče o odborné školství a zákonodárství, organizace zeměděl., agrární reformy, správa stát. lesů a statků a p. Ve vedení ministerstva se od převratu vystřídali: Karel Prášek, Kuneš Sonntag, Ing. Dr. Vladimír Bardiš, Dr. h. c. Frant. Staněk, prof. Dr. Milan Hrdá, Dr. Juraj Slavík, MUDr. Otakar Srdínko a Boh. Bradáč. Vedle minist. (hlavně jako poradní a zprostředkovací orgán) působí Zemědělské rady. Jsou to korporace veřejnoprávní — delegáty volí odbor. spolky hosp. a jejich úkolem jest: udělování podpor na meliorace, vododvody, stavby, zalesňování a p., rozdílení cen, pořádání odb. kursů a předná-

šek, pokusnictví, věci soc.-politické, družstevní a j. v. Činnost jejich vztahuje se na okruh příslušného zemského obvodu. Dále se o rozvoj zeměděl. podle své povahy přičiňuje celá řada soukrom. organ. odborových: Ústřední jednota řepářů, Svazy pěstitelů zrnáků, čekanky, chmelářů, vinařů, lnářů, chovatelů koní, hosp. zvířectva a t. p. — se Zeměděl. jednotou a jejími odborkami v čele. Způsob práce a činnost těchto korporací jest rozmanitá; velká jejich početnost a stálý vzestup jsou ukazem ustavičného hosp. pokroku, o čemž konečně svědčí všeobecné i speciální výstavy krajinské a celostátní výstava hosp., kterou spolu s výst. zeměděl. strojů a výrob. pomůcek pořádá každým jarem Zeměděl. jednota v Praze.

Zeměděl. školství je u nás zmodernisováno, stojí na vysoké úrovni a vykazuje celkem 272 ústavy, z nichž je šest fakult vysokoškolských, 1 hosp. akademie, 14 vyšších, 31 rolnických, 8 jednoroč. a 128 odb. šk. hosp., 1 vyšší a 9 nižších škol speciálních (družstevní, zelinářsko-semen., rybářské, lukařská, mlékařské), 11 šk. zahrad. ovocnářsko-vinař., hospodářských šk. vyšší kategorie 5, ostatních 47, lesnických vyšších 4 a nižších 7. Kromě toho jest v činnosti přes 870 pokračovacích lidových šk. hospod., které jsou hojně zakládány zejména oři šk. měst. a větších obec. a jichž početnost je jedinečná v celé Evropě. Ještě jest se zmíniti o četných kursech a přednáškách, jimž věnuje se rovněž značná pozornost a pomocí kterých vnikají odb. i všeobec. poznatky do nejširších vrstev. Důležit. složkou v tomto směru jest dobře vedený zemědělský rozhlas. — Zeměděl. výzkumnictví se rovněž utěšeně rozvíjí. Jest zde celá řada ústavů státních, zemských i soukromých (tyto hlavně při zeměděl. prům.), jež pracují v oborech: půdoznalství, meteorologie, kulturní techniky, vodohosp., zeměděl. strojnictví a stavebnictví, ekonomiky, lesnictví, zvěrolékařství a rozmanitých oborech produkce rostlinné i živočišné. O výsledcích své činnosti podávají pravidelné zprávy nebo ji popisují v samostatných publikacích. Na škodu našeho výzkumnictví jest, že zde není provedena jednotná organizace, čímž docílilo by se větší účelnosti a lepšího teritoriálního rozdělení. Značnou činnost výzkumnou, poradní i přednáškovou vyvíjí učitelstvo hosp. škol. Čsl. vědu zeměděl. reprezentuje řada odborných ústavů vědeckých, v jichž čele jest Čsl. Akademie Zeměděl., dále II. odbor Masarykovy Akademie věd, Matice Lesnická, Svaz zeměděl. výzkumnictví, Zeměděl. rada, Zeměděl. museum, a j. v. Tyto instituce vedle vědeckého bá-

dání a činnosti vydavatelské starají se, aby výsledky vědeckého snažení docházely uplatnění v hosp. praktickém a byly k všestrannému jeho prospěchu.

Rozsáhlá vědecká a odborná činnost odráží se i v rozvoji zemědělní literatury, která od převratu utěšeně vzrůstá; sametné minister. zem. vydalo ve svých sbírkách kolem 250 rozmanitých spisů. Mimo to se vydavatel. činnosti zabývají četné vědecké instituce, vysoké školy a soukromí nakladatelé. Z revui a časop. uvádíme: Zemědělský Archiv, Věstník ČAZ, Věstník Zeměděl. musea, Hospodář Čsl., Čsl. Zemědělec, Hospodářský Obzor, Čsl. Les, Lesnická Práce, Č. Listy zahradnické, Zeměděl. jednota a j. v.

Nepřirozené rozdělení půdy v období předpřevratové vedlo v r. 1919 k vydání zákona o pozemkové reformě, kterým se obstavují všechny velkostatky, jejich výměra přesahuje 150 ha orné nebo 250 ha vši půdy. Poz. reforma, která jest velkým sociálním dilem, prováděna je ve formě částečné parcelace Státním úřadem pozemkovým. Do r. 1929 vět. bylo zabráno celkem 812.405 ha, z nichž pro drobné přiděly připadá 597.340 ha, kolonizaci 33.656 ha, zbytkovým statkům 181.409 ha. Dalším důležitým úkolem SÚP jest provedení zaknihování přidělené půdy a vyřešení otázky velkých lesních objektů. Meliorace půdy (rozumíme zde upravení poměrů vody k půdě) jest velmi naléhavou otázkou agrární, neboť jejím provedením získává se značná plocha účelům hosp. prvovýroby (zejména na Sl.) anebo se zlepšuje její dosavadní výnosnost. Uvážíme-li, že misty až 30% orné půdy meliorování potřebuje, vidíme, že jest v zájmu naší hosp. soběstačnosti, aby podniky mel. byly co možná urychleně prováděny a z veřej. prostředků dotovány. S otázkou meliorační úzce souvisí úprava vodních toků, hrazení bystřin, kultivování pustých strání, půdy neplodné a t. p. Scelování (kemasace) pozemků je dosud prováděno pouze ojediněle. I zde bude záhodno řádným zákonným ustanovením celou akci uspišiti a systematicky scelení pozemků, jejich roztržistěnost v drobné a zhusta nepravdělné plochy velmi ztěžuje provádění obhospodařovacích prací, provéstí. Dále jest nutno na zdravých národohosp. základech provéstí soustavou elektrisaci venkova a zlepšiti prostředky komunikační, které jsou dosud na mnohých místech ve stavu naprosto nevyhovujícím. Ani celní ochrana produkce rostlinné i živočišné (k zlepšení této vydán byl zákon o plemenitbě hospod. zvířat) není dostatečnou a jest zde

nutno vhodnými opatřeními starati se o nápravu. Rovněž i otázka levného dlouhodobého úvěru stává se naléhavou a s ní řada dalších, jež povznesy by stav našeho zeměděl. k zasloužené výši. Z toho důvodu jest nutno věnovati zároveň největší pozornost otázkám hosp. stavebnictví a strojnictví, výrobě a spotřebě umělých hnojiv, která potěšitelně rok za rokem stoupá, a zároveň i sociálním otázkám našeho venkova, který jest v některých oblastech přímo vylidňován a postrádá v důsledku toho nutných sil pracovních.

Čsl. odbor.

Výbuchem války r. 1914 byl český národ překvapen. V evropskou válku, až na několik radikálů, do té chvíle nikdo nevěřil, česká ofic. politika s ní nepočítala a k ní se nepřipravovala.

Velká část inteligence, vychovaná v duchu nezdravého hyperkriticizmu, pokládala myšlenku na samostatnost Čech za utopii; stejně tomu bylo ve větší části dělnictva, zásluhou rakousky orientované sociální demokracie. Rakouskou orientaci měly i velké strany nesocialistické. Národní politika národních socialistů byla těžce kompromitována odhalením o zradě poslance dra Švihy. Jediná opravdu protirakouská strana státopravních pokrokářů byla příliš slabá a skupina realistů (Masaryk), jež teprve v posledních předválečných letech přiblížila se v politice protirakouské státopravní, byla počtem ještě slabší. Strana státopravně pokroková vydala těsně před válkou (v květnu 1914) manifest, určený statům Dohody, v němž se dovolává práv českého národa na samostatnost a dokazuje evropský význam české otázky. Na tehdejší poměry byl to čin opravdu odvážný a revoluční.

S prvním zahřměním děl, jež měla rozhodnouti o osudech národů i národa československého, stáhla se většina jeho dosavadních vůdců opatrně do ústraní a masy lidu, opouštěje ve chvíli nejtěžší, šly tupě (až na ojedinělé, neorganizované projevy revolty) na jatka: bezvadná mobilisace v zemích českých byla i Vídní překvapením.

Zato ve Francii, v Rusku, v Srbsku, v Anglii i v zemích neutrálních ve Spoj. státech a j. hned po vypuknutí války Čechové tam usedli demonstrovati proti Rak.-Uh., vstupují dobrovolně do dohodových armád a ukazují tak světu jasně, jaké je skutečné smýšlení českého národa.

Již 20. srpna roku 1914 přijímá car v Moskvě od deputace Čechů holdovací projev pro vítězství Slovanstva s požadavkem obnovení samostatnosti českého království spojeného se Slovenskem a slibuje českým snahám podporu. Podrobné memorandum o české otázce podáno caru druhou deputací v září 1914. V srpnu povoleno utvořit v ruské armádě Českou družinu z dobrovolníků ruských Čechů (Č. Česká družina). Současně ve Francii vstoupilo 300 Čechů do Cizinecké legie, kdež utvořena z nich zvl. setnina (Č. compagnie Nazdar). Poč. října zavlély nad hlavami těchto oddílů v Rusku (Kijev) i ve Francii (Bayonne) české prapory a v listopadu 1914 padli již v bojích na ruské i franc. frontě první, po třech letech, čeští vojáci. I v srbské armádě bojovalo od samého počátku války hojně Čechů. Zároveň vznikají první československé revoluční organizace v Paříži (Komitét kolonie), v Londýně (Český komitét) i v Rusku. Ze států neutrálních nejvýznamnější byla akce Čechů ve Spoj. státech severoam., kdež pracováno zvl. propagačně a odhalováním německo-rakouské špionáže i organizována akce finanční na podporu českého hnutí v Evropě a navázáno spojení s vlastí.

V Paříži počato s vydáváním revolučních časopisů (Nazdar, L'Indépendance Tchèque), v Rusku věnuje se odbojové akci Čechoslovan v Kijevě; též mnohé české časopisy v Americe přijaly program revoluční.

Zatím i v Čechách počalo se pracovat. Strana státoprávně pokroková vyslala v září 1914 do Švýcar dra L. Sychravu, aby tam revolučně pracoval. V listopadu přineseny do Prahy přímé zprávy (z úst tajných posíl Česká družina) o České družině a české akci v Rusku. Poslanec prof. Masaryk, vykonav v září a v říjnu informační zájezdy do Holandska, odchází v prosinci 1914 za hranice, maje souhlas většiny českých polit. stran k protirakouské činnosti. Masaryk, usdliv se v Ženevě, navázal spojení s Čechy ve Spoj. státech, s přáteli čes. snah ve Francii (Denis) a v Anglii (Seton Watson), kteří již předtím spolupracovali s českým revolučním hnutím, staral se o finanční podporu akce (ze Spoj. států) a zorganizoval spojení s Prahou.

V Praze utvořilo se několik revolučních středisk (státoprávníci, skupina Benešova a pozd. i j.), jsoucích ve vzájemném styku a utvořivších nakonec jakýsi revoluční výbor, jenž pak vedl domácí odboj a byl v těsném styku s ofic. českou

politikou. Tento kruh, nazv. po převratu „Maffii“, dodával do zahraničí cenné informace o poměrech v Rak. i na frontách, jež naše zahraniční vedení dovedlo s výhodou v příslušných kruzích uplatnit.

V březnu 1915 sdružily se české spolky v Rusku na sjezdu v Moskvě ve Svaz čsl. spolků na Rusi, jehož výbor řídil pak českou akci v Rusku.

V téže době utvořily na sjezdu v Clevelandu české organizace ve Spoj. státech České národní sdružení, jež věnovalo se propagaci českých snah a zvl. shánění prostředků na odbojovou akci v Evropě.

Během r. 1915 získávali naši dobrovolníci slávu českému jménu hrdinskými činy na všech frontách; v Rusku bylo to zvl. převedení Družinou do zajetí rak. 28. pl. v dubnu 1915, a úspěšná činnost výzvědná, ve Francii útok roty „Nazdar“ u Carency v květnu 1915 a j.

Pokus o voj. i revoluční organizaci Čechů v Srbsku nedocházel dosti pochopení v srb. kruzích a nakonec zmařen byl pádem Srbska v listopadu 1915.

Průlom ruské fronty u Gorlice (poč. května 1915) a poté velký ústup ruské armády dodaly Rakousko-Uher. odvahy k zúctování s Čechy. Zatčení postupně dr. Kramář, dr. Scheiner, dr. Rašín, Červinka, dr. A. Masaryková, dr. Preiss a j., rozpuštěny nár. organizace (Sokol, Národní rada a j.), časopisy nuceny otiskovati články, dodávané vládou, podrobeny kruté cenzuře a mnohé z nich zastaveny (již v r. 1914 Samostatnost, později Čas a j.). Došlo k popravám č. občanů (r. 1914 red. Kotek, Kratochvíl), i četných vojáků české národnosti. Persekuce zuřila i v Uhrách mezi Slováky.

Masaryk, pracující zatím skrytě, odhodlal se, ve srozumění s Prahou, veřejně zahájit odboj proti Rak.-Uh. U příležitosti pětistého výročí upálení Husova vystoupil na shromážděních krajanů v Curychu a pak v Ženevě s vyhlášením nesmířitelného boje proti Rak.-Uh. a za českosl. samostatnost. V srpnu počala vycházeti ve franc. m. Annemasse na hranicích švýcarských Československá Samostatnost (red. Sychrava), jež byla pak hlavním orgánem české akce na Západě. Propagaci v kruzích franc. sloužil list La nation tchèque, vyd. a red. Denisem v Paříži (od května). V květnu též přijel do Švýcar agrární posl. Dürich, vyslaný Maffii, a v září podařilo se ujeti z Čech dru Benešovi. Příjezdem posl. Düricha byla česká zahraniční akce morálně posílena a 14. listop. 1915 vyšlo

v Čsl. Samostatnosti „Prohlášení Českého zahraničního výboru“, podepsané poslanci Masarykem a Dürichem a vůdci Čechů z Ruska, Francie, Ameriky i Anglie. Prohlášení vypovídá Rakousko-Uhersko nesmiřitelný boj, jehož cílem jest samostatnost čsl. národa.

Masaryk měl v této první epoše našeho odboje největší zásluhu o programové i organizační sjednocení celé zahraniční akce.

V únoru 1916 byl Masaryk přijat franc. min. předsedou Briandem, jež informoval o českých snahách a téhož měsíce ustavila se v Paříži Čs. národní Rada, jako vůdčí orgán našeho zahraničního hnutí. Předsedou byl Masaryk, místopředsedou Dürich, Beneš gen. sekretářem, Slováci zastupoval Štefánik, astronom, rodem Slovák, usedlý v Paříži již před válkou a dobrovolník-letec franc. armády za války, jenž dovedl využít pro českou věc svých značných styků spoletenských.

V říjnu 1915 usídlil se Masaryk v Londýně, kdež byl jmenován profesorem na Kings College. Beneš vedl agendu v ústředí v Paříži a Dürich odebral se na jaře 1916 do Ruska; Štefánika používáno hlavně k různým diplomatickým posláním v Itálii, pak v Rusku a ve Spoj. státech — tak byla vhodně rozdělena působnost hlavních pracovníků.

Během r. 1916 mnohokrátě opět vyznamenali se čeští dobrovolníci ve Francii (v lednu podělení ruskými vyznamenáními, v dubnu pochvala min. vojenství, v červenci v bojích na Sommě). V polovici roku docílilo dohody s vládou francouzskou o utvoření většího českého voj. sboru ve Francii, jenž měl býti utvořen z Čechů-zajatců, dopravených z Ruska. Za tím účelem vyslán do Ruska Štefánik; povolení ruské vlády k převozu zajatců však nedosáhl.

Zatím řádila ve vlasti krutá persekuce, v květnu 1916 dochází k novému rozsáhlému zatýkání (státoprávníci, JUC. Jar. Kábrle, M. Sychravová a j.). Pod dojmem z ruského ústupu a z porážky Srbska našli se tehdy v různých politických stranách mnozí, kdož počali mluvit o nutnosti orientace rakouské a práce pro Rakousko. Čeští poslanci (kromě zástupců dvou nejmenších stran, t. j. státoprávníků a po nich realistů) podlehli této aktivistické agitaci a utvořili (v listopadu 1916) ve Vídni Český svaz a v Praze Národní výbor, orientované rakousky. Zastřelení rak. min. předsedy hr. Stürgkha, utvoření samostatného

Polska, porážka Rumunska a smrt cis. Frant. Josefa I. podporovaly vzrůst aktivismu.

V Rusku zatím Česká družina vzrostla na 1. čechoslovácký střelecký pluk (v lednu 1916) a poté (v dubnu — povolením tvoření 2. pluku) na čsl. střeleckou brigádu. V r. 1916 vyznamenaly se české oddíly v Rusku zvl. rozvědkou praporčíka Syrového (citována ve zprávě hlavního stanu) a znamenitými službami v době ofensivy gen. Brusilova a j. Počátkem léta 1916 přibýly do Kijeva první velké transporty dobrovolníků ze zajat. táborů v Turkestanu a v záp. Sibiři. Značný počet Čechů, zvl. důstojníků, zúčastnil se v řadách 1. srbské dobrovol. divise bojů v Dobružji (konec září, počátek října 1916). Několik tisíc zajatců Čechů přihlásilo se na práce v továrnách municiích a pod. (zvl. v Taganrogu a v Kyjevě).

Snahy o vybudování velké, samostatné české armády, jež kolikrátě již zdály se blízko uskutečnění, setkávaly se však stále s nezdarem. Příčiny toho nebyly jen v kruzích ruských, ale i u Čechů samých. Již v lednu 1915 docílilo v této věci souhlasu carova, dále velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče (vrchního velitele armády), jakož i ministra války. Ale někteří čeští činitelé, nejsouce si dosti vědomi velké zodpovědnosti, postupovali v této tak závažné otázce nejednotně. České vedení kijevské, petrohradské i gen. Červinka (Čech — ruský důstojník od r. 1878) přicházeli vždy s novými a různými návrhy, což znechucovalo ruské příznivce a zároveň bylo využíváno těmi, kdož české věci nepřáli. V květnu 1916 přijel do Ruska Dürich, jenž měl odstraniti programové i organizační rozpory v českém hnutí (boj skupiny petrohradské a kijevské) a hnouti tak i otázku české armády v Rusku. Dürich však neměl dosti schopností a hlavně energie, úměrných tomuto postávní. Obklopil se většinou osobami nemajícími důvěry české veřejnosti a nesnažil se navázati styk s čes. zajatci a jejich organizacemi (na 700 organizací s 22.000 členy). Zásahem Štefánikovým došlo sice v srpnu 1916 k dohodě (zápis kijevský) o jednotě české akce pod vůdcovstvím pařížského ústředí, ale v zápětí Dürich, ač dohodu tu podepsal, vytvořil (v únoru 1917) z osob, jež sám jmenoval, a ze zástupců Svazu čsl. spolků t. zv. Čs. Národní radu na Rusi, ruské vládě (minist. vnitra) podřízenou a jí též financovanou. Dürich vyhověl tu přání ruské vlády (Stürmer), jež pozorujíc zájem Francie a Anglie o české věci, chtěla si tak za-

jistiti, aby česká otázka nebyla řešena event. ve smyslu Rusku nepřiznivém. Masaryk, informován Štefánikem, prohlásil Düricha vyloučeným z Čs. národní rady (pařížské) a zdůraznil při tom politickou i finanční nezávislost naší akce. Dürich proti tomuto postupu protestoval. V květnu 1917 sešel se v Kijevě revoluční sjezd československý, na němž vedle Svazu čsl. spolků na Rusi byly poprvé zastoupeny všechny čs. voj. oddíly i zajatecké organizace. Sjezd odsoudil postup Dürichův (Dürichovi zabráněno zúčastniti se sjezdu) a usnesl podrobiti se jedině Masarykovi a Národní radě v Paříži. K vedení čs. revoluční akce v Rusku zvolen výbor, jenž se ustavil jako Odbočka Čsl. Nár. rady v Rusku. Mezitím přijel prof. Masaryk do Petrohradu.

V Rakousko-Uhersku spojovány s nastoupením císaře Karla různé naděje na přestavbu monarchie a na řešení české otázky v rámci říše. Nový císař slibuje znovuzavedení vlády ústavní, zmírňuje persekuci, proměňuje dru Kramářovi trest smrti v žalář, čehož využívají čeští aktivisté k nové agitaci a k zesílení své posice.

V té době dochází poprvé k ofic. prohlášení české otázky otázkou mezinárodní. Když totiž prezident USA. Wilson učinil v lednu 1917 pokus o navázání mírových jednání mezi válčícími stranami, tu v odpovědi spojenců mezi podmínkami míru jest též osvobození Čechoslováků. Radost z tohoto úspěchu byla však zkalená a ovoce jeho ohroženo tím, že ofic. česká politika v Rakousku vpadla tu do zad české akci zahraniční — po prvé a, bohudík, i naposled.

Předsednictvo Českého svazu (předs. agr. posl. Staněk) vydalo 31. ledna 1917 prohlášení, jímž znínku spojenců o osvobození Československa odmítlo jako „insinuaci“ a prohlásilo se slavnostně pro Rakousko s habsb. dynastií.

V zápětí však nastaly světodějně události, vůči nimž mizel význam neblahého projevu Českého svazu. Počátkem března 1917 vypukla v Rusku revoluce a v dubnu vypověděly USA. válku centrálním mocnostem. Pod dojmem těchto událostí nastává v Rak.-Uh. zmírnění persekuce a svolána říš. rada. V odpověď na činnost českých aktivistů a na projev Českého svazu dochází k památnému projevu českých spisovatelů (9. V. 1917 — zásluhou zvl. Jar. Kvapila a Al. Jiřáka). Tento manifest, důrazně vyzývající české poslance k boji za práva národa a následující pak demonstrace praž-

ských kovodělníků ukázaly, že inteligence i massy národa nadšeně souhlasí s českou revolucí v zahraničí. Této vůli národa muselo se podrobiti i vedení Českého svazu, jež pak při zahájení vídeň. parlamentu 30. května podává státoprávní prohlášení, v němž žádá již spojení obou větví českoslov. národa v demokrat. českém státě, připomínajíc ovšem ještě zájem říše a dynastie. Státoprávně pokrokoví poslanci Kalina a Prunar projevu Čes. svazu nepodepsali (pro zmínky o říši a dynastii) a učinili projev vlastní, opravdu revoluční a odpovídající pravému smýšlení národa. Květnové projevy ve vlasti byly pro naši zahraniční akci velikou posilou mravní a získaly jí zvýšenou důvěru spojenců.

Dürichova Národní rada v Rusku po březnové revoluci přerušila svoji činnost. Nová, převahou socialistická vláda v Rusku umožnila sice svým svobodomyšlným režimem lépe rozvinouti českou agitaci i činnost organizační, ale při tom dávala se na české hnutí nepřiznivě a k myšlence samostat. českého vojska chovala se zamítavě, ba min. předsedou a min. voj. Kerenským vydan rozkaz, aby české oddíly byly rozpuštěny. V té době odhodlalo se ruské vrchní velení podniknouti pokus o ofensivu; českoslov. brigáda přihlásila se dobrovolně k účasti, docílila skvělého úspěchu u Zborova (2. července), vyznamenala se v bojích při ústupu ruské armády a Kerenský nejen odvolal rozkaz k rozpuštění, ale dal souhlas k formování dalších čes. oddílů. Brigáda (o 3 plucích) vzrostla na divisi a zároveň doplňována i II. divise, s jejíž organizací počato vlastně již koncem r. 1916 (gen. Červinka) a tak když 9. října 1917 vydalo ruské vrchní velení rozkaz o vytvoření čes. arm. sboru, bylo to jen dodatečně, formální uznání vojska již existujícího. Důležitější bylo, že v rozkaze uznána neutralita čs. sboru ve vnitřních záležitostech ruských a vedení vojska ve věcech politických přiznáno České národní radě.

V prosinci 1917 docíleno i ve Francii presidentského dekrety o organizaci samostat. čes. vojska, jež ve věcech politických podléhalo Čs. národní radě. Stalo se tak, když po revoluci v Rusku docíleno povolení k dopravě čes. dobrovolníků do Francie (v r. 1917 dva transporty). Čs. vojsko ve Francii doplňováno též dobrovolníky z USA. (povolení zásluhou Štefánikovou), částí čes. vojáků ze srb. arm. a zbytkem čes. zajatců ze Srbska, přeživších hladový ústup Albanií. Organizace samostatného čs. vojska v Rusku i ve

Francii a uznání Čs. národní rady politickou hlavou jeho bylo plodem tříletého úsilí naší zahraniční akce.

Skřížela-li česká věc tyto úspěchy v Rusku a ve Francii, v Anglii a v Itálii narážela na nepochopení, ba i na nepřítel. V Anglii hned na počátku války hlásili se usedlí tam Češi do armády, ale žádostem jejich nebylo dlouho vyhověno; teprve v říjnu 1916 přijat byl do angl. armády první český dobrovolník.

V Itálii, jež v květnu 1915 vypověděla válku Rak-Uh., hlásili se již v roce 1916 jednotlivci marně do armády it.; stejně, když jednalo se v říjnu 1917 o propuštění českých zajatců z Itálie do arm. franc., nebylo vyhověno. V lednu 1917 v zajat. táboře Santa Maria Capua Vetere (u Neapole) založilo 30 čes. zajatců, zavázavších se bojovati se zbrani v ruce za svobodu svého národa, organizaci zv. Čs. dobrovolnický sbor. Starostou zvolen byl Jan Čapek, zakladatel tohoto sboru. V červenci 1917 koncentrování čes. zajatců v Padule (jižní Itálie), kdež do dubna 1918 vzrostl sbor na 10.000 členů. V létě 1917 přeběhlo u Carzana k Italům několik českých a jihoslovan. důstojníků pod vedením rak. nadporučíka Slovincze dra Pivky. Tito důstojníci vypracovali plán voj. akce, kterou na rak. straně úplně připravili a jež, nebýt bázlivé nedůvěry a neschopnosti ital. vedení, byla by znamenala rozhodnou porážku rak.-uh. armády na it. frontě. Z přeběhlků (Carzanci) utvořen výzvědný oddíl při I. it. armádě. V téže době přeběhl k Italům s cennými plány a zprávami rak. nadp. Hlaváček, jenž potom platně se zúčastnil čs. odboje v Itálii.

Česká kolonie v USA. získala vstupem USA. do války příznivé podmínky pro svou činnost. Čechové am. vstupují hromadně do armády USA. (celkem na 30.000 Čechů bojovalo v řadách Američanů). Organizace všech směrů sjednocují se k revoluční práci v Bohemian National Alliance, jež organizuje široce založenou akci finanční na vydržování čs. hnutí v Evropě, zřízena čs.-am. tisková kancelář (Slav Press Bureau) a počato s vydáváním The Bohemian Review.

V r. 1917 učinila myšlenka revoluční velký pokrok také ve vlasti. Od památného května 1917 se i oficiální čes. politika staví pomalu do jedné fronty se zahraničním odbojem. Přispívají k tomu slavné zprávy ze zahraničí (Zborov), propuštění uvězněných politiků, zvláště dra Kramáře a dra Rašína, a vždy revolučnější nálada vyhladovělého a válkou vyčerpaného národa. Sociální demo-

kracie pod tímto tlakem odvolává z vedení Českého svazu Šmerala a vysílá tam Habrmanna, předsedou Čes. svazu stává se Klofáč. Sebevědomí české politiky stoupá již natolik, že spolu s rak. Jihoslovany žádá pro Čechy zastoupení při mírovém jednání v Brestu Litevském. Vídeň počíná však opět (po vyřazení Ruska a Rumunska) věřit ve vítězství a zahajuje znovu ostrý kurs absolutistický a protičeský. A tu 6. ledna 1918 scházejí se čeští poslanci říšští i zemští do Prahy na generální sněm, kdež jednomyslně a slavnostně vyhlásují (Deklarace tříkrálová) požadavek samostatného čsl. státu, vlastního zastoupení čes. národa na budoucí mírové konferenci, aby mohl svobodně obhájití svá práva.

Situace v r. 1917 zdála se centrálním mocnostem vhodnou k uzavření výhodného míru a činěny v tomto směru různé pokusy — porady II. Internacionály ve Štokholmu (Šmeral), akce papežova, mírová agitace Sovětů a j. Navázáno i tajné jednání mezi Rak.-Uh. a Dohodou o separátní mír, při čemž Dohoda vyšla Rak.-Uh. velice vstříc „14 body“ Wilsonovými, žádajícími pro národy Rak.-Uh. jen autonomii. Zatím však Němci zahájili na záp. frontě s nasazením posledních a nejvyšších sil ofensivu s počátku velmi úspěšnou a rakousko-uherský zahraniční ministr hrabě Czernin přerušil 2. dubna okazalým a netaktním projevem jednání s Dohodou; zato Clemenceau, uveřejněním důvěrných dokumentů, odhalil ubohou a nízkou roli rak.-uh. ofic. kruhů v tomto jednání. Tyto okolnosti donutily i Dohodu, aby zaujala vůči Rak.-Uher. stanovisko nesmířitelnější. Projevy sympatie, jež učinili zastupci dohod. států na římském kongresu utlačovaných národů Rak.-Uh. (8.—11. dubna 1918), jakož i jednání mezipojenecké konference v červnu ukazovaly, že Dohoda smíruje se pomalu s myšlenkou rozdělení Rakousko-Uherska.

Širší kruhy ve vlasti byly dotud informovány o české akci zahraniční a o čes. vojsku jen z přerokovaných zpráv a čes. rak. ofic. zpráv, odsuzujících činnost zahranič. „zrádců“. Po Zborovu byl nucen rak.-uh. hlavní stan zmíniti se o čsl. brigádě v Rusku. A v r. 1918 nemohla už ani Vídeň déle tajiti existenci velkého hnutí českého za hranicemi. V projevu, jímž sthrhoval za sebou mosty, přerušiv jednání o mír s Dohodou, napadl Czernin též Masaryka za jeho činnost zahraniční, při čemž ovšem, jak tvrdil, český národ doma jest rakousky loyální. V zá-

pětí však (13. dubna) dochází v Praze k velkému manifestačnímu shromáždění zástupců národa, kteří tu nadšeně opakují slova přísahy přednesené Al. Jiráskem: „Vytrváme, až pozdravíme samostatnost svého národa.“ To bylo pádnou odpovědí na projev Czerninův.

Nebývalé mohutné manifestace 1. května 1918 konají se ve znamení boje za svobodu národa. Toto revoluční jaro vyvrcholuje pak v Divadelních slavnostech (50. výročí položení základního kamene k Nár. divadlu) 15.—18. května. Pod zámkou těchto oslav konal se v Praze vlastně sjezd všech utlačovaných národů Rak.-Uherska (Jihoslované, Poláci, Italové, Rumuni), kdež v důvěrných poradách jednáno o organizaci a sjednocení boje proti Vídní. Účast Slováků v čele s básníkem Hviezdoslavem vyvolala nadšené projevy pro českoslov. jednotu. Všechny tyto projevy a události byly mocnou vzpruhou a morální oporou čs. akci zahraniční.

Čs. arm. sbor v Rusku prožíval v zimě 1917—18 kritické chvíle. V době bolšev. převratu (poč. listopadu 1917) rozložena byla čs. I. divise na Volyni a II. čs. divise vych. od Kijeva, obě na území Ukrajiny, jež jevila snahu odtrhnouti se, třeba i s pomocí Němců, od Ruska. Ústřední sov. vláda v Moskvě vyslala proti ukraj. separatistům armádu pod Muravjevem. Češi octlí se mezi dvěma ohni, udržující přísně neutralitu, oběma bojujícími stranami uznávanou.

Politiky neutralitu držel se prof. Masaryk a Odbočka Čsl. nár. rady v Rusku úzkostlivě ve všech případech, kdy činný pokusy získati čs. pomoc pro různé pokusy obnoviti pořádek a zachrániti národní Rusko (v srpnu 1917 gen. Kornilov, v zimě 1917—18 gen. Aleksějev na Donu). Masaryk využil tu svého velkého vlivu na vojsko, jež podrobovalo se bezvýhradně jeho autoritě. Tehdy započato i (v lednu 1918) v Kijevě s vydáváním Čsl. deníku.

Když v únoru uzavřeli protibolševičtí Ukrajinci, uprchlí z Kijeva, mír s Němci a vyzvali něm.-rak. vojsko k obsazení Ukrajiny, nezbylo čs. vojsku, než z Ukrajiny odejít. 7. února prohlášen čs. arm. sbor v Rusku částí čs. vojska ve Francii a nato počato s evakuací jeho z Ukrajiny. Podle dispoic Masarykových a čs. vedení měl být čs. armádní sbor, po souhlasu s franc. vrch. velením, dopraven Sibiří do Vladivostoku a odtud přes Ameriku, kolem světa na franc. frontu. Masaryk odejel touže cestou 7. března do USA., aby zařídil potřebné. Zatím ně-

mecká armáda spolu s ukraj. oddíly zahájila postup dovnitř Ukrajiny. Čs. arm. sboru podařilo se včas od Němců se odpoutati, ač části zadního voje I. čs. divise se s Němci srazily. Iřdinny odporem částí II. i I. divise proti německé přesile u Bachmače (10.—13. března) zmařen pokus Němců o zaskočení a zničení čs. vojska.

Ve Francii vydán 7. února 1918 vládní dekret o organizaci čs. vojska; vrchním velitelem celé čs. armády jmenován gen. Janin. V květnu a červnu utvořeny 21. a 22. čs. pluk, z nichž 21. obdržel 30. června v Darney slavnostně prapor z rukou presidenta franc. rep. Poincaré.

Též v Itálii nakonec korunováno dlouhé úsilí gener. Štefánika úspěchem. It. vláda uzavřela 21. dubna 1918 smlouvu s Čs. nár. radou o organizaci českého vojska. V květnu utvořena ve Folignu a ok. čs. divise o 4 plucích a 24. t. m. konala se v Římě skvělá slavnost, při níž, za přítomnosti it. vlády a zástupců spojeneckých států, odevzdán čs. vojsku prapor.

Po bojích u Bachmače odjížděl čs. arm. sbor nerušeně z Ukrajiny, odevzdáv čast vyzbroje slabým sovět. oddílům, které se marně snažily zabrániti něm. postupu.

Naléhání Sovětů (Troickij) přimělo Odbočku Nár. rady sjednati se Sověty dohodu, podle níž oddíly čs. arm. sboru při projezdu Penzou odevzdávaly zbraně Sovětům (až na nepatrný počet pušek a kulometů k ochraně čs. vlaků) a sovět. vláda se zavázala podporovati rychlou dopravu čs. vojsk do Vladivostoku. Desorganisace ruských železnic za revoluce, někdy i nevěle místních sovět. činitelů (často z řad neruských) zaviňovala, že pohyb čs. vlaků na východ byl velice pomalý, což způsobovalo v čs. vojsku nervosní náladu.

Na tomto podkladě docházelo k různým konfliktům, zaviněným často provokacemi českých i cizích komunistů. To vše týkalo se téměř jen I. divise. II. divise projela Ruskem i Sibiří daleko klidněji a byla koncem května již z větší části ve Vladivostoku. Počátkem května přišel rozkaz spojeneckého vrchního velení, že část vojska (oddíly, stojící ještě v evr. Rusku a v záp. Sibiří) má jeti přes Archangelsk; tím způsobem měl být urychlen příchod čs. posíl na franc. bojiště. Vojsko však vidělo v tomto plánu nástrahy bolševiků a Němců, kteří prý chtějí po cestě sev. Ruskem čs. vojsko zaskočiti, nebo cestou po moři potopiti. Nervosní napětí v čs. vojsku dostoupilo

vrcholu a současně stoupla též vzájemná nedůvěra mezi čs. vojsky a Sověty, oboustranně snad ne neodůvodněná. Některé sově. kruhy netajily se přáním, aby čs. vojsko zůstalo v Rusku a stalo se páteří nové sovět. armády, což vzbuzovalo různé obavy ve vedení čs. vojska i ve vojsku samém a na druhé straně sovět. orgány nemohly nevidět podezřelých styků českosloven. důstojníka Radoly Gajdy (velitele 7. pluku) a jeho přátel s tajnými rus. organizacemi protisovětskými. Napjatá situace byla oboustranně zralá ke srážce.

14. V. došlo v Čeljabinsku (Ču) k nedorozumění s místním Sovětem. Ústřední sovět. vláda nato vydává rozkaz, aby Čechoslováci vydali i zbytek zbraní. V té době zasedá v Čeljabinsku sjezd volených delegátů vojska, jenž 23. května se usnáší proti vůli čs. politického vedení pokračovati v cestě na východ „vlastním pořádkem“, což znamená boj se Sověty. Sověty vydávají rozkaz o odzbrojení a rozformování čs. oddílů. Čs. oddíly roztaženy byly té chvíle po železnici na 8000 verst od středu Ruska až do Vladivostoku. Sjezd svěřil velení západní skupiny Čěčkoví, střední Vojevčovskému a vých. Gajdovi. Skupina vladivostocká, nedostatečně informovaná, zůstala v době prvních bojů nečinnou.

Nedostatečně ozbrojené čs. oddíly zmocňují se řadou odvážných bojů a skvělých vítězství v době od 27. V. do 6. VII. (kdy dochází ke spojení všech tří skupin) hlavních tratí a míst od Volhy až k Bajkalu. Od samého počátku bojují po boku Čechosl. zprvu slabě, stále však silnější oddíly ruské a místní obyvatelstvo všude nadšeně vítá osvoboditele z hrůzovlády Sovětů. Skupina východní docílila po těžkých bojích 31. srpna u Olovjanně spojení se skupinou vladivostockou, jež zahájila boj se Sověty až 29. června: tak posunuje se východní mez moci čs. vojska až k Tichému oceánu. Prof. Masaryk, obdržev v Americe první zprávy o bojích Čechoslováků se Sověty, protestoval telegraficky v Moskvě a zároveň žádal důtklivě vedení čs. vojska, aby boj proti Sovětům byl za každou cenu zastaven. Teprve po nových informacích, když viděl marnost svých smírných pokusů, podrobil se Masaryk událostem.

Neuvěřitelné úspěchy a skvělá vítězství padesáti tisíc Čechoslováků, kteří se dovedli v době několika týdnů zmocnit poloviny Asie, působilo i v Evropě i v Americe mohutným dojmem a jméno

málo známého dosud národa stalo se rázem slavným. Sibiřská epopej česká srovnávána s řeckou anabasí.

Situace vzniklá ovládnutím Sibíře a vých. Ruska Čechoslováky vzbudila ve spojencích myšlenku, obnoviti pomocí Čechosl. a protibolš. Rusů protiněmeckou frontu východní. Českosl. vojsko spojuje s tímto plánem i snahu pomoci ke vzkříšení národního Ruska. Koncem července a počátkem srpna 1918 vytvořily oddíly čs. I. divise spolu se slabými dosud rus. oddíly frontu, jež po slavném dobytí Kazaně (6. srpna) měla délku na 500 km (na jih téměř až k Saratovu). Pod ochranou volžské fronty utvořila se v Sibíři vláda členů Ústavodárného shromáždění a organizovala se ruská armáda k boji za osvobození Ruska od hrůzovlády Sovětů. Čs. armádní sbor, od něhož odesel před vystoupením zbytek ruských důstojníků, byl nucen na vyšší místa velitelská postavit dosavadní poručíky a praporčíky. Odbočka Čs. nár. rady jmenuje por. Syrového generálem a vrch. velitelem čs. arm. sboru, generály jmenovány i Četěk a Gajda; podobně obsazena velitelsví brigád, pluků a pod. Čs. vojsko v Rusku uznáváno spojenci za vojsko samostatného státu a jeho vrchní velení i odbočka Čs. nár. rady měly rozhodující vliv na vývoj ruských záležitostí. V srpnu jmenován gen. Janin vrch. velitelem všech spojeneckých vojsk na Sibíři. Vláda členů ústavodárného shromáždění (většinou soc. revolucionáři) ukázala se však neschopnou udělati pořádek v týlu a vybudovati řádnou armádu k boji proti bolševikům, pročež voj. i pravicové kruhy provedly převrat a prohlásily voj. diktátorem adm. Kolčaka.

Zatím pluky čs. I. divise, vysílené udržováním fronty volžské, marně čekající na slibovanou pomoc Spojenců (Spojenci poslali do Sibíře jen nepatrné oddíly, jež zůstaly většinou ve Vladivostoku), znechucené nesvorností rus. stran politických, počínají v září ustupovati od Volhy a tvoří koncem října frontu na Urále. Špatně, s počátku, organizované a neodborně vedené sovětské oddíly přetvořily se zatím v armádu značně silnou a odborně vedenou. V té době teprve přichází I. divisi na pomoc z východu divise II., ale fyzická únava a morální deprese čs. vojska vzrůstá v těžkou krizi (25. října sebevraždá pluk. Švece), jež končí odchodem čs. vojsk z fronty vůbec. Čs. vojska (tvoří se III. divise a později též jezd. brig.) používáno nadále k ochraně železn. tratí.

Dojem z české anabase usnadnil nejsilnější činnost Nár. rady. To, čeho dosud

bylo těžce diplomaticky dobýváno, podává se nyní rázem na všech stranách. Kongres Spoj. států v zasedání 29. června uznává čs. vojsko za armádu spojeneckou, téhož dne franc. vláda zvl. notou uznává právo čs. národa na samostatnost a Čs. nár. radu jako jeho zatímní vládu. Též V. Britanie (deklarace Balfourova) uznává národ českosl. za národ spojenecký, naše vojska v Rusku, Francii a Italii za jednotnou čs. armádu a Čs. nár. radu za zatímní čs. vládu. 2. září prohlašuje vláda USA. Českoslováky za moc válčící a Nár. radu za vládu. 9. září činí podobné prohlášení Japonsko, 3. října Čína, 3. září zaručuje V. Britanie Čs. nár. radě účast na spojeneckých konferencích a 28. září franc. vláda účast na konferenci mírové. Itálie uznala Národní radu za vládu již smlouvou z 21. dubna (podle prohlášení it. min. předs. 3. října).

Vedle mohutné anabase Českoslováků v Sibiři ztrácejí se jakoby boje oddílů nové samostatné čs. armády ve Francii a v Italii, však neprávem. Hrdinství i oběti čs. vojáků na západě nebyly o nic menší, než oněch na východě. Ve Francii 21. a 22. čs. pl. zúčastnily se platně v bojích posledních dvou měsíců vítězné spojenecké ofensivy a vyznamenaly se slavně zvl. v bojích o Terron a u Vouzières (20.—30. října), což uznáno i pochvalou v rozkaze vrch. velitelství Spojenců.

V Italii již v červnu 1918 (za rak. ofensivy) zasáhly některé české oddíly úspěšně do bojů a vyznamenaly se (1. prap. 33. pl.) zvl. u San Dona na Piavě (kdež padl zakladatel Čs. dobrov. sboru Čapek a zajato i popraveno 12 čs. legionářů). Od pol. srpna do poč. října hájila čs. divise úsek it. fronty tyrolské, kde získala si (části 33. pl.) slávu bojem na Doss Alto (21. září). Čs. výzvědné roty v Italii (celkem 9), z nichž později utvořeny 39. pl., proslavily se, kromě jiných hrdinských skutků, v bojích na planině Asiago (květen 1918), v úseku Tonale (červen), ve Val Concai (červenec) a zvl. v boji na Cima Tre Pezzi (v noci na 24. září). Rakušany zajati čs. dobrovolníci byli jako zrádci věšeni (popravy v Rivé, Cogneglianu a j.); více než 50 čs. dobrovolníků postoupilo za svobodu otčiny hrdině tuto potupnou smrt.

Události r. 1918 na záp. frontě (nezdar něm. ofensivy a úspěšná protiofensiva Spojenců, zahájená v červenci) ukázovaly na brzkou porážku centrálních mocností. Mírový pokus Rak.-Uh. v září končí neúspěchem, koncem září kapituje poražené Bulharsko, brzy po něm

Turecko. Nár. výbor český odmítá pokusy Vídně upokojit Čechy jakousi autonomií a posl. Staněk prohlašuje, že za čs. národ budou na mírové konferenci jednat zástupci čs. zahraničního vojska. 27. září utvořila Čs. národní rada ze sebe vládu (min. př. Masaryk, min. zahr. Beneš, min. voj. Štefáňák), což oznámeno 14. října spojeneckým vládám a zároveň jmenování čs. diplomatů zástupci. 18. října pronáší Masaryk slavnostně ve Washingtoně prohlášení nezávislosti čs. národa (Washington. deklarace). Toto rozhodné jednání Nár. rady bylo vynuceno nebezpečnou situací, vzniklou, když 5. října ústřední mocnosti požádaly Wilsona o zahájení mírového jednání. Odpověď Wilsonova z 18. října odmítá autonomii národů nabízenou Rak.-Uh., konstatuje, že Čs. národní rada jest vládou de facto, a vybízí rak.-uh. vládu k přímému jednání s jejími národy. Zatím v Čechách podniknut oběma socialistickými stranami pokus, zaskočit národní hnutí prohlášením čs. socialistické republiky, bez pohraničních (Němci osedlých) krajů. Tento záluďný pokus, podniknutý ovšem bez vědomí Nár. rady, byl rak. úřady bez zvl. námahy potlačen. 16. října vydal císař Karel manifest o federalisaci rak. zemí neuherských a se svolením vlády odjeli do Švýcar čeští a jihoslov. politikové k jednání s činiteli revoluce zahraniční. Balkánské fronty v té době již není a franc. i srbské oddíly ženou se prudce na sever k hranicím říše. Na frontě it. nastává rozklad, maďarské pluky opouštějí frontu a odjíždějí domů k ochraně vlastního území a rak. vrch. velení marně prosí české poslance, aby jeli na frontu a zamezili svým vlivem na české vojáky rychle se šířící rozklad armády. 27. října prohlašuje rak.-uh. zahr. ministr souhlas s požadavky Wilsonovými z 18. října. 28. října dopoledne došla do Prahy zpráva o kapitulaci Rak.-Uh. Národní výbor, zvláště zásluhou různého a prozřívavého dra Rašína, ve správném hodnocení situace vyžadující činu, prohlásil československou samostatnost, sám sebe zatímní vládou a převzal všechny úřady do svých rukou. Vojenské vedení, jež přihlíželo s počátku bezradně vývoji událostí, pokusilo se v noci 29. října o odpor, ale marně. Převrat proveden v Praze i po celém českém území celkem hladce a bez krve; 30. října vydala Slovenská nár. rada v Turč. Sv. Martině deklaraci, v níž prohlásila jednotu národa československého a tím se přihlásila do nového státu. České poselstvo ve Švýcarsku dohodlo se zatím

(28.—31. října) s drem Benešem (za Nár. radu); podle této dohody prohlášena v první schůzi Národního shromáždění republika, jejímž prezidentem zvolen Masaryk a členy vlády dr. Kramář (předseda), Beneš (zahraničí) a Štefánik (vojensství) atd.

28. říjen byl skvělým politickým činem, plodem státnické prozíravosti a různé pohotovosti; ještě poč. listopadu jednali zástupci Spojenců s diplomacii rak.-uh. o zachování říše a okolností, že Spojenci postavení byli před českoslov. stát jako před hotový fakt, jež bylo by potřeba event. i vojensky likvidovati, byla pro naši samostatnost rozhodující. Stejně ovšem padalo na váhu, že 28. října 1918 stály na Urale dvě divise čs. armády, jež svobodně mohly rozhodovati o svém jednání. Spravedlivě nutno však i říci, že ani 28. října by nebylo, nebýt čs. zahraniční akce, nebýt čs. vojska a jeho hrdinných skutků.

Prezident Masaryk vrátil se do vlasti 21. prosince, nadšeně všude vítán českým lidem.

V prosinci přijely též české pluky z Francie a z Itálie a šly hned do nových bojů (obsaz. zněmč. území, Slovenska a boje o Těšínsko). České vojsko ze Sibíře vracelo se postupně od r. 1919 až do roku 1920. Gen. Štefánik, který poč. roku 1919 navštívil naše vojsko na Sibíři, zahynul 4. května, zřítiv se s letadlem, v němž se vracel do vlasti.

Historie našeho odboje dokazuje, že národ nedal se vésti vůdci, nýbrž že vůdci byli národem donuceni, aby vedli. Sám vůdce odboje Masaryk přiznává, že jednání českých vojáků za hranicemi doma (sbíhání k nepříteli Rakouska), to bylo, jež ho přivedlo k rozhodnutí zahájit boj proti Rakousko-Uhersku. Jako zklamala na počátku války česká oficiální politika, tak nkázal národ, že v jeho srdci, jako slavný odkaz předků, žije dějinná tradice a vůle k svobodě. A tak naše samostatnost není jen plodem několika vítězství na bojištích či chytré diplomacie; jest výsledkem staleté, neúmorné práce několika generací, práce ve všech oborech lidského života. Český národ dosáhl své svobody poctivou prací a poctivým bojem a proto si jí plně zasloužil.

Lit.: Masaryk, Světová revoluce; E. Beneš, Světová válka a naše revoluce; Sychrava-Werstadt, Českoslov. odboj; Borský, Znovudobytí samostatnosti; Kudela, Šest let boje za svobodu; Steidler, Českosl. hnutí na Rusi; Kratochvíl, Cesta revoluce; Sychrava, Čs. revoluční hnutí

na evrop. západě; Bořil, Revoluční hnutí v Itálii; V. Beneš, Rev. hnutí v sev. Americe; Pergler, Politická bilance čs. Ameriky; Voska, Českoslov. Amerika v revoluci; V. Nosek, Anglie a náš boj za samostatnost; J. Čermák, Naši v srb. armádě; Kudela, Českoslov. odboj doma; Markovič, Slováci v zahraničnej revoluci.

F. K.

Čsl. branná moc.

V ý v o j. Základem čsl. b-é moci byly dobrovolnické formace české (Č. Legie čsl.) v armádách spojeneckých. Vlastní b. m. čsl. vznikla po 28. říjnu 1918 postupným spojením těchto útvarů zahraničních s útvary domácími (z býv. armád rak.-uh.). Budování čsl. armády dalo se s počátku pod vedením a později za spolupráce Francouzů (Franc. vojenské mise — zprvu gen. Pellé a Mittelhauser, nyní gen. Faucher).

Branný systém. Podkladem čsl. branného systému a branné organizace jest zák. z r. 1920, doplněný r. 1927. Každý muž v ČSR. — kromě cizích stát. příslušníků — jest zavázán k voj. službě. Zákonná délka činné služby jest 14 měsíců, ale podle vládního nařízení jest, až nadále, zatímne prodlužována na 18 měsíců. Ke 14měsíční službě přikročí se, jakmile bude dostatek (8000) děle sloužících poddůstojníků. Od r. 1928 zaveden pevný kontingent 70.000 nováčků ročně. Ostatní způsobilí k voj. službě jsou zařazeni do „náhradní zálohy“ a po 12tydenním výcviku jsou propouštěni. Nejmenší míra odvedence jest 150 cm. Do 40 let patří bránci k I. záloze, do 50 let ke II. záloze, důstojníci a poddůstojníci z povolání až do 60 let. I. záloha koná 4 cvičení (celkem 14 týdnů), náhrad. záloha o jedno 4týdenní cvič. více, zálož. důst. a rotmistři 5 cvič. po 4 týdních a v zimě jsou pro ně drženy ve všech garnisonách teoretické, odborné kursy.

Počet vojska v míru obnáší v době od 1. října do 31. března 140.000 mužů (s důst. i poddůst.), od 1. dubna do 30. září 100.000 mužů a 27.614 koní.

Organisace. Nejvyšším velitelem jest prezident republiky (jmenuje důstojníky od plukovníka [včetně] výše). Prezidentovi jest bezprostředně podřízena jeho vojenská kancelář a rota hradní stráže. Voj. kancelář zprostředkuje styk presid. s min. národní obrany. Nejvyšší velení provádí ve skutečnosti ministr národní obrany, jenž zodpovídá Národnímu shromáždění; ministrové jest

podřízen i náčelník hlavního štábu. Vedle hlavního štábu podřízen jest ministři bezprostředně generální inspektor se svým štábem: Gen. insp. jest poradcem min., dohlíží na výcvik a stav vojska, spolurozhoduje o jmenování vyšších velitelů, pracuje o všeob. předpisech a jest pravděpodobným vrch. velitelem ve válce. Šéf franc. voj. mise zastává místo poradce ve hlav. št. a členové její většinou učí ve válečné škole.

Mimo org. armády stojí Meziminister-ský sbor pro otázky obrany státu (MSOS). Sekretariát tohoto sboru (Generální sekretariát) jest včleněn do hlav. št. MSOS zabývá se všemi otázkami, jež souvisejí s obranou státu a stará se zejména o nejvyšší možné využití k obraně všech prostředků a sil, jimiž stát disponuje; všechna ministerstva jsou povinna jeho pokyny se říditi.

Mírové rozdělení. Armáda dělí se na 4 zemská velitelství (Čechy, Morava a Slezsko, záp. Slov., vých. Slov. a Podkarp. Rus), jimž podřízeno jest celkem 48 pěš. pl., 4 pl. horské, 10 pl. jezdeckých, 10 hraničářských praporů, prapor útočné vozby (Milovice), 12 brigád polního dělostř., 2 brig. a 5 pl. těžkého děl., 16 pl. lehkého děl., 14 pl. hrubého děl., 2 pl. a 12 oddílů hors. děl., 3 pl. protiletadlového děl., dělostř. balonová rota, děl. měřická rota, 5 pl. leteckých, 3 eskadrony cyklistické, eskadrona obrněných automobilů, 5 pl. ženijních, železn. pluk, strojní prapor, mostní prapor, 4 prap. telegrafní, 5 prap. vozatajských, 4 prapory a 1 oddíl automob., 7 železničních a 48 doplňovacích velitelství, různá depa, zbrojnice, nemocnice a j. Tyto útvary jsou zčásti začleněny do 12 divisí (po 2 brigádách, každá o 2 pěš. plucích), 2 hor. a 3 jezd. brig., zčásti jsou samostatné a jiné opět jsou výcvikovými a administrativními středisky.

Vrchnimu veliteli armády jest podřízeno i vojensky organizované četnictvo.

Školy. Důstojnický dorost vychází většinou z voj. akademie v Hranicích (2 r.), u někt. spec. oddílů též z techniky a prochází kromě toho podle druhu zbraně ruz. spec. kursy. Pro výchovu důst. gen. štábu zřízena válečná škola (3 roč.).

Mobilisaci nařizuje prezident. — K vypovězení války jest třeba souhlasu parlamentu (a to třicetivštinové většiny).

Přehled geologie Československa.

Československo náleží geologicky dvěma horským soustavám. Západní část tvoří český masiv, východní část karpat-ská soustava. Rozhraní obou systémů probíhá od Znojma přes Brno k Moravské Ostravě.

Český masiv je budován krystal. břidlicemi, prostoupenými masivy žulovými a na ně vázanými vyvřelinami žilovými. Krystalické břidlice zastoupeny jsou orthorulami (přeměněné sopečné horniny) a pararulami (přeměněné starší sedimenty), svory a fylity, amfibolity, krystalickými vápenci, grafitovými pruhy a granulity. Parabřidlice jsou vyvřelými masivy žulovými regionálně metamorfované předkambrické a staropaleozoické sedimenty za vrásnění variského či hercynského (začalo se ke konci devonu, vyvrcholilo ve spodním karbonu). Před intrusí žulových masivů odstěpily se četné porfýry, diabasy a j. a prostoupily okolní algonkické horniny (jilovské pásmo). Na západě Českomoravské vysočiny vyvinuto je moldanubikum, sedimenty intenzivněji metamorfované (ve větších hloubkách — v katazoně); je přesunuto přes moravikum, slaběji metamorfované (anogenní) a je vyznačeno bytěskou žulou (stlačený porfýr) v klenbě dyjské a svratecké. Krystalickými horninami v českém masivu jsou budovány: Českomoravská vysočina, Šumava, Český Les, Smrčiny, Krušné Hory a Sudety (Jizerské hory, Krkonoše, Orlické hory a Vysoký Jeseník). Krystalickými břidlicemi Českého Lesa probíhá od Brodu nad Lesy přes Čes. Kubici k Tachovu český křemenný val. Krystalické břidlice v okolí Ramzovského sedla a Vysokého Jeseníka jest asi metamorfovaný devon.

Algonkium a starší paleozoikum. Algonkium jednak je vyvinuto v podobě jilovitých a drobových břidlic a drob, jednak přeměněno v krystalické břidlice (na Žluticku přechází do svorů, u Rabštiny a Manětína do fylitů — pokryvačské břidlice). Algonkium jednak tvoří elipsovité území od Labe pod Brandýsem na západ k Tepelským vrchům, na jz. ke Klatovům a k Domažlicům, několik ostrovů je v železných horách, fylity a ruly jsou v okolí Zábřeha na Moravě a v podloží moravského devonu (Čelechovice a j.). Algonkium středních a jihozápadních Čech i Žel. hor dělí se ve tři stupně: ba předspilitový, bš spilitový, by pospilitový. Spilitový stupeň vyznačují četné příkrovy spilitů (celistvých diabasů), komplexy bulžníků, kyzových a kamenečných

brádlíc. Rozhraní středního a svrchního stupně je vyznačeno horizontem drobových slepenců dobršských. Před kambriem bylo algonkium mohutně zvrásněno a kambrium na něm diskordantně transgreduje.

Kambrium, jako nejspodnější člen staršího paleozoika, zachováno jest ve dvou oblastech: příbramsko-jinecké či brdské (větší) a skrejsko-tejčovické (menší). Stratigraficky jest úplnější oblast brdská, v ní je vyvinuto spodní, střední a snad i svrchní kambrium. Kambrium oblasti skrejsko-tejčovické začíná nejvyšším oddílem spodního kambria, nad ním je střední kambrium. Ve svrchním kambriu této oblasti byla mohutná činnost horotvorná, jí vytvořeno jest krivoklátsko-rokycanské pásmo (porfyrity — starší povrchové výlevy a porfiry — mladší). Kambrium oblasti brdské (buduje největší část brdského pohorí) se dělí na: slepence a droby příbramské ca_1 , slepence žitecké ca_2 , droby sádecko-bohutinské ca_3 a slepence třemošenské ca_4 . Střednímu kambriu náleží jinecké brádlíce cb . Nadložní vrstvy březenské cy je snad svrchní kambrium. V oblasti skrejsko-tejčovické jsou: křemité slepence milečské ca_4 — spodní kambrium, v němž nalezena nejstarší fauna v Čechách. Střednímu kambriu náleží: písčovce a slepence tejčovické cb_1 , brádlíce skrejské cb_2 a slepence vosnické cb_3 . Mimo to je kambrium v Železných horách.

Po ukončení kambriické horotvorné činnosti nastává období přerušení sedimentace a značná denudace.

Spodní silur (Ordovik) pak transgreduje zřetelně diskordantně. Dělí se na krušnohorské vrstvy da (Dd_1 a staré označení), komárovské vrstvy db ($Dd_1\beta$), osecko-kváňské vrstvy dc ($Dd_1\gamma$), drabovské křemence dd (Dd_1), zahořanské vrstvy de ($Dd_2 + 4$) a zdické vrstvy df (Dd_2). Zdícké vrstvy se dělí na: kralodvorské brádlíce df_1 a kosovské křemence df_2 . Období komárovských vrstev je vyznačeno horotvornou činností. Projevila se diabasovými výlevy na dně mořském a diabasovými tufy. Na ně je vázán výskyt železných oolitických rud. Také na basi dy a na vrstvy de jsou vázány železné rudy oolitické (chamosit). Křemence dd budují některé hřebeny v Barrandienu.

Svrchní silur (Gotland) transgreduje přes ordovik konkordantně s přerušením sedimentace (hiát) — chybí graptolitové brádlíce s *Diplograptum acuminatus* a *versicolor*. Gotland se dělí na: liteňské vrstvy ea (Ee_1), budňanské vápence eb (Ee_2), lochkovské vápence ey (Ff_1). ea je

vyznačeno diabasovými ložními žilami a příkrovy a diabasovými tufy druhého maxima silurského vulkanismu. Do ea náleží většina Barrandevých „kolonií“. Mimo Barrandien je silur v Čechách vyvinut u Semtína (Pardubicko), kde čedičový tuf z hloubky vynesl úlomky ordovických hornin (de a j), pak v Železných horách, kde je silur slabě metamorfován (lze zde rozeznati da , dy , $d\delta$, de , df , ea a vápence podolské — odpovídají asi nejvyššímu siluru [Gotlandu] snad devonu) a u Mrákotína nedaleko Skutče (zbytky graptolitových brádlíc).

Devon v českém masivu je vyvinut ve dvou odlišných faciích: středoevropské (mediteranní — k ní náleží devon Barrandienu) a rýnsko-polské (k ní náleží devon v soustavě sudetské v pohorí ještědském, na Moravě a ve Slezsku. V Barrandienu je devon spiat pozvolnými přechody s Gotlandem. Ve facií rýnsko-polské diskordantně transgreduje přes starší podloží, neboť sudetská oblast byla zasažena před devonskou transgresí horotvornými pohyby kaledonského vrásnění. Devon v Barrandienu vyvinut je ve spodní a střední části. Spodní části náleží: koněpruské a kosořské vápence f (Ff_2), střední: bránické vápence ga (Gg_1), tentakulitové brádlíce dalejské gb (Gg_2), hlubočepské vápence gc (Gg_3), srbské vrstvy z (časti snad již svrchní devon) h ($Hh_1 \rightarrow$). V nejspodnějších polohách h nalezena byla nejstarší česká flora — suchozemská. Na Moravě transgreduje devon přes brněnskou vyvřelinu (předdevonská žula!), v Jeseníku přes krystalické brádlíce. Spodní devon v Sudetách je vyvinut jako vrhenské vrstvy. Střední devon tvoří Moravský Kras, na Moravě a ve Slezsku (Jeseníky) tvoří ostrůvky benešovských vrstev s efusivními diabasy a jejich tufy a s rudami na ně vázanými. Svrchní devon mezi Benešovem a Šternberkem je zastoupen andělohorskými drohami. V pohorí ještědském u Jitřavy je svrchní devon s goniatitovou faunou. Moravský devon byl asi před kulmskou transgresí lokálně zvrásněn, neboť lze místy sledovati hiát a snad i diskordanci.

Mladší paleozoikum. Spodní karbon (kulm). V Čechách není vyvinut (snad ve vých. Čechách východně od Skutče a Rychnburku). Moravsko-slezský kulm skládá Drahanskou vysočinu, Nizký Jeseník a Oderské vrchy. Byl postižen mohutným vrásněním variským či hercynským, jímž v ostatním českém masivu silně byly zvrásněny starší sedimenty. Toto vrásnění bylo doprovázeno mohutnými intrusemi žulových spoust

a četnými žilnými vyvřelinami a rudními žilami, vázanými na tyto žulové spousty.

Svrchní či produktivní karbon a perm (permokarbon). Ve svrchním karbonu ukládají se v Čechách v jednotlivých pánvích zvrásněného podloží sedimenty již v době klidu. Naproti tomu karbon v pánvi hornoslezská se ukládá na kulm konkordantně a jest pak spolu s ním pozdější fázi variského vrásnění zvrásněn. České pánve svrchnokarbonské jsou limnické, sladkovodní, pánve hornoslezská je parlická (sladkovodní močály občas zalité mořem). Sladkovodní a suchozemské sedimenty českého produktu, karbonu a permu jsou spojeny přechody — proto jsou označovány jako permokarbon. Největší středoevropské pánve jsou: kladensko-rakovnická a plzeňská. V nich je tento sled vrstevní: 1. spodní vrstvy šedé či uhlonosné (plzeňsko-kladenské) s uhelnými sloji na spodě (spodní a svrchní sloj radnická — většinou v depresích, nad nimi sloj nýřanská či lubenecká — kaňelové uhlí se stegocéfaly), 2. spodní vrstvy červené (týnecké) — v arkosách araukarity, 3. svrchní vrstvy šedé či uhlonosné (slánské) se sloji kounovskou, 4. svrchní vrstvy červené (línské). Vrstvy 1.—3. = produktivní karbon, 4. = spodní perm, t. zv. červená jalovina. Arkosy plzeňské pánve často jsou změněny v kaolin.

V Krušných horách jest vyčerpaná brandovská pánve, v okolí Broumovského výběžku vnitrosudetská či začlěřsko-waldenburská. Na spodě jsou waldenburské vrstvy (uhlonosné), weissteinské či reichenhennersdorf-hartavské („Großes Mittel“ — bez uhlí) — přístupny jen v Německu. U nás pánve začíná začlěřskými vrstvami (uhlonosné) a svažtoňovickými vrstvami (uhlonosné). Nad nimi jsou slepence a arkosy žaltmanské (hexensteinové) a vrstvy radnické (slabě uhlonosné). Na Moravě v boskovické brázdě je kamenouhelná pánve rosicko-oslavanská. Ostravsko-karvinský karbon hornoslezské pánve dělí se na vrstvy: 1. ostravské a 2. karvinské. Rozhraní tvoří skupina mocných uhelných slojí „sedlových“.

Perm je vyvinut téměř výhradně jako červená jalovina ve středních Čechách v jednotlivých pánvích: u Českého Brodu a u Černého Kostelce, v Podkrkonoší a v boskovické brázdě. Zechstein, svrchní perm, zasahuje do Broumovského výběžku a vystupuje i u Červeného Kostelce a u Trutnova. Sopečná činnost období svrchního karbonu a permu zanechala své stopy v několika

melafyrových proudech (Kozákov a j.) a ve výlevch křemitých porfyrů (teplícký porfyr, u Žernosek a v Opárenském údolí).

Druhá hory. Během triasu, jury a spodní křídý český masiv byl téměř úplně souší. Teprve svrchnokřídové moře zaplavuje jeho část.

Trias byl objeven jenom na Broumovsku a Trutnovsku jako spodotriasové pestré pískovce v souvislosti se Zechsteinem.

Jura zachován je jenom v severních Čechách, kde překocené vrstvy jsou sevřeny u Krásné Lípý lužickou poruchou mezi lužický žulový masiv a svrchnokřídové horniny. Je tu vyvinut svrchní dogger a malm. Zcela shodně jest vyvinuta jura i v ostrúvích u Brna a v Moravském Krasu, kde vyplňuje předjurské závrtv v moravském devonu. Úsuzuje se, že tyto oblasti byly částí jednoho moře.

Křída. Během spodní křídý český masiv byl souší. Teprve v cenomanu transgreduje svrchnokřídové moře. Báse je tvořena sladkovodními sedimenty, označovanými A. Fričem a J. Krejčím jako Perucké vrstvy, Č. Zahálkou jako pásmo vyšerovické, Iabc. Frič a Krejčí rozčlenili českou křídu na vrstvy: 1. Perucké, 2. Korycanské, 3. Bělohorské, 4. Malnické, 5. Jizerské, 6. Teplické, 7. Breženské, 8. Chlomecké. Čeněk Zahálka dělí Sudetskou křídu na pásma: vyšerovické (Iabc), skutečské (Id + Il.), brvánské (III.a), bělohorské (III.b), dřínovské (IV.a), stanovické (IV.b), roudnické (V.), velhovické (VI.), mělnické (VII.), sovicke (VIII.), breženské (IX.), teplické (Xabc), rohatecké (Xd). Zahálka řadí Iabc do neocenu (Wealden), Id + Il. — IV.a (III.a) gault (albien s aptienem), IV.b—VII. (III.b—VII.) cenoman, VIII. až Xabc turon, Xd senon. Ostatní autoři uznávají již Korycanské vrstvy (Zahálkovo II. p.) za cenoman, III.a—Xabc za turon, Xd za senon (emšr). Křídové sedimenty rozkládají se v sev. a v sv. Čechách, zasahují řadou ostrúvků na Moravu až k Blansku, na severu tvoří zátoku saskou a souvisí s křídovou oblastí v Pruském Slezsku.

Třetí hory. Období intenzivních tektonických poruch a sopečné činnosti. Terciérní usazeniny na českém masivu jsou jednak sladkovodní, jednak mořské. Tektonické poruchy (ohlas horotvorné činnosti alpsko-karpatké) ohraničily jednotlivé části českého masivu a daly vzniknouti příkopovým propadlinám (význačná je propadlina Moravské brány — odděluje český masiv od karpatské soustavy). V nich usadily se terciérní sedi-

menty (sladkovodní: hnědouhelná pánev podkrušnohorská, pánev teplicko-duchovsko-chomutovská, pánev falknovskoloketská, pánev chebská), náležející střednímu a svrchnímu oligocénu a spodnímu miocénu s hlavními sloji. Sladkovodní vápence u Tuchořic náležejí střednímu miocénu. V jižních Čechách jsou to pánev budějovická a třeboňská — střední a svrchní miocén. U Hrádku sz. od Liberce je výběžek oligocénní žitavské pánve s uhelnými slojemi (sladkovodní). Mořský terciér je na Moravě — zátoka vídeňské pánve. Úzkým pruhem v příkopových propadlinách souviselo toto moře s miocénním mořem hornoslezským. Miocén je zastoupen: I. mediteranem, II. mediteranem a sarmatem (brakický). Nejrozšířenější byl II. mediteran (stupeň středomořský). Vyplnil i úval hornomarovský a zasáhl do východních Čech (Opatov, Česká Třebová, Rudoltice). Pliocén zastoupen je na Moravě pontem.

Intenzivní činnost sopečná projevila se erupcemi na tektonických liniích (zlomcích). V oligocénu a v miocénu vzniklo České Středohoří a Doupovské hory. Převládají tu živcové čediče, znlce a tefrity. Mimo to se vytvořila řada drobných, ojedinělých erupcí, vázaných na centrální krb Č. Středohoří a Doupovských hor: Bezděz, Říp, Vinařická hora, Slánská hora, Kopeck, Kunětická Hora, Čertova zeď, žila u Sv. Jana pod Skalou. Na Moravě je to několik čedičových erupcí z konce terciéru nebo ze začátku pliocénu v okolí Bruntálu (Velký Roudný, Venušina sopka, Uhlířská sopka a j.).

Vodní toky směřovaly jednak k severu do propadliny podkrušnohorské, jednak k jihu do pánvi budějovické a třeboňské, jednak k východu do zálivu miocénního moře a zanechaly místy své terasy (stupeň zdišský).

Pliocén (Diluvium). Význačným jest několikrát klesnutí teploty a tím dané doby ledové a meziledové. Jen některé vysoké hory byly místně zaledněny (Krkonoše, Šumava, snad i Kránské hory v okolí Klínovce). Od severu zasahoval do českého masivu nepatrně ledovec (Moravskou branou až k Novému Jičínu, okolí Mor. Ostravy, Hlučinsko, Opavské Slezsko, výběžky šluknovský a frýdlantský) a zanechal bludné (eratické) balvany, souvky, hlíny a štěrky. Pro pliocén jsou význačnými říční terasy svrchní (I.), střední (II.) a spodní (III.), spráše a svahové hlíny.

Činnost sopečná projevila se čedičovými sopkami, Komorní a Železnou Hůr-

kou v záp. Čechách. Dozvuky této činnosti jsou podkrušnohorské minerální prameny (zvláště karlovarské a teplické vídlo).

Holocén (alluvium) vyznačen je štěrkovými a pískovými náplavy (holocénní terasy), luční křídou (Polabí), vápenným tufem a vápenným pěníncem (sintr).

Karpatská soustava. Ve stavbě karpatské soustavy lze sledovati několik oblouků navzájem se lišících (z vnější strany k vnitřní): vnější pásmo bradlové, pásmo flyšové, vnitřní pásmo bradlové, komplex druhohorních vrstev s jádry žulovými, krystalickými břidlicemi, souvrstvími staropaleozoických břidlic a j. (jaderná pohoří). Jižně od nich je území staropaleozoických útvarů (Spišsko-gemerské Rudohoří) a záp. od něho území krystalických břidlic (pohoří Viepor). Uprostřed těchto starých komplexů a v t. zv. jižním (vnitřním) pásmu parpatském jsou opět druhohorní komplexy (Slovenský Kras). V Podkarpatské Rusi vystupují krystalické břidlice mezi Rachovem a Trebušaný. K nim se pojí druhohorní horniny. Střední Slovensko a Podk. Rus omezeny jsou proti panonské nížině mladými třetihorními vulkanickými pohořími (Kremnicko-štiavn. vrchy, Hegyalja a Slánské vrchy, na Podk. Rusi Vihorlat).

Vznik žulových masivů (jader) spadá do období předpermského vrásnění (patrně koncem karbonu) jako doprovod mohutných horotvorných pochodů. Jaderná pohoří tvoří dvě řady; zevní řada: Malé Karpaty, pohoří Inovce, Suchá, Malá Magura, Žiar, Minčol, Malá Fatra a Vys. Tatry, vnitřní řada: Tribeč, štiavnický ostrov, pohoří lubochňanské, Nizké Tatry, Branisko, ostrov zemplinský. Na ně jsou vázány rudné žíly (sideritové). V tomto období metamorfovány i všechny paleozoické a snad i předkambrické horniny a přeměněny v komplexy krystalických břidlic (intenzivně jsou zvrásněny a přesunuty; většinou anogenní zona, t. j. menší hloubky; katazona je méně zastoupena). Ruly jsou zastoupeny orthorulami (jižní svah Lipt. Holí a Vys. Tater, jižní svah Dumbieru; kde se projevil mohutnější tektonické pochody, jeví orthoruly přechod do svorů), dále svory, fylity, chloritickými břidlicemi, amfibolity, porfyroidy, kvarcity a krystalickými vápenci. Svory a fylity (v nich vystupují stlačené porfyry — porfyroidy) vystupují ve východní části Nizkých Tater, jižně od Muránskeho plateau a ve Spišsko-gemerském Rudohoří. Krystalické břidlice od meso-

zoických komplexů Nízkých Tater dělí breznická tektonická linie, jevíci se jako široký křemenný pruh (severně od Brezna, přes Hronovec k jz.).

Mezi Dobšinou a Krompachy a j. druzí se k fylitům chloritické břidlice a přeměněné diabasy.

K předpermiskému metamorfovanému paleozoiku náleží slabě metamorfované horniny od Krompach přes Margecany ke Košické Belé — asi metamorfované devon. Metamorfovaný devon se zbytky flory je vyvinut severně od Dobšiny. Metamorfovaný spodní karbon (mořský) transgreduje diskordantně na podloží (Dobšinná, Železník). Metasomatickým stlačením spodnokarbonských vápenců vznikly magnesity (od Levinobáně přes Kokavu, Hnúšťa a Hačavu, Ratkovskou Suchou do okolí Jelšavy a k Ochtině; dále u Bankova u Košic).

Karbon vyvinut je také východně od hornadské linie (mezi Zemplínem a Slov. Novým Městem). Svrchní karbon má nedobyvatelné sloje uhelné.

Permské slepence a piskovce ukládají se již diskordantně na zvrásněné a denudované paleozoické a krystalické komplexy a na žulové masivy jaderných pohoří.

Perm přichází pozvolnými přechody do spodnotriasových werfenských břidlic — označovány jsou pak někde jako permko-werfenské serie. V nich přicházejí proudy a lože porfyritů (t. zv. melafyry). Perm vyvinut částečně jako verucano.

Mesozoikum je vyznačeno mohutnou činností horotvornou. Na přechodu ze spodní křídly do svrchní zasáhly do oblasti karpatské soustavy mohutné pochody horotvorné (vrásnění) působením tlaků od jihu, které nasunuly přes sebe jednotlivé bloky krystalických břidlic a druhohorních komplexů a sunuly současně i jaderná pohoří (mejsou absolutním autochtonem). Tím dostaly se k sobě serie, vzniklé v různých mořských hloubkách karpatské synklinály a různě daleko od pobřeží (čím vyšší příkrov, tím hlubšímu moři odpovídají vrstvy, čím spodnější, tím byly vrstvy blíže pobřeží). Podle hloubky, v níž sedimenty vznikly, rozeznáváme: facií vysokotatranskou (vznik v moři nehlubokém se stratigrafickými mezerami) a facií subtatranskou (vznik v moři hlubším — sled úplný). Horotvornou činností nastává přerušení sedimentace — hiát a svrchnokřídlové vrstvy transgredují přes zvrásnění podloží.

Trias. Dělí se na spodní trias: stupeň skythský (werfenské vrstvy); střed-

ní trias: st. anisský (guttenseinské vápence) a ladinský (chočské dolomity); svrchní trias: st. karnický (equivalenty reingrabenských břidlic a lunzských pískovců; hrádecké vrstvy); st. norický (karpatský keuper); st. rhaetský. Střední trias a st. karnický v j. části M. Karpat je vyvinut jako vysoké vápence, v sev. části stř. trias je rozlišen v rachsturnské vápence a větrnické vápence, karnický stupeň je vyvinut jako lunzské pískovce a nad nimi havranoskalský vápenc. Rhaet je vyvinut z části suchozemský s florou (v autochtonníserii vysokotatranské — Vys. Tatry), z části pobřežní. Ve spodním příkrovu subtatranském je jednak pobřežní, jednak v hlubší facií. Ve svrchním příkrovu subtatranském (chočském) rhaet jest vyvinut jako kössenské vrstvy (Hyby, Drienková hora u Drnavy). Ve vnitřním pásnu bradlovém je trias u Brekova (nedaleko Humenného) a u Haligovců (ve Spiši). Na Podk. Rusi je trias v okolí Rachova.

Jura. Spodní jura (lias) transgreduje přes trias nebo přes starší podloží. Vrstvy grestenské vyvinuty jsou u Drnavy (nad v. kössenskými) a v okolí Púchova (pěnišská serie vnitřního bradlového pásma). Střední a svrchní lias je vyvinut jako piskovce a vápence (na př. písánské piskovce) ve vysokotatranské serii Vysokých a Bělských Tater a ve vysokotatranské serii M. Karpat jsou vápence pajštunské (ballensteinské; stř. lias). Svrchní lias je tu zastoupen mariátskými břidlicemi. Dále vyvinut je lias ve vnějším pásnu bradlovém (Lukoveček), ve vnitřním pásnu bradlovém (pěnišská serie v Pováží a v Oravě), ve spodní i ve svrchní serii subtatranské.

Střední jura (dogger) vystupuje ve vnějším pásnu bradlovém (Koryčany na Moravě), ve vnitřním pásnu bradlovém (facie pěnišská a czorstýnská), v serii vysokotatranské i subtatranské.

Svrchní jura (malm) přichází především ve vnějším pásnu bradlovém na Moravě, a to, jak spodní a střední malm (Pavlovské kopce, Koryčany, Cetechovice, Lukoveček), tak zejména malm svrchní — tithon (Pavlovské kopce, Koryčany, Cetechovice, Kurovice, Bystřice pod Host., Loučka, Skalička, Štrambersk, Kopřivnice). Ve vnitřním pásnu bradlovém jest malm zastoupen crinoidovými vápenci a czorstýnskými vápenci. Spodní oddíl tithonu jest zastoupen vápenci rogoznickými (Rogozník v Pěniších), svrchní oddíl vápenci štramberskými. Ve spodní serii subtatranské malm jest vyvinut jako vápence calpionellové nebo v. aptychové. Tithonu snad náleží spod-

ní břidlice těšínské (nejsp. část křídového souvrství bezkydského — Nový Jičín, Těšín, Bílsko).

Křída. Spodní křída v Karpatech se zúčastňuje jednak na stavbě mezozoických komplexů, jednak spolu s jurou na stavbě bradlových pásem. Transgrediující svrchní křída (viz mezozoikum) spolu s paleogénem buduje mohutné komplexy flyšového pásma a bradlové obaly. Spodní křída s jurou je spojena pozvolnými přechody.

Křída v Karpatech vyskytuje se jednak v t. zv. bezkydské křídě (Moravskoslezské Bezkydy), ve vnitřním bradlovém pásmu, v seriích vysokotatranských, ve spodní serii subtatranské a v pásmu flyšovém. V bezkydské křídě (vých. Morava, Těšínsko) vyvinuta je spodní i svrchní křída. Je nasunuta na subbezkydský paleogén ve dvou příkrovech: těšínském (spodním) a goduškém (svrchním). Neocom (sp. křída) je zde zastoupen takto (v podloží jsou spodní břidlice těšínské, snad tithon): vápence těšínské (Těšín), svrchní břidlice těšínské (sev. svah Bezkyd), vrstvy grodištské (již. svah Sovince u Frenštátu a sev. od Veřovic), v. veřovické (N. Jičín, Místek a j.), v. lhotické. Gault je zastoupen goduškými pískovci. Rozhraní neocomu a gaultu vyznačeno je pni a žilami (i ložnicemi) těšinitů a pikritů. V cenomanu a v turonu v bezkydské křídě je hiát. Senon je vyvinut: v příkrovu těšínském (spod. — sev. okraj bezkydského neocomu) jako vrstvy frýdecké a bašské, a v příkrovu goduškém (jižní okraj bezkyd. neocomu) jako ístebské pískovce. Neocom (grodištské vrstvy) vystupuje v bradlu u Zdounek (u Kroměříže). Dále je neocom zastoupen v seriích vysokotatranských (Vys. Tatry) a ve spodním příkrovu subtatranském; na Podk. Rusi vystupuje spod. křída v údolí horní Tisy a j. Flyš východního Slovenska a Podk. Rusi zastoupen je inoceramovými (ropiankovými) vrstvami (spodní vrstvy hieroglyfové). Flyš jv. Moravy jest vyvinut jako inoceramové vrstvy (u Hluku) a vyšší část jako ístebské pískovce a moravské slepence (Val. Mezifčí, Hostýn, Kvasice, Čejč, Kobylí, úpatí Pavlovských kopců. Senon Pavlovských kopců je zastoupen kvadrátovými a mucronátovými vrstvami. Svrchní křída v obalech vnitřního pásma bradlového transgreduje v cenomanu (Pováží — vrstvy orlovské a praznovské a exogyrové pískovce), jinde v turonu (Pováží), nebo v senonu (Orava — slepence úpohlavské — spodní senon). Svrchní senon je tvořen púchovskými slínami.

Terciér. Starší třetihory (paleogén). Paleogén tvoří v karpatské soustavě jednak spolu se svrchní křídou pásmo flyšové, jednak je vyvinut na Slovensku jižně od flyšového pásma v oblasti druhohorních komplexů v jednotlivých pánvích. V pásmu flyšovém jest pokračováním svrchní křídou nebo transgreduje přes starší podloží (přes juru v průsmyku Vlárském a Lysském). Spodní eocén je tvořen v západoslov. i ve východoslov. a podkarpatském flyši pestrými jílami. Nad nimi v záp. Slovensku jsou vrstvy hieroglyfové (= svrch. eocén a spodní oligocén — na sz. svahu Ždánických vrchů a Chřibů; u Bystrice p. Host. spodní oligocén = menilitové vrstvy) u Pouzdran a Uherčic vyvinuté jako pouzdranské slíny a magurské pískovce (svrchní oligocén). Ve východoslov. flyši svrchní eicén = svrchní hieroglyfové vrstvy (bělověžské pískovce), spodní oligocén = vrstvy menilitové (smilenské — Bardějov), svrch. oligocén = vrstvy magurské a vrstvy krosenské. V jednotlivých pánvích vystupuje: jižně od Vys. Tater, v kotlině liptovské (mummulitové vápence a slepence = stř. eocén — se svrch. eocénem a spod. olig. v nadloží), u Kežmarku a u Levoče, v Súľovských skalách (slepence), ostrůvky v údolí Hronu (mezi B. Bystricí a Podbrezovou), již. od M. Fatry a Suché a j. Uhelná pánve u Somodi (jz. od Košic) = svrchní olig. Oligocenní je spodní sloj pánve handlovské.

Flyše obsahují lehkou, parafinovou naftu (Bohuslavice n. Vl., Ratiškovice — Morava; Thurzovka, Popradno — západ. Slov.; Komarník, Miková, Radvaň, Krivá Olka — vých. Slov.); Luby u Užoku, Jasiňa — Podkarpát. Rus).

Ve flyši tvoří pravé i ložní žíly andesity u Bánova a u Bojkovic (Morava).

Během usazování se flyšů lze sledovati dozrky mezozoické horotvorné činnosti (kolísání, hiáty). Koncem oligocénu nastává nové mohutné vrásnění. Jím zejména flyš (hlavně vnějšího pásma) je zvrásněn a přesunut (příkrovy). Karpaty vytvořeny byly v dnešní podobě. Po tomto vrásnění neogén diskordantně transgreduje od jihu — z pánvi panonské (uherské) a vídeňské do příkopových propadlin.

Mladší třetihory (neogén). V miocénu vnitrokarpatská oblast vídeňské pánve byla spojena přes Moravu s polským miocénním mořem (Moravská brána). Miocén jest vyvinut jako: I. mediteran = I. stupeň středomořský (Parkán; Filakovo — pánve šalgotarjanská, uhelné sloje u Prievidze; Solno-

hrad u Prešova, Marmaroš. Solotvína); II. mediterrán (nulliporové a lithothamniové vápence — Mikulov, Židlochovice, Pratecké kopce a j.; Děvinská N. Ves; zemní plyny u Gbel; sladkovodní: turčanská, handlovská, hronská kotlina — uhelné sloje u Prievizde, Handlové, Bačina, Zlat. Moravců a j.; Košice, Převšov, Michalany, Chust; zasahuje do Čech — Opatov, Č. Třebová); sarmat = vrstvy cerithiové (brakické) (Čejč, Hodonín, Gbely [těžká, bezparafinová nafta], hronská svatokřížská kotlina [limnokvarcity], sladkovodní pánve oravská [lignity]).

Spodní pliocén = kongeriové vrstvy (mezi sarmatem a pliocénem diskordance; a spodu stupeň meotský; Klečany a Vlkoš u Kyjova, Dobřany, Čejč, Lužice, Nová Ves — lignitové sloje; Dubňany, Hodonín, Gbely, Mor. Sv. Jan, Malacky). Svrchní pliocén = levantinský stupeň a belvederské šterky (limnokvarcity u okolí Kremnice, v Oravě, v turčanské kotlině; jily u Poštorné).

Na rozhraní II. mediterránu a sarmatu projevila se mohutná činnost sopečná výlevy andesitových, rhyolitových a dacitových (Podk. Rus) láv (Kremnicko-štiavnické Rudohoří, Slánské vrchy, Vihorlat), hlubinnými eruptivními formacemi (diority u Hodruše a Vyhňe záp. od B. Bystřice), vulkanickými tufy (Kremnice, Štiavnice, až ke Zlatým Moravcům, Lučenci, Dětvě) a výlevy čedičů (jsou mladší andesitů a rhyol. — Bartošova Lehůtka, Hronský Sv. Kříž, Lučenec, Filakovo).

Dozvuky této sopečné činnosti jsou termální prameny a rudní žíly.

Čtvrtohory. Plistocén (diluvium). V plistocénu byla zaledněna některá pohoří (Vys. Tatry, Nizké Tatry, Babia, Góra, Svidovce, Černá Hora — morény, kary [kotle], ledovcová údolí), ukládaly se travertiny (vápenné tufy) (Gánovce se Spiši, Teplá, Lúčky, Ružomberok, Staré Hory), hlíny, spraše a šterkové pokrovy a krasové triasové vápence.

Holocén (alluvium) vyznačen je terky, písky a hlínami v rovinách a v údolích řek.

Mineralogie Československé republiky.

Území rep. Československé rozděluje se na dva komplexy, geologicky i petrograficky ostře rozlišené a proto také po stránce mineralogické značně rozdílné. V sudetské části, jež zaujímá celé Čechy a západní část země moravskoslezské po čáru Mor. Ostrava—Přerov—Brno—Mor. Krumlov—Znojmo, převládají většínou staré vulkanické horniny hlubinné

(žula, diorit a p.), staré horniny regionálně metamorfované — krystalické břidlice — (ruly, svory, fylity, granulity atd.), z hornin sedimentárních (část též metamorfovaných) pak usazeniny algonické, paleozoické a svrchní křída. Ostat. území republiky tvořeno je soustavou karpatskou, v níž starší horniny vulkanické ustupují do pozadí právě tak jako krystalické břidlice a místo nich nastupují mladovulkanické vyvřeliny výlevné, effusivní (andesity, trachyty, liparity, čedice), slabě metamorfované horniny paleozoické (hl. karbonské) a v největším rozsahu mladší sedimenty nemetamorfované, hl. druhohorní a třetihorní. Velmi důležitá a bohatými nálezů nerost. se vyznačují v obou oblastech rudní žíly, propustující horninami různého druhu a stáří a dávající často podnět k rozsáhlým hornickým pracím (Jáchymov, Příbram, Kutná Hora, Kremnice, Štávnice a mn. j.).

Krystalické břidlice poskytují poměrně málo pěkných nálezů nerostných. Z rul je to rutil (Kutnohorský, Soběslavský, Třebíčsko), sillimanit (čet. místa Českomor. vysoč.), fialový almandin ze Zbyšlavě na Čáslavsku a s Táborská, cordierit (často přeměněný v pinit) z Pelhřimovska a hl. z Dlouhé Stěny v Jihlavě; na puklinách rul nalezeny hl. na záp. a již. Moravě čet. zeolity. Tuha, provázená vápenci vysk. v rulách na Šumavě hl. mezi Č. Krumlovem a H. Planou spolu s čet. charakt. nerosty (nontronitem, kalcitem, opálem, pyritem, vodnatými sulfáty a fosfáty), na Strakonicku, Netolicku a Klatovsku, méně hojný a většinou nižší kvality (pro vysoký obsah pyritu) je grafit z Českomor. vys. (Tresné u Kunštátu, Čučice u Oslaván, Černovice u Tábora) a ze sev. Moravy (St. Město, Koldštýn a j.). V grafitickém křemenci z Černovic u Tábora nalezen pěkně modrý wavellit. Ve svorech vysk. se často veliké obecné granáty (Svojanov u Poličky), disthen a andalusit (Pancíř na Šumavě, Dyleň, Jeseník), staurolith (Koldštýn), svory se želez. slídou (itabirity) jsou na Třebíčsku a v Orlických horách. Fylity často staurolith (Hlinsko), v granulitech je hojný disthen a granát (Kleť nad Č. Krumlovem, Prachaticy, Náměšť). Řadu pěkných nálezů poskytly amfibolity okolí čáslavského, na jejich puklinách byly nalezeny klinozoisit, prehnit, analcim, datolith, natrolith, laumontit, kalcit a čet. j., hadcové ostrůvky českomoravské, šumavské a z okolí Mar. Lázní obsahují z primárních součástek bronzit (Pernštýn, Mohelno, Dol. Bory u Vel.

Meziříčí), enstatit (Vrbno na sev. Mor.), pyrop („český granát“) na Kolínsku, v okolí Holubova a Kremže v již. Č. (zde s kelyfittickou obrubou), u Měruvic ve Středohoří a na Náměštsku a Velkomeziříčsku, u Dobšíně pěkně zelený andradit, chromit vyskytl se na Mor. u Drahořina, Hrubšic a Žlátek. Zpracování dochází chrysotil z Dobšíně, vyskytuje se též u Kut. Hory, na Vožovic, u Hrubšic. Četné jsou nerosty sekundární: magnetit (Českokrumlovsko, Sedlice u D. Kralovic, Biskoupky u Ivančic, Pernštýn), spolu s magnetitem se vyskytuje u Biskoupek sepiolith (mořská pěna), na čet. místech znám je opál (Pernštýn a j.), anthofyllit (Stříbrné Horky, Hrubšice, H. Bory), zeolity (Templštn). V hadci kutnohorském se vyskytl brcit a palygorskrit, ve mnohých jiných nalezname chlority, mastek, chalcedon a j.

Ve chloritických a mastkových břidlicích Jeseníku vyskytuje se u Sobotína magnetovec v pěkných osmistěnech, t. řec. hrnčířský kámen (krupník) z téže lokality je směs mastku a chloritu. Na puklinách kryst. břidlic jeseníckých setkáváme se s paragenesou nerostů, jež charakterisuje zvláště lokality alpské a jež je vyznačena přítomností adularu, periklinu, křišťálu, titanitu, epidotu, apatitu, chloritu a jemného amfibolového asbestu, jindy přítomny jsou zeolity (heulandit, apofyllit, desmin), vzácně anatas. Anatas a brookit byly zjištěny v paragenesě typu alpského též v rulo-vém lomu Práchevně u Kut. Hore, kde se s nimi vyskytuje vedle křemene, adularu a chloritu turmalín, fluorit, muskovit a rudý sirný.

V eklogitech a skarnech (hl. z Českomor. vysoč.) nalézáme granáty, zelený augit, amfiboly, magnetovec a j. nerosty (Malešov u Kut. H., Věchnov na záp. Mor.).

Význačnými nerosty jsou charakterisovány krystalické vápence. Čet. ostrůvky kryst. váp. jsou na Sumavě, Českomor. vysoč. a na moravské i slezské straně Jeseníků. Mnohdy je vápenec téžen jako výborný mramor (Čes. Šternberk, Nezdice, Supíkovec, Nedvědice a jiné). Wollastonit je znám hl. z Frýdberku v sev. Slezsku, Nedvědic u Tišnova a z okolí brněnského, v Č. je na Německobrodsku, na sev. Moravě u Bludova tvoří horninu bludovit spolu s idokrasem, granátem a diopsidem (vedle j. akces. minerálů). Idokras je hojný též u Hazlova nedal. Chebu („egeran“), u Nedvědic, Frýdberku, granát vel. pěkně kryst. (hessonit) známe z Frýdberku; hojný je v kryst. váp. diopsid (Pohled

u Něm. Brodu, Frýdberk), fassait spolu s pleonastem nalezen u Hodruše blízko Stávnice. Spinel (pleonast nebo fialový spinel) znám je též z okolí třebíčského a moravskobudějovického, kde je rovněž hojný chondroit, kostrovité krystály pleonastu jsou od Písku, na mn. místech je skapolith (Strážek u Bystřice n. Pernšt., Mor. Budějovice), zoisit (Třebíč, Mor. Budějovice, Bludov), tremolit; olivin (forsterit) v kryst. váp. je většinou přeměněn ve hmotu hadcovou (ofikalcit, „eoazon“ z Raspenavy u Frýdlantu). Spodumen (Váp. Podol u Chrudimě, Čichov u Třebíče), pseudofit (Plav u Č. Budějovic, Čichov), zeolity (Bludov), ryzí síra (Lhota u Kunštátu na Mor.), ryzí bismut, celestin, korund (Nedvědice) a mn. j. jsou méně častými členy paragenese kryst. vápenců.

Basické vyvřeliny hlubinně omezeny jsou jen na několik málo okrsků, jichž nejvíce je na Sumavě a v Čes. Lese. U Načetína (nedaleko Poběžovic) tvoří v gabbrovité hornině šmouhy hercynit spolu s korundem („ronšperský smirek“) a j. akces. minerály, v gabbru na Poběžovicu je hojný diallag, labradorit, klinkzoisit, u Pocinovic je vyloučen hortonolith a ilmenit. V sev. Č. u Sluknova (Schweidrich) je v gabbrodioritické hornině koncentrován nikelnatý pyrrhotin a chalkopyrit (dříve se těžily).

Kyselé horniny hlubinné (žuly, granodiority) jsou chudé na nálezy mineralogické. Žuly středoecké (Ričansko) a západoecké (K. Vary) obsahují často porfyricky vrostlé veliké krystály živcové, rozkladem živců vzniká kaolin (Karlovarsko), červená žula litická je známa nálezy zeleného fluoritu, vápence, laumontitu a muskovitu, v aplitické žule přibylavické (na Čáslavsku) jsou veliké krystály almandinu spolu s apatitem, arsenopyritem, dumortieritem a j., na Pelhřimovsku a u Ledče obsahují žuly fluorit, u Skutče je molybdenit, pyrrhotin, chalkopyrit, scheelit, od Hostákova u Třebíče je znám amethyst, ze žulovitých hornin okolí brněnského titanit (též u Frýdberku), kryst. biotit (Maloměřice), fluorit (Tečice) a kůry žlutozeleného epidotu (Adamov). U Frýdberku vedle titanitu též orthit.

Mineralogicky nejzajímavější jsou pegmatity žulové. Na mn. nalezištích se těží nebo do nedávna těžil živec (Podězovicko, Písecko, D. Bory) a křemen (Jeseniky). V pegmatitech poběžovických jsou hojné manganaté granáty, beryl, světlá slída (muskovit), lomy písecké poskytly vedle živce a křemene (růžninu) veliké krystály berylu (též vzác.

odr. drahokamovou) a turmalínu, vzácné minerály monazit, xenotim, bertrandit a fenakit. Dostí hojný je apatit, žlutý muskovit, u Protivína (Klouby) a Dol. Borů andalusit, u Kloubů, Čejova u Humpolce a Pokojovic u Třebíče nalezen byl korund; triplit známe od Mar. Lázní (Boněnov), Písku a z Velko-meziříčska, anthofyllit z Heřmanova („heřmanovské koule“), dumortierit od Radkovic u Třebíče; pegmatit od Maršíkova na sev. Mor. je prvním evrop. nalez. chrysoberylu, s nímž tu je sillimanit, manganatý granát a spinel, v jiných jesenických pegmatitech vyskytuje se beryl, spodumen, monazit. Pegmatity s lithnou slídou (lepidolitem), jsou v Č. u Sušice (nal. je vyčerpáno), na Mor. u Rožné n. Pernšt., Puklic u Jihlavy, Radkovic a j. U Sušice nalezen též rubellit a j. barevné odr. turmalínu, spessartin, monazit a xenotim, lepidolith roženský doprovázen je apatitem, topasem, růz. zbarv. turmalíny (skoryl, rubellit, indigolith a j.), muskovitem, kassiteritem, u Puklic přistupuje ještě spessartin (manganatý granát). U Budislavě ve vých. Č. je v biotitickém pegmatitu spessartin, beryl, orthit, turmalín, pegmatity velkomeziříčské jsou známy krystaly turmalínu (Cyrilov), záhnědy (Dol. Bory), albitu, apatitu, brookitu (Bobruvka), na Slov. u Bratislavy obs. pegmatity granát a biotit, měnící se v chlorit.

V porfyru u Hodkovic a Zlábků (Turnovsko) jsou pěkné dihexaedry křemenné, u Hodkovic je živec vyvinut v podobě perleťové lesklé „měsíčku“.

Effusivní (rozlité) horniny, od nejstarších algonkických spilitů až po nejmladší lávy okolí chebského a nízkého Jeseníku poskytl také řadu pěkných mineralogických nálezů. Nejchudší jsou spility, ze kterých jmenovat lze možno pěkné krystaly vápencové z Libušína, diabasovitě horniny svrchonosilurské okolí pražského a beounského obsahují na puklinách různé zeolity (analcim, natrolith), krystaly vápence, datolith (Radotín; u Lištice u Beouna datolithový rohovec v sousedství diabasu). Permokarbonské melafýry a hlavně jejich mandlovce jsou matečnou horninou četných polodrahokamů, jež daly vznik kamenářskému průmyslu turnovskému. V melafýrových mandlích od Kozákova, Lomnice n. Pop., N. Paky a j. nalézáme acháty, chalcedony, karneoly, amethysty, různé zbarvené jaspisy a mnohé jiné, někde pak (na př. Zelechovské údolí u Libštátu) jsou hojné zeolity (heulandit, chabasit), baryt, zelený delessit a j. Melafýry slovenské (z M. Karpat a Niz. Tater) jsou nálezy chudší

(u Vikartovců růz. odrůdy křemene a chalcedonu).

V těšiněch a v pikritech východomor. jsou hojné zeolity analcim, natrolith a apofyllit, v pikritu od Libhoště nalezen byl pektolith, místy se vyskytuje vláknitý kalcit a pseudomorfozy po krystalcích olivínu.

Pokud se týče terciérních vyvřelin effusivních, třeba je rozlišiti na dvě skupiny, oblast alkalických hornin sudetských a území alkalicko-vápenatých hornin karpatských. V obou hlavních střediscích terciérního vulkanismu v Č., ve Středohoří a v Doupovských horách, setkáváme se hlavně s čediči, znělci, zridka s trachyty a j. horninami. Hlubinné horniny, jim odpovídající, jsou essexit (Roztoky n. L.) a thermalith (Doupovské hory). Velmi četné jsou horniny žilné (bostonit, camtonit, monchiquit, gaudetit a řada j. Olivin je hojný v čedičích (drahokam chrysolit, hl. u Semli), v lávách okolí chebského lapilli olivinové, amfibolové i augitové, posl. dva v čediči z Vlčáku u Stříbra, ze Středohoří od Lukova a j. nefelin s melilitem na Podhornu u Mar. Lázní, leucit u Č. Wiesentalu nedaleko Božího Daru. V dutinách čedičů a fonolithů vykryst. četné zeolity: natrolith, thomsonit, apofyllit, analcim z Mariánských Hor u Ústí n. L., krásné natrolithy a chabasity od Č. Lípy, phillipsit (Zálezly, Bělá p. Bezd., Vinařická Hora u Slaného), thomsonit ze Seebergu u Kadaně, k nim druží se kalcit a aragonit (Hofenec u Bíliny, Hřídolec u Paky) a řada jiných. Produktem rozkladu augitu z tufů je zelená hlínka seladonit (Kadaň), částečně přeměněný biotit od Žimy ve Středohoří, pěkně ruhotně zbarvený, jmenuje se rubellan. Od Valče v Doupovských horách jsou známé ledvinité a krápníkovité útvary skelného opálu hyalitu.

Andesity, trachyty, křemité trachyty (liparity) a čediče části karpatské tvoří jednak mohutný komplex ve středním Slovensku (Kremnicko-štávnické Rudohoří), u Košic a u Prešova táhnou se vrchy Slánské a na Podkarp. Rusi je třetihorními vyvřelinami tvořen hlavně Vihorlat. Malý ostrůvek andesitový a čedičový je také na Moravě u Nezdenice, kde v dutinách andesitu vykrystalovaly baryt, cristobalit, tridymit, aragonit, ferrokalcit a řada sulfidů. V andesitech slovenských nejpěknější nerost je vzácný opál od Dubníku nedaleko Prešova, jež vznikl rozkladem křemicitanů horninových, a tvoří žilky v tufech a v brekciích; mléčné, voskové a j. opály nalezeny byly na četných jiných místech (Štávnicko, Kremnicko), u Užhorodu spolu s nontro-

nitem tvoří tak řečený ungarit. U Kalinky působením solfatar vytvořil se hauerit spolu s ryzí sírou a sádrovcem, u N. Baně (Župkov) vyskytl se tetradymit. Čediče slovenské jsou poměrně chudé (olivín a zeolity u Stávnice), ale zato liparity poskytly několik pěkných nálezů, hlavně u Bartošovy Lehotky pod Kremnicí, kde v dutkách křem. trachytu vykrystaloval tridymit, jinde rychlý tuhnutím vznikly polosklovité, až úplně sklovité smolky, perlovce, pemzy a obsidiany. Praktický význam mají výskyty alunitu (spolu s kaolinitem, barytem a j.) v okolí Berehova, jež vznikly působením sirných výronů solfatarových na liparity.

V řízké souvislosti s vyvělinami jsou rudní žíly, jež jsou hlavně zdrojem těžby cenných kovů, a jež zároveň poskytují velké bohatství nálezů mineralogických. V nejužší souvislosti s magmatem jsou žíly cínovcové, tvořící místy přechody v pegmatity; při jich tvorbě hrály velikou úlohu páry těkavých sloučenin a přehřáté roztoky (jako u pegmatitů). Působením par přeměněna byla i okolní žula v greisen, v němž všechny součástky (až na křemen a muskovit) byly nahrazeny nerosty rudních žil, hlavně cínovcem. V ČSR jsou cínovcové žíly omezeny na Krušnohoří (Cinvald, Krupka, Abertamy, Slavkov), kde vedle cínovce a intenzivně těženého wolframitu (Cinvald) vyskytují se pneumatolytické nerosty apatit, topas, fluorit a cinvaldit, velké krystaly křemene, wolframany scheelit a stolzit, četné nerosty sirné (chalkopyrit, molybdenit, stannin a j.), na Slavkovsku též nerosty uranové (torbernit a j.), vzácný karkolit, četné fosforečnany a arseničnany a mn. j. Ojedinelé je nález cínovce na záp. Moravě u Kovařové (mimo drobná zrnka v pegmatitu rožen-ském).

Rudní žíly zlatonosné jsou v ČSR dvojího druhu; první z nich většinou v oblasti sudetské, jsou vázány na staré vyvěřelé horniny žulové a tvoří hlavně okruh kolem středoevropského masivu žulového. Většinou jsou to žíly křemenné s nepatrným podílem příměsí, jež jen zřídka dosahují většího množství (antimonit, arsenopyrit). Zlato je jen vzácně makroskopicky patrné. Jediný aktivní zlatý důl v Č. je na Roudném u Vlašimě, kde rula a aplit jsou impregnovány spleť žilek zlatonosného křemene, s nímž se tu vyskytuje pyrit, arsenopyrit, fluorit, kalcit, dolomit, baryt a turmalín. Nejznámější byly ve středověku zlaté doly ji-lavské, důlní práce byly prováděny u Štěchovic, Kasejovic, N. Knína, Bělčic, Bytíže, na Volynsku, Protivínsku, u Kašper-

ských Hor na Šumavě a j., u Smolotel na Příbramsku je zkoncentrován arsenopyrit, u Kasejovic vyskytl se jamesonit, wolframit a tetradymit. Antimonit převládá u Milešova a u Krásné Hory na Sedlčansku, s ním je tu fluorit, ryzí antimon a zlato. Nejpečnějším nálezem ryzího zlata byl učiněn r. 1927 u Křepic na Vodňansku. Mnohem menší důležitostí jsou nálezy v Čes. Budějovic, ve Slezsku u Frývaldova a na některých místech moravských. Na Slovensku Magurka (odpovídá čes. nález u Milešova) a Zlatá Ida u Košic (vedle antimonitu též berthierit, jamesonit a siderit). Mnohem více zlatonosných nalezišť slovenských je rázu druhého, tak řečeného propylitického a je vázáno na třetihorní vyvěřeliny andesitové a liparitové. Vznik rudních nerostů je provázen intenzivní přeměnou okolní horniny, propylitizací, při níž vzniká kaolín, chlority, muskovit (sericit) a žilná jalovina křemenná a vápencová, někdy pak (Belá u Stávnice) vznikl dillnit, směs to řady minerálů, v nichž převládá diaspor. Na žilách stávkových tvoří jalovinu vedle vápence, křemene (amethyst i křišťál) a dolomitu také baryt a dialogit (Hodruša), z rudních nerostů nejduž. jsou pyrit, galenit, sfalerit, argentit, pyrrargyrit, stefanit, polybasit a pearceit. Nalezena byla též rumělka, řada vzácných nerostů a četné minerály drubnoté (sádrovec, melanterit, epsomit a mn. j.). Kremnické doly jsou mineralogicky chudší, obs. více zlata než stávkické, hojnější je antimonit a rumělka (cinabarit). Mnohem menší jsou (resp. byly) důlní podniky u N. Baně, u Stávů na vých. Slov. a na čet. j. místech.

Rudní žíly převahou sulfidické představují nám daleko nejhojnější typ žil českoslov. Již na některých předchozích (Milešov, Stávnice, Ida, Magurka) mají sulfidy veliký podíl. Hl. sem patří naše žíly stříbrnosné a žíly se sulfidy kovů obecnějších, jako je železo, měď, olovo, zinek a j. Příbram vyznačena je asi 80 minerály, z nichž galenit obsahuje až ¾ stříbra. Žíly prorážejí algonkiem a kambriem, mají buď všechny součástky zřetelně vyvinuté a odděleny (žíly symetricky páskované), nebo tvoří (hl. ve větších hloubkách) t. ř. krušky, v nichž jsou rudní nerosty jemně rozptýleny. Nejduž. nerosty příbramské jsou: ryzí stříbro, allemontit, antimonit, galenit s odrůdou steinmannitem, sfalerit a wurtzit, pyrit, chalkopyrit, arsenopyrit, diaforit, polybasit, pyrrargyrit, krásné kryst. bournonit, boungerit jemně je-hličkovy až plisnatý („heteromorfit“), tetradrit (se stříbrem) a stefanit. Vedle sulfidů jsou primárního původu

vzácný uranin, baryt ve dvou generacích habituálně odlišných, kalcit velmi pěkně a rozlič. kryst., dolomit, hojný siderit a j. Sekundárně vznikly kromě ryzího stříbra goethit (sametka), jež je jedním z nejcharakterist. nerostů příbr., valentinit, cerussit, chloritické minerály lillit a cronstedtit, z fosforečnanů pyromorfit, mimetit, ze síranů sádrovec. Wulfenitové šedé kryst. naz. se špačky. U Bohumína je hojný antimonit, s nímž se vysk. i berthierit.

Žily jáchymovské liší se od příbramských hl. větším podílem slouč. arsenových a mají trojí druh nerostné výplně: nejstarší rudy kobaltu, niklu a bismutu (s nerosty: smaltinem, chloanthitem, nikelinem, arsenopyritem, ryzím bismutem, arsenem a sekund. erythrinem, annabergitem a farmakolithem), středního stáří jsou žily uraninu v růžovém dolomitu s čet. produkty přeměny (autinit, torbernit, zippeit, johannit, gummit a j.). Nejmladší žily rud stříbrných založily slávu Jáchymova, ale nyní jsou již vyčerpány a v dolech se těží jen rudy uranové. Vedle ryzího stříbra obs. hl. argentit, proustit (pyrargyrit je méně hojný) se vzác. xanthokonem, stefanit, polybasit a stříbrné kzyzy (sternbergit a j.). Vápenec je méně hojný než v Příbrami.

Uranové rudy byly těženy v Drmoulech u Mar. Lázní (uranin, torbernit), sulfidické rudy měděné (hl. chalkopyrit) převládají v Hoře Svaté Kateřiny, na stříbro dolováno bylo v Krušnohoří též u Vypřt, Mikulova a Hrobů, na olovo u Oloví. Do dnešní doby udržují se důlní práce na Stříbrsku, kde žulou a horninami algonickými prostupují žíly s převahou galenitu a sfaleritu, s jalovinou křemennou, vápencovou, barytovou a s hojnými nerosty druhotnými: pyromorfitem a jeho odrůdou miesitem, cerussitem a něktr. vzácnostmi. U Merklina vznikly na sfaleritu žluté nálety kadmnatého xanthochroitu. Galenit se stopami rud stříbrných se těžil u Chodové Planě, s barytem u Velhartic a Hor Matky Boží na Šumavě. Velmi mnoho starých důlních prací je na Českomor. vysočině. Kutná Hora, kdysi nejproduktivnější stříbrné doly evropské, je dnes úplně opuštěna (od r. 1903). Vedle ušlechtilých rud stříbrných (pyrargyrit) a ryzího stříbra nalezeny tu pyrit, pyrrotin, sfalerit, tetraedrit, galenit, jaloovina křemenná a dolomitová, vzác. cronstedtit, dále sádrovec, hydrozinkit, arsenit a j. Podobného rázu jsou nálezy od Ratibořic (hl. pyrargyrit), z Českobudějovicka (Hodějovica, Rudolfov), Jihlavska, Německobrodského, Pelhřimovska a od Třešti na Mor., měděné rudy (bornit,

chalkopyrit) od Stříbrné Skalice a Voděrad, na Mor. u Borovce. V Krkonoších je baryt s galenitem a fluoritem u Harrachova, barytové žíly jsou na Tišnovsku (Květnice; s odrůd. křemennými, amethystem a záhnědou). V Jeseníku u Cukmantlu s galenitem a pyritem řada druhotných nerostů (alofan a mn. j.), u N. Vsi blíže Rýmařova sfalerit, siderit, pyromorfit atd., antimonit, kromě uvedených již výskytů zlatonosných těží se na Slov. u Čučmy, těžil se u Perneku v M. Karpatech (zde s kermesitem a valentinitem), v Č. je několik menších žil u Mar. Lázní, na Rakovnicku, v Jeseníkách u Hynčiny (s arsenopyritem, nikelinem, pyritem, sfaleritem, kermesitem a j.). Rumělka (cinnabarit) ve větš. množství je na Slov. (Gelnica, Niž. Slaná, Vranov), v Č. jen málo u Hořovic na Dědově Hoře (ryzí rtuť, chalkopyrit, tetraedrit, siderit, ankerit, baryt), u Schönbachu v záp. Č. a na j. místech.

Na Slov. vedle obvodu kremnicko-šávnického nejdůl. rudní oblast je Rudohoří spišsko-gemerské, v němž se těží neb těžily hlav. rudy železné a měděné, méně kobalto-niklové, rtuťnaté a j. Žíly, často velmi mocné, prorážejí (nebo tvoří i žíly ložní) slabě přeměněnými horninami paleozoickými a diabasovitými nebo porfyritovými vyvřelinami (též metamorfizovanými) a jsou tvořeny většinou ocelkem (sideritem). Tam, kde vychází žíla ocelková na povrch, vytvořil se mocný „železný klobouk“ (gossan) limonitový (na př. u Poráče). Při trati košicko-bohumínské je Kotrbach, Poráč a Slovíanky, kde mohutná žíla s převládajícím sideritem obs. též chalkopyrit, rtuťnatý tetraedrit (schwazit), pyrit, jalovinu barytovou, druhotný azurit, malachit, cinnabarit a čet. j., o něco dále je Gelnica, Zakarovec (s velmi čistým sideritem) a řada dalších větších neb menších podniků důlních. U Rožňavy (Nadabulá, Rudník) je ocelk nejstarší výplň žilnou spolu s barytem a je zatlačován mladším křemenem s albitem, měděnými rudami (hl. chalkopyritem), pyritem, pyrrotinem a j. Vzácně se vyskytl turmalin a rutil (pod. poměry jsou u Spiš. N. Vsi u údolí Bintu); baryt se těžil u Krás. Horky, na Železníku u Sirku nalezeny fosfáty evansit, vashegyit spolu s variszitem a wavellitem, evansit je dosti hojný též u N. Slané (s rumělkou, ryzí rtuť a j.), na čet. místech vykryst. mladší baryt ve formě wolynynové (Rožňava, Betliar), chalcedon a opál jsou hojnými hosty v dutinách hnědele, často ledvinitého, krápníkovitého (Hrovec, Železník, Tri Vody, Jarabá). Španí Dolina u Bání. Bystřice je proslavená

krystaly aragonitu a celestinu, malachitem, azurit, sirany herrengrunditem, langitem, chalkantitem, melanteritem a j., na žilách (a část. impregnací) rud měděných u Lubietové vedle chalkopyritu, tetraedritu a obvyklých druhotných ner. mědnatých nalezeny fosforečnany a arseničnany libethenit, olivenit, euchroit, ehliit, též ryzí měď, jež nejpěknější je od Nandráže. V okolí Dobšíně jsou mědnaté rudy část. nahrazeny nikelnato-kobaltnatými (smaltin, chloanthit, nikelin, gersdorffit) i se sekundárními erythrinem a annabergitem a v křemenu rozptýleným fuchsit; metasomatického rázu je ložisko na Maasörtu. U Smolníku převládá pyrit s příměsí chalkopyritu, stěny štol povlečeny jsou korami skalic (chalkanthit, melanterit), epsomit a j. Dříve se těžil pyrit též v M. Karpatech u Cajly a Perneka.

Mistry, j. u Rožnavy, vyskytují se manganaté rudy (Čučma: rhodonit, dialogit, alabandin), jež v Č. jsou zastoupeny v Krušnohoří u Blatna (pyrolusit, polianit, manganit, haematit) a Narysova na Příbramsku (pyrolusit). Manganové rudy spíše sedimentárního původu se těží v Č. v Želez. Horách u Chvaletic, Litošic, Sobolusk a j.; dialogit, rhodonit, psilomelan, wad, manganit, pyrit, pyrrothit, arsenopyrit, limonit, vivianit, destinezit (dobýval se!), manganatý anthofyllit, granát a čet. j., na Slov. u Kyšovec se dobývá směs oxidických rud manganových.

V paleozoickém území východoslovenského Rudohoří velmi důležitá jsou výskyty krystalického magnetitu, jež jsou v urč. spojitosti s rudními žilami ocelkovými. Magnetity jsou vždy provázeny karbonskými vápenci, jichž částečným metasomatickým zatlačením vznikly a jsou na velmi čet. místech dobývány. Nejzápadnější se vyskytují u Pliešovců u Krupině a u Diviny nad Lučencem a odtud se táhne pruh magnetitových výskytů přes Hačavu, Chyzné, Jelšavu a Ochtinou až k Bankovu téměř u samotných Košic. Na čet. místech nalézáme v nich krystaly dolomitu (Jelšava, Ochtiná), paprskité agregáty i krystaly aragonitu (Ochtiná, Chyzné), mastek (Hačava), baryt (Jelšava).

Epigeneticky vznikla rovněž ložiska železných rud v Jeseníkách v horninách devonského stáří, kde u Chabčova a j. míst se vyskytuje chloritický křemičitán thuringit spolu se stílnomelanem (a čet. j. nerosty), jinde (Morávka) je i magnetovec nebo krevel (Rýmařovsko).

Cisté syngenetického původu jsou výskyty pyritu v algonických kamenečných břidlicích západočeských (Hromi-

ce u Plzně, Líté u Manětína, Kamenec u Radnic, Valachov u Rakovníka a j.), jež byl dobýván k výrobě kyseliny sírové a zelené skalice. Produkty větrání jsou hojně vodnaté sulfáty (halotrichit, natrojarosit, slavík a j.). Žilného původu jsou impregnace pyritové na Chrudimsku u Lukaviček v křemitém porfyru s pyroflylitem.

Ve spodnosilurských sedimentech Barandieny nejdůl. jsou ložiska želez. rud, hl. oolitického chamositu a haematitu (krevele), vázaná vznikem na erupce diabasové. Krevel (též oolitic) převládá v nejspodnějších souvrstvích (komárovském a osecko-kváňském), kde se těží neb těžil u Klabavy, Pliskova, Ejbovic na Rokycansku, na Krušné Hoře u Hudič a mn. j. místech (mistry i s chamositem); daleko vydatnější jsou ložiska chamositová ve vrstvách zahoňanských, dobývaná u Nučic, Zdic a Lodenic. Často bývá vedle krevele přítomen v rudě magnetovec („skleněnka“) a sirné rudy (pyrit, arsenopyrit), tmel tvoří siderit a jak v oolitech tak ve tmelu je přimíšen fosforit. Větráním tvoří se kaolín a čet. fosfáty, hl. destinezit, delvauxit, wavelit, kakoxen, dufrénit, berounit a mn. j. Mnohde vykryst. vápeneček, siderit, ankerit, baryt, u Březiny na Radnicku je vtroušen i cinnabarit, u Svárova rudy měděné. I mimo rudy železné vyskytly se čet. fosfáty, wavelit, variscit, barrandit, kakoxen, zepharovchit (Cerhovice a Třenice u Zbiroha), sulfidy (antimonit v drabovských křemencích u Berouna a v Praze, pyrit na čet. lokalitách), ze síranu epsomit (Letná), sádrovec (Košíře). Železité křemeny jsou též hojným zjevem (Sv. Dobrovít, Holoubkov, Svárov).

Svrchnosilurské a devonské horniny, převážně vápencové nebo dolomitické (posk. ozdobné kameny, „mramory“ slivenecké a suchomastské), mají často v dutinách krystaly vápencové (Zlíchov), barytové (Podolí, Bráník), křemenné (Kosoř), organické látky (hatchettin, válaít, dehet) a uhelná hmota pronikají zvl. bituminosní váp. silurské na mn. místech (Chuchle a j.), z pyritu v břidlicích vzniká sádrovec, aluminit (Chuchle) a j. Na Mor. kromě zmíněných už rud železných vyskytují se v devonu hl. vápencové krápníky v Mor. Krasu.

Permokarbon český s uhelnými pánvemi na Plzeňsku, Kladensku, u Žalčic a s několika pánvičkami menšími poskytl nejpěknějších nálezů na Kladensku, kde v septariích (puklinách) pelsideritů (hlinitých ocelků) vykrystaloval ankerit, kalcit, baryt, dosti často i sfalerit, galenit, pyrit, markasit, pyrro-

tin (Pchery) a zvl. vláskovitý millerit a beyrichit, jež bývají povlečeny zeleným zaratitem, whewellit v krásných čírych krystalech nalezen byl též na několika kladenských dolech. Téměř všude je přítomen krystal. kaolinit nakrit. Strontianit vyskytl se u Lubné na Rakovnicku, almandin je vtroušen v basálním slepenci karb. u Libušína, na Plzeňsku u Výtuně nalezen též sfalerit. Na Ostravsku opakuje se podobná paragenese jako u Kladna, jen o něco chudší, v pánvi rosicko-oslavanské nalezeny v pelosideritech oboustranně vyvinuté křišťály a záhnědy, vápenec, siderit, dolomit, baryt a sádrovec, ze sulfidů pyrit i markasit, z nichž větráním vznikají čet. sulfáty, vedle sádrovice, melanteritu a epsomitů též thénardit. Hatchettin se vysk. u Zastávky. Na Plzeňsku u Hor. Brízy a Dobřan vznikla z arkos mohutná ložiska kaolinová, intenzivně dobývaná. Na Krkavci u Plzně nalezeny v arkose krásné kryst. barytové. V permských lupcích od Valdic (Košťálova) v Podkrkonoší nalézáme hvězdovitě sestavené krystalky vivianitu spolu s delvauxitem, sádrovcem a natrojarositem, u Verneřovic na Trutnovsku obs. lupky konkrece sulfidických rud měděných (bornit, chalkosin), jež se do nedávna těžily, podobně též, ale v menší míře na Semilsku, Jilemnicku a Českobrodsku (zde hl. malachit a azurit).

Triasové horniny, téměř výhr. na Slov. zastoupené, jsou většinou vápence a dolomity, kromě krystalů vápencových a dolomitových bez zvlášť. náležu nerost. U Plešivce (Baradla) a Lipt. Sv. Mikuláše (Demánová) ukryty jsou v triasu veliké jeskyně krápníkové, blízko Strečna (Varín) proniknul je dolomit asfaltem v dobytelném množství, sádrovec je u Spiš. N. Vsi. Jurský útvar, též vápencový, je i na Mor. a Těšínsku; u Brna (Julianov) obs. stébelnatý kalcit a na Slov. u Tuchyni pyrolusit. V jurských jilech od Rudic a Olomučan v Mor. Krasu vysk. se konkrece křemité (pazourek, rohovec, karneol), často s geodami křišťálovými a amethystovými spolu s opálem kašolongem. V těchto jilech, jež vyplňují doliny zkrasovatělého podoží devonského, vyskytla se i větší množství limonitu, jenž se dříve dobýval. T. řeč., „rudické kuličky“ jsou paprskité stébelnaté konkrece vápencové.

Ve východomoravské spod. křídě těžily se dříve žel. rudy (hl. hlinité ocelky) u Věřovic, Trčince a j. v křídě čes. a západomor. vysk. se místy (hl. na Boskovicku a Moravskotřebovsku) sloje uhléne s kyzý, jantarovit. hmotami (valchovit, neudorfit, muckit), melkitem a j., jantar

nalezen u Skutče a Vamberka. Glaukonit je velmi rozšířen v moř. sedim. křídových, hojně jsou konkrece pyritové a markasitové, u Chocně nalez. ryzí železo. Jinde jsou v křídě pisolithické rudy želez. (limonit) s příměsí bauxitovou (Mezouň u Tachlovic, Ransko u Přibyslavě, Železnice u Jičína).

Z mohutných komplexů flyšových v oblasti karpatské (stáří křídového a třetihorního) je třeba zmíniti se o křišťálech („marmaroš. diamanty“) z Podkarpatské Rusi a sporadických výskytech nafty (Bohuslavice, Turzovka, Míková, Jasina).

Třetihorní sedimenty sudetské jsou charakterisovány hl. hnědouhelnými sloji severočeskými, v nichž se vyskytují krásné krystaly markasitové (Litmice u Falknova, Kopisty u Mostu) a whewellitové (Kopisty, Lom), sulfáty sádrovec, bilit, keramohalit, jarosit a černíkit (Čermíky u Chomutova), z org. látek mellit a oxalit (Mostecko). Rozsivkové zeminy a leštivé břidlice jsou u Běliny (Kučlín, Frant. Lázní (Soos) a na Českokubějovsku u Borovan. Sladkovodní křemence (uživ. k výrobě ohnivzdor. cihel „dinasových“) v okolí Obřině a Podbořan, sklářský písek u Zálezle.

V třetihorách moravských a slov. významují se starší vrstvy konkrecemi opálu menilitu a konkrecemi manganovými (hl. dialogitovými) na střed. a jihových. Mor., v mladším terciéru vysk. se hnědouhel. sloje na Hodonínsku a u Handlové na Slov., nafta u Gbel a Hodonína, sladkovodní křemence ve střed. Pohroní (Sv. Kříž) a nejdál. jsou ložiska solná u Prešova (Solnohrad) a v Marmarošské Slotvině, provázená sádrovcem a anhydritem. Sádrovec vysk. se dále na čet. místech mor. (Brněnsko, Slavkovsko, Břeclavsko atd.), slezských (Kateřinky u Opavy) a slov. (Vel. Záblatie u Trenčína).

V rašelinách západočes. vedle limonitu, pyritu a síry vysk. se sádrovec a vivianit, v jihočes. (Borkovice u Veselí) uhlovodfk fichtelit.

Většinou čtvrtohorního stáří jsou štěrky a písky, v nichž bývají zkoncentrovány ryzí zlato, rudy a drahokamy vedle jiných těžkých součástek. Písky a náplavy řeky Otavy a j. toků obs. ryzí zlato, granáty, zirkony, monazit, rutil, ilmenit a čet. j., u Soběslavě, na Klatovsku a Třebíčsku je nahrom. rutil (nigrin), ilmenit a magnetovec u Pčinovic, cínovec pod Kruš. Horami (Seifen, Bohosudov), na Jizerské Louce možno nalézt ilmenit („iserin“), zirkon, safir, spinel a čet. j., světově známé jsou pyropy („čes. granáty“) z náplavů pod Čes. Středoh. (Měrunice,

Podsedlice, Třebivlice, Chrástany, Dlažkovice a. j.) a u Rovenska, provázené zirkonem, ilmenitem a snad i dýmátem (Dlažkovice); v jihočes. a západomor. štěřících vyskytují se vltaviny (moldavity), jež jsou asi původu kosmického. V cihlář. hlinách nalézáme fosfáty (destinezit u Vysočan), sádrovec, aluminít (Velvary) a vápnité konkrece, zv. civváry. Na ornici jihomor. a slov. vykvétá místy soda, epsomit, sádrovec, sůl kam. a čet. j. Z horkých pramenů karlovarských a někt. j. (Sliach) usazuje se aragonit ve formě vířilovce a hrachovce s příměsí barytu a j. ner., z vod, bohatých vápníkem se srážejí půs. rostlin travertiny (Sv. Jan pod Skalou, Kosoř, Olomoucko, Přerovsko), na Slov. hl. v Povází a ve Spiši (Lučky, Gánovec a čet. j.). Slov. travertinů se užívá co staveb, a dekor. kamene.

Zbývá ještě zmíniti se o minerálních pramenech v ČSR. Nejznámější je vířilo karlovarské (teplé 42–71° C) a teplické v sev. Č. (46°), menší význam má pramen v Jan. Lázních (30°). Sírná vířidla jsou na Mor. u Vel. Losína, na Slov. v Piešťanech (radioakt., 67° C) a Trenč. Teplicích (40°). Další teplé pram. řůz. druhu jsou v Mor. Teplicích u Hranic, u Rájeckých Teplic, Sliache, Teplic Štubňanských, ve Sklenném, Lučkách, Gánovcích a na j. místech. Gejzír u Herlan vých. od Košic poskytuje kyselku o teplotě jen nepatrně zvýšené. Prameny kyselek jsou soustředěny v Č. kolem sopečné oblasti západoces. a na krušnohorském zlomu (Frant. Lázně, Mar. Lázně, Kysib, Kron-dorf, Klášterec n. Ohří, Bílina), důl. jsou prameny podébradské a v Lázních Bělohradě, u Náchoda pramení slabě zemité kyselka v Bělovsi. Mor. kyselky jsou od Luhačovic a čet. míst v Jeseníkách, na Slov. je jich veliký počet, z nichž vedle uvedené již herlanské třeba jmenovati korytnickou, bardiovskou, sliachskou a lubovenskou. Slov. Smrdáky a Sobrance dávají vířidla solno-sírná, horké vody jsou v Č. u Bylan a Zaječic na Lounsku a na Mor. u Šaratic. Na mn. místech obs. prameny sůl Glauberovu (Frant. L.), sirovodík (jihových. Mor.), jod (Darkov u Těšína) nebo radiovou emanaci (radioakt. vody jáchymovské, část i příbramské).

Lit.: V. v. Zepharovich, Mineralog. Lexicon für das Kaiserthum Oesterreich I-III, 1859–1893; F. X. Zippe, Die Mineralien Böhmens... (1842), J. Klvaňa, Nerosty král. Českého (1885) a Nerosty Moravy a Slezska (1882); F. A. Kolenati, Die Mineralien Mährens u. Oest. Schl. (1854); H. Laus, Die nutzbaren Mineralien u. Gesteine von Mähren u. Oest. Schl. (1906),

F. Slavík, Nerostopis Čech („Za vzděláním“ 1917), Nerostopis Moravy, Slezska a Slov. („Za vzd.“ 1918), Užitékové ner. zemí čes. („Za vzd.“ 1918), B. Kučera, Seznam nerostů mor. a jejich nal. (1923), Šhor. Klubu přír. v Brně, s pozd. doplňky tamže a v Čas. Mor. Zem. Mus.), F. Slavík, Horniny a nerosty našeho státu (Českoslov. Vlastivěda 1., Příroda, 1929). R. Kettner, Stručný nástin geol. poměrů a ner. boh. Slovenska a Podkarp. Rusi (1923). Mimo uvedené práce uveřejněna veliká řada pojednání, týkajících se ner. bohatství ČSR a jeho využití v čet. samostatných spisech jiných, monografiích, časopisech, nauč. slovnících, statistických a hornických příručkách a i v denních listech. R. Nováček.

Nerostné bohatství ČSR.

Nynější území našeho státu bylo již od nejstarších dob proslulé svým velikým bohatstvím nerostným, hlavně rudním, a ze zemí evropských stálo vždy na místě prvním. Byly to nejdříve kovy drahé, zlato a později stříbro, které se hlavně v Čechách a na Slovensku ve značné míře těžily, později pak železo a uhlí. Co se ostatních kovů týče, můžeme ovšem zjistiti jejich přítomnost v četných výskytech, jejich těžba ale má dosud význam podradný a nehraje v hornickém dobývání větší úlohy. Také nálezy druhých nerostů jsou sice významné se stanoviska vědeckého, dobývání jich ale dosud nenabýlo značnějšího významu mimostátního a jen částečně kryje spotřebu tuzemskou.

Zlato. Již známý kronikář Hájek z Libočan (Q₄) zmiňuje se se zvláštní oblibou o dolování zlata v Čechách a kladě jeho počátek do VII. stol. Třeba jeho báchorky není možno se stanoviska historického považovati za směřodátne, jisto jest a bylo také pozdějšími badateli, hlavně historiografem našeho hornictví hr. K. ze Šternberka (Q₄) a Fr. Pošepným (Q₄) konstatováno, že zlato bylo v Čechách těženo na četných místech již kolem r. 1000. Nasvědčují tomu také četné listiny a dokumenty, hlavně různé dlužní úpisys krále Jana Lucemburského z r. 1336, který panu Petru z Rožmberka zastavil jako záruku na jeho pohledávky různé zlatodoly: Sedlčany, Lišnice, Zákoutí, Bělčice, Kamberk, Kašp. Hory, Jílové, Knín a j. Nejvýznamnějšími zlatodoly byly v dobách nejstarších: Jílové, Kašp. Hory a N. Knín. Ale i rýžování zlata z písku řek bylo velice výnosné a Otava, Blanice, Vltava i Lužnice byly svým bohatstvím zlatonosného písku proslulé. — Největší rozkvět Jílo

vého datuje se do r. 1363 a mnoho pražských rodin, majících kutací práva (Rotlevové), zde zbohatlo. Ale voda způsobovala vždy značné obtíže při dolování a když pak za husitských válek větší část osazenstva odešla do Tábora, doly se zatopily a katastrofu dovršil Žižka, který město při pochodu na Prahu vypálil. A jako Jílové, upadaly i ostatní zlatodoly české; ačkoliv za Ferdinanda I. zahájena znovu na různých místech těžba, byly výsledky, podle záznamů archivu pražské mincovny, založ. r. 1540, stále horší, až těžení zlata, až na ojedinělé pokusy, skoro úplně zaniklo. Teprve koncem minulého století se podařilo neúnavnému badateli světového jména Fr. Pošepnému, že získal zájem u vlivných osobností cizozem. o naše zlatodoly a jeho úsilí korunováno výsledkem, když r. 1892 založen náš největší výn. zlatodůl Roudný (O₄), který vybaven nejmodernějším zařízením, vytěžil již za mnoho milionů zlata i stříbra. V poslední době následkem nedostat. provoz. kapitálu, nutného k nezbytným investicím, hrozí zastavení prací, což by ovšem znamenalo značnou ztrátu v našem hornickém podnikání a mělo za následek zoufalou situaci osazenstva. — Mimo Roudný zahájeno také dolování v Libšicích u N. Knína a v Milešově u Sedlčan, bohužel též i zde pro nedostatek nutného provoz. kapitálu práce zastavena. Také u Smolotel, Kasejovic, Bělčic a j. nalezeno zlato, výskyt tyto ale nemají dosud praktického významu. Na Slovensku vyskytuje se zlato u Magurky, Zlaté Idy, B. Štávnice a Kremnice, převládá zde ale stříbro, jehož je 50krát více než zlata. Zlatodoly tyto mají také, jako české, svoji slavnou minulost, bohužel současná jejich situace není právě nejružovější, třeba se v poslední době podnikají četné pokusy, aby jejich prosperita byla zvýšena. Úhrnem vytěženo zlata v ČSR.: 1920: 273.21, 1926: 240.48, 1927: 230.999 kg.

Stříbro, jehož těžba hrála svého času v Čechách úlohu velice důležitou, těžilo se hlavně v Kutné Hoře, v okolí Jihlavy až k Ném. Brodu, v Krušných Horách (Jáchymov), ve Stříbře a v Mor. Jeseníku. Těžba v Čechách byla za rozkvětu Kutné Hory (koncem XIII. stol.) největší z celé Evropy, bohužel i zde politické poměry ukončily její slávu a veškeré pozdější pokusy zůstaly bezvýslednými, ačkoliv se na dole „Osel“ dosáhlo tehdy největší hloubky na světě (600 m). Brzy ale začíná vzrůst Příbramě a Jáchymova, kde Šlik razil na poč. XVI. stol. první tolar (Joachimsthaler Groschen). Nyní jest Příbram naším jedi-

ným velkým dolem stříbrným; rozkvět dolování se datuje v letech 1875—1891, kdy těžba byla velice výnosná. Největší výroby stříbra bylo dosaženo r. 1912, kdy vyrobeno přes 50.000 kg stříbra. Dnes pracuje se jen na stát. dolech v Břežových Horách u Příbramě (se 7 šachtami, z nichž jsou ale pouze 3 v úplném provozu). Nejhlubší je Anenská šachta (1300 m). V poslední době výnos dolů klesá a těžba se již nevyplácí, což hl. způsobeno nízkou mezinár. cenou stříbra. — Na Slovensku možno o těžbě stříbra mluvit pouze ve stát. dolech štávnických a kremnických, ale výnos jest poměrně nepatrný (r. 1916: 3630 kg). Celková těžba stříbra v oblasti ČSR.: 1920: 21.288, 1925: 23.809, 1927: 23.780, 1929: 22.887 kg.

Rtut. Naleziště v Čechách (Jedová Hora u Komárova, u Svaté a Hudlic, u Břežiny a Radnic), kdež se vyskytla rumělka v nevelkém množství, nemají praktického významu. Na Slovensku se vyskytuje rtut. obsahující tetraedrit na sideritových žilách v Kotterbachu u Spišské Nové Vsi, dále v Gelnici (rumělka) a u Vranova. Rtut. se získá jako vedlejší výrobek při zpracování železných a měděných rud. Vyrobeno v ČSR. r. 1926: 823, 1927: 552 g.

Olovo. Hlavním výrobcem olova jest Příbram a r. 1912, v době největší těžby, vydaly huti přes 60.000 q olova. Rudou jest zde stříbrnosný leštěnec olovený (0,5% Ag). Také na různých místech mor.-slez. Jeseníku se vyskytovaly olov. rudy, těžba ale zde zanikla. Na Slovensku se vyskytují bezvýznamná množství olov. rudy u Plešivce v Gemerské župě. Celkem vytěženo v ČSR. olova měkkého r. 1920: 16.400, 1927: 19.560 kg; olova tvrdého (antimonového) roku 1920: 3663, 1927: 4730 kg.

Měď dobývala se v Čechách i na Slovensku již v dobách nejstarších. Ve středověku a na počátku nového věku dolovalo se v Č. čteně na různých místech v Podkrkonoší, Krušnohoří a j. Nejdůležit. byly doly u Kraslic záp. od Jáchymova, u Verneřovic, medaleko Trutnova a u Šluknova; dnes již nemají ale takového významu. Mnohem více mědi se vyrábí na Slovensku, hl. ze sideritových žil Spišsko-gemerského Rudohoří, v Lubietové, vých. od B. Bystrice, u Smolníku a j. Těžba se obmezuje na doly, kde se rudy mědnaté vyskytují společně s jinými rudami (Kotterbach, Gelnice a j.). Roční výroba v ČSR. činila roku 1927: 25.490 q mědi cementové, 3990 q mědi elektrolytické, 3440 q mědi černé.

Nikl, kobalt, vizmut, wolfram. Různé menší výskyty v ČSR., ale celkem bezvýznamné. V provozu není žádného dolu.

Zinek. Sfalorit a wurtzit, zinkové rudy, vyskytovaly se dříve hojně na Příbramsku, jakož i v rudním obvodu m. Stříbra, a dolováno na ně u Merklína nedaleko Přestic. Na Slovensku se sfalerit nalézá ve zlatonosných kyzech štávnických a kremnických, dále u Plešivce a u Pohorelé. Výskyty tyto nemají ale větší důležitosti. Pouze na dole Charlotta v Černovicích u Horšovského Týna jsou zinkové rudy dobývány ve větším množství, hutnická výroba jest ale nepatrná (1920: 20.766 q rudy).

Cín. V Kráňských horách bylo na cín dolováno již dávno a stáří cín. dolů sahá až do XIII. stol. Nejdůležit. jest Horní Krupka u Teplic, která je nejstarším horn. místem v Č., dále Cínvald, Slavkov, Abertamy a j. Nejdůležitějším byl hl. v XVI. stol. Slavkov, kdy těžba dosáhla svého vrcholu. Dnes mají význam pouze cínové rudy, které obsahují wolframit. R. 1920 vytěženo celkem 23.923 q cínové rudy.

Antimon. V Čechách nalézají se antimonové rudy v okolí Krásné Hory a Milešova u Sedlčan, kdež se také vyskytují zlatonosné žíly. Dobýval se zde antimon do nedávna, ještě r. 1920 tu vytěženo 1628 tun rudy (15% Sb). Také v Příbrami a v Boreňově (důl Jindřichov) nalézá se antimonit. Na Slovensku vyskytují se podobně jako v Č. antimonové rudy se zlatonosným křemenem ve Zl. Idě, Magurce a Kremnici. V provozu jest jediný důl u Čučmy v okolí Rožnavy. Roční výroba v ČSR. činila v r. 1927: 10.240 q.

Arsen. V Č. se nalézá arsenopyrit hl. v Krkonoších, kdež bylo také r. 1865—1870 dolováno. V poslední době se činí pokusy o znovuzahájení těžby. Také u Pleilu nedaleko Vypří se pracuje; těžba jest ale úplně bezvýznamná.

Mangan těží se pouze na dvou místech: v Chvaleticích u Přelouče a na Slovensku u Kišoce. Roku 1927 vytěženo rudy 1.083.760 q, která se zpracuje v železnárnách Vítkovických.

Uran a radium. Kdysi tak slavné hornické město Jáchymov obnovilo svoji slávu v letech padesátých min. století, kdy český horník Adolf Paterra založil továrnu na uranové barviva, která dobýval ze smolince. Krok tento měl za následek nejslavnější epochu v dějinách tohoto města, neboť z jáchymovského smolince vyrobeny nejčistší preparáty

radiové (manželé Q. Curie) a pro účely léčebné tu nalezeny nejpůsobivější radiové vody. Dnes jest zde v činnosti důl Wernerův, důl Svornost a Štola saských šlechticů, kdež se těží smolince (uranin) sdružený s křemenem. Ve státní továrně vyrábějí se tu nádherné uranové barvy a nejčistší radiové preparáty. R. 1927 vytěženo tu 2119 q uranové rudy, ze které vyrobeno 2.031 mg maria, 21.116 kg uranových barev a 6.446 mg radiových solí. Od r. 1910 až dodnes vytěženo asi 30 q tohoto vzácného a drahého prvku (1 g stojí asi 2 mil. Kč).

Tuha. Před světovou válkou byla těžba v Čechách a na Moravě na druhém místě ve světě, produkci, kde na prvním místě se nalézá Ceylon a postavení toto, ačkoliv nastal mezitím značný pokles v těžbě, dosud zachovala. Největší výskyty tuhy nalézají se v okolí Krumlova, a to: Černá, Mokrá, Hůrka a Hodňov, dále Chvalkovice v okolí Prachatic. Ložiska tato jsou 15—20 m mocná a obsahují až 88% šupinaté tuhy, která se výborně hodí k výrobě tužek. Také tuhový průmysl je soustředěn v již. Čechách (Č. Budějovice). Na Moravě dobývá se tuha u Koldštiny a Mor. St. Města v Jeseníku, dále v Trsné u Kunštátu a Čučici u Náměště. Na Slovensku jsou bezvýznamné výskyty tuhy v gemerské stolici. Surové tuhy vytěženo v ČSR.: 1920: 229.253, 1927 stoupla těžba na 411.130 q.

Sůl nám vždy chyběla a musila být do býv. zemí kor. České dovážena. Připojením Slovenska i Podk. Rusi nám bylo pomoheno a disponujeme nyní solí vlastní. Sůl nalézá se v Solnohradě u Prešova, kde se dobývá hl. varná sůl, dále u Akna Slatiny (Marmarošské Solotviny) sůl krystalovaná. Poslední svým rozsahem 216×17 km patří mezi největší solná ložiska ve stř. Evropě. Roční těžba činila roku 1929 ve st. solivarech v Solnohradě a Prešově: 129.564.97 q vař. soli jedlé a ve st. solných dolech v Marmar. Solotvině: 396.155 q. Za r. 1929 prodáno ze solných mlýnů v Olomouci 568.315 q soli jedlé i prané.

Nafta. Nejproduktivnější terén nafty jest v okolí Gbel na Slovensku, málezejší státu, kde se těží denně kol 3 cisteren těžké nafty. Nafta uložená jest zde v mocěnu, a to ve dvou ložiskách nad sebou. Nalezl ji zde v r. 1912 chalupník Medlen a r. 1913 tu našli maď. geologové v hloubce 165 m ložisko oleje. Nyní se zde nalézá přes 200 vrteb. Také na Moravě u Ratiškovice a v okolí Hodonína byla navrtána menší ložiska nafty, shodné s naftou gbelskou. Výskyty lehké

nafty v Karpatech u Turzovky, jakož i u Luhu v průmysku uočkem a u Jasiné na Podk. Rusi nejsou dosud důkladně prozkoumány a využitkovány. Celková těžba nafty činila v roce 1925: 233.520, 1927: 164.700 q.

Železo. Rud železných jest v území ČSR. velké množství a mají největší podíl na hutní výrobě našeho státu; vyskytují se ve všech útvech geologických, hlavní význam mají ale pouze vyskyty ve spodním siluru středoevropském (krajina berounská a kladenská) a ve spišsko-gemerském Rudohoří. Obsah železa značně ovšem kolísá; u nučických rud činí 31—36½%, na Slovensku 37%. Ročně těží se železných rud v ČSR. 15.905.270 q a surového železa vyrobeno 12.603.630 q (1927). Vyskyty moravské nemají dosud většího významu a obsah železa v rudě je dosti nízký. Na Slovensku je hlavní rudou siderit a nejvíce rudy dodávají doly: Kotterbach u Spišské Nové Vsi, dále v obcích Bindt, Krompachy, Žakarovce a Gelnice. Zásoba železných rud v dolech českých, z nichž největší jsou Nučice, odhaduje se na 35 mil. tun, na Slovensku 73 mil. tun. V Podk. Rusi jsou jen rudy na kov chudé a nemají většího významu.

Uhlí dobývalo se v Čechách již za dob nejstarších a první nalezeno v polovici XV. stol. v Přílepech nedaleko Berouna. Také u Radnic na Plzeňsku doloženo uhlí již r. 1570. Nejdůležitějšími nálezky byly ale: 1. r. 1613 uhlí hnědé u Mostu, 2. r. 1760 v Rosicích na Moravě a 3. brzy nato objevena pánev kladenská u Buštěhradu a ostravsko-karvinská (1770). Dnes stojí těžba uhlí jak kameného, tak hnědého, na největší výši a reprezentuje v našem národním bohatství obrovský majetek.

a) Uhlí kamenné nalézá se v ČSR. v těchto oblastech: 1. pánev žacléřsko-svatoňovická, která tvoří část dolnoslezské pánve waldenburské; v ní se nalézají uhel. doly svatoňovické, radvanické a žacléřské. Uhlí je měkké, dává málo kusů a koksu. Roku 1927 vytěženo 395.784 tun uhlí, zaměstnáno 2144 dělníků. 2. Kladensko-rakovnická pánev, jejíž nejmocnější hlavní sloj je ve střední části u Kladna. U Lužné a Rakovníka mocnost sloje klesá na 5-7 m. Dále na záp. se dělí pásmo ve 2 pláсты, u Hostokreje dokonce ve čtyři a záp. od Petrovic sloj končí. Na východ směrem ke Kralupům vychází sloj na povrch a zde bylo také uhlí nejdříve dobýváno. Kalorická hodnota uhlí ze středu pánve činí až 6500 kalorií, obsah popele 8% a uhlí je ja-

kosti dobré, málo spékavé. V r. 1927 vytěženo úhrnem 1.970.864 tun uhlí, zaměstnáno 9347 dělnictva. 3. Plzeňsko-radnická pánev měří od s. k j. 35 km, nejv. šíře činí 30 km. Výchřevnost uhlí je 6800 až 7300 kal., obsah popele 5%. Dobývateľné sloje jsou uloženy ve spodních světlošedých pískovcích a jsou ve středu pánve tři. Nejspodnější sloj je 1—2 m mocná, vrchní sloj asi 1 m. Hloubka uložení je nestejná, kolísá mezi 400—800 m (u Červ. Újezda). R. 1927 vytěženo 956.239 tun uhlí, počet dělnictva 4719. 4. Rosicko-oslavanská pánev, záp. od Brna; hl. uložení uhlí je v obvodu obcí: Boží Požehnaní, Babice, Zbejšov, Padochov a Oslavany. Kalor. hodnota uhlí činí až 7500 kal., popele 10%. Směr slojí je severo-záp.-jihovýchodní, nejvýše je hlavní sloj, složená ze 3 plástů 0,25—2 m silných. V r. 1927 vytěženo tu 409.418 tun uhlí, počet dělnictva 2346. 5. Ostravsko-karvinská, největší uh. pánev naší republiky, těžící ročně 10.279.588 tun kam. uhlí, ve které jest zaměstnáno 39.628 dělníků, jest vlastně výběžkem velké pánve mor.-sl.-polské, jejíž plošný obsah činí 6920 km², z čehož připadá na území ČSR, asi 15%. Kalor. hodnota uhlí činí asi 7500 kal., obsah popele 5—10%. Uhelné bohatství je tu velmi značné a připadá z jeho plošné míry na Moravu 82 km², na Hlučínsko 22 km², na Těšínsko č. 131,5 km² a vých. od t. zv. orlovské poruchy 129,8 km². Úhrnem vytěženo v ČSR. v r. 1929: 16.750.674 tun.

b) Uhlí hnědé rozšířeno je v Č. ve třech pánvích, které se táhnou od Chebu až na pravý břeh Labe, a to: 1. pánev mostecko-chomutovsko-teplická, rozprostírající se od Kadaně až k Č. Kamenici; je ze všech nejdůležitější. Vyskyty uhlí jsou zde skoro na povrchu zemském až do hloubky 400 m. Na jz. sahají uhel. sloje až skoro k Žatci a Postoloprům. Jakost uhlí řídí se dle hloubky slojí; v hlubších slojích je uhlí nejlepší jakosti; výchřevnost pohybuje se mezi 3000—7000 kal., popele 3—10%, vody 15—30%. Roč. těžba činí 15.189.904 tun (1927), počet dělnictva 30.382. — 2. Pánev falknovsko-loketsko-karlovarská leží záp. od Doubovského pohoří a sahá až k Marchluskému hřebenu. Mocnost slojí jest rozdílná, Josefská sloj střední má až 7 m silnou vrstvu uhlí. Uhlí je dobré jakosti, výchřevnost činí asi 4000 kalorií a hl. na Falknovsku jsou partie dobrého plynového uhlí. Nejdůl. je sloj Anežčina, zejm. u Starého Sedla a Dolního Rychnova, 5—10 m mocná, která skýtá výb. plynového uhlí; výchřevnost 3500—4500 kalorií. V chebské pánvi, která leží západně od

Chlumského hřebenu, je sloj podobná sloji Antonínově na Falknovsku. Je až 30 m mocná, uhlí je výhřevnosti až 4000 kal., má malý obsah popela a vys. obsah vody (40%). Výborně se hodí k výrobě briquet. Roční těžba činila v roce 1927: 3,718.649 q uhlí, počet dělnictva: 6123. 3. Nejmenší ze všech, t. zv. jihomoravská u Kelčan a Kyjova. Hlavní sloj je až 4 m mocná, uhlí má celé vločky stromů a kmenů, má kol 3.500 kal., 30—40% vody a asi 15% popela. Roční těžba 208.718 tun uhlí s 695 dělníky. — Na Slovensku nalézá se uhlí kamenné v župách trenčínské, oravské a lipťovské a terén tento je asi pokračování s útvarem ostravsko-karvinským. Praktického významu dosud těžba v těchto pánvích nemá. Důležitější je těžba hnědého uhlí v pánvi Handlová-Jedlová-Kostolány s velk. doly v Handlově. Pánev tato leží na vých. svahu hor. Nítry, zaujímá plochu asi 26 km² a sestává ze dvou slojí. Uhlí hor. sloje je velmi dobré jakosti, výhřevnost 5.900 kal. V r. 1927 vytěženo tu 438.959 tun uhlí 1.879 dělníky.

Celková těžba uhelná RČS:

Rok	Kamenné uhlí		Výroba koksu	Hnědé uhlí	
	těžba v tunách	dělnictva	tun	těžba v tunách	dělnictva
1913	14,271.407	62.550	2,561.778 ^{*)}	23,136.796	35.051
1918	11,968.736	60.289	2,140.673	16,349.068	36.485
1924	15,178.942	69.788	2,218.375	20,459.690	43.585
1927	14,016.300	58.271	2,423.081	19,620.637	39.180
1929	16,750.674	—	3,159.850	22,555.210	—

Ke konci třeba ještě připomenouti zajímavý historický fakt. První evropský hornický zákon byl vydán v Čechách r. 1249 králem Václavem I. (Horní právo jihlavské) a r. 1300 král Václav II. vydal Constitutiones juris metallici. Z polovice XVI. stol. pak pochází známý Jáchymovský horní řád. — Lit.: K. Graf Sternberg: Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke, Praha 1837, H. Jireček, Codex juris Bohemici, 1889, p. 140, F. Pošepný, Das Goldvorkommen Böhmens und der Nachbarländer 1895, prof. dr. B. Ježek, Rudní nerosty v ČSR., 1927, Ing. dr. J. Peters, Nerostná těžba v ČSR., 1928, Ing. dr. J. Fischer, Uhlenná statistika za r. 1928, Dr. E. Schnabel: St. natf.ové doly ve Gblech, 1924, doc. dr. inž. O. Hynle, Ložiska zemního oleje v ČSR., Baňský Svět, 1924.

^{*)} Bez Slovenska.

Horopisný nástin.

Tvárnost půdy na území Čsl. republiky jeví značnou rozmanitost; střídají se tu rozsáhlá horstva s četnými poríčními nížinami, kolmá členitost od nejnižší polohy u Čopu 103 m n. m. dostupuje velehorské výše nad 2500 m ve Vys. Tatrách několika stíty. Západní část republiky charakterisuje česká kotlina, část východní horská soustava karpatská.

Horstva, obklopující ze čtyř stran českou kotlinu, patří k České vysočině, jež jest částí Německo-českého středohoří. Česká vysočina byla podrobena mnohým změnám. V době mladšího útvaru křídového byla zalita mořem; někde vrstvy uložené křídovým mořem zůstaly ležeti, jinde je později voda splavila a podklad vystoupil na povrch. Nejstarší její část jest západní Morava a jižní Čechy. Východní okraj této oblasti tvoří Českomoravská vysočina, mírně zvlněná planina, složená převážně z ruly, méně z žuly a křemíčitých břidlic. Nemá pravidelného hřebene, horského rázu

nabývá na hranicích česko-moravských ve Žďárských horách (Devět skal 837 m) a Jihlavských vrších (Javoříce 835 m). Jinak nad kraj vystupují jen osamělé hory, jako Krámešník (767 m), Strážistě (744 m) a Blaník (638 m). Na severozápad mezi řekou Chrudimkou a Doubravkou vybíhá třetihorní pásmo Železných hor (Bučina 602 m). Českomor. vysočina jest rozvodím mezi mořem Severním a Černým; moravské řeky, mající prudší spád, vryly si mnohem hlubší údolí než řeky české. Údolí jsou zalesněna, planiny ve výši 400—500 skýtají chudá pole, která rodí žito, oves, len a zvláště brambory. Nerostné bohatství jest nepatrné. Stříbrné doly u Jihlavy a Německého Brodu zanikly již ve středověku, kutnohorské zavřeny r. 1903. Hojně se láme žula, zvláště ve Skutči a v Mrákotíně u Telče. Rovina třeboňská odděluje od Českomor. vysočiny Novohradské hory, jež dostupují výše nad 1000

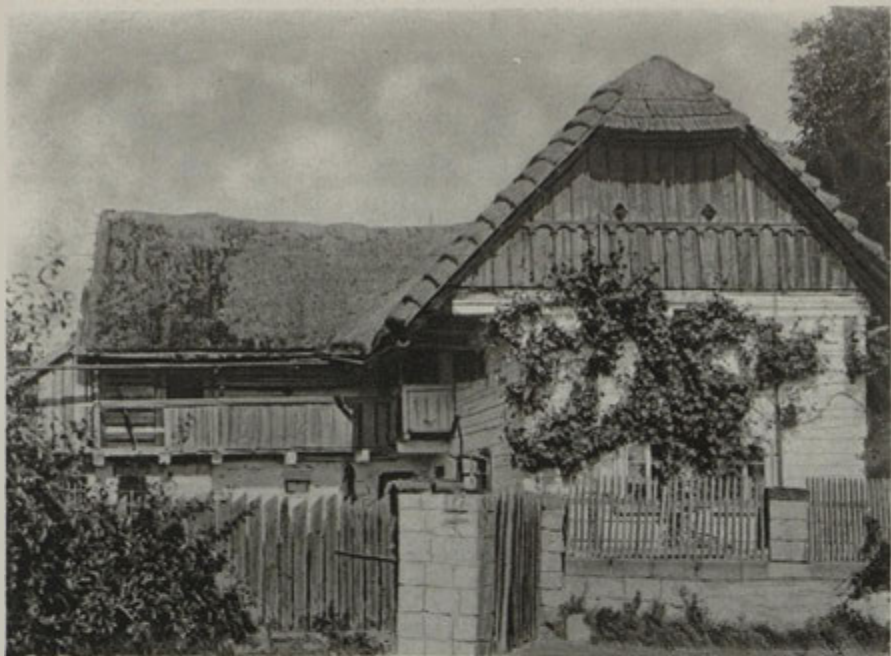
m (Vysoká 1050 m, Myslívna 1041 m, na púde rakouské Viehberg 1111 m). Mají hojnost lesů a rašeliny. Údolí Maše dělí je od výběžků Šumavy. Šumava po počíná průsmýkem u Dvořiště, postupuje po hranicích k severozápadu jako mohutný val v průměrné výši 1000—1300 m a končí v průsmýku Domažlickém. Jest to starý horský trup, který se rozpadl ve tři pásma ker, z nichž dvě postupují na púde Čsl. republiky. Švarcenberská stoka dělí nejjižnější skupinu Vítkova kameňe (1032 m) od skupiny Plešného (Plöckensteine 1376 m) s jezerem a Trístoličnicku (1312 m), za sedlem Kunzvártským, kudy vedla Zlatá stezka z Prachatic do Bavor, následuje skupina Lužného (1370 m) s rozsáhlými pláněmi Kvildskými a Roklanu (1450 m) na púde bavorské. Na české straně pokračuje skupina Prášilská (Poledník 1314 m) k průsmýku u Železné Rudy. U něho se zvedá v Bavorsku nejvyšší hora šumavská Javor (1457 m), za ním šíří se Královský Hvozď s Jezerní stěnou (1343 m), s Černým a Čertovým jezerem. Vnitrozemské pásmo, které jest od pohraničního odděleno údolím Vltavy, počíná u Krumlova Blanským lesem (Klet 1084 m), dále na západ jest skupina Boubína (1362 m) se zachovaným pralesem a Kašperské Hory. Šumava jest složena ze žuly a ruly; žula převládá a dává některým horám rázu skalnatých a rozeklaných vrcholů, rula podmiňuje zaoblené tvary úbočí. Údolí jsou mělká, otevřená a chovají hojnost slatin. Četná jezera jsou ledovcového původu, téměř u všech společným zjevem jsou příkré jezerní stěny. Křemenné valy postupující horstvem poskytly podmínky pro vznik sklářského průmyslu, hojnost dříví umožnila průmysl sirkářský (v Sušici a Čes. Budějovicích); u Krumlova těží se tuha. Český les začíná při průsmýku Domažlickém Čerchovem (1039 m), který jest zároveň nejvyšším vrcholem, a končí Dylení (939 m) nad Odnavou, přítokem Ohře. Jest nižší než Šumava (průměrná výška 800 m) a z valné části jest zbaven lesního porostu. Východní jeho okraj tvoří křemenný val, probíhající od Domažlic přes Přimdu k Tachovu. V jižních Čechách šíří se dvě roviny, třebenšská a budějovická, která sahá až k dolní Otavě. Tyto dvě pánve jsou zbytky třetihorního jezera, jež zaplavovalo i prah nyní je oddělující. Jsou pokryty četnými rozsáhlými rybníky, místy i bažinami; na sev. okraji v Blatech jest hojnost rašeliny, u Čes. Budějovic dobývá se lignit. Ostatek jihočeského masivu zaujímá žulová vrchovina středočeská,

kteřá na východě přiléhá k Českomor. vysocině; nejvyšší vrchol jest Čertovo břemeno (715 m) u Jistebnice. Těžilo se zde zlato u Jílového a j., nyní těží se pouze v Roudném u Vlašimě, ale i zde hrozí zastavení. Na s.-z. od žulové vrchoviny postupuje rovnoběžně břidličnatá vrchovina středočeská, která sahá až k Ohři blíže Zátce. Severní její hranice jde od Budyně přes Kralupy k Labi u Neratovic. Jádrem jejím jsou Brdy, táhnoucí se od Plzně ku Praze, které vznikly za doby silurské. Nejvyšší výšky nad 800 m dosahují v jižní části (Třemšín 825 m, Tok 857 m), v střední části kolem Příbramě obsahují stříbrnou a lovenou rudu, v Hřebeněch vybíhající mezi soutok Berounky a Vltavy, jest hojnost vápence. Na záp. od Brd prostírá se pánev Plzeňská s ložisky uhlí (u Radnic a Nýřan) a kaolinu (u Horní Brízy). Na severu uzavírá plzeňskou pánev planina rakovnická, v níž vyniká pískovcový Džbán (534 m). Červená hlína hodí se k pěstování světloznámého chmele, pod mladšími vrstvami směrem k Praze uloženy jsou zásoby železné rudy, která se těží u Nučic. Blízkost dobrého uhlí kladenského dala vznik železářskému průmyslu. Západně od Prahy prostírá se opuková planina Bělohorská (380 m). Ve výběžku ašském zasahují na púdu českou Smrčiny, nejzáp. část varisk. oblouku. Hory Halštrowské spojují je s Rudohořím (Krušnými Horami), které se táhne od průmysku kraslického k nakléršovskému. Do Saska svažují se mírně, do Čech mají příkrý spád, který vznikl proletem bývalého variského trupu. Nejvyšší hora jest Keilberk (1244 m). U Jáchymova těží se uranová ruda pro výrobu radia, jinak v nepatrném množství dolyje se cín a měď. V prolomu pod Krušnými horami jsou bohatá ložiska hnědouhelná, u Karlových Varů se těží kaolin. Dokladem geologicky nedávné sopečné činnosti jsou četné prameny minerálních vod, vřídla a teplice, při nichž vznikla hojná lázeňská místa. Údolí Ohře odděluje Císařský les a Vrchy Tepelské, stavbou příbuzné Českému Lesu. Na východě sousedí s nimi čedičové Vrchy Doubovské, které vylly v době třetihorní, podobně jako České Středohoří na obou březích Labe (Milešovka 835 m). Ojedinele na jih od Středohoří z křídového podkladu vystupuje čedičový Říp (459 m). Po obou stranách výtoky Labe z Čech prostírají se Děčínské stěny (Děč. Sněžník 721 m), které náležejí k pískovcové tabuli severočeské. Původně tu byla jednotná plo-

šina, kterou si vody rozrušily v hluboká údolí s kolmými stěnami. Podobné útvary křídového pískovce jsou v Českém ráji (Hrubá Skála, Prachovské skály). I zde jsou roztroušeny třetihorní vyvřeliny, jako znělcové Bezdězy (615 m), čedičové Ralsko, Trosky a j. Krajina od Litoměřic k Josefovu po obou stranách Labe, pokrytá aluviálními náplavy, jest velice úrodná, jen místy v okolí Lysé a u Pardubic jest písčité. V ohbí Labe u Pardubic vyvřela čedičová Kunetická hora (305 m). K troskám variského oblouku náleží Sudety, horská soustava, která ze sev. Čech postupuje do severní Moravy. Počínají vrchovinou Lužickou, složenou převážně ze žuly, jejímž pokračováním jest pohoří Ještědské z křemence (Ještěd 1010 m), za Jizerou stejným směrem postupuje Kozákov (743 m) z melafyrových tufů a celé pohoří zakončuje Zvičina (671 m) u Dvora Králové. Údolím Lužické Nisy jsou odděleny Jizerské hory, které končí u sedla novosvětského. Nejvyšší hora je Smrk (1122 m). Od Nového Světa k průsmyku Zacléřskému táhnou se dva mohutné hřbety Krkonoš, převahou žulové. Hlavní hřeben pohraniční zvedá se příkré z roviny slezské, na záp. vystupuje Vel. Šišákem (1506 m), na východ dostupuje Sněžkou nejvyšší výšky v České vysočině (1603 m). Činí dojem široké náhorní roviny; zvláště tam, kde se od něho odděluje Český hřeben, s ním rovnoběžný, dosahuje šířka náhorních rovin až 2 km. Plošiny ty zovou se loukami; při západním spojovacím uzlu jest to Labská louka, při vých. Bělská louka. Dosahují výšky (průměrně 1300 m), kterou ční nad hranici lesní, a místy jsou porostlé klečí. Na pruské straně jsou zbytky bývalého zalednění: Sněžné jámy, Velký a Malý rybník a hojnost morenových kamenů. Na jih od Sněžky jest Obří důl, kterým protéká Ůpa. Hlubokým Sedmidolím jest oddělen vnitrozemský Český hřeben, který průrvou Labe jest rozdělen na dvě části: na záp. ční Kokrháč a mohutná kupa Kotle (1435 m), na vých. Kozí hřbety, 3 km dlouhé, a hora Studničná (1555 m). Mezi Labem a Malou Jizerou probíhá od severu k jihu plochý hřbet, který ukončuje Zálý (1033 m). Nejzazší úpatí Krkonoš na jihových. pokrývají vrstvy kamenouhelné pánve waldenburské, která přestupuje do Čech u Zacléře a Svatoňovic. Uhlí to přispělo značně k rozvinutí průmyslu v podhůří Krkonoš. Střed pánve Broumovsko-svatoňovské tvoří pískovcové Stěny Teplické a Polické (Ostaš 700 m). Pokračování Sudet tvoří Orlické hory,

sestavající ze dvou pásem, oddělených od sebe údolím Divoké Orlice. V českém pásmu se zvedá Vrchmezí (1083 m) a Deštná (1114 m). Ve výběžku Králickém ční Králický Sněžník (1422 m), náležející k soustavě Rychlebských hor. Po bývalé hranici moravsko-slezské od sedla Ramzovského se táhne Hrubý Jeseník složený ze žuly a svoru (Praděd 1490 m), pokračováním jeho jest Nízký Jeseník, který končí Vrchy Oderskými. K Sudetám čítáme též vysočinu Drahanskou, kterou na jihozáp. pokrývají vrstvy devonského vápence. Zde voda vytvořila spleť krápníkových jeskyní s podzemními jezery a toky, na povrchu suché doliny a ponory. Území toto se nazývá proto Moravským Krasem (propast Macocha s podzemním tokem Punkvy, Sloupské jeskyně). Vysočina Drahanská jest oddělena od Jeseníků úvalem Hornomoravským, který jest pokryt nánosem četných řek. V jižní části jsou nejúrodnější krajinou Čsl. republiky. Neméně úrodný jest úval Dyjsko-svratecký, jenž jest na jihovýchod uzavřen již karpatskými výběžky.

Celý východní díl Čsl. republiky protupuje horská soustava karpatská, která jest mladší než Česká vysočina a teprve v třetihorní době nabyla nynějšího horského rázu. Karpaty svou skladbou jsou přímým pokračováním Alp. Proto dělíme je jako Alpy ve směru podélném na několik pásem: na pásmo pískovcové, které jest provázáno vnějším a vnitřním pásmem útesovým, na pásmo střední, složené z krystalických břidlic a žuly, a na pásmo vyvřelé. Příčným směrem dělíme Karpaty podle hlavního hřebene na tři části. Od Dunaje až k Tyličskému sedlu pnou se Karpaty Západní neboli Slovenské, odtud k průsmyku Jablonickému Karpaty Střední nebo Poloninské, dále Jihovýchodní nebo Sibiňské. Pískovcové Karpaty tvoří souvislé pásmo, postupující celým horstvem. Začínají u Myjavy Bílými Karpatami s Vel. Javorinou (968 m) a důležitým průsmykem Vlárským. Na severu k Bílým Karpatům přiléhá skoro kolmo hřeben Javorníků, táhnoucí se až k řece Kysuce. Od průsmyku Lyského do vnitra Moravy vybíhají hory Vizovské, za řekou Moravou pokračují Chřiby, které se sklánějí na jih vlnorodými pahorky (kolem Bzence) do údolí Jihomoravského, záp. okrajem sahají do údolí Dyjsko-svrateckého. Pásmo toto vyniká minerálními prameny (vody luhačovické, Šatavice), v úvalu Jihomor. se uložily vrstvy mladého hnědého uhlí, v okolí Hodonína vyskytly se prameny

CHALUPA U BEZDĚZE

SKUPINA BOŠÁCKÉ DOLINY

nafty. Na záp. od Javorníků mezi oběma Bečvami prostírají se hory Vsatské, za Horní Bečvou vrchy Hostýnské (Hostýn 736 m). Severně táhnou se k průsmyku Jablunkovskému rovnoběžně Moravsko-slezské Bezkydy. Na západě počínají Radhošskou skupinou, vynikající bohatými lesy. Nejvyšší horou jest Smrk (1282 m), nižší jest památný Radhošť (1130 m) s „Pústevnami“. Údolí Ostravice odděluje Lysou horu (1324 m). Severními výběžky sahají Slezské Bezkydy do kamenouhelné pánve ostravské, kde vrstvy sudetské byly přikryty vrstvami karpatskými. Znamenitě uhlí a ložiska železné rudy dala vznik železářství ve Frýdlantu, Vítkovicích a j. Dnes se zde železná ruda již netěží. V lázních Darkově vyřezávají prameny jodové. Od průsmyku Jablunkovského k sedlu Tyličskému pňou se Slovensko-polské Bezkydy (Babia góra 1725 m); k nim náleží Oravská a Spišská Magura. Za sedlem Tyličským tvoří hřeben Poloninských Karpat hranici republiky v délce 400 km až k pramenům Tisy. Jest v nich několik důležitých přechodů (průsmyk Dukelský, Lupkovský, Užocký a Jablonický u Jasiny). Nejvyšší výšky dosahují v nejvýchodnější části (Hoverla 2058 m, Pop Ivan 2026 m). Celé pohoří jest bohatě zalesněno; z lesů vystupují travinami porostlé vrcholy (poloníny), od nichž pohoří má jméno. Mnohé stráně jsou porostlé nízkými křovinami nebo jsou to chudé pastviny, proťkané úzkými stezkami. Pás pískovcový jest provázen po obou stranách útesovými pásmy vápencovými. K vnějším patří Pavlovské vrchy v ohbí Dyje a vrch Kotouč u Štramberka; k vnitřnímu útesové skály v údolí Váhu (Beckov, Strečno, Orava), skály Maninské a vých. od V. Tater při Dunaji Pěnin. Střední Karpatský pás se skládá ze žuly a krystalických břidlic, k nimž se pojí mladší horniny. Malé Karpaty, jež začínají na pravém břehu Dunaje, táhnou se až k průsmyku Myjavskému. Nad Dunajem při ústí Moravy zvedá se Děvín, na severním okraji Bradlo s mohylou Štefáníkovou. Území na západ mezi Moravou a M. Karpatami jest málo úrodné, v sev. části u Gbel jsou prameny nafty. Na východě protírá se úrodná rovina Trnavská. Mezi Váhem a Nitrou zvedají se hory Inovecké a Větrné hole se skalami Súlovskými. Údolí Rájecské je odděluje od Malé Fatry, která jest prorvána ř. Váhem. Na pravém jeho břehu ční M. Kriváň (1711 m). Od ústí Oravy k vých. pňou se Oravsko-liptovské hole (V. Choč 1613 m) a přecházejí mírně v nejvyšší

pohoří republiky ve Vysoké Tatry, jež jako divoce rozečkané spousty holých žulových stěn týčí se nad Liptovskou kotlinou. Postupují v oblouku 52 km dlouhém, tvoří části státní hranice, probíhající po hlavním hřebenu, který vysílá na obě strany rozsochy. Nejvýše ční Štít legii (Gerlachovka 2663 m), Lomnický štít (2634 m), v záp. části Kriváň (2496 m) a celá skupina štítů nad Štrbským plesem, z nichž vynikají svou přístupností Rysy (2508 m). Hojně jsou stopy býv. zalednění. Na jižním úpatí jest to rozsáhlá morénová hráz, kde se ledovcové jazyky stýkaly a tvořily jednolitý úpatní ledovec. Na této morénové hrázi byla zřízena cesta, pojmenovaná po převratu „Cestou svobody“, která spojuje lázeňská místa podtatranská. Uvnitř hor vyhloubily ledovce cirký a vanová údolí a zanechaly nesčetná jezera, z nichž většina leží nad hranicí lesů, kromě Štrbského plesa. Na severových. se pojí k Vys. Tatrám vápencové a dolomitové Belské hole, s malebnými soutěskami a stěnami, z nichž vyniká Muráň nad kotlinou Javorinskou, přírodním parkem čsl. republiky. Údolím Váhu jsou od V. Tater odděleny Nízke Tatry, které nejvýše ční Dumbierem (2045 m) a chovají v sobě krápníkové jeskyně Demänovské. Na zápk. k nim přiléhá Velká Fatra s Ostredkem (1591 m), uzavírající kotlinu ř. Turce. Na jih mezi ř. Nitrou a Hronem vybíhá pohoří Ptáčník (1346 m) a vrchy Tribecké. Na jih od údolí ř. Hronu protírá se Slovenské Krušnohoří, bohaté na železnou rudu. Jeho jižní skály pokrývají lazy četvanských horálů (Polana 1459 m), ve vých. části chová krasový útvar (ledová jeskyně Dobšinská). Slovenský Kras postupuje k jihu přes hranice republiky (jeskyně Bradlo). Vnitřní pás vyvěrlin (krachyt, andesit, čedič) tvoří na západě Štávnické hory (Sitno 1011 m) a Kremnické pohoří, bohaté na rudy; na východě Slánské vrchy (Šimonka 1092 m), lemující úrodnou kotlinu ř. Toryše. Jsou části Priešovsko-tokajského hřbetu. Jižní úbočí pokrývají vinice. Ze sopečné činnosti zůstal tu geysirů podobný pramen u Herlan, vybuchující ve 22hodinových přestávkách. Sopečného původu jest také Vihorlat, který probíhá rovnoběžně s Poloninskými Karpatami, Slovenská pohoří jsou bohatá na teplá vřídla a minerální prameny, jež daly vznik četným lázeňským místům, z nichž vynikají v údolí Váhu Trenčanské Teplice a Piešťany, v údolí Hronu Sliač, v Nízkých Tatrách Korytnica, u Kralovan Lubochna. Uhlí (hnědé) těží se u Handlové.

Na Slovensko zasahuje Malá nížina uherská, zvaná u nás Jihoslovenskou, kde Dunaj ukládá své nánosy a rozděljuje se na tři ramena a tvoří na půdě naší republiky Velký Žitný ostrov, velice úrodný. Neméně úrodné roviny zabíhají po přítocích Dunaje na sev. do vnitrozemí. Na vých. do P. Rusi zasahuje Velká nížina uherská, která jest v jižní části bažinatá, kde však jest málo zavodňována, jest i stepnatá. Pokryta jest většinou aluviálními náplavy, které v sobě chovají solné vrstvy u Solotviny naproti Marmarošské Sihoti a Solnohradu u Prešova.

Literatura: Dědina: Fysikální zeměpis Čech a záp. Moravy; Koláček: Fysikální zeměpis karpatské části ČSR.

Vodopisný přehled.

Čsl. republika náleží svým vodstvem k trojímu úmoří: Severnímu, Baltickému a Černému. Předělová čára probíhá nízkými polohami, takže by bylo snadno spojití jednotlivá úmoří v jednu dopravní soustavu. K Severnímu moři náleží úvodí Labe, jež zaujímá téměř celé Čechy (51.361 km²). Labe pramení v Krkonoších na Labské louce ve výši 1334 m a opouští Čechy u Hfenska ve výši 116 metrů; tok jeho v Č. jest 415 km dlouhý, splavný jest od Mělníka. S pravé strany přijímá Cidlinu (pramení pod Táborem) s Bysučí, Jizeru z Jizer. hor, u Děčína Ploučnici a na hranicích Kamennici; s levé strany u Jaroměře Úpu od Sněžky, Metují z Teplických skal, u Hradce Králové Orlicí, odvodňující Orlické hory, u Pardubic Loučnou z pánve litomyšlské a Chrudimku, blízce Kolína Doubravku, která odvodňuje jihozápadní úbočí Železných hor. Nejdůležitějším přítokem jest Vltava, která ústí u Mělníka. Tvoří s tokem labským od Mělníka osu vodní soustavy české kotliny. Vzniká na Šumavě ze tří pramenů Teplé, Studené a Travné Vltavy; její tok jest dlouhý 435 km, úvodí měří 28.177 km². S pravé strany přijímá u Č. Budějovic Malší, u Týna n. Vl. Lužnici s Nežárkou, protékající pánví třeboňskou, u Davle Sázavu, která se svými přítoky Želivkou a Blanici odvodňuje Českomoravskou vysočinu. S levé strany vlévá se do ní u Zvíkova Otava, která pod jménem Vydrý pramení na Šumavě blízko pramenů Vltavy, u Zbraslavě Berounka, která vzniká soutokem ř. Mže, Radbuzy, Uhřavy a Úslavy v pánvi plzeňské, kde s levé strany přijímá ještě Střelu a s pravé Klabavu. U Terezína vlévá se do Labe Ohře, která pramení ve Smrčinách mimo území republiky,

protéká zlomem podkrušnohorským, u Karlových Varů přijímá Teplou, u Zatece Blšanku. Posledním labským přítokem s levé strany jest Bílina. Do Baltického moře odvádí vody Odra, pramenící ve vrchách Oderských, se svými přítoky s pravé strany Ostravicí s Olzou, s levé strany Opavou s Moravicí; mimo náš stát vlévají se do ní obě Nisy, Lužická a Kladská, pramenící v Čechách. Visla, pramenící v Polsku, přijímá Dunajec, zesílený Popradem s jižního svahu V. Tater. Největší díl vodstva odvádí Dunaj do Černého moře. Tvoří jižní státní hranici v délce 140 km, jeho úvodí zabírá 65.000 km². Hned při vstupu na území republiky přijímá Moravu, odvodňující z velké části zemi moravskou a částečně Slovensko. Morava pramení pod Králickým Sněžníkem, má úvodí 46.400 km², délku toku 352 km. Hlavní její přítoky s levé strany jsou Bystrice, Bečva, Olšava a Myjava, s pravé strany Haná, Stupava a Dyje. Dyje vzniká ze dvou pramenů, z Českomoravské vysočiny přijímá Jevišovku a Svatku se Svitavou a Jihlavou. Za Bratislavou se odděluje od hlavního Dunaje rameno Malý Dunaj a tvoří Velký Žitný ostrov. S Malým Dunajem spojuje se Váh a Nitra blízce Komárna. Váh jest největší dunajský přítok v naší republice, dlouhý 360 km. Vzniká spojením Bílého Váhu, pramenícího ve V. Tatrách a Černého Váhu, pramenícího v N. Tatrách. Teče západním směrem, proniká Malou Fatrou (těsniny u Strečna) a Žilinou obrací se na jih; u Trenčína opouští těsné údolí a vteká do úrodné roviny. Na pravém břehu přijímá Oravu a Kysucy, na levém Turec a Ráječanku. Při ústí spojuje se s Nitrou, přicházející z Vetrných holí. Dalším přítokem Dunaje jest Hron, pramenící blízce Králový hole a Ipel, který ústí již za hranicemi. Tisa náleží Čsl. republice svým horním tokem, dlouhým 260 km. Vzniká v horách Poloninských ze dvou pramenů Bílé a Černé Tisy, tvoří několikrát hranici proti Rumunsku a u Čopu opouští státní území. Pravé její přítoky jsou Terešva a Tereblja, v Maďarsku ústí Bodrog a Slaná. Bodrog vzniká spojením Latorice, Uhu, Laborce a Ondavy s Toplou. Slaná vzniká v Sl. Krušnohoří, přijímá Muráň a Rimavu, před ústím spojuje se s Hernadem, pramenícím v N. Tatrách, zesíleným Torysou, tekoucí z Braniška.

Jezer jest v Čsl. republice málo; jsou roztroušena v horách jako zbytky zalednění, jak bylo již uvedeno v horopise. Ze šumavských jezer největší jest Černé (13 ha, 1008 m n. m.) a Čertovo (10 ha, 1030 m). Z tatranských, jež se nazývají

vají plesa nebo stavy, největší jest Strbské (20 ha, 1350 m), ostatní jsou menší (Popradské). Zato jest v Čechách hojně velkých rybníků, hlavně v pánvi budějovicko-třeboňské: Rožmberský u Třeboně (720'97 ha), Bezdrav u Hluboké (520'4 ha), Svět (331'7 ha), ve vých. Č. Žehuňský u Chlumce (289'9 ha), v sev. Č. u Doks (Máchovo jezero). Hojně jest horských slatin na Šumavě, v Rudohoří, Krkonoších, na Oravě a Trenčínku. Motal jest pouze na Slovensku u sv. Jura (Velký Šúr) a na jižních hranicích Podkarpatské Rusi.

Zvířena Československa.

Právě tak jako povrch naší republiky je velmi rozmanitý, je úžasně bohatou a mnohotvárnou i její zvířena. Vystihnouti několika řádky její ráz dokonale, je téměř nemožným úkolem, zvláště když klade se v cestu několik závažných překážek.

Hlavní nesnadnosti, která hned s počátku tíží postup, je naprostý nedostatek přesných údajů o mnohých — a ne bezvýznamných — složkách naší fauny. Ač země naše byly vždy značně studovány, přece zůstalo dosti mezer, jmenovitě na Slovensku a Podkarpatské Rusi, jež vyplniti je úkolem teprve budoucích let. Prozatím o výskytu některých zvířat na území republiky jsme úplně v nejistotě a odkázáni jen na ojedinělé zprávy, ceny mnohdy nevalné.

Nedostatek tento svádí zhusta autory podobných statí k tomu, aby mezery tohoto druhu vyplňovali podle různých faunistických kombinací a dohadů. Je jisté, že ještě mnohé překvapení nás čeká ve faunistice naší země, ale není právě prospěšno objektivnosti práce předbíhati faktům. Proto vyloučil jsem ze své statě všechny nedostižné zaručené údaje a podávám zde nástin zvířeny československé, zbavený všech příkras a kombinací.

*

Zvířena Českoslov. republiky patří k t. zv. oblasti palaearktické a to k části středoevropské. Pouze některé prvky patří fauně jižní (mediterranní) a černo-mořské (pontické), jmenovitě na některých místech Moravy, Slovenska a Podkarpatské Rusi.

V zemích historických je samozřejmě fauna chudší a jednotvárnější, pozmeněná působením člověka. Obrovské souvislé lány obilné — t. zv. kulturní step — oživeny jsou samozřejmě faunou jednotvárnou typu stepního (křeček, sysel,

skřivan). Podobně také české a moravské lesy, změněné mnohde na pouhé plantáže dřeva a skládající se z jednoho druhu stromu na obrovské rozloze, nechovají zvířenu původní, rozmanitou, nýbrž vždy jen tu její část, která nachází v takovémto lese svoje podmínky. Vysoušení rybníků, kaluží a regulace říční zle poškodily také vodní faunu těchto zemí. Mnoho vodních zvířat mizí od nás nadobro a ostatní stěhují se k větším vodním plochám (příkl. na jih Čech). Fauna říční zchudla značně působením splašků továrnických, takže mnohé ryby budou zde brzo vzácností.

A na druhé straně zase působení člověka rozšíření mnohých zvířat napomáhá, po příp. úplně nové prvky do naší fauny přivádí. Sem patří příkl. příkrmování zvěře v revírech lesních i polních, ochrana určitých druhů zvířecích nebo zavlečení ondatry, pstruha duhového, daňka a j. do našich končin.

Výsledek tohoto soustavného ochuzování na straně jedné a pokusů aklimatizačních na straně druhé je značně nerázovitý a zkreslený obraz fauny valně části Čech a Moravy. Pouze Slovensko a Podkarpatská Rus skrývají dosud původní faunu ve svých horských pralesích; v těchto zemích čeká tedy naše pracovníky ještě mnoho záslužné práce.

*

Ssavci. Pečlivé využitkování veškeré půdy, prováděné v zemích historických už od středověku, nebylo samozřejmě příznivo výskytu větších ssavců. A tak zmizela od nás nenávratně řada zvířat typických pro tyto končiny. Již ve středověku byli u nás silně potlačeni obři naší fauny zubr a los, kteří zanechali zde jen řadu místních jmen jako upomínku na dávnou svoji existenci (los byl v Čechách ještě ve 14. století, zubr snad ještě dále). V době značně pozdější přišly na řadu velké šelmy — medvěd, vlk, rys a kočka divoká, které dnes máme na území republiky jen na Podkarpatské Rusi a na Slovensku. V Čechách vyhuben také volně žijící vepř divoký a částečně i jelen, které vidíme zde jen v oborách. Je tedy dnešní ssavčí fauna pouhým zbytkem dob starších.

Krátký přehled českoslov. ssavců začneme netopýry. Žije jich u nás asi 17 druhů, o jejich výskytu mnoho zpráv nemáme. Netopýry najdeme přes den spící v dutých stromech, sklepích, jeskyních a pūdách (hlav. kostelních). Nejběžnější je netopýr obecný (*Vespertilio murinus*) a netopýr ušatý (*Plecotus auritus*).

Z nemnohých hmyzožravců nejznámější jsou ježek a krtek, obě zvířata spíše užitečná než škodlivá a neprávem tedy pronásledovaná. Drobní rejsci (zhruba podobní myším) žijí u nás v několika družích, příkl. rejsek vodní (*Crosopus foedens*), běžný v menších potociích a rejsek domácí (*Crocidura russula*).

Počet šelem je dnes již značně zredukován. Z kočkovitých máme ve vých. části republiky dosud ryso (*Lynx lynx*) a kočku divokou (*Felis catus*). V Č. poslední rys byl zastřelen r. 1835 na Tábořsku, na Moravě r. 1898. Kočka divoká zmizela z Čech až v letech padesátých min. století. Před svět. válkou potloukalo se po lesích dobříšských a krvo-klátských několik vysazených exemplářů kočky divoké.

Na Slovensku a Podkarpatské Rusi udržel se dosud (díků prozíravosti kruhů lesnických) také medvěd (*Ursus arctos*), který se zde snad zachová i na leta příští, neboť škody jím působené nejsou veliké. V Čechách zastřelen poslední medvěd u Želnavy na Šumavě r. 1856, ač už r. 1801 činěny byly pokusy medvěda aspoň částečně chrániti. Exemplář tento je vycpán a vystaven na Hluboké.

Poslední český vlk (*Canis lupus*) zastřelen byl u Litomyšle r. 1850. Dnes již tyto krvelačné, ale zbabělé šelmy pouze na Slovensku a Podkarp. Rusi, odkud v zimě zatoulají se až na hranice moravské. Proti vlkům postupují lesní správy i stát velmi ostře, takže není daleká doba, kdy i na východě republiky stane se vzácností. Po celé republice je hojná liška (*Canis vulpes*), která svou obratností dovedla se udržeti i v husté osídleném okolí Prahy (Chuchle, Radotín). Pro svoji hebkou kožišinu pronásledovány jsou značně obě kuny, lesní (*Mustela martes*) a skalní (*M. foina*). Lasice, hrnosta a tchoř jsou všude a přes silné pronásledování jejich počet neubývá. Jím podobný norek (*Putorius lutreola*) žijící po způsobu vydry u vod, je patrně u nás vyhuben, ale na Slovensku a na Podkarp. Rusi se ještě vzácně vyskytuje (Rachovo). Vydra a jezevec jsou i v zemích českých dosti obýjejným zjevem; na východě republiky jsou oba hojnější.

Co se týče hlodavců, je u nás zastoupeno značné procento evrop. forem. Z myší zastupuje zmínky nejhojnější myš domácí (*Mus musculus*), dále pěkně žlutá myš lesní (*Mus silvaticus*) a vzácná myš nejmenší (*Micromys minutus*), jejíž úhledná hnízdečka bývají tu a tam nalezena. Z hrabošů sluší jmenovati hraboše rolního (*Arvicola arvalis*) velkého

škůdce obilí a hr. vodního (*A. amphibius*). Všude, zvláště ve městech, hojný je velký potkan (*Mus decumanus*), přistěhovalec z Východu, kdežto dříve hojnější krysa (*Mus rattus*) se stala dosti vzácnou (v někt. krajinách vymizela úplně). Všude hojná je veverka, zajíc, králík divoký, syseľ a křeček (oba poslední patří fauně východních stepí). Nejzajímavější je výskyt sviště (*Arctomys marmota*) na Tatrách. Bobr v Čechách vymizel v 18. až 19. století; také na Slovensku v polovině 19. století zastřelen byl poslední kus tohoto zajímavého hlodavce. V novější době rozmohla se u nás severoamerická ondatra (*Fiber zibethicus*).

Kopytnatci ve volném stavu žijí i v Čechách a na Moravě už hojně nejsou, kdežto na východě republiky je počet bohatší. Jelen volně žije v Čechách jen v několika lesních oblastech, jinak je v oborách, kde podléhá zhusta degeneraci. Na východě republiky žije volně ve značném stavu. Srnec je dosud volný a také hojný po celém území. V Tatrách žije kamzík (*Rupicapra rupicapra*) a snad podaří se krásné zvíře toto uchovati i nadále. V českých zemích v oborách, na Slovensku a Podkarp. Rusi volně žije vepř divoký (*Sus scrofa*), který dříve v hojném počtu probíhal i lesy české.

Ptactvo. Při snadné pohyblivosti ptáků jest samozřejmo, že počet zjištěných druhů na území republiky je značný (kolem 350 forem). Rukou lidskou omezení jsou jen ti ptáci, kteří výslovně škodí, příkl. velcí dravci, krkavci a pod.; jinak člověk ptactvo spíše chrání, takže mnohé druhy rozšířily se nadmíru (kos, vlašťovka). Vysušením močálů odstěhovali se z mnohých krajů ptáci vodní a brodiví, shromažďující se při velkých rybnících.

Sovy jsou v našich krajinách hojné. Ba i veliký výr (*Bubo bubo*) hnízdí ještě na četných místech v Čechách (v Tatrách je hojný). Obýjejným zjevem je puštík (*Syrnium aluco*) a syček obecný (*Glaucidium noctua*).

Dravci jsou v některých svých zastupcích velmi všedním zjevem. Tak zcela běžný je všude ještřáb, poštolka obecná, káně lesní, krahujec, kteří patří k inventáři každé krajiny. Jinak už je to s ostržem (Slovensko), včelojedem, kání roušnou a orlem říčním (*Pandion haliaetus*), kteří patří v mnohých krajinách k vzácnostem. Na Slovensku a v Podkarp. Rusi ještě dosti vyskytá se mohutný orl skalní, který tu a tam zabloudí i dále na západ. Občas zaletí v naše kraje i sup hnědý (*Vultur mo-*

nachus) a jiní jižní i severští hosté této skupiny.

Z veliké rodiny pěvců zmíníme se jen o slavíku obecném, jenž býval i v Čechách hojný, kdežto na Slovensku zastoupen je slavíkem uherským (*Luscinia philomela*). Běžným zjevem měst je původně lesní pták — kos, který u nás vytrvává i přes zimu. Pěnkava, vrabec, sýkora, vlaštovka, skřivan a chocholouš — jsou průvodci člověka v celé oblasti republiky. Ve výš. cípu udržel se ještě krkavec a v horách tatranských kavčů podhorní (*Pyrhocorax pyrhocorax*).

Z ostatního ptactva sluší vzpomenouti nejkrásnějších ptáků naší fauny — tatranského šoupálka zedního (*Tichodroma muraria*), vluhu (*Merops apiaster*), mandelika (*Coracias garrula*) a dudka (*Upupa epops*), jenž stává se čím dále vzácnějším zjevem, neboť lesní hospodaření nenechává státi jeho přirozená hnízdiště — duté stromy. Tímtož postižena je u nás rodina datlí, kteří mnohde značně ubývají. Kukačka a ledňáček jsou běžným zjevem.

Z kurovitých velmi hojná je koroptev, dále křepelka, tetřevka a mohutný tetřev. Bažant pěstuje se hojně v několika odřídách.

Veliký počet je vodních a brodivých ptáků. Všude běžným zjevem jsou lyska černá, různé potápky, kachny, sluky, chrástalové, atd. Milý pták lučinatých krajín, čáp bílý, pomalu, ale jistě mizí ze zemí českých; nenachází ve vysušených lučních kalužích dostatek potravy.

Plazi. Československá fauna chová jen asi 13 druhů plazů, z nichž pouze 8 žije v zemích českých.

Nejzajímavější je výskyt želvy evropské (*Emys orbicularis*), která tu a tam nalezena byla již dříve na Moravě (Hodonín); později zjištěno bylo hojně naleziště na Podkarp. Rusi u Mukačeva (Černý močál) i jinde. Proti nalezištím moravským byla snad oprávněna námitka, že jde o kusy vysazené (jako tomu patrně bylo dříve v již. Čechách podle starých zápisků; naleziště podkarpatské je však zcela přirozené, neboť zapadá úplně do křivky označující výskyt této želvy v Evropě. (Viz C. Kurck 1917, Den Forntida utbredningen af Kärnsköldpaddan etc.)

Všude běžná je zmije, užovka obecná, slepýš a ještěrka obecná. Pro některé krajiny je typická užovka hladká (*Coronella austriaca*), a užovka podplamatá (*Tropidonotus tessellatus*).

Jen na hory omezena je štihlá ještěrka živorodá (*Lacerta vivipara*), na vápencový útvar středoevropský (a samozřejmě

i na Slovensko a Podk. Rus) velká ještěrka zelená (*Lacerta viridis*) a na úval dunajský vysloveně jihoevropská ještěrka zední (*Lacerta muralis*). Pro východ republiky udávána je ještě užovka Aeskulapova (*Coluber longissimus*), užovka žlutozelená (*Zamenis viridiflavus*) a krátkonožka panonská (*Ablepharus panonicus*) z příbuzenstva ještěrek hrabavých (*Scincidae*). Jedovatým hadem je u nás tedy jediné zmije, která všude v teplých místech je hojná.

Obojživelníci. Skupina obojživelníků je u nás zastoupena 2 mloky (černý a zemní), 4 čolky (nejhojnější je č. skvrnitý) a několika druhy žab. Zajímavostí je čolek karpatský (*M. montandoni*) známý z několika nalezišť na vých. republiky.

Ryby. Území našeho státu protékáno je bohatou sítí vodní, která patří k oblasti tří moří: Severního, Baltického a Černého.

Země české byly již v dávných dobách známé svým rybním bohatstvím. Nejen bohatá síť říční, nýbrž i množství uměle založených rybníků byly sídlištěm spoustám ryb. Dnes však následkem bezohledného otravování vod spáskami továrními a nerozumně prováděnou regulací (zničeny mělčiny, zátočiny a přiroz. břehy nutné rybám ke tření) jsou naše vody velmi ochuzeny a mnohé druhy ryb stávají se víc a více vzácnějšími.

Ryby českých vod není třeba ani jmenovat — jedná se o běžné evropské druhy značného rozšíření (kapr, štika, pstruh, lín, tloušť atd.) Zmínku zasluhuje jen nový host našich vod — pstruh duhový (Amerika), kterému se u nás znamenitě daří. Liší se od našeho pstruha tím, že spokojí se vodami méně čistými a méně studenými (proto udržel se i v nižších polohách).

Jinak je tomu s východní částí republiky, s řekami slovenskými a podkarpatskými. Zde je fauna rybí zcela odlišná (povodí jiného moře!) a chová dokonce některé velmi vzácné prvky.

První rozdíl od poměrů českých je naprostý nedostatek úhoře, neboť tažná ryba tato neprechází nikdy mořem Černým. Za to je zde mnoho ryb jiných, příkl. vzácná štika příbuzná *Umbra Crameri* — tmavec, dále parma karpatská — *Barbus petenyi*, řízek hvězdář — *Gobio uranoscopus*, řízek Fričův — *Gobio Friči*, sýkavec horský — *Cobitis montana* a jiné druhy.

Jako vzácní hosté zavítají k nám také občas jeseteri několika druhů, platýz bradavičnatý (*Pleuronectes flossus*), ostrucha křivočará (*Pelecus cultratus*) a j.

S bezobratlými nemůžeme se zde pro jejich obrovský počet podrobněji zabývat, stačí dotkneme-li se pouze nejtypičtějších zástupců.

Z měkkýšů zájmati nás bude příkl. perlorodka říční (Margaritana margaritifera), jejíž perly mivaly v Čechách určitý hospodářský význam. Všude v řekách hojně je velevrub (Unio) a nepravidelnější škeble (Anodonta). Ve stojatých vodách často ve velkém počtu pohromadě vyskytují se: okružáci (Planorbis) se zatočenou ulitou, plovatky (Limnaea) s ulitou špičatou, méně hojná je pruhovaná bahenka živorodá (Paludina vivipara).

Pro vápencové okolí pražské charakteristická je Clausilia vetusta a Pupa avenacea, pro Pavlovské kopce Vitrea moravica; Slovensko a Podkarp. Rus chovají vysoce zajímavou faunu měkkýšů s mnohými prvky jižními, dosud však nezešla známou.

Skupina pavoukovitých má u nás několik set druhů zástupců, z nichž mnozí charakterisují určitá území. Všude v bytech žije malý pavouk pokoutník — Tegenaria ferruginea a občas i velký křížák r. Aranea.

Teplé lokality okolí pražského chovají několik jižních forem; příkl. Pterotricha cinerea Mg nebo pestrý Eresus cinabarinus. V hornatých krajinách žije Hypotides paradoxus: jedním z největších našich pavouků (i v Čechách žijících) je Trachosa cinerea, kterou ve velikosti předčí slovenská Hogna singoriensis, jejíž pravá vlast je na východě.

Ze skupiny sekáčů (Opilionidae) stojí za zmínku horský Opilio alpinus, známý z Krkonoš. Fauna roztočů je také velice bohatá, ale poměrně málo zpracovaná.

Podobně je tomu se stonožkami, kde, jmenovitě na Slovensku a Podkarp. Rusi, čeká ještě velký kus práce. Mnohé stonožky mají velmi úzké rozšíření (na př. druh Arctosoma bohemicum).

Nejlépe z drobných bezobratlých prozkoumána je chrobová skupina hmyzu, ač i zde čeká na východě republiky mnoho materiálu na zpracování. Nedostatek místa a úžasná bohatost druhů nutí nás bohužel touto zajímavou faunou zabývat se zde jen velmi povrchně. Speciální údaje najde lehko interestent v příslušných entomolog. příručkách, jichž máme v české literatuře celou řadu. (Viz přídavek o literatuře.)

Z řádu rovnokřídlých (Orthoptera) — jehož zástupce zelenou kobylku, sarančata, škvory a cvrčky zná jistě každý a kteří jsou rozšířeni po celém státě — přichází u nás také několik zástupců

fauny jižní. Tak příkl. na Moravě (vzácně), na Slovensku a na Podk. Rusi všude vyskytá se podivná kudlanka nábožná (Mantis religiosa); velmi vzácně na Moravě a na Slovensku objeví se obrovská, až 10 cm dlouhá bezkřídla kobylka Saga serrata, která vyskytuje se téměř vždy jen jako samice. Památným pro teplé lokality v republice a hlavně pro okolí pražské (Troja) je žlutavý stepní cvrček Oecanthus pellucens, jehož zvonivý hlas patřil z večera k charakteristice zmíněných míst.

Z motýlů, kteří mezi sběrateli mají nejvíce přátel, zmíníme se jen o několika významných formách. Na horách (dříve i na Krkonoších) vyskytuje se krásný jasně — Parnassius Apollo. Jižním obyvatelem až k nám zasahujícím je největší motýl naší fauny — martináč, Saturnia pyri, pozorovaný na Moravě a na Slovensku. Podobně lysá smrtihlav (Acherontia atropos) patří fauně jižní. Veliká spousta motýlů drobných (Microlepidoptera) patří ke škůdcům, dosti důležitým.

Mezi brouky, jichž čítáme asi na 5000 druhů v naší fauně, jsou mnohé formy velmi zajímavé svým rozšířením. Mnoho druhů je běžným zjevem po celé republice (na př. svízník Cicindela campestris, stěvlíkovič Carabus cancellatus a granulatus, škůdce obilí kovařík Agriotes lineatus, dále chroust, chroustek, zlatohlávek, kraseček Anthaxia apunctata, rohláč, chrobáci, různé mandelinky, nosatci atd.)

Zajímavé pro nás jsou jižní prvky naší broučí fauny, na př. Copris lunaris, kraseček Cyllindromorphus bifrons (Praha), tesáček Agapanthia Kirbyi (od Závisti) a j. Na Slovensku a Podkarp. Rusi je takového jižních forem více a krom nich přichází tu mnoho brouků typických pro tato území, příkl. stěvlíkovič Deltomeus carpathicus, Nebria Ormayi carpathica, Omias Hanaki atd.

Na Krkonoších boreálním prvkem je stěvlíkovič Pterostichus negligens. Na Šumavě nacházíme několik forem alpských, které zde dozrávají určitých změn, příkl. Nebria castanea subsp. Sumavica, nebo Pterostichus Selmani subsp. Roubali.

Ze spousty druhů hmyzu blanokřídlého jmenujeme zde jen nejtypičtější zástupce, příkl. všude hojně vosy (r. Vespa), čmeláky, včely, lumky, mravence, z nichž některé formy zase tvoří poslední výspy severní svého druhu. Jsou to příkl. velká, modravá dvoudělka — Xylocopa violacea a cyanescens (Morava, Slovensko, vzácně i v Čechách), dále

největší evropská vosa — žahalka (*Scolia flavifrons*) a některé drobnější formy. Reliktem doby předledové je mravenec *Myrmica moravica* z Pavlovských kopců.

Hmyz chobotnatý (*Rhynchota*) dává několik velmi zajímavých zástupců do naší fauny. Z kříšů jsou to hlavně kříšové vlastní (*Cicadidae*), jejich samci opáření jsou cvrčivým aparátem a kteří u nás zastoupeni jsou po celé republice malým kříšem chlumním — *Cicadetta montana* (druh tento jde na sever až do Švédska a severozápad. Ruska), na Slovensku pak žije velký kříš jasanový (*Tettigia orni*), robustní *Cicada plebeja* a *Tibicen haematodes* (poslední dva jsou na nejteplejších lokalitách). Z pločtic většina druhů je obecným zjevem v celé Evropě; teplejší místa vyžadují krásně pruhovaná *Graphosoma italica*, *Eurygaster hottentota*, *Phymata crassipes*, *Chorosoma Schillingi* (známá z Čech jen z několika lokalit). Podivným zjevem je drobný křísek *Paradorydium lanceolatum*, žijící na malé lokalitě u Prahy, jehož pravou vlastí je nejkrajnější jih Evropy a Orient.

Z vážek (*Odonata*) hojně rozšířeny po celé republice jsou šídlo velké (*Aeschna grandis*), vážky *Libellula depressa* a *maculata*, šídlo páskované — *Agriopuella* a motýlice zelená — *Callopteryx splendens*.

Pro hornaté krajiny typická je vážka podhorní — *Sympetrum pedemontanum*. Vysloveně jižním prvem je *Crocotemis erythraea* ze sev. Afriky a *Habeše* zjištěná u Písku v Čechách a v Podunají.

Ze síťokřídělých sluší jmenovatí překrásné druhy *Ascalaphus macaronius* a *coccatus*, dosti hojně na několika teplejších lokalitách středočeských.

Co se týče skupiny koryšů (*Crustacea*), kteří obývají hlavně ve vodách (súchozemská je příkl. beruška zední, všude hojná), zajímají nás bude předně největší zástupce skupiny u nás — rak říční. Se dvěma blíže příbuznými formami obývá tekoucí vody, mnohde ve velkém počtu; pro chutné maso je však pronásledován v mnohých krajinách tak, že vymizel úplně.

Velmi zajímavé je fauna koryšů studničních, která dala v Čechách několik zajímavých nálezu. Je to příkl. *Nipargus puteanus* nebo *lasturnatka* *Typhlocypris eremita*. V letech 80. objevil prof. Vejdovský v pražských studních drobného koryšáka *Bathynella matans*, s příbuzenskými vztahy jen k několika druhům tasmanským; teprve r. 1914 objevena byla *Bathynella* po druhé v Basileji. Za zbytek doby ledové pokládá se žabro-

nožka *Branchipus paludosus*, žijící v jezerech taterských a několik jiných koryšů.

Z červů, zvláště ploštěnky (*Planarie*) se hodí k zoogeografickému nástinu. Reliktem doby ledové je *Planaria alpina*. Endemickým druhem z brdeké krajiny je *Dendrocoelum Mrazeki*. Na souši žije *Microplana humicola*.

Z nižších skupin budeme jmenovati již jen houby sladkovodní, mezi nimiž faunisticky zajímavá je *Ephydatia bohémica* a východní druh *Carterius Stepanovi*.

Dr. O. Št.

Květena Československé republiky.

Území republiky Československé spadá do dvou velkých oblastí floristických. Na západě je to oblast hercynsko-sudetská, jejíž centrum leží na severozápad do Čech v Německu, v pohoří Harcu a v Sasku, zaujímající celé Čechy (kromě středních, Středohoří a Polabí) a větší západní část Moravy, jakož i Opavské Slezsko, na východě oblast karpatská, rozprostírající se od Odry na moravské půdě přes celé Slovensko a Podkarpatskou Rus až po východní hranice státu. Žádná z obou oblastí neleží celá v teritoriu našeho státu, neboť podoblast hercynská má větší rozsah v Německu, podoblast sudetská severní částí zasáhá značně do Pruského Slezska, oblast karpatská táhne se od východní hranice naší Rumunskem až k Dunaji, ale také na polské půdě zabírá velké území a menší výběžky zasahají na jih i do Maďarska. Ve středu Čech zcela obklopeny jmenovanou oblastí hercynsko-sudetskou rozprostírají se tři okresy význačně teplomilné vegetace ponticko-panonské, jež si uchovávají jistou samostatnost, ač jejich blízké vztahy k panonským okrskům jsou zřejmé. Vlastní oblast panonská zasáhá k nám jen rozsáhlými nesusvisajícími zálvy na jižní Moravě, na západním a po třetí na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi.

Detailní regionální rozdělení ČSR jest toto:

I. Oblast hercynsko-sudetská.

A. Podoblast západosudetská. Okresy: 1. Krkonoše (1b. podokres Jizerské hory), 2. Orlické hory.

B. Podoblast východosudetská. Okresy: 3. Králický Sněžník, 4. Jeseníky.

C. Podoblast hercynská. Okresy: 5. Šumava (s Českým Lesem), 6. Předhoří šumavská (6b. podokres vápenců sušických a strakonických, 6c.

podokres váp. krumlovských), 7. Císařský Les, 8. Rudohoří a hory Halštrovské, 9. Českomoravská vysočina s předhořím na české straně (9b. podokres Železné Hory), 10. Třeboňsko, 11. Brdy, 12. Křivoklátsko, 13. Posázaví (13b. podokres blanicko-milevský), 14. České Švýcarsko, 15. Lužické Hory, 16. Okres ještědský, 17. Bakovsko-Českolipsko, 18. Hrubá Skála a okolí, 19. Broumovsko.

II. Oblast ponticko-pannonská.

Okresy: 20. Hornatina středočeská, 21. Polabí, 22. České Středohoří (22b. Doupovské vrchy).

III. Oblast karpatská.

A. Podoblast pannonská. Okresy: 1. Pannonská nížina (1a. západní, 1b. východní část), 2. Pannonská pahorkatina.

B. Podoblast západokarpatská. Okresy: 3. Malé Karpaty, 4. Bílé Karpaty, 5. Západní Beskydy s Babí Górou, 6. Vápencová hornatina západo-povážská, 7. Hory Inovecké, 8. Větrné Hole, 9. Nitranské hory, 10. Středokarpatské pohorí vápencové (10a. Malá Fatra s Krivánem, 10b. Velká Fatra, 10c. Choč), 11. Nizké Tatry, 12. Vysoké Tatry (12b. Liptovské Hole, 12c. Bielské Tatry), 13. Pieniny, 14. Východní Beskydy, 15. Slovenské Krušnohoří, 16. Slovenský Kras (16b. podokres horský), 17. Rulové horstvo Rimavské, 18. Hornatina Gelnicko-brániská, 19. Slánské hory.

C. Podoblast východokarpatská. Okresy: 20. Vihorlat a trachytová předhoří Vých. Karpat, 21. Poloniny nízké, 22. Poloniny vysoké, 23. okres Černé Hory a Svidovce.

*

Vertikálně rozkládá se flora československá všemi výškovými stupni od nížinného až po alpský.

Nížina a pahorkatina.

Nejnižše položené úrodné části území jsou dnes všude zaujaty kulturou zemědělskou, která však vnikla i hluboko a vysoko do pahorkatin, takže setřela úplně obraz původní vegetace nížin a téměř i pahorkatin, právě tak jako hranici mezi nimi, jež dnes jen místy je patrna. Víme proto o původní tvářnosti nížin dnes velmi málo a předpokládáme jen, že se tu rozkládaly kdysi stepi a suché háje, jejichž zbytky ještě na jižním Slovensku a na Moravě jsou někde patrné, podél vodních toků

bujely luhy a luhové háje a mokré louky, které tu a tam pro nevhodnost půdy k obdělávání spíše unikly zemědělskému využití.

Velké vodní toky mají (a hlavně měly) svéráznou floru vodní, bahenní a pobřežní: na hladině běhají se v zátokách a tůních květy leknínů (*Nymphaea alba a candida*), stulíky (*Nuphar luteum*), *Hydrocharis morsus ranae*, zelené povlaky okřehků (*Lemna minor, gibba, polyrrhiza*) a kolonie rdeští (*Potamogeton natans, lucens, densus, crispus a j.*), *Hottonia palustris*, *Ceratophyllum demersum* a *submersum*, *Batrachium petiveri*, *divaricatum*, *Utricularia minor a vulgaris*, *Najas minor a j.* Kromě bohatou floru řas i jiné tajnosnubné tu nalezytí útočiště, jako parožnatky (*Chara foetida, hispida, aspera*), *Nitella capitata* a čet. j. Regulace však nejen hluboce porušila tyto vodní útvary, ale téměř zničila okrajové útvary bahenní a pobřežní křovinné, jako na př. na Labi.

Luhy a luhové háje s vysokou spodní vodou jsou tvořeny několika dřevinami: *Populus nigra, Fraxinus excelsior, Ulmus laevis a glabra*, lípa a klen, v západní části státu také hojně oba naše duby, v pannonské téměř vždy také *Populus alba*, často převládající. Také olšiny náležejí k této kategorii. Patro křovin bývá dobře zastoupeno ptačím zobem, babykou, brslenem, vrbamí a hlohy. V podrostu, vždy uzavřeném v typických luzích, nalézáme z jara: *Galanthus a Leucoium*, *Scilla bifolia*, hojně fialek, *Corydalis*, *Allium ursinum* a *scorodoprassum*. Hojné trávy vždy charakterisují luhy: *Dactylis Aschersoniana*, *Poa fertilis*, *Bromus asper*, *Triticum caninum*, *Milium effusum* a j. Ostatní podrost skládá se většinou z druhů ubíkvistních a ruderálních (vlhkomilných). Pannonské luhy mají několik lian (*Humulus lupulus, Clematis vitalba, Convolvulus sepium*), které v polabských luzích nikdy v takovém množství a mohutnosti nevystupují. Háje luhové a luhy jsou rozšířeny podél dolního Ohře a celého Labe, jakož i dolní Vltavy v Čechách (typický luh je na př. Oupor pod Mělníkem), podél Dyje (zaplavované luhy s *Leucoium aestivum*) a Moravy, Dunaje, Váhu, Hronu a Tisy ve vlastní oblasti pannonské. Z olšin, které vystupují až do podhorských končin, zaslouží zvláštní pozornosti luhová olšina Šúr u S. V. Juru v západním Slovensku, která má po větší část roku svrchní vodu, nad níž

olše vytvořily systém chůdovitých kořenů, a která hostí i některé zvláštnosti jako *Pyrethrum uliginosum*, *Urtica radicans* a j.

S klesající spodní vodou mění se luhy ve vlhké háje a v háje mesofilní, které byly kulturou již více změněny (nebo vykáčeny), s podrostem otevřeným, ochuzeným o význačné typy luho-
vé a přijímající řadu typů speciálně hajních: *Melica nutans*, *pieta*, *Poa nemoralis*, *Brachypodium silvaticum*, *Carex umbrosa*, *Luzula pilosa*, *Gagea lutea*, *Polygonatum multiflorum*, *Myosotis sparsiflora*, *Anemone nemorosa* a *ranunculoides* a j. Do pahorkatiny přecházejí tyto háje v útvary sušší až suché, mnohem svéráznější a také regionálně rozlišenější. Příkladem může být háj ze severních svahů kup Čes. Středoohoří: nadrostem jsou duby a habry, hojně keřů ve středním patře (*Corylus avellana*, *Viburnum lantana*, *Sorbus aria*, *terminalis*, *Pirus communis*, *malus*, *Prunus spinosa*, *chamaecerasus*, *Cornus mas*, *sanguinea*, *Ligustrum vulgare*, *Acer campestre* a j., velký počet šípů mezi nimi: *Rosa sepium*, *tomentosa*, *Jundzillia*, *dumetorum*, *tomentella*, *canina* a j.) a v podrostu *Koeleria cristata*, *Calamagrostis arundinacea*, *Hierochloa australis*, *Carex digitata*, *praecox*, *Pairei*, *Polygonatum officinale*, *Orchis sambucina*, *Platanthera bifolia*, *Adenophora liliifolia*, *Campanula bononiensis*, *glomerata*, *Veronica teucrium*, *Cephalanthera rubra*, *Orchis purpurea*, *Bupleurum longifolium*, *Pulmonaria azurea* a mnoho jiných.

Obdobné útvary hajní nalezneme také v pahorkatinách vlastní oblasti panonské od zálivu jihomoravského až po Podkarpatskou Rus. Tam se k dřevinám druží také krásný, nízký dub, *Quercus cerris*. Bohatší ještě formy hájů jsou na substratu vápencovém, jichž nejpěknější vzory známe z hornatiny středočeské, zejména z Karlovotýnska, tvořené smíšenými dřevinami (habry, duby, břzy a j.) a zvláště charakteristickými porosty nízkého šípku (*Quercus pubescens*). V podrostu mimo obvyklé suchomilné hájové typy nalézáme *Anacamptis pyramidalis*, *Pulmonaria angustifolia*, *Serratula tinctoria*, *Lithospermum purpureo-coeruleum*, *Melittis melissophyllum*, *Potentilla alba*, *Thlaspi montanum*, *Thesium linophyllum*, *Myosotis suaveolens*, *Clematis recta*, *Thalictrum foetidum* a minus, *Silene italica*, *Crepis praemorsa* a j. Teplo- a suchomilný tento podrost je téměř totožný s podrostem útvarů

křovinných, jež ve středočeské hornatině, Středoohoří, na Pavlovských kopcích a v jižním Slovensku a Podkarp. Rusi jsou hojné.

Čisté doubravy, s teplomilným, dosti chudým podrostem, jsou rozšířeny zejména na Slovensku a na Podkarpatské Rusi (nejkrásnější staré porosty v okolí Terešvy).

Ve vlhkých a nejvyšších částech pahorkatin počínají se uplatňovati i bučiny.

Z jehličin je stromem teplých, suchých, nížinných oblastí jediné borovice (*Pinus silvestris*), která na chudých, zejména písčitých, půdách dříve jistě hojně skládala porosty, z nichž i dnes pěkné části lze studovati ve Středoohoří, Polabí, na jižní Moravě i na západním Slovensku (Malacky). Podrost těchto chudých borů je tvořen mnohými typy, jež jsou zároveň obyvateli suchých písčín, charakteristických místy pro tytéž kraje, jež soustředí v širce otevřeném svém porostu typy jako *Helichrysum arenarium*, *Thymus angustifolius*, *Armeria elongata*, *Potentilla arenaria*, *Carex ericetorum*, *Silene otites*, *Peucedanum oreoselinum*, *Airacaryophyllea*, *Corynephorus canescens*, *Festuca psammophila*, *Koeleria glauca*, *Teesdalia nudicaulis*, *Arnoseris minima*, *Dianthus arenarius*, *Plantago arenaria*, *Aira praecox* a j. v Polabí, mimo ně však i nejednu endemickou formu jako na př.: v t. zv. „Moravské Saháře“: *Dianthus Pontederaceae f. asper* a var. *arenicolus*, *Festuca rubra* var. *moravica*, *Alyssum Gmelini* subsp. *Wildtii* a j.

Z nejrozšířenějších útvarů nížiny byly jistě louky, dnes téměř vesměs změněné v kulturní. Malé zbytky původních útvarů zřídka se uchovaly (jmenovitě vlhčí). Jako příklad uveďme složení vlhké louky v okolí zmíněného již Šurcu: *Carex nutans*, *stricta*, *distans*, *canescens*, *disticha*, *vesicaria*, *acuta*, *turfosa*, *Phalaris arundinacea*, *Molinia coerulea*, *Cynodon dactylon*, *Leucoium aestivum*, *Orchis latifolia*, *incarnata*, *palustris*, *militaris*, *Plantago altissima*, *Bupleurum Gerardii*, *Erythraea ramosissima*, *Cirsium brachycephalum*, *canum* a j. Polabí má jako specialitu „černavy“ či „kyseky“ — bažinné louky na jílých, nepropustných podložích s vrstvou rašeliny, tvořené mechy z čeledi *Hypnaceae*, kde nalézáme, mimo jiné, *Scenus nigricans*, *ferrugineus*, *intermedius*, *Cladium mariscus*, *Carex davalliana*, *teretiuscula*, *paradoxa*, *stricta*, *caespitosa*, *filiformis*, četné vstavačovitě, *Euphorbia palustris*, *Sesleria uligi-*

nosa, *Drosera anglica*, *Pinguicula vulgaris*, jak na příklad dosud na černavách v okolí Lysé a Všetat v drsnějších polohách na okraji okresu Čes. Středohoří nalézáme jako kuriosní směs prvků pontických a podhorských zvl. typ luk, zvaných pro hojný výskyt vstavačovitých „orchideo-vými lukami“ (okolí Babiny a Jinde).

Pozoruhodné jsou v Polabí, Středohoří, jižní Moravě a v Podkarp. Rusi na slané substrát vzniknuvší louky s vegetací halofilní, dříve jisté rozsáhlé, dnes ve zcela nepatrných zbytcích u Mostu, Velvar, Oužic, na již. Moravě tu a tam a blíže Akna Slatiny na Podkarp. Rusi. Shíráme na nich *Carex secalina*, *Scirpus uniglumis*, *Tabernaemontani*, *Juncus Gerardi*, *Atropis distans*, *Festuca arundinacea*, *Glaux maritima*, *Melilotus dentatus*, *Plantago maritima*, *Scorzonera parviflora*, *Senecio erucaeifolius*, *Scutellaria hastifolia*, *Elatine alsinastrum*, *Spergularia salina*, *Triglochin maritimum*, *Salicornia herbacea*, *Sueda maritima*, *Aster pannonicus*, *Helochloa schoenoides*, *Crypsis aculeata* a *Carex hordeistochos*.

Ze stepí v nížinné rovině nezástalo nám nic, zato v pahorkatině uchovaly se stepi v hojné míře jak v hornatině středoecké a ve Středohoří, tak i na Pouzdřanských a Pavlovských kopcích na Moravě, na Slovensku v okolí Bratislavy, tu a tam v Pováží i ve východním Slovensku. Stepí vytvářejí se jen na jižní straně pahorků, s oblibou na podkladě vápencovém, čediči, trachytu a znělcu. Soustředí vegetaci po výtce tepla a suchomilnou, jejíž hlavní vývoj spadá do doby jarní. Charakteristické pro stepi jsou některé trávy: *Andropogon ischaemum*, *Stipa pennata*, *capillata*, *Tirsa*, *Grafiana*, *Avenastum desertorum* (Středohoří a již. Morava), *Stipa pulcherrima* (Pavlovské kopce), *Festuca vallesiacae* a drobná ostice *Carex humilis*, jež všechny tvoří rozsáhlé porosty a podmiňují vždy celé určité společenstvo. Mimo ně pak jsou hojné *Phleum Boehmeri*, *Avena pratensis*, *pubescens*, *Koeleria gracilis*, *nitidula*, *Melica transsilvanica* a vzácná *nebrodensis*, ale i mnoho krásných druhů květnatých: *Muscari tenuiflorum*, *Aster linosyris*, *amellus*, *Artemisia pontica*, *Centaurea paniculata*, *scabiosa*, *Verbascum phoeniceum*, *Orobanchae alba*, *lueta*, *Kochii*, *maior*, *alsatica*, *Viola ambigua*, *Iris bohemica*, *Astragalus exscapus*, *danicus*, *austriacus*, *Adonis vernalis*, *Pulsatilla patens* a j., na Pavlovských kopcích také *Minuartia setacea*, *Dianthus Pontederiae*,

plumarius, *Dorycnium sericeum*, *Achillea pannonica*, *Iris pumila*, *arenaria* a j. Méně charakteristické jsou stepní louky kostřavové (*Festuca ovina*, *glaucia*, *duriuscula*, *sulcata*), které zejména na chudších silikátových půdách přecházejí v jednotvárné útvary pastvině.

Zvláštním případem stepí jsou stinné skalní stepi *Sesleria calcaria*, rozšířené téměř po všech vápencových pahorkatinách našich oblastí, kde je nalézáme hojně na skalnatých svazích k severu exponovaných.

Velice bohaté jsou v teplé pahorkatině útvary skalní, zejména na vápencích. Na nich uvidíme na př. v okolí Karlova Týna *Asperula glauca*, *Saxifraga aizoon*, *caespitosa*, *Stachys recta*, *Thymus Loevyanus*, *Helianthemum canum*, *Dracocephalum austriacum*, *Dianthus gratianopolitanus*, *Biscutella laevigata*, *Seseli hippomarathrum*, *glaucum*, *Dictamnus albus*, *Lactuca perennis*, *Pulsatilla nigricans*, *Sedum album*, *Arabis auriculata* a j., na Moravě mimo mnohé ze jmenovaných i *Fumana procumbens*, *Allium flavum*, *Poa badensis*, *Minuartia fasciculata*, *Seseli oenseum*, *Campanula sibirica*, *Inula oculis Christi* a četné jiné. Podobná bohatá flóra vítá nás i na čedičových, znělcových a trachytových substrátech, ač calcicolní typy vlastní vždy tam pohřešíme. Skály břidlicové, granitové, křemencové a vůbec silikátové horniny i v nejvýhodnějších a v nejteplejších polohách mají vždy floru mnohem chudší.

Kultura zemědělská přinesla s sebou do nížin, zejména do vlastní nížiny pannonské, i bohatství typů ruderalních a plevelových, z nichž vzpomeňme alespoň význačné thermofilní: *Melampyrum barbatum*, *Thymelaea arvensis*, *Sisymbrium pannonicum*, *Anagalis coerulea*, *Stachys annua*, *Ajuga chamaepytis*, *Sideritis montana*, *Linaria elatine*, *spuria*, *Cephalaria transsilvanica*, *Heliotropium europaeum*, *Nigella arvensis*, *Salsola kali*, *Lavatera thuringiaca*, *Althaea officinalis*, *Chaeturus marrubium*, *Echinops sphaerocephalus*, *Xanthium spinosum* a *strumarium* a j.

Pahorkatina, o jejíž útvarech jsme psali, náleží vesměs československým oblastem xerothermním s vegetací převážně suchou a teplomilnou. Mimo ni máme však i rozsáhlé pahorkatiny v hercynské podoblasti, tak velikou část jižních Čech a okrajové části Českomoravské hornatiny, jež jsou znatelně drsnější a od obrazu nahoře na-

črtnutého se podstatně liší: Louky, vesměs kulturní, jsou často již spíše podhorského rázu s vůdčím *Trollius europaeus*, *Colchicum autumnale*, *Polygonum bistorta*. Veliké plochy zabírají louky pastvinné, tvořené přechasto chudým porostem smilky (*Nardus stricta*). Typicky hercynským útvarem jest vřesovina, která je tu hojná a velice jednoduchého složení, téměř vždy stejného: *Caluna vulgaris*, *Vaccinium vitis idaea*, *Nardus stricta*, několik druhů *r. Festuca*, *Genista germanica*, *Linum catharticum*, *Cytisus nigricans*, *Hypericum perforatum*, *Jasione montana*, *Hieracium pilosella* a několik málo jiných, z dřevin jalovec a vrba usatá.

Z útvarů vysokých dřevin jsou v pahorkatině hercynské jisté jen chudý bor s podrostem vřesovišti podobným a pestřejší bučina v polohách vlhkých, mimo smíšené chudé háje, jediné původní. Smrčiny, kterou převážně dnes tu nalezneme, je vesměs kulturní a svým dnešním stanovištěm cizí.

Teplomilná vegetace nížin proniká přístupnými jí cestami, zejména říčními údolími do oblastí podhorských, v Čechách podél Vltavy (a jejích přítoků) až k Týnu nad Vltavou, podél Mže na Plzeňsko, na Moravě podél Svitavy a Jihlavy, na Slovensku údolím Váhu a Hronu a pod, tvoříc na vhodných místech izolované ostrůvky, zejména podporuje-li substrat (vápenec) její rozvoj, jak je tomu na příklad na Horažďovicích, Sušicku nebo na Krumlovsku v Čechách.

Stupeň podhorský a horský.

Oba tyto stupně náležejí v Československu podoblastem hercynské a sudetské a oblastí karpatské. Ve stupni podhorském a horském jsou si také všechny tři tyto celky nejbližší nejen fyziognomicky, ale i floristicky. Přirozeným vegetačním krytem obou stupňů je les, v menší míře louka.

Z lesů hlavně bučina byla kdysi rozšířena a dosud převládá v oblasti karpatské. V hercynské a sudetské části však také jsou místy krásné bučiny podhorské a horské v Rudohorách a v Lužických horách, méně na Šumavě a v Brdech, ale dosti hojně v celých Sudetech. Bučiny se vyznačují zvláště pěkným, sobě vlastním podrostem: z keřů jsou tu *Ribes grossularia*, alpina, *Daphne mezereum*, *Lonicera coerulea* a *nigra*, *Salix caprea*, v Sudetech *Salix silesiaca*. Ve vrstvě bylinné shledáme se s *Elymus europaeus* (Šumavě téměř chybí),

Carex silvatica, *Asperula odorata*, *Poa Chaixii*, *nemoralis*, *Bromus serotinus*, *asper*, *Festuca silvatica*, *Melica nutans*, *Sanicula europaea*, *Lamium luteum*, *Oxalis acetosella*, *Gallium rotundifolium*, *Veronica montana*, *Hepatica triloba*, *Cardamine bulbifera*, *enneaphyllos*, *impatiens*, *Lilium martagon*, *Cephalanthera rubra*, *longifolia*, *Corallorhiza innata*, *Allium ursinum*, *Lunaria rediviva*, *Euphorbia dulcis*, *amygdaloides*, *Pulmonaria officinalis*, *Campanula latifolia* a četné jiné. Bučina sudetská jeví se celkem bujnější a bohatší hercynské, ale obě předčí bučina oblastí karpatské, kde mimo všechny prvky bučiny hercynsko-sudetské přistupují ještě: *Hacquetia epipactis*, *Galium Schultesii*, *Arum maculatum*, *Carex alba*, *ornithopodioides*, *Dentaria glandulosa*, *Glechoma hirsutum*, *Parietaria officinalis*, *Hesperis inodora*, *Scolopendrium vulgare*, *Oryzopsis virescens*, *Arabis turrita*, *Limonium abortivum*, *Epipactis microphylla*, *Ruscus hypoglossum* (jen v Malých Karpatech). V podoblasti východo-karpatské chybí sice *Hacquetia epipactis*, ale naproti tomu ještě přibývá o *Symphytum cordatum*, *Pulmonaria rubra*, *Helleborus purpurascens*, *Hesperis candida*, takže je nejbohatším typem naší bučiny vůbec.

Kultura lesní nahradila bučiny (podobně jako v pahorkatině) výnosnějšími smrčinami a to v hercynsko-sudetské oblasti v podhorském stupni převážně, v horském méně, ale ne málo. V karpatské oblasti jest poměr obou v mnohem původnějším obraze zachován, ač i tu panství buku bylo zmenšeno. V nižším pásmu horském byl ode vždy původní smíšený les, jehož dřeviny buk, smrk, jedle, klen, jasan, jilmy, jeřáb, v Sudetech a v Karpatech i modřín, doprovází dosti bohatý podrost hajní a bučinný. Čím výše, tím více přibývá smrk a v nejvyšších zónách stupně horského (ale také jen v nich!) ve všech našich horstvech je více méně čistá smrčina jediné původní útvarem, s výjimkou východních Karpat, kde buk, mimo na severních svazích, tvořívá sám lesní hranici.

Patro keřů ve smrčině je řídké (je-li vůbec) (*Lonicera xylosteum*, *nigra*, *Rubus idaeus*) a stejné i podrost neuzavřený, namnoze chudičký, zejména na suchých stanovištích: *Vaccinium myrtillus*, *Melampyrum silvaticum*, *pratense*, *Pirola rotundifolia*, *secunda*, *Monesis grandiflora*, *Veronica officinalis*, *Arun-cus silvester*, *Senecio nemorensis* a *Fuchsii*, *Salvia glutinosa*, *Oxalis aceto-*

sella, Vinca minor, Calamagrostis villosa a varia, Luzula nemorosa, Circaea alpina a media, Soldanella montana, Polygonatum verticillatum, Mulgedium alpinum, Willemetia apargioides (Šumava), Phyteuma spicatum a j. Z kapradin na vlhkých stanovištích smřčiny nalezáme Nephrodium montanum, austriacum, Polystichum lobatum, Braunii, Blechnum spicant. Smřčina je ve všech oblastech sobě nejpodobnější útvar rostlinný, postrádající téměř vlastních charakteristických typů. Kulturní smřčiny, zejména hercynské, v nízkých, suchých částech jsou z nejhudších a nejjednotvárnějších lesních porostů vůbec.

Proti nim jako pravý opak je svěží, tučná horská louka, plná barev a květů, již vůdčí typy zde Trollius europaeus, tam Gladiolus imbricatus, nebo Primula elatior, jinde Polygonum bistorta, neb Arnica montana, v Karpatech zejména hojně Gymnadenia conopsea a odoratissima a různé jiné, dodávají vždy odlišného a stále se měnícího vzhledu, doprovázeny nejen četnými travami, Poa pratensis, angustifolia, Holcus mollis, Briza media, Trisetum flavescens, Cynosurus cristatus, Festuca rubra a elatior, Anthoxanthum odoratum, Deschampsia caespitosa, a ostrčicemi Carex polygama, verna, pilulifera, ale i množstvím bylin jiných: Arabis Halleri, Thesium pratense, Ranunculus auricomus, polyanthemus, Trifolium pratense, montanum, ochroleucum, spadicum, Gentiana Wettsteinii, campestris, asclepiadea, Pedicularis silvatica, Phyteuma orbiculare, Cirsium rivulare, Centaurea oxylepis a jacea, Orchis mascula, sambucina, maculata, globosa, na Šumavě Phyteuma nigrum, v Rudohoří Meum athamanticum, v Sudetách hojnými a rozmanitými, namnoze endemickými ještěbábníky (Hieracium); v oblasti karpatské, mimo jmenované, i hojný Rumex alpinus, tvořící celé rozsáhlé porosty na polodoradních místech, Hieracium aurantiacum, Scorzonera rosea, Viola declinata, Dianthus compactus, Phyteuma tetramerum, Achyrophorus uniflorus, Chrysanthemum rotundifolium a četné jiné zdobí tyto louky.

Odlesněním rozsáhlých částí ve stupni horském (za účelem získání pastvin), s jakým se setkáváme zhusta v oblasti karpatské, mělo za následek vytvoření sekundárních útvarů lučních, leč zmíněných zcela nepodobných. Zejména na suchších horských hřebenech tvoří je chudý a řádný porost smilky (Nardus stricta), s nemnohými jinými typy, velice podobný pastvinám a holím hercynským.

Do podhorského a horského stupně spadají větším dílem také nejkrásnější naše formace rašelinné, na něž je bohata zvláště podoblast hercynská (Šumava a Rudohoří) a v menší míře sudetská. Rašeliniště (vrchoviště, filcy) tvořena jsou na nepropustných podložích hlubokými vrstvami mečů (rodu Sphagnum, méně Hypnum, Polytrichum a j.). Jevnosnubná vegetace není sice příliš rozmanitá, ale vždy svérázná: Eriophorum vaginatum, Molinia caerulea, Carex pauciflora, canescens, dioica, stellulata, leporina, limosa, vulgaris, několik sítin, rosička (Drosera rotundifolia), Viola palustris, Oxycoccus palustris, Vaccinium uliginosum, Andromeda polifolia, Empetrum nigrum, Ledum palustre a j.

Pinus uncinata, Betula carpatica a nana, Salix aurita, rosmarinifolia a vzácná myrtilloides jsou dřevinami rašelinišť.

Horní hranice stupně horského je dána důležitou linií — hranicí lesní. Souvislý les stoupá jen do určité výše, pak se uvolňuje a přechází tu ostře, tam povlnně, ostrůvkovitě do stupně subalpinského, kde ční z nízkých křovin jen ojedinelé stromy, čím výše, tím nižšího vzrůstu, až dosahují hranice další — hranice stromového vzrůstu (za strom počítáme individua o 5—8 metrech výšky). Hranice lesní neleží ve všech horstvech našich, ani na všech místech v nich ve stejné výši, kolísajíc z nejrůznějších příčin namnoze ve značných mezích. Průměrná výše hranice lesní je na příklad v Krkonoších 1200—1250 m, v Beskydách na Babí Góře cca 1330 m, ve Vysokých Tatrách 1400—1500 m, ve Východních Karpatech 1330—1430 m.

Stupeň subalpinský.

Bezprostředně nad hranicí lesní rozkládá se „pásmo boje“, v němž vysoké dřeviny podléhají v zápase s vnějšími podmínkami, snižují svou výšku až jen jako keře a zákrsky uniformují se se svým okolím. Hranice stromová běží 100—200 m nad hranicí lesní.

Subalpinskému stupni dodávají charakteristický vzhled nízké, křovité dřeviny, hromadné, v rozsáhlých porostech vždy přítomné. Je to téměř všude u nás kleč, kosodřevina (Pinus pumilio), v Sudetách, ale hlavně v Karpatech jalovec nízký (Juniperus nana), ve východních Karpatech kromě nich ještě olše zelená (Alnus

viridis), jež často kleč i úplně nahrazuje. Podrost těchto křovinných formací, pokud se pro hustotu keřů vůbec může vyvinouti, je neuzavřený, chudý, bez typů vlastních, soustřeďuje namnoze jen otužilejší typy lesní a typy luční, jež pod ochranou keřů dorůstají neobvyklé velikosti.

Jedinou vysokou dřevinou — stromem — je zvláště přizpůsobená mohutná limba (*Pinus cembra*), jež osaměle nebo v menších skupinách ční nad kleč, u nás však jen v okrese Vys. Tater a vzácně ve Vých. Karpatech.

Mezi porosty dřevin rozprostírají se krásné subalpínské louky, podobné a blízké horským, ale ještě bohatší, kde uvidíme, mimo jmenované typy horské, na př. v Sudetách: *Phleum alpinum*, *Cerastium macrocarpum*, *Potentilla aurea*, *Meum mutellina*, *Gentiana punctata*, *Alectorolophus pulcher*, *Veratrum lobelianum*, *Euphrasia picta*, *coerulea*, *Campanula barbata*, *Achillea sudetica*, *Crepis mollis* a četné jestrábníky, mnohé z nich endemické sudetské rasy.

V oblasti karpatské jsou tyto louky z nejbohatších a nejkrásnějších našich útvarů vůbec. V korytech potoků, vlhkých stržích a podobných chráněných stanovištích rozvíjí se subalpínská níva, porost vysokých, často velkolistých bylin, jež sružuje *Ranunculus acronotifolius*, *Senecio subalpinus*, *Carduus personata*, *Pedicularis Hacquetii*, *Delphinium intermedium*, *Aconitum napellus*, *Archangelica officinalis*, *Rumex arifolius*, *alpinus*, *Valeriana tripteris*, *Cortusa Matthioli*, *Cardamine Opizii* v oblasti karpatské, nebo: *Adenostyles alliariae*, *Mulgedium alpinum*, *Thalictrum aquilegifolium*, *Aconitum variegatum*, *Anthriscus nitidus*, *Petasites Kablikianus*, *Aconitum firmum* a jiné v Sudetách. Nivy podobné nalezeme nezářda i ve stupni alpínském.

Kromě vzpomenutých luk a niv setkáváme se však ve stupni subalpínském s lucními útvary chudšími, na horské hole upomínajícími, které podmiňuje na př. *Nardus stricta*, ve vých. Karpatech často i *Festuca supina* a j. Horní hranice tohoto stupně klade se na horní mez porostů kosodřevinných. Leč skály, ssuti, louky a hole přecházejí povlovně se měnící do stupně následujícího, mnohé typy jsou vůbec oběma stupňům společné, čímž hranice se stává nejen nepřesná a neostrá, ale namnoze vůbec neurčitelná.

Stupeň alpínský.

Dosahují-li stupně předešlého ještě leckterá z našich horstev, ční do pásma alpínského již jen málokterá. Z hercynských pohoří jen Šumava má několik typů alpínských, leč vesměs na stanoviscích rázu subalpínského (*Allosurus crispus*, *Juncus trifidus*, *Agrostis rupestris*, *Scirpus caespitosus* a *Poa alpina*). V sudetských okresech je alpínské pásmo vyvinuto v Krkonoších i v Jesenicích, a až dosti zlomkovitě, hostí přece řadu pozoruhodných typů, zejména skalních: *Poa laxa*, *caesia*, *Festuca varia*, *Carex rupestris*, *Luzula spicata*, *Minuartia Gerardi*, *Sagina saginoides*, *Arabis alpina*, *Sedum rhodiola*, *Saxifraga aizoon*, *ivalis*, *oppositifolia*, *Androsace obtusifolia*, *Veronica bellidioides*, *Aster alpinus* a j. Na ssutích nalezáme *Carex capillaris*, *Salix herbacea*, *bicolor*, *Saxifraga bryoides*, *moschata*, *Sedum alpestre*, *Primula minima*, *Hedysarum obscurum* a *Allosurus crispus*. Mnohé z těchto rostlin jsou tu ovšem vázány jen na nepatrnou rozlohu některých substrátů jako čedič a vápenec.

Rozsáhleji je však stupeň alpínský rozvinut v oblasti karpatské na západě ve Fatrách, skupině Chočce, Nízkých Tatrách, ale nejkrásněji a nejpříčetněji ve Vys. Tatrách s Bielskými Tatrami a Liptovskými holemi, na východě v okrese Polonin Vysokých a okrese Černé Hory.

Ve Vysokých Tatrách dobře můžeme sledovati krátkostěblé alpínské louky, jež na silikátovém podkladě jsou téměř chudé, s podrostem často neuzavřeným, skládajícím se z *Avena versicolor*, *Sesleria disticha*, četných *Festuc*, *Juncus trifidus*, *Salix retusa*, *herbacea*, *Silene acaulis*, *Geum montanum*, *reptans*, *Saxifraga hieraciifolia*, *androsacea*, *carpatica*, *Luzula spicata* a *spadicea*, *Agrostis rupestris*, *Carex firma*, *atrata*, *Neogaya simplex*, *Chrysanthemum alpinum*, *Campanula alpina*, *Gentiana frigida*, *Senecio carpatius*, *carniolicus* a j. Z trav a ostric brzy ta brzy ona převládající vytváří vlastní odlišné společenstvo.

Pozoruhodné typy soustředí výjimečně bohatá květena skal a ssuti, kde na granitových stanovištích Vys. Tater nalézáme *Poa laxa*, *alpina*, *Carex sempervirens*, *fulliginosa*, *Juncus trifidus*, *Selaginella selaginoides*, *Salix herbacea*, *Rumex scutatus*, *Silene acaulis*, *Dianthus glacialis*, *Alsine sedoides*, *Sagina Linnaei*, *Ranunculus montanus*,

Hornschuchii, alpestris, Papaver alpinum, Arabis neglecta, Sedum alpestre, rhodiola, Saxifraga moschata, perdurans, bryoides, androsacea, retusa, oppositifolia, carpatia, Potentilla alpestris, Soldanella carpatia, Primula minima, Androsace obtusifolia, Leontodon clavatus, Hieracium alpinum, rhodopaeum, Myosotis alpestris, Saussurea pygmaea a j. nebo na štitcích a špičkách vápencových Bielských Tater: Dryas octopetala, Salix reticulata, Onobrychis alpina, Oxytropis Halleri, carpatia, campetris, Astragalus alpinus, australis, oroboides, Hedyarum obscurum, Asplenium viride, Gypsophila repens, Hutchinsia alpina, Draba aizoides, tomentosa, Kerneria saxatilis, Saxifraga caesia, aizoides, Linum extraaxillare, Bupleurum ranunculoides, Primula auricula, Androsace chamaejasme, Gentiana Clusii, verna, nivalis, tenella, Veronica, saxatilis, aphylla, Campanula pusilla, Aster alpinus, Saussurea macrophylla, Senecio capitatus, Gnaphalium leontopodium a čet. j., z nichž mnohé jsou u nás omezeny jen na tento okres.

Celý alpský stupeň je charakterizován úplnou absencí vyšších dřevin. Dřevnaté rostlinstvo zastupují tu jen nízké, často plazivé, přízemní vrby, ve Vých. Karpatech pak zejména pěnišník (*Rhododendron ferrugineum* subsp. *myrtifolium*). V alpském pásnu obou vzpomenutých okresů východokarpatských setkáváme se i s mnoha novými typy alpskými, jež spojují naši květenu se sedmihradskou jako *Veratrum album*, *Aconitum tauricum*, *Saxifraga stellaris*, *Gentiana lutea*, *Kochii*, *Viola declinata*, *Campanula pseudolanceolata*, *Hypericum alpinum*, *Poa cenisia violacea*, *Carex curvula dacica*, *Festuca Porcii*, *Loiseleuria procumbens*, *Juncus castaneus*, *Aquilegia nigricans*, *Veronica Baumgarteni*, *Trisetum fuscum*, *Cerastium fontanum*, *Silene dubia*, *Aconitum Anthora*, *Aconitum Hosteanum*, *Arabis transsilvanica*, *Draba carinthiaca*, *Thlaspi dacicum* a jiné.

Literatura:

Práce všeob. rázu: Domin, K.: Introductory remarks to the Fifth J. P. E. trough Czechoslovakia (*Acta Bot. Boh.* 1928); Hayek, A. v.: Die Pflanzendecke Österreich-Ungarns I. (1916); Klášterský, J.: Geobotanický přehled ČSR (*Vlastivěda Čsl.*, 1929); Podpěra, J.: Vývoj a rozšíření květeny v zemích českých ve srov. s poměry evr. (1906); Polívka, F.: Národní květena země koruny české I.—IV. (1900—1904); Polívka, F.—Domin, K.—Podpěra J.: Klíč k úplné květeně ČSR (1928).

Čechy: Čelakovský, L.: Prodrum květeny české (1867—1881, s Doplňky až do r. 1890); Daněk, G.: Fytogeogr. nástin čes. střed. Polabí (Sbor. klubu přír. v Praze, 1912); Domin, K.: Beiträge zur Kenntnis der Phanerogamenflora von Böhmen I.—IV. (1902—1905); Plantae Novae Bohemicae (Le Mans 1905); České Středohoří (1904); Rudohoří a pruh podrudohorský (1907); Květena Čech I.—II. (1916—17); Studie o vegetaci Brd (1926); Drude, O.: Der herzynische Florenbezirk (1902); Hansgig, A.: Prodrum českých řas sladkovodních (1890—92); Hiltzer, A.: Étude sur la végét. épiphyte de la Bohême (1925); Kavina, K.: České rašelínky (1912); Monografie českých jatrovek I. (1915); Novák, F. A.: Plantae bohemicae rariores vel minus cognitae (1921—1922); Podpěra J.: Monogr. studie o čes. dr. r. Bryum (1901); Studien über die thermophile Vegetation Böhmens (1904); Pospíchal, Ed.: Květena pohoří Cidliny a Mrlny (1882); Rohlena, J.: Příspěvky k florist. výzk. Čech I.—VII. (1922—28); Rudolph, K.: Unters. üb. d. Aufbau böhm. Moore (1917); Schustler, F.: Krkonoše (1918); Xerothermni květ. ve vývoji veg. české (1918); Velenovský, J.: Mechy české (1897); Jatrovky české (1901—1903); České houby (1920—23); Vilhelm, J.: Studie monografická o českých parožíkách (1914); Zlatník, A.: Les associations de la végét. des Krkonoš et le ph (1925).

Morava a Slezsko: Formánek, Ed.: Květena Moravy a rak. Slezska (1887—97); Kovář, F.: Morav. druhy r. Cladonia (1912); Laus, H.: Die Halophytenveget. des südl. Mährens und ihre Bezieh. z. Fl. d. Nachbargeb. (1907); Pflanzenform. und Pflanzengenossensch. in südl. Mähren (1900); Oborný, A.: Flora v. Mähren u. Österr.-Schlesien (1903); Podpěra, J.: Plantae Moraviae novae vel minus cognitae (1921); Květena Moravy ve vztazích syst. a geob. (vychází od r. 1924); Květena Hané (1911); Die Vegetationsverhältn. im Gebiete der Pollaner Berge (1928); Květena Moravy v minulosti a přítomnosti (1925); Úvod ke květ. na čsl. Poodří (1921); Suza, J.: Nástin zeměp. rozšíř. lišejníků na Moravě (1925); Lišej. čsl. Těšínska (1925).

Slovensko a Podkarp. Rus: Fekete, L.—Blattny, T.: Die Verbr. d. forstlich wicht. Bäume und Sträucher im ungar. Staate (1914); Domin, K.: Svatohorský štěr na Slov. (1921); Zatímni rostlinogeogr. roztríd. Slov. a P. Rusi (1921); A Phytogeogr. Outline of the Zonal Division in the Western Carpathians (1923); O vztazích vegetace tatranské k podmínkám stanoviště (1926); Holuby, J. L.: Flora des Trencsiner Comitatus

(1888); Die Rubi der Ns. Podhagyer-Flora (1868); Zur Flora von Súlov in Ungarn (1872); Svatojúrský Šúr na Slov. (1926); Klášterský, I.: Addit. ad floram Carpatorossicam critica I. (1929); Klika, J.: Pozn. ke geob. výzk. Vel. Fatry (1926); Přísp. ke geob. výzk. Vel. Fatry (1927); Novák, F. A.: Vegetace trachytového Vihorlatu (1925); Pax, F.: Grundzüge der Pflanzenverbr. in d. Karp. I.—II. (1898—1908); Pilát, A.: Přísp. ku pozn. Uředineí Vys. Tater (1924); Reuss, G.: Května Slovenska (1853); Sagorski-Schneider: Flora der Centralkarpathen (1891); Suza, J.: Lišejníky Vys. Tater a Bělských Alp (1922); Lišejníky Podkarp. Rusi (1925); Liš. čl. Karpat (1925); Pozn. k epif. floře lišej. doubrav u Terešvy (1924); Vilhelm, J.: První a Druhý přísp. k pozn. variability parožítek ze Slov. a Podkarp. (1923, 1926). IKý.

Československý národopis.

Národopisná věda v Československu čítá se k mladým vědám, které se teprve v poslední čtvrti 19. století počaly rozvíjet. Národopis v Čechách v 2. polovici 19. st. pěstovali pouze někteří jednotlivci, kterým však nedostávalo se náležitěho pevného systému pro zkoumání lidu, jeho zvláštností a projevů jak duševní tak i materiální kultury. Byla u nich chválná snaha především zachytit zvyky, písně, obyčeje, pranostiky, pověry, které byly tu a tam pilně zapisovány, ale scházel tu při všem zřetel k hmotné kultuře. Práce lidu, které vycházely z lidu a pro lid, poměr jejich a vzájemný vztah k městským produktům, nebýval osvětlován. Proto nastalo také přeceňování lidových výrobků, které shledáváme na dědinách v chalupách, státcích, buď jako nutné potřeby denní nezbytné potřeby, nebo s účelem výzdobným vlastního těla a domácnosti.

Toto přeceňování schopností bylo třeba opravit, když se objasnila otázka původu všech lidových prací a srovnávací metodou vyšla najevo závislost tak zv. lidového umění na řemeslnické, odborné a technické bezvadné práci městských, cechové sružených pracovníků. Ti razili zpravidla cestu, jsouce ovlivněni moderními proudy světové tvorby a našli pak následovníky i na venkově, v dědinách, vesničkách i městečkách zemědělského rázu. Ti tvořili rovněž zajímavé hodnoty, ale postupovali pomalou cestou, osvojovali si znenáhla i nové formy, které však mají určité lokální zabarvení, nesou pečeť vzniku v prostředí prostého lidu, konservativně založeného.

Lid nerad se vzdává určitých tradičních tvarů, nerad podrobuje se beze všeho všem novotvarům, novým barvám atd. Dovedl si zachováti déle určitý svůj ráz a déle žil v prostinkém, skromném okolí, které mu zajišťovalo určitý stupeň blahobytu. Ale rychle postupující západní kultura zaplavila záhy nejen větší městská střediska, ale i venkov, který podléhal stále rychleji vymoženostem doby. Tím zbavoval se jistých rázovitých přívlastků. Odkládal kroje, měnil, přestavoval nebo bořil své příbytky, užíval i nového materiálu, když nedostatek dřeva — domácího jaksi materiálu — nutil sedláka budovati si zděné příbytky. A změna materiálu měla právě vliv i na vzhled stavení, které se stalo rozlehlejší, vykazující větší členitosti půdorysu, četnějšího dělení prostoru. Tím a změnou hospodářské produkce a jejím ulehčováním, racionelním prováděním hospodářské práce a stoupajícími požadavky hygienickými nabývají naše dědiny, zvláště v polohách s bohatou úrodou, rázu městeček. V chudších, odlehlejších dědinách, zvláště v horských údolích, zachoval se někde dosti neporušený ráz dědin, ač i zde moderní doba rušivě zasáhla a pozměnila celkový vzhled obrazu vesnice.

Od západu k východu lze stopovati v Československu vývoj proměny obydlí a jeho zařízení, ač na Slovensku již druží se k vlivu západnímu jihovýchodní, který zde převažuje, stejně jako na Podkarpatské Rusi. Obraz dědin v zemích historických v nížině, v úrodné poloze, tvoří uzavřený celek s ulicemi zastavěnými po obou stranách. V hornatějších polohách drobí se obraz v malé shluky stavení, založených na příhodné půdě podél potoků a komunikací. V horských krajinách osamocují se statky a rozloha dědin nabývá tím značných rozměrů. Vše lze i dnešního dne ještě shledati, ač leckde novými stavbami, vybudovanými na volných prostorách, původní ráz dědiny se pozměnil. Geografickou polohou a také stupněm zámožnosti řídilo se uspořádání stavení, vnitřní jeho rozčlenění a poměr obytného stavení k hospodářským budovám. Materiál k stavbě upotřebený dal pak základ k výzdobě buď jednodušší nebo složitější, jak vidíme na Turnovsku, Železnobrodsku, Sobotecku, Lomnicku, Novopacku, Semilsku, kde tesařsky provedená výzdoba štitových průčelí opírá se o renesanční a barokní reminiscence. Jinde — na Českomoravské vysočině — jednoduchá konstrukce nemá tolik výzdob. Jižní Čechy

mají zase vynikající výzdoby hlavních průčelí a vjezdů s bránami — vše provedeno však v materiálu zděném. Na Moravě v rovině Hané proměnil se hanácký grunt (statek) v posledních 50 letech úplně a bývalý rázovitý soubor budov podřídil se zcela moder. požadavkům. Také proslulý „žudr“ jen v docela malém počtu hanáckých dědin se zachoval. Valašské krajiny zachovaly značnou část dřevěných příbytků, odkazů to starší doby, ale i moderní doba vynutila si již četné zděné stavby, které porušují původní ucelený obraz dědin, zasazených tak nevtravě v krásný přírodní rámec. Typ těchto dřevěných, osamělých chalup táhne se od Vlárského průsmyku a jde po Javorníkách až daleko do Slovenska v hornatých částech jako horský dům, jen s drobnějšími odchylkami v jednotlivých okresech. Slovenský způsob využití půdorysu dědin na Moravě odpovídá úplně tomu na Slovensku. Materiál — udusaná neb nabíjená hlína, neb cihly, vepřovice podle stavebníkovy zámožnosti — jest na Moravě a Slovensku stejný, vesnice mají řadovou dispozici domků, lemujících silnice a cesty, se štíty obrácenými zpravidla do cesty. Na Moravě v okolí Strážnice, Hodonína a Brnělavi jsou ještě dnes proslulé obrovňáky (malované výzdoby kol oken) a žudra (výklenky před vchodem), které přecházejí až do západního Slovenska na Trnavsko, Nitransko, Trenčiansko, ale jsou již bez výzdoby, bez malůvek, které na Moravě jsou i dnešního dne ještě malérkami malovány. Východní Slovensko má chalupy stejného rázu s chalupami západního území Podkarpatské Rusi, až zde převládá hlíněný materiál, došková střecha, kdežto podkarpatské chalupy jsou ze dřeva roubené a jen někde „v kožichu“ (omítnuté neb olícené). Ve východní části Podkarp. Rusi jsou dřevěné chalupy oživeny krytým ochozem, s několika výstupnými stupni s jednoduchým bedněním.

Pokud běží o československé kroje, tu bývaly různé odchylky, které však ve středních, severozápadních i severových. Čechách nebyly tak podstatné, aby bylo třeba rozeznávat různé druhy krojové. Město svými vlivy zasáhlo i ústroj venkovanů, kteří se přizpůsobovali městským šatům, a tak v končinách výše uvedených býval obvyklým krojem jakýsi poměštěný kroj venkovský, který vynikal bílými vyšívkami s různými druhy prolomování na čepcích (také uzlíčkových), holubinkách, křídlech, zástěrách. Vše v letech sedmdesátých se odkládalo.

Jen v západním cípu českém v okolí Domažlic zachoval se i po dnešní den kraj chodský, kterému zůstaly věrný především ženy a dívky. Není sice tak malebný, jako bývaly kroje na př. blatské, ale svou prostou formou, svými součástmi (vrapané sukně v různých barevných variantech, rukávce, šátky na hlavu, zástěry, životy), úpravou hlavy žen, družiček a nevěst, stal se jaksi českým prototypem. Kroj chodský jediný se uchoval z bývalých krojů na české půdě, který nebylo třeba křísiti, jak se to stalo u jiných krojů, které se odkládaly v sedmdesátých a osmdesátých letech. Ukládány byly v truhlách, skříních a mnoho z takto uloženého materiálu krojového objevilo se před Národop. výstavou českosl. r. 1895. Zde vlastně poznal se uskladněný materiál, který se třídil, a odtud nastal čilý národopisný ruch v našich zemích, který se vztahoval na všechna odvětví prací československého lidu.

Z českých krajů býval nejbohatší blatský kroj z okolí Soběslavě, který vynikal bohatou, přepychovou výzdobou zástěr, zvláště však cipů plen, které mívaly velké tvary růžic, vyšívaných hedvábím pestrých barev a lemovaných cetkami. Kroj kol Tábora zval se „korácký“, významoval se bíle vyšíváním a mřížkovými pruhy na sukních, zvláštěními malými čepečky. Turnovský kraj zase zajímavými dívčími vínky a plenami i šátky, vyšívanými karmazínovým hedvábím. Litomyšlský kroj tvořil přechod k honosnému hanáckému kroji, který rovněž vymizel a jen o slavnostních příležitostech nyní se nosívá v obnovených součástech krojových. Krézl kol krku, kordulky živých barev, rukávce s krátkými rukávy a zajímavými vyšívanými pásky na rukávech, oplecí — jednotlivosti jen zhruba uvedené tvořily malebný kroj, který u bohatých nevěst doplňován byl vysokým čepcem se stuhami červenými a zlatými penízky kol spodní obruby. Muži nosili červené nohavice, sahající nad kolena, vysoké boty, lajblíky, frydky se zeleným vyšíváním na soukenném podkladě. Valašské kroje také již vyšly z užívání. To, co nyní se nosí, jest obnovené podle starých vzorů a snad leccos i zdokonaleno. Rukávce, vyšívaním zdobené, bílé neb černé sukně (kasanky), zástěry tmavě s tištěnými vzory (zámožné ženy měly vyšívané zástěry), krásné úvodnice (plachty, vyšívané v pruzích smetanovým hedvábím). Starší kroje ženské i mužské byly velmi jednoduché a nelišily se téměř od sousedních krojů

VALAŠSKÝ KROJ

KROJ ZENY Z BLATSKA

ŽENA Z BLATNÉ

ŽENA V ČEPICI BACUCH

slovenských. Krpce, huněné gatě, soukenná barevná kordulka a huňa tvořily starší kroj valašských mužů. Vdané ženy nosily na Valašku čepečky, velmi půvabně šité, se zuby, splývajícími vpředu na čele. Tyto šité motivy ještě dnes se zachovaly v Žubří u Rožnova, pod Radhoštěm a jsou různě kombinovány a používány jako okolky i rohové náplně drobných šátků.

Valašské kroje nebyly tak rozmanité jako na moravském Slovensku, kde v jihozápadní a v jižní oblasti byly a jsou různé okrsky krojové — i dnešního dne zachované — vyznačující se různým vyšíváním, různou úpravou hlavy. Těchto krojových druhů bylo přes 30, rozdělených asi v tyto větší okruhy: kyjovský, uhersko-hradišský, uhersko-brodský, strážnický, lanžhotský a chorvatský z okolí Preravy. I v těchto byly zase místní variace. V již. Moravě udržely se až dosud kroje slovenské, ovšem i zde leckteré se ztratily, byly odloženy a četné kroje se zjednodušily, zvláště ty všedního dne nošené, které jsou všude téměř stejné, velmi jednoduché. Jen v neděli a ve svátky lze ještě spatřit v plném lesku kroje při návštěvě bohoslužeb. Zástěry bývají na Kyjovsku pestrě vyšívané, rukávce mají lece i límce černým hedvábím vyšívané, kordulky jsou na Kyjovsku rovněž pestré, sukně krátké jsou skládané; různobarevné a pestré tištěné šátky, různým umělým způsobem zavazované, tvoří hlavní součásti ženského kroje. Muži na Kyjovsku i celém mor. Slovensku nosili tmavomodré soukenné kalhoty těsné, do holínek oblékané s modrým šňůrováním (cifrováním), krátkou kordulku, navléknutou na košili, širokých rukávů, vpředu u rozparku na prsou zdobené černým vyšíváním hedvábím. K tomu krátký kabátek, sahající do pasu, s rukávy, oblékaný v době chladna a kožích burenný a z ovčí vlny tvořící součásti slovenských krojů na Kyjovsku. Barva kalhot jest tmavomodrá u všech mužských krojů moravskoslovenských, jen Lanžhoťané a moravští Chorvaté oblibili si červené nohavice s modrým cifrováním. Kordulky byly soukenné, zdobené v různých okruzích různobarevnými neb červenými kytkami z harasové vlny. Na Lanžhotsku převládaly hedvábné pestré kordulky.

Na Slovensku lze rozeznávat asi 3 oblasti krojové. Jižní kraj rovinatý má bohaté kroje, vypravené hedvábím pestrých barev, zlatem a stříbrem vyšívané, látky v obchodech kupované a po továrnicku

zpracované. Ve středním pásmu převládají jednodušší kroje — zvláště na ženských krojích jest to patrné —, které nemají přepychové výzdoby vyšívané. Zde již mnoho se změnilo v poslední době, kdy kroje ustoupily modernějším šatům: sukním, jupkám a šátkům, uzavzaným na hlavách a kde opustily se již obvyklé tvary aspoň v běžném užívání. O nedělich, svátcích a významných slavnostech zapestří se ještě prostora před kostelem dobrými kroji, ač i tu již původní součástky kroje: rukávce či oplečka, rubáška, zástěra, sukně, opánky (krbce) jen v odlehlejších horských dědinách si uchovaly své místo. Mnoho krojů jest v horských krajích slovenských zachováno v různých variantech použitých výšivek na rukávcích (náramcích), na zástěrách a také na čepcích. Zde setkáváme se ještě s primitivními technikami tkání (na stávku primitivně zhotoveném, na krosienkách) a s různým způsobem vyšívacím (na př. starobylé vyšívané „krivú jehlú“). Nejznámější kroje jsou z horských končin kroje lubinský, bošacký, z okolí Trenčína, z Čičman, z Ryban, z Oravy, z Liptovské Osady, z Dětvý, ze Žďáru, z Kapušan; z nížin: z Myjavy, Piešťan a Krakovan, z okresu Trnavy, Hlboké, dále z Hrvatského Grobu, Pezinku, Čataje, Jablonice, Paty atd. Zde všude bohatý rostlinný ornament převládá na výšivkách (růžice, tulipány, zvonky, karafiáty), kdežto geometricky řešené motivy rostlinné vymizely již nadobro i z větších vyšívanych kusů, jako byly koutní plachty, úvodnice a různé pokrývky.

S geometricky řešenými výzdobami na výšivkách, zvláště na rukávcích soroček, setkáváme se ještě na Podkarpát. Rusi, zvláště ve východních končinách od Sevljuše k Chustu a k Volovému. V nejvýchodnějším cípu podkarpatoruském jsou nejzajímavější kroje z P. R. zachovány v okolí Rachova, Bohdana n. Tis, a Jasiny. Jsou to kroje huculské. Výšivky provedeny křížkovým vzorem. Huculky nosí dlouhé plátěné soročky, na nich uzavazují 2 „zapasky“ — zástěry pestrě tkané, s lesklými (stříbřitě) nitkami protkávanými, z ostré vlny. Ve svátek a v neděli oblékají ještě krátký kožíšek bez rukávů, bílý s koženými, barevnými aplikacemi, výšivkami a vybiřenými kroužky; na krku nosí náhrdelníky (se-lenky) z pestrých korálků, které si navlékají do různých vzorků. Muži nosí vlněné tmavé nohavice do bot neb krojových punčoch — kapčury — které jsou pestrě vyzdobeny.

Studium národopisu československého podníceno bylo především menšími národopisnými výstavkami menšího rozsahu a místního, okresního významu, které byly pořádány před velkou Národopisnou výstavou českoslov. r. 1895. Z menších výstav, ač již na širším základě vynikala výstava české chalupy o Zemské jub. výstavě r. 1891 v Praze, která dala základ k národopisnému oddělení Národního musea (česká selská síň), které r. 1896 rozšířeno bylo o moravsko-slezskou a slovenskou síň, ve které byly pak nejtýpčtější ukázky výšev a krojů z oblasti československé. Toto oddělení bylo pak r. 1922 sloučeno s Národopisným museem v Kinského zahradě, když Národ. Spol. dosavadní majitelka musea (založeno r. 1895), odezdala sbírky v majetek zemský a musem přičleněno správou k Národnímu museu. Současně v Olomouci a v Brně vznikaly větší národopisné sbírky a také při měst. a okresních museích zřizovaly se odbočky lidopisné, které snášely materiál, lidu se dotýkající a kladly tak základy k vědeckému studiu celé materieli a k duševní kultury našeho lidu. Současně ohromné množství materiálu národop. bylo sebráno v Čes. Lidu, jehož vyšlo dosud 30 ročníků, a kritické studium národopisné materie pěstováno v Národop. Věstn. Českoslov. (vydává N. Sp. Čs. 22. roč.). Táž Národ. Spol. podjala se i velkého, nákladného úkolu vydávati Národopisný soupis československého lidu, ze kteréhož dosud vyšlo Moravské Slovensko a nyní Moravské Horácko z pera řed. J. F. Svobody. Také několik kursů, pořádaných touto společností, uspořádáno na podporu rozvoje studia a ukázání další cesty vědeckého badání na poli našeho lidopisu.

Náboženství.

Podle ústavy a zákonů ČSR. každý občan může svobodně vyznávat jakékoliv náboženství, které neodporuje zákonům a mravnosti. Sdružují-li se však vyznavači v určité společnosti, pak platí pro ně zákonné předpisy, které republika přejala od předválečného Rakousko-Uherska. Rozlišují se: náb. společnosti státně uznané (církve římsko-katolická, řecko-katolická, arménsko-katolická, církev evangelická vyznání augsburského a helvetského, církev pravoslavná, řecko-východní, církev starokatolická, ev. církev bratrská, náb. společnost lipo-vanská, církev arménsko-vých., islam ritu hanifistického, náb. společnosti ži-

dovské, církev československá). Církev katolická, pravoslavná a církve evangelické jsou státně dotovány, ostatní přijímají pouze příspěvky, ovšem, pokud jsou na území čl. ustaveny. Státně neuznané společnosti jsou organizovány buď jako spolky, neb jako volná sdružení a organizace. (Jednota česko-bratrská, metodisté, adventisté, baptisté, kvekeři a j.) Podle sčítání lidu 1921 počítaly jednotlivé církve a náb. společnosti svých příslušníků: římsko-katol. 10.384.833, řecko-katol. 535.450, arménsko-katolická 39, česko-bratrská 233.863, augsburská ev. církev 535.328, ev. c. reformovaná (helvetská), 207.106, Jednota bratrská 3.913, metodistická 1.455, Jednota Chelčického (baptisté) 2.107, Jednota Českobratrská (svobodně reformovaná) 5.099, anglikáni 260, řecká církev pravoslavná 72.945, arménsko-ortodoxní 152, starokatolíci 20.255, církev československá 525.333, židovské náb. spol. 345.342. Náboženství nebylo zjištěno u 4.943 osob, k různým vyznáním se přihlásilo 309 osob, bez vyznání bylo 724.507 osob.

Přehled větších náb. společností:

Katolická církev v ČSR. A. Církev římsko-katolická jest organizována ve 2 arcidiecéších (Praha, Olomouc) a 12 diecéších (Praha, České Budějovice, Litoměřice, Hradec Král., Olomouc, Brno, Nitra, Rožnava, Banská Bystrica, Košice, Spiš, Trnava). Kromě toho zasahuji do ČSR. diecése cizí (Vratislav, Sv. Hypolit, Vídeň, Ostřihom). Do ciziny pak přesahuje arcidiecése pražská (Kladsko) a olomoucká (arcikněžství ketřské). Církevní řády jsou sdruženy v provincie, jejíž rozsah obíhá státní území. Hl. řády jsou: Maltézský řád, Křižovníci, Premonstráti, Benediktini, Františkáni, Minorité, Kapucini, Dominikáni, Redemptoristi, Jesuité, Německý řád, Milosrdní bratři, Cisterciáci, Piaristé, Bratři křesťanských škol, kromě četných řeholí ženských (Milosrdné sestry, Anglické panny, Voršilky a j.). Každé biskupství má své vlastní bohoslovecké učiliště, kromě Papežské české koleje v Římě. Jesuitský řád spravuje gymnasia v Bubenči, Stríbrě, Doupově, Kroměříži, Bruntále. Církev katolická má na 78% příslušníků všeho obyvatelstva. Popřevratové hnutí vystupování z církve nijak zvláště nepohnulo jejím stavem. Mezi vládou ČSR. a Vatikánem byl 1928 sjednán modus vivendi (konkordát), takže vývoj náboženských poměrů a vztah mezi oběma stranami jest normální. — B. Církev řecko-katolická (východního ritu) jest organi-

sována ve dvou diecesích, majících sídla v Prešově (věřících 147.000, duchovních 210) a Užhorodě (věřících 450.000, duchovních 320), far 310 (na Slovensku 71).
 Q. církev, katolictví.

Českokobratrská církev evangelická. Tolerančním patentem císaře Josefa II. byla povolena r. 1781 svoboda náboženská jen pro vyznání augsburské a helvetské. Pozůstatky českých církví husitských měly tak na vybranou vstoupiti buď do jedné nebo druhé, ale k českokobratrství se hlásiti nesměly. Teprve po převratu sešli se hned r. 1918 vyznavači obou konfesí české národnosti z Čech, Moravy a Slezska na generálním sněmu v Praze a navazující na českou reformaci, jednomyšlně se usnesli na sloučení v církev jednotnou pod jménem ČCE. Podle vyznání jest církev tato dědičkou České konfese z r. 1575 a Českokobratrské z r. 1662. Zřízení církve je čistě demokratické a spravuje se podle zásad presbyterně synodních. Základem jsou sbory, t. j. sdružení věřících v určitém obvodu bydlicích. Sbor volí si svého faráře ke správě duchovní a ze sebe staršovstvo ke správě administrativní. Předseda staršovstva nazývá se kurátor. Sbor vydržuje se sám z příspěvků členy placených (salár) a jenom tam, kde tyto nestačí, uhrazuje se schodek z paušální dotace státní, kterou rozděluje synodní rada. Příspěvky členů jsou buď dobrovolné nebo stanoví se procentuálně podle výše daně jednotlivého člena. Hradí se jimi náklad na zřízení sboru, postavení chrámu, budovy farní, udržování jich, platy faráře a jiného personálu atd. Ve větších sborech může býti ustanoveno více farářů při jednom chrámu anebo vedle faráře pomocník jeho (druhý kazatel) vikář. V místě, kde počet věřících nestačí k utvoření samostatného sboru, zřizuje se sbor filiální anebo alespoň kazatelská stanice. Faráři voleni jsou zpravidla doživotně. Určitý počet farních sborů v určitém obvodu tvoří seniorát, v jehož čele stojí senior, volený z farářů seniorátním shromážděním na šest let. Seniorátní shromáždění zvolí ze sebe ku správě seniorátu seniorátní výbor. Místem seniorátu jest sídlo onoho faráře, který zvolen byl seniorem. Všechny senioráty dohromady tvoří pak povšechnou církev, v jejímž čele stojí synod, t. j. poslanci voleni z jednotlivých seniorátů. Synod zasedá každého třetího roku a volí ze sebe synodní radu. V čele jeho stojí volený synodní senior (od r. 1919 pražský farář dr. Josef Souček), náměstek synod-

ního seniora a synodní kurátor. Úředním sídlem synodní rady je Praha, kde jsou také ústřední kanceláře a redakce úředního věstníku. Synod usnází se o církevním zákonodárství, pečuje o náboženský život, rozhoduje o otázkách církevního učení, o řádu bohoslužebném, církevní kázni, zřizuje různé instituce humanitní, vzdělávací, misijní, stanoví příspěvky sborů na společná vydání atd. Synodní senior zastupuje celou církev na venek, ordinuje duchovní správce, navštěvuje sbory, předsedá synodu a synodní radě. Celkový počet duší ČCE počátkem roku 1929 v Čechách, na Moravě a ve Slezsku činil 258.426, počet sborů farních 157, filiálních 28, kazatelských stanic 189, seniorátů 13. Až do převratu nebylo bohoslovecké fakulty pro české evangelíky a teologové čeští byli nuceni studovati buď ve Vídni nebo v zahraničí (většinou v Anglii a ve Švýcarsku). V svobodném Československu byla hned počátkem roku 1919 zřízena Husova fakulta, na které vedle evangeliků vzdělávají se také příslušníci církve československé. Prvním správcem fakulty H. byl prof. G. A. Skalický z vídeň. fakulty, a po jeho odchodu vystřídalí se v úřadu děkanském prof. dr. F. Hrejsa, dr. F. Žilka, dr. F. Bednář, dr. J. Hromádka a v r. 1929 zvolen dr. Sl. Daněk. Pro studující bohosloví zřízena je v Husově domě v Praze Husova studentská domovina. Konfesijských škol středních a národních (kromě jediné obecné školy v Hor. Krupě) ČCE v Československu nemá. Péči o výchovu mládeže v duchu náboženském nese především rodina, dále Nedělní školy a Svazy českokobratrské evang. mládeže při sborech a celá řada různých svépomocných ústavů, z nichž nejstarší v Čechách je Českokobr. ev. dívčí ústav v Krabčicích, zal. r. 1864. Z humanitních ústavů budíž jmenována Česká Diakonie, obstarávající ošetřování v nemocnicích i v soukromí, sirotčince v Ml. Boleslavi, Krabčicích, Táboře, Čáslavi a j. Moderním ústavem sociálním ve větším slohu je nejnověji zřízený Sociální ústav českokobr. církve ev. v Myslibořicích, kde na zabraném panství (kdysi čes. ev. šlechtici konfisk.) zřízen je sirotčinec, starobinec, ozdravovna, prázdninová kolonie a p., vesměs z darů a příspěvků člen. vydržované. Společenskému životu ČCE. slouží v Praze Husův dům, kde umístěny jsou spolky vzdělávací, vědecké a literární, Ústřední spolek českých evangeliků Kostnická Jednota, jakož i evangel. knihkupectví a nakl. „Kalich“. Instituce tyto vydávají celou řadu ev. časopisů.

pisů a mají zásluhu o vydávání dějepisné literatury reformační (spisy Chelčického, Komenského, pravidelně ročně vycházející Reformační Sborník, a náb.-věd. revue Kalich). Blíží viz: Zřízení česko-bratr. církve ev. v Praze 1922, nákl. synod. výboru. Jubilejní Almanach-Schematism, 1928, nákl. Kostnické Jednoty v Praze.

Církev československá vznikla a státem byla uznána r. 1920. Správu vede ústřední rada, jejíž členové jsou biskupové, první místopředsedové diecesních rad. Předsedá patriarcha (biskup pražský). Ústava pochází z roku 1921. Příslušníci v počtu asi 600.000 jsou sdruženi v 5 diecesích: Praha (d. západočeská) 85 náb. obcí, Hradec Král. (d. východočeská) 68 náb. obcí, Olomouc (d. moravská) 49 n. obcí, Mor. Ostrava—Radvanice (d. slezská) 20 náb. obcí, Bratislava (d. slovenská a podkarpatoruská) 8 náb. obcí. Sjezd přijal jako základ věrouky Kristovo učení a usnesení prvních 7 obecných koncilů, v duchu sv. Cyrila a Metoděje a M. J. Husa. Věrouka v praxi však se často od této určené věrouky odchyluje, neb jest církví uznána svoboda svědomí.

Církev starokatolická, uznává státně 1877, sdružuje většinou věřící německé národnosti. Věřících jest asi 25.400, z toho Cechů 1.200, kteří jsou sdruženi ve 12 farností německých a 1 české. Správu vede biskup ve Varnsdorfu se synodální radou. Nábož. obce jsou: Praha, Arnultovice, Desná, Děčín, Jeblonec n. N., Smržovka, Lípá, Krásná, Varnsdorf, Brno, Frýdlant, Šumperk, Olomouc, Frývaldov.

Jednota česko-bratrská jest nezávislá na státu a sdružuje osoby křesťanské žijící a obrácené. Má 34 sborů, 130 kazatelských stanic, 3694 členů, dětí 1865, přípravných členů 369, čekatelů 520. (Stav z 31. prosince 1928.) Obce: Praha, Král. Vinohrady, Žižkov, Smíchov, Plzeň, Sušice, Husinec, Čes. Budějovice, Písek, Strmčehy, Beroun, Rakovník, Kladno, Kutná Hora, Nové Benátky, Hradec Králové, Litomyšl, Č. Třebová, Náchod, Čes. Skalce, Bystrá, Trutnov, Brno, Židenice, Olomouc, Prostějov, Letovice, Jásenka, Kyjov, Pozlovice, Bratislava, Prešov. Mimo republiku: Vídeň, Zelov (Polsko). Vlastní sirotčince: Chvaly, Svalava, starobinec v Hamru u Veselí, ošravovnu v Karesu. Organ: Česko-bratrská rodina.

Baptisté mají na Slovensku jednu náb. obec. Asi 900 jejich příslušníků žije roztroušeně. V Čechách jsou sdruženi většinou v Bratrské jednotě Chelčického.

Pravoslavná církev čítá v ČSR. na 200.000 věřících. Území jest rozděleno na dvě eparchie (diocese), českomoravskou a podkarpatsko-ruskou. Ústavy jejích jsou schváleny jak mateřskou církví srbskou, tak vládou čsl. r. 1929. Českou eparchii vede archierej, přeosvěceny Go-razd, zároveň předseda Eparchiálního shromáždění. Archierej má ku pomoci eparchiální radu a duchovní eparchiální soud. Ep. má 11 obcí (Praha, Tábor, Brno, Olomouc, Přerov, Třebíč, Bílá Lhota, Chudobín u Litavle, Dolní Kounice u Brna, Štěpánov u Olomouce, Vilémov u Litavle), 23 kněží a asi 30.000 věřících. Příslušníci její jsou většinou býv. členové církve československé, kteří byli nespokojeni se stavem věcí, jak se vyvinuly. Eparchie podkarpatoruská se sídlem v Chustu má přes 100 církevních obcí, tolikéž kněží a 150.000 věřících. Na Slovensku jest 15 církevních obcí s 20.000 věřícími. Správu vede archimandrita Vitalj. Pracuje se o zřízení slovenské eparchie a autokefální metropole československé.

Israelité. Příslušníci mojžišského vyznání jsou sdruženi v náboženských obcích: 173 českých, 49 moravských, 10 slezských, 118 slovenských, 21 podkarpatoruských. Obec řídí volené představenstvo, jehož hlavou je starosta. Duchovní stránku řídí rabín samostatně. Kromě těchto náb. obcí jsou na Slovensku a Podkarp. Rusi dvě skupiny obcí samostatných: obce neologické čili kongresové (30) a obce podle statu quo ante (25). Na Slovensku a Podk. Rusi jsou nábož. obce státem dotovány, t. j. rabíni jsou účastní kongrui.

Bratrská Jednota Chelčického, protest. náb. společnost, založená r. 1885 kazatelem Jindř. Novotným pod původním jménem „U víře pokřtěných křesťanů zv. baptistů“. Je samostatnou a samosprávnou odbočkou Světového svazu baptistů (Baptist World Alliance), čítajícího kolem 20 mil. členů (v samotném Rusku asi 5 mil.), s příslušníky a dětmi kolem 40 mil.; nejvíce příslušníků má Svaz v anglosaských a severských zemích. Br. Jed. Chelčického navazuje vědomě na náboženskou tradici reformační, zejména na Chelčického (svoboda svědomí, rozluka církve od státu, křest dospělých, jako symbol duchovního znovuzrození). Podstatným rysem této protest. denominace je náboženský realism: nemá žádné věrouky ani katechismu, ani svátostí, ani duchovních v církevním slova smyslu, promítajíc učení Ježíšovo o lásce a bratrství ve smyslu novozákonního.

ního křesťanství přímo do skutečného, všedního života a snažíc se uváděti poznatky náboženské v souhlas s vědou; proto uznává také pokrok a vývoj náboženství. Odmítá lpění na dogmatech a náboženský konservatismus, formalismus, kultismus, ztrnulost. Zřízení organizační je demokratické a naprosto laické. Kazatel je prostě bratrem mezi bratřími. Organizační jednotkou je sbor, v němž všichni členové jsou rovnoprávní, volící správní výbor. Každý sbor je samostatnou autonomní jednotkou. Jednotlivé sbory vysílají volené delegáty do výroční konference (obdobné valným hromadám), jež volí výkonný výbor Jednoty s předsedou, tajemníkem a pokladníkem v čele. Totéž ústředí je pouze orgánem správním (hl. pro společné záležitosti finanční) a exekutivním vůči úřadům a zahraničí, který však nemá práva násilně zasahovati do autonomie jednotlivých sborů. Br. Jed. Čelchického čítá v celé republice asi 3000 členů (s dětmi a příslušníky asi 10.000 duší) a tvoří jednolitě bratrstvo bez ohledu na národnost; značné procento tvoří Slováci, menší procento Němci a Maďaři. Sborů a kazatel. stanic je 212, kazatelů a mis. pomocníků 29, nedělních škol pro nábož. výchovu v duchu československém 1411, učitelů v neděl. školách 135, modliteben a vlastních budov 29 v ceně několika milionů Kč. Hospodářské, sociální a výchovné podniky: Akc. naklad. a vydavatelská společnost, sirotčinec Dětský domov Čelchického v Podhořanech nad Vlt. u Veltrus a Rodina v Čeklých u Bratislavy, ošetrovatelský ústav pro nemocné Tabita v Brně, útulek pro záchranu dívek Záchrana v Bratislavě, Podpůrný a úmrtní fond v Praze, kazatelský seminář v Praze. Časopisy: Čelchický v Praze, Rozsievac v Lipt. Sv. Mikuláš. — Zakladatel Jindř. Novotný, povoláný ke kazatelství v české bratrské emigrační kolonii na Rusi, nabyt teolog. školení ve Švýcarsku a Škotsku. Po jeho smrti převzal vedení jeho syn Josef, t. č. profesor na mezinárodní kazatelské koleji v East Orange-New Yorku.

Methodistická církev odvozuje původ od Českých bratří. V cizině má na 25 mil. příslušníků. Od 1920 organizuje se i v ČSR. 1926 měla 10.130 příslušníků sdružených ve 45 sborech, biblický seminář v Praze a sirotčinec v Horních Počernicích.

*

Blíží údaje o dogmatu, dějinách atd. ☞ hesla jednotlivých vyznání.

Český jazyk,

zvaný též na znamení kmenové jednotnosti jazykem československým, náleží k sev.-záp. skupině jazyků slovanských, a má tedy některé základní jevy jazykové shodné s polštinou a lužickou srbsčinou. Českoslov. jazyk není jednotný, nýbrž zahrnuje v sobě podle čívera krajů také čtverou oblast: českou, moravskou, slezskou a slovenskou, v nichž nastaly během staletí od počátku historického vývoje některé změny, jež třídí mluvu příslušných krajů do četných nářečí a podřečí, jimiž posud se mluví. A mimo uvedené kraje na dnešním území Republiky čsl. mluví se československy v jazykových ostrovech v Rakousku, Uhrách, Německu a v koloniích v Rusku, Polsku, Americe i jinde.

Jakmile došlo k trvalému usídlení československého plamene v dnešních sídlech, což bylo zprvu v těsném územním styku s Lužičany, Poláky a Jihoslovany, začal se ihned jazyk československý vyvíjeti samostatně. Vývoj tento v západní části české byl pod silným vlivem německým a dál se rychleji, tím spíše, že tu byl jazyk záhy vzděláván literárně, což také působilo na celou oblast českou. Vliv tento pronikal brzy i na Moravu a Slezsko, ale zastavoval se již ve východní Moravě a poměrně málo zasáhl oblast slovenskou. A tak zatím co celé území českoslov. jazyka ve srovnání s původním jazykem slovanským v prvních počátcích vývoje ztratilo staré polosamohláskové jery, nosovky a hlásku g (nahradilo ji slabikou h jako hor. lužičtina a ukrajinština), druhé změny neprocházely tak stejnoměrně. Východomoravská a zejména slc. oblast zachovala po mnohé stránce starší stav jazykový. Na př. v slc. je původnější křik, čes. křik, more, čes. moře, zachováno tvrdé dz místo z: hrádza (hráze), měkké i tvrdé l: ľud, vjeďod, samohláskové l: slnce, žltý; přehláská v é provedena jen v polovině celé českoslov. oblasti, na vých. Moravě a Slov. jí není, stejně jako není přehlásky u-i-u-i; rozšíření ó-u-ů, běžné v české oblasti, na Slov. nebylo úplně provedeno: bôh, to jest jednoslabičné buoh, tak neúplně provedeno i rozšíření ú-au-ou atd. Tím si snadno vysvětlíme, proč slc. se rázovitě odrážela od nářečí českomoravských a slezských, a proč za všeobecného hnutí obrozeneckého slovenští buditelé činili pokusy o vytvoření samostatného spisovného jazyka slovenského, což konečně také bylo provedeno.

Český jazyk spisovný začal se tvořiti v pražském středisku, kde se od pradáv-

na soustřeďoval veškeren kulturní a také literární život české oblasti, k níž se od počátku připojovala oblast moravská a slezská. Tak se stalo českým spisovným jazykem nářečí středoečes., kterému největší význam a váhu dal M. Jan Hus svými spisy. Od jeho doby psali všichni českoslovenští spisovatelé novým spisovným jazykem českým, jenž byl zároveň spisovným jazykem celé oblasti československé. Spisovný jazyk se dále vyvíjel a těšil se v důsledku hnutí husitského veliké vážnosti, dostalo se mu pak nového zdokonalení za Českých bratří. Ti podle vzoru Husova osvěžili a rozšířili bohatství jazykové jádru mlouvou lidovou a zároveň mu dovedli dáti humanistickou obratnost a vytříbenost. Český jazyk se stal dokonce úředním jazykem sousední polské říše. Jazyk Bible Kralické znamená největší soudobý stupeň čsl. jazyka a dokonání snah Husových. K němu se zase vrátili českoslov. spisovatelé po dlouhé době temna a úpadku jazykového, v období obrozeneckém, kdy Jos. Dobrovský se stal zákonodárcem novodobé spisovné češtiny a našel povolaného spolupracovníka v Jos. Jungmannovi. Dějepisec českoslov. jazyka a jeho vědeckým zkoumatelem se stal Jan Gebauer. V jeho Historické mluvnici nejlépe vidíme, jak se měnily tvářnost, obsah i forma čsl. jazyka, jak se měnil způsob vyjadřování i způsob psaní (pravopis). V nedokončeném Slovníku staročeském má býti shromážděn poklad jazyka ve starém období. Jazyk ten se podle potřeby a poměrů vyvíjel v lidu rychleji, čímž se stalo, že dnešní spisovná čeština se značně od mluvy lidové oddálila.

Zkoumáním a popsáním celé oblasti československé, kterou se po prvé důkladněji zabýval A. V. Šembera (Základové dialektologie čsl. 1864), došlo se ke klasifikaci jednotlivých čsl. nářečí a jejich podřečí. Z českých nářečí vedle spisovného středoečes. zvláště pozoruhodná jsou nářečí: doulebské, chodské, kladské, podkrkonošské a litomyšlské, z moravských hanácké a valašské, ze slezských lášské; četná slc. nářečí shrnujeme do tří skupin: západní, východní a střední. Středoslovenské bylo spisy Štúra, Hodži a Hurbana povýšeno v pol. 19. stol. na spisovnou slovenčinu. Tím ovšem neměla být porušena jednotná kmene československého, jak častěji bylo se strany slc. připomínáno, nejnověji pak zvláště důtklivě vysloveno největším slovenským básníkem Hviezdoslavem: J sme jeden národ, ale máme dvoji prostriedek k vyjadrení své kultu-

ry v dvoji spisovné mluvě. — Čím dále tím více se uplatňuje snaha o vzájemné sblížení obou spis. jazyků.

S vývojem čsl. jazyka vyvíjel se a měnil i jeho pravopis. Ten je v podstatě fonetický, ale zároveň namnoze také etymologický i historický. Byly činěny sice pokusy o naprosté fonetické psaní, ale nepronikly. Jen vědecké zápisy nářeční dějí se přísně foneticky. Jakékoliv nesprávné reformy byly dosud energicky odmítány, stejně jako jsou povolány odborníky, s prof. J. Zubatým v čele, odmítány veškeré pokusy o zavádění nesprávných novotvarů, tvoření t. zv. úřední češtiny a pod. Zvláštní odborná revue „Naše řeč“ od r. 1917 stojí na stráží ryze čistoty jazykové. Za vedení České akademie věd a umění se sbírá poklad jazykový celé oblasti čsl. O výklad jednotlivých slov se zvláště zasloužili J. Zubatý a J. Janko. — Lit.: M. Weingart, Vývoj čes. jazyka (1918); F. Oberpalzer, O jazyku mateřském (1919); O. Hujer, Úvod do dějin jaz. čes. (2. vyd. 1924); V. Flajshans, Náš jazyk mateřský (1924); velmi obsažné a s obrázky, pod. o slc.); Fr. Trávníček, O čes. jazyce (1924); též autor vydal v r. 1926 novou mapu moravských nářečí. — A. Frinta, Novočeská výslovnost (1909, zasloužila by nového zpracování a vydání); Jos. Chlumský, Čes. kvantita, melodie a přízvuk (1928). Celkem studie linguist. jsou teprve v počátcích. Z novějších charakteristik čsl. jazyka je zvláště pozoruhodná stať pol. slavisty J. Rozwadowského v Encyklop. pol. II, 3. díl, r. 1915. — Pro správné psaní českých slov a tvarů poslouží Pravidla čes. pravopisu, schválena min. školství a nár. osvěty.

Československá literatura.

Písemnictví československé (t. j. písemnictví Čechů, Moravanů, Slezanů a Slováků) se vyvíjí v těchto třech dobách: 1. v době staré, t. j. od počátku slovesného tvoření po činnost mistra Jana Husi (r. 1402) s vrcholem v stol. XIV.; 2. v době střední, která vrcholí ve stol. XVI. a jde do konce stol. XVIII., kdy obrozením jazykovým a národním začíná se 3. doba nová s významným rokem 1918, přinesším osvobození politické.

Primitivní, bez písma vznikající písně, říkadla, pověsti a báje pohanských kmenů slovanských, zabravších země našeho státu, přešly po různých změnách o dob, kdy (r. 845 počínajíc) v Čechách a hlavně na Moravě jsou křtěni představitelé kmene. Na Moravě křtí bratři Konstantin a Metoděj, solunští Řekové. Tímto stykem s křesťanstvím řeckovýchodním, zničeným zkázou říše velkomorav-

ské, t. j. vítězstvím Maďarů r. 906, objevilo se u nás písmo hlaholské (později kyrikské) vedle písma latinského, užívaného křesťany světa latinského a germánského, s námi sousedícího. Hlaholským písmem jsou psány zbytky obsahu církevního, t. zv. zlomky kijevské a pražské (s několika tvary českými) a českého původu jest asi i staroslověnská (církevně slovanská) legenda o sv. Václavu (t. zv. Vostokovská). Vliv křesťanství západního, užívaného při bohoslužbě latiny, posílený založením biskupství pražského r. 973 vedl k oracím latinským psaným českým duchem, s českými mužskými jmény osobními a se jmény míst. Jsou to 1. Kronika Kristianova (o utrpení sv. Ludmily a sv. Václava), přičítaná mnichu Kristianovi, synu Boleslava I., kladená některými do X. stol., jinými do doby pozdější, 2. Kronika Kosmase, ženatého děkana kapituly pražské († 1125), scestovalého, sčítého v antických spisech, podávajícího se zřetelům k době historické (od r. 894) a k tradici, děje od potopy do r. 1125 podle doslechu a vlastní zkušenosti, slohem umělým a živým. Kosmovo dílo dovedli čtyři pokračovatelé do r. 1197.

Česká slova nad latinským textem, tak zv. glossy (svatořehošské, sporné, a vídeňské) jsou první české slovesné záznamy v stol. 12., kdy vznikla duchovní píseň Hospodine, pomiluj ny, záhy slavnostní, o několika nápěvech, s ní písně Svátý Václave, vzniklá ve stol. 13., původně tríslohová, ve stol. 14. a 18. rozšířená, a Slovo do světa stvoření tvoří trojici nejstarších souvislých slovesných památek psaných český. V té době za silného přílivu německých mnichů, měšťanů a básníků do klášterů, do nových měst a k panovníckému dvoru mohutnějícího státu českého sílí vliv romantické (rytířské) poesie západoevropské s jejím kultem Panny Marie a pak žen vůbec, s pochopením pro rytířskou a křesťanskou čest a statečnost. Epiku této doby zastupují a) legendy: o umučení, o apoštolích, Panně Marii, o Jidášovi, o Pilátovi, o seslání Ducha sv., o sv. Alexiovi, vesměs podle evangelií uznávaných a pak podle t. zv. utajených (apokryfních), církví neuznávaných a podle t. zv. Legenda aurea Jakuba de Voragine (as z r. 1270), tu a tam s přímětky odjinud, b) 3961 (= 7/8) rýmovaných veršů romantického eposu Alexandreis o osudech a výbojích Alexandra Velikého, podaného jako ideál rytíře křížových válek, sice podle latinské básně Gualtera Castellionského, ale samostatně, obrátě a vkusně. Al. vznikla kolem r. 1310. Poesii tendenční zastupují dvojverší Katonova,

bajky: Ezopovy, bajka O lišce a čbánu a pak satirické skladby, podávající obraz doby Desatero kázanie Božie, Satiry o femesiních a mravokárné skladby O bohatci, O smrtelnosti a Spory duše s tělem. Lyrika je zastoupena písní Bóh všemohúcí. Písně světské s nedochovanými, ale hudebně byly asi přibližně duchovním. Drobná epika je Nota od pana Viléma Zajícě, o statečnosti a smrti (r. 1319) českého šlechtice.

V kostelích hrály osoby duchovní latisky především 16. kap. ev. sv. Marka, kde vystupují tři Marie a anděl, Petr, Jan, Kristus; česky k tomu připojeny komické nechrámové scény o koupi masť (zlomek Mastičkář), o sv. Tomáši; časem o učednících Emauzských, o řáběch v předpeklí, žasnoucích nad Kristem, vše s přibíráním osob světských. Předváděno bylo i umučení Kristova spolu s jinými výjevy z Kristova života. (Mysterie.)

V l. 1308—1314 skládal rýmovanou, protiněmeckou kroniku, česky, vlastenecký a ušlechtilý šlechtic, znalý současného písemnictví našeho a cizího a řídící se podáním Kosmovým, jež Balbín nazval Dalimilem. Právníckým spisem je t. zv. kniha Rožmberská od Petra z Rožmberka.

Všestranné příznivé podmínky slovesného tvoření za doby Karla IV. vedou dlelem k rozkvětu, dlelem k hojnému pěstování: a) básnictví epického: a) duchovního (legendy: o sv. Prokopu, o sv. Kateřině, o 10.000 rytířích, o sv. Markétě, o Ježíšově mládí, Anselm, Maria Magdalena a j. β) světského (Tristan, rek Artušovy stolové družiny, Tandariáš, Vévoda Arnošt. Větší a Malá růžová zahrada), o námětech rytířskopohádkových, hlavně podle německých látek i zpracování. Baladická píseň o Štemberkovi je původu lidového. Vyspívá v době Karlově i próza, jak patrně z duchovních románů a povídek Solfernus, Belial, Život Jos. Egyptského, Azenet, Barlaam a Josafat; jsou obsahem stejně pestré jako práce veršované a jako vypravování světského rázu Kronika Trojanská (podle Quidona z Colmuni), O Alexandrovi Velikém, sbírka povídek Gesta Romanorum, O Apolloniiovi, O Štilfridu a Bruncvíkovi. Uhrnem: ve verších a v próze se objevují látky starověku biblického a pohanského a středověku evropského a orientálního se všemi znaky života středověkého rytířstva, bojovného a věřícího, ženám oddaného. Pisatelé jsou kněží nebo šlechtici. Skladby duchovního obsahu jsou cennější světských. Zvláštní je próza Tkadlecěk, hádka zklamaného milence (šlechtice) s Nešťástím.

Lyrika je zastoupena milostnými a satirickými verši universitních studentů (vagantů) českými a českolatinskými (makaronskými), legendovou písní o sv. Dorotě, milostnou, formálně umělou písní mistra Závěse, kanovníka a hudebníka, a písní Otep myrhy.

V básnictví dramatickém přibýly k nářkům tři Marii, zpívaným už česky, Plankty (nářky) Panny Marie, ve hrách pašijových se objevila místo zpěvů recitace a bujný živel světský vedl k vyloučení her z kostela nebo k zákazu provádění vůbec.

Velmi cenné jsou veršované skladby satirické a mravokárné ve formě rozhovoru klidného nebo bojovného. Jsou to Podkoní a Žák od nějakého studenta. Nová rada (rady zvířat mladému králi Ilovi) od Smila Flašky z Pardubic († 1403), skladatele i Rady otce synovi a sestavovatele 1236 přísloví, a Svár vody s vínem. Obrazem poměrů jsou i alegorické skladby Pravda a Alan, Karel IV., sám píšící latinsky (o svém životě a o sv. Václavu), dal podnět ke Kronice české (od stavby věže babylonské do 1230) od Přibíka Pulchry z Radenína (nejdříve lat.) latinsky sepsány i kroniky zcestovalého Marignoly a pokračovatele Kosmova Beneše Krabice z Veitmile. První české cestopisy jsou překlady Milionu Benátčana Marca Pola a t. zv. Cesty Jana Mandevilla. Ze spisů právnických nejvýznamnější je Výklad na právo zemské české od Ondřeje z Dubé vedle Řádu práva zemského a t. zv. Majestas Carolina. Doba nábožensky čím dál tím více se jitiřící se zračí v četných spisech náboženských, ač mnoho tu působilo i živé slovo vynikajících přísných kazatelů. Bohoslovci Konrád Valdauser, Jan Milč z Kroměříže, Vojtěch Raňků, Matěj z Janova psali latinsky o křesťan. učení, životě a o jeho současných vadách. Jihočech Tomáš ze Štítného, laik (1331—1401) hledí posílit vroucí víru a vůli k životu vpravdě křesťanskému i uvažováním podle zásad scholastické filosofie (na universitě poznal) ve spisech psaných přístupně a vroucně podle spisů latinských i na základě přemýšlení vlastního (Řeči hesední, Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, Řeči nedělní a sváteční, Knihy naučení křesťanského a řada překladů z křesťanských mystiků).

Silné náboženské citění v Čechách dokazují i překlady Legendy aurea (Passionál), Život Krista Pána a Životy sv. Otců, vesměs jazykem dokonalé.

Střední doba literatury československé začíná se v době velikého úpadku mravnosti kněžské církve

římské, čímž způsoben pokles její autority i ve věcech bohoslovných a vzbuzena řada těch, kteří volají po nápravě mravů, ale i po opravách a změnách dosaavadní církevní nauky. Nejmocnější působily spisy angl. teologa Jana z Wicleffa (1324—1384), jehož se u nás proti odpůrcům zastával vlastenecký kněz, Jihočech Jan Hus, ohnivý kazatel, neohrožený podstoupivší církevní klatbu, soud a odsouzení k smrti upálením 6. července 1415. Hus, důmyslný zjednodušovatel českého pravopisu, jasně a důtklivě ve spisech českých a latinských, slohem střídavých, brojí proti církevním zlořádům, naznačuje cesty ku pravému, čistému křesťanství, vykládá po svém Písmo a sporné otázky bohoslovné (Zrcadlo člověka hříšného, Dcerka, Jádro učení křesťanského, Postilla nedělní a sváteční, Výklad viery, desatera přikázání a na páteř (modlitbu Páně), O církvi, O svatokupectví). Na ctitele Husovy nejvíce působily jeho Listy z Kostnice. Za devatenáctiletých bezohledných válek husitských skládány satirické poepky a písně nábožensko-polemické a zpěvy o událostech historických i píesň válečná (Ktož jsú boží bojovníci). Odborná literatura náboženská je zastoupena Postillou přítele Husova Jakoubka ze Stříbra; polemický spis proti kněžím radikální části husitského učení, proti Táboritům, od Jana z Příbramě a dvě historické práce Vavřince z Březové (zvl. kronika od r. 1414—1421) jsou hlavním výrazem literárních snah. Co největší náboženské prohloubení života vůbec podle zásad evangelického křesťanství bylo cílem náboženské sekty úzce spjaté s hnutím husitským, t. j. Jednoty bratrské, vzešlé z volných jednot těch, kdož přijímali podobojí. Duchovním původcem je ctitel Husův, jihočeský zeman jednmého slova a veliké, bezohledné důslednosti myšlenkové Petr Chelčický (1390—1460) ve svých spisech Postilla a Siet viery pravé. Odpůrcem bratrského učení byl husitský arcibiskup pražský Jan Rokycana († 1471), jehož Postilla a Výklad na evangelium sv. Jana jsou i živým obrazem současných poměrů. Ze zájmu náboženského, tak intenzivního se vysvětluje a) hojnost (7) překladů bible, psaných i (od r. 1488) tištěných, b) hojnost cenných písní duchovních; je však čtenářský zájem i o romantické příběhy dilem z doby dřívější, dilem nové (Jiřikovo vidění, Griselda) a o práce tendenční (Rada všelikých zvířat, Hádání Pravdy a Lži). Objevují se i lékařské knihy, psané česky nebo překlady a první původní české Cestopisy (Koranda, panoš Jaroslav, Šašek z Birkova) o cestách do

Ríma, Francie, Nizozemí, Anglie, Španělska. Cesta do Palestiny vypsána Martinem Bakalárem, Mart. Kabátníkem a Jemem Hasištejnským z Lobkovic (autorem též spisku výchovného). V Jednotě bratrské, kde zvítězila strana kompromisní (větší), nezamítající veliký činný zájem o život veřejný a o vyšší vzdělanost, vynikl Lukáš Pražský (O původu církve svaté, Zprávy kněžské, Kancionál, věroučný spis), nesnášenlivý Jan Augusta, skladatel duchovních písní, jeho životopisec Jakub Bílek, historik Jednoty Matěj Červenka a lékař Jan Černý.

Snahy humanismu, obrodit vzdělanost a život studiem antických jazyků, čtením a napodobením antických spisů jako obrazů pozoruhodného antického života vedly u nás jednak a) k písemnictví latinskému (Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Jan mladší z Rabštejna, Jan St. Hodejovský z Hodejova), jednak k pracím, kde studia spisů starověkých bylo vědomě, z důvodů náboženskostlasteneckých, užito k formálnímu a pak také k obsahovému vytržení a prohloubení prací psaných česky (t. zv. český hum.). Někteří humanisté překládali hlavně z Cicerona, Isokrata, Josefa Flavia a humanistů cizích, Petrarcy, Erasma, Eneáše Sylvia (Rehoř Hrubý z Jelení, Václav Písecký, Zikmund Hrubý z Jelení, Pavel Vorlíčný, Mikuláš Konáč z Hodištkova, Jan Česka). Jiní se věnovali vedle činnosti překladatelské dějepisectví. Tak Sixt z Ottersdorfu vyličil odboj let 1546–47 v Akta aneb knihy památné čili historie oněch dvou nepokojných let v Čechách. Bartoš Písař napsal knihy o povstání jedněch proti druhým (v r. 1524). Největší dílo tohoto literárního proudu je právnický spis O právech, sudiech a dskách země české knihy devatery od Viktorina Kornela ze Všehrd (1460–1520), formou a obsahem znamenitý, na rozdíl od stranického Vladislavského zřízení zemského, se-staveného Albrochtem Rendlem z Aušavy.

Snahy českého humanismu v rámci úsilí jazykového a zájmu náboženského vyvrcholily v Jednotě bratrské všestranným Janem Blahoslavem (1523–1571) zastáncem vyšší vzdělanosti v Jednotě (Filippika proti misomusům), jejím obráncem (O původu Jednoty bratrské a řádu v ní), výborným znalcem hudby, zpěvu a jejich estetiky (Musika, Kancionál), překladatelem Nového zákona, a dovršitelem mluvnických prací souvřeců Opátá, Gzela a Filomathesa (Grammatika česká a Vady kazatelův). Vrcholem jazykového mistrovství Bratří je překlad

Starého i Nového zákona z originálů, šestiřádná Bible Kralická z l. 1579–1593 a řada kancionálů i překlady žalmů Jiřího Strejce). Se strany katolické ostře psal proti Jednotě jesuita Václav Šturm a dějepisec libivého slohu Václav Hájek z Libočan (Kronika česká do r. 1527), velmi nespolehlivý, stejně jako povrchní historikové husitského přesvědčení Bilejovský a Kuthen ze Šprinsberka. Představitelem písemnictví za doby Rudolfa II. (doba nazvána zlatou nebo veleslavínskou) je Daniel Adam z Velešlavína, auctor Kalendáře historického, předmluvy a kritiky dějep. prací českých, překladatel z jazyků klasických, upravovatel politicko-informativního Politia historica a řady slovníků (na př. latinského a srovnávacího čtyřjazyčného). S ním pracoval Jan Kocín z Kocinetu, překladatel z němčiny, řečtiny, latiny. Rovněž z řečtiny překládali Václav Plácel z Elbinku a Abraham z Gunterrodu. Cenu kulturně-historickou mají satirické nebo mravokárné verše Šimona Lomnického z Budče, Mikuláše Dačického z Heslova, Vavřince Leandra Rvačovského. V dramatu se objevily hry s náměty náboženskými, hrané latinsky studenty jesuitskými. Ani Mikuláš Konáč ani Jan Kampanus Vodňanský tu nepodávají než pouhá napodobení prací cizích.

Dějepisná próza je hodnotnější aspoň bohatostí materiálu (Historia o císaři Karlovi od Prokopa Lupáče z Hlaváčova, Příběhy za císaře Rudolfa II. od Marka Bydžovského, Diadoch a Zrcadlo Bartol. Paprockého z Hlohov). Objevují se mluvnice české (latinsky psané) na př. překladatele žalmů časoměrně Vavřince Benediktího z Nudožer.

Tadeáš Hájek z Hájku, hvězdář, psal latinsky, ale do češtiny přeložil Herbář Matthioliho. Významné práce cestopisné podal Křištof Harant z Polžic a Bezdruzic (Benátky, Palestina, Egypt), Oldř. Přefát z Vlkanova (Palestina, Španěly), Heřman Černín z Chudenic (Cařihrad), Václav Vratislav z Mitrovic (Turecko). O Turecku a proti němu i celému islamu psal i Český bratr Václav Budovec z Budova svůj Antialkoran. Budovec a světaznalý Karel St. ze Žerotína (vysvětlil o přerušení činnosti veřejné je v Obraně; důležitá jest jeho Korespondence), oba jsou i historiky let 1594–1612.

Persekucí pobělohorskou otřesená a rozdělená slovesné snažení je zastoupeno emigranty: českobratrským biskupem Janem Amosem Komenským (1592–1670) v dílech a) vroucích, nábožensko-alegorických (Labyrint světa a ráj srdce, Hlubina bezpečnosti, Kšaft umírající matky

Jednoty bratrské, Truchlivý, O sirobě, a jiné, b) v epochálních výchovatelských (Didaktika, Informatorium školy mateřské, Brána jazyků, Orbis pictus, Moudrost starých Čechův, c) vševedných, encyklopedických (Unum necessarium, Cesta světla, Plán vševedy a jiné; 2. luteránem Pavlem Skálou ze Zhoře (Historie církevní), 3. profesorem Pavlem Stránským, písařem latinsky v duchu vroucné české (Respublica Bohemiae). Katolické smýšlení projevují Paměti fatické Viléma hrab. Slavatý z Chlumu a Košberka. Jesuité Bohuslav Balbín (Epitome rerum Bohemicarum, Miscellanea historica regni Bohemiae obrano Dissertatio apologetica) a Tomáš Pešina z Čechorodu (Mars Moravicus) píšící latinsky, ale vlastenecky přes odsudky husitství a reformace. Totéž je v české Poselkyni starých příběhů českých od křivovníka Jana Františka Beckovského. Mluvnický spis Žáček Matěje Václ. Šteyera, Čechořečnost a Slovník český Václava Jana Rosy, překlad německých duchovních písní Speeových od Kadlinského (Zdoroslavíček), protibratrská Postilla Šteyerova, kancionály, postily a překlady písma ve smyslu katolickém, měly nahraditi těm, kteří pro víru neopustili vlast; knihy nekatolické nebo podezřelé, pálené nebo censurované jesuitou Antonínem Koníášem, auktor Křížek kacířské bludy k rozeznání otvírajících.

Nová doba československého písemnictví, pro něž v lidu přes útlak náboženský, sociální a politický nezmizely živné síly, se začíná za působení snah o společenskou a myšlenkovou obnovu evropského lidstva na sklonku XVIII. věku, uskutečňovaných u nás Josefem II.; začíná se nár. obrozením, rostoucím a posilovaným zájmem o čes. dějiny, jazyk, schopný slovesného tvoření, o souvislost dějinnou a o jednotu národů slovanských. Zprvu v obrození se uplatňovalo osvícenství, pak romantismus, obě ze západní Evropy. Podmínky a popudy obrození byly: skryté vědomí vlastenec-ké (O₂ Paměti rychtáře Vaváka), odpor šlechty a katolického duchovenstva proti germanisující a proticírkevní politice Josefa II., tušení slovanské pospolitosti, odpor proti Němcům. Literární obrození počíná: a) Obhranami českého jazyka podle vzoru Balbinova (2 německé, 3 české), jazyka jinak velmi porušeného z mnoha příčin; b) dějepisné kritickými, literární historickými, topografickými, genealogickými, archeologickými a numismatickými, přísne kritickými pracemi hlavně řeholníků (na př.: Dobnera, Voigta, Dlabáče, Schallera) psanými la-

ťinsky nebo německy, c) českými populárními knihami (vedle spisů německých a latinských ryze odborných): Nová kronika česká Františka Martina Pelcla a vydání staročeských děl historických a cestopisných Frant. Faustinem Procházkou, vydavatelem (s Durychem) nově revidovaného překladu celé bible; d) jazykovědnými spisy Václ. Fortunáta Durycha a hlavně geniálního Josefa Dobrovského († 1829), pracujícího i skvěle v literárním dějepise a v dějezpytu (základní díla D. jsou: Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, základní dílo pro slovanský jazykozpyt Institutiones linguae slavicae dialecti veteris, Slovník českoněmecký, Geschichte der böhm. Sprache und Literatur, Böhm. u. mährische Literatur, Liter. Magazin von Böhmen und Mähren, Slavin, Slovanka. Cenná jest jeho korespondence). Nadšenými pokusy o české novinářství a o lidovou povídku, hovějící vkusu doby, jsou dvojí Noviny Václ. Matěje Kraměra (Schönfeldovské cis. král. poštovské a Kram. c. kr. vlastenecké), majitele skladu knih Česká expedice a tiskárny, kde tiskl své úpravy staročeských prací a překlady lidových povídek, mimo něj podobně pracovali Tomsa, Hybl, Rulík. R. 1771 hrána první česká hra, od roku 1786 hry české (zpracované podle něm. her) se množí a záhy se hraje i Shakespear. Nadšeně tu pracovali Václav Thám, Šedivý, Zima.

První verše (přízvukné) této doby, kdy se jazyk znovu tvořil, kdy nebylo pevného zákona prosodického (časomíra, dědictví starších dob, neopovídala duchu jazyka, jehož přízvuk slovný stanovil pravidly Dobrovský, jako podmínku českého veršování), kdy nebylo v minulosti ani opory ani vzorů a kdy nebylo talentů, psali Václav Thám, nepřívodní bajkař a vlastenecký hymník Ant. Jar. Puchmajer, humorista Šebestián Hněvkovský (směšnohrdinské epos Děvín), skladatel historických básní z dějin čes. Vojtěch Nejedlý (t. j. t. z. první novot. škola básnická). Na Slovensku, kde v XVII. stol. kvetla literatura náboženská (kancionály a knihy nábožensko-vzdělávatelné) katolického a protestantského směru, za osvícenství jsou všestranně činní směrem populárním protestanté, zastávající se jednoty literární s Čechy (Palkovič, Ribay, Doležal, Tablic, Leška). Odluku od českého písemnictví z důvodů buditelských a náboženských tím, že západoslovenské nářečí učiněno spisovným jazykem slovenským připravoval děkan Antonín Bernolák.

Romantické období národního obrození (od r. 1815, znaky jeho nespoutaná citovost, zájem o minulost, kult přírody, smysl pro náboženství, důraz na duševní složitost jedince a na složitost života a jeho záhad) vzniklé za vlivu romantismu německého (Achim z Arnimů, Brantano, brři Grimmové a pak Herder) uplatňuje mocně a) ideu národnostní, b) ideu příbuznosti kmenů slovanských, c) zájem o lid a o jeho slovesné výtvoru pokládané za vzorné.

Obrozenecký romantismus, jehož předchůdce lze viděti v Janu Nejedlém, překladateli Homera, Gessnera, Florianu a Younga, vydavateli čtvrtletního Hlasatele českého, je zastoupen především Jos. Jungmannem (1773—1847), tvůrcem básnické řeči české, překladatelem Chateaubriandovy, Athey, Miltonova Ztraceného ráje a Goetheova Heřmana a Doroty (vedle překladů drobnějších z němčiny, angličtiny a ruštiny), estetikem a literárním dějepisem (Slovesnost, Historie literatury české) a výborným vůdcem činnosti slovníkářské (pětidílný Slovník českoněmecký). Vzorem Jungmannovým se řídil Antonín Marek (2 básnická Poslání Jungmannovi), popisný lyrik Matěj Mil. Zdirad Polák (Vznešenost přírody) i učenci: botanik Jan Svatopluk Presl a geniální fyziolog Jan Ev. Purkyně. Romantická vášeň pro barvitou a vzrušenou minulost vyvrcholila dvěma podvrhy staročes. neúplných básní epických a lyrických (t. zv. Rukopis Královédvorský a Zelčnohorský, zvaných podle nalezišť) a složených kolem r. 1817 obratným vydavatelem starých textů a skladatelem mluvnických spisů Václavem Hankou za pomoci neméně bystrých a obratných veršovců Josefa Lindy a Vác. Al. Svobody. Mohutné myšlenka literární a kulturní vzájemnosti slovanské, vlastní obrozenému romantismu, je cele věnován pětidílný soubor 645 znělek Slávy dcera evang. kněze Jana Kollára (1793—1852) se skvělým Předzpěvem, obsahující vedle erotiky, úvahy, apostrofy, poučení o životě a údělu všech kmenů slovanských, vše podle cizích vzorů (Byron, Dante, Petrarca) a za vlivu Herderovy humanity, ale přes to kdysi mocně působivé, stejně jako hluboký plán slovanské vzájemnosti podaný německy tvoří se sbírkami lidových písní slovenských (4 sv.) a s dvěma svazky duchovní řeči nejcecenější odkaz Kollára, jehož ideje na Slovensku vtělil do tři obsáhlých eposů s počátku moravsko-slovenských dějin Jan Holý, věrný napodobitel epiků řeckých a římských.

Národní a slovanské sebevědomí obrozené bylo vědecky zdůvodněno epochálními pracemi: a) všestranné a hluboce vzdělaného historika, estetiky, kritika a politika, Moravana Františka Palackého (1798—1876), jeho skvělými Dějinami národu českého v Čechách i v Moravě (do r. 1826) a b) archeologem rovněž velkého rozhledu a rozsáhlých vědomostí encyklopedických, Pavlem Jos. Šafáříkem (1795—1861), jeho Slovanskými stažitnostmi, rovněž monumentálními. Následovníky obou těchto vrcholů české obrozené vědy byli Jan Er. Vocel (Pravěk země české, ale i epik a beletrista), historik umění Ant. Boček a Al. Vojtěch Šembera.

Skvělé slovesné hodnoty lyrických a epických básní lidových (vzniklých hlavně v XVIII. stol. s nápěvy účinné odvozenými ze současné hudby nástrojové a kostelní) byly u nás oceněny jednak pilným jejich sbíráním (po vzoru hlavně německém), jednak jejich napodobením za vlivů i cizích, hlavně německých a jinoslovanských. Mistrovské tu jsou Ohlas písní ruských a Ohlas písní českých britského satirika F. L. Čelakovského (1799—1852), sběratele lidových písní a přísloví, skladatele básní milostných, vlasteneckých a didaktických (Ruže stolistá), vzbudivšího řadu následovníků již za svého života všemi druhy svého básnického díla, zvl. Jos. Jar. Langra, Bole-slava Jablonského a Frant. Sušila. Ze sběratelství lidových písní, z upravitelství slovanských lidových pohádek, bájí a pověstí vznikl i znamenitý soubor balad a pověstí Kytice Karla Jaromíra Erbena, vydavatele staročeských památek. Václav Kliment Klicpera píše tehdy hry rytířské a jadrné veselohry, Josef Kajetán Tyl samostatně i obratně podle německých předloh účinné hry historické, pohádkové a ze současného života, vedle povídek historických i ze současnosti, obojí s vroucí tendencí vlasteneckou. Vedle dramatiků Turinského a Macháčka pracuje několik povídkářů historických (Jan. Jindř. Marek, Petr Chocholoušek) a humorista Frant. Jaromír Rubeš.

Na nové cesty, co se týče námětů, náplně citové a myšlenkové i slovesného výrazu, uvádí českou poesii geniální, předčasně zesnulý Karel Hynek Mácha (1810—1836), následovník Byronův, všelidskými, vášnivým nitrem prožívanými problémy života a smrti, lásky a zástí ve svých skladbách lyrických, lyricko-epických (Máj) a novelistických i ve zlomcích dramatických, jichž vliv na současníky a zvláště na generace pozdější byl ohromný. Slibnou souvislost písemnictví

slovenského s českým přerвала odluka Slovenska tím, že (v l. 1843-44) místo dosavadní češtiny stalo se spisovným jazykem Slováků (tedy desátým slovanským jaz.) jedno ze slovenských nářečí příčiněním Kollárovce, evangelíka Ludevíta Štúra, jež ve svých pracích následovali lyrikové (Samo Chaloupka, Janko Král, Ján Botto), epikové (Ondřej Sládkovič), novelisté (Janko Kalinčák, Jos. Miroslav Hurban) vesměs pracemi podobného rázu, jaké vykazuje současná produkce v Čechách a na Moravě.

Od r. 1848, kterým se začíná boj o politické obrození a vůbec o prohloubení a rozšíření české kulturní práce, mohutnější v českém písemnictví cizí vlivy, hlavně západoevropské, množí se útvary a směry, třbí se jazyk, produkce veršová, prosaická a nauková roste kvantem i kvalitou, vznikají mocné srážky světoobčanství a písmnictví národně výchovného, romantismu a realismu.

Po Koubkovi, Sabinovi a Nebeském, následovních Máchových, pracujících v různých oborech, současně s literaturami západními vzniká u nás prosaický realismus povídek z idealizovaného venkovského života líbeznými pracemi Boženy Němcové (1820-62), též sběratelky a výborné vypravovatelky lidových pohádek, hl. slovenských (Babička, Pohorská vesnice, V zámku a podzámčí, Chudí lidé a j.) a současně s ní píší podobné práce Fr. Pravda a Janko Kalinčák. Prvním velkým novinářem českým a spolu znamenitým satirikem je Karel Havlíček Borovský (1921-56), redaktor Pražských novin, České včely, Národních novin, britýk kritik, ironisující současnost bezohledně formou lid. písně (Křest sv. Vladimíra, Král Ládra, Tyrolské elegie). Živý ruch politický se odráží vůbec v řadě týdeníků a deníků. Na filosofické spisovatele (Zahrádníka, Amerlinga, Aug. Smetanu, Jana Ig. Hanuše, Frant. Mat. Klácela, Fr. Smetanu, Frant. Čupra a j.) působily směry filosofie německé (zvl. Hegel a Herbart) a hojně byly i spisy pedagogické.

Uspěšný boj za všestranné uvolnění individuua a tím národního celku, zahájený po reakci v 50. letech, je bojován v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku velikou řadou novinářů (Sladkovský, Grégrové, Adámek, Barák, Eim, Tuma, Kubiček, Vašek, Paulíny-Tóth a jiní).

Tytžé snahy a idee za vlivů cizích (hl. něm. a franc.) jsou ve spojení s výrazem složitějších duševních krisí, vznikajících prudkým oddáním se nejružnějším situacím životním, prostupují lyriku, drob-

nou epiku a dramatické práce přístupného a lehce tvořícího Vítězslava Háška (1835-1874), šťastnějšího v realismu venkovských povídek, pak skvělé lyrické, cestopisné, povídkové a feuilletonní práce, krajně svérázného a hlubokého, všestranného novináře Jana Nerudy (1839-1891), z části v lyriko-epických skladbách zpěvného a prostoduchého obdivovatele přírodních krás Adolfa Heyduka, velmi lehce a dlouho tvořícího, i v nečetných pracích Rud. Mayera, Václava Šolce, Aleše Balcárka. Světoobčanské sklony celého tohoto směru dokumentují i hojné překlady z literatur světových. Beletrie této doby vykazuje pozoruhodné pokusy o podrobné zachycení vnějších a vnitřních složek, vznikajících srážek sociálních (G. Pfeleger-Moravský) Jakub Arbes přibíral k takovým námětům látky z nejrůznějších, často nepřístupných prostředí a témat z oboru vědeckých výzkumů nebo dohadů. Antal Stašek sledoval složité sociální, náboženské a národnostní poměry hlavně v Podkrkonoší. Jednodušší a líbivější byly práce ze současné společnosti nebo z domácích dějin Ferd. Schulze a Václava Vlčka, Sofie Podlipské a Věnceslavy Lužické. Historické náměty barvitě a umně rozváděl Josef Svátek, Jan Bohumil Janda a Václav B. Třebízský. Maloměstský život jadrným slovem zachytil Alois Vojtěch Smilovský. Próza této doby, vesměs slučující snahu o podrobné, barvitě a hutné podání skutečnosti, s tendencí dilem mravní, dilem vlasteneckou nebo sociální, vrcholí v mohutných, psychologicky velmi promyšlených a dějově bohatých románech a povídkách Karoliny Světlé (1830-97), s náměty jednak histor., jednak a hlavně ze života venkovského nebo ze života žen městských, vše na základě bohatých zkušeností, pozorování, vzpomínek a úvah. Za vlivu her Shakespearových a současného dramatu francouzského, za mohutnění počtu a dovednosti herců vznikaly historické hry a veselohry herce, překladatele a beletristy Jos. Jiřího Kolára, historické hry Mikovce, Friče, Háška, Zákrejse, Vlčka, Pfelegra-Moravského, činohry a veselohry ze současnosti Frant. Věnceslavy Jeřábka, kritika a liter. historika, rokokové veselohry a historické hry kritika Eman. Bozděcha a frašky Frant. Ferd. Šamberka a zvl. realistické hry Ladislava Stroupežnického, mimo hry i z dějin cizích od Guldenera, Durdíka, Turinského, vedle hojně jiné literatury, týkající se divadla. Filosofii té doby reprezentují Herbatovci: Dawlich, kritik, estetik a překladatel Jos. Durdík, estetik pozitivista Tyrš, tvůrce Sokolství, pae-

dagogiku Lindner, Lepař, Makovička, Kapras, Wenzig. Jazykovědné práce psali Hattala, Vašek, Bartoš, Kvíčala, literárně dějepisné Rybička, Jos. Jireček, Zeleň, nepřekonatelně v ničem práci období staršího, pokud nezahajovali vývoj sami (Kvíčala, Bartoš). Dějepis a pomocné vědy ve znamení detailního, analytického postupu vykazují díla Václ. Vlad. Tomka, Ant. Gindelyho, Jos. Kalouska, Bedy Dudíka, Vinc. Brandla, Vinc. Praska, Jos. Emlera, Frant. Dvorského a Aug. Sedláčka vedle prací zakladatele dějin právních Hermenegilda Jirčka a populárního kronikáře Karla Vlad. Zapa a historiků církevních (Borový, Krásil).

Generace, vystoupivší po době Háika a Nerudy, jejich světoobčanství skončilo horoucím přilnutím k domovu, vyjadřuje rostoucí a všestranný kulturní ruch doby romantismem a) směru vlastenecko-tradičního v látkách domácích a slovanských s větším nebo menším příklonem k poesii a k svérázu lidovému a s využitím některých jejich prvků (humor, satira, idylčnost, výrazová hutnost a stručnost).

Typické je tu dílo Svatopluka Čecha (1846—1908), výmluvného epika a idylica, vlasteneckého lyrika, ale i prorockého a humorného kazatele národních vad, básnickými alegoriemi i satirami prózou a veršem, mistra zdobné formy a bohatého slovního výrazu, těžčícího s dostatek z dřívější poesie naší a slovanské vůbec. Z jádrného kmenového základu týmž směrem vzrostla vlastenecká, reflexivní, satirická a alegorická lyrika a epika Frant. S. Procházky často formou lidové písně, která měla vliv i na úspěšnou lyriku a baladiku Ladislava Quise. Horlení vlastenecké a zájem o Slovensko, ne bez prvků satirických vyjadřují umné verše Elišky Krásnohorské, obrátne překladačky jako Pr. a Q. Reflexivní, vlastenecká, intimní lyrika a drobná epika překladatele Jos. Václ. Sládka (1845—1912) často ve formě lidové, ale vždy slovně úsečná a citově hluboká, tvoří přechod k romantismu směru b) kosmopolitického, těžčícího z podnětů a látek všech kulturních dob a zvláště z literatur románských, jejichž stará i současná díla a tím celou kulturní náplň přiblížily českému čtenářstvu a novým generacím literárním všestranné překlady Jaroslava Vichlického (1853—1912), formálně virtuózního, nesmírně produktivního, všestranného lyrika veliké citlivosti, vrcholící v optimismus vykoupený a oproštěný, geniálního improvizátora v poesii dramatické, snažícího se se strhující výmluvností v epice zachytit složitou epopeji

lidské práce a údělu; z následovníků V. nejosobitější se projevila lyrika Jaroslava Kvapila a Jaromíra Boreckého, ale v díle V. jsou i kořeny generace let devadesátých. Mohutná citová dobrodružství, často krajně výjimečná a zasahující v svět mimosmyslový v rámci kultur minulých detailně zachycující epické práce veršem a prózou, formou eposů, legend, básnických povídek, románů a novel Julia Zeyera (1844—1901), často v blízké závislosti na originálních zpracováních příslušných národních celků.

V době zápasu obou směrů romantismu (hl. mezi časop. Lumírem a Osvětou) se sloučily prvky obou směrů s příbráním zásad realismu, uplatňovaných již v době předchozí v prosaické epice o domácích látkách historických, ověřovaných odborným studiem dějzpytným. To, v rozsahu skrovném v povídkách Václava Beneše Třebízského, stává se základem povídek a románových cyklů Aloise Jiráska (1851—1930), též obrát. a účinn. dramatika, z dob od stol. XII. do obrození, zhusta s účinnou tendencí vlasteneckou a s láskyplným zachycením drobného lidu, a Zikmunda Wintra z XVI. a XVII. věku, detailně probraných i řadou speciálních monografií kulturně-historických. J. a W. ořekonaní nebyli. Realismus, usilující o nejdrobnější podání všech vnějších a pak také vnitřních a historických složek života venkovských lidí, vždy se zřetelem k určitému kraji, tu s větší, tu s menší výplní náladovou, obsahují romány a povídky Václava Kosmáka, Gabriely Preissové (i dramata), Methoděje Jahna, Jana Herbena, Vik. Kamila Jeřábka, Karla Václ. Ráise, Jos. Holečka, Terezy Novákové, Karla Klostermanna, Aloise Mrštíka; obdobné práce ze života pražského a maloměstského, psané Frant. Heritesem, Janem Lierem, Václavem Stechem a Ignátem Herrmannem, přibírají jako podstatný znak ironii, satiru, humor a berou často náměty z oblasti dosud málo přístupných. Řada realistů volila vždy určité prostředí sociální, národnostní, stavovské, dobové, se zřetelem spíše bohatosti, napínavých dějů a k tendenci, než k psychologii (Heller, Albieri, Kronbauer, Sokol-Tůma, Klecanda, F. S. Holeček, Osten, Janča, Hrdina, J. V. z Finberka, E. Zítek a m. j.). Práce žen (Mühlsteinová, Řeháková, Fel. Téver) vykazují menší kvantum živlu satirického a humoru. Z feuilletonní, cestopisné a memoirové prózy té doby vynikají práce Lierovy, R. E. Jamota (dra Thomayera), Kořenského, Vráze, paměti Jiráskovy, Krásnohorské, Holečkovy, Staškovy, Kosinovy, Wenigovy a j.

Všechny dosavadní složky českého kulturního života byly rozbírány a často i přikře posuzovány bojovnou generací, vedenou filosofem drem T. G. Masarykem (nar. 1850), básníkem Jos. Svat. Macharem (1864) a kritikem Frant. X. Šaldou (1867). Dálo se tak ve jménu a) těsné souvislosti umění a všech složek současného života, b) všestranné nekompromisnosti (hl. v otázce ženské a v problémech etických), c) radikální politiky a spolupráce s dělnictvem, d) bezohledné pokřovosti, nedbající neplodných tradic, e) činnorodého a nejednostranného zájmu o cizí kultury a jejich nejnovější výtvoř, f) úsilí o pravdu vědeckou a uměleckou a tím o získání filosofičtějšího základu veškerého kulturního snažení. To vše se uskutečňovalo: a) živým ruchem časopiseckým i mezi dělnictvem, b) politickým radikalismem, sbližujícím inteligenci s dělnictvem, c) vědeckým odmítnutím pravosti rukopisu Královédvorského a Zelenohorského, d) básnictvím realistickým, jež vedle prací Jos. Jakubce, Fr. Táborského a Karla Legera, souvisících v letech i se školou Vrchlického, nejpřipněji představuje intimní, popisná, reflexivní lyrika Macharova, britkého satirika, feuilletonisty, povídkáře, fatalisty, protikatol. skladatele tendent. epického cyklu Svědomím věků a zastávce údělu ženy, obdivovatele antického světa, mistra strohého, plastického slova. Jemu je blízký svérázný baladik a rhapsodik národního a sociálního útisku slezského lidu Petr Bezruč, výmluvný Ludvík Lošťák, osobitý písničkář Josef Holý. Současné za vlivů prací anglických, francouzských, severských, ale hlavně ruských (hojně překládaných) se objevuje sociální prósa M. A. Šimáčka, Jos. Laichtra, Boženy Vikové-Kunětické (s tendencí přikře emancipační), Jiřího Sumitana (vl. Amalie Vrhové) vždy ve spojení s problémy jinými, jak ukazují nejlépe četné práce (i dramatické) Frant. X. Svobody, beletristy nejvšestrannějšího, jak náměty, tak pojetím a nečetné práce Karla Scheinpfluga. Výjimečné osudy a prostředí se snahou o barvitě podání neobvyčejných detailů zachycují tu víc tu méně osobitě, beletristé: Karel Matěj Čapek-Chod (1860—1927), největší prosaik II. poloviny 19. stol., Josef K. Šlejhar, Vilém Mrštík, Jos. Merhaut, Václav Hladík, E. Sokol, V. Freyn, a to vždy v určitém krajinném prostředí českém a moravském a leckdy i s mocným podkladem ideovým.

Jiným bojovným projevem ve smyslu ideí shora vytčených byla bezohledná, odborně všestranně vyzbrojená kritika

(od r. 1891) v Literárních listech, vedená Hubertem Gordonem Schauerem, Šaldou a Jiřím Karáskem ze Lvovic. Orgány nové generace byly Vesna, Niva a Rozhledy; v těchto 1. IX. 1895 vyšel bojovný manifest České moderny (co se týče literatury stilisovaný Šaldou), podepsaný i mladými politiky, jehož literární podpisyvatelé však zahy šli svými cestami, ale vesměs na ve smyslu důsledného básnického realismu. Tak všechnu složitou citlivost a citovost, dráždivost a nerovnost moderního člověka v rámci vzrušených let před, za a po válce zachytil krajně výrazně lyrikou, epikou, romány a povídkami Antonín Sova (1864—1928) s jedinečným smyslem pro smyslové vjemy (impresionismus) a se sklonem k symbolické zkratce, těžce z vlastních bolestných osudů a z krise doby. Život jako část kosmického dění ve smyslu uskutečňování se nekoneč. harmonie, vrcholící v Bohu, a dostupné postupnými zániky nižších forem života rozbíral a soudil v syntetických a v symbolických hymnech, žalmech a dithyrambech (pět knih a kniha essayů) Otakar Březina (1868—1929) bez zřetele k jednotlivinám životním, za podpory značných vědeckých znalostí a skutečným oddáním se mystice. Z literátů, soustřeďujících se kolem Moderní revue, vedené rázovitým kritikem a překladačem Arnostem Procházkou ve jméno umění, nespolečujícího se s žádnými formami běžného života a přísně uchovávacího řád iluze a výjimečné krásy, je pronikavý kritik Jiří Karásek ze Lvovic typem t. zv. dekadenta, básníka, který umnou lyrikou, prózou románovou a povídkovou a dramatem vyjadřuje zcela výjimečné duševní stavy a rafinované projevy života, dílem své, dílem bytostí, unikajících s hnusem ze skutečného života v sen a ilusi. Mnoho slibovaly hudební verše Karla Hlaváčka († 1898). Rozpory snu a skutečnosti svérázně zachycuje i lyrika a drobná epika Jana Opolského. Činnou účastí v životě sociálním a politickém vůbec byli z okruhu M. R. odvedeni a) Stan. K. Neumann, výmluvný lyrik, feuilletonista a pamfletista, opěvovatel sociální revoluce, hmoty, strojů, zbožňovatel přírody, ženského těla a smyslnosti, neúnavný zastávce radikalismu nových, cizích uměleckých směrů, b) Viktor Dyk, lyrik, satirik, povídkář, romanopisec a dramatik, vášnivý národovec, hledající jednak smíření iluze a skutečnosti v rámci sebevědomého, činného vlastnictví, jednak zachycující politickou náplň generací formou, jak ryze osobní, tak předmětnou neb alegorickou. Jen sarkasmem

stíhal sebe a společnost Frant. Gellner, kdežto Karel Toman v hutných verších dospěl po krisích lačného a otráveného mládí, podivuhodného vyrovnání ve jménu domova, vlasti a rodiny. I bezprostřední lyrika, tuláckého Fráni Šrámka a myšlenkově i formálně složitá reflexivní lyrika Otakara Theara (1880–1917) dospěla víry v cenu života, jeho forem, složek a nositelů, jak tvorů, tak věcí, jedinců i celého kmene. To je vyjádřeno výmluvně, často s příklonem k Macharovi, Březinovi, Sovovi, Šrámkovi, leckde za vlivu optimistické filosofie Bergsonovy, zhusta formou lidové písně v předválečných a válečných verších Petra Křičky, Rudolfa Medka, Frant. Taura, Adolfa Veselého, Miroslava Rutého, Stan. Hanaše, B. Polana a j.

Estetikem, obhájcem, ale i soudcem směrů od let 90. je liter. historik, lyrik, beletrista, dramatik, obávaný polemik a debatér, zastánce ryze duchového a hrdinského poslání umění Šalda, muž velkolepé erudice, sugestivní iniciátor a tvůrce nových směrů literární kritiky podle vzorů francouzských a anglických. Činnost S., Karáskovou, Procházkovou, pak přesného znalce divadla Jindr. Vodáka a romanopisce a dramatika Frant. V. Krejčího, nejen byla podnícena rozsáhlá činnost kritická na podkladě podrobnější znalosti cizích kultur a filosofických směrů, nýbrž vhodně doplněny byly prostší metody t. zv. kritiky moravské (Bílý, Čech).

Současně s Českou Modernou rovněž za mocných popudů cizí, katolické literatury vznikla radikální Katolická Moderna, spojená dilem se Zeyerem, dilem (Xaverem Dvořákem) i s Vrchlickým, a projevivší se lyrikou, epikou, překlady, zájmem o výtvarnictví, o filosofii, o středověkou mystiku i o reformy církevního života jako projev jakéhosi novoromanismu. Nejhlouběji tu pracovali a nejdůsledněji Jakub Deml a Sigismund Bouška, pak Karel Dostál-Lutinov, vesměs kněží. Vedle detailního a ryze objektivního realismu činoher a veseloher beletristů Šimáčka, Svobody, Štecha, Vikové-Kunětické objevily se živelné dramatické, ideově smělé a technicky krajně promyšlené hry J. Hilberta (* 1871), těžcího později z válečné a hlavně z poválečné doby, jako nástup nového období české dramatiky. Ta vlivem doby zmožutněla rozsahem, rozmanitostí námětů a pojetí a jakostí i jevištní účinností, zvláště světovou válkou počínajíc, po níž proniká úspěšně i do ciziny.

Vedle her čirého realismu, často s tendencí mravoličnou (Engelmüller,

Kamíněk, Rožek, Suchý, Horáková, Želenský, Markus, Leda a Skoch) objevují se hry a náměty historickými, pohádkovými, ze současnosti a hry fantastické. V nich všude, tu a tam i na újmu hutnosti, jasnosti, účinnosti a básnické pravdy a dramatické předmětnosti proniká výrazná idea: a) společenská, b) filosofická, c) národní, d) náboženská. Uplatňuje se na podkladě, tu víc, tu méně realistickém, někde za vlivů severských, německých, anglických, italských a ruských, někde v mocné osobitosti: a) symbolikou, b) alegorií, c) schematickým typisováním, d) ironií, satirou a groteskou, e) utopií, f) prvky filmovými, g) mysticismem, h) parodií, paradoxem i filosoficky pojatou věcností. (Kvapil, Maria, Mašek, Karásek, Dyk, Jesenská, Krejčí, Scheinpflug, Mahen, Fischer, Zavřel, Šrámek, Šalda, Arn. Dvořák, Krupička, Lom, Langer, Durych, Jos. a Kar. Čapkové, Medek, Kopta, Kubka, Kolman, Bartoš, Konrád, Vančura, Blatný, Jerábek, Kropáček, Horký, Mixa, Patrný, Schäffer, Zieglošerová a j.) Rozvoj je podporován početností scén, zdatností několika hereckých generací a znamenitými režiséry (Kvapil, Zavřel, Hilar, Bor, Novák, Dostál, Svoboda, Honzl a j.) a výtvarnými scénickými (Hofman, Čapek, Wenig a m. jiných).

Za vlivů severských, italských, anglických a německých próza po údobí naturalismu počala vystihovati především složitá a výjimečná hnutí duševní zvláštních jedinců, na něž působily i mocné dojmy vnějšího světa, detailně zachycované (imprese).

Nejsvéráznější povídky a romány tak napsali: Karel Sezima (i pronikavý kritik), Josef Matějka, Josef Uher, Rudolf Těsnohlídek, Jiří Mahen, Fráňa Šrámek a velmi osobitě a všestranně Jaroslav Durych. Patří sem i početné prosaické dílo Jana Havlasa o látkách exotických, Josefa Šimánka o látkách antických a z části i práce Rožkových, Jindry Imlaufa, Karla Dewettra a Q. M. Vyskočila. Těže náplně za vlivů anglických a severských jsou romány a povídky žen, usilujících o dokonalé vystižení ženské duše, údelu a osudu žen emancipací osvobozovaných. Epochu tu tvoří a s generací let 90. spojení vytvářejí umně stilisované romány a povídky Růženy Svobodové (1868–1920), pak střizlivé, ale mohutné práce Boženy Benešové a obratné Marie Majerové, Heleny Malířové, Maryny Fričové. Mohutnými romány Anny Marie Tilschové nabývá v ženském písemnictví vrchu realismus s prvky naturalistickými, jak svědčí z části i práce M. Gebauerové, J.

Baudyšové, Tyldy Meineckové, A. Zieglerové, Libuše Hanušové, Olgy Fastrové. Současně se objevuje hojně naturalistů, téžích i za účelem satiry z groteskních situací života válečného a poválečného všech vrstev, ale zvláště dělnické, střední a kapitalistické, vesměs s mohutnou silou vyprávěcí a leckdy i duševně zpytnou. To jsou práce především Ivana Olbrachta, pak Karla Šarlicha († 1916), J. R. Hradeckého, O. Schäfera, E. Vachka, M. B. Böhnela, Vojtěcha Mixy, z části i Jos. Haise-Týneckého a J. Jahody, a pokud jde o život, dějiny a krajinský svéráz Sumavy Jana Vrbý; všichni dílem s určitou tendencí, dílem s různými hledisky ideovými a sociálními. K úsilí, o zhuštěnou, ryze věcnou povídku s typickými postavami, patrnému z próz Fr. Khola a Pavla Suly se obrátili ve svých začátcích hlavní zástupci generace soustředěné před válkou kolem Uměleckého měsíčníku (1911–14) a podléhající vlivu pragmatismu, prohlášujícího závislost pravd na akci životní: feuilletonista, kritik, překladatel, povídkář, romanopisec a světový dramatik filosof Karel Čapek, jeho bratr malíř, kritik a povídkář Josef, lékař Frant. Langer a žurnalista, povídkář, feuilletonista Richard Weiner. Čapkové a Weiner prózami číre psychologickými zachytili válečný duševní nihilismus, který v knihách Čapků, zvl. Karlových formou feuilletonů utopistického románu, dramatu a detektivních příběhů byl překonán chválou prostých, podivuhodně účelných a dobrodějného forem života. Langerovy válečné a poválečné prózy doбираjí se téhož cíle cestami obdobnými i náměty z ruského prostředí.

Jinak poválečná próza těží ze sociálních, erotických, myšlenkových zmatků a nesrovnalostí vzešlých za světové války, zaujímajíc k nim vždy velmi osobité stanovisko, dílem optimistické, dílem pesimistické, ať jde hlavně o vrstvy městské (Kropáč, Ilurka, Klíčka, Rosůlek, Schulz, Vladyka, Nohejl, Krofta, K. J. Beneš), ať o venkovské (Knap, Martinek, Nor, Prokůpek, Rón, Cep). Od dramatu k jízlivému pesimismu a k misantropii se obrátil v objemných románech a novelách Jar. Maria. Hořkým soucitem se s týchž stavů vykupuje krajně svérázný stilista Vladislav Vančura. Stavby snu a vliv podvědomí jsou základem zvláštní věčnosti prací Lva Blatného a Čestmíra Jeřábka, nezřikajících se i námětů utopistických a detektivních. Mohutné děje a s nimi spojené zkušenosti cestopisné a národopisné zachyceny byly všestranně ruskými

legionáři, hlavně cyklem Rudolfa Medka, dvojdielnou kronikou Josefa Kopty, drobnými i většími prózami Františka Kubky, Josefa Masaříka, Pavla Finka, Plechatého a Jana Weissse, obrátivšího se k námětům fantastickým. Slibné práce, tu víc, tu méně dějové a psychologicky hutné a vyrovnané, podali Karel Konrád, Vlad. Raffel, Jar. Jan Paulík, Václav Krška, Em. Synek a j. Z vojenského života za války těží často pro humor a satiru práce Rosůlkovy, Haškovy, Jchnovy, Kolmana-Cassia, Šrámka a Bednáře. Slovenské náměty volí L. N. Zvěřina. Čapková, Vášová, Sovová, Henerová a Schwarzová se připínají dílem k Sobodové, dílem k Tiltschové a Benešové, neodvažující se smělých experimentů. R. R. Hofmeister metodu historického realismu přemáhá i na náměty z pravěku a z dějin cizích.

Neobyčejně rozsáhlá produkce lyrická je dílem sebevědomé generace, dospívající za války, zprvu soustřeďující se kolem čas. Host a Červen, tvořící volná sdružení (Devětsil a Literární skupina) a stojící pod vlivem Neumanna a Šrámka a pak hlavně nejmladší poesie a výtvarného umění ve Francii, Německu, Itálii a v Rusku. Socialismus jak revoluční a násilnický, tak onen hlásající vnitřní obrodu lidských vztahů je ideovým podkladem znamenitě lyricky sociální (Josef Hora a Jindř. Hořejší), slučující se s důsledným zlidšťováním a zživotňováním vnějšího světa (l. z. expresionismus u Jiřího Wolkera, nejsilnějšího básníka generace, A. M. Piší, J. Chaloupky, D. Chalupy, Zd. Kalisty, Ed. Valenty, M. Jirky, Jaroslava Seiferta). Záhy vznikl z expresionismu poetismus, zachycující bez jakékoliv ideje proud představ a obrazů z nich vznikajících (Nezval, Biehl, Halas), ale brzy i v něm básnickovo nitro se stalo nutným osudovým střediskem (Závada, Šnobl, Spálová a m. j.). U některých lyrických mnoho působily zkušenosti válečné. Jiní souvisí těsněji s lyrikou předválečnou, intimní a reflexivní, tu a tam s ozvuky náboženskými. Zvláštní místo zaujímá tu opévatel selského domova a práce Jan Čarek. Veršovanou satiru pěstoval zvl. Jiří Hausmann a po něm V. Lacina.

Hlavní znaky povál. lyriky jsou: uvolněný rytmus, prostý rým nebo spíše ještě asonance. Co verš to myšlenka, neb věm nebo představa, nestilisovaná, úmyslná naivnost, neomezená metafora, personifikace a proud asociací, omezení výrazů na jméno podstatné, přidavné a sloveso, omezení vjemové zkušenosti na prospěch jiných složek básn. zkušenosti.

SV. BARBORA V KUTNÉ HOŘE

STAROMĚSTSKÁ MOSTECKÁ VĚŽ

ZÁMEK V LITOMÝŠLI

KAZATELNA M. REJSKA V RAKOVNÍKU

Estetiky, vykladači a kritiky nejmladších směrů jsou František Götze, Karel Teige, Piša, Bed. Václavěk, Jos. Fučík, Jiří Ježek, Pavel Fränkel, vesměs následovníci metody a výrazu Šaldova. V generaci samé zdaleka není proces rozlišovací ukončen a také početnost lyrických projevů postupně se menší nebo aspoň opouští nejradikálnější tendenci jak ideovou, tak výrazovou.

Na Slovensku měly v letech osmdesátých výchovný význam idealisticko-realistické novely a romány Svetozara Hurbana Vajanského. Vrcholem veršovnictví jsou lyrické a epické skladby Hviezdoslava (1849–1921) s prvky realistickými a prstonárodními. V letech 90., kdy na Slovensko zaneseny ideje České Moderny (čas. *Ilas*, pozd. *Prúdy*) odhovaní pražských vůdců Šrobárem a Hodžou, objevily se objektivní realistické prózy Martina Kukučina. Tvorba ženských realistik Maróthy Szoltészové a Ter. Vansové se nerovná obdobným pracím spisovatelek českých. Směrem Kukučinovým se berou povídkář a lidový dramatik Jos. Gregor-Tajovský, Jan Čaják a realistického základu neopouštějí ani prózy spisovatelky Timravy a Hany Gregorové; buditelská tendence proniká i realistickým sloven. dramatem (Urbánek, Holý, Svetáh). V lyrice prošel složitým vývojem melancholický Ivan Kraso, vzdělávající se na vzorech západních, zvl. českých, z krisí národních a válečných mnoho těžili výmluvní lyrikové reflexivní, Janko Jesenský, Martin Rázus a Vladimír Roy. V rámci rostoucího kulturního života slovenského po převratu (hojnost spolků, časopisů, škol, univerzit, divadlo v Bratislavě, obnovení slovenské Matice) dějí se pokusy o slovenské drama (satirické veselohry Iv. Stodoly, Nadasi-Jégého, Urbanoviče), Nadasi píše historické romány; především výmluvná je lyrika P. Kampíše, Kréméryho, J. Smreka, E. B. Lukáče, J. Nižňanského, Novomestského, Okalika, Jana Roba-Poničana, Borina, blízká často ideu a formou obdobné lyrice zemí historických. V próze dodává hojně námětů život venkovský a městský, válečný a poválečný, měnící se a zaplétající se od převratu čím dál tím napádněji. (Zora Lucková, Kompí, Urbanovič, Hronský, Hrušovský, Gašpar, Vámoš, Horvath, Letz, Urban, Jilemnický, Alexy, Holéczy.) Pojetí látek odpovídá v menším měřítku pojetí beletristů českých. Ve vědeckém životě slovenském teprve se rozvíjejícím, kde však vynikající místo zaujímají Češi (Vlček a jeho žáci Frýdecký, Menšík, Gregor a

především Alb. Pražák) mají význam literární historikové a kritici Pav. Bujnák, Frant. Votruba, Neresnický, Medvecký, Kréméry, Mráz, historikové Škulěty, Hodža, Baník, Botto.

Česká literární kritika po vystoupení Šaldové a Karáskové se rozlišuje a) ideovým podkladem, b) vlastním tvořením a praxí překladatelskou, c) znalostí cizích literatur vzhledem k svým nositelům, d) dílem jen s hlediska literární historického, e) s estetického (Chalupný, Drtil, Martinek, Sezima, Vodák, Fischer, Arne Novák, Ot. Šimek, Tuček, Červinka, Dresler, Sekanina, B. Polan, J. O. a Miloslav Novotný, J. V. Sedlák a Ant. Veselý; o ost. viz výše).

Kritiku divadelní reprezentují Vodák, Fischer, Engelmüller, Hilbert, Tille, Konrád, Rutte, Taussig, M. Novotný, H. Jeřábek, J. Sajic, Kodíček, Hásková, Ant. Veselý, Cassius, Paulík, Sokol, představující nejrozličnější směry, typy a metody.

Kritika výtvarná se liší podle a) stanoviska estetického a filosofického, b) podle stupně hlediska historicko-uměleckého a vlastní výtvarnické práce, c) dovednosti vcítění se v problémy výtvarné (Tyrš, Tyršová, Hostinský, Lier, Čapek-Chod, Mádl, Harlas, Jiřík, Kamper, Jaroš, Gamma, Marten, Šalda, Jiránek, Žákavec, Kramář, V. V. Štech, Matějček, Jos. Čapek, Markalous, Nebeský, J. Marek a j. U hudební kritiky je rozlišení dáno a) zřetelem ryze historickým, b) vlastní hudební praxí nástrojovou neb skladatelskou, c) zřetelem hudebně historickým a estetickým (Hostinský, Procházka, Chvála, Dolanský, Knittl, Zeleň, J. B. Förster, Theurer, Borecký, Hoffmeister, Kalenský, Nejedlý, Zich, Helfert, Hutter, Jiráček, Vomáčka, Štěpán, Sourek, Šilhan a j.).

Literární dějepis vykazuje a) zdůraznění přesné, ověřené, historické souvislosti směrů, příslušných jazyků a druhů v rámci vlivů a vztahů písemnictví světového, b) sloučení hlediska historického s hodnocením estetickým, školením na kritice novinek. (Ant. a Jos. Truhlář, Vlček, Hanuš, Máchal, Jakubec, Flajšhans, Hyšek, Kraus, Polívka, Bílý, Sutar, Kabelík, Souček, Jan Krejčí, Mathešius, Chudoba, Háskovec, Tille, Horák, J. E. Ježek, Ryšánek, Arne Novák, J. Kopál, K. Híkl a četní žáci mnohých z nich). První skupina je početnější. V druhé skupině nejpronikavější Novák. Z liter. neslov. jsou základnou lit. něm., franc. a angl.

V jazykozpytu novou epochu otvírá Jan Gebauer v dějinách českého jazyka s řadou žáků (Lang, Havlík, Smetánka,

Dolanský, Frinta, Chlumský a m. j. Trávníček, Weingart a Havránek nejsou už žáky Gebaurovými, nýbrž F. Pastrnka a V. Jagiče, největšího slavisty XIX. věku, působícího ve Vídni, kde působil i jeho žák V. Vondrák.

Jazykozpyt srovnávací zastoupen Jos. Zubatým a jeho žáky (zvl. Oldř. Huverem). Germánskou filologii působil V. Mourek a po něm J. Janko, Fr. Kalda, A. Beer, románskou J. U. Jarník, M. Křepinský, A. Boháč, Buben a mnoho odborníků v metodice, orientální (ve spojení s liter. historií) Rud. Dvořák, B. Hrozný, Al. Musil a žáci Dvořákoví, R. Růžička, F. Lexa, J. Rypka, F. Tauer, klasickou po J. Kvícalovi jeho žáci, Jos. Král, Fr. Groh, R. Novák, H. Vysoký, Ot. Jiráni, K. Wenig, Fr. Novotný a j., rovněž ve spojení s historií literární a kulturní a z části i výtvarnou, s činností překladatelskou a popularizační i jiných klas. filologů.

Dějepis politický uvedl na novou dráhu všestranné historické analýsy se zřetelem k dějinám světovým, druh dějepisce Ant. Rezka Jaroslav Goll, jehož žáci poučení i historiky jiného směru, vytvořili školu početnou a svéráznou, účinnou a všestrannou (Pekař, Šusta, Bidlo, Novotný, Šimák, Hofman, Krofta, Kybal, Glücklich a četní žáci mnohých z nich). I jednotlivá vyznání našla své historiky stejně jako dějiny práva, kde stejně jako v dějepisě politickém dbáno přesných vydání pramenů a práv slovanských. Antické dějiny probírány Em. Peroutkou, Jar. Státným a Jos. Dobíšem. V archeologii slovanské pracoval J. L. Píť a hlavně Lubor Niederle a jeho žáci. Národopis zastoupen Č. Zibrtem, dějiny umění výtvarných Janem Herainem, Karlem Chytilým, Ant. Podlahou, Zd. Wirthem, Boh. Matějku, Maxem Dvořákem, Matějkem, V. Birnbaumem, J. Cibulkou, K. Guthem, K. V. Herainem a j. Dějepis hudební vykazuje práce všestranného Zd. Nejedlého a pak Vlad. Helferta, J. Huttera, E. Axmanna, G. Černušáka. Stejně jako Gebauer, Vlček, Král, Zubatý, Dvořák a Kraus dal českému filosofickému myšlení nový směr a popudy dr. T. G. Masaryk, všestranný pozitivista se silným smyslem etickým a náboženským, zastávce součinnosti filosofie a života, který svou činnost jako logik, sociolog, kritik, politik, socialista, dovršil organizací boje za svobodu českých zemí, jichž státnímu celku postaven v čelo. Kdežto Masaryk je duch univerzální, usilující o životné a činnorodé pochopení všech složek života, jeho mladší vrstevníci a četní žáci se specia-

lisovali, pěstující pedagogiku (Drtna, Kádner a jeho škola), psychologii (Frant. Krejčí a jeho žáci), noetiku a pedopsychologii (Frant. Čáda), filosofii přírodní (Em. Rádl), sociologii (Foustka a jeho škola), Chalupný, vedle několika žáků Durdíkových (Gust. Zába, Oldř. Kramář). Podnět k směru protipositivistickému, t. j. k vitalismu a novoiklacidismu vyšel od fyziologa Frant. Mareše a je dále uskutečňován Karlem Vorovkou, Vlad. Hoppem, Rud. Malým, F. Pelikánem a jinými. Filosofičtí vykladači jednotlivých náboženských vyznání, několik odborných časopisů a sám sklon doby, dílem dokazují, dílem podporují živý pohyb a rozsah filosofického myšlení, vykazujícího i zjevy krajně svérázné (Lad. Klíma) a zabírající všechna odvětví disciplíny se vším detailním roztržčením.

Estetika, uvedená na universitu všestranným Hostinským, pěstována hlavně Ot. Zichem, též významným skladačem, pak Jos. Bartošem, J. Mukařovským, V. Novákem a j.

Převratem dostalo se české vědě a) přístupu do ciziny, b) nových námětů, c) četnějších vědeckých prostředí, umožňujících plodnou soutěž.

České novinářství vykazuje a) mocnou účast na vývoji všech složek národního života, b) činnost svých četných představitelů v různých druzích literárních, c) silnou tendenci buditelskou, propagační a výchovnou vůbec.

Proza řečnická vlivem příslušných okolností se nevyhranila v osobitý útvar. Houževnaté a úspěšné úsilí o lidové vzdělání vedlo k bohaté literatuře popularizační. Literatura pro mládež z týchž důvodů je početná a vysoké úrovně i po stránce ilustrační, je výhodně organizována a kontrolována. Literatura překladová je velmi hojná, ne však vždy účelná, systematická a jazykově zdařilá. Úroveň čsl. nakladatelstva je na vzestupu; čsl. knižní grafika má úroveň světovou. V celku vyznačují literaturu čsl. dosud tyto vlastnosti: a) mocný smysl buditelský a výchovný vůbec; b) poddajnost cizím vlivům (německým, francouzským, anglickým, severským, slovanským a antickým); c) sklon k věcnosti; d) dosud nedozrálý smysl pro formu a slohovou čistotu; e) dvojí násilné přerušení vývoje a jeho zjednotnění; f) nepříznivé podmínky v době nesamostatnosti státní; g) nedostatek přiměřené doby k náležitěmu užítkování podnětů, vlivů a k vytvoření hodnot osobitých, schopných zaujmouti vůdčí místo v slovesném snažení evropském;

h) soustředění kolem Prahy místo plodného tvoření se několika středisek a krajinných oblastí.

Literatura (hlavní): Jar. Vlček: Dějiny české literatury; Literatura devatenáctého století; dr. J. V. Novák—dr. A. Novák: Přehledná dějiny literatury české; Jan Jakubec: Dějiny literatury české; Mir. Rutte: Nové evropské básnictví. Univers. čtení Alb. Pražáka. Ve čtyřech prvních spisech se najde literatura ostatní. Viz i bibliografii u V. Brtníka Kněhyně II. č. 3/4.

České divadlo.

Okolnost, že se nemůžeme pochlubit vzácnými památkami divadelními tak jako zejména Francouzi a po nich i Němci, že nemůžeme ze svých církevních a městských archivů vybrati zajímavé doklady vývoje divadelních her ve středověku, neznamena, že v Čechách tento druh středověkého umění byl zapominán. Divadlo církevní bylo od XI. století takřka součástí církevní liturgie, proto můžeme najisto předpokládati, že se u nás jevilo skoro stejnými výrazovými formami jako u jiných národů. Zdá se, že divadelní církevní hry byly v Čechách příznačným znakem latinské bohoslužby na rozdíl od bohoslužebných snah slovanských (cyrilometodějských). Uvážíme-li pak, že se k nám křesťanství vůbec dostalo pozdě a že vleklý spor mezi slovanskou a latinskou bohoslužbou jde až do druhé polovice XI. století, pochopíme, proč tak význačná část liturgie, jakou bylo v té době divadelní hry, nevykazuje u nás tak velký a vlastní rozvoj jako jinde. Dokonce snad ani nechybuje ten, kdo se domnívá, že dlouho vadila této činnosti církve nedůvěra ke kněžím latinským a pocit znásilnění jejich konečným vítězstvím nad kněžími liturgie slovanské. Podle zachovaných památek byly kláštery středisky divadelního snažení středověkého. Latinské hry tehdy mezinárodního typu byly tu hrány tímž způsobem, jaký se vyvinul od počátku divadelních her církevních vůbec. Jedním z předních středisek byl ženský klášter u svatého Jiří na Hradě pražském. Tím měly Čechy v divadelní historii vzácnou ukázkou tohoto umění, provozovaného jen ženami, zatím co v té době divadlo bylo provozováno jen muži bez účasti žen. Latinské hry velikonočních prvků byly u nás asi hojně rozšířeny.

Koncem století XII. a počátkem století XIII. vniká do latinských her ná-

rodní prvek jazykový. Je tu patrný jednak vliv německý, který přišel k nám se školením většiny našeho kněžstva v Německu, a zajímavě patrný vliv francouzský, který se uplatnil u nás počátkem století XIV. nastoupením Lucemburků na trůn český. Hojnější nastalý styk Čech s vyspělou kulturou francouzskou nemohl opominouti divadla, které tou dobou bylo ve Francii na vrcholu svého rozvoje, ztělesňující zároveň nejvyšší soudobou kulturu divadelní ve světě. Pobyt znamenitého francouzského hudebního skladatele Viléma de Machauta od r. 1318 na dvoře Jana Lucemburského vysvětluje Nejedlým objevenou a prokázanou shodu hudebních i textových částí zachovaných česko-latinských i českých her s osvědčenými díly literatury francouzské. Světský živel v církevních slavnostech, který touto dobou vnikal do her dříve jen duchovními a řeholníky prováděných, nebyl však u nás zcela nový. Bylo starou výsadou žáků církevních a klášterních škol, aby provozovali, zejména o vánočním svátku Mládětek, rozpustilé hry. Zalovali-li opat kláštera břevnovského r. 1255 u papeže na žáky, že v kostele při těchto slavnostech provozují nepřístojnosti, nebylo to jistě na samém počátku takových zvyků. Roku 1267 uvolil se raději platiti žákům čtvrtletně určitou částku, než by trpěl podobné znesvěcování chrámu. Platil sice od roku 1260 všeobecný zákaz podobných žakovských her v kostelích, ale byl asi málo dodržován, neboť ještě Mistr Jan Hus ve svém Výkladu na páter žaluje na sebe pro rozpustilosti, jichž se jako student v kostelích při hrách účastnil. Při této studentské tradici nebylo nesnadno nalézti ochotné herce pro světské výstupy ve hrách tohoto období. Jest zajímavým rysem našich památek, že v úvodních proslovech a jiných narážkách textových jest zřejmo, že u nás světský živel herecký ve XIV. století byl ne-li výlučně, tedy velkou převahou studentský, zatím co jinde přejímaly vedení a pořádání divadelních představení živly zcela laické, občané, řemeslníci, obchodníci a pod. Není sice u nás takových výtvarných památek, jež by nám ukazovaly použití vypsávající divadelní techniky, ale z některých památek slovesných můžeme bezpečně souditi, že francouzský způsob inscenační nalezl všeobecně uplatnění. Tak třeba rozsáhlá hra o vzkříšení Páně, jejíž původ jest kladen do let 1360—1380, jest v praktickém provedení myslitelná jen s použitím inscenačních principů francouzských na simultánním jevišti.

XV. století, které jinde, zejména ve Francii a Itálii, znamená veliký rozmach divadelního umění silně již zesvětlého, byť námětově stále ještě stále náboženského, vyplňovalo dny českého národa mnohými bouřemi a zmatky, v nichž nebylo času ani chuti k divadelním představením. Divadlo bylo jisté, ač pro to není přímých dokladů, oním rysem církevního života, proti němuž husité šli se vši energií. Teprve po uklidnění vrať se umění zase k tomuto druhu. Zachovaný velký t. zv. Klementinský sborník dramatických prací staročeských, starých to textů pravděpodobně obnovovaných, jehož napsání klade se do let 1516—1520, jest důkazem, že církevní a náboženské divadlo v Čechách zase ožilo. Je tedy nejstarší období českého divadla úzce spojeno s katolicismem. Vážní vůdcové kleru snažili se, podobně jako jinde, aby hry udržely svůj mravní a náboženský význam. Tak arcibiskup Arnošt z Pardubic zakázal roku 1356 nevázané studentské hry a spolupřisobení kléru při nich, ale s malým zdarem, jak vidíme z projevu Husova a opětného zákazu arcibiskupa Jana z Jenštejna roku 1386 ve smyslu ujednání synody pražské.

Nejdůležitější zachované české památky divadelní jsou Mastičkář, část to hry velikonoční, pocházející z druhé polovice XIV. stol., a uchovaný ve dvou zlomcích musejních a drkolenském; z téže doby dvojí verze hry tří Marií, zachované jednak v rukopisech z konce XIV. stol., jednak v pozdějším kodexu z počátku století XVI. Hra o vzkršení Páně, hra pašijová, několik plátek čili pláčů Marií a konečně několik zlomků jiných her. Původ většiny klade se do druhé polovice XIV. stol., tedy do doby nejen největšího rozmachu katolického vlivu na veřejný život, ale i do doby mravního rozkladu duchovenstva a většiny toho, co zevně církev mělo reprezentovati.

K obnovení náboženských her dochází po skončení husitských válek. Nemáme přesnějšího určení doby, ale je nejpravděpodobnější, že teprve po smrti Jiříka Poděbradského a po nastoupení Jagellonců dochází k této obnově. Při tom jest zvláštní zajímavosti, že se tak děje na straně katolické i na straně pod obojí, jak nám z Kutné Hory zaznamenal k roku 1623 Mikuláš Datický z Heslova. S tím souvisí i literární pokusy Šimona Lomnického z Budče o nové zpracování starých námětů, totiž Marie o navštívení hrobu Krista Pána z roku 1582, z téhož roku Tryumf aneb komedie kratička o přeslavném Syna božího

nad smrtí, peklem i ďáblem vítězství. Šimon Lomnický neměl, zdá se, následovníků v tomto oživování starých her, již proto, že tou dobou rozrostlo divadlo v nové formě.

Byl to humanismus. Humanistické divadlo zahájilo svou činnost v Praze teprve roku 1534, plných šedesát let po prvních humanistických představeních Pomponia Laeta v Římě. Stalo se tak provedením Plautova Chvástavého vojína, jež uspořádali studenti universitní vedení studentem Modrým. Puritánští otcové města odepřeli propůjčiti sál ke hře, jež se konala jako vlastní podnik studentů bez oficiální účasti profesorů, ač jistě podle návodu některého z nich. Když pak studenti provedli hru v sále radnice novoměstské, zatkl Modrého a podali k universitě stížnost, že byla provozována pohanská hra „na zkázu občanstva“. Tím byla universita donucena řešiti otázku přípustnosti nových uměleckých zásad humanistických. Novota zvířela. Akademie se ujala zatčeného režiséra, vymohla jeho propuštění a již roku 1538 poskytla ke hře prostory universitního dvora. Humanistickému divadlu v Čechách dostává se pak dvojí podpory. Na utrakvistické fakultě je to nastoupení Matouše Kolína roku 1541 do profesorského sboru, jednak činnost jesuitů, kteří v Praze založili roku 1556 vlastní kolej a již za dva roky začali s divadlem.

Humanistickému divadlu české university, ovšem hranému latinsky, velmi vedle Mistra Kolína napomáhal Mistr Šebestian Měděný-Aerichalcus a Mistr Campanus-Vodňanský. Mnohé hry byly provozovány i mimo místnosti universitní, neboť si získaly takovou oblibu, že žáci byli s nimi zvaní i ke dvoru. Velmi rychle vžil se nový způsob divadelního umění a již v polovici XVI. stol. jsme u nás svědky velmi četných představení rázu humanistického provozovaných jazykem českým. Nové vlivy humanistické se tu směřovaly se vzpomínkami na dávná představení her náboženských a tak vzniká, zejména tam, kde nejsou představení pouze školní, nýbrž kde se divadla zase ujímají občané měst, novější typ lidové hry náboženské, který se nám dochoval v krajích podkrkonošských až do počátku XIX. století.

Divadlo humanistické hrálo se však nejvíce ve školách, proto se u nás nejvíce nazývá divadlem školským. Nejružnější náměty náboženské, historické i filosofické byly divadelně zpracovávány. Divadelní provádění nabylo zejména velkého rozsahu v kolejkách jesuitských.

Jesuité nepoužívali divadelních představení jen k účelům ryze náboženským, ale i všeobecně propagačním při svém protireformačním úsilí. Po prvních hrách latinských počali hojně hrát hry české a jejich divadlo zjednálo velké rozšíření českým hrám náboženským, didaktickým a pod., jež pak byly hrány nejen v kruzích římskokatolických, ale i protestantských. Velkou výchovnou cenu divadla uznal i Jan Amos Komenský, který je pojal do svého vyučovacího plánu a sám složil některé hry školské. Hry rázu humanistického dokonce zásluhou některých autorů (Šimon Lomnický, Konáček z Hodištkova, Kozmánek a j.) vešly v oblibu i u lidu. Vedle tohoto velkého propagačního významu, který vytvořil pro divadlo v Čechách mnoho obecnosti nejen v Praze, ale i ve množství venkovských měst, mají jeuité i tu velkou zásluhu, že velmi brzy odstoupili od humanistické scénické jednoduchosti a zavedli k nám nové tehdy scénické umění renesanční, malované dekorace, jeviště opatřené oponou, velké, sice nákladné, ale nádherné výpravy po vzoru italském. Vedle divadelních her vkládali jeuité divadelní vložky do procesí a náboženských slavností. Zejména při slavnostech Božího těla a při občasných flagelantských průvodech, o jejichž obnovení se jeuité zaslazovali.

Mezitím nabývalo divadelní umění v západní Evropě netušeného rozvoje. Vyspělé divadelní umění anglické dostalo se k nám poměrně brzy. První anglickou společnost divadelní přivedl pravděpodobně do Prahy kardinál Dietrichstein roku 1617. Určitě tu byli angličtí herci na dvoře Bedřicha Falckého, který vlivem své manželky, anglické princezny, zaváděl anglické zvyky. Tehdejší společnost vedena byla principálem Robertem Brownem. Na sklonku války třicetileté byly tu i jiné společnosti anglické, jež byly vystřídány společnostmi německými. Také italská komedie dell'arte objevila se u nás v téže době v původní formě. Zdá se, že první italští komedianti byli na rožmberském dvoře na jihočeských zámcích. Kardinál hrabě Harrach byl velkým ctitelem italské komedie dell'arte. V druhé polovině stol. XVII. pobývali v Čechách velmi často komedianti němečtí. Hlavní zásady anglického divadelnictví renesančního spojily se s improvizovanou hereckou formou italskou, aby vytvořily německou stehgreifkomedii, která a dlouhou dobu ovládla i u nás většinu laického divadla. Mravní i umělecká hodnota těchto

společností rychle klesala a máme několik zajímavých dokladů úředních zámků proti demoralisujícímu vlivu německých komediantů. Z italských společností dlužno jmenovati soubor, který roku 1686 přivedl Giovanni Nannini, roku 1718 operní společnost, již řídil Tomáš Ristori. Z německých společností hlavně družinu Jakuba Kühlmanna z roku 1675, který v Praze vystřídá znamenitou saskou společnost Jana Shillinga z r. 1651. Shilling předložil velmi pěkný repertoár, mezi jiným hrál i Shakespear; Kühlmann měl zvláštního dramaturga a básníka.

Konec XVII. století znamená u nás také rozvoj divadla panského, jež u nás nahrazuje divadlo dvorské. Na zámcích bohatých šlechticů byla nákladně zřizována drobná sice, ale dobře vypravená jeviště, byly vydržovány společnosti, většinou operní a baletní, zvané i společnosti činoherní. Zachované památky na některých zámcích jsou krásnými příklady tohoto období. Skutečné dvorské divadlo bylo uspořádáno v Praze při korunovaci Karla VI. roku 1723. Představení toto, při němž byla provozována rozsáhlá Fuxova opera Constanza e fortezza (Ctnost a síla), jest nejskvělejším příkladem barokního divadla nejen u nás, kde bylo těchto projevů divadelních poměrně málo, ale ve střední Evropě vůbec. Výtvarně bylo představení dílem slavného divadelního architekta Josefa Galli-Bibieny, který je vytvořil podle myšlenek svého slavného otce Ferdinanda. Zachované rytiny dávají představu o ohromnosti arény pro 3000 diváků a jeviště 39 m širokého a přes 60 m hlubokého. Jevištní scénický otvor ozdobený dvěma věžemi byl široký 165 m. Velmi slibným barokním podnikem divadelním bylo divadlo hraběte Františka Antonína Sporcka v Praze na Poříčí. Hry byly v něm zahájeny roku 1724 za vedení vláského hudebníka Antonína Denzia. Roku 1725 otevřel hrabě Sporck novou divadelní budovu v sousedství svého paláce, kde bylo ve zdárné činnosti pokračováno. Když po roce 1729 byl hrabě Sporck sporem s rodinou i s inkvisicí obmezen ve své uměnímilovné činnosti, vedl Denzi divadlo dále až do roku 1734, kdy jsou pravidelná operní představení přerušena. Jen občasně tam hrají operní společnosti italské, zejména soubor Santa Lapise. Divadlo zaniká roku 1738.

Toto desetiletí jest velmi významné pro vývoj divadelnictví v našich zemích. Roku 1732 postaveno jest v Brně stálé divadlo a roku 1738 upravena jest dřív-

vějši tržnice v Kotech v Praze nákladem města na stálé divadlo. Tím byl dán divadlu alespoň trochu důstojný stánek. Ovšem nebylo v něm provozováno umění české. Hrály tam italské, německé i francouzské společnosti operní, některé cizí společnosti činoherní, někdy bylo propůjčováno i k produkcím varietním. Konečně ovládá divadlo to jen německá improvizovaná stehgreifkomedie, vedená jedním z posledních představitelů Hanswurstu Josefem Kurzem-Bernardonem.

První pokusy o české novodobé divadlo staly se na Moravě Schreyerovými a Mauritiusovými lidovými operami v nářečí hanáckém. V Čechách udržovalo se místy staré lidové divadlo, jež zejména v Podkrkonoší mělo svůj ráz a význam. V Praze vystřídal Kurze Bustelli a konečně Josef Brunian, který se zasloužil o divadlo důsledným prováděním dramatických prací proti dřívějším extemporaním hrám. Za Bruniana došlo roku 1771 k prvnímu pokusu o českou hru provedením překladu hry Kníže Honzík. Tato hra, jejímž autorem byl tehdejší režisér pražského divadla Krüger a kterou přeložil městský kancléř Zeberer, propadla pro nedokonalost přípravy a české divadlo bylo zase odsouzeno ještě k vyčkávání vhodnější chvíle. S vývojem společenského života pražského ukazovala se nedostatečnost koťeckého divadla a nouzi odpomohl teprve roku 1783 hrabě František Antonín Nostic-Rieneck postavením divadla, jež se r. 1798 stalo koupí divadlem Stavovským. V tomto divadle došlo k prvnímu řádnému novodobému divadelnímu představení v českém jazyce za součinnosti vlastenecké české společnosti 20. ledna 1785 provedením Bullova překladu hry Odběhlec z lásky synovské od Štefania ml. Hra měla znamenitý úspěch, takže došlo k několika reprisám a k nastudování Thámovu překladu Waidmannovy hry Neslýchaná náhoda strašlivého hromobití čili Žebravý student. Těmito hrami začínají vlastní dějiny českého divadla, které musilo ve svých počátcích překonávat mnohé překážky, opírajíc se jen o vlastenecké nadšení řady buditelů. Úspěch českých her způsobil vytvoření zvláštní společnosti, která postavila na základě povolení, obdrženo zaslouhou vídeňského profesora češtiny Zlobického, dřevěné divadlo na tehdejším Koňském trhu (Václavském nám.) t. z. v. Boudy, kde se česky hrálo v letech 1786—1789. Z českých vlastenců stáli tomuto divadlu blízko oba bratři Thámové, A. Zappe, Prokop Šedivý, Majober, Štván, Melezýnek, Štětka, Zýma a j. Českému diva-

delnímu snažení dostalo se podpory nádvěstvou Boudy cis. Josefem II. a propůjčením patentálního názvu C. k. viastenské české divadlo. Bouda si získala velké zásluhy o národní uvědomění a rozvoj jazyka.

České divadlo stává se rychle podstatnou částí buditelského snažení a získává si i velkou oblibu společenskou. Nové pražské divadlo postavené roku 1787 v Rosenthale (Karlín) mělo ve svém programu také provozování českých her. K několika premiérám v něm také skutečně došlo. Po zrušení Boudy hrálo se česky v divadle, jež bylo zřízeno v knihovně zrušeného kláštera Hybernů a jež vedl na českou divadelní koncesi ředitel Butteau a Václav Míhule. Po nich splynulo divadlo to na čas s divadlem Nosticovým za ředitelování Guolfingera ze Steinsbergu. Počátkem XIX. stol. se hrálo v Raimanovském domě na Malé straně (četnická kasárna v Karmelitské ulici), až byla v letech 1804—1809 česká představení přenesena do divadla Stavovského. Představení však v podruží německého divadla upadala a byla roku 1809 na 15 let zcela zastavena. V této přestávce došlo jen k ojedinělým českým představením k dobročinným účelům, vždy po zdolání velkých překážek. Ve společnosti vlastenců, již se o české divadlo v té době snažili, nalézáme již Klicperu st., Jana Hýbla, Jana N. Štěpánka, Antonína Švandí, ze Semčic, Annu Švambergovu (pozd. chot. V. Kl. Klicpery) a j. K obnovení pravidelných českých představení dochází ve Stavovském divadle až roku 1824, kdy se jedním z ředitelů stává J. N. Štěpánek. Neoněmělo však české divadlo zcela. Vlastenecká společnost snažila se ztrátu stálého jeviště nahraditi ochotnickými hrami v soukromém divadle u Teissingrů, kde se hrálo od roku 1821. Tam se hrál hlavně Klicpera. Z význačných představení sluší uvést i Schillerovy Loupežníky, provedené v nezkráceném znění a překladě Thámově roku 1822 a 1824. V Brně se česky hrálo po prvé r. 1815 za ředitele G. J. Schmidta, pak až 1822.

Zásluha J. N. Štěpánka o pevnější uměleckou organizaci českého divadla jest velká. Jeho péči došlo k množství dobrých představení, za jeho vedení upevnil se soubor herců, kteří česky divadlo dobře hráli. Josef Kajetán Tyl, Václ. Svoboda, Grau, Grabinger a j. hráli nadšeně a se stoupajícím úspěchem. Z dramatiků se tou dobou rozvínil Tyl a Klicpera v cenné tvůrce českého původního repertoáru. Po odstoupení Štěpánka z ředitelského místa ve Stavov-

ském divadle nastává v českých hrách zase úpadek, jemuž zabrahují čeští vlastenci za vedení J. K. Tyla opětným zřízením ochotnického divadla, tenkrát na Malé straně v bývalém klášteře Kajetánském. V Kajetánském divadle byla sehrána řada významných představení. Působili tam Tyl, Mácha, Krumlovský, Kolár, Kaška a j. Tímto tlakem bylo způsobeno zlepšení českých her ve Stavovském divadle a upevněna myšlenka zřízení samostatného českého divadla. Prvním krokem k němu byl počín ředitele Stögra roku 1842, který postavil v Růžové ulici skvělou budovu pro divadla a plesy a hodlal ji divadelně využít jen pro představení česká. Po slibném začátku za vedení Tyla a J. J. Kolara podnik umělecky poklesl, když se z nátlaku úřadů opět dostal do područí německých režisérů. Velmi vážně zasáhl do vývoje českého divadla další ředitel Stavovského divadla Hoffmann. Přijal Tyla jako stálého dramaturga českých her, angažoval i některé české herce a roku 1849 zřídil pro české hry pěknou arénu ve Pštrosce, jejíž umělecké vedení svěřil J. K. Tylovi. Tehdy byl již pro české hry ustanoven zvl. intendant při zemském sněmu. Tam se v poměrech na čas osvěžených revolucí rozvíjelo divadlo velmi zdárně, dokud nepřišla reakce, jež se snažila podlomit tuto ratolest české nové kultury. Tyl byl donucen opustit Prahu. Šel na venkov, kde tou dobou působila již jedna česká kočující společnost, totiž Prokopova. Vedle stoupajícího počtu ochotnických společností přibývalo i společností kočovných, takže se umění divadelní a dramatické v hojně míře roznášelo do všech krajů. Oficiální české divadlo zatím bylo jen úsilím několika zasloužilých herců udržováno nad vodou. V Brně se pravidelně hrálo česky od r. 1830. Z vlastenců se nejvíce o ně zasloužili Kampelík, Kácel, Sušil a Ruber. Zvláště Karel Ruber, inspicient německé společnosti, byl horlivým organizátorem českých her. Od r. 1838 se hrálo pravidelně týdně nejprve v pondělí, pak v neděli odpoledne. Když 1842 odešel Ruber do Prahy do divadla v Růžové ulici, přestaly české hry v Brně na 10 let, až do 1852, kdy přijela společnost J. A. Prokopa na měsíční českou stagionu.

Snahy o zřízení samostatného českého divadla vyvrcholily roku 1845 v žádosti některých vlastenců, aby původní česká koncese Boudy, již stavové roku 1809 od posledního z koncesionářů A. Zappeho odkoupili, byla vrácena do českých rukou. Pokus se nezdařil. Byl vhodnější

formou opakován roku 1850. Tentokrát s úspěchem. V čele hnutí stál Fr. Palacký, Fr. Lad. Rieger a Al. Pr. Trojan. Sbor k tomu zřízený počal hned sbírat na stavbu budovy. Roku 1852 zakoupeno místo a pro nesnáze rozhodnuto konečně, aby nejdříve bylo postaveno menší divadlo, jež bylo slavnostně otevřeno r. 1862 a nazýváno Prozatímním. Jeviště Prozatímního divadla poskytlo českému umění divadelnímu i opernímu definitivní pevnou půdu k vývoji. Je to první divadlo veřejné, kde se hraje pouze česky. Podstatný vliv na činohru měl J. J. Kolár, na operu Bedřich Smetana. Tam vyrostli přední umělci, kteří později zaručili umělecký vzrůst divadla Národního. Roku 1868 položen za radostné účasti celého národa základní kámen k Národnímu divadlu, ale trvalo 13 let, než byla stavba dokončena, zápasila s mnohými obtížemi. Divadlo, otevřené roku 1881, po několika zahajovacích představeních shořelo. Sbírký byly obnoveny s nevidanou houževnatostí a obnovené divadlo otevřeno bylo v listopadu 1883. Tehdy se české divadlo zcela osamostatnilo od vlivů německých. Ředitelem byl ustanoven Fr. Ad. Šubert, jemuž se podarilo vyzkoušený již soubor Prozatímního divadla dovésti v krátké době k velkým úspěchům uměleckým a vytvořit i k Národního divadla skutečný společný chrám českého umění. Divadelní umění naše vyspělo tak, že již r. 1892 na mezinárodní divadelní výstavě ve Vídni obstálo v těžké mezinárodní konkurenci a získalo české hudbě a českému umění vstup na cizí jeviště. Družstvo Národního divadla, jež vedlo jeho správu v letech 1883—1900 a položilo pevné základy dalšímu vývoji, bylo r. 1900 vystrídáno Společností Národního divadla, která svěřila správu řediteli Gustavu Schmoranzovi a jmenovala šéfem opery Karla Kovařoviče, šéfem činohry Jaroslava Kvapila. Touto změnou dokonána jest první přípravná doba českého divadelního vývoje, v němž byl buditelský význam divadla v popředí jeho poslání. Novou správu byl dán výraz novým směrům, jež žádaly, aby ve střediscích evropské divadelní kultury zatím vzniklé nové produkční proudy byly plně uplatňovány i v divadle našem. Jaroslavu Kvapilovi se znamenitě podařilo přivést české divadlo od dřívějšího romantismu a realismu k poetickému symbolismu, k vyššímu výrazu režijní práce, prohloubenosti herecké psychologie. Je-li Šubert prvním jeho organizátorem, je Kvapil zakladatelem moderní české režie. Mohl tak učiniti s úspěchem jen proto, že se opíral o po-

měry vytvořené záslužně Šubertem jak v souboru, divadelní tradici, ale i ve vyzkoušeném sboru našich dramatických spisovatelů. K dřívějším význačným hercům, mezi nimiž zvláště se zasloužili Šimanovský, Kolar J. J. i František, Šmaha, Slukov, Seifert, Mošna, Bitner, Frankovský, Sedláček, Šamberk, Ortová de Pauli, Čermáková, Rottová, Volfová, Sklenářová-Malá, přibývají noví, z nichž nutno především uvést Hanu Kvapilovou a Edvarda Vojana, vedle J. Vávry, Želenského, Hurta, Deyla, Matějovského, Laudové-Horické, Hübnerové, Danzerové, Grégrové a j., kteří vytvářejí zdárně nové naše herecké umění a vklíníují nás úspěšně do proudu všeho evropského divadelního snažení.

V letech osmdesátých nevzniklo však jen divadlo Národní. Divadelnictví naše i na venkově dostalo otevřením Národního divadla velkou vzpruhu, která se jeví v hojném zakládání ochotnických spolků a ve vytvoření několika významných kočovných společností činoherních i operních, mezi nimiž mimořádnou zásluhu si získaly společnosti Karla Švandy ze Semčic, Vendelína Budila, Jana Pištěka a j. Ve větších českých městech došlo k pořádání pravidelných stagion, z nichž později se vytvořila divadla stálá (Plzeň) neb občasná. Po českých městech přibývaly divadelních budov, které dobře provozování divadla umožňují.

Na Moravě se české divadlo za reakce odmlčuje. Občasně zájedy kočujících společností a ochotnická představení udržují jediné zájem o divadlo. V městském divadle se česky hrát nesmělo, místností nebylo. Do r. 1889 se dokonce musel z každého českého představení odváděti 10% poplatek na něm. divadlo. Poněkud odpomohl nouzi Besední dům, postavený počátkem let sedmdesátých, definitivně se ujal českého divadla v Brně Divadelní družstvo, založené r. 1881. Když bylo zakázáno pořádání českých her v Besedním domě, přý z důvodů bezpečnostních, zahájeny sbírky a 1884 otevřeno české divadlo, zařízení většinou materiálem z divadla Prozatímního, a tak poskytnut konečný důstojný útulek českému divadlu v Brně. Od té doby byly pořádány v Brně české zimní sezony stále s větším úspěchem, až konečně po převratě bylo možno vytvořiti divadlo stálé. Jména Pištěk, Budil, Chmelenský, Švanda ze Semčic, Hübner, Frýda, Lacina, Fencel, jsou úzce spojená s pomalým a obtížným vývojem českého divadla v Brně. Stejně proniklo ponenáhlu divadlo do Olomouce, Moravské Ostravy a Českých Budějovic.

Za vedení Jaroslava Kvapila v činohře a Karla Kovařovice v opeře dožívá se české divadlo ve znamenitém rozvoji světové války, v níž hrálo opět velmi úspěšně svou buditelskou roli, udržující ducha národa a účastnic se svědomitě celého hnutí, jemuž děkujeme za převrat a osvobození. Po převratu r. 1918 vžil se Národní divadlo velmi brzy do nových poměrů. V dubnu 1920 bylo převedeno do správy zemské a od 1. ledna 1930 jest divadlem státním. V listopadu 1920 bylo revolučním činem zabráněno i divadlo Stavovské pro české hry a Němci odkázáni jen na Nové německé divadlo, jež si postavili na místě dřívějšího Nového českého roku 1886—1888. V Brně vešlo české divadelní umění do krásné budovy Měst. divadla hned po převratu. V Plzni také přešla správa divadla do rukou městských, stálé divadlo bylo založeno v Kladně, Čes. Budějovicích, Olomouci, Mor. Ostravě a konečně slovenské nár. divadlo založeno bylo v Bratislavě. Tam zahájila české hry společnost ředitele Jeřábka v březnu 1920.

Významným činem předpřevratového divadelnictví českého bylo postavení druhé velké české scény v Praze. Vedle divadla Prozatímního a Národního byla vždy ještě malá divadla a arény (Na hradbách, Novoměstské, Nové české, Kravín, U Líbuše a p.), to však nestačilo vývoji divadelního umění. Po mnohých různých plánech došlo konečně ke stavbě divadla na Král. Vinohradech, jež bylo otevřeno v listopadu 1907. Jeho správa byla svěřena Fr. Ad. Šubertovi, kterého po roce vystřídal Václ. Štěch. K pravému uměleckému rozvoji divadla tohoto dospívá se však až za svět. války, kdy Štěch odchází a divadla se ujímá ředitel Fr. Fuxa s pomocí dramaturga K. H. Hilara. Krátce po převratu dochází k rozkolu mezi činohrou a operou, která byla omylem také na Vinohradech vybudována, po němž opera odchází a z divadla se stává scéna jen činoherní. Dr. Hilar ji přivádí k velikému rozkvětu, aplikuje na ní nové proudy divadelnictví po svět. válce zrozené. Na čas stává se vinohradské divadlo vedoucím v divadelním umění, když po odchodu Jar. Kvapila Národní divadlo umělecky značně pokleslo. Tento pozoruhodný rozvoj byl důvodem, že 1. ledna 1921 byl dr. Hilar povolán za šéfa činohry Národ. divadla, kde vytvořil mnoho význačných děl a vtiskl divadlu svůj ráz. Opustěného divadla vinohradského ujal se zase Jarosl. Kvapil, který v něm pokračoval ve své vynikající divadelní činnosti až do roku 1927, kdy správa činohry svěřena po jeho

odchodu dru Janu Borovi, do té doby se snažícímu v divadle Intimním (dříve Švandově na Smíchově). Od konce r. 1929 má Městské divadlo druhé jeviště v Komorním divadle. Nejnovější poválečné produkční směry byly reprezentovány v Osvobozeném divadle Honzlem a Frejškou a v divadle Dada E. F. Burianem.

Počátkem roku 1930 jest ředitelem Státního divadla dr. Jaroslav Šafaříč, šéfem činohry dr. K. H. Hilar, dramaturgem Fr. Götz, šéfem opery dr. Ostrčil, operním režisérem Ferd. Pujman, šéfem výpravy J. Gottlieb, předním výtvarným spolupracovníkem arch. Hofman. Čelní členové činohry: Vydra, Karen, Kohout, Hübnerová, Kronbaurová, Vrchlická, Sedláčková, Scheinplugová; režiséři: V. Novák, K. Dostal, Mil. Svoboda. Městské divadlo na Vinohradech: ředitel dr. Fuxa, šéf činohry dr. Bor, dramaturg J. Kodíček, šéf výpravy Josef Wenig. Čelní členové: Štěpánek, Vávra, Zakopal, Hlavatý, Ibllová, Pačová, Machová, režisér B. Stejskal. Plzeň: ředitel J. Veverka, vrch. režisér Fišer, významná tragédka Ot. Beníšková. Kladno: ředitel Stan. Langer. Stálé divadlo v Č. Budějovicích po mnohých svízích muselo rozpustit vlastní soubor a je obstaráváno pravidelnými sezónami divadla olomouckého. Brno: ředitel (po Stechovi a Neumanovi) J. Zítěk, dramaturg Skoch, vynikající členové činohry: Čermák, Walter, Šimáček, Pechová, Grafová, režisér Honzl, E. F. Burian. Olomouc: ředitel V. Drašar. Se svou společností vedle stagiony olomoucké obstarává pravidelné sezony v Jihlavě, Znojmě, Českých Budějovicích, Ústí nad Labem a zajíždí k pohostinským hrám do Vídně, Morav. Ostrava: ředitel Miloš Nový. Hraje také v Opavě. Bratislava: ředitel Oskar Nedbal, šéf činohry Jan Borodáč. Východoslovenské divadlo v Košicích: ředitel Karel Želenský (po J. Hurtovi, Alferim a Novákově), hraje jen v zimních měsících. Z kočovných společností sluší uvést společnost spojených měst východočeských, vedenou ředitelem Wursrem, který v této významné venkovské organizaci vystřídal Frýdu a Lacinu. Z ostatních pražských divadel dlužno uvést divadlo Uranii, operetní divadlo na Vinohradech (dříve Pištěkovo), Tylovo divadlo v Nuslicích, Arénu na Smíchově, divadlo Vlasty Buriana (dříve Švandovo a Intimní), Nové intimní divadlo vedené řed. Léblem, Velkou operetu spravovanou řed. Jeřábkem, který předtím působil v Bratislavě, Plzni a v Uranii, Osvobozené divadlo pánů Voskovce a Wericha.

Divadlo ochotnické jest podstatnou součástí našeho vývoje divadelního a jest organizováno velmi pečlivě v ústředích, která se snaží o jeho pokrok umělecký. Jsou to Ústřední matice divadelního ochotnictva československého, Tylova obec ochotnická, Ústředie slovenských divadelních ochotníkův, Ústřední jednota dělnických ochotnických divadel a Svaz dělnických divadel.

Divadelní věci v republice řídí divadelní oddělení ministerstva školství a národní osvěty (přednosta dr. Mojžíš-Stanislav Lom, odborný poradce Jindr. Vodák). Při Nár. museu bylo zřízeno divadelní museum (přednosta dr. J. Bartoš).

Literatura: Jan Hybl, Dějiny českého divadla, Leo Blass: Geschichte des böhm. Theaters, Jak. Arbesa divadelně historické práce, kritiky a články Jana Nerudy, Šubert: Národní divadlo a Dějiny Nár. divadla, V. Kr. Blahník: Umění divadelní, J. K. Tyl: Had z ráje, Světové dějiny divadla, Fr. Vondráček: Dějiny českého divadla, Ottův divadelní slovník, různé dějiny české literatury, příležitostné publikace, almanachy, div. kalendáře, vzpomínkové práce herců, divadelní časopisy.

Česká hudba.

Česká hudba stojí až do XIX. stol. ve znamení hudebních kultur západních a východních. Jest jisto, že za pradávných časů propukala přirozená hudebnost českého lidu ve skladbě a zpěvu písní. Ale z této doby se nezachoval žádný materiál. Pokřesťanstvím Čech dostává se česká kultura do sfér tehdejších vládnoucích kultur východní a západní. Motivy z těchto okruhů, ovšem lid po svém zpracovává, ale základní tón památek není původní. Mimo to působila církevní autorita, která zakazovala staré pohanské písně, které však přece jen vnikly svou invencí do kultury nové.

Východní kultura zanechala u nás píseň „Hospodine, pomiluj mý“, kdežto vliv západu proniká již v písní „Svatý Václave“. Jinak v chrámech provozoval se římský chorál, a lidové písně byly jakýmsi protestem proti vysoce umělému zpěvu chorálovému. Vznikaly tak, že nějaký charakteristický melodický obrát kánonu lid si upravil rytmicky a rozšířil jej tak dalece, že tonový materiál obratu vystačil k vytvoření písně.

Do příchodu německé kolonizace ovládala církevní hudba českou hudbu, kdežto po příchodu německé kolonizace dostala se do Čech západní kultura světské hudby. (Poesie rytířská, milostná atd.)

Za Karla IV. přenesla se do Čech tradice truvěská, která cele ovinula českou hudbu jak vokálně tak instrumentálně. V nejstarších skladbách Mistra Závise proniká jeho liturgickými i světskou skladbou („Již mne vše radost ustává“) jistý specifický český tón. Tato světská hudba neměla však vlivu na zpěv liturgický a vidíme i nadále, jak z tohoto vznikají lidové kostelní písně (Buoh všemoheců, Jezu Kriste, štědrý kněže); světská hudba pak principiálně těžila z kultury záp., nové (Andělku rozkochaný).

Koncem XIII. stol. vznikaly u nás také hudebně-dramatické hry, a to velkonoční dramata čistě náboženská a jejich vulgární obdoba (Ludes pascae, Ordo trium personarum, „Mastičkář“). Hudební teorie byla úplně v područí vlivu francouzského (Johann de Muris), později pronikal k nám i vliv škol nizozemských. Čeští pěstitelé hudební teorie jsou v této době: Hieronymus de Moravia, Jan z Jenštejna, Václav z Prachatic, mnich Břevnovský (Jan z Holešova). Husitské bouře úplně přervaly hudební styky s cizinou, která se s „kacíři“ nechtěla stýkat.

Husitství nepřineslo nových forem. Kladlo důraz na hudbu duchovní a přisně potíralo světský živel v hudbě. Z počátku kvetla píseň satirická, ale po r. 1420 mizí. Dobu charakterizuje hudba vokální, která v masách nalézala ohlas, zatím co hudba instrumentální byla úplně zničena. Za to hudba vokální přinesla do hudební kultury svérázný náboženský i lidový rys, který našel odezvu i v pozdější reformaci germánských národů. V této době vznikly: Kdož jste Boží bojovníci, Ježíš Kristus, božská moudrost, Králi slavný a j. Ze skladatelů vynikli: Jan Čapek, Jan z Rokycan (Zdráva dievko šťastná, Církev svatá a j.), Václav Miřinský, Kliment Bosák. Dalším produktem této doby jest organizace literárních bratrstev, při jednotlivých chrámech, které obstarávali kostelní zpěv. Měli své vlastní kancionály, z nichž některé byly vydány tiskem. Hlavní autoři těchto kancionálů byli: Valentín Polon Pelčický, Jan Soběslavský, Tomáš Řešátko, Jakub Kunvaldský, Slovák Jan Sylvanus, luterán Tobáš Závorka Lipenský.

Stejně jako u podobojích a později u protestantů kvetla píseň v Jednotě českobratrské, která je uložena v kancionálech: Šamotulském, Ivančickém, Králickém (četná vydání). Mimo píseň pěstovány byly žalmy, kdežto světská hudba živořila. Vynikající skladatelé této doby jsou: Matouš Tatík, Blahoslav, Sylvanus, Rachtaba. Hudební teorii důstoj-

ně zastupuje Jan Blahoslav, jehož „Musiku“ nově vydal O. Hostinský, spolu se souvěkou „Musicou“ Josquinovou (pseudonym podle slavného skladatele).

Koncem 16. stol. vnikal do Čech kontrpunktistický směr Palestriny a Orlanda Lassa). Čeští zástupci: Jiří Rychnovský, Křištof Harant z Polžic, Jan Skřivan Klatovský a j.) a humanistický, který básně antických spisovatelů odíval hudebním rouchem (zástupci: M. Matouš Kolín, Tomáš Mitis z Limuz a j.). Jinak se organizovaly městské trubácké sbory a kapely na šlechtických sídlech.

Protireformace přinesla znovu kontakt s cizinou, což se projevuje hl. v přílivu instrumentální hudby, která ovládla evropskou kulturu XVII. a XVIII. století. Duchovní píseň se vyvíjí dále, ovšem pod záštitou vítězí katolické církve. Staré nápěvy se uchovaly s novým dogmatickým nezávadným textem. Katolické kancionály vydali: Matěj Václav Šteyer, Jan Josef Božan, Adam Michna, Václav Holan Rovenský. Do hudby chrámové ve smyslu doby vniká instrumentální průvod a uměle mše. Skladatelé této doby odpovídají cele evropskému průměru, kteří svými díly kvapem doháněli jih a západ, neboť reformace prodloužila u nás hudební středověk. Ze skladatelů vynikli: Ondřej Hammerschmidt, Jan Dismas Zelenka, Bohuslav Černohorský, Josef Seger, Tůma, Brixl. Četní skladatelé uplatnili se za hraniční, jako Jiří Benda, Josef Mysliveček, Florián Gassmann, Leopold Koželuh, Vojtěch Jírovec, Jan Vaňhal. Jinak domácí hudební život stojí v znamení vlácké hudby, zvláště opery, jak tomu ostatně bylo téměř v celé Evropě. Za to v Německu Čech Stamitz stal se otcem moderního orchestru a praotcem klasické formy symfonie. Jako teoretikové vynikli: Tomáš Baltazar Janovka, Brosmann a Richter.

Dobu obrozeneckou vyznačuje v hudební kultuře tradice Mozartovská a zájem o lidovou píseň. Vůdce této doby jest Václav Jan Tomášek. Církevní hudbě se věnoval Diviš Weber, Jan Nep. Vítěšek, R. Führer, V. E. Horák, Jan Nep. Skroup, B. Rieger, instrumentální hudbě pak Jan Bedřich Kittl, E. L. Měchura, Vofíšek, Veit. První české opery psal Fr. Skroup. Lid. píseň sbírají nejpřednější muzové českého obrození Kolár, Čelakovský, Erben, Sušil, Ritterberg. Oba tyto směry, klasický i lidový, našly projev ve skladbách českých učitelů, hudebníků leckdy znamenitých kvalít, z nichž vyniká Jan Jakub Ryba. Ve sbírkách písní „Věneček“, „Zlatý zpěvník“,

„Varyto a lyra“ ukládali své písně Alois Jelen, Vojáček, Vogel, Vorel, Zvonař, Škroup, Veit. Hudební teorii pěstovali: Diabač, Rittersberg, Zvonař, kromě četných Němců v Praze žijících (Ambros, Prosch a j.).

Během 19. století se veřejný český život stále více a více počesťoval, což vedlo k zakládání zpěvackých spolků, Umělecké Besedy, Hlaholu. Toto národní snášení dosáhlo vrcholu zřízením Prozatímního divadla (1862). V této době dostalo se české hudbě opravdového genia, jímž jest Bedřich Smetana, který svým dílem učinil českou hudbu hudbou světovou. Estetickému prohloubení jeho směru zasvětil život O. Hostinský. Vystoupením jeho byla utvořena půda pro českou operu. Současníci Smetanovi byli: Zvonař, Mayr, Skuherský, Hřímálý, Šebor, Bendl, Rozkošný, Blodek. Další leta přinesla dvě mocné individuality Fibicha, který vědomě pokračoval v Smetanovských ideích a Dvořáka, který cele navazoval na tradice klasické.

Další etapu reprezentují J. B. Foerster, Janáček, Suk, Novák, Odstrčil, Zich. Na Slovensku pracuje Jan L. Bella. Před válkou česká hudba do sebe přijímala vliv západních škol. Situace tato se nezměnila ani po válce, kdy více než kdy jindy byla vystavena česká hudba cizím proudům světové hudby moderní. Hodnocení a kritika čes. současné hudby vyžaduje určitého časového odstupu.

V současném snažení o nové umění a nový hudební výraz vynikají: Emíl Axman, bratři Jeremiášové, Jiráek, Karel, Vojnáčka, Vypálek Křička, Martinů, Kálík, E. F. Burian, Zelinka a j.

Reprodukcí hudební zastupují: mimo velká operní jeviště v Praze, Brně a Bratislavě, Česká filharmonie, České a Sevcíkové kvarteto, pěvecké sbory Hlahol, Moravští učitelé a j. vokální sdružení, virtuosové Ondříček, Kubelík, Kocián, Hefmann, Štěpán, Wiedermann, Příhoda a j. hl. koncertní mistři orchestrů, členové komorních sdružení a prof. na konservatořích. Hudební vědou, kritikou a estetikou se zabývají: vůdce moderní české hudebně-vědecké školy Zd. Nejedlý, O. Zich, D. Orel, Vi. Helfert, mimo četné kritiky časopisů, kteří však více slouží referování a propagaci hudby, než cílevědomé kritické práci. (Podrobné údaje viz pod jmény jednotlivých osob, institucí a korporací!)

Literatura: Zdeněk Nejedlý: Dějiny hudby předhusitské, Dějiny husitské hudby, Dějiny české hudby (1901), Jaromír Borecký: Stručný přehled dějin české hudby (1928). — Nejedlý: Bedřich Smetana, Zdeněk Fibich, J. B. Foerster,

V. Novák, Česká moderní opera; Šourek: Antonín Dvořák, Brod: Janáček. Jakobson: Nejstarší české písně (1929). O moderní české hudbě dobře informuje: „Tempo“, Listy hudební Matice.

Lidovýchova.

Lidovýchovu nazýváme veškeré snahy po mimoškolní výchově národní; zájem o tyto snahy datuje se od pradávna. Do 19. stol. jest však lidovýchova v rukou církve, v dobách obrození přistupuje k venkovskému hl. osvětovému činiteli, faráři i učitel. Stejně pracují buditelé a první čeští novináři. Vědomá organizace práce lidovýchovné počíná až v 60. letech 19. stol. 1862 byl založen Sokol, organizace eminentně kulturní, jehož příkladu následovaly později založené tělocvič. organizace s kulturním posláním, Orel, DTJ. 1862 vzniká Umělecká Beseda a Hlahol, organizace, které se věnovaly pěstování a propagaci umění. Na Slovensku byla 1863 založena Matica slovenská; byla však již 1875 rozpuštěna a obnovena až po převratě. Ustřední Matici školská byla založena 1880. Spolkový zákon z r. 1867 umožnil lepší organizaci spolků národně vzdělávacích. Nebylo města, ve kterém by nevznikly spolky pěvecké, čtenářské, ochotnické. Koncem 90. let 19. stol. vystupuje do veřejného života nový živel: strany socialistické. Kulturní snahy strany soc. dem. se soustředily v Dělnické Akademii (1896), strany nár. soc. v Ustřední škole dělnické. Do lidovýchovné práce činně zasáhla i universita, když 1899 založila své univ. extenze, jež po převratě byly napodobeny universitou brněnskou a bratislavskou. 1906 byla zal. ústřední organizace Svaz osvětový, který byl 1925 změněn na Masarykův lidovýchovný ústav. 1912 byla zal. Vyšší škola lidová, nazvaná od 1918 Husova škola pro vyšší vzdělání a národní výchovu. Po převratě zřizují i ostatní politické strany své kulturní korporace. Tak vzniká: Svobodné učení seelské (1920), Proletkult (1921), Lidová Akademie (1922), Osvětový klub (1925 nár. dem.), legionářský Svaz národního osvobození (1923). — České ochotníky sdružuje 1886 zal. Ustřední Matici divadelních ochotníků, která nahradila starší Jednotu divadelní (1868) a Matici divadelní (1880), slovenské Ústredie slov. ochotn. divadiel (1922). — Na Podkarpatské Rusi pracují dvě sdružení: Prosvita a Duchnovič, zal. až 1920. — Zákonný podklad podal zákon o lidovýchovné práci ze 7. února 1919 (návrh dra Uhlíře) a zákon o organizaci veřejných knihoven z 22. července 1919.

Veřejné knihovny obecní v Československé republice.

Veřejné knihovny obecní, t. j. knihovny obsahující četbu zábavnou i naučnou, vydržované obcemi a pravidelně přístupné všemu dospělému občanstvu buď úplné zadarmo nebo za nízký poplatek — jsou plodem naší samostatnosti a došly u nás takového rozvoje jako nikde ve světě. Je to zásluha zákona o veřejných knihovnách obecních ze dne 22. července 1919, č. 430, neboť do té doby bylo lidové knihovnictví pouze předmětem péče dobrovolné. Ovšem kniha byla u nás vždy ve veliké vážnosti, naši buditelé nalezli v ní výtečný prostředek obrodný a díky jejich působení začaly zakládati knihovny nejen nesčetné spolky, ale i obce a okresy. Podle Zpráv Z. stat. úřadu král. Č., sv. XXII, 1 bylo v Čechách k 31. prosinci 1910 zjištěno 3.885 českých knihoven s 1,279.433 sv. a 566 německých s 293.684 sv., vydržovaných samosprávnými korporacemi a spolky. Jako první uvádí se farní lidová knihovna ve Zlonicích, založená r. 1817, která však časem zanikla. První, dosud existující knihovnou je knihovna Čtenářského spolku „Puchmír“ v Radnicích (okres Rokycany); byla založena r. 1818 básníkem A. J. Puchmajerem, má dnes na 3.000 svazků a je pověřena funkcí veřejné knihovny obecní. V citovaných Zprávách se neuvádí. Do let šedesátých minulého století bylo takových knihoven založeno v Čechách 27 (z toho 2 německé); od té doby začalo jich přibývat, ale hlavní rozvoj nastal teprve po letech devadesátých. Obce a okresy udržovaly knihovny jen na podkladě volného výkladu zákonů o obecním zřízení, resp. o okresních zastupitelstvech, které připouštěly pečovat o věci, týkající se prospěchu obce po př. okresu. V Čechách vydržovaly české obce a okresy 1234 knihovny a německé 125.

Třeba tato dobrovolná péče o knihovny byla u nás velmi značná, její nesoustavnost a nahodilost stále více probouzela ve veřejnosti potřebu postavit lidové knihovnictví na pevný zákonný podklad. Heslo „Osvětou k svobodě“ došlo

u nás všeobecně platnosti. V českém i moravském zemském sněmu byly několikrát podány návrhy na uzákonění veřejných knihoven: K. Pippich 1901, Ed. Körner 1908, J. Budinský 1907 a 1908, J. Votruba 1908, ale teprve republika uskutečnila tyto snahy, a to v míře přesahující požadavky osvětových pracovníků. V prvních měsících svobody připravil Svaz osvětový v Praze (nyní MLÚ) návrh zákona o veřejných knihovnách, vypracovaný L. J. Živným, drem Auerhanem a drem Bohuslavem. Návrh opíral se o zákony anglo-americké. Lidověchovné oddělení ministerstva školství a nár. osvěty návrh přizpůsobilo domácímu zvyklostem, vložilo do něho bezpodmínečnou povinnost obcí zříditi a udržovati veřejnou knihovnu a již 22. července 1919 byl zákon Nár. shromážděním jednomyslně schválen. Hlavní jeho ustanovení jsou: každá politická obec musí zříditi a udržovati veřejnou knihovnu, pro národnostní menšiny zřídí se vlastní knihovna, povinný příspěvek obecní na knihovnu stanoví se na 30 h až 1 Kč za každého obyvatele ročně, spolkové knihovny mohou se převzít obcí nebo za určitých podmínek pověřiti funkcí veřejné knihovny obecní, správu knihovny pověřuje se knihovní rada, složená ze zástupců obce, čtenářstva a jednatele místní osvětové komise, stanoví se knihovník, zavádí se dozor a zabezpečuje se provedení zákona.

Brzy nato vydáno prováděcí nařízení, jmenování knihovní instruktoři, vydány příručky pro správu knihoven v jazycích všech národností republiky a knihovní tiskopisy, organizován dozor a zpravodajství po všech okresích a tak vyvolal ohromný rozvoj lidov. knihovnictví. Kdežto v roce 1920 zjištěno v historických zemích 3539 knihoven s půldruhým milionem knih a necelými dvěma miliony Kč příjmů, koncem r. 1928 je tu již 12.000 knihoven s 5½ milionem knih a 15½ milionu Kč příjmu. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi započatí později s organizací knihoven pro zvláštní poměry tamní, ale i tam jsou dnes položeny dobré základy pro práci další.

Po devítileté působnosti zákona ukazuje se tento stav:

Veřejné knihovny obecní v Čsl. republice podle stavu z 31. prosince 1928.

a) československé:	Knihoven	Svazků	Čtenářů	Výpůjček (1928)	Příjmy (1928) Kč
v Čechách	6.114	2,741.915	324.709	6,488.957	7,953.398
v zemi moravsko-slezské	2.688	1,124.058	181.158	3,454.867	3,363.066
na Slovensku	2.854	287.073	119.789	755.361	1,033.873
na Podkarpatské Rusi	7	2.360	508	17.609	15.000
celkem	11.663	4,155.406	626.164	10,716.794	12,365.337

b) německé:	Knihoven	Svazků	Čtenářů	Výpůjček (1928)	Příjmy (1928) Kč
v Čechách	2.351	989.668	150.145	2.307.103	3.031.426
v zemi moravsko-slezské	788	409.628	58.908	948.937	1.028.406
na Slovensku	83	57.645	6.057	48.773	83.670
na Podkarpatské Rusi	3	508	134	2.761	5.100
celkem	3.225	1.457.449	215.244	3.307.574	4.168.602
c) maďarské:					
na Slovensku	635	104.265	39.040	259.884	242.702
na Podkarpatské Rusi	38	6.084	2.257	34.996	43.091
celkem	673	110.349	41.297	294.880	285.793
d) ruské:					
na Slovensku	19	380	265	546	928
na Podkarpatské Rusi	255	31.534	5.469	25.696	69.974
celkem	274	31.914	5.734	26.242	70.902
e) polské:					
ve Slezsku	61	13.769	3.648	37.435	68.128
Dohromady	15.896	5,768.890	891.946	14,382.943	16,957.834

Závaznost zákona, že knihovnu musí mít každá politická obec, velmi usnadňuje práci organizační a přivádí knihu do poslední vesnice, ale způsobuje, že devět desetin knihoven jsou knihovny malé, uspokojující jen základní potřeby čtenářské. Tomu se odpomáhá zřizováním knihoven okresních a obvodových (pro více okresů). Ty obsahují četbu vyšší úrovně, dražší díla a knihy řidčeji požadované a dodávají je vesnickým knihovnám na doplnění jejich obsahu ve formě putovních knihoven. V roce 1928 bylo v činnosti těchto knihoven 53 se 48.370 svazky. Pro německé knihovny koná tento úkol Zentralwanderbücherei v Praze, založená v r. 1928 a obsahující 1600 svazků. Organizace těchto pomocných knihoven je teprve v začátcích.

Na těchto velkých číslech obecního knihovnictví československého mají největší podíl země historické a v nich opět jsou to města, či přesněji obce nad 2000 obyvatelů, jichž je 934 a které mají více knih než 11.068 knihoven venkovských. Na městskou knihovnu připadá průměrně 2852 svazků, kdežto na venkovskou jen 235. Procento knihoven užívajícího občanstva je sice stejně veliké v městě jako na venkově, ale na venkovského čtenáře připadá průměrně 10 výpůjček, kdežto na městského 28; obrát knihy (t. j. poměr počtu zařazených knih k počtu dosažených výpůjček) je v městě 3:3, na venkově 1:7. Průměrně máme jednu knihovnu na 832 obyvatelů a 53 knihy na 100 obyvatelů.

Obec poskytuje místnost, zařízení, odměnu nebo plat knihovnickovi a příspěvek na udržování knihovny; knihovní rada jmenuje knihovníka, vede finanční správu knihovny, rozhoduje o nákupu knih, stanoví knihovni a čtenářské řády a vůbec zastupuje knihovnu na venek; knihovník vede vnitřní správu knihovny, odpovídá za obsah její a uplatňuje posláním knihovny mezi občanstvem. V obcích přes 10.000 obyvatelů ustanovuje se knihovník z povolání, v obcích od 2—10.000 ob. jsou zaměstnání většínou knihovnicí smluvní a v obcích menších knihovnicí ochotníci. Knihovníci z povolání vzdělávají se na Státní knihovnické škole v Praze (oddělení české a německé); ostatním knihovníkům dostává se vzdělání na třínedělních kurzech knihovnických, které se pořádají každoročně o prázdninách střídavě na různ. místech republiky. Státní zkouška knihovnická je pro knihovny míst přes 2000 obyvatelů závazná. Pro knihovny menších obcí pořádají okresní sbory osvětové informační přednášky a krátkodobé kursy.

Působnost knihoven po stránce administrativní a věcné zabezpečuje se všestranně vybudovanou organizační pomocí a dozorcí. Při každém okresním sboru osvětovém volí se okresní referent knihovní, který organizuje dozor na knihovny, vede v patrnosti činnost knihoven, pořádá informační schůze knihovnické, navrhuje výběr knih pro doplňování knihoven a vůbec pečuje

o rozkvět knihovnictví ve svém okrese. K pomoci má okrskové dozorce knihovní, ustanovované pro 5—10 obcí, kteří osobně dohlížejí na knihovny. Dalším článkem jsou státní instruktoři knihovní při ministerstvu školství a nár. osvěty, kterým přísluší dozor na knihovny míst s více než 2000 ob.; vedou v patrnosti veškerou činnost knihoven, bdí nad prováděním zákona knihovního a sdělávají pro veřejnost zprávy o stavu a činnosti knihoven. O ideovou stránku práce pečují knihovní odbory ústředních těles vzdělávacích: v Praze Masarykův lidovýchovný ústav, v Bratislavě Osvětový svaz pro Slovensko, v Užhorodě Podkarpatský svaz osvětový a pro německé knihovny Zentralwunderbücherei v Praze; vydávají vizorní seznamy knih a dodávají knihovnám knihy ze státních podpor. Ve státním rozpočtu na r. 1929 bylo 1.400.000 Kč na podporu veř. knihoven obecních, vedle nákladů na dozor, knihovnickou školu, kursy a lidové publikace.

Největší veř. knihovny obecní v Čsl. republice (podle stavu z 31. prosince 1928).

I. V Čechách a v zemi moravsko-slezské:

a) československé:

	Knih	Čte- nářů	Vý- půjček	Příjmů (1928) Kč
Praha	436.505	28.672	1.464.679	3.243.925
Píseň	49.499	4.531	270.623	322.458
Litomyšl	41.800	1.673	36.040	43.718
Jaroměř	23.526	878	40.050	52.747
Písek	18.004	744	41.963	50.658
Kolín	17.688	1.757	49.936	87.876
Chrudim	17.234	1.281	43.679	34.148
Louny	16.374	616	43.935	54.207
Kladno	14.965	2.662	85.919	114.514
Hora Kut.	12.972	777	30.181	53.110
Přelouč	12.830	398	13.876	13.233
Beroun	12.572	1.423	63.989	107.883
Dvůr Král.	11.436	773	35.300	52.658
Pardubice	10.252	1.095	37.264	*10.000
Budějovice				
České	9.658	1.570	54.112	74.718
Ostrava M.	51.961	11.356	498.633	464.699
Brno	48.758	4.814	217.159	297.955
Přerov	26.641	1.343	76.376	83.645
Olomouc	19.500	2.118	75.840	125.122
Prostějov	13.413	742	53.842	69.170
Jihlava	10.534	1.453	53.462	73.962
Břeclav	10.205	972	38.915	61.075
Ostrava Sl.	9.330	1.728	81.186	82.715

*) Na knihy a vazbu.

b) německé:

	Knih	Čte- nářů	Vý- půjček	Příjmů (1928) Kč
Ústí n. L.	21.667	13.067	143.046	199.418
Teplíc-S.	18.937	5.232	78.097	110.943
Liberec	17.082	4.247	82.478	107.020
Podmokly	15.755	1.538	49.933	43.362
Cheb	13.774	2.560	75.916	*18.327
Litoměřice	13.250	1.265	37.468	87.113
Kraslice	9.290	632	28.621	50.269
Vary Karl.	9.126	1.015	27.554	106.749
Svitavy	22.322	1.350	71.128	89.985
Brno	20.049	3.517	80.959	90.750
Ostrava M.	16.523	2.317	67.011	99.814
Jihlava	13.482	1.704	60.941	87.821
Šumperk	11.341	2.217	45.827	52.545
Opava	10.360	1.083	29.478	40.714
Olomouc	10.024	1.868	34.971	61.029

c) polské:

Třinec	1.335	171	4.189	15.814
--------	-------	-----	-------	--------

II. Na Slovensku:

a) československé:

	Knih	Čte- nářů	Vý- půjček	Příjmů (1928) Kč
**Košice	50.000	1.681	22.115	14.260
**Bratislava	33.056	1.001		140.964
**Lučenec	14.890	183	11.610	9.764
Lipt. Sv.				
Mikuláš	2.775	380	2.280	7.656
Nitra	2.452	168	3.617	24.857
Zvolen	2.411	91	4.832	7.200
Kremnica	2.409	273	9.298	8.059

b) maďarské:

Levice	8.000			4.734
Komárno	4.322	665	25.679	36.738
Dobšiná	1.359	53	1.647	

c) německé:

Dobšiná	4.160	116	3.252	3.364
Belá Sp.	1.520	60	1.640	1.947
Kežmarok	1.454	105	2.908	3.300

III. Na Podkarpatské Rusi:

	Knih	Čte- nářů	Vý- půjček	Příjmů (1928) Kč
**Užhorod	9.778			70.058

**) Společná pro všechny národnosti.

Literatura: Zákony, nařízení a výnosy týkající se veřejného knihovnictví obecního jsou sebrány v Administrativní příručce dra L. Calábka (Praha 1928, nákl. Masarykova lidových. ústavu, Kč 1950).

— Poučení o správě knihoven, vnitřním zařizení, vedení seznamů a pod. podává Příručka pro veřejné knihovny, vydaná ministerstvem škol. a nár. osvěty u Státního nakladatelství v Praze; vydání A pro knihovny střední a veliké z r. 1929, cena Kč 12.—, a vydání B pro knihovny malé a střední z r. 1928, cena Kč 4.—. Příručka tato vydána též v jazyku slovenském, ruském, polském a maďarském. — Knihovnictví slouží vedle řady věstníků okres. sborů osvětových a kraj. ústředí tyto časopisy: Časopis českých knihovníků, Praha I., Klementinum, Česká osvěta, Praha II., Státní nakladatelství, Náš ľud, Bratislava, radnice, Zorja, Užhorod, Volksbildungsarbeit, Teplice-Šanov, Školní 14. — Data o stavu a činnosti veř. knihoven za r. 1920: Zprávy St. úřadu statistického rep. Čsl. č. 44 až 46; za r. 1921: Knihovna statistického věstníku, sv. 2, a Č. osvěta, roč. XX.; za r. 1923: Č. osvěta, roč. XXI.; za r. 1924: Č. osvěta, roč. XXII. (zde též zprávy a stat. data o počátcích organizace veřej. knihovnictví na Slovensku; Veřejná péče o výchovu lidu v Čsl. republice v r. 1925 (Praha 1927, péči mín. šk. a n. o.); Veřejná péče o výchovu lidu v Čsl. republice v r. 1926 (Praha 1927, v kom. Mas. lidových. ústavu); Veř. péče o výchovu lidu v Čsl. rep. v r. 1927 (Praha 1928, v komisi Mas. lidových. úst.); Veř. péče o výchovu lidu v Čsl. rep. v r. 1928, Praha 1929, v komisi Masaryk. lidových. úst.).

*

Vědecké a administrativní knihovny, \mathcal{Q}_3 knihovnictví.

Sociální politika v Československu.

Sociální politika stojí dnes v popředí zájmů veškerého obyvatelstva téměř ve všech státech. Jest tomu tak jednak z toho důvodu, že se každý sociálně-politický zákon dotýká vždy veliké řady osob jak z kruhů zaměstnaneckých, tak i zaměstnavatelských, jednak proto, že jest k sociálnímu zaopatření nutno zaujmouti vedle hlediska ryze finančního i hledisko národohospodářské, aby národní hospodářství sociální břemeno vždy dobře sneslo. V ČSR., jako skoro v každém jiném státě, šel po převratě vývoj sociálně-politického zákonodárství prudce vzhůru a nyní se řídí konsolidovaností a hospodářskou posicí státu a

z veliké části ovšem právě trvajících politických poměrů, jež určují rychlý nebo zpomalenější jeho postup.

Úrazové pojištění. Pravidelně historicky nejstarší skoro ve všech státech bývá úrazové pojištění. Tak tomu bylo i v našich zemích. Původní zákon jest již z r. 1887 č. 1 ř. z. ex 1888. Zákon vyjmenoval taxativně podniky, jejichž dělníci, ale vedle toho i závodní úředníci musili býti povinně přihlašováni k úrazovému pojištění. Brzy se ukázala nedostatečnost tohoto zákona a řada novel doplňovala postupně ustanovení o úrazovém pojištění. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi platil článek XIX. z r. 1907, jež dosti podstatně pozměnilo vládní nařízení z r. 1917.

Po převratu jevila se jednak v úrazovém pojištění snaha dání mu předpisy co možno nejmodernější, jednak snaha zunifikovati na mnohých místech velmi odlišné dvojí zákonodárství rakouské a uherské. Zákon č. 207/1919 zrušil především samostatné pojištění horníků zavedené císařským nařízením z roku 1914 a podrobil i železniční zaměstnance všeobecnému úrazovému pojištění. Organizace jest provedena teritoriálně a jest rozdělena mezi zemské úřadovny v Praze, v Brně a v Bratislavě, v jejichž správě se zúčastňují polovinou zaměstnavatelé a polovinou zaměstnanci. Zaměstnavatel však platí sám celé příspěvky a to podle výše mzdy a podle nebezpečnosti podniku.

Pojištění povinnosti úrazové podléháji všichni dělníci a úředníci zaměstnaní v továrnách, hutích, dolech, loděnicích, lomech, v podnicích na výbušné látky nebo v podnicích, kde se takových látek používá, ve všech živnostech a podnicích, při nichž se užívá parních kotlů nebo jiných silostrojů, v podnicích stavebních, ve všech podnicích železničních a dopravních vůbec, ve všech podnicích stálých divadel, i když se neprovozují po celý rok, ve všech sborech hasičských z povolání, v živnostenských podnicích kominíků, kameníků, studnařů a výrobců železných konstrukcí. Úrazový zákon podává definici dělníka takto: dělník jest osoba pracující za mzdu pro podnik někoho jiného bez jakéhokoliv účastenství na tomto podniku. Závodním úředníkem jest pak taková osoba, která v podniku vykonává z povolání úkony, které ji přivádějí do styku s technickým zařízením podniku, třebaž ne pravidelně, a to v místnostech k tomu určených. Důležitá jest zásada v úrazovém pojištění, že platí pojištění t. zv. ipso iure, což znamená,

že osoba úrazovému pojištění podléhající jest pojištěna a tím též účastna všech výhod zákona okamžikem vstupu do zaměstnání, nikoliv teprve přihláškou zaměstnavatelovou. Zákon připouští i pojištění dobrovolné pro osoby, jež by jinak pojištění nepodléhaly (na př. dobrovolné sbory hasičské) a zvláště pro zaměstnavatele a jejich zástupce.

Úrazové pojištění má za účel poskytnouti náhradu škody, která vznikne tělesným zraněním nebo úmrtím pojištěnce v důsledku úrazu v podniku. Podnikový úrazem se při tom rozumí událost nebo stav náhle zevně působící a mající pro pojištěnce za následek poškození jeho tělesné nebo duševní schopnosti. Právě tak se však za podnikový úraz počítá to, když pojištěnec utrpí úraz cestou do podniku nebo z podniku, pokud v této cestě nenastalo přerušení odůvodněné vlastním zájmem pojištěncovým, nebo úraz, který se stane pojištěnci při výkonech, které koná doma nebo mimo podnik, jestliže mu dal zaměstnavatel k provedení těchto výkonů příkaz.

Utrpí-li pojištěnec zranění, má nárok po čtyřech týdnech od úrazu na úrazovou rentu a sice po celou dobu neschopnosti k výdělku. Výše renty závisí na výši nezpůsobilosti k výdělku (na př. 50%, 80% atd. invalidita) a na výši ročního pracovního výdělku. Při 100% neschopnosti k výdělku činí důchod dvě třetiny ročního pracovního výdělku, nejvýše však Kč 8000.— ročně. Potřebuje-li důchodce cizí péče a pomoci (stálého ošetřovatele), může býti důchod zvýšen o 50%.

Zemře-li pojištěnec v důsledku úrazu v podniku, vznikne tomu, kdo vypravil pohřeb, nárok na úhradu pohřebních výdajů. Vedle toho mají pozůstalí nárok na důchod, a to vdova (resp. vdovec) na důchod vdovský (vdovecký), který činí 20% ročního pracovního výdělku, a děti na důchod sirotčí, který činí pro každé dítě 15% ročního pracovního výdělku, jsou-li oboustranně osiřelé, 20% ročního pracovního výdělku. Vdově jest důchod vdovský vyplácen až do její smrti resp. až do jejího znovuprovádění. V tomto druhém případě obdrží vdova trojnásobnou částku svého ročního důchodu jako odbyté. Děti berou důchod sirotčí až do 15. roku věku. Příspíval-li pojištěnec k výživě svých rodičů, nebo i jejich rodičů, a jsou-li tito nuzní, mají rovněž nárok na rentu. I vnuci a sourozenci pojištěncovi, příspíval-li k jich výživě, mají nárok na důchod do svého 15. roku. Důchody pozůstalých osob nesmějí převyšo-

vati to, co pobíral, nebo nač měl nárok pojištěnec, tedy nesmějí převyšovati jeho invalidní důchod.

Podnikatel jest povinen do 14 dnů ode dne nastoupení zaměstnancova podati jeho přihlášku a zaplatiti pojistné. Nedoplatky pojistného může úrazová pojistovna vymáhati soudní exekucí. Proti výměru o úrazové pojistné povinnosti mohou si strany stěžovati do 15 dnů k zemskému místně příslušnému úřadu, proti jehož rozhodnutí může jíti do 15 dnů odvolání k ministerstvu sociální péče, jehož rozhodnutí jest konečné.

Nárok na důchod musí oprávněný ohlásiti u příslušné úrazové pojistovny do doby jednoho roku po nastalém úraze, jinak se nárok promlčuje. Odmítne-li pojistovna výplatu důchodu, musí tak učiniti vždy ve formě výměru, proti němuž lze podati žalobu u rozhodčího soudu. Rozhodčí soud se zřizuje pro každou pojistovnu a skládá se ze stálého předsedy, jehož jmenuje ministr spravedlnosti v dohodě s ministrem sociální péče z úředníků soudcovských, dále ze dvou přísedících, jmenovaných ministrem soc. péče a dalších dvou přísedících, jež volí členové pojistovny, a to každá skupina (zaměstnavatelská a zaměstnanecká) po jednom. Podnikatel jest povinen pojistovně poskytnouti pinou úhradu jejich výplat, způsobil-li úraz úmyslně nebo z hrubé nedbalosti. Nastane-li nějaká podstatná změna v poměrech, které byly rozhodny pro vyměření důchodu (zlepšení nebo zhoršení stavu důchodcova), jest nutno provéstí nové šetření a důchod znovu vyměřiti.

Nemocenské pojištění. V Rakousku bylo zavedeno zákonem č. 33/1888; zákon ten měl řadu novel, až jednotnost v historických zemích a na území bývalých Uher a konečná redakce jednotlivých ustanovení byla provedena důležitým zákonem ze dne 9. X. 1924 č. 221 Sb. z. a n., který vstoupil v platnost dne 1. července 1926. Zákon ten nese název „o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří“ a byl poměrně ve svém celku málo pozměněn novelou ze dne 8. XI. 1928, č. 184 Sb. z. a n., přestože některé změny v novele obsažené jsou dalekosáhlého významu. Tyto dva zákony tedy definitivně upravují nemocenské pojištění zaměstnanců ve službách soukromých a nově zavádějí pro dělnictvo pojištění invalidní a starobní.

Nemocenskému pojištění podléhá každý, kdo v ČSR. vykonává práce nebo služby na základě smluveného poměru

ZALTÁŘ OSTROVSKÝ

MATER VERBORUM

VYŠEBRODSKÝ MISTR

VYŠEBRODSKÝ MISTR

pracovního, služebního nebo učňovského a nevykonává jich jako vedlejší zaměstnání nebo příležitostně. Na délce doby, po kterou zaměstnanec pracuje, nezáleží. Z pojistné povinnosti jsou vyňati horníci (mají totiž vlastní samostatné hornické pojištění, *q. nř.*), zaměstnanci státu a jiných nucených územních svazků. Pojištění vzniká dnem, kdy zaměstnanec začal vykonávat zaměstnání, jež pojistnou povinnost zakládá, a zaniká dnem, kdy je přestal vykonávat. Pojistné odvádí zaměstnavatel se zaměstnancem na polovic. Jeho výši stanoví Ústřední sociální pojišťovna. Pojistné nemá zpravidla přesahovati 3—4% střední denní mzdy. Pojištěnci jsou rozděleni do 10 mzdových tříd. Nemocenská pojišťovna může vyměřiti pojistné za dobu tří let nazpět a jest oprávněna vymáhati je i soudní exekucí. V řízení vyrovnávacím a konkursním požívají její pohledávky přednostního pořadí (II. třída věřitelů).

Předmětem nemocenského pojištění je poskytování krátkodobých dávek pro případ nemoci:

1. Pomoc v nemoci. Mohou to býti jednak dávky naturální (léky, lékařské ošetření, různé léčebné předměty atd.), jednak dávky peněžité (t. zv. nemocenské). Na místě těchto obojích dávek může nastoupiti někdy ústavní zaopatření (pojištěnec jest dán do ústavu na léčení a nemoc. pojišťovna nese náklady s tím spojené). Bez ohledu na to, zdali jest pojištěnec invalidní či nikoliv, má on i určití příslušníci jeho rodiny proti pojišťovně nárok na poskytnutí lékařské pomoci a vydání terapeutických potřeb po celou dobu trvání nemoci, nejdéle však po dobu jednoho roku. Za příslušníky rodiny se považují ty osoby, které žijí s pojištěncem ve společné domácnosti, jsou převážně odkázány výživou na jeho mzdu a nemají samy nároku na léčení z vlastního pojištění. Jsou to: manželka (manžel), děti manželské i nemanželské, nevlastní, osvojení a schovanci (všechny až do 17. roku věku) a posléze i děti starší přes 17 let, vnuci, sourozenci, rodiče, děd a bába, tchán a tchyně, pokud s pojištěncem žijí ve společné domácnosti aspoň šest měsíců před tím, nežli nastal pojistný případ. Nárok na pomoc v nemoci vzniká dnem hlášení onemocnění.

Trvá-li nemoc déle než tři dni a je-li nemocný neschopen k vykonávání svého povolání, má nárok na t. zv. nemocenské a to i tehdy, když nepotřebuje lékařského ošetření.

2. Pomoc v mateřství. Nárok na ni mají jenom pojištěnky. Tento nárok pozůstává v tom, že pojišťovna poskytne zdarma pomoc při porodu (na tento má výjimečně nárok i manželka pojištěnce), vyplátí rodiče částku, jež se výši rovná nemocenskému za 12 týdnů (šest před porodem a šest po něm) a matce, jež sama kojí, vyplátí příspěvek na kojení, jež dosahuje výše poloviny nemocenského za dobu 12 týdnů po porodu.

3. Pohřebné. Pozůstalým se vyplátí náhrada pohřebních výloh při smrti pojištěnce nebo při smrti příslušníka rodiny.

Organisace nemocenského pojištění. Nositeli nemocenského pojištění jsou:

1. Okresní nemocenské pojišťovny (až do 30. VI. 1926 byly zvány nemocenskými pokladnicemi) jsou zřízeny vždy pro obvod politického okresu a pojišťují všechny osoby, na které se vztahuje pojistná povinnost, pokud tyto osoby nejsou přihlášeny u některé jiné pojišťovny. Organem okresní nemoc. pojišťovny jest sbor delegátů, představenstvo a dozorní výbor. Delegáty (počet 40—80) volí na 4 léta pojištěnci podle zásad poměrného zastoupení. Představenstvo má 12 členů (9 volí sbor delegátů, 3 volí zaměstnavatelé) a jest vedoucím orgánem provádějícím správu celé pojišťovny. Dozorní výbor jest rovněž 12členný (tři členové jsou voleni sborem delegátů, ostatních devět volí zaměstnavatelé).

2. Zemědělské nemocenské pojišťovny. Tyto pojišťovny provádějí pojištění všech zaměstnanců zemědělských a lesních, kteří nejsou pojištěni u žádné jiné pojišťovny. Organisace jest až na malé odchylky tatáž jako u okresních nemoc. pojišťoven.

3. Závodní nemocenské pojišťovny. Podle původního zákona mohl zaměstnavatel zříditi si pro svůj podnik vlastní nemoc. pojišťovnu. Dosavadní takové pojišťovny byly sice ponechány v platnosti, ale nové nelze již zřizovati.

4. Spolkové nemocenské pojišťovny. Ty pojišťovny, které neměly dne 1. VII. 1928 alespoň 2000 členů, byly zrušeny. Nové rovněž nelze zakládati.

5. Společenská (gremiální) nemocenské pojišťovny provádějí pojištění osob, které jsou zaměstnány u povinných členů určitého živnostenského společenstva. Zůstaly v platnosti jen pod podmínkou, měly-li dne 1. VII. 1928 aspoň 1000 členů.

6. Zapsané pojišťovny pomocné. Mohou existovati nadále opět jen v tom případě, když měly dne 1. VII. 1928 aspoň 2000 členů, nebo pojišťují-li většinou osoby

podléhající pensijní pojistné povinnosti podle zákona o pens. pojištění soukrom. úředníků (nyní zákon č. 26/29, Q₁ níže), stačí počet alespoň 1000 členů. Nové ne- lze zakládati.

Z uvedeného výpočtu jest zřejmo, že ještě dnes máme velmi značný počet nemocen. pojištěn. Jsou sice podřízeny Ústř. soc. pojistovně, ale ještě větší centralisace by byla jen prospěšna, poně- vadž velická pojistovna může snadněji předsevzít své úkoly, zvláště úkoly lé- čebné péče. Lze očekávat, že budoucí vý- voj půjde tímto směrem — základ byl dohře položen zákonem č. 221/1924 — a zvláště možno již nyní tvrdit, že bude jednou sloučeno nemocenské a pensijní pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, jako jest sloučeno ne- mocenské a sociální pojištění dělnictva.

Pojištění invalidní a sta- robní. Bylo zavedeno teprve zákonem č. 221/1924, který vstoupil v platnost dne 1. VII. 1926 a byl novelován zákonem č. 184/1928. Pojištění tomuto říká se vše- obecné pojištění sociální (v užším slova smyslu) a rozumí se jím inval. a starobní dělnictva na rozdíl od inv. a starobního soukr. zaměstnanců ve vyšších službách, jemuž se říká pojištění pensijní (Q₁). Po- jistná povinnost v dělnickém invalidním a starobním pojištění řídí se celkem tý- miž ustanoveními jako v pojištění ne- mocenském, osob vylitých z poj. povin- nosti jest zde však mnohem více. Na roz- díl od pojištění úrazového a nemoc- ského jest nutno k tomu, aby pojištění vzniklo, podat nositeli pojištění (to jest téže nemocenské pojistovně jako v po- jištění nemocenském) přihlášku zaměst- nancovu do tří dnů ode dne nastoupení. Dodatečné pojištění jest možno provést toliko za dvě leta nazpět, a to jen tehdy, jsou-li zaplacený pojistné prémie.

Nárok na důchod at invalidní nebo starobní vzniká teprve po dokončení č- kací doby, t. j. 100 příspěvkových týdnů. Invalidním jest ten pojištěnec, který pro nemoc nebo jiné tělesné neb duševní poruchy nemůže prací přiměřenou jeho silám, schopnostem a výcviku a dosavad- nímu povolání vydělati ani třetinu toho, co vydělá zdravý zaměstnanec téhož dru- hu a s podobným výcvikem v téže obvo- dě. Pokud má pojištěnec nárok na ne- mocenské (nejdéle 52 týdnů), odpovídá nárok na invalidní důchod. Invalidní dů- chod, který se skládá ze základní částky Kč 550— a z částek zvyšovacích, přizná se výměrem po provedení lékařské pro- hlídky ode dne, kdy nastala invalidita. Požitky důchodu končí smrtí důchodco-

vou nebo podstatným zlepšením jeho zdravotního stavu. Důchod starobní rov- ná se svou výší důchodu invalidnímu, toliko podmínky přiznání jsou různé. Vyžaduje se dokončení čekací doby a stáří 65 let. Má-li však takový pojištěnec ještě zaměstnání, ztrácí nárok na důchod tehdy, vydělává-li více než polovinu to- ho, co obyčejně vydělá zdravý zaměstna- nec téhož oboru v témž obvodě. Vych- ovávací příplatky na děti vyplácejí se in- validnímu nebo starobnímu důchodci na jeho děti do 17ti let, pokud o ně dů- chodce pečuje. Výše příplatku činí jednu desetinu důchodu. Důchod vdovský jest poukazován vdově po pojištěnci, který v době smrti požíval důchodu inval. nebo starobního, nebo měl naň alespoň nárok. Vdova musí však prokázati svoji ne- schopnost k výdělku (t. j. že nevydělá ani třetinu toho, co zaměstnanek téhož obo- ru). Je-li vdově již 65 roků, nebo pečuje-li o nejméně dvě děti zemělého, které po- žívají sirotčího důchodu, nemusí při uplatňování nároku na vdovský důchod prokazovati invaliditu. Vdovec má nárok na důchod vdovecký, vyživovala-li jej ze- mřelá pojištěnka a je-li sám invalidním. Výše vdovského a vdoveckého důchodu činí polovinu nároku zemělého manže- la. Provádá-li se vdova, obdrží trojnásob- ek ročního svého důchodu jako ovdátné. Na sirotčí důchod má nárok dítě mladší 17 let, zeměle-li mu pojištěný otec nebo pojištěná matka, měli-li tito nárok na důchod nebo požívali-li již důchodu. Jed- nostranně osiřelému dítěti vyplácí se jedna pětina důchodu rodičova, obou- stranně osiřelému dvě pětiny důchodu. Úhrn všech důchodů pozůstalých nesmí činiti více než důchod invalidní nebo sta- robní. Provádá-li se pojištěnka po odby- tí čekací doby (tedy po dvouletém pojištění), má nárok na vyplacení výživného. Musí jej uplatniti do dvou let po smrti. Když zemřel pojištěnec před dokonáním č- kací doby, mají pozůstalí nárok na od- bytné, které činí Kč 550—750—.

Státní příspěvek. Ke každému důchodu platí stát určitý roční příspěvek a to k inval. a starobnímu Kč 500—, k vdov- skému a vdoveckému Kč 250—, k dů- chodu jednostranně osiřelého dítěte Kč 100—, oboustranně osiřelého Kč 200—.

Nositelům pojištění jest Ústř. sociální pojistovna v Praze pro celý stát. Pojiš- tění provádí prostřednictvím nemoc. po- jištěn. Orgány Ústřed. soc. pojistovny jsou: výbor, představenstvo a feditelství. Výbor se skládá z předsedy, kterého jmenuje prezident republiky na 4 léta, a ze 40 členů a 40 náhradníků. 12 členů jest

z řad pojištěnců, 12 z řad zaměstnavatelů, ostatních 16 jmenuje vláda z řad odborníků sociálního pojištění a to 8 z řad zaměstnavatelů a 8 z řad zaměstnanců. Představenstvo sestává z předsedy a z 10 členů (3 pojištěnci, 3 zaměstnavatelé, 4 odborníci). Ředitelství jest tříčlenné a jest výkonným orgánem.

Placení pojistného děje se týdně a jest stanoveno pevnou částkou ve čtyřech různých třídách, do nichž jsou pojištěnci zařazeni podle výše své mzdy. Ve třídě Aa činí týdně Kč 2-60, ve třídě Ab Kč 3-60, v B Kč 5-10, v C Kč 6-60 a v D Kč 8-40. Příslušná místní nebo zájmová pojišťovna předpisuje a vybírá pojistné, pravidelně současně, avšak odděleně od pojistného v nemoc. pojištění. Předpisy o vymáhání pojistného platí úplně stejné. Proti výměru nemoc. pojišťovny lze podati námítky proti pojistné povinnosti nebo proti zařazení u místně příslušného okresního úřadu, z jehož rozhodnutí jde odvolání k zemskému úřadu a odtud (nejde-li o rozhodnutí souhlasné, jež jest pak konečné) možno jíti dále k ministerstvu sociální péče. Proti výměru, jímž byl přiznán nebo zamítnut nárok na určitou dávku pojištění nemocenského, možno podati žalobu k rozhodčímu soudu nemocenského pojišťovny do 60 dnů a odvolati se z výroku tohoto soudu do 15 dnů k pojišťovacímu soudu. Tento pojišťovací soud jest však první instancí, pokud jde o žaloby proti chybnému přiznání nebo zamítnutí nároku na dávku pojištění invalidního nebo starobního. Lhůta jest 60denní. Z jeho rozhodnutí jest možno se odvolati do 60 dnů k vrchnímu pojišťovacímu soudu, který jest jeden v Praze pro celé státní území, a z jeho výroku nelze se již dále odvolá-
vati.

Pojištění horníků. V Rakousku byla podpůrná zařízení hornická upravena horním zákonem z r. 1854. Ústavy, jež prováděly pojištění horníků, zvaly se bratrskými pokladnami. Po převratě byl vydán zákon č. 242/1922 o pojištění u báňských bratrských pokladen, který upravuje pojistnou povinnost, organizaci i dávky.

Pojištění horníckem podléhá každý, kdo jest v ČSR. zaměstnán v hornictví, není-li podroben jinému povinnému pojištění nebo požívá důchodu podle zákona o horníckém pojištění. V Praze jest zřízena Ústřední bratrská pokladna pro celé státní území. Revírní bratrská pokladna se zřídí pro obvod revírního báňského úřadu. Tato revírní pokladna jest

organisována takto: 10členné představenstvo (8 za členy, 2 za zaměstnavatele) a 5členný dozorčí výbor (1 člen, 4 zaměstnavatelé). Tyto orgány jsou voleny na valné hromadě, které se zúčastňují delegáti členů (ze dvou třetin) a delegáti zaměstnavatelů (jedna třetina). Funkční období trvá tři roky. Ústřední bratrská pokladna jest organisována obdobně.

Dozor na činnost pokladen provádí báňské hejtmanství, na Ústřední bratrskou pokl. ministerstvo veřej. prací. Každá pokladna má oddělení nemocenského k provádění pojištění nemocenského a oddělení zaopatřovací k provádění pojištění t. zv. zaopatřovacího. V obvodu každé revírní pokladny zřídí se rozhodčí soud a sice pravidelně v sídle pokladny. Skládá se z předsedy (soudce z povolání) a 4 přísedících (laiků).

Nemocenské pojištění veřejných zaměstnanců. Všichni zaměstnanci státu, státních podniků a veřej. fondů státem spravovaných, četníci, učitelé obecných a měšťanských škol (na něž se vztahuje paritní zákon č. 274/1919), zaměstnanci obcí, okresů a zemí a fondů a ústavů jimi spravovaných a všichni pensisté těchto zaměstnavatelů jsou vyňati z obecného nemocenského a pensijního pojištění a jsou podrobeni — pokud jde o nemocenské pojištění — pojistné povinnosti nemocenské a toto pojištění provádí Léčebný fond veřejných zaměstnanců v Praze. Léčebný fond spravuje t. zv. ústřední sbor se svým představenstvem a okresní sbory. Ústřední sbor se skládá ze 24 pojištěnců a 4 zástupců státní správy. Představenstvo tohoto sboru jest pětičlenné, předsedou jeho jest vždy zástupce ministerstva soc. péče. Okresní sbor jest pětičlenný a zřizuje se při každém okresním úřadě. Pojistné činí 2% ze stálých požitků služebních, odpočívňích nebo zaopatřovacích. Polovinu nese zaměstnavatel, druhou sráží zaměstnanci ze služného. Pojištěnci mají nárok na lékařskou pomoc a na léky. I příslušníci rodinní mají nárok na lékařskou pomoc. Spory mezi Léčebným fondem a pojištěnci o poskytování léčebných dávek rozhoduje zvláštní rozhodčí soud, který jest pětičlenný. Proti nálezu tohoto soudu není přípustno ani odvolání, ani žaloba. — Pensijní nároky zaručuje veřejným zaměstnancům vždy přímo jejich zaměstnavatel podle svých pensijních statutů (normálů).

Pojištění proti nezaměstnanosti. V tomto odvětví sociální poli-

tiky platí v ČSR. od 1. 4. 1925 t. zv. gent-
ský systém, zavedený zákonem č. 267/1921.
Záleží v tom, že odborové organizace za-
městnanecké provádějí pojištění proti
nezaměstnanosti a vyplácejí osobě, jsoucí
bez zaměstnání, podporu v nezaměstna-
nosti. Stát přispívá odborovým organi-
zacím určitým příspěvkem. Na počátku
r. 1930 jeví se nyní úsilí snáha
toto pojištění od základů změnit nebo
alespoň podstatně změnit ve prospěch
nezaměstnaného prodloužením doby, po
kterou se příspěvek vyplácí a zvláště
zvýšením podpor.

Pensijní pojištění soukro-
mých zaměstnanců ve vyšších
službách. Soukromí zaměstnanci za-
čali se domáhati zákonné úpravy svých
pensijních nároků již v letech osmdesá-
tých min. st. Dlouhoutež úsilí bylo koru-
nováno úspěchem teprve dne 16. 12. 1906,
kdy rak. parlament odhlasoval pensijní
zákon č. 1 f. z. z r. 1907. Zákon však
nesplnil očekávání a naděje do něho sklá-
dané. Novela z r. 1914 nepřinesla rovněž
značných zlepšení. Převrat zastihl pens.
pojištění ve velmi neutěšených pomě-
rech. Zákonem č. 92/1918 byl ihned zřízen
Všeobecný pensijní ústav v Praze, který
převzal 40.000 pojištěnců zaměstnaných
v historických zemích. V roce 1920 byla
provedena sice rozsáhlá novela, ale pro
nedostatek času k přípravám tohoto zá-
kona ukázala se býti řešením jen proza-
tímním a již v roce 1923 byla ustavena
komise pro reformu zákona. Mezitím
bylo pens. pojištění zavedeno od 1. 1. 1922
i na Slovensku a Podkarpatské Rusi zá-
konem č. 484/1921. Velmi malé částky,
jež byly vypláceny jako důchody, vyžá-
daly si zavedení t. zv. drahotních pří-
dávků ke všem rentám. Úhradu nesli
zaměstnavatelé.

Poslední novela zákona jest z 21. 2.
1929 č. 26 Sb. z. a n. Jest to pronikavá
změna skoro všech dosavadních ustanov-
ení pens. zákona a lze s ní počítati
jako s trvalým základem pens. pojištění
pro dlouhou budoucnost. Nejdůležitější
změnou jest proti dřívějšímu, že se roční
požitky započítávají až do Kč 42.000.—.
Pojistné měsíční činí v jedenácti růz-
ných třídách Kč 12.— až Kč 250.— mě-
síčně. Ovšem nároky pojištěnců se znač-
ně zvětšily a v nejlepším případě (kdy-
by někdo mohl býti pojištěn 40 let
v nejvyšší třídě), může důchod činiti
Kč 27.600.—.

Dávky dosud vyplácené byly v novele
zachovány a naopak byly i rozšířeny
o důchod rodičů, důchod vdovecký a

o výbavné. Starobní důchod ob-
drží pojištěnec, který dosáhl věku 65 let,
získal-li již alespoň čekací dobu, která
činí pět let. Jest lhůstějno, je-li důchodce
ještě dále zaměstnán či nikoliv. Chce-li
však dosáhnouti starobního důchodu
dříve, může tak učiniti již v 60 letech,
nesmí míti však žádné zaměstnání, které
by zakládalo pojistnou povinnost pen-
sijní. U žen jsou obě tyto hranice věku
sníženy o pět let. Invalidní důchod
přizná se tomu, kdo prokáže lékařsky
zjištěnou neschopnost k výkonu povolá-
ní, t. j. nemůže-li pro tělesnou nebo du-
ševní vadu dále zastávati povinnosti
svého povolání, ani jiného povolání pří-
měřeného dosavadnímu povolání, způ-
sobu, jakým byl v něm zaměstnán, jeho
postavení v něm i jeho vzdělání. Důchod
obdrží ovšem jen tehdy, získal-li již
aspoň 60 příspěvkových měsíců. Vdova
po pojištěm, který měl nárok na dů-
chod nebo který ho již požíval, má
nárok na důchod vdovský, který
činí polovinu nároku zesnulého manžela.
Děti pojištěncovy mají po jeho smrti
nárok na důchod sirotčí, který činí
¼ důchodu invalidního nebo starobního
pro jednostranně osiřelé dítě, pro obou-
stranně osiřelé jednu polovinu. K dů-
chodu invalidnímu nebo starobnímu do-
stává důchodce t. zv. vychovávací
příplatek na své děti do 18 let. Pří-
spěvek činí ¼ důchodu otce. Rovněž
sirotčí důchod lze vypláceti jen do 18 let.
Jestliže však dítko studuje nebo v dů-
sledku nemoci jest nezpůsobilé k vý-
dělku, lze výplatu sirotčího důchodu
prodloužiti nejdéle do dokonání 24.
roku. Vdovec má nárok na důchod
vdovecký po své zemřelé ženě-po-
jištěnce, avšak jen tehdy, když ho ze
svého platu nebo důchodu převážně vy-
živovala.

Nový pens. zákon úplně zrušil dosa-
vadní vrácení poloviny premii zaměst-
nancům, kteří vystoupili z pojištění. Po-
jištění totiž velmi rádi sahali k tomuto
ustanovení, poněvadž bylo jedinou mož-
ností, jak dostati od nositele pojištění
hotové peníze v kterémkoli věku. Ale tím
si uměrně snižovali své pojistné nároky
a později velmi často litovali tohoto ne-
rozvážného kroku. Vycházeje ze zásady,
že vrácení premii není pravým účelem
pens. pojištění, zákon je zrušil. Jako ná-
hradu toho a jako vyrovnání postavení
muže a ženy v pojištění (žena jest da-
leko menším pojistným rizikem nežli
muž, u kterého nutno počítati v největ-
ším počtu případů i s důchodem vdov-
ským pro jeho manželku a s důchody

sirotčími pro jeho děti), zavedl zákon výbavné pro provdané pojištěnky. Výbavné nijak nezkracuje nabytých nároků a svou výši daleko předčí dřívější vrácení premii. Nárok vzniká tehdy, provdala-li se pojištěnka po pěti letech pojištění a zažádala-li o výbavné nejdéle do dvou let po sňatku. Výbavné se vyměřuje ve výši ročního invalidního důchodu, na který by měla pojištěnka nárok v době uzavření sňatku. Zůstane-li nadále v zaměstnání či ne, jest nerozhodno. Pro přechodnou dobu po novele byly podmínky pro přiznání výbavného ještě zmírněny.

Nezanechá-li zemřelý pojištěnec ani vdovu ani děti, které by měly nároky na rentu, mají pozůstalí rodiče pojištěnce, který již získal alespoň příspěvkovou čekací dobu, nárok na důchod rodičovský, jestliže byli na něho převážně odkázáni výživou. Je-li na živu jen jeden z rodičů, činí důchod $\frac{1}{4}$ důchodu pojištěncova, nejméně Kč 1500.— ročně; jsou-li tu dosud oba oprávnění rodiče, má každý z nich nárok na $\frac{1}{2}$ důchodu, nejméně však na Kč 750.—

Důchod invalidní a starobní, vyměřený pojištěnci, zvyší se o jednu polovinu, jestliže jest důchodce tak bezmocný, že stále potřebuje pomoci a obsluhy jiné osoby. Nároky pozůstalých se však vyměřují vždy z čistého důchodu, nikoliv ze zvýšení pro bezmocnost ani z vyhovácích příplatků. Velmi zajímavou novinkou pro ustanovení v sociálně-pojišťovacích zákonech jest poskytování důchodů rozloučeným manželkám. Zákon stanoví, že i první manželka zemřelého pojištěnce, nebylo-li manželství rozloučeno z její viny nebo z viny obou manželů, má nárok na část vdovského důchodu. Vdovský důchod se rozdělí mezi vdovu a rozloučenou manželku v poměru počtu let jejich manželství se zesnulým pojištěncem, nejméně však obdrží jedna z nich $\frac{1}{4}$ vdovského důchodu. Toto ustanovení jest sociálně velmi spravedlivé a senát Národního shromáždění se při jeho odhlasování usnesl na resoluci, aby toto ustanovení bylo zavedeno i v obdobných případech ostatních sociálně-pojišťovacích odvětví.

Zemře-li pojištěnec po dokončení šesti, avšak před dokončením šedesáti příspěvkových měsíců, ne však následkem podnikového úrazu, nemají vdova ani děti nárok na důchod, nýbrž toliko na odbytné jednou pro vždy. Tento nárok mají pozůstalí i tehdy, zemře-li

pojištěnec před dokončením šesti příspěvkových měsíců v důsledku jiného úrazu nežli podnikového. Odbytné činí 150% celkového ročního důchodu pojištěncova, který by mu příslušel, kdyby byl po pět let zařazen v té třídě, v níž jest v den úmrtí. První oprávněnou jest vdova, není-li ji, děti — každé stejným dílem. Není-li zde ani vdovy ani dětí oprávněných, mají pozůstalí rodiče nárok na odbytné jednou pro vždy, byli-li výživou převážně odkázáni na zemřelého pojištěnce. Toto odbytné činí tři čtvrtiny ročního důchodu (výpočet důchodu jest tentýž, jako u odbytného pro vdovu). Pozůstalí po důchodci nebo po pojištěnci, který získal aspoň 60 přisp. měsíců, mají nárok na pohřebné, jestliže vypravili pohřeb. Pohřebné náleží tomu z pozůstalých, kdo pohřeb vypravil, a činí jednou pětinu důchodu zemřelého důchodce neb pojištěnce.

Novou zákonnou dávkou jest též nemocenské ošetření důchodců v případě nemoci a pomoc při porodu podle zákona o nemocenském pojištění soukromých zaměstnanců. Důchodci jest rozuměti poživatele všech důchodů, tedy i sirotky. Všechny tyto osoby budou mítí proti příslušné nemocenské pojišťovně nárok na naturální dávky, to jest na léky a na lékařské ošetření. Pojistné platí nositel pojištění.

Vystoupilý pojištěnec může pokračovati v pojištění dobrovolně, získal-li alespoň 30 přisp. měsíců. Má-li již pět let pojištění, může si placením uznávacího poplatku Kč 25.— ročně udržovati své pojistné nároky v té výši, v jaké byly v den jeho vystoupení ze zaměstnání. Povinné pojištěná osoba může si do pojištění zakoupiti dobu, po kterou byla zaměstnána, ale nebyla pojištěna.

Pensijní pojištění provádí Všeobecný pensijní ústav v Praze se svými pěti úřadovnami (2 v Praze, 2 v Brně, 1 v Bratislavě) a ústavy náhradní. Všeob. pens. ústav jest právnická osoba a jeho členy jsou jednak zaměstnanci u něho povinně pojištění, jednak zaměstnavatelé. Organizační ústavu jsou: výbor, skládající se ze 34 členů (14 zaměstnanců, 14 zaměstnavatelů a 6 odborníků, jmenovaných vládou), představenstvo, skládající se z předsedy a dalších 10 členů, revisní komise (dva členy volí výbor, jednoho jmenuje vláda), ředitelství, jež jest tříčlenné a úřadovny, jež provádějí přímý styk se členy a jejichž orgány jsou: výbor, správní komise a ředitel.

Věda v Československu.

Všeobecné. Vědecké myšlení v Československu patří do myšlenkově sféry západoevropské. Veškeré vědecké snažení české jest závislé na soudobých myšlenkových proudech západoevropských; tento úkaz můžeme snadno pozorovati v běhu staletí. Pokřesťanstvím Čech přimkla se naše země těsně k římské kultuře, zatím co na východ zasahovala Byzance, která však nezanechala větších kulturních stop. Věda počíná kronikářstvím a právníctvím, obory, které měly pro život národní praktický význam. Za Karla IV. vlivem nově založené university rozvinul se zdárně vědecký ruch (teologie, lékařství, právníctví, matematika, lexikografie), který však za válek husitských vzal za své. Po zotavení země nastal ruch humanistický, avšak náboženská rozervanost národa nepřála ani tomuto snažení. Veliká doba filosofických systematických nenalézá u pobělohorských lidí odezvy. Teprve založením České učené společnosti 1784 nastává systematické pěstění věd, z počátku ponejvíce historie a filologie, věd pro probuzení národního vědomí nejdůležitějších. Právě moderní věda vznikla až rozdělením university v českou a německou v letech osmdesátých min. st. Vývoj její jest od těch dob zdárný hl. ve speciálních oborech. Co se týče obsahu vědeckého badání, možno rozdělit práci na hledání nových principů, práci pojmovou a na sbírání a zkoušení materiálu. Poznáváme pak, že česká věda má rys druhého odvětví. Čeští vědci pracují ponejvíce drobně, monograficky, kdežto veliká syntesa jest povětšinou české vědě cizí. Odtud plyne myšlenková závislost české vědy na vzorech západních, na dílech západoevropských filosofů a systematických, kteří svými principy ovlivňují monografickou práci českou, která ovšem má větší praktický důsledek pro přesné poznání materiálu, včisticí se na české poměry. Až materiál český bude dobře seznán, pak jistě se vyvine i druhá část vědeckého myšlení, synthesisa. Dlužno říci, že i v Čechách se vyskytli podobní vědcové syntetičtí (Král, Krejčí, Purkyně, O. Kramář a j.) a jisto jest, že počet jejich se bude množiti, jak o tom svědčí doba nejnovější, která vykazuje značný počet mimořádně nadaných vědců, kteří dokončují práci svých zasloužilých předchůdců-učenců.

Na tomto místě podáváme jen výčet jmen a oborů. Podrobnější poučení nalezne čtenář pod hesly jednotlivých vědních oborů (antropologie, geologie, historie a j.) a pod jmény jednotlivých bada-

telů, kde čtenář nalezne životopis, výčet spisů a ocenění díla. Tato stať nechť slouží jako rejstřík jmen.

Bibliografie a knihoznalství. Počátky těchto oborů nalézáme u středověkých a novověkých katalogů soukromých i veřejných knihoven. Nejlepším příkladem jejich jest Katalog knihovny Petra Voka z Rožmberka, pořizený Breznanem. V nové době zasloužil se o českou bibliografii především Jungmann a jeho následovatelé Doucha, Jireček, Michl a Urbánek. V nejnovější době pěstovali a pěstují bibliografii a knihoznalství: A. Basl, V. Bitnar, B. Čermák, A. Dolenský, B. Foit, J. Gotthard, A. Hansgirk, Fr. Hrachovský, J. Jirman, J. Kazimour, B. Koutník, A. Krecar, V. Kryšpin, V. Kudlata, L. Niederle, K. Nosovský, F. Pastrnka, A. Podlaha, J. Polívka, V. J. Procházka, J. Springer, K. Steinich, J. Šimsa, V. Švambera, Z. V. Tobolka, J. Truhlář, A. Tumpach, J. Vlček, J. Volf, Č. Zibrť, J. Zubatý, L. J. Živný, L. K. Žižka. Základy k bibliografické práci podal L. J. Živný. — Mnozí pracovníci svrchu vyjmenovaní věnují své síly teorii a praksi knihovnické. Zájem o knihovnictví vzniká až ve XX. století. Po pokusech o odborné časopisy (České knihovnictví, Knihy a knihovny), stal se orgánem této práce Časopis československých knihovníků. Vědeckému knihoznalství věnuje se 1930 ustavená Československá společnost knihovědná.

A. Vědy duchové

mají v národě českém dávnou tradici. XIX. stol. stojí v Čechách ve znamení těchto věd a dodnes nelze říci, že by zájem o ně klesl ve prospěch věd technických a přírodních.

Filosofie. Filosofie více než která jiná vědecká disciplína byla závislá na západoevropských proudech myšlenkových. Mimo Chelčického a O. Kramáře nevykazuje samostatných myslitelů. Tomáš ze Štítného, Hus a husitští i katoličtí teologové vycházejí ze soudobé scholastiky. U Komenského slabě ozývají se soudobí klasičtí filosofové. V době obrození ovlivnila české myšlení německá naturfilosofie, později Herbart, Hegel a francouzský a anglický pozitivismus (Comte a Spencer). V nové době ovlivňuje českou filosofii Bergson, německý vitalismus a americký pragmatismus. Ve velké většině se však čeští filosofové věnují konkrétním odvětvím, jako logice (Kozák, Pelikán), psychologii (Fr. Krejčí, Forster, Stehlík), filosofii přírodní (Mareš, Velenovský, Vorovka, Rádl) a pod. Metafysická spekulace jest oficiální filosofii opuštěna. Zabývají se

ji hl. filosofové katoličtí, které však nemožno pojmuti do filosofie soudobé, neboť kořeny jejich thesů kotví ve středověké scholastice a mystice. Místo metafysiky jest značný zájem o pojmovou práci v sociologii, která se těší mimořádné oblibě vlivem Masarykovým a Foustkovým, v estetice, ke které položil pevné základy O. Hostinský. Tradici české filosofie vytvořili a tvoří tito badatelé: K. S. Amerling, Fr. Balej, J. Bartoš, Eduard Beneš, I. A. Bláha, František Čáda, Karel Čapek, Ladislav Čelakovský, Karel Černocký, František Čupr, Josef Dastich, B. Dratvová, František Drtina, Josef Durdík, Petr Durdík, L. Fahoun, František Fajfr, J. Fischer, J. L. Fischer, Vilém Forster, Břetislav Foustka, Alfred Fuchs, Karel Galla, Method Habáň, J. I. Hanuš, K. Herfort, A. Heveroch, Vladimír Hoppe, Otakar Hostinský, J. Hromádka, J. Hruban, I. M. Hurban, E. Chalupný, Cyril Jež, O. Josek, Evžen Kadeřávek, J. Kachník, J. Kallab, J. Kapras, F. M. Klácel, A. Klátovský, J. Klíma, B. Klineberger, J. B. Kozák, Josef Král, O. Kramář, J. Kratochvíl, A. Krecar, Fr. Krejčí, L. Kunte, Fr. B. Květ, A. Lang, V. Láska, V. Lesný, A. Lenz, Gustav A. Lindner, K. A. Mádiera, O. Machotka, Em. Makovička, Jakub Malý, R. J. Malý, A. Marek, Bohumil Mareš, Fr. Mareš, Tomáš G. Masaryk, Pavla Moudrá, Zdeněk Nejedlý, R. Neuschl, F. Novotný, František Palacký, Ferdinand Pelikán, O. Pertold, J. Pospíšil, F. X. Procházka, D. Pšenčík, J. E. Purkyně, Em. Mádl, B. Raymann, A. Satureník, Z. Smetáček, A. Smetana, J. Fr. Smetana, V. Sobotka, K. Souček, Čestmír Stehlík, E. Svoboda, Fr. Šeracký, V. Šimerka, A. Štefánek, K. B. Storch, L. Štúr, A. Štastný, G. Tichý, B. Tomsa, Tomáš Trnka, F. Tučný, J. Tyrdý, M. Tyrš, A. Uhlíř, Z. Ulrich, František Vejvodský, J. Velenovský, Karel Vorovka, Pavel Vychodil, František Weyr, Gustav Zába, Vincenc Zahradník, O. Zich, František Žilka. — Čeští teologové (katoličtí i protestantští jsou uvedeni mezi filosofy, historiky a filology, podle oboru věd, ve kterých teologicky pracují. Čeští filosofové jsou sdruženi ve Filosofické Jednotě. Filosofické časopisy české jsou: Česká Mysl (red. Krejčí, pozitivistický směr), Ruch Filosofický (red. F. Pelikán, idealistický), Filosofie (red. T. Trnka, eklektický), Filosofická revue (red. Habáň, pro thomismus a filosofii katolickou), Křesťanská revue (red. Rádl-Hromádka, list pro filosofii protestantismu), Filosofické stati přináší: Přítomnost, Naše Doba, Život a j.

Pedagogika česká dala světu velikého vychovatele J. A. Komenského. Moderní českou pedagogiku založili: Gustav Adolf Lindner, Fr. Drtina a jmenovitě O. Kádner, který zpracoval veškeré obory této vědy. Literatura pedagogická jest oživena četnými překlady cizích klasiků, které navozovaly další již původní práce. Především se pedagogikou zabývali: František Čáda, Josef Černý, Fr. Götz, J. Hendrich, Karel Herfort, Ladislav Horák, Otakar Chlup, Ant. Janů, Josef Klíka, J. V. Klíma, Josef Kožíšek, Fr. Krejčí Jan Kvačala, Josef Mauv, Jan Mrazík, Josef Müller, Rudolf Neuhofer, Josef Patočka, V. Příhoda, Fr. Soukup, Fr. Šelep, Josef Šmaha, Josef Tůma, Josef Ulehla. O vydavatelskou činnost české pedagogické literatury se zasloužila edice Dědictví Komenského. Časopisy: Paedagogické rozhledy, Život, Dom a škola (Slovenský učitel), Věstník českých profesorů s příl. Střední škola, Český učitel, Vychovatel, Vychovatelské listy, Škola našeho venkova, Škola měšťanská, mimo listy stavovské.

Historie a pomocné vědy dějepisné. Historie má v národě českém pradávnou tradici. Nejstaršími dokumenty jsou letopisy klášterní, Kosmas, Dalimil. Až do XVIII. století není však pravé kritiky, která se dostavuje teprve vlivem ideí osvícenských. Povaha období probuzenského byla ve znamení syntetické historie, vrcholící Palackým; tento směr udržuje se ještě ve škole Kalouskové. Proti tomuto směru stojí analytická škola Gollova, ke které se hlásí současní historikové téměř bezvýjimečně. Gollova škola zkoumá a vydává prameny, klade důraz na sociální a hospodářskou strukturu doby, avšak pilnou, drobnou práci bylo způsobeno, že v nové době neexistuje veliké, souborné dílo o českých dějinách. Vrcholem Gollovy školy jest činnost J. Pekaře, který na základě pečlivě zkoumaného materiálu poopravuje obraz české minulosti, J. Susty, jenž studuje hospodářské poměry českého středověku a politiku posledních století, V. Novotného, znalce doby husitské. Od padesátých let min. století věnovali se historii a pomocným vědám tito učenci (dobu dřívější viz v dějinách písemnictví českého): Karel V. Adámek, Fr. M. Bartoš, Boh. Baxa, Jaroslav Bidlo, Josef Bílek, Tomáš Bílek, A. Boček, Josef Borovička, Klement Borový, Vincenc Brandl, Antonín Breitenbach, Jaromír Čelakovský, K. Čermák, Josef Čihula, Jar. Demel, J. Dobáš, Beda Dudík, František Dvorský, Rudolf Dvořák, František Ekert, Josef Emler, Karel Jaromír Erben, E. Fiala,

Jaroslav Fikerle, Robert Flieder, Gustav Friedrich, Vilém Gábler, Antonín Gindely, Julius Glücklich, Jaroslav Goll, Vl. Groh, Jaromír Hanel, J. Heidler, Otakar Heinic, Milan Hodža, J. Hofman, Ladislav Hofman, Ferdinand Hrejsa, František Hrubý, Václav Hrubý, František Hýbl, V. Chaloupecký, B. Jenšovský, Miroslav Jerábek, Karel Jičínský, Hermenegild Jireček, Josef Konstantin Jireček, K. Kadlec, Tomáš Kalina, Josef Kalousek, František Kameníček, Jan Kapras, Josef Kazimour, V. Klecanda, Ladislav Klicman, Hynek Kollmann, Josef Kořán, Jaroslav Kosina, M. Kovář, František Krásl, Václav Kratochvíl, Adolf Krejčík, Kamil Krofta, F. Kryštof, Martin Kříž, J. Kudela, Vlastimil Kybal, Václav Křížek, Antonín Lenz, Ladislav Machač, Fridolín Macháček, Matouš Malif, František Mareš, Robert Maršan, F. Menčík, B. Mendl, E. J. Mittner, G. Morávek, Václav Müller, Bohumil Navrátil, Zdeněk Nejedlý, A. Neuman, Vojtěch J. Nováček, J. B. Novák, Václav Novotný, O. Odložilík, H. Opočenský, Fr. Palacký, Jan Peisker, Josef Pekař, Emanuel Peroutka, Čeněk Pinsker, Kr. Fr. Plodek, Fr. Pluskal, Ant. Podlaha, Vincenc Prasek, Justin V. Prášek, Fr. Prokeš, Jar. Prokeš, Antonín Rezek, Bohuš Rieger, V. Royt, František Sasínek, August Sedláček, Jan Sedlák, Václav Schulz, G. A. Skalský, Fr. A. Slavík, Jan Slavík, Josef Smolík, František Snopek, Adolf Srb, Miloslav Stieber, Karel Stloukal, A. Stocický, Cyril Straka, Josef Strnad, Josef Stupecký, J. Svátek, Eduard Šebesta, František Šembera, Josef V. Šimák, Josef Šimek, F. Šteidler, Karel B. Storch, Jar. Štastný, František Šujan, Josef Šusta, Ferdinand Tadra, Josef Teige, Jan Tenora, František Teplý, František Tischer, Zdeněk Tobolka, Hugo Toman, Václav Vladivoj Tomek, Em. Tonner, Josef J. Toužimský, Hugo Traub, Rudolf Urbánek, František Vacek, Matouš Václavce, Jindřich Vancura, Josef Vávra, P. M. Veselský, A. N. Vlasák, Václav Vojtíšek, Josef Volf, M. Vystyd, Max Wellner, Jar. Werstadt, Z. Winter, Karel Vl. Zap, Čeněk Zíbrt, Fr. J. Zoubek, Josef Zukal. — Historický materiál jest vydáván: v Codex dipl. et epist. Moraviae, Regesta diplom., Archivu Českém, Sněmeh českých, Pramenech dějin českých, Archivu historickém, Codexu diplom., Bohemiae, Monumenta Bohemiae Vaticana; hl. časopisy pro historii jsou: Časopis českého musea, Památky archeologické, Časopis Matice moravské, Český časopis historický, Časopis společnosti přátel starožitností českých, Sborník historického kroužku, Zprávy Zemského

archivu českého, Časopis pro dějiny venkova, Časopis Archivní školy, Naše revoluce. — Bibliografii obsahuje Zíbrtova Bibliografie české historie a bibliografie vycházející při ČCH.

Dějiny umění zastupují v české vědě: Vojtěch Birnbaum, Josef Braniš, Antonín Dolenský, E. Dostál, Max Dvořák, Jan Emler, A. Friedl, K. Guth, Jan Herain, Karel Chytil, Luboš Jerábek, R. Kuchynka, J. Květ, Ferdinand Lehner, A. Matějček, Boh. Matějka, J. Pečírka, Ant. Podlaha, Zdeněk Wirth, F. Žakavec.

Dějiny hudby pěstují a pěstovali: Vladimír Helfert, J. Hutter, Zdeněk Nejedlý, Karel Konrád, Srb-Debrnov, O. Hostinský.

Archeologie a prehistorie jest reprezentována jmény J. E. Vocel, I. L. Pícl, L. Niederle, K. Buchtela, A. Stocký. Vedle těchto důležitých další badatele, kteří jsou: Axamit, Čermák, Červinka, Domečka, Eisner, Felcman, Hellich, Horák, Jíra, Matiegka, Palliardi, Prokop, Smolík, Schráníl, Šimek, Šmidt, Šnajdr, Vaněk. — O rozkvět těchto věd pečuje Sbor archeologický; orgán vědecký jsou Památky archeologické a místopisné.

Národopis vznikl vlivem něm. filosofie (Herder) v průbězských dobách, kdy panovalo nadšení pro svérázný život lidu tak, jak se zrcadlí v písních, výšivkách, stavbách, zvycích, krojích a pod. Nejvíce vynikl v tomto oboru K. J. Erben. V novější době postavil na vědecký základ český národopis Č. Zíbrt, jehož literární práce materiál téměř vyčerpává. Ostatní pracovníci v národopisu jsou: K. Adámek, L. Bakešová, Fr. Bartoš, R. Bíbová, V. J. Dušek, V. Fabián Dom. Filip, J. Havelka, Vlasta Havelková, J. Hušek, B. Hoblová, L. Holuby, J. Horák, E. Horský, F. Houdek, J. F. Hruška, Karel Chotek, J. Jakubec, L. Janáček, D. Jurkovič, J. Klvaňa, J. Koula, Em. Kovář, František Kretz, Ludvík Kuba, J. Kibín, F. Lego, J. Mančal, K. Medvecký, L. Niederle, T. Nováková, E. Pek, J. Polívka, K. Procházka, J. Prousek, F. Příkrýl, O. Příkrýl, L. Rýznerová, M. Smolková, V. Smutný, J. Soukup, A. Šebestová, A. Šolta, Fr. Adolf Šubrt, Václav Tille, J. Tvrdý, J. Tykač, Renáta Tyršová, M. Václavce, Fr. Velc, J. Vycpálek, Fr. Vykoukal, J. Vydra, J. Vyhliďal, M. Wanklová, Antonín Wiehl, Zdeněk Wirth. Zájem o tento obor dal podnět ke vzniku Národopisné Společnosti Československé. Vědeckým sborníkem jest Zíbrtův Český lid.

Vědy filologické a literární dějepis: Slovanská filologie byla založena Josefem Dobrovským a P. Jos. Šafaříkem. Další zdárný vývoj byl

však podmíněn vystoupením Jana Gebauera, který dal české a slovanské filologii přísně vědecký základ. Souběžně roste zájem o literární dějepis. Všemi obory slovanské filologie zabývali se a zabývají se: František Autrata, František Bačkovský, Josef Bartoča, J. Bartoš, Fr. Bartoš, František Bílý, Samo Czambel, Ferdinand Čenský, František Černý, Karel Černý, Vavřinec Dušek, Václav Ertl, Václav Flajshans, Josef Folprecht, Frant. Frýdecký, Jan Gebauer, L. Geitler, Josef Hanuš, Martin Hattala, Antonín Havlík, Karel Hlkl, Quido Hodura, J. Horák, Ignác Hošek, Jan Hruška, Miloslav Hýsek, Jan Jakubec, Antonín Janů, B. Jedlička, Fr. V. Jeřábek, Josef Jireček, Ferdinand Jokl, J. Jungmann, Jan Kabelík, Josef Karásek, F. M. Klácel, Fr. Š. Kott, Josef Král, Arnošt Kraus, Kamil Krofta, František Kubka, Fr. B. Květ, Prokop Lang, Jan Loriš, Jan Máchal, Jiří Malovaný, J. B. Mašek, Ant. Matzenauer, Ferdinand Menčík, J. Mikš, Karel Ninger, Arne Novák, J. V. Novák, Karel Novák, Matěj Opatrný, František Pastrnek, Josef Páta, Adolf Patera, Josef Pešek, Václav Petrá, Jiří Polívka, Albert Pražák, Frant. X. Prusík, J. Přecechtěl, Ludivít Rizner, Antonín Rybička, František Ryšánek, Jan Sedláček, E. Smetánka, Jan Erazim Sojka, Stanislav Souček, B. V. Spiesz, Josef Straka, Ferdinand Strejček, J. Sutnar, O. Svitavský, A. V. Šembera, František Šimek, Josef Škultéty, Jan Thon, Karel Tieftrunk, Václav Tille, Frant. Trávníček, Antonín Truhlář, E. Týn, Fr. A. Urbánek, Josef Vajs, Pavel Váša, Ant. Vašek, Jaroslav Vlček, Václav Vondrák, Karel Vorovka, Miloš Weingart, Václav Zelenka, Václav Zikmund. — Filologové jsou soustředěni v Jednotě českých filologů. Vědecké časopisy: České Museum filologické (1895—1904), Listy filologické (od 1874). Články z české a slovanské f. přinášejí: Časopis Českého musea, Slovanský přehled.

Klasická filologie počíná u nás již v renesanci (R. Hrubý, V. Písecký, Z. Hrubý). Vědecká filologie spojená zároveň s vědou o antice (dějiny, politické a kulturní, archeologie, epigrafika) začíná se pěstovati až v XIX. stol. zásluhou J. Kvíčaly a později J. Krále. Studium o antice se věnuoval a věnují: Vladislav Brtnický, Ondřej Čadík, Josef Dobiáš, František Groh, Vladimír Gabriel Hejzlar, Karel Hrdina, Otakar Jiráni, Robert Novák, František Novotný, Antonín Kolář, Josef Král, František Krsek, Jan Kvíčala, Rudolf Kuthan, H. Mejsnar, J. Niederle, Jaroslav Ludvíkovský, František Palata, Emanuel Peroutka, V. Petr, Klá-

ra Pražáková-Fuxová, Bohumil Ryba, Antonín Salač, Ferdinand Stiebitz, Karel Svoboda, Otmar Vaňorný, Jindřich Vysoký, Zdeněk Vysoký, Karel Wenig. Téměř všichni překládají antické literatury.

Germánská filologie vděčí za svůj rozkvět hlavně V. E. Mourkovi a A. V. Krausovi, kteří české germanistice získali i v cizině zvůněné jméno. Zabývají se jí: J. Baudiš, Ant. Beer, O. Fischer, O. Heidrich, Vilém Hurtig, František Chudoba, Josef Janko, J. F. Ježek, V. A. Jung, Fr. Kalda, Arnošt Kraus, Jan Krejčí, Fr. Krupička, Vilém Matheisius, V. E. Mourek, Arne Novák, Gustav Pallas, J. Sterzinger, J. Váša, J. Vlašinský, J. Vymazal.

Románská filologii a dějinám literatur románských se věnují: T. Bednář, Antonín Boháč, A. Branžovský, J. Buben, O. Dubský, J. Hantich, Prokop M. Haškovec, Jan Herzer, Jiří Horák, Jaroslav Hruška, J. E. Hulakovský, J. Chlumský, Čeněk Ibl, O. Janota, H. Jarník, J. U. Jarník, J. Kopál, Max Křepinský, O. Levý, A. Matzenauer, Jiří Mohl, Vojtěch Paulus, Jiří Polívka, Fr. Pover, Karel Skála (K. Rocher), Ferdinand Spišák, O. Stehlík, F. X. Šalda, Otakar Šimek, Fr. Šubert, Václav Tille, K. Titz, V. Vočadlo, František Vojtíšek, Jaroslav Vrchlický, F. Žakavec. Moderní filologii jest věnován Časopis pro moderní filologii a literatury.

Orientální filologie dostoupila v české vědě úctyhodné úrovně. Dříve byla přednášena jen jako pomocná věda pro studium teologie, kdežto v nové době vystupuje jako obor zcela samostatný. Na tomto poli získali si světového jména Košť, Dvořák, Lexa, Hrozný. Českou or. f. tvoří: Jaromír Borecký, Rudolf Dvořák, Bedřich Hrozný, Jaromír Bř. Košť, Vincenc Lesný, František Lexa, Alois Musil, Otakar Pertold, Rudolf Růžicka, O. Rypka, Jaroslav Sedláček, F. Tauer, J. Zubatý.

Problémy obecné filologie hl. indogermánské se zabývali: J. Baudiš, J. Gebauer, Josef Horák, O. Hujer, E. Kovář, V. Lesný, Č. Serel, J. Zubatý. Fonetikou se zaměstnávají: Ladislav Dolanský, Antonín Frinía, Josef Chlumský.

Vědy právní. Novodobá česká věda právní počíná až v XIX. století (o dobách dřívějších informuje stat. Československé právo). Jednotlivými obory zaměstnávali a zaměstnávají se tyto učenci: Filosofii práva: J. Hanel, R. Horna, J. Kallab, E. Svoboda, B. Tom-

šů, František Weyr. Dějinami práva: B. Baxa, V. Brandl, Fr. Čáda, J. Čelakovský, J. Hanel, R. Horna, K. Jičínský, H. Jireček, R. Kadlec, J. Kalousek, J. Kapras, R. Maršan, V. Müller, Th. Satureník, Fr. Palacký, Rud. Rauscher, B. Rieger, Miloslav Stieber, J. Teige, J. E. Vogel. Rímským právem: J. Čermák, R. Dominik, L. Heyrovský, O. Sommer, J. Trakal, J. Vančura, J. Vážný, R. Vyšín. Církevním právem: Vr. Bušek, Kamil Henner, František Laurin, J. Sedlák, J. Vacek, J. Vážný. Mezinárodním právem: A. Hobza, J. Kallab, J. Krčmář, J. Trakal, L. Vošta, Fr. Weyr, A. Zucker. Občanským právem: K. Batěk, J. Bohuslav, Vl. Fajnor, V. Grünwald, F. Hodač, Fr. Joklík, J. Krčmář, F. Laurin, A. Pavlíček, Ant. Randa, A. Rath, J. Sedláček, J. Stupecký, E. Svoboda, H. Šíkl, M. Šimák, E. Tilsch, J. Vacek, K. Weith, L. Winter. Obchodním právem: J. Brabec, R. Dominik, František Eberl, S. Fakhoun, J. Heller, K. Hermann-Otavský, R. Horna, K. Chlup, F. Joklík, Č. Klier, A. Nevšímal, A. Pavlíček, J. Pazourek, J. Pospíšil, A. Randa, J. Sládeček, H. Šíkl, G. Svamberk, J. Vážný, A. Wenig, J. O. Worel, F. Zachoval. Civilním soudnictvím: V. Bělský, J. Bohuslav, J. V. Čechetka, J. Frič, A. Hartmann, J. Heller, V. Hora, E. Ott, F. Pantůček, A. Rath, J. Škarda, F. Vážný, J. O. Worel, J. Žalud. Trestním právem: V. Bouček, K. Čížek, Č. Hevera, J. Kallab, M. Lepář, A. Milota, A. Miříčka, J. Prušák, F. J. Rezáč, J. Sládeček, J. Slaviček, Fr. Storch, J. Stránský, A. Zucker. Vědecké časopisy jsou: Právník, Česká advokacie, Časopis pro právní a státní vědu, Sborník věd právních a státních, Právníček rozhledy, Obzor národohospodářský, Správní obzor, Všehrd, Právní obzor. Zákony československé vycházejí ve sbírce komentované zákony ČSR. (Čsl. Kompas).

Vědy státní a sociální pěstují se v Čechách od dob Marie Terezie, ovšem německy. Česká produkce vědecká vzniká až v II. pol. XIX. stol. vlivem české university. Zabývali se jimi: J. Auerhan, A. Boháč, Albin Bráf, Fr. Brauner, Fr. Čuhel, J. Drachovský, K. Engliš, F. Fiedler, Josef Fořt, V. Funk, J. Gruber, Fr. Hodač, J. Hoetzel, C. Horáček, R. Hotowetz, Fr. L. Chleborád, J. Kaizl, J. Koloušek, K. Kramář, D. Krejčí, J. Löwenstein, J. Lukáš, J. Macek, V. Mildschuh, J. Prazák, B. Rieger, Fr. L. Rieger, E. Schindler, M. Talíř, Fr. Vavřínek, Max Wellner, Fr. Weyr, L. Winter, B. Živanský. Stati z oboru těchto věd přinášejí většinou právnícké časopisy.

Matematika byla v Čechách pěstována od dob Karla IV. Velikého rozkvětu nabyla za vlády Rudolfa II., kdy vynikl Tadeáš Hájek z Hájku. V 18. st. důstojně zastupoval českou matematiku Stanislav Vydra, v probuzení pak B. Bolzano a Jandera. Vlastní však rozkvět m. jako vědy, jazykem českým pěstované, způsobilo ustavení samostatné university české. V nové době pracují v této vědě: G. Blažek, B. Bydžovský, E. Čech, K. Hlavatý, B. Hostinský, Hromádka, S. Hronec, Janděčka, J. Jarník, V. Jarolímek, V. Jerábek, J. Koloušek, M. Kössler, V. Láska, M. Lerch, F. Machovec, A. Pánek, M. Pelíšek, K. Pelz, K. Petr, B. Procházka, K. Rychlík, J. Sobotka, A. Strnad, F. J. Studnička, A. Sucharda, Josef Šolín, V. Šimerka, F. Tilšer, J. S. Vaněček, G. Vetter, J. Vetter, J. Vojtěch, Eduard Weyr, Emil Weyr, K. Zahradník. — Pojistnou matematikou se zabývá prof. Schöbaum.

B. Vědy přírodní.

Astronomii se věnují: B. Bečka, A. Dittrich, Heinrich, G. Gruss, V. Láska, F. Nušl, A. Seydler, J. Wagner, meteorologii a klimatologii: Fr. Augustin, Fr. Běhounek, Al. Gregor, St. Hanzlík, Hornstein, J. Kaván, Josef Kopecký, A. Kostlivý, Kreil, V. Novák, R. Schneider, G. Svoboda. Fysiku jako vědu uvedl do Čech Čeněk Strouhal, B. Kučera, F. Petřina, A. Seydler a F. Koláček. Světového jména dosáhly fyzikální práce největšího našeho vědce tohoto oboru K. V. Zengera. Současnou fysiku vedle těchto zastupují: A. Dittrich, V. Dolejšek, K. Domalip, V. Felix, B. Hostinský, B. Macků, F. Nachtigal, V. Novák, V. Posejpal, J. Suchý, F. Studnička, J. Šafránek, R. Šimůnek, K. Teige, V. Teissler, J. A. Theurer, V. Trkal, V. Vojtěch, F. Závíška, A. Záček. Českou chemii zastupují jména: Amerling, Andřík, Baláš, Balling, Bělohoubek, Brauner, Bulíř, Bureš, Burián, Diviš, Ernest, Faktor, Fallada, Formánek, Hanuš, Herles, Heyrovský, Horbaczewski, Hrach, Chodounský, Jahn, Jedlička, Farský, Kabrhel, Kallauner, Klaudi, Krausz, Kruiš, Křepelka, Kukla, Laxa, Linsbauer, Mašín, Milbauer, Neuman, Nevole, Plzák, Poupě, Preis, Preslové, Quadrát, Rayman, Schneider, Schulz, Staněk, Stoklasa, Šafařík, Šatava, Šebor, Štěrba-Böhm, Štolba, Švéda, Tomíček, Vojtěch, Vondráček, Votoček, Wald.

Zeměpis zastupují: K. Absolon, Jiří Daneš, V. Dědina, V. Dvorský, O. Feistmantel, Ant. Frič, E. Holub, B. Horák, K. Chotek, Fr. Koláček, K. Kořistka,

J. Král, Jan Krejčí, Fr. Machát, St. Nikolau, J. Stecker, Ferd. Stolička, B. Šalamoun, V. Svambera, F. Vitásek, E. St. Vráz, J. Woldrich.

V 19. a 20. století pracovali v geologii, petrografii, mineralogii a paleontologii: F. Babánek, J. Barvíř, E. Bořický, Kl. Čermák, K. Feistmantel, A. Frič, O. Gartner, St. Hanzlík, A. Heinrich, R. Helmhacker, A. Hofmann, J. J. Jahn, B. Ježek, J. Kafka, R. Kettner, J. Klvaňa, J. Kodým, J. Kolíha, J. Kratochvíl, Aug. Krejčí, Jan Krejčí, J. Kušta, J. Matějka, O. Matoušek, O. Novák, J. Perner, F. Pošta, K. Preis, J. V. Procházka, C. Purkyně, V. Sixta, E. Schnáhl, A. Slavík, F. Slavík, V. Smetana, R. Sokol, B. Stočes, V. Šafařík, F. Štolba, D. Štúr, J. Šuf, J. Ulrich, J. Volko, K. Vrbha, A. Vysoký, J. Wanek, J. N. Woldrich, Bř. Zahálka, C. Zahálka, J. V. Želízko; v botanice: E. Baudyš, A. Bayer, E. Bayer, F. Bubák, K. Domin, J. Dědeček, L. Čelakovský, R. Dostál, F. Farský, E. Formánek, J. Hlava, J. L. Holuby, J. Jelínek, K. Kavina, J. Klika, J. Macků, K. Malkovský, J. B. Mikan, F. Nábelek, B. Němec, dr. Němec, F. A. Novák, F. M. Opiz, Jan Palacký, J. Peklo, J. Podpěra, J. E. Pohl, S. Prát, K. B. Presl, E. Purkyně, F. Schuster, F. Sitený, J. Stoklasa, F. Straňák, Kašpar Šternberg, J. B. Tausch, V. Ůhla, K. Vandas, J. Velenovský, J. Vilhelm, V. Weitenweber; v zoologii: K. S. Amerling, J. Babor, B. Bauše, E. Bayer, F. Bayer, F. Bílek, A. J. Corda, L. Duda, A. Frič, S. Hlava, J. Janda, J. Kafka, Fr. Klapálek, B. R. Kolenatý, J. Komárek, J. Kořenský, dr. Kořínek, J. Křiženecký, A. Mrázek, B. Němec, O. Nickler, F. A. Nickler, doc. Obenberger, F. Petr, K. B. Presl, J. Sv. Presl, J. E. Purkyně, E. Rádl, J. Rejzek, F. Rosický, E. Sekera, K. Schäferna, J. Schöbl, F. Stein, A. Štolc, dr. Štorkán, A. Šulc, V. Šusta, K. Thon, J. Uzel, V. Vávra, Fr. Vojdovský, A. Velich, J. Wenig, J. Zavřel. Konečně českou biologii a antropologii reprezentují jména: Boháč, Babák, Breindl, Brožek, Hahn, Hrdlička, Matiegka, Malý, Němec, Prát, Růžička. Vědecké časopisy pro přírodní vědy jsou: Časopis pro matematiku a fysiku, Archiv přírodovědecký, Akvarium, Živa, Vesmír, Věda přírodní, Biologické listy. Vědecké korporace: Jednota českých matematiků a fysiků, Přírodovědecký klub, České společnosti entomologická, Spolek pro ochranu ptactva, Společnost přátel přírody, Česká botanická společnost, Čsl. mykologická společnost, Komise pro sběr léčivých rost-

lin, Přírodovědecký sbor při Národním muzeu. — Lékařství české reprezentují jména: Albert, Cisler, Eiselt, Haškovec, Hlava, Chlumský, Janošik, Janovský, Kabrhel, Klika, Kotánek, Kukuřla, Kutvrt, Lhoták, Libenský, Maixner, Maydl, Nessel, Panýrek, Pawlík, Pelnář, Petřivalský, J. E. Purkyně, Reinsberg, Rubeška, Růžička, Semerád, Slavík, Srdínko, Staněk, Syllaba, Šamberger, Thomayer, Veselý, Weigner, Znojenský. Vědecké listy: Časopis lékařů českých, Revue v neurologii a psychiatrii, Česká dermatologie, Revue de médecine tchèque, Korporace: Spolek českých lékařů, Ústřední jednota československých lékařů a stavovská Lékařská komora.

C. Vědy technické.

Teorií technických věd se zabývali: K. N. Balling, Bazika, Zd. Bažant, prof. Ant. a Aug. Bělohoubkové, Bukovský, K. Černý, K. Dörfel, J. Donát, F. V. Goller, E. Hořovský, J. Hrabák, V. Jičínský, R. Kaplan, H. Karlík, K. Kruis, J. Lexa, Vl. List, Fr. Melichar, B. Naprávil, K. Novák, A. Nýdrle, Pek, Chr. Petřík, Fr. Pošepný, Karel Preis, K. Renelt, A. Salaba, E. Schulz, A. Staněk, J. Stoklasa, Fr. Šebor, J. Šolín, H. Štolc, F. Wald, A. V. Velflík, Zafouk, K. V. Zenger; prakticky a organizačně m. j. vynikli: St. Bechyně, Fr. Ant. Gerstner, Fr. Jos. Gerstner, A. Klir, Fr. Klokner, E. Kolben, Fr. Křižík, J. Mellan, Fr. Mencl, J. Pacold, Fr. Ringhoffer, B. Schnirch, E. Schwarzer, A. Smrček, E. Škoda, J. Záhorský, Zimmler; jako vynálezci prosluli: J. Božek (paroloč, parní vůz), P. Diviš (hromosvod), V. Horák (pevné sklo), J. Husník (grafické techniky), H. Jelínek (saturace), J. a V. Kavalierové (chemické sklo), K. Klíč (graf. techniky), Petřina (telefon), J. Ressler (lodní šroub), J. F. Schor (plavidla), bratřenci Veverkové (ruchadlo), Zvoníček (parní turbína) a mn. j.

Zemědělská technika byla od 18. st. horlivě pěstována. V 19. a 20. století zastupují ji v československé vědě tato jména: Adamec, Adamec, Andrie, Andrlík, Babák, Bachrach, Bartoš, Baudyš, Beran, Bezděk, Bělohoubek, Bezdíček, Brdlik, Bubák, Buňat, Burket, Canal, Černý, Josef Černý, Čvančara, Deml, Doležal, Domin, Drahný, Duchoň, Dvořák, Eckert, Erben, Farský, Fierlinger, Haisman, Háša, Havelka, Hemský, Hlubek, Holý, Horáček, Jan Horák, Josef Horák, Horský, Hradilová, Hrázský, Hruza, Chadt, Chmelář, Janota, Jelínek, Just, Kočnar, Kodým, Kolářský, Kopecký, Kořistka, Kožený, Král, Kroulík, Kyas, Křiženecký, J. B. Lambl,

K. Lambl, Laxa, Lechner, Linhart, Líska, Lumbe, Macalík, Mácha, Marek, Martilík, Matoušek, Matula, Matyáš, Michna, Mikan, Möhl, Mokry, Moravec, Mrkvan, Munzar, Nessler, Němec, Novák, Nýdrle, Obrtel, Pech, Peklo, Pettera, Pitra, Presl, Prokeš, Purkyně, Racek, Rambousek, Reich, Rosam, Rozmára, Ryšavý, Říha, Senft, Servít, Schönbauer, Schönfeld, Sitenký, Smolák, Sonntag, Sová, Staněk, Stempl, Stoklasa, Střiteský, Suchý, Ševčík, Šiman, Šimon, Špirhanzl, Stein, Steinhausz, Šusta, Švec, Taufer, Teklý, Thoma, Tomeš, Topol, Trojan, Trachtová, Traitner, Tupý, Uzel, Vaňha, Vaníček, Večeř, Velich, Vilíkovský, Vítek, Vrábek, Vrbata, Weger, Zelenka, Zürcher. Práce se soustředí v Zemědělské akademii, která vydává Zemědělský archiv a četné sbírky publikací.

Vojenství v nové době se věnovali: P. Blažek, T. Burián, F. Čenský, M. Fialka, O. Frankenberger, E. S. Friedberg-Mírochorský, V. J. Hauner, V. Karhan, F. Kučera, H. Kufner, K. Procházka, E. Rüffer, J. Thille, A. Toldt, H. Toman, J. Umlauf. Téměř všichni současní pracovníci ve vojenských vědách jsou soustředěni v Československém vědeckém ústavu vojenském, který vydává publikace. Odborné články přináší: Vojenské Rozhledy, Vojensko-technické zprávy, Voj. zdravotnické listy, Zprávy voj. studijního ústavu leteckého, Zprávy vojenského archivu RCS, Důstojnické Listy.

Propagaci a pěstování vědních oborů věnují se i četné korporace veřejnoprávní a spolky, jako Česká akademie věd a umění, Česká učená společnost, Masarykova akademie práce, Slovanský ústav, Orientální ústav, Komitě pro přírodovědecký výzkum Čech, Jednota přátel Masarykovy akademie práce, Komise pro soupis československých tisků a j.

Vědecké a studijní ústavy v Československu.

Pokročilá organizace práce vědecké v ČSR. jeví se též v početnosti vědeckých ústavů a jejich specializací. Zhruba možno rozeznávat tři druhy těchto ústavů: ústavy státní neb veřejné, ústavy vysokoškolské a ústavy více či méně soukromé. Po převratu byla založena celá řada ústavů vědeckých, kterých potřebuje každý stát. Příkladem takových ústavů je Státní ústav geologický RCS, pro geologický výzkum republiky a geologické mapování. Ústav tento pokračuje v práci starého Říšského geologického ústavu rakouského, založeného již r. 1849. St. ú. geol. přidružen min. veřejných prací a

má vedle svého úředního štábu a chemické laboratoře, ještě celou řadu externích členů, kteří proň pracují. Neméně důležitý je Státní ústav hydrologický, který sleduje poměry vod běhutých i spodních, k čemuž má celou řadu stanic. Mezinárodně významu je rovněž státní ústav meteorologický, který má rovněž celou řadu menších i větších stanic a pozorovacích míst a je ve styku s podobnými stanicemi v ostatních státech. Tyto ústavy doplňuje svou prací státní ústav geofyzikální (zemětřesení, problémy spodních vod, zemský magnetismus etc.), který vedle pražského centra má ještě observatoř ve Staré Dole na Slovensku. Zde jest též státní hvězdárna. Státní hvězdárna, udávající správný čas, jest v Praze. Jinou hvězdárnu vystrojil a státu daroval tov. Frič. Je v Ondřejově u Mnichovic. Lid. hvězdárna Stefánikova je v Praze. — Velikého významu celostát. je Státní ústav zdravotnický, založený po převratu z velmi značného příspěvku z nadace Rockefellerovy, k němuž stejnou měrou přispěl i Čsl. stát. Ústav zabývá se veřejným zdravotnictvím, zkoumáním čistoty vod užitkových, zábranou nakažlivých chorob, bojem proti rakovině a tuberkulóze, výrobou očkovacích látek etc. Důležitou částí tohoto ústavu je ústav Pasteurův pro léčbu vztekliny a Státní ústav zubolékařský v Praze XII. — Celá řada teoretických i praktických ústavů lékařských přidružena je 3 fakultám lékařským čsl. universit, které vedle úkolu vyučovacího konají i velikou práci badatelskou. — Státní ústav radiologický pracuje v otázkách radia a jeho praktick. využití, po stránce lékařské, zemědělské etc. — Ministerstvu voj. přidružen je Vojenský ústav zeměpisný, zabývající se především revisí starých a vydáváním nových map a náleží mezi nejdůležit. naše vědecko-praktické ústavy. Ministerstvo wojenství má takovýchto ústavů více, na příklad Vojenský výzkumný ústav letecký a j. — Důležité jsou výzkumné ústavy ministerstva zemědělství. Je jich celá řada jako lesnický, plemenářský, lukařský a travinářský, ovocnicko-vinářský etc. Na Moravě odpovídají těmto ústavům výzkumné zemědělské ústavy zemské. Veškeré tyto ústavy sdruženy jsou ve Svaz výzkumných ústavů zemědělských. — Badáními sociologickými zabývá se St. ústav sociologický při min. sociální péče. Toto ministerstvo založilo spolu s min. věci zahraničních a Čsl. Národní radou Zahraniční ústav čsl. pro studium poměrů a evidenci našich zahraničních poměrů i vyhlídek a možností kolonizač-

ních a emigračních. — Zvláštním zákonem utvořeny byly dva samostatné vědecké ústavy, Ústav slovanský a ústav orientální, jichž úkolem je badání o Slovanstvu a Orientu, sblížování naše vědecké pracovníky s národy a zeměmi, o něž jde, propagování znalosti o Slovanstvu a Orientu mezi širšími vrstvami obyvatelstva a navazování na základě poznatých skutečností i užší styky kulturní a hospodářské. Charakter vědeckého ústavu badatelského má pak i do jisté míry Státní úřad statistický, který sebraný materiál nejen poskytuje praktickým potřebám státu, nýbrž užívá výsledků sebraných statistik i k vlastním úkolům vědeckým. Vedle těchto ústavů vědecko-praktických založ. byly i ústavy pro badání teoretické jako Státní ústav historický, jehož účelem je studium a vydávání starých pramenů historických, Státní ústav archeologický, sloužící prozkumu a zachraňování památek prehistorických a archeologických, Státní ústav pro měření, fotografování a odlévání památek etc.

Vedle těchto samostatných ústavů je tu dále celá řada ústavů poloveřejných. Jsou to sice ústavy, které také slouží praktickému životu, ale jsou zároveň ústavy vysokoškolskými. To jsou ústavy při praktických stolicích na vysokých školách technických, jež jsou zároveň i ústavy výzkumnými. — Ústavy čisté studijními jsou ústavy universitní, které slouží vědecké práci studentů i jako učební ústavy jednotlivých stolic a mají proto nejen své sbírky a knihovny (někdy i velmi rozsáhlé), ale i vlastní laboratoře. Celá řada vědeckých ústavů a pracovišť přidružuje je dále i Masarykově Akademii Práce (Q_4), která byla jako státní instituce založena zákonem r. 1920. M. A. Práce má ústavy dvojího druhu. Jednak ústavy meziodborové, jednak ústavy přidružené některému z jejích šesti odborů. Největším ústavem je tu ústav psychotechnický, prvý toho druhu na půdě republiky, zabývající se zkouškami schopnosti k různému druhu povolání. — Jiné ústavy MAP. jsou Ústav pro použitou ornithologii, Ústav pro hospodárnost práce v zemědělství, Ústav kolonizační a emigrační, Ústav pro organizaci obchodu, Ústav pro technické hospodářství průmyslové, Ústav pro stavbu měst a obcí venkovských a jiné ještě. Při I. odboru MAP. zřízena byla dále ještě Hydrobiologická stanice v Oboře u Lnář. Podobné biologické stanice jsou ještě na Velkém rybníku u Doks (náleží min. zeměděl.), na rybnících lednických na Moravě (náleží vys. školám brněnským) a na Žitném

ostrově u Bratislavy (vydržuje Šafaříkova spol. v Bratislavě). Přímořská biologická stanice čsl. byla ve Villefranche v J. Francii, byla však jen majata a jedná se o zřízení stanice vlastní v Dalmacii. — Vedle těchto ústavů jsou ještě jiné ústavy více či méně rázu soukromého. Tak průmysl cukrovarský zřídil a vydržuje rozsáhlý a jeden z nejlepších na světě Výzkumný ústav čsl. průmyslu cukrovarnického (v Praze na Vořehovce), podobný ústav pro průmysl lihovarský je opět vydržován průmyslem tohoto oboru. Jsou pak dále ještě ústavy rázu spolkového jako na př. Svehlův ústav pro studium poměrů drobných zemědělců, Ústav pro studium Ruska pro hospodářské a kulturní sblížení s Ruskem, jež slouží více méně zájmům hospodářsko-politickým. Souborného spisu, v němž by veškeré vědecké, badatelské, vědecko-praktické ústavy byly uvedeny, doposud ještě nemáme. Vedle právě vyjmenovaných ústavů soustřeďuje se vědecká práce jednak ve vědeckých společnostech rázu Akademii (Česká Akademie, Masarykova Ak. Práce, Čsl. zemědělská Akademie, Král. česká spol. nauk, Moravská přírodovědecká společnost v Brně, Šafaříkova spol. v Bratislavě), jednak v četných společnostech vědeckých rázu buď všeobecného neb speciálního.

Dr. J. S. P.

Československé vojenské školství a ústavy vědecké

mají účelem vychovávatí důstojníky po stránce všeobecné vojenské aneb zdokonalovatí teoretické a praktické vědomosti jejich, vychovávatí a cvičení specialisty hl. pro úkoly technické. Veškeré vojenské školství je podřízeno náčelníku hlavního štábu a dělí se na školy a kursy vyšší, střední a nižší (tyto výhradně pro poddůstojníky a mužstvo, střední pro výchovu důstojníků z povolání a jejich dorostu, vyšší pro speciální úkoly důstojníků z povolání). Nej důležitější jsou: Válečná škola Q_3 (Praha) pro výchovu důstojníků generálního štábu; Vojenská intendantní škola Q_4 (Praha) pro výchovu důstojníků intendantce; Vojenská lékařská škola (Praha) pro výchovu voj. lékařů; Velitelská škola (Praha) pro výchovu velitelů po stránce taktické a jako náčelníků důstoj. sborů, Vojenská akademie Q_4 (Hranice) pro dorost důstoj. všech zbraní z povolání; Vojenská inženýrská kolej Q_4 (Praha) pro dorost důstojníků technických odborů; Instrukční kursy pro důst. v záloze (v různých posádkách) pro výchovu zál. důstojníků jako velitelů setnin a oddílů;

Škola pro důstojníky pěších zbraní v záloze (v řáz. posádkách pro výchovu dorostu rezerv. důstoj. pěchoty; Škola pro rotmistry pěchoty z povol. (Košice) pro dorost rotmistrů pěchoty, Vojenská hudební škola (pro členy plukov. hudeb); mimo to školy a kursy jednotl. zbraní a služeb, z nichž jmenujeme: Pilotní škola pro letectvo (Prostějov), Vojenské jezdecké učiliště (Pardubice) pro speciální výchovu jezdeckých důstojníků; Žemijní učiliště (Litoměřice) pro důst. žemijní; Železniční učiliště (Pardubice) pro důstoj. železniční služby; Telegrafní učiliště (Turnov) pro důstoj. telegr. služby; Automobilní učiliště (Praha) pro důst. a rotmistry automob. vojska; Vozatajské učiliště (Bratislava), Vojenský chemický ústav (Olomouc) pro výchovu důstojníků hl. po stránce plynové obrany; zbrojní učiliště (Plzeň) pro důstojníky zbrojní služby; Kursy na Vysoké zvěrolékařské škole v Brně pro důstoj. veterinářstva; Vojenská tělocv. škola (Praha) pro důstojníky-instruktory mravní a tělesné výchovy; vedle toho řada speciálních kursů jako lyžařské, horolezecké, šermířské atd. Dále jsou ve svazku armády: Voj. zeměpisný ústav Q₃ (Praha) pro zeměpisné vyměřování a sdělování map; Vojenský letecký studijní ústav Q₄ (Kbel) pro studium pokroků letectví; Voj. technický ústav Q₅ (Praha) pro studium pokroků ostatních techn. oborů a zkoušení materiálu; Památník osvobození Q₆ (Praha), dělí se na voj. archiv, voj. museum a památník odboje. Mimo úřední rámec jest Čsl. vědecký ústav vojenský (Q₇) pro všeob. studium voj. věd, zejm. historie, strategie, taktiky a vydávání voj. literatury.

Československý vědecký ústav vojenský.

Institute soukromá vzešla 16. V. 1920 z Vědeckého svazu čsl. důstojnictva, kterýžto byl nástupcem býv. Militärwissenschaftlicher u. Casino-Verein, jehož jmění a knihovnu převzal. Úkolem jeho jest: vybudovati české vojenské písemnictví,

pěstovati vojenské vědy, podporovat vojenské studium a spolupracovat s kruhy civilními k rozšíření zájmu o vědy vojenské ve všech vrstvách občanstva; původně též pracovat na zřízení válečného musea, jež však od r. 1926 je vzato do správy státní. K tomu účelu ústav především shromažďuje velikou knihovnu věd vojenských a částečně i krásného písemnictví (nyní na 50.000 svazků) a zřídil čítárnu pro své členy, kde jsou obsaženy hlavně světové revue a časopisy vojenské, vedle žurnálů a publikací jiných (30 deníků a 270 revui); vydává učebnice, studijní pomůcky, příručky a j. díla obsahu vojenského (dosud přes 90), jakož i vlastní měsíčník Vojenské Rozhledy (od r. 1920), pořádá (od r. 1924) ročně soutěže na řešení otázek ze všech oborů vojenských (v soutěhnosti s ministerstvem národní obrany); pořádá přednášky a kursy z oborů vojenských a příbuzných (na př. velmi navštěvované kursy topografické); chystá materiál pro obšírnou vojenskou encyklopedii, jakož i spolupracuje na vojenských heslech všeobecných encyklopedií a slovníků; udržuje a navazuje styk s vědeckými vojenskými korporacemi v různých státech a vyměňuje s nimi jejich publikace, položil základ k bohatému Vojenskému museu, jež tvoří dnes součást Památníku osvobození (Q₆), jest ve stálém styku s důstojníky a civilisty, pracujícími v oboru vojenském, a poskytuje jim veškerou podporu i materiál k těmto pracím, zřídil m. j. putovní knihovničky s výběrem literatury, jež se zasílají zejména vzdáleným posádkám.

Ústav je řízen presidiem (plk. Dr. Jiří Čermák, prezident, Dr. V. J. Hauner a plk. g. št. Em. Fiala, vicepresidenti, škp. Frant. Kučera, gen. sekretář) a správní radou; má subvenci od ministerstva národní obrany, kteréž poskytuje ústavu též bezplatně personál z řad akt. důstojníků, gázistů a vojínů. Rozpočet r. 1929 činil 729.061-43 Kč. Sídlo je v Praze II., Ostrovní ul. 26.

Dokončení a obsah hesla Československá republika bude ve svazku pátém.